



ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

İİBF DERGİSİ

e-ISSN
2667
405X

Cilt: 21
Sayı: 3
Yıl: 2019

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan V.

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Murat ATAN
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Yücel UYANIK

EDİTÖR

Prof. Dr. Murat ATAN

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Bilal KARABULUT
Prof. Dr. Derya SIVUK
Doç. Dr. Aykut GÖKSEL
Doç. Dr. Banu METİN
Doç. Dr. Emine Ebru AKSOY
Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU
Doç. Dr. Selin ERTÜRK ATABEY
Dr. Öğr. Üy. Gökhan AYKAÇ
Dr. Öğr. Üy. Seçil MİNE TÜRK
Arş. Gör. Dr. İrşat SARIALIOĞLU
Öğr. Gör. A. Aziz YILDIZ

YAYIN ALT KURULU

Dr. Öğr. Üy. Oğuzhan YAVUZ
Dr. Öğr. Üy. Pınar OKAN GÖKTEN
Arş. Gör. Dr. Burcu NAZLIOĞLU
Arş. Gör. Dr. Gönül DİNÇER
Arş. Gör. Mesut ASLAN
Arş. Gör. Neslihan Gence ŞEN
Arş. Gör. Nursel KARAMAN
Arş. Gör. Savaş GAYAKER
Arş. Gör. Zarif Songül GÖKSEL

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA - HABERLEŞME

Münire DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beşevler/Ankara
Tel: (0312)216 13 62
dergipark.gov.tr/ahbvuibfd
iibfdergi@hbv.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN-KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erineç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKON	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUBE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANITEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ralph H.SALMI	California State University, San Bernardino
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Osman Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: A. Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), SOBİAD, EBSCO ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.
Yeni ISSN: 2667-405X
Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

Cilt: 21 Sayı: 3

İÇİNDEKİLER

Sosyal Demokrasiden Yeni Sağa CHP'nin Söylemsel Dönüşümü: Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi Denemesi	
Ayşe Fulya ŞEN, Şule YENİGÜN ALTIN	434-461
Küresel Likidite Bolluğu Döneminde, Gelişen Piyasa Ekonomilerine Yönelik Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri: Türkiye Örneği	
Baki DEMİREL	462-486
Resmi Burslu Statüde Yurt Dışına Lisansüstü Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri	
Semih AKTEKİN, Ferhat KARATAŞ	487-510
Türkiye'de Parti Sistemi: Tarihsel Bir Analiz	
Tuncay ÖNDER	511-534
Bireylerde Organ Bağışımı Etkileyen Faktörler: OECD Ülkeleri için Bir Araştırma	
Hülya ŞEN, Eda Nur AZAK	535-547
Sağlık Hizmetlerinde Beklemeye İlişkin Alıcıların Duygusal Tepkileri	
Eda YILMAZ ALARÇIN	548-573
CBOE VIX Endeksi ile OECD Ülke Borsaları Arasındaki Volatilité Yayılımı: CCC-MGARCH Modeli ile Ampirik Bir Araştırma	
Emre Esat TOPALOĞLU	574-595
Kırık Camlar Teorisinin İşletmelere Uyarlanması: Ölçek Geliştirme Çalışması	
Meral BEKTAŞ, Pınar ERKAL, D. Tülgen ÇETİN	596-617
Finansallaşma ve İşsizlik: Gelişen-8 (D-8) Ülkeleri Örneği	
Mercan HATİPOĞLU	618-639
Psikolojik Güçlendirme İle Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Devlet Hastanesi Örneği	
Öznur Yavan TEMİZKAN	640-665
Malmquist İndeks İle OECD Ülkelerinin Sağlık Sistemleri Performansının Değerlendirilmesi	
Pınar YALÇIN BALÇIK, Murat KONCA	666-682
A Political Reconsideration of Social Movements: The Case 15M Movement in Spain	
Şebnem YARDIMCI GEYİKÇİ	683-705
Typology and Comparison of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey	
Abdullah BALLI, Murat KAYALAR	706-736
Ekonomik ve Sosyal Altyapı Yatırımları ile Bölgesel Gelir İlişkisi: Türkiye Örneği	
Anna KIZILTAN, Mustafa KIZILTAN, Ahmet Burçin YERELİ	737-756
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek-Sermaye-Enerji Faktörlerinin İkame ve Çıktı Esneklikleri	
Mehmet SONGUR	757-784
Alturistik Liderlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması	
Cuma ÇAKMAK, İsmail BİÇER, Özgür UĞURLUOĞLU	785-802
Sağlık Alanında Meslekleşme ve Türkiye'nin Yaşadığı Sorunlar: Yeni Mesleklere Doğru	
Haşim ÇAPAR	803-816
Sürdürülebilir Kalkınmadan Sürdürülemez Çevreye Doğru: Çevre – Kalkınma İkilemi	
Selçuk DENEK	817-842
Küreselleşmenin Sonucu Küresel Isınma Dünyayı Yok Etmeden Yeni Bir Ekonomik Sistemi Benimsemek	
Elif AVANER	843-855
Türkiye'de Fisher Hipotezinin Fourier Yaklaşımı ile İncelenmesi	
Mustafa Orhan ÖZER	856-878

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

Volume: 21 Issue: 3

CONTENTS

The Discursive Transformation of Republican People's Party from Social Democracy to New Right: An Attempt of Political Discourse Analysis

Ayşe Fulya ŞEN, Şule YENİGÜN ALTIN 434-461

Determinants of Short Term Capital Flows Aimed at Emerging Market Economies During the Period of Global Liquidity Abundance: The Case of Turkey

Baki DEMİREL 462-486

The Problems Faced by Students Sent Abroad for Postgraduate Studies as Scholar and Suggested Solutions

Semih AKTEKİN, Ferhat KARATAŞ 487-510

Party System in Turkey: A Historical Analysis

Tuncay ÖNDER 511-534

Factors Affecting Organ Donation in Humans: A Research for OECD Countries

Hülya ŞEN, Eda Nur AZAK 535-547

Patients' Affective Reaction to Waiting in Health Care Services

Eda YILMAZ ALARÇİN 548-573

Volatility Spillover between CBOE VIX Index and OECD Countries Stock Exchange: An Empirical Study with CCC-MGARCH Model

Emre Esat TOPALOĞLU 574-595

Adaptation of Broken Windows Theory to Businesses: Scale Development Study

Meral BEKTAŞ, Pınar ERKAL, D. Tülgen ÇETİN 596-617

Financialization and Unemployment: Evidence From Developing-8 (D-8) Countries

Mercan HATİPOĞLU 618-639

Evaluation of the Relationship Between Psychological Empowerment and Psychological Ownership: A Case of a State Hospital

Öznur Yavan TEMİZKAN 640-665

Evaluating the Health System Performance of OECD Countries with Malmquist Index

Pınar YALÇIN BALÇIK, Murat KONCA 666-682

Siyaset Perspektifinden Toplumsal Hareketleri Anlamak: İspanya'da 15M Hareketi Örneği

Şebnem YARDIMCI GEYİKÇİ 683-705

Almanya ve Türkiye'deki Türk Girişimci Tipolojisi ve Karşılaştırması

Abdullah BALLI, Murat KAYALAR 706-736

Relationship Between Economic and Social Infrastructure Investments and Regional Income: Case of Turkey

Anna KIZILTAN, Mustafa KIZILTAN, Ahmet Burçin YERELİ 737-756

Substitution and Output Elasticities of Labor-Capital-Energy Factors in Developed and Developing Countries

Mehmet SONGUR 757-784

Turkish Adaptation of the Altruistic Leadership Scale: Validity and Reliability Study

Cuma ÇAKMAK, İsmail BİÇER, Özgür UĞURLUOĞLU 785-802

Professionalization in the Field of Health and Problems in Turkey: Towards New Profession

Haşim ÇAPAR 803-816

From Sustainable Development To Unsustainable Environment: Environment – Development Dilemma

Selçuk DENEK 817-842

Adopting A New Economic System Before The Global Warming Destroys The World As A Consequence Of Globalization

Elif AVANER 843-855

Analysing of Fisher Hypothesis in Turkey with Fourier Approach

Mustafa Orhan ÖZER 856-878

Sosyal Demokrasiden Yeni Sağa CHP'nin Söylemsel Dönüşümü:

Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi Denemesi

Ayşe Fulya ŞEN*

Şule YENİĞÜN ALTIN**

Geliş Tarihi (Received): 04.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 04.11.2019

Öz

Bu çalışma, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) politikalarında ve söylemlerinde sağa kaydığı tezini ileri sürmekte ve bu dönüşümün izlerini eski lideri Deniz Baykal'ın ve görevdeki lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun söylemleri ve seçim bildirgeleri üzerinden incelemektedir. CHP, partinin resmi bildirimlerinde kendisini sosyal demokrat ve laik olarak tanımlamıştır. Ancak, son yıllarda, CHP'nin siyasal söylemlerinin bu sosyal demokratik çizgiden sağ-muhafazakâr bir siyaset diline doğru kaydığı gözlemlenmiştir. Siyasal söylemdeki bu dönüşümün oy kazanma amacı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları partilerin programlarında ve liderlerinin söylemlerinde bir değişiklik yapmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, 1990'lardan 2018 yılına kadar geçen sürede CHP'nin yaşadığı söylemsel dönüşümü lider konuşmaları ve parti seçim bildirgeleri üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır. Bu değişimin yönünü ortaya koymak amacıyla, siyasal konuşmalar ve siyasal metinler incelenmiş ve her iki liderin konuşması ve seçim bildirgeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada, Fairclough'un eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi, CHP liderlerinin politik söylemlerine uyarlanmış, ayrıca içerik çözümlemesi yöntemi de kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına dayanarak CHP'nin giderek ana karakterini oluşturan değerlerinden uzaklaştığı, daha liberal bir laiklik anlayışını ve neoliberal ekonomi politikalarını benimsediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Siyasal söylem, siyasal söylem çözümlemesi, sosyal demokrasi, yeni sağ, CHP*

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, fulyaseen@firat.edu.tr

** Doktora öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, suleyeniGUN@gmail.com

The Discursive Transformation of Republican People's Party from Social Democracy to New Right: An Attempt of Political Discourse Analysis

Abstract

This study puts forward the thesis that the Republican People's Party (CHP) has shifted to the right in its policies and discourses and it examines the traces of this transformation through the discourses of both its former leader Deniz Baykal and current leader Kemal Kılıçdaroğlu as well as the election declarations. The CHP has defined itself as a social democrat and secular in the party official declarations. In recent years, it has been observed that the political discourses of CHP have shifted from this social democratic line to a conservative right-wing language. This transformation in political discourse is thought to be related to the aim of winning votes. The political, economic and social conditions of the countries cause a change in the rhetoric of the parties' programs and leaders. This study aims to show the discursive transformation of the CHP from the 1990s to 2018 through the leader speeches and party election declarations. In order to reveal the direction of this change, both the political speeches of two leaders and the election declarations have been analyzed comparatively. In this study, Fairclough's method of critical discourse analysis has been adapted to the political discourses of the CHP leaders, and the content analysis method has been also used. Based on the findings of the study, it has been concluded that the CHP has increasingly distanced from its core character and adopted a more liberal secularism and neoliberal economic policies.

Keywords: *Political discourse, political discourse analysis, social democracy, new-right, CHP*

Giriş

Sosyal demokrasi, liberal demokrasi çerçevesinde çalışan devletçi ve kademeli reformları kullanarak kapitalist ekonomileri bir tür kolektif kontrol altına alma girişimini ifade etmektedir. 1920'lerde ve 1930'larda sosyal demokrasi, Marksizmin ve komünizmin ana alternatifi haline gelmiş, anarşist, sendikalistleri marjinalleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çeyrek asırda yükselen sosyal demokrasi, 1980'lerde ve 1990'larda düşüşe geçmiş, ancak bu krizin kesin doğası ve bunun çözümleri tarihin hikayesine bağlı olarak farklılık göstermiştir (Fitzpatrick, 2003). Kıta Avrupası sosyal demokrasisi yirmi birinci yüzyılda bir krizle karşı karşıya kalmış, sosyal demokrat partilerin, ulusal parti sistemlerinde önemli aktörler olduğu yerlerde, örneğin Yunanistan'da olduğu gibi ya neredeyse yok olmuşlar ya da dramatik seçim düşüşüyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Almanya (SPD), Fransa (PS) ve İspanya'daki (PSOE) seçim yenilgileri önemli Batı Avrupa örneklerini oluşturmaktadır (Dostal, 2017). Adaleti ve eşitliği önceleyen, piyasaların otomatik önceliğini reddeden bir siyasal gelenek ve ahlaki bir ekonomi olarak sosyal demokrasi, bunun nasıl yapılacağı hakkında oldukça pragmatik olmakla birlikte, sistematik olarak yoksulların gereksinimlerini merkeze almaktadır. Son yıllarda, kapitalizmin ve üretken ekonominin dönüşümü birçok sosyal demokratik düşünce ve uygulamayı zayıflatmış, refah devleti ile ilgili sosyal ve siyasal değerler sağ siyasete doğru yönelmiştir (Keating & McCrone, 2015).

19. yüzyıldan beri varlığını devam ettiren sosyal demokrasi kavramı Türkiye'ye İsmet İnönü tarafından CHP genel başkanlığını yaptığı dönemde 1965 seçimleri öncesi 'ortanın solundayız' şeklindeki tanımlamayla girmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan, 1950'lere kadar CHP tek parti olarak, 1950-60 yılları arasında ana muhalefet partisi olarak varlığını sürdürmüştür. Çok partili hayata geçişten itibaren CHP'nin parti programında sosyal adalet, sendikal haklar gibi kavramlara yer verilmiştir. (Tuncer, 2011, s. 1-4). 1960'lı yıllarda sosyal ve ekonomik sorunların oldukça geniş platformda tartışılabilir olması, özellikle aydınlar arasında sosyalist düşüncenin hızla taraftar bulması, CHP'nin yeni bir kimlik arayışına girmesine neden olmuştur (Akşin vd., s. 254). "Ortanın solu" sloganı hem Türkiye İşçi Partisi'nin oylarını bölmek için bir taktik hem de sanayiye yönelen tekelci kesimin uzun vadeli siyasal çıkarlarını güvence altına alacak bir sosyal demokrasi adımı olarak değerlendirilmiştir (Tanilli, 1997, s. 433). 1972 yılından sonra genel başkanlığa gelen Bülent Ecevit ortanın solu kavramı yerine demokratik sol kavramını parti politikası içerisine sokmuştur. Her iki kavram da sosyal demokrat olarak tanınmış ve parti programlarındaki en dikkat çekici kelimeler halkçılık ve demokrasi olmuştur. CHP'nin iktidar olduğu ilk yıllardan 1950'lere kadar yapmış

olduğu batılılaşma ve laikleşme hareketlerin kitleler için pek bir anlamı olmamıştır. Özellikle kırsal kesimde laiklik hareketleri doğrudan İslam'a saldırı olarak değerlendirilmiştir. Dini özgürlük fikrinin kitleler için önemli olduğu ve savaş yıllarının ekonomik sorunları, CHP'nin baskıcı geçmişi 27 yıllık CHP iktidarının sonunu getirerek Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini sağlamıştır (Ayata, 1992). 1973 seçimlerinde oylarını yükselterek birinci parti olan CHP'nin, 1974 yılındaki kurultayda demokratik sol bir parti olarak tanımlanması kararına varılmış ve partiyi temsil eden “altı ok”a demokrasinin evrensel ilkeleri de eklenmiştir. 1977 seçimlerinde birinci parti olan CHP güvenoyu alamadığı için hükümeti kuramamıştır. 1980 darbesinden sonra diğer partilerle birlikte kapatılan CHP de ve merkez solda bölünmeler yaşanmıştır. 1992 yılından sonra CHP tekrar açılmış ve o tarihten beri Türkiye’de sosyal demokrat partiler tek başına iktidar olamamıştır (Tuncer, 2011, s. 5).

Toplumda muhafazakâr eğilimin sürekli yeniden üretilmesinin bir sonucu olarak 2002'den bu yana yapılan seçimlerde başarısızlığa uğrayan CHP, 2010 yılından itibaren Kılıçdaroğlu'nun liderliğinde stratejik değişikliğe gidilmiştir. CHP'nin bu değişim stratejisi Kürt hareketini ötekileştiren ve dışlayıcı niteliği ağır basan milliyetçi söyleme prim verilmemesini, askeri vesayete karşı cumhuriyetçi ilkenin demokrasiyle zenginleştirilmesini ve muhafazakâr kesimle barışık bir şekilde bir arada yaşamayı önemseyen yeni bakış açısını içermektedir. CHP, 2007 seçimlerinde yaşadığı başarısızlıktan sonra, 2011 seçimlerinde merkez sağdan transfer edilen siyasetçileri aday göstermiş, ancak oy oranlarında büyük bir artış yaratamamıştır (Öztürk, 2015).

CHP'nin sorunu, bir liderlik sorunundan çok, özellikle kent varoşlarındaki geniş kitleleri kavrayabilecek sosyal demokrat bir vizyon ortaya koyamamasıyla ilgilidir. 2011 seçimlerinde milletvekili seçilen çok sayıda yeni CHP üyesinin sosyal demokrat düşünce ve pratikten uzak olduğu görülmüştür. Bu biçimiyle CHP, geniş seçmen kitlelerine ulaşmak, mutsuz ve umutsuz kitlelerin sözcüsü olmak, inandırıcı bir program geliştirmekten uzaktır. CHP'nin oylarını arttırması için en önemli hedeflerinden birisi büyük kentlerin varoşları olması gerekirken, geniş seçmen oranına sahip bu bölgelerde daha az oy almaktadır. Sosyal demokrat ve sol bir parti olarak bu seçmen kitlelerine ulaşamaması; CHP'nin devrimci, umut veren, değişimin sesi olabilecek bir noktaya gelemediğini de ortaya koymaktadır (Ertan, 2014, s. 100).

CHP'nin ve temsil ettiği değerlerin siyaset alanında bir karşılık görmemesi sonucu yaşanan oy kaybı neoliberal politikaların hegemonik hale gelmesiyle yakından ilişkilidir. Topak'ın da belirttiği gibi (2009, s. 126), emekçi kesimlerde bir zihniyet dönüşümünün sağlanması ve ideolojik tabanın yaratılmasında bireyciliğe yönelik söylem 1990'larda ve 2000'lerde etkisini giderek artırmıştır. Refah devletinin tasfiyesi ile ortaya çıkan boşlukları

dinsel kurumlar aracılığıyla doldurma girişimi ve dinsel kurumların oluşturduğu dayanışma ağlarının genişlemesi yoksul sınıfların neoliberal stratejiye eklenmesini beraberinde getirmiştir. Atay ve Acar (2009, s. 169), solun günümüzdeki yenik durumunun neoliberalizmin ekonomik başarılarından değil, siyasal ve ideolojik galibiyetinden kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Chilton, siyaseti iktidarı savunmak ve sürdürmek isteyenler ile ona direnmek isteyenler arasında güç mücadelesi olarak görmektedir. Buna göre, siyaset ikna ve pazarlık süreçlerini içermekte ve bu akıl yürütme çizgisi dilin kullanımının siyasetin özü olarak kabul edilen otoritenin, meşruiyetin, uzlaşmanın nasıl üretildiğini açıklamaktadır. Dolayısıyla, siyaset de büyük ölçüde dilin kullanımına dayanması, siyasi aktörlerin dilin nasıl kullanıldığının öneminin farkında olduklarını düşündürmektedir (2004, s. 3-16). Ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları partilerin programlarında ve liderlerinin söylemlerinde bir değişime neden olmaktadır. Türkiye’de 2002 yılından beri yapılan her seçimi siyasal İslamcı kimliği temsil eden AK Parti’nin kazanması ve siyasette giderek milliyetçi-muhafazakâr bir dilin egemen olması, ortanın solu veya merkez-sol çizgisini temsil eden CHP'nin söylemlerinin sağa doğru kayması ve sosyal demokrasinin siyasi dilinden uzaklaşması sonucunu doğurmuştur.

Bu çalışmada, 1980 yılına kadar kendisini demokratik sol olarak tanımlayan CHP'nin, 1990’ların sonundan 2018 yılına kadar geçen süre içindeki dönüşümünün izini sürmek ve CHP’nin kendi geleneksel söyleminden kopuşunu ve sağ-muhafazakar bir siyaset alanına savrulmasını ortaya koymak amacıyla son iki genel başkanı olan Deniz Baykal’ın ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun siyasal konuşmaları ve her iki genel başkan dönemine ait seçim bildirgeleri incelenmiş ve siyasal konuşmaların analizinde Fairclough'un (1989) eleştirel söylem analizi ile içerik analizi yöntemleri birlikte kullanılmıştır.

Çalışmanın örnekleme, CHP’nin 1995-2010 yılları arasında genel başkanlığını yapan Deniz Baykal’ın 1995 TRT seçim konuşması ile 2007 yılında TBMM’de yaptığı bir grup toplantısı konuşması ve 2010 yılından günümüze kadar CHP’nin genel başkanlığını yürütmekte olan Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2015 TRT seçim konuşması ile 2018 yılındaki bir grup toplantısı konuşması olmak üzere toplam dört adet konuşma metni ile Baykal dönemine ait 1995, 2002, 2007 ve Kılıçdaroğlu dönemine ait 2011, 2015 ve 2018 yıllarına ait olmak üzere toplam altı adet seçim bildirgesinden oluşmaktadır. Böylece, CHP'nin sosyal demokrasi ve Atatürkçülük çizgisinden yeni sağa doğru söylemsel dönüşümünü ortaya koymak amacıyla iki farklı lider dönemine ait siyasal konuşmalar ile partinin siyasal metinleri olan seçim bildirgeleri birlikte analiz edilmiştir.

CHP'nin İdeolojik Değişim Uğrakları

Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal liderliğinde milli mücadeleyi örgütleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak Halk Fırkası adıyla kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti adıyla yeni bir devlet ve rejim kurmuş, Türk Devrimi'ni gerçekleştirmiş, çok partili sistemi hayata geçirmiştir. CHP, kuruluş yıllarından beri kendisini ideolojik olarak Atatürkçü (Kemalist) ve 1965 yılından itibaren sosyal demokrat (ortanın solu, demokratik solcu) olarak tanımlayan bir siyasi partidir (Erdoğan, 2017, s. 1).

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927'de gerçekleştirdiği İkinci Kurultayında okuduğu Nutuk'ta, Türk ulusunun bağımsızlaşma, özgürleşme ve çağdaşlaşma atılımlarını özetlemiştir. Bu kurultayda, laikliğin özünü oluşturan dini, devlet ve millet işlerinin dışında tutma ilkesi benimsenmiştir. Mustafa Kemal, laiklik ilkesini aslında 1 Mart 1924'te TBMM'nde yaptığı açılış konuşmasında açıklamış ve şu belirlemeleri yapmıştır: İslam dini, bir siyaset aracı olmaktan kurtarılarak yüceltilmelidir. Din ve vicdan, "muğlak ve değişken olan, her türlü çıkar ve tutkuların sahnesi olan siyasetin" dışına çıkarılmalıdır (CHP, 1991, s. 7). Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 parti programında, kendisini "cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci" olarak tanımlanmıştır¹.

CHP, 27 yıllık iktidardan sonra Demokrat Parti'nin başa gelmesiyle 1953 yılında ilk kez ideolojide yeniliğe gitmiştir ve bu yenilik CHP'deki ilk kırılma noktasıdır. 1953 parti programında işçilere grev hakkı verilmiş, ezanın Arapça okunmasına kabul oyu verilmiştir. CHP, yabancı sermayeyi teşvik kanununa ve petrol kanununa muhalif olmasına rağmen 1954 seçimlerinde oy oranlarında %35,1'e düşüş yaşanmıştır. Böylelikle CHP'de yeni ideoloji arayışlarına girilmiştir (Erdoğan, 2017, s. 302).

Tek parti iktidarından sonra gelen demokrat partinin 10 yıllık iktidarı ve sonrasında gerçekleşen 1960 darbesiyle birlikte CHP'de ideolojik değişimler başlamıştır. 1961 kurultayında temel hedefler beyannamesi ve 1964 kurultayında Bülent Ecevit'in 'ileri Türkiye ülkümüz' bildirimleri değişimin ilk adımlarıdır. 1965 yılında ise partinin yeni politikası "ortanın solu" olarak açıklanmıştır. Bu durum partide fikir ayrılıklarına neden olmuştur. 1965 seçimlerine CHP, ortanın solu sloganıyla girmiş fakat seçimlerden başarılı bir sonuç alamamıştır. Parti içinde başarısızlığın sebebini, bu yeni ortanın solu politikasında bulanlar olmuştur. Ortanın solu anlayışı, 1961 anayasasında yer alan sosyal devlet ilkesinin geliştirilmesi

¹ Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1931,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

düşüncesiyle ortaya çıkmış ve sosyal, ekonomik reformlar gerçekleştirmeyi düşünmüştür. 1965 seçimlerinden sonra Ecevit tarafından ortanın solu ideolojisinin içini doldurulması için çaba harcanmıştır. CHP 1965'lerden sonra devletin partisi olmaktan uzaklaşmaya başlamış, her gruptan insanların yer aldığı bir kitle partisi olmaya doğru yol almıştır (Bozkır, 2005, s. 236).

Düzen değişikliği olarak adlandırılan 1969 seçim bildirgesinde sosyal reformlar önerilmiştir. İsmet İnönü ve Bülent Ecevit arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. İnönü çatışmalardan kaçınarak laiklik, din ve Atatürk'ü tartışmayı reddetmesine karşın, Ecevit "toprak işleyen su kullananın" cümlesini slogan olarak kullanmıştır. Ecevit bu dönemde Atatürk inkılaplarını halka ulaştırmak ve yeterince radikal olmamakla da eleştirmiş, laikliğe karşı saldırı olarak görülen bireylerin inançlarını açıkça uygulamaya sokabilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Parti içindeki ayrılıkların olduğu bu tartışmalardan sonra ve seçim yenilgilerinden sonra İsmet İnönü istifa etmiş ve 14 Mayıs 1972 yılında yapılan kurultayda CHP genel başkanlığına Bülent Ecevit seçilmiştir. Ecevit, liderliğe geçtikten sonra "ortanın solu" ifadesinin yerini "demokratik sol" ifadesi almıştır. Sosyal demokrat olarak tanımlanan her iki ifadenin geçtiği dönemde parti programlarında en dikkat çekici kelimeler halkçılık ve demokrasi olmuştur. Ecevit, 1930'lardaki sınıfsız toplum kurmayı çabalayan halkçılık anlayışının tam tersi olarak sınıfların varlığını ve sosyal adaletsizliğin sınıf eşitsizliklerinden kaynaklandığını kabul etmiş ve halkın ezilen sınıf, halkçılığın da ezilen sınıfın çıkarlarını korumak olduğunu ifade etmiştir (Ayata, 2010, s. 84-87).

1973 seçimlerinde CHP sloganları önceliklere göre daha sol bir içerik kazanmış, 'ortanın solu' tanımı giderek daha az telaffuz edilmeye başlamış, yerine 'sosyal demokrasi' ve 'demokratik sol' kavramları kullanılmıştır. 1974'ten sonra 'demokratik sol' kavramı tercih edilmiş ve parti tüzüğüne girmiştir (Tütüncü Esmer, 2008, s. 79). Bülent Ecevit'in genel başkanlığında ve yönlendirmesiyle, 27-30 Kasım 1976'da yapılan 23. Kurultay'da 'altı ok', sosyal demokrasinin bazı evrensel ilkeleriyle boyutlandırılmıştır. 'Demokratik sol' kavramını belirginleştiren söz konusu ilkeler, "özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetmesi" olarak belirlenmiştir (CHP, 1991, s. 35). Ancak, 12 Eylül 1980 döneminin ardından yeniden yapılandırılan siyaset gerçek bir sosyal demokrat söylemin yeşermesine izin vermemiştir (Tütüncü Esmer, 2008, s. 82). 1980 sonrasında Türkiye, darbe eşliğinde başlatılan pasif bir devrim yoluyla küresel kapitalizmin yeni evresine uyum göstermeye zorlanmıştır. Kapitalizmin gelişmesi ve giderek burjuva hegemonyasının gelişmesiyle Türkiye'de, kendine has neoliberal bir dönüşüm gözlenmiştir. 1980'lerde Türkiye'de 'piyasa' ve 'piyasa toplumu' fikrinin güçlü bir şekilde savunulmaya başlaması ile neoliberal bir ekonomik düzene geçilmiştir (Özkazanç, 2005, s. 3).

1980 darbesinden sonra kapatılan partilerin 1992 yılında aynı isimle yeniden açılabilmesine izin verilen düzenlemeyle, CHP, Deniz Baykal'ın genel başkanlığında tekrar kurulmuştur. 1990'lardan sonra yaşanan siyasi gelişmeler, 28 Şubat süreci, 2002 yılından sonraki İslamcı kimliğiyle tanınan AK Parti iktidarı, CHP'nin söylem ve politikalarının giderek 'sağ'a kaymaya başlamasına neden olmuştur. 1995 seçim bildirgesinde², CHP 'yeni Türkiye yeni hedefler', 'CHP değişimin öncüsüdür' gibi ifadeler kullanılmış ve yeni kurulan CHP'nin bir değişim içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) geçmişinden uzaklaşmaya çalışılmış, sol ve sosyal demokrasi değil de daha çok parti ismi ve lider vurgusu yapılmıştır. 2002'de büyük bir seçim zaferiyle iktidara gelen AK Parti iktidarına laiklik vurgusu ve rejim savunuculuğu yapan bir Baykal CHP'si reel sorunlara çözüm üretemeyen, devlet odaklı, farklı toplum kesimlerini dışlayıcı, kimliğini rejimi koruma misyonu ile tanımlayan ve zaman zaman milliyetçi öncelikleri olan bir parti konumuna gelmiştir (Kömürcü, 2011, s. 3). 2002'den sonra Baykal'ın söylemleri din-siyaset ilişkisi üzerine kurulmuştur. CHP'ye göre, AK Parti dini siyasallaştırdığı için, laik cumhuriyete yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa geçmesiyle beraber partinin söyleminde açık bir değişim meydana geldiği dikkat çekmeye başlamıştır. Kılıçdaroğlu, yeni bir CHP oluşumu inşa etmeye çalışarak laikliği temel alan parti ideolojisi yerine sosyal devleti temel alan bir söylem çabası içine girmiştir (Altunoğlu ve Eşkinat, 2014: 12-14).

CHP'nin Söylemsel Dönüşümünün İncelenmesi

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, CHP'nin söylem değişimini ortaya koymak amacıyla, 1995-2010 yılları arasında CHP'nin genel başkanlığını yapmış olan Deniz Baykal'ın 24 Aralık 1995 tarihli TRT seçim konuşması ile 14 Nisan 2007 tarihli TBMM grup toplantısı konuşması ve 2010 yılından itibaren genel başkanlığını yürüten Kemal Kılıçdaroğlu'nun 6 Haziran 2015 TRT seçim konuşması ile 8 Mayıs 2018 tarihli TBMM grup konuşması hem içerik analizi hem de Fairclough'un (1989) eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Her iki liderin ikişer konuşmasına ek olarak CHP'nin kurumsal söylemini yansıtan seçim bildirgeleri de incelemeye dâhil edilmiş, Baykal döneminden 1995, 2002 ve 2007 seçimleri ile Kılıçdaroğlu döneminden 2011, 2015 ve 2018 seçimlerine ait toplam altı adet bildirge incelenmiştir. Söylemsel dönüşümü yazılı metinler üzerinde de gösterebilmek amacıyla her iki lider dönemini temsil eden eşit sayıda konuşma ve yazılı metin analiz edilmiştir. Söylemsel değişimin yönü laiklik ve

² <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2571?show=full>

Atatürkçülük, sosyal devlet ve neoliberal ekonomi politikaları gibi üç ana tema üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, eleştirel söylem çözümlemesi yönteminin kullanılmasının nedeni, eleştirel söylem çözümlemesinin sosyal yaşamda meydana gelen köklü değişikliklerle söylemin değişim süreçlerinde nasıl şekillendiğiyle ve göstergeler ile sosyal pratikler içindeki diğer sosyal öğeler arasındaki ilişkideki değişimlerle ilgili olmasıdır. Asıl amaç, sosyal değişimlerin söylemde nasıl değiştiği ve ne ölçüde değiştiğidir. Buradaki amaç aynı zamanda sosyal değişim süreçlerinin bir parçası olan 'dillerin', dilbilimsel, göstergebilimsel ve 'disiplinlerarası' özelliklerini analiz ederek tanımlamaktır. Teorik olarak, bu yaklaşım, söylem ve diğer unsurlar veya sosyal pratiklerin ve sosyal olayların “anları” arasındaki ilişkinin karakterize edilmesidir (Fairclough, 2001, s. 1).

Söylem birbirleriyle ilişkili dil veya dil dışı işaretler sistemini harekete geçiren toplumsal iletişim ağlarıdır. Konuşmalar, medya metinleri hayatımızın içinde olan en önemli söylem örneklerindedir. (Purvis & Hunt, 1993, s. 22). Söylem sadece iletişimi başlatan kişinin kullandığı dili değil, karşılıklı iletişimi de kapsar (Hartley, 2004, s. 73). Çünkü söylem sadece konuşulardan ibaret değildir. Bireylerin mesajları nasıl algıladıkları da söylemin bir parçasıdır. Söylem dil ve dil dışı öğelerin aktardıkları dışında, toplumsal pratiği oluşturan bireyler arasındaki ilişkilerde de önemli rol oynamaktadır (Purvis & Hunt, 1993, s. 474). Söylemin incelenbilmesi, içinde bulunulan bağlamın incelenmesiyle mümkündür. Bir metin farklı bağlamlarda anlamları değişebilir. Söylem, gücünü içinde bulunduğu zamandan, kim için ve ne için söylendiğinden alır ve metnin bağlamla arasındaki ilişkiyle ilgilidir (Eagleton, 1996, s. 28). Bir metin veya ifade tek başına söylem değildir. Söylem birçok metinde veya farklı alanlardaki davranış şekilleri olarak kendini göstermektedir (Hall, 2017, s. 60).

Chilton (2004, s. 45-51), siyasi dil kullanımında üç temel stratejiyi vurgulamaktadır: Bunlardan birincisi "zorlama"dır. Zorlama konuşanın kaynaklarına ve gücüne bağlı olarak değişmekte ve hem hukuksal hem de fiziksel yaptırımları içermektedir. Siyasal aktörler de sık sık gündem belirleme, konuşma konularını seçme, kendini ve başkalarını belirli ilişkilere yerleştirme, dinleyenlerin metni veya konuşmayı işlemek için en azından geçici olarak kabul etmek zorunda oldukları gerçekler hakkında varsayımlarda bulunma konusunda zorlayıcı davranmaktadırlar. İkinci strateji "meşrulaştırma" ve "gayrimeşrulaştırma"dır. Siyasi aktörler, münferit ve istisna durumlar dışında çoğunlukla fiziksel güçle hareket etmemektedir. Meşruiyet seçmenlerin istekleri, genel ideolojik ilkeler ve kendini olumlu sunmayı, gayrimeşrulaştırma ise bunun tersini, yani karşı tarafı olumsuz sunmayı içermektedir. Üçüncü strateji ise "temsil" ve "yanlış temsil" süreçleridir. Siyasi kontrol, bir söylem kontrolü meselesi olan bilginin

kontrolünü içermekte; özellikle, anlam, çerçeveleme ve metafor gibi unsurlara vurgu yapmaktadır. Temsiller hem toplumsal hafızada saklanmakta hem de yeniden üretilmektedir.

Eleştirel söylem çözümlemesi, dil, gösterge, söylem gibi toplumsal pratiklerin tüm öğeleri arasındaki ilişkinin çözümlenmesidir. Söylemin rolü toplumsal pratiklerde olduğu gibi kabul edilmemeli çözümleme yoluyla kurulmalıdır. Çünkü söylem, bir pratikte az ya da çok önemli ya da daha dikkat çekici olabilir ya da başka bir zamanda daha çok önemli ya da dikkat çekici olabilir. İlk olarak ülke yönetiminde görev almak gibi toplumsal bir pratik olarak kendini gösterebilir. İkinci olarak temsillerde görünebilir. Temsil pratikleri toplumsal yapılanma sürecidir. Üçüncü olarak da kimliklerin oluşturulmasıdır (Fairclough, 2003, s. 174). Eleştirel söylem çözümlemesinin dikkat çektiği önemli bir nokta metnin kişisel olmadığıdır. Söylemler farklı güçler tarafından yönetilirler. Bu sebeple metinler, baskınlık mücadelesi veren ideolojilerin ve söylemlerin kendilerini göstermeye çalıştıkları mücadele alanlarıdır. Eleştirel söylem analizinde sadece iktidar ve güç ilişkileri değil, rekabet içeren söylemlerin de metinler arası ilişkileri incelenmektedir. Güç, bu farklılıkların sosyal yapıya olan etkileriyle ilgilidir. Güç, dilden kaynaklanmaz ama gücün dağılımını değiştirmek veya iktidara meydan okumak için dil kullanılır. Eleştirel söylem çözümlemesi, iktidarın söylemlerini üretirken, dili nasıl kullandığıyla ilgilenmekte (Wodak & Meyer, 2001, s. 11), söylem ve diğer sosyal öğeler arasındaki diyalektik ilişkilere odaklanarak söylemin özelliklerini vurgulamakta ve söylemin ortaya çıkışını, söylemler arasındaki ilişkinin ve söylemin yeniden nasıl üretildiğini ve tanımlandığını göstermektedir (Fairclough, 2013, s. 19).

Çalışmanın örneklemini oluşturan lider konuşmaları, Fairclough'un (1989) "Language and Power" adlı eserinde sunduğu üç boyutlu eleştirel söylem çözümlemesi temel alınarak analiz edilmiştir. Fairclough (1989, s. 25-26), söylemin toplumsal koşulları içerdiğini belirtmektedir. Bu toplumsal koşullar toplumsal söylemin olduğu çevre, söylem için daha geniş bir matris oluşturan toplumsal kurum ve bir bütün olarak toplum olmak üzere üç düzeyde oluşmaktadır. Dolayısıyla, dili bir söylem ve sosyal pratik olarak ele alırken, sadece metinleri ve bunların üretim ve yorumlama süreçlerini değil; aynı zamanda metinler, süreçler ve bunların sosyal koşulları arasındaki ilişkiyi de analiz etmek gerekmektedir. Fairclough (1989, s.26, 166), eleştirel söylem analizinin aşamalarını üç şekilde ayırt etmiştir:

- Tanımlama: Metnin biçimsel özellikleriyle ilgilenen aşamadır.
- Yorum: Metin ve etkileşim arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Metni bir üretim sürecinin ürünü olarak görmekte ve metnin bağlamının yorumlanmasını içermektedir.

- Açıklama: Etkileşim ve toplumsal bağlam arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Toplumsal belirleyicileri, ideolojileri ve toplumsal etkileri içermektedir. Durumsal ve kurumsal güç ilişkilerinin söylemi nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır.

Çalışmada ele alınan lider konuşmaları ilk önce dilsel kodlar bakımından, daha sonra arkasındaki anlamlar düzeyinde incelenmiş ve söylemin içinde bulunduğu zaman dilimi ve toplumsal olaylarla ilişkisi incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular ve Analiz

1. Eleştirel Söylem Analizi

1.1. Parti Liderinin Konuşmaları

Deniz Baykal'ın 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri TRT Konuşması³

“...Sevgili yurttaşlarım **ekonomimiz** faiz batağında. **Enflasyon**, hayat pahalılığı, geçim darlığı insanlarımızı artık bunalıyor. Gençlerimiz **işsiz**. Köyler kasabalar kentler yatırımsız. GAP durmuş, enerji açığı geliyor. Türkiye'yi ileri götürecek projelerin hepsi askıda. Rüşvet ve yolsuzluk bir kanser halinde... **Sosyal güvenlik** kuruluşları SSK, BAĞKUR iflas içinde. **Sosyal devlet** ortadan kalkmış... Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurduğu, dünyada ilk kez bir bağımsızlık savaşını zaferle sonuçlandıran devlet kuran **devrimler** yapan, **demokrasiyi** yerleştiren **sosyal demokrasi** ilkelerini yaşama geçiren bir parti geleneğinin yeni başkanıyım... Dünyada yükselen **solu** Türkiye'de temsil eden parti yeni CHP'dir. Eskiden **sol** diyince akla içe kapanma gelirdi. **Yeni sol** ise dünyaya açılma ve çağdaşlaşma... Eskiden **sol** diyince akla vehim ve korku gelirdi. **Yeni sol** ise güven ve hoşgörü. Eskiden **sol** diyince akla eskimişlik gelirdi. **Yeni sol** ise gençlik. Eskiden **sol** diyince akla kıt kanaat geçinmek gelirdi. **Yeni sol** ise verimli üretim ve paylaşma. Eskiden **sol** diyince akla bir lokma bir hırka gelirdi. **Yeni sol** ise çağdaş tüketim ve refah. Eskiden **sol** diyince akla kavga gelirdi. **Yeni sol** ise uzlaşma ve çözüm. Eskiden **sol** muhafazakârlıktı. **Yeni sol** ise değişim, akıl, bilgi ve teknoloji...”

Baykal 1995 seçimine yönelik olan bu konuşmasında Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu anlatarak bu durumun sorumlusu olarak tek bir siyasi partiyi veya hükümeti değil Türkiye'yi yöneten tüm hükümetleri göstermiştir. Buradaki temel vurguların ekonomi ve paylaşım sorunları ile ilgili olması önemlidir. Üst yapıya değil, alt yapıya ait sosyo-ekonomik sorunlara vurgu yapmıştır. Baykal, kendisini CHP'nin genel başkanı olarak tanıtırken, ilk önce CHP'ye ait özellikleri sıralamış ve bulunduğu konumun ve partisinin önemini dinleyicilere aktarmaya çalışmıştır. Partisine oy verecek seçmenle, partinin kuruluş tarihinde yani Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli rol oynayanları ortak bir noktada buluşturmaya çalışmıştır.

³ Deniz Baykal 1995 TRT Konuşması <https://www.seyredelim.com/video/29770/1995-deniz-baykal-in-secim-konusmasi-izle/>

Baykal, CHP'nin sol parti olarak ideolojik tanımını yapmakta ve olumlu karamlar eşliğinde 'yeni' vurgusu yapmaktadır. Burada CHP'nin 'yeni sol' anlayışını, yeni dönemin değer yargılarıyla tanımlanmaktadır. Genel başkan olduktan sonraki ilk seçimi olduğunu vurguladığı 1995 yılındaki konuşmasında Baykal, ikinci kez kurulan CHP'nin eskisinden farklı olduğunu anlatmıştır. Ayrıca partisinin sol anlayışını tarif ederken CHP'yi Atatürk'ün kurduğunu ve CHP'nin Cumhuriyetin ilk partisi olduğunu ve aynı geleneklere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'de solu temsil eden partinin yeni CHP olduğunu vurgulamıştır.

Deniz Baykal'ın 17 Nisan 2007 TBMM Grup Toplantısı Konuşması⁴

“Herkes kendisini yeni döneme hazırlasın diyor Meclis Başkanı. Nedir bu yeni Türkiye? Kim tarif etmiş bu yeni Türkiye'yi? Bu yeni Türkiye'yi ortaya koyan kim? Altında kimin imzası var bu yeni Türkiye'nin? Bugünkü Türkiye'nin altında 70 milyonun imzası var. Bugünkü Türkiye'nin altında Kuvayı Milliye'nin imzası var milli mücadelenin imzası var. Mustafa Kemal Atatürk'ün imzası var. Türkiye'de açıkça ortaya çıkmıştır ki cumhuriyetimize, anayasamıza, laik demokratik düzenimize halkımızın ezici çoğunluğu inançla sahip çıkmaktadır... Bir defa hukuken parlamentoda salt çoğunlukla cumhurbaşkanı seçilmesi bizim anayasamız açısından kabul görmemiştir... Şimdi bize deniliyor ki yeni Türkiye'ye hazırlanın. Kimin kafasında bunun projesi, nasıl bir Türkiye'ymiş, nerede konuştunuz, nerede ilan ettiniz, ne var kafanızda neresi yeni bunun... Meclis başkanı diyor ki yeni seçilecek cumhurbaşkanı ve TBMM cumhuriyetin temel değerleriyle halkın temel değerlerini birleştirecektir... Atatürk mü milletin değerleriyle devletin değerlerini birleştirmiyor idi? İsmet İnönü mü birleştirmiyordu? Celal Bayar mı birleştirmiyordu... Demirel mi birleştirmiyordu? Turgut Özal mı birleştirmiyordu? Başka nedir milli değerimiz?...”

Değerli arkadaşlarım, bakın anayasaya sadakat bir ülkenin huzurunun barışının özüdür. Anayasaya sadakat en yüksek sadakattir... Şimdi ilk kez Türkiye'de bir iktidar açıktan anayasanın bu temel niteliklerin tartışmaya açılmasını dolayısıyla ilk fırsatta değiştirilmesini talep etmiştir... İnsanlarımızın ezici çoğunluğu Müslümandır... İncamıza o incamızın altındaki kültürümüze tarihimize, değerlerimize, imanımıza, ibadetimize milletçe sahip çıkıyoruz. Devletçe de sahip çıkıyoruz... İnançlarımızla, mabetlerimizle, camilerimizle iftihar ediyoruz. Peygamberimizle iftihar ediyoruz. Bütün dini kimliğimizle iftihar ediyoruz. Aynı zamanda hukukun üstünlüğünü esas alan, laik, demokratik, sosyal Türkiye Cumhuriyetiyle de iftihar ediyoruz...”

Baykal iktidara karşı eleştirileri yaparken konuşmasını önce soru sorarak ve hemen arkasından soruyu cevaplayarak devam ettirmiştir. Böylelikle seçmenin aklındaki soru işaretlerine dikkat çekmekte veya yurttaşların bu soruları sormasını önermektedir. Baykal'ın farklı dönemlere ait her iki konuşmasında da soru cevap cümlelerine sık rastlanmıştır. Soru ve

⁴ Deniz Baykal 2007 Grup Toplantısı https://www.youtube.com/watch?v=_kXOkVd3eIk
<https://www.youtube.com/watch?v=Fq2FyQ8pi1c>

cevap cümleleri konuşmaya açıklık ve akıcılık kazandırmaktadır. Baykal'ın cümlelerinde kelimelerin tekrarına sık yer verildiği ve özellikle 'yeni sol' kavramına vurgu yaptığı görülmektedir. Konuşmada vurgulanmak istenenin tekrar edilmesi dinleyicide mesajın akılda kalmasını sağlamakla birlikte konunun önemli olduğunu da hissettirmektedir. Baykal grup toplantısında yaptığı bu konuşmasında hem CHP'nin hem de toplumun kurucu değerlerini temsil eden liderleri hatırlatmakta ve böylece iktidar partisinin argümanlarının temelsiz olduğunu ima etmektedir. Böylelikle vaat edilenin aslında yeni bir şey olmadığını vurgulamaktadır.

Baykal, konuşmasını yaptığı dönemde Türkiye'nin 11. Cumhurbaşkanı'nın belirlenmesi için yapılacak seçim sürecine yönelik eleştiride bulunurken anayasa, Atatürk, Kuvay-i Milliye, milli mücadele kavramlarına referans vererek konuşmasının tonunu güçlendirmiş, çoğulculuk ve demokrasi vurgusu yapmıştır. Baykal'ın konuşmasında dikkat çeken önemli bir husus ise konuşmaya damgasını vuran ve partisini temsil eden laik demokratik düzen, sosyal devlet ve Atatürk milliyetçiliği gibi değerlerdir. Bezci (2010, s.51), 1970'li yıllarda iktidarı tek başına yakaladığında bile sosyal demokratik projelerden vazgeçen CHP'nin, 1990'lı yıllardan sonra sosyal demokrasi ilkesini sadece kurultayları görkemli hale getirmek amacıyla kullandığına dikkat çekmiştir.

Baykal'ın incelenen ilk konuşması 1995 yılında henüz yeni genel başkan olduğu döneme aittir. Bu nedenle konuşmanın çerçevesi yeni kurulan partinin sol bir parti olduğu ve eski soldan farklı olmasıyla sınırlanmıştır. İkinci konuşma ise Baykal'ın 2007 yılındaki grup toplantısından bir konuşmadır. 2007 yılında Türkiye de 5 yıllık bir AK Parti iktidarı bulunmaktadır ve CHP seçimlerden ikinci parti olarak çıkan ana muhalefet partisidir. Bu nedenle, bu dönemdeki konuşması iktidar partisini eleştirmeye yöneliktir. Baykal, seçim ve grup konuşmasında en fazla "anayasa", "Atatürk", "Kuvayı Milliye" gibi Cumhuriyetin kuruluş yıllarını hatırlatan ifadeler kullanarak bugünkü CHP'nin de Atatürk'ün kurduğu CHP'den farklı olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca sosyal devlet, hukuk devleti, anayasaya sadakat gibi Kemalist geleneğe ve kurucu değerlere ait kavramlara da sıklıkla yer vermiştir. **Kemal Kılıçdaroğlu'nun 6 Haziran 2015 TRT Seçim Konuşması**⁵

"... Şüphesiz ki seçimler demokrasinin vatandaşa tanıdığı söz hakkıdır. Evet, söz hakkıdır ama sadece bu değil seçimler aynı zamanda demokrasinin vatandaşa yüklediği olağanüstü sorumluluktur... Onun için 7 Haziran Pazar günü uyandığınızda şöyle bir durun ve kendinize sorun lütfen bu ülkenin vatandaşı olmaktan mutlu muyum yarınlaraya güvenle ve inançla bakabiliyor muyum? Toplumun bir bireyi olarak başım dik gönlüm rahat mı? Gece yastığa

⁵ Kemal Kılıçdaroğlu, 2015 TRT Seçim Konuşması <https://www.youtube.com/watch?v=5jufy4ohQNg>

başımı huzurla koyabiliyor muyum? Yediğim ekmeği içtiğim su boğazımdan rahat geçiyor mu? Gençsiniz, gençliğimi özgürce yaşayabiliyor muyum diye sorun. Okul ve eğitim sisteminden memnun muyum... Milletimin bir bireyi olduğum bu ülkede hak, hukuk, adalet, eşitlik ve vicdan kavramlarının var olduğuna inanıyor muyum diye sorun kendinize...Meydanlarda gururla anlatılan zenginlik sizin eve uğradı mı? Neden hiç bir dönemde olmadığı kadar ayrıştık, parçalandık, sevgisiz saygısız olduk.... Taşeron işçilik sistemini kaldıracacağız dedik. 17 milyon aile yoksul aile sigortasına kavuşacak hiçbir ailenin geliri 720 liranın altında olmayacak dedik. İşsizliği bitireceğiz dedik. Eğitim sistemini iyileştireceğiz dedik. Kredi borcu çaresizliğini bitireceğiz dedik. Çiftçi esnaf, KOBİ nefes alacak dedik. Kiraya mahkûmiyeti bitireceğiz. Herkes ev sahibi olacak dedik. Merkez Türkiye projesini hayata geçireceğiz. Bu proje Türkiye'nin ekonomisinin Türkiye'nin geleceğinin garantisi olacak dedik. Dünyada güçlü bir konumda olmak için öncelikle ekonomimizi güçlendireceğiz dedik..."

Kılıçdaroğlu, 2015 yılındaki konuşmasında Baykal'ın 1995 ve 2007 yılındaki konuşmalarındaki gibi sosyal demokrat siyaset anlayışını yansıtan kavramların izleri bulunmamaktadır. Kılıçdaroğlu, konuşmasında ekonomik sorunlara değinse de bunların çözümüne yönelik güçlü bir sosyal demokrat perspektif ortaya koymamış, daha çok sevgi, saygı, ayrışma gibi soyut değerlere ağırlık vermiştir. Soru cümleleri kurarak seçmenin sorgulamasını sağlamaya çalışmıştır.

Kılıçdaroğlu'nun 8 Mayıs 2018 Grup Toplantısı Konuşması⁶

"...Değerli arkadaşlarım siyasetle dinin ayrılması gerektiğini hepimiz biliyoruz. İnançların siyasete malzeme edilmemesi gerektiğini hepimiz biliyoruz. Herkesin inancına saygı duymak insan olmanın bir gereğidir zaten. Kişilerin inancına saygı duymak bizim görevimizdir. Onları zorla belli bir inanç içinde tutmak veya baskılamak veya inancından vazgeçmek gibi bir düşünce de insanlığa da ahlaka da inancımıza da aykırıdır... Bunu şunun için söylüyorum. Fransa'da aralarında geçmişte devlet yöneticisi olanlar da dahil bir grup sanatçı, efendim Kuran-ı Kerim'den bazı ayetlerin çıkarılması gerektiğini söylüyorlar. Neymiş? Çağdışı kalmış o ayetler. Buradan açık ve net söylüyorum; çağdışı kalan Kuran-ı Kerim değil, çağdışı kalan sizlersiniz....Son kitap Kuranı Kerim'dir... İslamiyet'in bir barış dini olduğunu bütün dünya kabul ediyor. İslamiyet'te kavga yoktur, kin yoktur, öfke yoktur. Liyakat vardır İslamiyet'te, barış vardır, huzur vardır İslamiyet'te. Siz İslamiyet'i nasıl böyle tanımlarsınız? İnsanların inancına saygı göstermek, insanoğlunun bizzatıhi varlık nedenidir. Değerli arkadaşlarım, bunlara söylemek isterim. Öyle anlaşılıyor ki, bu açıklamayı yapanlar İslamiyet'in ne olduğunu bilmiyorlar. Onlara sadece bir tavsiyem var. Lütfen, ama lütfen Sevgili Peygamberimizin Veda Hutbe'sini bulunuz, Veda Hutbe'sini okuyunuz. Tarihte ilk insan hakları beyannamesi olarak kabul edilen Veda Hutbe'sini okuyunuz."

⁶ Kemal Kılıçdaroğlu, 2018 Grup Toplantısı Konuşması <https://www.youtube.com/watch?v=NoVV4FbY8cc>

Kılıçdaroğlu, 2018 yılındaki grup toplantısında yaptığı konuşmada "*hepimiz biliyoruz*", "*gereğidir zaten*" ifadeleri ile belirtilenin aksinin düşünülmemeyeceğini, olması gerekenin o olduğunu, akıllara başka bir durum gelmeyeceğini belirten bir anlatı yapısı kurmuştur. Burada CHP'nin zaten inançları siyasete malzeme etmeyeceğinin garanti edilmesi vurgusu bulunmaktadır. Kılıçdaroğlu, Kuran-ı Kerim'le ilgili Fransa'da yapılan bir açıklamayı eleştirdiği cümlelerinde önce durumla ilgili bilgi verici bir cümle kurmuş, daha sonra "**neymiş**" ifadesiyle bu açıklamanın kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.

"*Bütün kitaplara saygımız vardır, bütün kitaplara!*" Bu cümle bir açıklama cümlesidir. Burada Kılıçdaroğlu bir yandan, dinsel vurguları yoğun bir şekilde kullanırken, diğer taraftan da sadece Kuran-ı Kerim'e değil bütün kitaplara saygılı olduğunu aynı kelimeleri tekrar ederek belirtmiştir. Kılıçdaroğlu konuşmasında kelime tekrarları yaparak konuşmayı pekiştirmeye ve dinleyicilerin dikkatini bu noktaya çekmeye çalışmaktadır. Konuşmasının bu kısmında "İslamiyet" kelimesini altı defa tekrarlamıştır. Baykal da konuşmalarında tekrar etme stratejisini sık kullanılmıştır. Baykal sol, anayasa ve anayasaya sadakat kelimelerini sık tekrarlararken, Kılıçdaroğlu ise İslamiyet ve Kuran-ı Kerim gibi dinsel değerleri sıklıkla tekrarlamıştır. Böylelikle, sağ partilerin muhafazakâr seçmen tabanına seslenmeyi ve CHP'nin geçmişten gelen laiklik kodlarının sağ seçmende yarattığı olumsuz algıyı bertaraf etmeyi amaçlamıştır.

Kemal Kılıçdaroğlu 2015 yılındaki seçim konuşmasında hak, hukuk, adalet, eşitlik gibi kavramlara vurgu yaparak, ülkede o dönemde bu kavramların içinin boşaltıldığını ima etmiştir. Kılıçdaroğlu vatandaşlara sorduğu sorulardan sonra sorularla aynı temaları içeren vaatlerini sıralamıştır. Örneğin, "*yarın mezun olduğumda arzuladığım işi bulabileceğime inanıyor muyum diye sorun kendinize*" sorusunun cevabı bir süre sonra "*işsizliği bitireceğiz*" vaat cümlesinde gizlenmiştir. Kılıçdaroğlu'nun işsizlik, asgari ücret gibi vaatlerinde, yeni bir CHP oluşumu inşa etmeye çalışarak laikliği temel alan parti ideolojisi yerine sosyal devleti temel alan bir söylem çabası içine girildiği görülmektedir (Altunoğlu & Eşkinat, 2014, s. 12-14). Kılıçdaroğlu, seçim konuşmasında işsizlik ve asgari ücret gibi kavramları popülist bir söylem içine sıkıştırılmıştır. Kılıçdaroğlu'nun ekonomi politikaları ile ilgili vaadleri ve tespitlerinde neoliberal söylemin izleri görünmektedir. CHP'de oluşan bu değişimin toplumda daha fazla destek sağlayacağını ileri süren görüşler de olmuştur. Örneğin Ete (2010, s. 17), Kılıçdaroğlu'nun sosyo-ekonomik sorunların ve sosyal politikaların merkeze alındığı siyasal söyleminin, Baykal'ın rejim muhafızlığına indirgenmiş siyasal söylemine göre toplumdan daha fazla destek alacağını ifade etmiştir.

Ayrıca, Kılıçdaroğlu'nun dinsel temaları öne çıkararak söylem biçimi CHP'nin sağ-muhafazakâr siyaset dilini benimsediğine dair ipuçları sunmaktadır. Özellikle, son on yedi yıl boyunca AK Parti diğer siyasi partilerden farklı bir ekonomik projeden bahsetmese de girdiği seçimlerin kazananı olmuştur. Bunun en önemli sebebi AK Parti'nin İslamcı bir kimliği ön planda tutması ve Türkiye siyasetinde dinin her zaman belirleyici bir etkisinin olmasıdır. Ekonomik alandaki söylem farklılıklarının en aza inmesi bu tür öğelerin belirleyici olmasının da önünü açmıştır. Örneğin oy verilecek aday seçiminde adayın “nereli” olduğuna verilen önem, hemşeri derneklerinin sayısındaki artış, adayların siyasetle doğrudan ilişkisi bulunmayan kişilik özellikleri ve kimlikleri propagandanın önemli öğeleri haline gelmiştir. (Güveloğlu, 2004, s. 29). CHP'nin bu söylemsel dönüşümünün arka planında kimlik politikalarının sosyal ve ekonomik politikaların önüne geçmesi yatmaktadır. Bu unsur söylemin toplumsal bağlamını oluşturmaktadır. Akşin ve diğerlerinin (2012, s. 298) de vurguladığı gibi, Türk halkının çoğunluğunun muhafazakar bir ideolojide olması nedeniyle siyasi partilerin, oy almak kaygısıyla laiklikten ödün verilmesi sonucunu doğurmuştur.

1.2. Seçim Bildirgeleri

Partinin kurumsal söylemlerini ve politikalarını yansıtan resmi metinler olması bakımından seçim bildirgeleri de incelenmiş ve bu incelemede sosyal demokrasiden yeni sağa doğru nasıl bir ideolojik kayma olduğunu tespit etmek amacıyla partinin 1995-2018 yılları arasındaki genel seçimlere yönelik hazırlanan altı seçim bildirgesinde laiklik, Atatürkçülük ve sosyal devlet anlayışına yönelik ifadelerin nasıl ve hangi bağlamda kullanıldığı analiz edilmiştir.

Baykal Dönemi: 1995⁷-2002⁸-2007⁹ Seçim Bildirgeleri

Laiklik ve Atatürkçülük

"*Laiklik çağdaş Türkiye'nin temelidir*" vurgusuyla CHP'yi değişimin öncüsü olarak tanımlayan bildirmede, "*sosyal demokrat ilkeler, çağdaş demokrasi, hukuk devleti*" gibi başlıklara da yer verilmiştir. Bildirmede laiklik, "*her türlü inancın güvencesi*" olarak tanımlanmıştır. 1995 bildirmesinde laiklik ilkesine ayrı bir başlık altında detaylı olarak yer verilmiştir (CHP, 1995, s. 16). "*Din ve dindarlığa evet, bağnazlığa, yobazlığa, din sömürüsüne hayır*" ifadesinde CHP'nin itiraz ettiği din anlayışı, dinin siyaset malzemesi haline

⁷ CHP Seçim Bildirgesi (1995) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2571?show=full>

⁸ CHP Seçim Bildirgesi (2002) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/955>

⁹ CHP Seçim Bildirgesi (2007) <https://chp.azureedge.net/a8a787fdd8024b5e8753a33a81fd0a40.pdf>

getirilmemesi şeklinde çerçeveslenmiştir (CHP, 1995, s.4). “Türkiye’yi 45 yıldır yöneten sağ iktidarlara teslim etmeyelim” cümlesinde ise Türkiye’nin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak sağ iktidar partileri gösterilmiştir (CHP, 1995, s.5).

Ekonomi Politikaları

1995 yılında sosyal politikalara daha fazla önem verilen bildirgede "adil bölüşen etkin bir ekonomi oluşturacağız" gibi bir ifadeyle ekonomik ve sosyal adaletten birlikte söz edilmiştir. 2002 yılında kriz, enflasyon, büyüme gibi ifadeler daha sık kullanılmış *"çağdaş bir piyasa ekonomisi kuracağız"* başlığı altında önceki döneme göre genişletilmiş bir ekonomi programı sunulmuştur (CHP, 2002, s.21). 2011 yılına gelindiğinde ise *"sosyal piyasa ekonomisi"* gibi kavramlara yer verilmiş ve ekonomik kalkınmayla ilgili politikalara gitgide daha geniş yer vermeye başlanmıştır. ‘Piyasa ekonomisi’ vurgusu, CHP’nin giderek eşitlikçi bir sosyal devlet anlayışından uzaklaştığını ve serbest piyasa ekonomisini temel alan bir neoliberal ekonomi anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Sosyal Politikalar

"Eğitim sistemi laikleştirilmeden, laiklik kökleştirilemez. Eğitim sistemimizi çağdışı kuşatmalardan kurtararak, laikleştireceğiz" vaadinde eğitimde laikliğin vurgulandığı görülmektedir (1995, s.16). 2002 ve 2007 yıllarında ise çağdaş eğitim reformu vurgusu yapılarak, 1995 yılından farklı olarak eğitim hizmetlerine *"vakıf üniversiteleri için halen uygulanan devlet desteği sistemini, rasyonel özendirme, ölçüt ve yöntemlerini öngören çerçeveye dönüştüreceğiz"* ifadesine yer verilmiştir (CHP, 2002, s. 75). 2007 yılında ise *"özel dersane kurumlarının, kendi aralarında bütünleşerek güçlü özel öğretim kurumlarına dönüştürülmesini destekleyeceğiz"* şeklinde bir vaatte bulunulmuştur (CHP, 2007, s.50). 2002 Bildirgesinde eğitim hakları fırsat eşitliğinin sağlanacağı vaadiyle birlikte *"Eğitimde Atatürk ilke ve devrimleri ile öğretim birliği anlayışından ödün vermeyeceğiz"* ifadesine yer verilmiştir (CHP, s. 74). Baykal döneminde eğitim politikaları daha çok laiklik ve Atatürkçülük temelinde ele alınmıştır.

Kılıçdaroğlu Dönemi: CHP 2011¹⁰-2015¹¹-2018¹² Seçim Bildirgeleri

Laiklik ve Atatürkçülük

Ana teması özgürlük üzerine kurulu olan Kasım 2011 seçim bildirgesi, "*özgürlüğün ve umudun ülkesi. Herkesin Türkiye'si*" başlığıyla sunulmuştur. "*Türkiye'de özgürlükçü demokrasinin kurulması için yeni bir toplumsal sözleşmeye, bu ülkede yaşayan herkesin özgürlüklerini alabildiğine genişleten ve hükümetlerin baskıcı politikalarından koruyan yeni bir anayasaya ihtiyaç vardır.*" cümlesinde özgürlüklerin artırılması için yeni bir anayasa gerekliliği vurgulanmıştır. Baykal dönemi bildirgelerinden farklı olarak laiklik ilkesi, inanç özgürlüğüyle birlikte metin içerisinde değil de "*laiklik ve inanç özgürlüğü*" başlığı kullanılarak vurgulanmıştır. 2015 bildirgesinde özgürlükçü, çoğulcu, toplumsal dayanışma gibi başlıklara sık yer verilmiş ve bu başlıklar altında "*etnik kimlik, inanç ve yaşam tarzı üzerinden politika yapılmayacak*" sözü verilmiştir. Bu ifadeler daha liberal bir siyaset çizgisini ifade etmektedir. 2018 yılında ise bu başlık "*inançlara saygılı, özgürlükçü laiklik*" şeklinde değiştirilmiştir. Baykal döneminden farklı olarak, inanç özgürlüğünün yanında *ibadet özgürlüğünden* de bahsedilmiştir. Ayrıca, laiklik kavramı da inanç özgürlüğü şeklinde bir dönüşüme uğramıştır. Bu söylemler yeni sağın muhafazakar değerlerini yansıtan bir vurgu içermektedir. Kömürcü (2011, s. 3), CHP'nin söylemlerinin ve politikalarının özellikle 28 Şubat sürecinden sonra sağa kaymaya başladığını ve o zamandan beri partinin imajında da bir yeniliğe gidildiğini, özellikle, sosyal demokrat halkçı parti geçmişiyle arasına mesafe koymaya çalıştığını, sol ve sosyal demokrasi kavramlarından çok CHP adına vurgu yapıldığını, liderin ön plana çıkarıldığını ve yeni CHP'nin toplum kesimleriyle yeni bağlar kurmayı hedeflediğini belirtmektedir.

Ekonomi Politikaları

Neoliberal politikalar hemen hemen tüm dünyada burjuva partileri tarafından benimsenmiştir. Sadece Türkiye'ye has olmayan bu durum tüm kapitalist ülkeler için geçerlidir. Türkiye'de ise DSP, MHP ve ANAP koalisyon hükümeti, onu takip eden AK Parti hükümeti ile ana muhalefet partisi CHP arasında neoliberal ekonomiye ilişkin politikalarda önemli bir farklılık bulunmamaktadır (Güveloğlu, 2004, s. 29). Kılıçdaroğlu dönemindeki seçim bildirgelerinde de bu durum görülmektedir. 2011 bildirgesinde geniş yer verilen ekonomi programının başlığı "*Üreten, büyüyen, paylaşan, çevre dostu ekonomi*"dir. Baykal döneminde özellikle 1995 ve 2002 bildirgelerinde hukuk devleti, laiklik, sosyal devlet gibi başlıklar ön

¹⁰ CHP Seçim bildirgesi (2011) <https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>

¹¹ CHP Seçim bildirgesi (2015) <https://chp.azureedge.net/1ad6a863883e456ea3eb6c84db38c771.pdf>

¹² CHP Seçim bildirgesi (2018) <http://secim2018.chp.org.tr/files/CHP-SecimBildirgesi-2018-icerik.pdf?v=3>

plandayken, Kılıçdaroğlu döneminde ekonomi politikalarıyla ilgili konulara daha geniş ve ilk sayfalarda yer verilmeye başlanmıştır. Kılıçdaroğlu döneminde yine Baykal'dan farklı olarak özelleştirme konusuna yer verilmiş ve özelleştirme konusu "*özelleştirme ihalelerine dair tüm süreçleri şeffaflaştıracağız*" şeklinde vurgulanmıştır. Ayrıca, rekabetçi ekonomi, herkesi kapsayan büyüme ve küresel ekonomi gibi kavramlara referans verilerek daha piyasacı bir ekonomi modelinden bahsedilmektedir. Nitekim, Kılıçdaroğlu döneminde emeklilik, eğitim, sağlık, aile sigortası gibi sosyal politikalara geniş yer verilse de bu konular neoliberal ekonomi perspektifiyle sunulmakta ve ekonomi politikasında radikal bir çözüm önerilmemektedir. Neoliberal ideolojinin yoksulluk ve işsizlik gibi sorunları kapitalist sistemle hiç ilgisi yokmuş gibi, doğanın dayattığı ve çözüm bulmak zorunda olduğumuz olgular gibi sunması (Yaşar & Yaşar, 2012, s. 86) Kılıçdaroğlu döneminin politikalarında da görülmektedir.

Sosyal Politikalar

CHP'nin ve AK Parti'nin her ne kadar farklı ideolojik temellere dayanan partiler olsa da sosyal politikalar temelinde birçok düzenleme ve uygulamalar konusunda birbirine benzediği de ileri sürülmektedir (Bakan & Özdemir, 2012, s. 44). 2018 seçim bildirgesinde "*gelir adaleti*", "*aile sigortası*", "*iş garantili eğitim*" gibi başlıklar vurgulanmıştır. Diğer taraftan güçlü sosyal politikalar ve "*çokça üretim hakça bölüşüm*" gibi kaynakların adil dağıtılmasına yönelik politikalardan bahsedilirken, aynı zamanda yabancı sermaye yatırımları ve girişimci bir iş ortamı gibi neoliberal ekonomi terminolojisi de oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca, yoksulluk çözülmesi gereken bir sorun olarak değil daha çok aile sigortası gibi yöntemlerle yine piyasa mantığı içinde kontrol altında tutulması gereken bir toplumsal olgu olarak ele alınmıştır. Bildirgedeki başlıklar iş garantili eğitim, istikrarlı dış politika, çokça üretim, hakça bölüşüm ve gelir adaleti gibi birçok ekonomik iyileştirme vaatleri içermektedir. Kılıçdaroğlu dönemindeki üç bildirgede de yoksulluk, işsizlik, istihdam, üretim, sağlık, emeklilik, kalkınma ve çalışanların milli gelirden aldığı payı yükseltme gibi konulara odaklanılmış, ancak bu konular için serbest piyasa ekonomisi kavrayışı içinde ele alınmıştır. CHP'nin sosyal politika alanına neoliberal bir anlayışla yaklaştığını söylemek mümkündür.

2. İçerik Analizi

2.1. Lider Konuşmalarındaki Kavramların Kullanım Sıklığı

Çalışmanın bu bölümünde, örneklem olarak seçilen lider konuşmalarının içerik analizi yapılmıştır. Konuşmaların incelenen bölümlerinde sosyal demokrasi ve yeni sağ ideolojilerinin söylemini taşıyan kelimelerin kullanım sıklığı belirlenerek çalışmanın tezinin nitel verilerin yanı sıra nicel veriler de desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun incelenen konuşmalarında CHP'nin kuruluş felsefesini ve günümüzdeki politikalarını karakterize eden kelime gruplarının kullanım sıklığı üzerinden söylemsel dönüşümün yansımaları tespit edilmiştir.

Tablo 1. Söylemsel dönüşümü yansıtan kavramların kullanım sıklığı

Kavramlar	Deniz Baykal	Kemal Kılıçdaroğlu
Laiklik	2	0
Demokrasi/Demokratik	5	1
Sol	15	0
Anayasa	13	1
Atatürk/ Atatürkçülük	5	1
Ekonomi	1	5
Dinsel Temalar (Allah, Kuran-ı Kerim, Peygamber, inanç, din, İslamiyet)	3	24

Tabloda da görüldüğü gibi, Baykal'ın konuşmalarında kurucu değerleri ve sol anlayışı yansıtan laiklik, sol, anayasa, Atatürk, demokrasi gibi kavramlar daha fazla sayıda tekrarlanırken, Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarında ise sağ siyasi değerleri temsil eden İslamiyet, Allah, Kuran-ı Kerim gibi dinsel temaların daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Baykal incelenen konuşmalarında daha çok anayasa ve rejim tartışmaları üzerinde dururken, Kılıçdaroğlu ise ekonomi ve din/dinsellik konularına daha fazla ağırlık vermiştir. Bu niceliksel dağılım söylemsel dönüşümü seçilen kelimeler üzerinden göstermektedir.

2.2. Seçim Bildirgelerindeki Kavramların Kullanım Sıklığı

Bu bölümde CHP'nin 1995-2018 arası dönemde altı genel seçime ilişkin seçim bildirgelerinde laiklik, Atatürkçülük, sosyal demokrasi ve neoliberalizm gibi ideolojik

perspektifleri karakterize eden temel kavramların kullanım sıklığı incelenmiş ve bu niceliksel dağılım üzerinden söylemsel değişimin yönü gösterilmeye çalışılmıştır. İlk üç seçim bildirgesi Baykal dönemini, son üç seçim bildirgesi ise Kılıçdaroğlu dönemini temsil eden örneklem birimleri olarak analiz edilmiştir.

Tablo 2. Seçim Bildirgelerindeki Kavramların Kullanım Sıklığı

CHP Seçim Bildirgeleri	1995	2002	2007	2011	2015	2018
Atatürk/ Atatürkçülük	2	4	10	5	5	6
Laiklik	8	9	35	8	16	9
Dinsel temalar (din, kuran, inanç din dersi, İslam, müslüman)	11	18	16	28	32	22
Sosyal devlet	1	3	4	30	16	6
Sosyal politika	-	-	-	8	12	7
Sosyal demokrasi / sosyal demokrat	3	4	3	11	11	7
İşçi hakları	5	4	9	17	39	44
Sendika	1	-	4	17	33	44
Kalkınma	10	7	23	50	70	51
Rekabet	1	7	6	38	46	33
Piyasa	1	9	9	16	18	11
Büyüme	1	8	19	31	40	40
Sermaye/yabancı sermaye	4	10	20	10	11	3
Yatırım	2	11	19	47	104	56

Tabloya bakıldığında, yazılı metinlerde Atatürk vurgusunun eşit sayıda olduğu görülmektedir. Atatürk, partinin kurucu değeri olması bakımından her iki lider döneminde de önemini korumaktadır. Ancak, laiklik kavramının kullanım yoğunluğunda toplamda bir azalmayla birlikte, içerik olarak da bir değişim de gözlenmektedir. CHP'nin seçim bildirgelerinde her ne kadar laiklik vurgusu sıklıkla yapılsa da Kılıçdaroğlu'nun liderliğe gelmesiyle birlikte inancını özgürce yaşamak temelinde söylemsel bir değişim olmuştur. Bu

söylemsel değişim, İslamcı paradigmanın dünyevi alanı dinsel referanslarla yeniden inşa etmesiyle (Uysal, 2016) yakından ilişkilidir. Baykal dönemine ait 2007 tarihli seçim bildirgesinde, Türkiye'de 5 yıldır muhafazakâr sağ bir partinin iktidar olması nedeniyle CHP muhalefet söylemini rejim tartışmaları ve laiklik ilkesi temelinde inşa etmiştir. Buna bağlı olarak bu dönemde laiklik kavramının kullanımda bir artış olduğu; buna karşılık, Kılıçdaroğlu'nun genel başkan olduğu döneme ait bildirgelerde ise laiklik ilkesinin inanç özgürlüğü, çoğulculuk, dayanışma gibi kavramlarla birlikte kullanıldığı gözlenmiştir.

Sosyal devlet ve sosyal politika alanına bakıldığında, 2007'den sonra sosyal devlet politikası içinde yer alan konulara daha fazla ağırlık verildiği, ancak bunun da neoliberal bir perspektifle ele alındığı ve neoliberalizmin kavramlarıyla çerçeveslendiği görülmektedir. Özellikle, büyüme, sermaye, kalkınma, piyasa gibi neoliberal ideolojinin taşıyıcı kavramları bildirgelerde daha geniş bir yer tutmuştur. Kapitalist piyasanın ve neoliberal politikaların yarattığı tahribat ve tahakküm emekçilerin, yoksulların, toplumun hücre yapısını değiştirerek, yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleşmesi, güvencesizliğin artması emekçilerin ve yoksulların acil ferahlatıcı uygulamalara olan ihtiyacını ve bağımlılığını daha da arttırmaktadır (Çelik, 2010, 80). Dolayısıyla, seçmenin siyasal tercihlerini etkileyen bu durum, partilerin seçim vaatlerine de yansımaktadır. Kılıçdaroğlu döneminde, sosyal politika söylemleri slogan ifadeler olarak bildirgelerde çokça kullanılmıştır. Sosyal devlet şemsiyesi altında ele alınabilecek tüm kavram setleri Kılıçdaroğlu döneminde daha fazla kullanılmakla birlikte, neoliberal ekonomi politikalarının temel kavramları olan sermaye, rekabet, yatırım ve piyasa gibi kavramların kullanım sıklığının da arttığı görülmektedir. CHP'nin seçim bildirgesi emekçi kesimi memnun etmeye dönük bir söylem inşa etse de aynı şekilde sermaye kesiminin beklentilerini de karşılamayı hedeflemekte ve neoliberal politikaların tüm unsurlarıyla uygulanacağı da bir anlamda ilan edilmektedir. İki farklı ekonomi rejiminin aynı anda uygulanmasının imkansızlığı düşünülduğünde, CHP'nin sosyal politika alanını popülist bir söylem içine hapsettiği ve rasyonel bir siyaset anlayışından uzaklaştığı ileri sürülebilir.

Burjuva demokrasininin radikalleşmesi sürecinin siyasal partiler üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak partiler arasındaki ekonomik temelli ayrımların ortadan kalkmasının ve ekonomi dışı siyaset araçlarının ön plana çıkmasının (Güveloğlu, 2004, s. 35) bir sonucu olarak anaakım siyaset yapma biçimleri tüm siyasal partileri benzer hale getirmiş, CHP'nin kurucu ideolojik kodları giderek silikleşmeye başlamış ve tanımlayıcı ana unsurları dönüşüme uğramıştır.

Sonuç

Siyasal söylem çalışmalarının büyük bir kısmı, cumhurbaşkanları ve başbakanlar ve diğer hükümet üyeleri gibi profesyonel politikacıların veya siyasi kurumların hem yerel hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki metinleri ve konuşmalarıyla ilgilidir. Siyasi metinler ve bağlamlar nihayetinde sosyal kaynakların dağıtımını, siyasi kararların alınması veya etkilenmesi gibi spesifik siyasi amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi, resmi normların, düzenlemelerin ve yasaların ve diğerlerinin kurulması veya değiştirilmesi gibi hedeflere yöneliktir. Dolayısıyla, metin ve bağlam birbirini karşılıklı olarak tanımlamaktadır (van Dijk, 1997). Eleştirel söylem çözümlemesi altta yatan söylemi keşfetmek amacıyla sözcük seçimlerine odaklanan ve bir durumu somut olarak tanımlamaktan daha çok şekillendirmek için kullanılan siyasi retoriği incelemeyi sağlayan analitik bir çerçeve sunmaktadır (Hansen ve Machin, 2013).

Siyasi partilerin politikaları ve söylemleri ülkelerin siyasi, ekonomik durumlarına göre zaman içinde değişime uğrayabilmektedir. Bir siyasi partinin yenilenmesi, partinin kadrolarında baştan sona bir yenilenmeyle birlikte ideolojik ve söylemsel bir yenilenmeyi de gerektirmektedir. AK Parti iktidarına muhalefet etme biçiminin laiklik vurgusuna ve rejim savunuculuğuna dayandığı Baykal'ın CHP'si, reel sorunlara çözüm üretmeyen, devlet odaklı, farklı toplum kesimlerini dışlayan, kimliğini rejimi koruma misyonuyla tanımlayan bir şekilde ve ideolojik açıdan Kemalist olarak karakterize edilmektedir (Kömürcü, 2011). Bu bağlamda, Türkiye'de 17 yıllık bir iktidarın varlığı siyasi yapıyı dönüştürmüş, siyasal ve toplumsal dönüşümler siyasi partilerin söylemlerinde bir değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, CHP'nin söylemsel dönüşümü hem genel başkanlarının siyasal konuşmaları hem de seçim bildirgeleri üzerinden incelenmiştir.

Deniz Baykal'ın ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun vurguladığı konuların farklı olması ve aslında aynı siyasi partinin farklı uğraklarını temsil etmesi bu dönüşümün simgesel anlamını yansıtmaktadır. Baykal, CHP'nin kurucu değerlerinin bir temsilcisi iken, Kılıçdaroğlu ise değişen CHP'yi temsil etmektedir. Bu değişim, Türkiye'de ve dünyada yaşanan değişimlerle ve toplumsal koşullarla yakından ilişkilidir. Baykal, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini oluşturan ve Atatürk ilkelerine dayanan CHP'nin 'altı ok'unda temsil edilen ilkeleri koruma misyonunu ön planda tutarken, Kılıçdaroğlu ise değişen toplum yapısının değerlerine uygun ve iktidar olma odaklı daha pragmatist bir siyaset anlayışını temsil etmektedir.

Baykal'ın AK Parti'ye getirdiği eleştiriler daha çok rejim kaygısı ve rejimi koruma amacına yöneliktir. Kılıçdaroğlu'nun eleştirileri ise bir laiklik ve rejim tartışmasından öte daha çok güncel siyasete ilişkin polemiklerden ibarettir. AK Parti'ye karşı alternatif bir siyaset ve

ekonomi politikası koyamayan ve giderek merkez sağına yerleşen CHP, her kesimi kucaklamaya dönük bir söylem üretirken aslında hiçbir kesime tam olarak hitap edememektedir. Türkiye'deki siyaset alanının en köklü çatışma konusu olan laiklik tartışmalarının siyasal alanının dışına itilmesiyle birlikte en temel argümanını da kaybetmiş ve laiklik söylemi yerini inanç özgürlüğü söylemine bırakmıştır. Kılıçdaroğlu'nun 2015 yılında TRT'de yaptığı konuşmasında, Baykal'dan farklı olarak zenginlik yoksulluk, gelir düzeyleri üzerinden bir siyaset yaptığı, hak, hukuk, adalet ve eşitlik gibi kavramlara dikkat çektiği, laiklik, sol, sosyal demokrasi, Atatürk milliyetçiliği gibi değerlere yer vermediği görülmektedir. Kılıçdaroğlu'nun 2018 yılındaki grup toplantısında ise 2018 seçim bildirgesindeki "*Din ve siyasetin birbirinden ayrı tutulmasını sağlayacak, dinin siyasete alet edilmesine izin vermeyeceğiz*" (CHP, 2018, s. 112) ifadesindeki laiklik anlayışıyla çelişerek din, Kuran ve ayet gibi kavramlara, hatta Veda Hutbesi'ne referans vermiştir.

Neoliberal ekonomi politikaları farklı ideolojilere sahip partiler tarafından benimsenmiştir. Türkiye'de de farklı ideolojiye sahip partilerin ekonomi politikalarında fark olmaması, söz konusu partilerin, kimlik, kültürel öğeler, güvenlik, toplumsal cinsiyet gibi farklı konulara kaymasına sebep olmaktadır (Güveloğlu, 2004, s.30). Baykal'la başlayan yenilenme ve değişim süreci Kılıçdaroğlu döneminde kendisini daha net bir şekilde göstermiştir. 2015 seçimlerinden sonra sağ seçmenden oy alabilmek için, sağ kökenli politikacıları CHP'ye davet edilmesi, aday gösterilmesi bazı siyaset analizcileri tarafından CHP'nin sağcılaşması olarak değerlendirilmesi tepkilerine, Kılıçdaroğlu, söylemlerinde bir değişiklik olmadığını CHP'nin bir kitle partisi olduğunu bu nedenle de tüm kitlelere hitap edilmesi gerektiği şeklinde açıklama getirmiştir (Tosun, 2015, s.19). Türkiye'de bazı marjinal oluşumlar dışında, sosyal demokrat veya demokratik sol tezler üzerinden siyaset yapmaya çalışan kitle partilerin ulusalcı/muhafazakar paradigmayı aşamadıkları görülmektedir. Türkiye'nin toplumsal şartları sınıf temelli partilerin oluşumuna olanak tanımadığından belli sınıfların siyaset alanında temsil edilmesi, kitle partileri tarafından dönüşümlü olarak yapılmakta ve iktidar olmak isteyen partiler doğal olarak resmi ideolojiden uzaklaşmak zorunda kalarak toplumun değerlerini savunmaktadırlar (Aydın, 2006, s.4).

Neoliberal düzende sosyal demokrat partilerin neoliberal küreselleşmeye karşı durmak yerine onun temel ilkelerini kabullenme yanılıgısına düştükleri ve geniş halk yığınlarıyla bağlarının giderek kopmasına seyirci kaldıkları görülmektedir (Şenses, 2004, s. 9). Sonuç olarak, Baykal konuşmalarında sosyal demokrasi ile ilgili içeriklere daha fazla yer vermiş ve dinle ilgili ifadeleri ise laiklikle birlikte olmak kaydıyla kullanmıştır. Kılıçdaroğlu ise herhangi bir laiklik veya rejim tehlikesi vurgusu yapmamış, toplumun her kesimini kucaklamaya dönük

sağ-popülist bir dil kullanmış, kurucu ve yerinden edici bir muhalefet dili yerine daha çok iktidarın belirlediği söylem alanında hareket eden ve sadece savunma üreten bir siyasal anlatı kurmuştur.

Kaynakça

Akşin, S., Koçak, C., Tunçay, M., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M. ve Ödekan, A. (2005). *Yakınçağ Türkiye tarihi (1908-1980)*. İstanbul. Doğan Yayıncılık.

Akşin, S., Tanör, B., & Boratav, K. (2012). *Yakınçağ Türkiye tarihi (1980-2003)* İstanbul. Milliyet.

Altunoğlu, M. ve Eşkinat, D. (2014). 30 Mart'a doğru Cumhuriyet Halk Partisi, *SETA Analiz, Sayı: 90*.

Ataay, F. ve Acar, E. (2009). Neoliberal reformlar ve toplumsal muhalefet. Coşkun, M.K. (Ed.), *Yapı, pratik, özne*. ss. 157-172. Ankara: Dipnot Yayınları.

Ayata, A. G. (1992). *Cumhuriyet Halk Partisi (Örgüt ve ideoloji)*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Aydın M. K. (2006). Muhafazakârlaşan sosyalizm ve nöbetleşe temsil. Erişim Tarihi: 10.03.2019. <https://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/910/muhafazakarlasan-sosyalizm-ve-nobetlese-temsil#.XaUAY1UzbIU>

Bakan, S. ve Özdemir, H. (2012). Sosyal politika açısından CHP ile AKP'nin karşılaştırılması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(1), 22-50.

Bezci, B . (2010). Siyasetleştirilmiş toplum ya da halksız Cumhuriyet: Sosyal demokrasinin CHP pratiği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 38-53.

Bozkır, G. (2005). Cumhuriyet Halk Partisi'nde Bülent Ecevit ve ortanın solu düşüncesi *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Cilt 4, Sayı 11*, 231-248.

Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. London: Routledge.

Çelik, A. (2010) "Muhafazakar sosyal politika yönelimi: hak yerine yardım-yükümlülük yerine hayırseverlik" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42. 63-81.

Dostal, J.M. (2017). The crisis of German social democracy revisited. *The Political Quarterly*, Vol. 88, No. 2: 230-240.

Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erdoğan, C. (2017) Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti dönemi sonrası ideolojik evrimi: Özgürlükçü muhalefet, ortanın solu ve demokratik sol (1950-1980), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 53*, 299-318

- Ertan, B. (2014). *Seçim kazanmanın anahtarı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Tütüncü, Esmer, G. (2008). Propaganda, söylem ve sloganlarla ortanın solu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 10, Sayı:3*. 69-85.
- Ete, H. (2010). CHP'deki değişim. *SETA Analiz, Sayı:22*
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*, New York: Longman.
- Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis. İçinde: *How to analyse talk in institutional settings : A casebook of methods*. p. 25-38. London: Continuum
- Fairclough, N. (2003). Söylemin Diyaketiği. Özarslan, Çoban, B (Ed.). İçinde *Söylem ve ideoloji: Mitoloji - din - ideoloji* (s. 173-185) İstanbul: Su Yayınları.
- Fairclough, N. (2013). *Critical Discourse Analysis The Critical Study of Language*. New York: Routledge.
- Fitzpatrick, T. (2003). *After the new social democracy: Social welfare for the twenty-first century*. Manchester: Manchester University Press.
- Güveloğlu, N. (2004). Demokrasinin neoliberal dönemde geçirdiği dönüşümün siyasal partiler üzerindeki etkileri. *Praksis, Sayı: 12*. 11-16
- Hall, S. (2017). *Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları* (Çev. İdil Dündar). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hansen, A. ve Machin, D. (2013). *Media & communication research methods*. New York: Palgrave.
- Hartley, J. (2004). *Communication, cultural and media studies*. London: Routledge.
- Keating, M. ve McCrone, D. (2015). The crisis of social democracy. İçinde *The Crisis of Social Democracy in Europe*. Michael Keating ve David McCrone (ed.). ss.1-15. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kömürçü, D. (2011). Kılıçdaroğlu sonrası CHP, *İktisat Dergisi, Sayı 515-516*. 37-47.
- Özkazanç, A. (2005). Türkiye'nin neo-liberal dönüşümü ve liberal düşünce. Bora ,T. Gültekingil, M. (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, A. (2015). *İzlenimler, AKP Türkiye'si*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Purvis, T. ve Hunt, A. (1993). Discourse, ideology, discourse, ideology, discourse, ideology. *The British Journal of Sociology*. 44(3). 473-499.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı, engel mi? ERC Working Paper in Economic Ankara: Middle East Technical University. 13-54.
- Tanilli S. (1997). *Uygarlık tarihi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Topak, O. (2009). Neo-Liberalizm ve refah devleti miti. Coşkun, M.K. (Ed.). Yapı, pratik, özne. ss. 103-131. Ankara: Dipnot Yayınları,

Tosun, T. (2015). 7 Haziran seçimine doğru Cumhuriyet Halk Partisi, Seta Analiz Sayı:128.

Tuncer, E. (2011). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye. Tesav Yayınları.

Uysal G. (2016). ‘Egemenlik Allah’a aittir’, ‘Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir’e karşı: Neoliberal dönemde ilahi egemenliğin yeniden tesisi. Praksis Dergisi. 41. 365-391.

Wodak. R. ve Meyer, M. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage.

van Dijk, T. (1997). What is political discourse analysis?., *Belgian Journal of Linguistics*, Volume 11, Issue 1, ss. 11-52, DOI: <https://doi.org/10.1075/bjl.11.03dij>

Yaşar, Y. ve Yaşar, G. Y. (2012). Neoliberal küreselleşme ve sosyal politikada dönüşüm. *Mülkiye Dergisi*, 36(1-274), 63-92.

İnternet Kaynakları

CHP Parti Programı, (1935)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/549/197000602.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

CHP Seçim bildirgesi (1995)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2571?show=full> Son Erişim Tarihi: 25.09.2019

CHP Seçim bildirgesi (2002) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/955> Son

Erişim Tarihi: 25.09.2019

CHP Seçim bildirgesi (2007)

<https://chp.azureedge.net/a8a787fdd8024b5e8753a33a81fd0a40.pdf> Son Erişim Tarihi: 25.09.2019

CHP Seçim Bildirgesi (2011)

<https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf> Son Erişim Tarihi: 25.09.2019

CHP Kasım Seçim Bildirgesi (2015)

<https://chp.azureedge.net/1ad6a863883e456ea3eb6c84db38c771.pdf> Son Erişim Tarihi: 25.09.2019

CHP Seçim Bildirgesi (2018) <http://secim2018.chp.org.tr/files/CHP-SecimBildirgesi-2018-icerik.pdf?v=3> Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Dünden bugüne Cumhuriyet Halk Partisi (1991)

<http://cdn.chp.org.tr/cms/1991/Folder//46181.pdf> Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Geçmiş Seçim Sonuçları <https://www.sabah.com.tr/secim-sonuclari>, Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Deniz Baykal TRT Seçim Konuşması (1995)

<https://www.seyredelim.com/video/29770/1995-deniz-baykal-in-secim-konusmasi-izle/> Son Erişim Tarihi: 22.01.2019

Deniz Baykal Grup Toplantısı (2007)

https://www.youtube.com/watch?v=_kXOkVd3eIk Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Deniz Baykal Grup Toplantısı (2007)

<https://www.youtube.com/watch?v=Fq2FyQ8pi1c> Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Kemal Kılıçdaroğlu TRT Seçim Konuşması (2015)

<https://www.youtube.com/watch?v=5jufy4ohQNg> Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Kemal Kılıçdaroğlu Grup Toplantısı Konuşması (2018)

<https://www.youtube.com/watch?v=NoVV4FbY8cc> Son Erişim Tarihi: 10.03.2019

Küresel Likidite Bolluğu Döneminde, Gelişen Piyasa Ekonomilerine Yönelik Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri: Türkiye Örneği

Baki DEMIREL*

Geliş Tarihi (Received): 29.04.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 30.10.2019

Öz

2008 finansal krizi sonrası ABD Merkez Bankası (FED) başta olmak üzere gelişmiş ülke merkez bankalarının uyguladıkları miktarsal gevşeme politikaları Türkiye dâhil gelişen piyasa ekonomilerine yönelik kısa vadeli sermaye akımlarını arttırmıştır. Bu çalışmada 2008-2014 dönemi Türkiye ekonomisi üzerinden kısa vadeli sermaye hareketlerinde belirleyici olduğu tahmin edilen iten ve çeken faktörlerin analizi amaçlanmıştır. Aylık verilerin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişkinin tahmin edilmesinde ARDL yönteminden ve Hata Düzeltme Modelinden yararlanılmıştır. Bağımsız değişkenlerden kaynaklı şokların sermaye hareketlerini açıklama gücünü yakalamak için ise VAR modeline dayalı Varyans Ayrıştırma Hesaplaması kullanılmıştır. Bu çalışmada FED MPS, EMBI ve VIX iten (küresel) faktörler, TR10Y, CDS ve REER çeken (yurt içi) faktörler olarak tahmin edilmiştir. ARDL yöntemi ve hata düzeltme modeli bulguları değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir. VAR modeline dayalı varsyans ayrıştırma hesaplamasından elde edilen bulgularımıza göre, iten faktörlerin Türkiye'ye yönelik kısa vadeli sermaye hareketlerinin temel belirleyicileri olduklarını söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Akımları, İten ve Çeken Faktörler, ARDL Yöntemi, VAR Modeli

Jel Kodları: C13, C32, E58, F32, F65, G15

* Doç. Dr. Yalova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, baki.demirel@yalova.edu.tr

Determinants of Short Term Capital Flows Aimed at Emerging Market Economies During the Period of Global Liquidity Abundance: The Case of Turkey

Abstract

After the 2008 financial crises, the QE policies implemented by Central Banks of advanced economies, especially by FED, increased the short term capital inflows to the EME, including Turkey. This study aims to analyze the determinants of pull and push factors using Turkey data in the period of 2008-2014. For this purpose, monthly data were analyzed using ARDL method and Error Correction Model to estimate the short and long term relationships among the variables. The variance decomposition calculation based on VAR model was also used to capture the explanatory power of the shocks originating from independent variables in determining the capital inflows. In this paper were estimated that FED MPS, EMBI, and VIX as a push (global) factors, and TR10Y, CDS, and REER as a pull (home) factors. ARDL method and Error Correction Model findings show that statistically significant relationship between the variables. According to our findings of obtained from the variance decomposition calculation based on VAR model, we can say that push factors are main determinants of short terms capital inflows to Turkey.

Key Words: Capital Flows, Plus and Pull Factors, ARDL Method, VAR Model

Jel Codes: C13, C32, E58, F32, F65, G15

GİRİŞ

2008-2014 dönemi, küresel sermaye akımlarında önemli ölçüde artış ve azalışların görüldüğü dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Söz konusu dönemde, gelişen piyasa ekonomilerine (GPE) yönelik net sermaye akımlarındaki oynaklığın gelişmiş ülkelerden daha fazla olduğu görülmüştür. 2008 finansal krizi sürecinde gelişmekte olan piyasa ekonomilerine yönelik net sermaye akımlarının dramatik bir biçimde düşmüş, buna karşılık Fed tarafından uygulanan parasal genişlemeden (miktersal gevşeme) hemen sonra keskin bir biçimde artmıştır. Özellikle 2010 yılının ilk üç çeyreğinde, gelişmekte olan piyasa ekonomilerine yönelik sermaye akımları 2004-07 ortalamasının çok üzerinde gerçekleşmiştir (IMF, 2011).

GPE'lere yönelik sermaye akımlarının arttığı 2010-2014 döneminde bu ülkelerde yüksek büyüme oranlarının görülmesine karşın aynı zamanda fiyat istikrarı hedefinden uzaklaşmıştır. Bu duruma ilave olarak sermaye akımlarında meydana gelen bu artış, yurtiçi ekonomik dengelerin bozulmasına neden olarak finansal istikrarsızlığa ve ekonomik kırılganlığa yol açmıştır. Yurt içi tahvil, bono ve hisse senedi arzları yabancı sermayenin emilmesini sağlasa ve aynı zamanda varlık fiyatları üzerindeki baskının azalmasına neden olsa da kaldıraçlı işlemler de artış ortaya çıkmıştır¹.

Finansal piyasaların görece daha sakin olduğu başka ifade ile yatırımcıların riske açık (risk-on) olduğu dönemlerde sanayileşmiş ekonomilerdeki yatırımcılar kaldıraçlı işlemler ve/veya portföy yatırımları ile gelişmekte olan piyasa ekonomilerine yönelik yatırımlarını arttırmakta bunun sonucunda gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin merkez bankaları ülke para biriminin değer kazanımının önüne geçebilmek için yerli para karşılığında dolar almakta ve hiç istemedikleri bir biçimde rezerv para birimi cinsinden orta vadeli menkul kıymetlere yatırım yapmaktadırlar. Böylece riske açık dönemlerde gelişen piyasa ekonomilerinde kaldıraçlı işlemler sonucunda yapılan yatırımlar asimetric varlık swap ilişkisine neden olmaktadır. Bu işlem, rezerv para birimi cinsinden (gelişmiş ülke) finansal varlıklar yerine riskli olarak görülen GPE'lere ilişkin finansal varlıklara yatırım olarak ifade edilmektedir.

Gelişmekte olan piyasa ekonomilerine yönelik sermaye akımlarının azaldığı ve finansal piyasalarda oynaklığın arttığı dönemlerde kısacası yatırımcıların risk almaya istekli olmadığı kısaca kapalı olduğu (risk-off) durumda ülkeden sermaye çıkışı olmakta bunun sonucunda merkez bankasının uluslararası döviz rezervleri önemli ölçüde azalmaktadır. Dolayısıyla sermaye hareketlerinin hangi nedenlere bağlı olarak hareket ettiklerinin

¹ Finansal piyasalarda yatırımcıların daha az sermaye ile daha büyük hacimli işlemler yapmasına yol açan sisteme kaldıraç sistemi nedir.

belirlenmesi aynı zamanda olumsuz etkilerinden kaçınmak açısından alınması gereken önlemleri belirlemekte yararlı olabilecektir.

Bu çalışmada sermaye akımlarının belirleyicileri tahmin edilirken ele alınan ülkenin sermaye hesabının tam serbest olduğu yani sınırsız sermaye akımlarına açık olduğu varsayılmıştır. İlk defa Mundell ve Fleming tarafından 1960'larda döviz kuru politikası, sermaye akımları ve para politikası ilişkisi olarak dile getirilen ve daha sonra Maurice Obstfeld tarafından 1997 çalışmasında modellenen imkansız üçlem hipotezine göre tam sermaye hareketliliğini kabul etmiş bir ülkede merkez bankasının reel ve parasal şoklara karşı etkin olabilmesinin koşulu olarak esnek kur sisteminin uygulanıyor olması gerektiği ifade edilmiştir.

Türkiye, 2002-2008 yılları arasında uygulanan güçlü ekonomiye geçiş programıyla birlikte esnek kur sistemini benimsemiştir. Dolayısıyla yukarıda belirtilen koşullara uygun ülke örneği olarak seçilmiştir.

Bu çalışma da riske açık dönemde gelişmekte olan piyasa ekonomilerine yönelik bu sermaye akımlarını belirleyen faktörlerin sermaye hareketleri üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma seçilmiş değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri analiz etmek için ARDL modelinden yararlanmıştır. Ayrıca seçilmiş değişkenler kaynaklı şokların sermaye hareketlerinde meydana gelen değişmeyi açıklama güçlerini belirleyebilmek için de VAR modeline dayalı varyans ayrıştırma hesaplaması kullanılmıştır.

Çalışma beş bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm giriş bölümüdür. Giriş bölümünü takip eden birinci bölümde konu hakkındaki literatür üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm çalışmada kullanılan verilerin ve yöntemin tanıtıldığı bölümdür. Bu bölümü takip eden üçüncü bölümde ise yapılan ekonometrik uygulama sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümü çalışmada elde edilen bulguların değerlendirildiği ve yorumlandığı nihai bölümdür.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye hareketlerinin belirleyicileri arasında küresel koşullar yani “iten” faktörler olabileceği gibi yatırımcıların seçecekleri ülkeye özgü koşulları gösteren “çeken” faktörler de olabilir².

Litaratüre göre, söz konusu ülkeye özgü/çeken faktörler; yurt içi faizler, tüketici fiyat endeksi, reel efektif döviz kuru ve büyüme oranı olarak sıralanabilir.

Bu konuda literatürdeki genel uzlaşa sermaye hareketlerini iten faktörlerin çeken faktörlere göre sermaye hareketlerinin GPE'lere yönelmesindeki güçlü belirleyici veya yönlendirici faktörlerdir. Buna göre küresel parasal koşullar sermaye hareketlerini miktarını belirlerken iten faktörler ülkeye gelen bu kaynakların hangi alanlara tahsis edileceğini belirlemektedir (Fratzscher, 2012; Carderelli vd., 2009).

Gerçekten de 2008 küresel finansal kriz sonrası gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye hareketlerinin dinamiğini incelediğimizde, sermaye hareketlerinin büyük ölçüde küresel faktörlere (iten/push) bağlı olarak yön bulduğunu söyleyebiliriz (Milesi-Ferretti ve Tille, 2011; Fratzscher, 2012; Rey, 2015; Avdjiev vd., 2017). Küresel faktörler arasında temel belirleyici olanlar ise; küresel risk iştahındaki değişimin (VIX endeksi), gelişmiş ülke merkez bankalarının para politikası duruşudur diyebiliriz (Aizenman vd., 2014; Ghosh vd., 2014; Shaghil vd., 2015).

Örneğin Cavallino ve Sadri (2018) çalışmasına göre GPE politika faiz oranı büyük ölçüde VIX'deki değişime ve Fed para politikası kararlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Örneğin söz konusu çalışmaya göre VIX standart sapmasında bir puanlık artış GPE para politikası faiz oranının 50 baz puan yükselmesine neden olmaktadır.

Fed ve (ECB, BOE, BOJ olmak üzere) diğer büyük merkez bankaları³ tarafından 2008 küresel finansal krize karşı uygulanan genişletici para politikaları sonrası oluşan küresel finansal koşullar GPE'lerdeki yurt içi bankaları küresel bankalar arasında kredi alışverişine

² Calvo vd (1993) 1990'larda Latin Amerika ülkelerine yönelik sermaye hareketlerini inceledikleri çalışmalarında sermaye hareketlerinin belirlenmesinde çeken faktörlerinin ekonomik ve politik reformlar gibi ülkeye özgü kurumsal değişmelerin oluşturduğunu, iten faktörlerin ise ve ABD resesyonu veya küresel faizlerin uzun dönem düşük kalması gibi küresel finansal entegrasyona bağlı koşulların oluşturduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Calvo vd (1993), Fenandez ve Arias (1996) iten faktörlerin çeken faktörlere göre daha belirleyici olduğunu savunmuşlardır. Calvo vd (1996) buna ilave olarak küresel finansal entegrasyonun ve uluslararası yatırımların dış (iten) faktörler tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Koepke (2015) iten faktörlerin banka kanalı ve doğrudan yatırımlardan çok portföy yatırımları üzerinde etkili olduklarını buna karşın özellikle banka kanalı olmak üzere bu üç kanal üzerinde de etkili olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır.

³ ECB: European Central Bank: Avrupa Merkez Bankası

BOE: Bank of England: İngiltere Merkez Bankası

BOJ: Bank Of Japon; Japonya Merkez Bankası

imkan sağlayarak bu ülkelere yönelik küresel sermaye hareketlerinin artmasına yol açmıştır. Kredi genişlemesinin zirve yaptığı dönemlerde bankalar dışardan fonlama yöntemlerine yönelmişlerdir⁴. Bu noktada küresel bankalar, banka kaynaklı sermaye hareketlerini iten faktör konumundadırlar.

Bruno ve Shin (2013) çalışmasına göre gelişen piyasa ekonomilerine yönelik global likiditenin ve küresel bankacılık fonlarının kaynağı büyük ölçüde ABD bankalarıdır. Burada yurt içi bankaların yükümlülükleri olan bu fonlar küresel bankaların aktiflerini oluşturmaktadır. Bunlar global bankacılık fonlarını ülkeye iten faktörleri tanımlamaktadır. Söz konusu çalışmaya göre VIX küresel risk iştihanının en önemli göstergesidir. Ayrıca yurt içi ve küresel bankaların kaldıraçları arasında pozitif yönlü korelasyon vardır. Makaleye göre döviz kuru ve sıcak para arasında ilişkiye de bakılmalıdır. Buna ilaveten ülkelerin milli gelir artışı ise yabancı sermayeyi çeken önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mohanty (2014), GPE'lerin hem kısa hem de uzun dönem faiz oranlarının Fed politika faiz oranı başta olmak üzere gelişmiş ülke faiz oranlarından etkilendiğini, bu etkinin bono piyasası, uluslararası bankacılık faaliyetleri kanallarının etkili olduğunu ileri sürmüştür. Bruno ve Shin (2015a-b) Fed tarafından uygulanan genişletici para politikalarının yüksek kaldıraçlı işlemler yapan küresel bankalar sayesinde GPE bankacılık sistemi için düşük maliyetli kredi alma imkanı sağladığı ve küresel piyasalardan sağlanan bu fonları gelişen piyasa ekonomilerinde yurt içi kredi genişlemesine yol açtığına yönelik bulgulara ulaşmışlardır⁵.

Kaldıraçlı işlemlerin ve artan kar beklentisinin gelişen piyasa ekonomilerine yönelik kısa vadeli sermaye hareketlerinin arttırdığını öne süren çalışmalardan bir tanesi de Zhang and

⁴ Shin (2013) çalışması üç aşamalı küresel bankacılık fonlama işleminden söz etmektedir: Birinci aşamada küresel bankalar toptancı piyasadan fon toplamaktadır, bu fonlarla yerel bankaları fonlamaktadır, local-yerel bankalar ikinci aşamada bu fonları çekmekte ve üçüncü aşamada yurt içi kredilere dönüştürmektedirler.

⁵ Açık ekonomilerde yurt dışı parasal koşullardaki değişimin GPE'leri etkilemesine yol açan bilenen en önemli aktarma kanalı döviz kuru kanalıdır. Esnek döviz kuru sistemi altında yabancı faiz oranlarındaki ülke parasının değer kazanmasına yol açar. Büyük merkez bankalarının varlık alımları uzun dönem getiri eğrisi boyunca faiz oranlarının düşmesine yol açarak benzer etkiyi ortaya çıkartacaktır. Bu etkilerin ortaya çıkmasında döviz kurunun esneklik derecesi önemlidir. Esneklik derecesini düşük olması döviz kurunda faiz oranları farkına bağlı olarak oluşabilecek değişmeyi azaltacaktır. İkinci kanal politika faiz oranı kanalıdır. GPE merkez bankaları büyük merkez bankalarının politika kararlarını takip etmekte ve kendi politika faizlerini ona göre şekillendirmektedirler. Üçüncü kanal uzun dönem faiz oranları kanalıdır. ABD uzun dönem faizleri hem global gösterge getiri oranını hemde risk iştahını etkilemektedir. Her ikisi de GPE'lerin yurt içi ve yurt dışı piyasalara yönelik bono ihraçlarındaki fiyatı belirler. Daha açık olarak Fed para politikası global risk iştahını etkileyerek GPE getiri üzerindeki etkisi 2008 sonrasında daha da belirgin olmuştur. Dördüncü ve beşinci yayılma kanalları sınır ötesi bankacılık ve sıcak para hareketleridir (Mohanty, 2014; Takats ve Vela, 2014).

Edda Zoli (2014) çalışmasıdır. Bu çalışmaya göre; küresel likidite bolluğunun arttığı 2009-2012 döneminde, artan sermaye akımları gelişen piyasa ekonomilerinde finansal istikrarsızlığı arttırırken kredi genişlemesine paralel olarak kaldıraçlı işlemlerin artması varlık fiyatlarını hızla yükselmiştir.

Gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye hareketlerinin belirlenmesinde iten faktörlerden birisi de Fed'in para politikası duruşudur. Geleneksel olarak para politikası çerçevesinin üç hedefe odaklandığı düşünülebilir. Bu durum para politikası üçlemesi olarak ifade edilebilir. Bunlardan birincisi, kısa dönem faiz oranı, ikincisi döviz kuru ve üçüncüsü hazine bonosunun uzun dönem faiz oranıdır⁶.

Philip (2014) çalışmasına göre para politikası duruşu için üç temel çıkarsama yapabiliriz. Birinci çıkarsama; MB'nın imkânsız üçlemin üç değişkenini birlikte düşünmesinin gerekliliğidir. Para politikası duruşu hakkında ikinci çıkarsama para politikası duruşunun belirsiz olmasıyla ilgilidir. MB'nın müdahale veya bekleme duruşlarından birini seçmesi piyasada oluşan sert hareketleri önleyebilir. Merkez bankasının belirsizlik yaratacak politikalarına karşı beklentiler ön plana çıkmaktadır. Para politikasının başarısı veya başarısızlığı beklentileri yönetebilme başarısına bağlı olacaktır. Örneğin 2013 yılında FED tahvil alımlarını azaltabileceği söylemi ve bu yönde beklentilerin artması tahvillerin küresel değerini düşürürken piyasanın volatilitesi arttırmış ve bu gelişmelere bağlı ve eş anlı olarak GPE ülke para birimleri de dolar karşısında değer kaybetmişlerdir. Ani duruşa (Sudden Stop) bağlı olarak ortaya çıkan yüksek kur artışı para politikası için arzu edilmeyen bir durum oluşturmuştur. Bu bağlamda para politikası duruşu için üçüncü çıkarsama GPE için önemlidir ve sermaye hareketlerinin kontrolünün zayıflaması ve GPE merkez bankası için bağımsızlığın azalmasıdır diyebiliriz.

Bu noktada Sun (2010) ve Rey (2015) çalışmalarında gelişen piyasa ekonomilerinde imkansız üçlemin imkansız ikileme dönüştüğünü, sermaye kontrolleri ve bağımsız para politikası dışında bir seçeneklerinin kalmadığını savunulmaktadır⁷.

⁶ Normal koşullarda politika faiz oranı istikrarlıdır. Buna karşın bono faizi ve döviz kurunun volatilitesi yüksek olabilir. Örneğin aşırı değerli ülke para birimi genişleme döneminde finansal kriz riskini arttıracaktır. Benzer biçimde kaldıraçlı işlemlerin artması benzer bir etkiye neden olacaktır. Böyle durumların sıkça tekrarlanması para politikası hatalarının maliyetini arttıracaktır (Philip, 2014).

⁷ Ostry vd (2010) sermaye hareketlerinin yönetilebileceği konusunda bir makale yazmışlardır. Bu vb IMF uzmanlarının yazdıklarından IMF'nin sermaye hareketleri konusunda tutum değiştirdiği biçiminde bir görüş ortaya çıkmıştır. Ostry vd çalışmasına göre sermaye hareketlerinde geçici olduğu düşünülen bir dalgalanma varsa ve ülke para birimi değer kaybetmemişse ve ekonomi potansiyeline yakın bir trend gösteriyorsa tıpkı makro ihtiyatı politikalar gibi sermaye kontrolleri de bir politika aracı olarak kullanılabilir. Bu çerçevede de Sun ve

Daha açık olarak Fed para politikası duruşu gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye hareketlerini etkilemekte ve hatta bu ülke merkez bankalarının politika kararlarının Fed kararlarına bağlı olmasına neden olabilmektedir. Nitekim Goldberg (2013) ve Edwards (2015)'de, gelişen piyasa ekonomilerinin merkez bankaları esnek kur sistemi uygulaması bile tam sermaye hareketliliği altında bağımsız para politikası uygulayamaya bilecekleri vurgulanmıştır.

Taylor (2013) çalışmasına göre de GPE düşük faiz oranlarını belirlerken Fed politikalarını takip etmektedirler. Zira konjonktür karşıtı politika uygulamaları bu ülke para birimlerinin daha fazla değer kazanmasına ve rekabetçi güçlerinin zayıflamasına neden olacaktır. Aizenman, Chinn ve Ito (2013) gelişen piyasa ekonomilerinin para politikası bağımsızlıklarının düşük olduğunu savunmuştur. Bruno ve Shin (2015 a-b), Avdjiev vd (2016) GPE ekonomilerinde bilançoların dolarlaşmasına bağlı olarak doların değerindeki değişmelerin bu ülkeler tarafından dikkate alınmak zorunda olduğu ve para politikası etkinliğinin kaybolduğu üzerinde durmuşlardır. Doların sermaye hareketlerini belirleyici rolü üzerinde durmuşlardır.

Bu düşüncenin arkasında yatan temel neden Fed politikalarının küresel risk iştahını ve küresel kredi hacmini etkileyen temel faktör olduğudur. Rey (2015) bu mekanizmayı aşağıdaki biçimde açıklamaktadır:

Fed Para Politikası \Leftrightarrow VIX \Leftrightarrow Global Sermaye Hareketleri \Leftrightarrow Küresel Kredi Genişlemesi

Literatür yukarıdaki mekanizmayı destekleyen görüşler içermektedir:

Avdjiev ve Hale (2018) küresel risk iştahının düşük olduğu ve Dolar endeksinin değer kazandığı koşullarda uluslararası sermayenin güvenli limanlara yöneldiği ve GPE'lerden sermaye çıkışları olduğuna yönelik bulgular elde etmişlerdir. Bu çalışmada Fed para politikası duruşunun sermaye hareketlerini belirleyici rolü üzerinde durmuştur.

Swarnali (2015), Fed'in daraltıcı politikalarının gelişen piyasa ekonomileri üzerindeki etkisini analiz ettiği çalışmada risk iştahındaki değişimin ve yurt içi faktörlerin temel belirleyici olduğunu savunmuştur. Çalışma, MB politika faizi, döviz kuru istikrarı, dışa

açıklık oranı, bütçe açığı ve para politikası bağımsızlığının sermaye hareketlerinde belirleyici yurt içi faktörler olduğu belirtilmiştir⁸.

Rey (2015) çalışmasına göre sermaye hareketleriyle küresel risk iştahı VIX arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Rey'e göre finansal aracı kurumlar ve kaldıraç oranları uluslararası sermayenin ülkeler arasındaki akışkanlığında iletken özelliğine sahiptirler. Comelli (2015) çalışmasına göre de VIX ve gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye hareketleri arasında negatif bir ilişki vardır. Buna göre VIX arttığında gelişen piyasa ekonomilerinde sermaye çıkışı görülürken VIX düştüğünde yani küresel risk iştahı arttığında bu ülkelere yönelik sermaye girişi de hızlanmıştır. Aynı çalışmaya göre, uluslararası rezervler /dış borç stoku rasyosunun düşük olması gelişen piyasa ekonomilerine yönelik ani duruş riskini arttırmaktadır. Dışa açıklık derecesinin yüksek olması da sermaye çıkışını yükselten bir diğer önemli faktör olarak ifade edilmiştir. Kredi genişlemesi ve buna bağlı olarak oluşan yurt içi finansal kırılganlıktaki artışla sermaye çıkışı arasında da ilişki tespit edilmiş, finansal kırılganlıktaki artışını sermaye çıkışını özendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Wu ve Lu (2016) gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye akımlarının risk iştahındaki değişimlere duyarlı olduğunu bu ülkeler esnek kur sistemini tercih etseler dahi etkin/bağımsız para politikası uygulayamadıklarını dile getirmişlerdir.

Rose (2014), Aizenman, Chinn, and Ito (2016), esnek kur ve enflasyon hedefi politika tercihleriyle, sabit kur sistemini tercih etmenin GPE'lere yönelik sermaye akımlarının bu ülkelerde meydana gelen iş çevrimleri üzerindeki etkisi bakımından farklılık göstermediğini, gelişen piyasa ekonomilerinde faiz oranlarının küresel sermaye akımlarına yüksek duyarlılık gösterdiğini savunmaktadırlar.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların büyük ölçüde sermaye hareketleri ve yurt içi makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler üzerine olduğu görülmüştür.

Bilgili vd. (2012) MSM (Markov Regime-Switching) Modelleri kullanarak Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımların dinamik yapısını analiz etmeyi amaçlamıştır. 1988-2010 dönemini ele alan çalışma 3 aylık veri setinden yararlanmıştır. Dört alt modelin kullanıldığı çalışma bulguları Model 1 için, ABD ekonomisinde risk azalmasının ve Türkiye'de emek maliyetindeki artışların Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımları azaltığı, Türkiye

⁸ Swarnali (2015)'e göre, istikrarlı döviz kuruna sahip ülkeler yoğun sermaye girişlerine de sahne olmuşlardır. Yani istikrarlı döviz kuru yabancı sermaye girişi için güçlü bir çeken faktör olarak tespit edilmiştir. Ayrıca dışa açıklık oranının yüksek oluşu yabancı sermayeyi çeken bir faktör olarak tahmin edilmiştir.

ekonomisinde büyüme oranındaki artışın ve Türk ekonomisinde risk azalmasının ise yükselttiği biçimindedir. Model 2 bulguları Model 1'den farklı olarak fosil yakıtlar ağırlıklı enerji fiyat endeksindeki (enerji fiyatları 2) artışın doğrudan yatırımları arttırdığı biçiminde olmuştur. Model 3 ise elektrik fiyat endeksi (enerji fiyatları 1) artışının doğrudan yatırımları azalttığı, Türkiye'nin ihracat hacmindeki artışın doğrudan yatırımları arttırdığı, ithalat hacmindeki artışın ise azalttığı biçiminde açıklanmıştır. Model 4 diğer üç modelin bulgularının yanında iskonto oranlarını kapsamaktadır. Buna göre iskonto oranı ile doğrudan yatırımlar arasında negatif yönlü bir ilişki tahmin edilmiştir.

Koyuncu (2010) çalışmasında VAR modeli kullanılarak, 1990-2009 döneminde yurt içi makroekonomik değişkenlerin doğrudan yabancı sermaye hareketleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmaya göre dışa açıklık derecesi, GSYH ve uluslararası rezervler ile doğrudan yabancı sermaye arasında çift yönlü nedensellik bulunurken, enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ayrıca çalışmada VAR modeline dayalı etki-tepki analiz bulgularının da nedensellik analizi bulgularıyla örtüştüğü ifade edilmiştir.

Yapraklı (2006) çalışması da yine doğrudan yabancı yatırımlar üzerine odaklanmıştır. 1970-2006 döneminde Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımları belirleyen faktörlerin hata düzeltme modeline göre analiz edildiği çalışma bulgularına göre doğrudan yabancı sermaye GSYİH ve dışa açıklık oranı ile pozitif, işgücü maliyetleri, reel döviz kuru ve dış ticaret açığı ile negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulgulara ulaşılmıştır.

Erdal ve Tatoğlu (2002) çalışmasında 1980-1998 döneminde Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı sermaye hareketlerini incelenmiştir. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımları çeken faktörler olarak piyasanın büyüklüğü (gayrisafi milli geliri), dışa açıklık oranı, ekonominin alt yapı yeterliliği, büyüme hızı, döviz kuru istikrarsızlığı ve makroekonomik istikrarsızlık alınmıştır. Regresyon analizinin kullanıldığı çalışma bulgularına göre, doğrudan yatırımlar makroekonomik ve kur istikrarsızlıklarına karşı negatif diğer değişkenlere pozitif yönde tepki göstermektedir.

Korap (2010) Türkiye'ye yönelik portföy yatırımlarını etkileyen (iten ve çeken) faktörleri yapısal VAR (S-VAR) modeli ile tahmin etmiştir. Çalışmada çeken faktörler olarak, yurt içi reel faiz oranı, cari hesap, borsa İstanbul getirisi ve enflasyon beklentileri alınırken, iten faktörler olarak, ABD faiz oranı, ABD endüstri büyüme oranı ve S&P 500 getirisi alınmıştır. Çalışma 1999-2009 dönemini kapsamıştır. Çalışma sonunda iten faktörlerin portföy akımları üzerinde daha belirleyici role sahip olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Çulha (2006) çalışması 1990-2005 döneminde Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerini iten ve çeken faktörlerin tahmin edilmesine yöneliktir. Yapısal VAR (S-VAR) modelinin kullanıldığı çalışmada, sermaye hareketlerini iten faktörler olarak; ABD 3 aylık tahvil getirisi ve ABD endüstri üretim endeksi alınırken, çeken faktörler olarak; Türkiye hazine bonosunun getirisi, İstanbul borsası fiyat endeksi, kamu bütçe dengesi ve cari açık alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre iten faktörler içinde ABD bono getirisinin sermaye hareketleri üzerindeki etkisi sanayi üretin endeksine göre daha baskın bir role sahiptir. Çeken faktörler açısından bakıldığında ise, yurt içi reel faiz ve bütçe açığının cari açık ve borsa endeksine göre daha baskın role sahip olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Dolayısıyla ABD faiz oranı kaynaklı şokların sermaye çıkışlarını özendirdiği, yurt içi faiz oranı kaynaklı şokların ise sermaye girişlerini özendirdiği yönünde tahmine ulaşılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde yurt içine gelen kısa vadeli sermaye akımlarını (sıcak para) üzerinde hangi yurt içi ve yurt dışı faktörlerin etkili olduğu araştırılmak istenmiştir. Sıcak para üzerinde etkili olduğu düşünülen değişkenlerin belirlenmesi bir bölüm önce verilen literatürden yararlanılmıştır. Çalışma da kullanılacak regresyon denklemi kurulurken Swarnali (2017) çalışması referans alınmıştır. Temel regresyon denklemi şu biçimdedir:

$$swap_{it} = \beta + \alpha X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada swap sıcak parayı, beta kesişim değerini, X ise sıcak parayı etkileyen değişkenler matrisini, ε , ise hata terimini simgelemektedir. Buradaki X matrisinide yer alan değişkenleri de kapsayacak biçimde model bir fonksiyon olarak aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$swap_t = f(CDS_t, EMBI_t, MPS_t, VIX_t, REER_t, TR10Y)$$

Burada CDS hazine bonosu spreadlerini, EMBI, JP Morgan gelişmekte olan ülke piyasa bona endeksini, MPS, FED para politikası duruşunu⁹, VIX, global riski, REER reel döviz kurunu ve TR10Y, 10 yıllık hazine bonosu faizini simgelemektedir.

Modelde yer alan değişkenler literatür özetinde sunulan çalışmalara bağlı olarak seçilmiştir. Çalışmada risk primlerinin ölçüsü olarak iki endeks yer almaktadır. Bunlardan

⁹ Para politikası duruşu ABD (10Y) tahvilleri ve Fed politika faizi arasındaki prim (spread) olarak kabul edilmektedir. Spread'lerin azalması daraltıcı para politikası, artması ise genişletici para politikası işaret etmektedir (Well's Fargo: 2017). Avdjiev ve Hale (2018)'e göre para politikası duruşu Taylor Kuralına göre olması gereken faiz oranı ile Fed politika faiz oranı arasındaki farktır. Taylor kuralına göre olması gereken faiz oranının ABD 10Y bono tahvilinde gözlemlenebileceğini kabul edilirse politika duruşu ilk tanımdaki gibi belirlenebilir.

birincisi; JP Morgan Gelişmekte olan Piyasa Ekonomileri Bono Artı Türkiye (JP Morgan Emerging Market Bond Index Plus Turkey: EMBI) Endeksidir. İkincisi ise, Kredi İflas Takası (Credit Default Swap Spread, CDS). CDS Türkiye'nin 5 yıllık hazine bonusu spreadlerini göstermektedir.

EMBI; üç aylık LIBOR faizi üzerinden borçlanmanın maliyeti olarak yüksek faiz veren ülke (hedef para birimi, örneğin Türkiye) ile düşük faiz veren ülke (örneğin ABD) arasındaki faiz/getiri farkını gösteren endekstir. Bu endeks özellikle carry trade gibi kısa vadeli yatırımlar için yatırım stratejisini verir. Buna göre getiri farkı açıldıkça hedef ülkeye sermaye girişi artarken azaldığında sermaye girişi de azalmaktadır. Dolayısıyla EMBI ve sıcak para arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Buna karşılık CDS risk primi ülke riskini yansıtır ve bir nevi kasko sigortası gibi çalışmaktadır. Hedef ülkede risk artışı beklentisi CDS artışına ve ülkeden sermaye çıkışına neden olurken, CDS azalması ülkeye sermaye girişini teşvik etmektedir. Dolayısıyla CDS ve sıcak para arasında negative yönlü bir ilişki beklenmektedir (Caceres, vd., 2010; Manganelli ve Wolswijk, 2007; Galati vd., 2007).

VIX endeksi ise küresel risk iştahını yansıtmaktadır ve ABD S&P borsa endeksinin oynaklığını göstermektedir. VIX varlık fiyatlarının volatilitesi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Daha açık olarak VIX endeksinin azalması gelişen piyasa ekonomilerinin risk primlerinde önemli azalmalara neden olmaktadır. Dolayısıyla VIX endeksinin azalması küresel risk iştahında bir artışa neden olarak gelişen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye girişlerini hızlandırabilirken tersi durumda güvenli liman arayan yabancı sermayen çıkışlarına yol açmaktadır. Daha açık olarak VIX endeksi ve sıcak para girişleri arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir (Rozada ve Levy Yeyati, 2006; Forbes ve Warnock, 2012; Ananchotikul ve Zhang, 2014; Miranda-Agrippino ve Rey, 2015; Bruno ve Shin, 2015b).

GPE'lere yönelik sermaye hareketlerini etkileyen bir diğer önemli faktör büyük merkez bankaların para politikası duruşlarındaki belirsizliktir. Nitekim FED faizlerinin artıracığı bilgisi gibi politika haberlerine bağlı şoklar ekonomik şok etkisi gösterir ve küresel risk primi etkilemektedir. Dolayısıyla Fed para politikası duruşunun sıkılaşması GPE'lere yönelik sıcak para akımlarının tersine dönmesine, gevşemesi ise bu ülkelere sıcak para girişlerine neden olabilecektir. Bu durumda Fed para politikası duruşu ve sıcak para akımları arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmelidir (IMF, 2010; Rajan, 2010; Pastor ve Veronesi, 2013; Bruno ve Shin, 2015a).

Bu değişkenlerin dışında ülkeye özgü faktörler olarak Reel döviz kuru ve TR 10 yıllık hazine bonosunun getirisi alınmıştır. Hazine bonusunun getirindeki artış ilerde bu ülkede

faizlerin düşebileceği ve bono fiyatlarında artışa neden olabileceği beklentisini harekete geçirerek sermaye girişini teşvik edebilecektir. Yani TR10Y ile sıcak para arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmelidir. Buna karşılık reel döviz kurunun azalması ülke para biriminde değer kaybını gösterdiğinden ülke para birimine yönelik spekülasyon atak beklentisi yaratabilir ve yabancı sermaye çıkışını arttırabilecektir. Bu durumda reel döviz kurundaki düşüş ile kısa vadeli sermaye hareketleri arasında negatif yönlü ilişki beklenmelidir.

2.1. Materyal

Çalışma 2008-2014 dönemini kapsamaktadır ve yukarıda açıklanan her bir değişkene ait aylık zaman serileri kullanılmıştır. Kullanılan zaman serilerini Thomson Data Stream ve IMF (IFS) veri tabanlarından elde edilmiştir.

2.2. Yöntem

Eşbütünleşme analizi varsayımlarımdan birisi de durağanlıkla ilgili olduğundan değişkenlerin durağanlığının sınanmalıdır. Değişkenlerin durağanlığının sınanmasında ADF, PP ve KPSS gibi birim kök testleri kullanılabilir. Bu testler de bir zaman serisi birim kök içermiyorsa durağan kabul edilmektedir. Bu çalışmada, Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979) kök testleri kullanılmıştır. Birim kök testlerinin sonuçları, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmanın Değişkenlerine Ait Durağanlık Testleri

SERİLER	ADF TESTİ	
	DÜZEY	BİRİNCİ SIRA FARKLAR
SWAP	-7.83***	-8.06***
TR10Y	-2.39	-7.04***
REER	-1.91	-5.64***
CDS	-2.71*	-6.60***
EMBI	-1.52	-7.74***
MPS	-2.21	-5.79***
VIX	-2.91**	-7.88***

Not: ADF testine göre serilerin durağanlığı sınanmış, buna göre *** olan yerlerde % 1 anlamlılık düzeyine göre, ** olan yerlerde %5 anlamlılık düzeyinde ve * olan yerlerde %10 anlamlılık düzeyine göre null hipotezi reddedilerek serilerin durağan olduğunu öngören alternatif hipotez kabul edilmiştir. ADF testi için kullanılan gecikme sayısını Eviews 9.0 ekonometrik paket programının otomatik olarak seçtiği değer kabul edilmiştir.

Tablo 1 de görüldüğü gibi analizde ele alınan bütün değişkenlerin birinci sıra farklarının % 1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları yani birim kök içermediği görülmektedir. Buna karşın değişkenlerin düzeyde durağanlık sınamaları farklı sonuçlar vermektedir. TR10Y, REER, EMBI, MPS değişkenlerine ait serilerin düzeyde durağan

olmadıkları saptanmıştır. CDS, VIX ve SWAP değişkenlerinin ise sırasıyla %10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerine göre durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Shrestha ve Chowdhury (2005) göre ARDL yöntemi, Johansen ve Juselius (1990) eş bütünleşme analizinden farklı olarak değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmalarına rağmen eş bütünleşme analizine (uzun dönem ilişki için) imkan tanımaktadır. Dolayısıyla Tablo 1 de gösterilen durağanlık test sonuçlarına göre bu çalışmada da ARDL modelinin kullanılması daha uygun olacaktır.

ARDL modeli iki aşamalı bir modeldir. İlk önce kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin (UECM) tahmin edilmesi gerekmektedir. Burada değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığı hesaplanan F tests değerinin Pesaran vd. (2001) çalışmasında belirtilen tablo değerleri ile karşılaştırılmasıyla belirlenir. F test değeri tablo değerlerinden büyük ise seçilmiş değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinde söz edebiliriz. Bu açıklamalar ışığında UECM modelinin formal ifadesi aşağıdaki biçimdedir.

$$\Delta SWAP_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta SWAP_{t-1} + \alpha_2 \Delta TRI0Y_{t-1} + \alpha_3 \Delta REER_{t-1} + \alpha_4 \Delta CDS_{t-1} + \alpha_5 \Delta EMBI_{t-1} + \alpha_6 \Delta MPS_{t-1} + \alpha_7 \Delta VIX_{t-1} + \alpha_8 SWAP_{t-1} + \alpha_9 TRI0Y_{t-1} + \alpha_{10} REER_{t-1} + \alpha_{11} CDS_{t-1} + \alpha_{12} EMBI_{t-1} + \alpha_{13} MPS_{t-1} + \alpha_{14} VIX_{t-1} + \alpha_{15} ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada Burada, Δ fark denklemini, $\alpha_0 \dots \alpha_{14}$ parametre değerlerini ε hata terimini, ECT ise hata düzeltme terimini simgelemektedir. Diğer değişkenler yukarıda belirtildiği gibidir. Aşağıdaki Tablo 2, tahmin denkleminizde yer alan değişkenler için yapılan F testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. F Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	k
F-Testi	5.84	6
Kritik Değerler		
Anlamlılık		
Düzeyleri	Alt Sınır	Üst Sınır
% 10	1.99	2.94
% 5	2.27	3.28
% 2.5	2.55	3.61
% 1	2.88	3.99

Not: Sıfır (H_0) hipotezi uzun dönem ilişki yok biçimindedir. F testi değeri tablo da gösterilen kritik değerlerden büyük olduğu için alternatif hipotez (H_1) kabul edilmiştir. Burada k modelde yer alan değişken sayısını göstermektedir. Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn kriterlerine göre gecikme uzunluğu 5 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2 'de sunulan F testi sonuçlarına göre modelde yer alan değişkenler arasında eş bütünleşme-uzun dönem ilişkisi mevcuttur. Bu sonuç ARDL modelinin ikinci aşamasına

geçmemize olan sağlamaktadır. Böylece ARDL modeli kullanılarak değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkilerin analizini yaparak parametre değerlerine ulaşabileceğiz.

3. BULGULAR

Aşağıdaki Tablo 3 seçilmiş değişkenlere ait ARDL modeli kullanılarak elde edilen kısa dönem sonuçlarını göstermektedir.

Kısa dönem analizi değişkenlere ait bulguların istatistiki olarak anlamlı çıktığını ve işaretlerin yönünü de beklendiği gibi olduğunu göstermektedir. Buna göre, REER, CDS ve VIX değişkenleri ile SWAP arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanırken, TR10Y, EMBI, MPS değişkenleriyle SWAP arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak SWAP değişkeninin bir gecikmeli değeri ile arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.

Hata düzeltme katsayısı (ECT: Coint.Eq (-1)) negative ve istatistiki olarak anlamlı bulunması kararlı bir denge olduğuna işaret etmektedir. Yani kısa dönem sapmalara karşın uzun dönem denge geçerlidir diyebiliriz.

Tablo 3. ARDL Modeli Kısa Dönem Bulguları

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	Olasılık
D(SWAP(-1)) ***	0.85	0.22	0.0018
D(REER) ***	-229.92	42.04	0.0001
D(TR10Y(-1)) ***	6291.69	805.50	0.0000
D(EMBI(-1)) ***	72.53	13.89	0.0001
D(CDS) ***	-31.73	5.20	0.0000
D(CDS(-1)) ***	-147.93	17.50	0.0000
D(MPS)***	2908.18	683.25	0.0008
D(VIX)**	-30992.70	12757.37	0.0292
CointEq(-1) ***	-3.01	0.33	0.0000

$R^2 = 0.75$, DW: 2.41, Prob.: 0.0001

Not: **, *** işaretleri sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3 bulgularını iktisadi açıdan yorumlamaya çalışırsak öncelikle SWAP değişkeninin gecikme değerinin kendisiyle pozitif ilişkide olması sıcak para akımlarının yayılma etkisi gösterdiği gibi bir sonuç çıkarmamıza neden olabilecektir. Daha açık olarak sıcak paraya konu olan sermaye bir birini takip etmektedir ve gecikmeli olarak artış göstermektedir. Bunun anlamlı bir ülkeye gelen sıcak para kendisini besleyen bir cazibe etkisi yaratmaktadır. Bu elbette sermaye çıkışı durumunda çıkışı hızlandırabilecek bir gelişme anlamı da taşımaktadır.

Reel döviz kurunun düşmesi ülke para biriminin değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Buna göre daha az yabancı para ile daha fazla ülke para birimi cinsinden yatırım yapmak cazip hale geleceğinden sıcak para girişini teşvik edebilecektir. Artan sıcak para ülke para biriminin değer kazanmasına yol açacak ve yeterli kar edildikten sonra ülke para biriminin değer kaybetmesine de bağlı olarak hem kur hem de faiz kazancı sağlanabilecektir. Elbette bahsettiğimiz bu ikinci etki bu çalışmanın konusu dışındadır.

TR10Y olarak simgelenen hazine bono faizi ve SWAP arasındaki pozitif ilişkinin iktisadi gerçeklikle uyumlu olduğu söylenebilir. TL cinsinden varlıkların getirilerindeki artış sıcak paranın ülkeye gelişini özendirirken TL cinsinden varlıkların getirilerindeki azalma ülkeden sermaye çıkışına yol açabilecektir.

Ülke riskini yansıtan CDS priminin (spread) yükselmesi de ülkeye yönelik yabancı sermaye akımlarını azaltabilecektir. Dolayısıyla ülke CDS primlerinin düşmesi sıcak parayı cezbederken CDS primlerinin yükselmesi ülkeden sıcak para kaçışına neden olabilecektir.

Benzer biçimde gelişmekte olan ülke riskini yansıtan EMBI global değeri gelişen piyasa ekonomileri 10 yıllık tahvil ortalaması ile ABD 10 yıllık tahvilleri arasındaki primi (spread) yansıtmaktadır. EMBI globalin prim yapması gelişen ülke para birimlerine yatırımı cazip hale getirebileceğinden sermaye girişi artacak aksi durumda sermaye çıkışına neden olabilecektir.

Fed (ABD Merkez Bankası) para politikası duruşu ile SWAP arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Fed'in parasal gevşemeye gitmesi para politikası duruşunu genişleteceğinden sıcak paranın gelişmekte olan ülkelere gidişini özendirecektir. Buna karşılık parasal sıkılaştırma para politikası duruşunu daraltacağından gelişmekte olan ülkelerde sermaye çıkışına yol açabilecektir.

Küresel risk iştahını gösteren VIX değerinin düşmesi küresel risk iştahının artmasına neden olarak (risk on mod) Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomilerine doğru sermaye akışını arttıracakken VIX değerinin yükselmesi risk iştahının azalmasına yol çararak (risk off mod) sermaye çıkışına neden olabilecektir.

3.1. Varyans Ayrıştırması (Variance Decompozition)

Bu çalışmada seçilmiş değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin olup olmamasının sorgulanması kadar, bu değişkenlerin swap değişkenindeki değişmelerini etkileme dereceleri de önemlidir. Dolayısıyla çalışmada bu yönde bulgulara ulaşılmasına imkan tanıyan VAR modelinden hareketle “varyans ayrıştırması” hesaplamaları yapılmıştır. Varyans ayrıştırması işleminin yapılabilmesi için ele alınan serilerin durağan olması

önemlidir. Aksi takdirde durağan olmayan serilerle yapılan hipotez testleri kuşku hâle gelmektedir. Bu yüzden çalışma içerisinde varyans ayrıştırma hesaplaması yaparken ele alınan serilerin birinci sıra farkları dikkate alınmıştır. Varyans ayrıştırması ile ilgili yapılan hesaplar aşağıdaki Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4 Varyans Ayrıştırma Hesaplamasının Sonuçları

Period	D(SWAP)	D(TR10Y)	D(RER)	D(CDS)	D(EMBI)	D(MPS)	D(VIX)
1	100	0	0	0	0	0	0
2	87.19	0.23	0.05	0.45	0.23	9.78	2.08
3	80.78	3.08	0.94	0.47	2.05	9.98	2.69
4	67.92	2.96	1.84	0.85	10.90	8.36	7.18
5	63.24	4.04	1.72	0.88	10.06	10.42	9.63
6	53.00	4.35	6.07	2.68	16.44	9.41	8.06
7	49.97	5.18	5.52	4.25	16.00	10.77	8.32
8	48.66	5.44	6.38	5.30	15.57	10.57	8.08
9	47.30	5.40	6.19	5.55	15.01	11.34	9.22
10	45.37	6.28	6.09	5.08	17.08	11.26	8.83
11	46.53	6.05	5.96	4.94	16.47	11.50	8.54
12	46.59	6.85	5.75	5.58	15.78	11.17	8.28
13	46.41	6.79	5.93	5.57	15.94	11.17	8.18
14	46.66	6.77	5.90	5.58	15.85	11.12	8.13
15	46.35	7.06	5.97	5.63	15.76	11.05	8.18
16	46.11	7.40	5.93	5.60	15.90	10.95	8.10
17	46.09	8.01	5.83	5.69	15.63	10.77	7.99
18	46.11	7.97	5.80	5.75	15.76	10.69	7.93
19	46.25	8.05	5.79	5.71	15.66	10.63	7.92
20	46.20	8.04	5.77	5.69	15.64	10.66	8.00
21	46.05	8.00	5.83	5.69	15.55	10.91	7.97
22	46.18	7.98	5.89	5.65	15.52	10.85	7.93
23	46.05	8.05	5.95	5.64	15.51	10.87	7.93
24	46.09	8.04	5.94	5.63	15.49	10.90	7.92

Kaynak: Tablodaki değerler “Varyans Hesaplaması Yöntemiyle” yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 4’de gösterilen varyans hesaplamasından elde edilen bulgular Türkiye’ye yönelik sıcak para akımının büyük ölçüde ARDL modeli ile uyumludur. Elde edilen bulgulara göre kısa vadeli sermaye hareketlerinde meydana gelen değişimi açıklama gücü en yüksek değişkenler, EMBI, MPS, VIX olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sıcak paradaki değişimin açıklanmasında yurt dışı veya küresel faktörlerin daha belirgin bir paya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu değişkenlerin zaman periyodu içerisinde sıcak para akımlarındaki değişimleri açıklama güçlerinin yüksek olması bu savımızı güçlendirmektedir. Yurt dışı değişkenler kadar reel hazine bono faizlerinin de (TR10Y) sıcak para akımlarındaki değişimi açıklama gücünün yüksek olduğu ve bu açıklama gücünün zaman periyotları içerisinde artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum tasarruf açığı olan Türkiye’nin bunu kapatmak için özellikle sermaye akımlarının riske kapalı olduğu durumlarda daha yüksek faiz vermesi gerektiği gibi bir sonuca işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma küresel finansal kriz sonrası Türkiye'ye gelen sıcak parayı etkileyen yurt içi ve yurt dışı faktörlerin belirlenmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda değişkenler arasında uzunve kısa dönem ilişkinin varlığını test etmek için ARDL modelinden yararlanılmıştır. Eldeki bulgular uzun dönemde veri setini oluşturan bütün değişkenlerle sıcak para arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Kısa dönem etkilerine baktığımızda, sıcak paranın MPS, TR10Y ve EMBI ile pozitif, Reel kur, CDS ve VIX ile negative ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar sıcak paranın risk iştahına bağlı olarak hareket ettiği kanıtlanmaktadır. Bu bağlamda küresel veya ülkeye özgü risklerin artması ani duruş (sudden stop) problemine yol açmakta ve ülke kırılganlığını arttırmaktadır diyebiliriz. Diğer yandan FED'in politika faiz oranı üzerinde yaptığı değişikliklerin Türkiye ekonomisine yönelik sıcak para hareketlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Çalışmada son olarak seçilmiş değişkenlerin sıcak para hareketlerinde meydana gelen değişmeyi açıklama güçlerine bakılmıştır. Bulgular sıcak para meydana gelen değişmelerin en fazla küresel değişkenler tarafından açıklandığına işaret etmektedir. Bu durum Türkiye'ye yönelik sıcak para hareketlerinde küresel risk algılamalarının büyük etkisi olduğu biçimde ifade edilebilir. Ancak hazine 10 yıllık bono faizindeki değişmelerde sıcak para hareketini açıklama gücü yüksek değişkenler arasında yer alması Türkiye'ye yönelik sıcak paranın faiz değişimlerini dikkate almaya devam ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışmanın başında belirtildiği gibi FED'in genişleyici para politikası uyguladığı veya riks iştahının yükseldiği dönemlerinde gelişmekte olan ülkelere yönelik artan sermaye hareketlerinin finansal system ve ülke ekonomisine yönelik olası risklerine karşı makro ihtiyati politikalar hayati önem taşımaktadır. Makro ihtiyati politikalar Türkiye gibi ülkelerin sıcak paranın yol açabileceği risklere karşı direç göstermesini sağlayabilirler. Dolayısıyla 2014 yılı başına hayat geçirilen makro ihtiyati politika tedbirlerinin küresel iktisadi ortamdaki belirsizlikler devam ettikçe sürdürülmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Son olarak elde edilen bulguların gösterdiği gibi reel döviz kuru değişmelerinin sıcak para hareketini etkilediği düşünüldüğünde, döviz kuru ile enflasyon arasından doğrudan ve dolaylı ilişki ihmal edilmemeli ve finansal istikrar yanında fiyat istikrarı hedefinden de vazgeçilmemelidir. Zira fiyat istikrarı hedefinden sapma sıcak para hareketlerinin risk algılamalarında olumsuzluk yaratabilir ve ülke ekonomisinin kırılganlıkları artabilir diyebiliriz.

Kaynakça

Ahmed, S., Coulibaly, B., Zlate, A. (2015) International Financial Spillovers to Emerging Market Economies: How Important Are Economic Fundamentals? *International Finance Discussion Papers*. 1135. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.). Apr 2015.

Ahmed, S., Zlate, A. (2013). Capital Flows to Emerging Market Economies: A Brave New World? *International Finance Discussion Papers*. Board of Governors of the Federal Reserve System. 108.

Aizenman, J., Chinn, M., D., Ito, H. (2016). Monetary Policy Spillovers and The Trilemma in The New Normal: Periphery Country Sensitivity to Core Country Conditions. *Journal of International Money and Finance* 68.pp. 298-330.

Aizenman, J., Binici, M., Hutchison, M., M. (2014). The Transmission of Federal Reserve Tapering News to Emerging Financial Markets. *NBER Working Papers*. 19980. National Bureau of Economic Research, Inc, Mar 2014.

Ananchotikul, N., Zhang, L. (2014). Portfolio Flows, Global Risk Aversion and Asset Prices in Emerging Markets. *IMF Working Paper*. No: 14(156). Asia and Pacific Department. August 2014.

Avdjiev, S., Hale, G. (2018). U.S. monetary Policy and Fluctuations of International Bank Lending. *BIS Working Papers*. No. 730. Monetary and Economic Department June 2018.

Avdjiev, S., Gambacorta, L., Goldberg, L., Schiaffi, S. (2017). The Shifting Drivers of Global Liquidity. *BIS Working Papers*. No 644. June.

Avdjiev, S., Du, W., Koch, C., Shin, H., S. (2016). The Dollar, Bank Leverage and The Deviation from Covered Interest Parity. *BIS Working Papers*. No. 592. November 2016.

Bilgili, F., Halıcı-Tüllüce, N.S., Doğan, İ. (2012). The Determinants of FDI in Turkey: A Markov Regime-Switching Approach. *Economic Modelling*. 29. pp. 1161-1169.

Bruno, V., H. S. Shin, S. (2015a). Cross-Border Banking and Global Liquidity. *Review of Economic Studies*. Vol. 82, pp. 535-564.

Bruno, V., Shin, H., S. (2015b). Capital Flows and The Risk-Taking Channel of Monetary Policy. *Journal of Monetary Economics*. Vol. 71. pp. 119-132.

Bruno, V., Shin, H. S. (2013). Assessing Macroprudential Policies Case of Korea. NBER Working Paper. 19084. May 2013.

Caceres, C., Guzzo, V., Segoviano, M. (2010). Sovereign Spreads: Global Risk Aversion, Contagion or Fundamentals? *IMF Working Papers*. No. 10(120).

Calvo, G. A., Leiderman, L., Reinhart. C. M. (1996). Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s. *The Journal of Economic Perspectives*. 10 (2). pp123-139.

Calvo, G. A., Leiderman, L., Reinhart. C. M. (1993). Capital Inflows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role of External Factors. *Staff Papers (International Monetary Fund)*. 40 (1). pp. 108-151.

Cardarelli, R., Elekdag S., Kose M. A. (2009). Capital Inflows: Macroeconomic Implications and Policy Responses. *IMF (International Monetary Fund) Working Paper*, No. 40. Asia and Pacific Department and Research Department, March.

Cavallino, P., Sandri D. (2018). The Expansionary Lower Bound: Contractionary Monetary Easing and the Trilemma. *IMF Working Paper*. WP.18.(236). Western Hemisphere Department. November 2018.

Comelli, P.(2015). Institute for Capacity Development Estimation and Out-of-Sample Prediction of Sudden Stops: Do Regions of Emerging Markets Behave Differently From Each Other? *IMF Working Paper*. WP.5(138). June 2015.

Çulha, A.A. (2006). Structural VAR Analysis of the Determinants of Capital Flows into Turkey. *Central Bank Review*. <http://www.tcmb.gov.tr/research/review>

Dickey, D., Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*. 49(4). pp.1057-1072.

Edwards, S. (2015). Monetary Policy Independence under Flexible Exchange Rates: An Illusion? *The World Economy*. 38 (5). pp. 773-787.

Erdal, F., Tatoğlu, E. (2002). Locational Determinants Of Foreign Direct Investment In An Emerging Market Economy: Evidence From Turkey. *Multinational Business Review*, 10(1).

Fernandez-Arias, E. (1996). The New Wave of Private Capital Inflows: Push or Pull? *Journal of Development Economics*. 48 (2) pp. 389-418.

Forbes, K.J., Warnock, F.E. (2012).“Capital Flow Waves: Surges,Stops, Flight, and Retrenchment. *Journal of International Economics*. 88 (2012). pp. 235–51.

Fratzcher, M. (2012). Capital Ows, Push Versus Pull Factors and The Global Financial Crisis. *Journal of International Economics*. 88(2). pp. 341-356.

Galati, G., Heath., A., McGuire, P. (2007). Evidence of Carry Trade Activity. *BIS Quarterly Review*. International Banking and Financial Market Developments in Special

Features, September 2007. pp.27-41 (Basel: Bank for International Settlements, September 2007).

Ghosh. A., R., Qureshi, M., S., Kim, J., Zalduendo, J. (2014). Surges. *Journal of International Economics*, 92(2) pp. 266-285.

Goldberg, L.S. (2013). Banking Globalization, Transmission, and Monetary Policy Autonomy. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, No. 640. September 2013.

International Monetary Fund, (2011). World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook: Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows. in *Chapter 4. International Capital Flows: Reliable or Fickle?*. April 2011, pp.125-163(Washington: International Monetary Fund, April 2011).

International Monetary Fund (2010). Central Banking Lessons from the Crisis. Prepared by the *Monetary and Capital Markets Department* (Washington DC: International Monetary Fund, May 27, 2010).

Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*. 52(2). pp.169-210.

Kim, S. (2001). International transmission of U.S. monetary policy shocks: Evidence from VAR's. *Journal of Monetary Economics*. 48 (2). pp. 339-372.

Koepke, R. (2015). What Drives Capital Flows to Emerging Markets? *MPRA Paper*. 62770. University Library of Munich, Germany.

Koralp, L. (2010). Identification Of 'Pull' & 'Push' Factors For The Portfolio Flows: Svar Evidence From The Turkish Economy. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 11(2). pp. 223-232.

Koyuncu, F. T. (2010). Türkiye'de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal VAR Analizi: 1990-2009 Dönemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 2 (1). pp. 55-62

Manganelli S., Wolswijk, G. (2007). Market Discipline, Financial Integration and Fiscal Rules: What Drives Spreads in the Euro Area Government Bond Market? *ECB Working Papers*. No. 745.

Milesi-Ferretti, G. M., Tille, C. (2011). The Great Retrenchment: International Capital Flows During the GFC. *Economic Policy*, Vol. 26. No. 66, pp. 285-342.

Miranda-Agrippino, S., Rey, H. (2015). World Asset Markets and the Global Financial Cycle. *NBER Working Paper*. No. 21722. Cambridge MA.

Mohanty, M., S. (2014). The Transmission of Unconventional Monetary Policy to The Emerging Markets-An Overview. *BIS Papers*. No 78.

Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R.J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships.

<http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/pss1r1.pdf>

Pastor, L., Veronesi, P. (2013). Political Uncertainty and Risk Premia. *Journal of Financial Economics*. No: 110 (3). pp. 520-545.

Rajan, G. R. (2010). Bernanke Must End Era of Ultra-Low Rates. *Financial Times* (July 28). <http://www.ft.com/cms/s/0/2a19a706-9a7a-11df-87fd-00144feab49a.html>

Rey, H. (2015). Dilemma Not Trilemma: The Global Financial Cycle and Monetary Policy Independence. *NBER Working Paper Series*. 21162. Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, May (revised February 2018), www.nber.org/papers/w21162.

Rose, Andrew K. (2014). Surprising Similarities: Recent Monetary Regimes of Small Economies. *Journal of International Money and Finance*. 49: Part A. pp. 5-27.

Rozada, M. G., Levy Yeyati, E. (2006). Global Factors and Emerging Market Spreads. *Inter-American Development Bank Research Department Working Paper*. No.552. May. 2006.

Shin, H.S. (2013). The Second Phase of Global Liquidity and Its Impact on Emerging Economies. *Speech at the Federal Reserve Bank of San Francisco*. November 7. 2013. http://www.princeton.edu/~hsshin/www/FRBSF_2013.pdf

Shrestha, M. B., Chowdhury, K. (2009). ARDL Approach to Testing the Financial Liberalisation Hypothesis. *University of Wollongong Economics of Working Paper Series*. <http://www.uow.edu.au/commerce/econ/wpapers.html>

Sun, G., Li, W. (2017). Monetary Policy, Exchange Rate and Capital Flow —— From “Equilateral Triangle” to “Scalene Triangle”. *The People’s Bank of China Working Paper Series*. 2017(3).

Sun, G. (2010). Thoughts about Impossible Trinity. *China Finance 40 Forum*. 20th Roundtable Discussion on “Route Choice of RMB Exchange Rate Reform”, Beijing, January 24th, 2010.

Swarnali, A. H. (2017). The Drivers of Capital Flows in Emerging Markets Post Global Financial Crisis. *IMF Working Paper*. 17(52). Strategy, Policy and Review Department

Swarnali, A. H. (2015). If the Fed Acts, How do You React? The Liftoff Effect on Capital Flows. *IMF Working Paper*. 15(256). Strategy, Policy and Review Department December 2015.

Takáts, E, Vela, A. (2014). International Monetary Policy Transmission. *BIS Papers*. No.78. pp. 25–44.

Taylor, John B. (2013). International Monetary Policy Coordination: Past, Present and Future. *BIS Working Papers*. No 437.

Turner, P. (2014), The Global Long-Term Interest Rate, Financial Risk and Policy Choices in EME'. *BIS Working Paper*. No. 441, Monetary and Economic Department, February 2014.

Weel's Fargo (2017). Is the Yield Curve Enough to Predict Recessions?. by John E. Silva, Azhar Iqbal, E, Harry Pershing. *Special Commentary*. September 17.

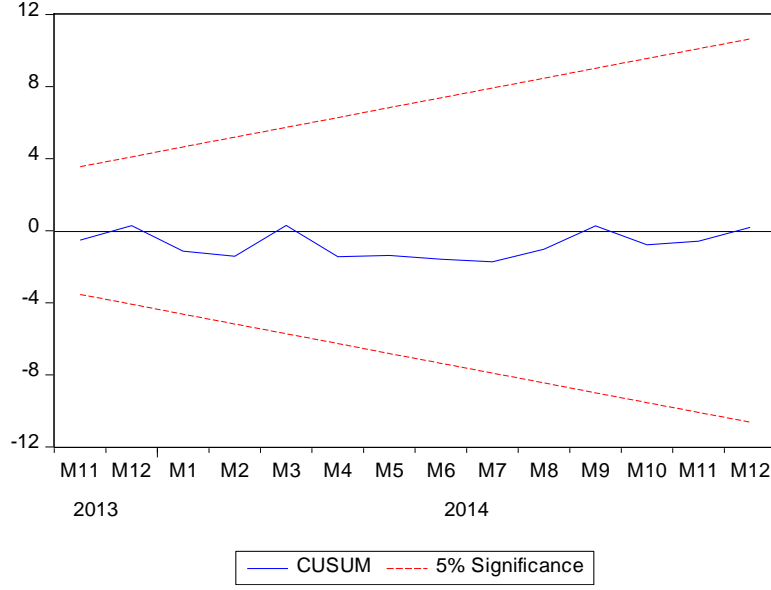
Wu, G., Lu, J. (2016). Global Risk Aversion and Capital Flows: An Analysis of Cause of Dilemma. *Journal of Financial Research* (in Chinese). 11. pp. 1-14.

Yapraklı, S. (2006). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*. 21(2). pp. 23-48.

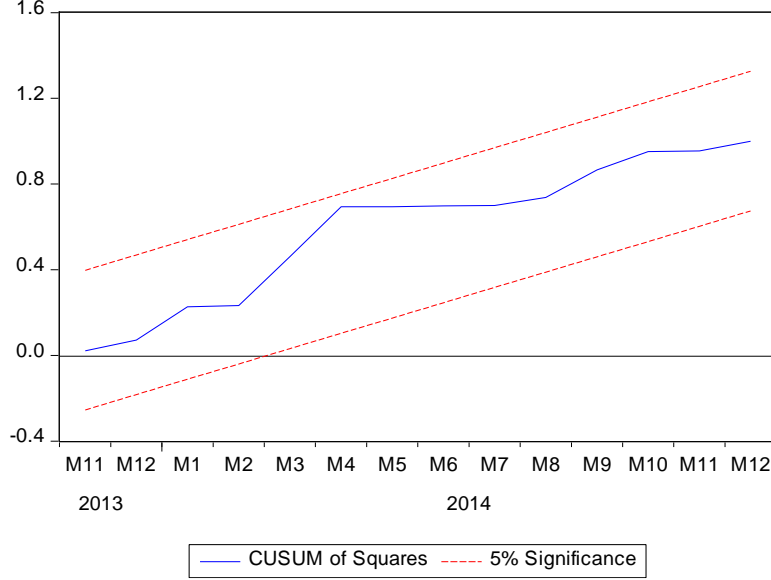
Zhang, L., Zoli, E. (2014). Leaning Against the Wind: Macroprudential Policy in Asia. *IMF Working Paper*, 14 (22). February 2014.

Ek 1 YAPISAL KIRILMA VE KARAKTERİSTİK KÖKLER GRAFİKLERİ

Grafik 1. Cusum Test



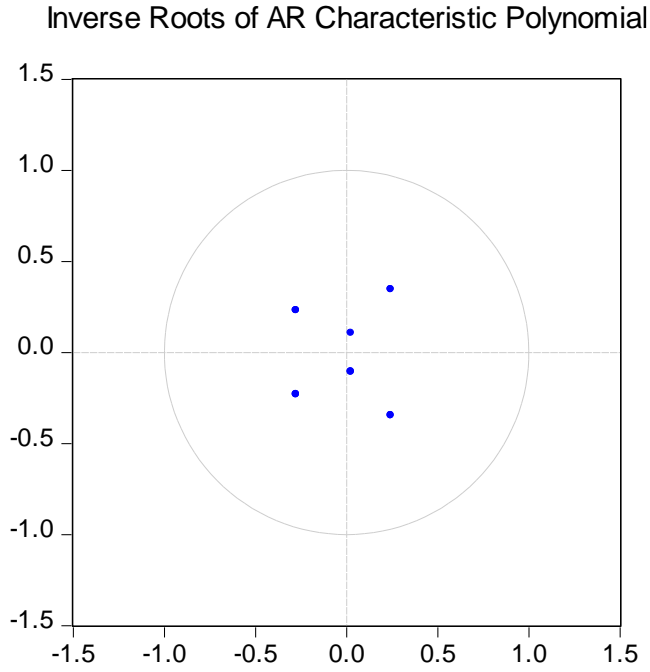
Grafik 2. CUSUM of Squares Test



CUSUM testi katsayıların kararlılığını göstermektedir. Yapısal değişiklik olması durumunda, yani ardışık hataların tahminin uzun dönem sürmesi ve aynı işaretli olması belirsizlik /yapısal değişikliği göstermektedir. Böyle bir yapısal değişiklik durumunda regresyon modelinin katsayıları yapısal değişik sonrasında etkilenecekler ve katsayılar bozulacaktır. Ancak yapısal test sonucunda katsayıların kararlı olduğuna karar verilirse yapısal değişiklik olmadığı; tersi durumda yapısal değişiklik olduğu söylenebilecektir. Grafik 1 de %5 aralığından sapma olmaması ve değerlerin zamanla değişen işaretli olması yapısal kırılmanın olmadığını işaret etmektedir. Grafik 2 de yer verilen Cusum of square testi ise ardışık hata kareleri ile

hesaplanmaktadır. Grafik 2 de görüldüğü gibi güven aralığından çıkmadığından yapısal değişiklik olmadığına karar verilmiştir.

Grafik 3. Ters Köklerin Grafiği



Ters köklerin grafiği VAR modelinin istikrarlı olup olmadığını göstermektedir. Grafik 3 de görüldüğü gibi ters köklerin hepsi birim çemberin içerisinde yer aldığından VAR modeli dolayısıyla Varyans Ayrıştırma Hesaplamasının istikrarlı olduğunu söyleyebiliriz.

Resmi Burslu Statüde Yurt Dışına Lisansüstü Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*

Semih AKTEKİN**

Ferhat KARATAŞ***

Geliş Tarihi (Received): 13.09.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 10.12.2019

Öz

Bu araştırmanın amacı; 1416 sayılı Kanun kapsamındaki Millî Eğitim Bakanlığı yurt dışı burs programı ile yurt dışına gönderilen bursiyerlerin karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri getirmektir. Çalışma için Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de öğrenim gören 20 bursiyerle mülakat yapılmıştır. Çalışma esnasında esnasında yurt dışında bulunan bursiyerler ile telefon yoluyla, yurt içinde bulunan bursiyerler ile ise yüz yüze görüşme yapılmış ve veriler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınıp bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler ışığında bursiyerlerin karşılaştıkları sorunlar kişisel/ailevi, akademik, dil kaynaklı, kültürel ve kurumsal sorunlar olmak üzere beş farklı tema altında analiz edilmiş ve her bir tema altında bursiyerlerin yaşadıkları sorunlar detaylandırılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre bursiyerlerin en çok ekonomik konular ile eğitim sisteminin farklılığı, yurt içi dil eğitimi, yemek ve sosyal iletişim konularında sorun yaşadıkları görülmüştür. Çalışmada bursiyerlerin yaşadıkları sorunlara yönelik olarak farklı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1416 sayılı Kanun, Yurt dışı eğitim, YLSY, MEB yurt dışı bursları, resmi burslu öğrenciler

* Bu makale, Doç. Dr. Semih AKTEKİN’in danışmanlığında, Ferhat KARATAŞ tarafından 2018 yılında hazırlanan ‘Yurt Dışına Bursiyer Olarak Gönderilen Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere Örneği)’ başlıklı Millî Eğitim uzmanlık tezinden üretilmiştir.

**Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, semih.aktekin@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7011-989X

***Millî Eğitim Uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü, ferhat.karatas@meb.gov.tr, ORCID ID: 0000-0002-2527-6041

The Problems Faced by Students Sent Abroad for Postgraduate Studies as Scholar and Suggested Solutions

Abstract

The purpose of this research is to identify the problems faced by students sent abroad with the scholarship of Ministry of National Education (MoNE) within the scope of the Law No 1416 and to propose solutions for these problems. The study was carried out by interviewing 20 sponsored students studying in United States of Amerika and United Kingdom. Face-to-face interviews were made with sponsored students who are in Turkey and phone interviews were done with ones who study abroad. The problems faced by sponsored students were analyzed under five different themes; personal/family, academic, linguistic, cultural and institutional. The problems under each theme were presented in detail. According to the research results, it was determined that sponsored students have had financial problems, problems with language education in Turkey, difference between education systems, food and communication. In the research some solutions and some recommendations have been made for the observed problems.

Keywords: Law no.1416, Overseas education, YLSY, MoNE study abroad programme, State sponsored students

Giriş

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmelere dayalı kalkınma modelinin öncü unsuru sayılan beşerî sermaye, kalkınma odaklı ülkelerin öncelikleri arasındadır. Nitelikli insan gücü olarak da tanımlanabilecek beşerî sermayenin gelişimi için öncelikle eğitim alanında yatırım yapılması gerekmektedir. Bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkelerin beşerî sermaye eksikliğini gidermek için eğitim alanında yaptığı yatırımların başında yurt dışı eğitim gelmektedir. Nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi için ise ülkemizin farklı kurumları yurt dışına öğrenci göndermekte ya da yurt dışı eğitim konusunda öğrencileri yönlendirmektedir. Bu kurumlar içerisinde başta Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) olmak üzere, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) yer almaktadır. Her bursun kendine özgü amacı ve şartları olmakla beraber Millî Eğitim Bakanlığı'nca 1416 sayılı Kanun'a dayalı olarak verilen yurt dışı bursu, diğerleri arasında geçmişi çok önceye dayanan burs olarak öne çıkmaktadır (MEB, 1929).

Geçmişi çok öncesine dayanmakla beraber, 2006 yılında hayata geçen "5 yılda 5000 bin öğrenci" projesi sayesinde 1416 sayılı Kanun ile yurt dışına gönderilen öğrenci sayısında önemli artış yaşanmıştır (MEB, 2016). Özellikle son iki yıldır ülke/bölge uzmanları yetiştirmek üzere yurt dışına gönderilen öğrencilerle beraber öğrenim görülen ülke sayısı 49'a yükselmiştir (MEB, 2018). Ancak yıllardır devam eden bu programda öğrencilerin büyük çoğunluğu tercihini ABD ve İngiltere yönünde kullandığı için ABD ve İngiltere'de öğrenim gören bursiyerlerin sayısı yurt dışında öğrenim gören toplam bursiyer sayısının çoğunluğunu oluşturmaktadır. 2018 yılı verilerine göre yurtdışında burslu olarak öğrenim gören 3850 bursiyerin 1075'i İngiltere'de, 998'i ABD'de öğrenim görmektedir (MEB, 2018).

Yurt dışı eğitim bireysel ve toplumsal açıdan birçok kazanım sağlamakla beraber, bu eğitim esnasında öğrenciler birtakım sorunlar yaşamaktadır. Alghamdi ve Otte (2016), yurt dışı eğitim fırsatlarının faydaları ve zorlukları üzerine alanyazında yer alan çalışmalarını gözden geçirmiş ve öğrencilerin yaşadıkları sorunları dil, sosyal uyum ve finansal sorunlar olarak gruplandırmıştır. Benzer şekilde Wenhua ve Zhe (2013) yaptıkları çalışmada alanyazın taraması yaparak öğrencilerin yaşadıkları sorunları uyum sorunlarını, psikolojik sorunlar, akademik sorunlar, sosyo-kültürel sorunlar, genel yaşam sorunları ve dil öğrenimi sorunları olarak gruplandırmaktadır. Bunlar içerisinde dil öğrenimi, finansal sorunlar, akademik ilerleme ve yurt özlemi uluslararası öğrencilerin yaşadığı başlıca sorunlar olarak belirtilmektedir.

Uluslararası öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar birbirine benzer olmakla beraber

ülkelere, öğrencilerin geldikleri kültüre, öğrencilerin kişisel özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Yeh ve Inose (2003) Amerika’da öğrenim gören 359 uluslararası öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada, Avrupalı öğrencilerin Asyalı öğrencilere kıyasla kültürel etkileşimden kaynaklı sorunları daha az yaşadığını belirtmiştir. Çalışmada, Avrupalı öğrencilerin Amerikan kültürüne daha yakın olmasından dolayı ırkçılık ve ayrımcılığa Asyalı öğrencilerden daha az maruz kaldığı belirtilmektedir. Benzer şekilde Duru ve Poyrazlı (2007) Amerika’da öğrenim gören 229 Türk öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada, kültürel etkileşimden kaynaklı stresin cinsiyet ve yaşa göre önemli derecede değişmediğini ancak medeni duruma ve öğrencilerin kişisel özelliklerine göre önemli derecede değişiklik gösterdiğini ortaya çıkarmışlardır.

Burs kapsamında öğrencilerin yaşadığı sorunlar üzerine yapılan çalışmalara baktığımız zaman farklı çalışmalar yer aldığı görülmektedir. Gümüş ve Gökbel (2012) çalışmalarında eğitim müşavirlikleri/ataşeliklerinde yeteri kadar personel olmaması ve iş yoğunluğu nedeniyle koordinasyon sorunlarının yaşanmasını, buna bağlı olarak maaşların ve okul ödemelerinin zamanında yatırılmamasını, telefon ve e-postalara cevap verilmemesi ve gönderilen evrakların kaybolmasını bursiyerlerin yaşadıkları başlıca sorun olarak belirtmektedirler. Ayrıca New York, Londra gibi büyük şehirler için bursların yetersiz olması, doktora sürecinde gidiş-dönüş hariç ayrıca uçak bileti alınmaması, asgari ücretin de altında olan yurt içi burs miktarının yetersiz olması, yurt içinde sağlık konusunda yaşanan aksaklıklar ve kırtasiye yardımlarının yetersiz olması çalışmada belirtilen diğer önemli hususlardır. Ayrıca çalışmada Bakanlık bünyesinde nitelikli personel çalıştırılması, bursların yurt dışındaki büyük şehirlerde ve yurt içinde arttırılması, bursiyerlere sağlık güvencesi verilerek SGK kapsamına alınması, özlük haklarının YÖK doktora bursiyerleri ile eşit hale getirilmesi ve bursiyerlerin yurt dışına gitmeden adına gönderildikleri kurumların kadrolarına atamalarının yapılması yönünde öneriler yer almaktadır. Bir başka çalışmada Erden (2013) öğrencilerin yurt dışında öğrenim görebilecekleri üniversiteleri bulma konusunda kendilerine yardım edilmediğini ve akademik danışmanlarına ulaşmada zorluk yaşadıklarını, yurt içi dil kurslarının öğrencileri İngilizce sınavlara hazırlamada yetersiz kaldığını belirtmektedir. Ayrıca bürokratik aksaklıklar, bursların yetersizliği ve şehirlere göre dengesiz dağılımı, Bakanlık ve Müşavirlik ile yaşanan iletişim yetersizliği ve sorunlar, rehberlik ve danışma servisi eksikliği çalışmada bahsedilen diğer önemli sorunlardır.

Yukarıda bahsedilen sorunlardan da anlaşılacağı üzere yurt dışı lisansüstü öğrenim süreci, yurt içi öğrenim sürecine göre daha karmaşık bir yapı olarak öğrencilerin karşısına

çıkılmaktadır. Yeni bir ülke, kültür vb. diğer etkenlerin göz önünde bulundurulması öğrencilerin adaptasyonu ve verimliliği açısından büyük önem taşımaktadır. İnsan kaynağını güçlendirmek amacıyla büyük kaynakların ayrıldığı bu programda (MEB, 2018) bursiyerlerin yaşadığı sorunların en aza indirilerek verimliliklerinin arttırılması ve uzun vadede ülkeye sağlayacağı katkılar düşünüldüğünde bursiyerlerin bakış açıları ve görüşleri doğrultusunda sorunların tespit edilmesi, önemli başlıklar altında kategorize edilmesi ve bu sorunlara çözüm önerisi getirilmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla araştırmada aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

- Yurt dışına bursiyer olarak gönderilen öğrencilerin karşılaştıkları kişisel/ ailevi sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
- Yurt dışına bursiyer olarak gönderilen öğrencilerin akademik açıdan yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
- Yurt dışına bursiyer olarak gönderilen öğrencilerin dil konusunda yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
- Yurt dışına bursiyer olarak gönderilen öğrencilerin kültürel açıdan yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
- Yurt dışına bursiyer olarak gönderilen öğrencilerin kurumsal açıdan yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri nelerdir?

1. Yöntem ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırmada verilerin toplanması için yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, görüşmeler ses kayıt cihazı ve not alma tekniği ile kayıt altına alınmıştır. Görüşme formu Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'nde bulunan mevcut kaynaklar kullanılarak ve ilgili alanyazın taranarak oluşturulmuş, sonrasında yurt dışı eğitim üzerine çalışan uzmanlardan, ölçme ve değerlendirme uzmanları ile dil uzmanlarından alınan öneriler doğrultusunda görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formu ile katılımcıların görüşleri kayıt altına alınmış ve yazılı hale getirilerek içerik analizi QSR NVivo 10 programı ile yapılmıştır.

Katılımcıların çoğu yurt dışında bulunduğu için görüşme öncesinde katılımcılarla görüşme zamanı üzerine görüşülmüş ve kendilerinin de uygun oldukları bir vakitte telefon üzerinden görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İzinli olarak ya da farklı sebeplerle Türkiye'de bulunan bazı katılımcılar ile de yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşme-

lerde gizlilik esas tutulduğu için görüşme yapılan katılımcılar K1, K2, K3 ... şeklinde kodlanmıştır. Ayrıca kodlar ile beraber katılımcıların ülke, öğrenim seviyesi ve cinsiyet bilgisine de yer verilmiştir. Katılımcılardan İngiltere’de öğrenim görenler “İNG”, ABD’de eğitim görenler “ABD”; Öğrenim seviyesi yurt dışı dil olanlar “YD”, yüksek lisans olanlar “YL”, doktora olanlar “DR”; Cinsiyeti erkek olanlar “E”, kız olanlar ise “K” şeklinde gösterilmiştir. . Araştırmanın çalışma grubu, ABD ve İngiltere’de öğrenim gören toplam 20 bursiyerden oluşmaktadır ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesine göre oluşturulmuştur. ABD ve İngiltere’de öğrenim gören öğrenci sayısı Milli Eğitim bursiyelerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Toplam 3.850 bursiyerin 1.075’i İngiltere’de, 998’i ise ABD’de öğrenim görmektedir. Bu sebeple araştırmaya yön vermesi açısından ABD ve İngiltere’de öğrenim gören 20 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubuna yönelik bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 1: Katılımcıların Kişisel Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Öğrenim Seviyesi	Öğrenim Görülen Ülke	Öğrenim Görülen Şehir/Eyalet
K1	Erkek	27	Bekar	-	Yüksek Lisans	İngiltere	Sheffield
K2	Erkek	31	Bekar	-	Doktora	İngiltere	Durham
K3	Kadın	29	Bekar	-	Doktora	İngiltere	Londra
K4	Kadın	27	Bekar	-	Yüksek Lisans	İngiltere	Oxford
K5	Kadın	30	Evli	1	Doktora	ABD	Illinois
K6	Erkek	28	Evli	0	Yüksek Lisans	ABD	Nebraska
K7	Erkek	34	Evli	1	Doktora	ABD	Indiana
K8	Erkek	30	Bekar	-	Yüksek Lisans	ABD	Texas
K9	Erkek	27	Evli	0	Yurt Dışı Dil	ABD	Houston
K10	Kadın	29	Bekar	-	Yurt Dışı Dil	ABD	Alabama
K11	Erkek	27	Evli	0	Doktora	ABD	Nebraska
K12	Kadın	29	Evli	0	Yüksek Lisans	ABD	Rhode Island

K13	Erkek	30	Evli	0	Doktora	İngiltere	Durham
K14	Erkek	31	Evli	1	Yüksek Lisans	İngiltere	Coventry
K15	Kadın	28	Evli	0	Yüksek Lisans	İngiltere	Oxford
K16	Erkek	30	Evli	2	Doktora	ABD	Arkansas
K17	Kadın	32	Evli	1	Doktora	İngiltere	Essex
K18	Erkek	32	Evli	2	Doktora	İngiltere	Bradford
K19	Kadın	27	Bekar	-	Yüksek Lisans	ABD	New York
K20	Kadın	26	Bekar	-	Yüksek Lisans	İngiltere	Reading

2.Bulgular

İçerik analizi sonucu elde edilen bulgular, bursiyerlerin yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik öneriler şeklinde gruplandırılarak her biri “kişisel/ailevi, “akademik”, “dil” , “kültürel” ve “kurumsal” olmak üzere 5 temel kategori altında değerlendirilmiştir.

2.1 Bursiyerlerin Kişisel/Ailevi Açından Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Görüşmeye katılan bursiyerlerin çoğu (n=14) ekonomik konularda sorun yaşadığını belirtmiştir. Ekonomik sorun olarak ise yurt dışı bursların yetersizliği, eş ve çocuk yardımının olmaması, yurt içi burslarının yetersizliği, öğrenim görülen şehrin pahalı olması bursiyerlerin belirttiği başlıca sorunlar olmuştur. Katılımcıların bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“Normalde mesela burs artması lazım ama birkaç yıldır burs artmıyor. Mesela ev kiralari artıyor ama bizim burs değişmiyor. Diğer şehirlerdeki arkadaşlar iyi para biriktiriyor ama Londra’da gerçekten bu mümkün değil.”(K3)

“Onun dışında aile ile alakalı ailenin topluma entegre olması için biraz daha halli bir şey gerekiyor. Hani aileye nasıl diyeyim, mesela İngilizce kurslara gönderiyorsunuz filan bu da ekstra masraf gerekiyor. Çocuğun da ayrı masrafları oluyor. Onun için en azından nasıl memurlukta varsa bu şekilde burslu öğrenciler için de evli olanlara mesela 200 dolar, %20 fazla, 1. Çocuk, 2. çocuk ona göre düzenleme yapılırsa ona göre maaş verilse evliler ona göre özellikle çocuklar rahat eder.” (K14)

Ekonomik sorunlar dışında katılımcıların değindiği diğer bir sorun (n=8) konaklamadır. Konaklama sorunu özellikle yurt dışı eğitim sürecinde yaşanan önemli bir sorun olmakla birlikte yurt içi dil eğitim sürecinde bu sorun yaşanabilmektedir. Katılımcılar bu sorunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Mesela kalacak yer konusunda bayağı stres yaşamıştım. Yurt bulmak falan sıkıntılı oluyor. Özellikle Londra’da uygun fiyatlı bir yer bulmak sıkıntılı bayağı. Hani internetten araştırıyorsunuz sürekli ama güvenilir mi değil mi bilemiyorsunuz. O zamanlar bayağı strese girmiştim kalacak yer ayarlayamayınca.” (K4)

“Devlet şöyle bir şey yapabilir ben senin burs miktarını azaltıyorum ama yurt imkânı sağlıyorum diyebilir. Devletin her ilde devlet yurdu var değil mi? Her birinde kontenjan açılması zor değil. Biz çok sıkıntı çektik.” (K15)

Bursiyerlerin 6’sı (n=6) psikolojik sorunlar ile aile konusundaki sorunlardan bahsetmişlerdir. Psikolojik sorunların başında aile ve yurt özlemi, yalnızlık duygusu ve tazminat korkusu gelmektedir. Aile konusunda sorunların başında ise bursiyerlerin kendileri gibi bursiyer olmayan eşlerinden ayrı kalması, bursiyer olan eşlerin farklı ölkelerde öğrenim görmesi, bursiyer eşlerin aynı üniversiteden kabul almada noktasında sorun yaşaması, bursiyerlerin doğum sürecinde aile desteğinden eksik kalması ve ailelerin yurt dışı eğitim konusunda sorun çıkarması gelmektedir. Dile getirilen diğer önemli bir sorun (n=4) ise sağlıktır. Sağlık konusu bursiyerlerin daha çok eşlerini ilgilendiren bir sorun olmuş, özellikle eşlerin sağlık sigortasının karşılanmaması nedeniyle sorunlar yaşandığı dile getirilmiştir. Bu durumu *“Bir de sigorta işi sağlık noktasında, eşim hastalandığında sıkıntı oluyordu.”* (K6) şeklinde ifade etmiştir.

2.2 Bursiyerlerin Kişisel/Ailevi Açıdan Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Önerileri

Görüşmeye katılan bursiyerler en çok ekonomik sorunlara (n=12) yönelik önerilerde bulunmuştur. Ekonomik sorunlara yönelik öneriler arasında burs miktarlarının düzenlenmesi, burs miktarlarına eş ve ocuk desteği eklenmesi ile eş ve çocuklar için sağlık sigortası ücretlerinin karşılanması gibi Bakanlığa yönelik öneriler yer almaktadır. Bakanlığa yönelik önerilerle beraber birikimli gelmek, birikim yapmak ve üniversitede çalışmak gibi bireysel önerilerde de bulunulmuştur. Ekonomik sorunlara yönelik öneriler içerisinde en çok dile getirilen konu burs miktarlarının düzenlenmesi (n=7) olmuştur. Katılımcılardan K12’nin görüşü şu şekildedir:

“ABD farklı eyaletlerden oluşuyor ve bu eyaletlerin kendine göre fiyatları, kuralları,

şartları var. Buna rağmen bütün eyaletlerde okuyan öğrencilere aynı miktarda burs verilmesi sorun yaratıyor. Örneğin Georgia'da oturuyor iken 2+1 eve 600 dolar, faturalarla birlikte 800 dolar ödüyorduk. 1000 dolar bize kalıyordu rahat rahat geçiniyorduk. Rhode Island'a geldikten sonra 1+1 eve 1000 dolar ödüyoruz. Fiyatlar iki katına çıktı eşim çalışma izni aldı çalışmaya başladı o sayede rahatladık. Bu konu göz önünde bulundurulursa en azından şehirlere göre bir katsayı verilerek burs ödenirse güzel olur.

Katılımcılar kişisel/ailevi sorunların çözümüne yönelik diğer bursiyerler ile iletişim halinde olunması yönünde (n=6) öneride bulunmuştur. Bu konuda K5'in görüşü şu şekildedir:

"Biz birbirimizle ne kadar iletişimde olursak, önden giden arkadaşlar geriden gelen arkadaşlara ne kadar sağlıklı bir şekilde aktarırlarsa bizim yaşadıklarımızı yaşamazlar, onlar daha kolay geçirirler."

Bursiyerler konaklama sorununa da yönelik önerilerde (n=4) bulunmuştur. Bakanlığın yurt içinde devlet yurtlarıyla ve yurt dışında üniversite yurtlarıyla anlaşması, yurt dışında Bakanlığın yurtlar açması ve bursiyerlerin güvenli bölgeleri araştırması katılımcıların konaklama sorunuyla ilgili belirttiği önerilerdir. Diğer önerilere baktığımız zaman gidilecek şehir hakkında önceden bilgi edinilmesi, Bakanlıkla iletişim halinde olunması ve aile ile sürekli iletişim halinde olunması yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.

2.3 Bursiyerlerin Akademik Açıdan Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Bursiyerlerin akademik açıdan yaşadıkları sorunların en başında eğitim sisteminin farklılığından (n=8) kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Bursiyerler yurt dışındaki eğitim sisteminin Türkiye'den farklı olduğunu, bu sebeple yurt dışındaki eğitim sistemine uyum konusunda ciddi sıkıntı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda K4 ve K5 şunları dile getirmişlerdir:

"Üniversiteye başladığımda buradaki eğitim sistemi çok farklı olduğu için biraz zorlandım diyebilirim. Nasıl çalışmam gerektiğini anlayamadım. Mimarlıkta kendi üniversitemde daha teknik şeyler öğrenmiştik ama burada daha disiplinler arası bir yöntem izliyorlar." (K4)

"Yüksek lisansta buranın akademik kültürünü anlamak çok zaman aldı. Türkiye'de hocaların ofisi 4. kattaydı, biz oraya giremezdik bile. Kapılarını bile el pençe tıklardık ancak öyle görebilirdik yüzlerini, konuşamazdık bile. Ama burada tamamen farklı. Burada hocalara ismiyle hitap ediyorsunuz. Sen onunla eşit haklara sahipsin ama senden özverili olmanı, çalışmanı ve bütün özverini ortaya koymanı bekliyor. Benim bu akademik kültürü anlamam

zaman aldı. Sosyal hayatla akademik hayatı nasıl aynı anda yürütebilirim bunları anlamam zaman aldı. Kaynak nasıl taranır, makale nedir, nasıl yazılır, ders nasıl çalışılır hepsi zaman aldı. Burada ders vermek, ödev yapmak, ders geçmek bambaşka kavramlar. Proje yapıyorsun yaptığın projenin bir anlamı olması gerekiyor, yayımlanmasa bile bir ders için sayfalarca proje yazıyorsun, makale yazıyorsun. Bunların hepsini anlamak zaman aldı.” (K5)

Eğitim sistemindeki farklılıktan sonra katılımcılar en çok yurt dışı akademik danışman konusunda sorun yaşamıştır (n=5). Katılımcılar kendilerine alan dışı danışman atanması, danışmanların ayrımcılık yapması, danışmanların önyargılı yaklaşması, danışmanların yeterince ilgilenmemesi ve danışman değişikliği konularında sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. K5 ve K17 bu konudaki şu sorunları dile getirmişlerdir:

“Danışmanımınla biraz sorun yaşadım. Aslında sorun diyemem ama danışmanım biraz farklıydı. Beni bağımsız bıraktı, her şeyi kendim yönettim.” (K5)

“Danışmanım sürekli çalıştığım konuya müdahale ediyor. Kendisi daha önce bir arkadaş ile İngiltere’deki Aleviler üzerine çalışmış. Sürekli bana o konuyu soruyor. Ben o konuyu çalışmak istemediğimi belirtiyorum. O konu daha farklı diyorum. Hani daha önce bildikleri alan ile bilmedikleri bir alanda yönlendirmeye çalışıyorlar.” (K17)

Başka bir akademik sorun olarak katılımcılar yurt içi akademik danışman ile bölüm ve danışman bulmakta sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Yurt içi akademik danışman konusunda katılımcılar kendilerine alan dışı danışman atanmasını, danışmanların kendileriyle ilgilenmemelerini ve üst düzey danışmanların atanmasını sorun olarak belirtmişlerdir. Eğitimin zor olması, üniversitelerin kalitesizliği ise katılımcıların bahsettiği diğer sorunlardır.

2.4 Bursiyerlerin Akademik Açıdan Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Önerileri

Akademik açıdan yaşanan sorunlara yönelik katılımcılar öncelikli olarak düzenli ders çalışılması (n=4), öğrenim görecek üniversite/bölüm hakkında önceden araştırma yapılması (n=4) ve yurt içi danışmanların daha aktif olması (n=4) önerilerinde bulunmaktadır. Katılımcıların önerilerinin bazıları şunlardır:

“Müthiş bir yoğunluk var bu dört aylık periyodun içinde. Onu çözenin tek yolu ara vermeden çalışmak. Türkiye’deki gibi sınavı son haftalara bırakırsan olmuyor yani burada. Burada öyle bir sistem yok.”(K8)

“Bizler biraz incelemeden başvuruyorduk. Ama şimdiki arkadaşlar daha bilinçliler. Derslerin içeriklerine kadar bakıyorlar. Bunun yapılmasını tavsiye ederim. Özellikle kaç kredi

ders alacaklar, hocaların ilgi alanları, derslerin içerikleri, üniversitede eğitim ne kadar sürüyor. Bunları kesinlikle incelemelerini tavsiye ederim akademik anlamda.” (K7)

“Danışmanların daha aktif olması gerekiyor. Danışmanların kabul aşamasında daha fazla yardımcı olması gerekir.” (K9)

Katılımcıların akademik sorunlara yönelik diğer önerileri ise yurt dışı danışmanların daha iyi seçilmesi (n=3) ve yurt dışında öğrenim gören diğer bursiyerlerden yardım alınması (n=3) yönünde olmuştur. Diğer önerilere baktığımız zaman akademik çalışma konusunda istekli olunması, Bakanlığın öğrenciler arası irtibat sağlaması, Bakanlıktan danışman kaynaklı sorunlar için yardım alınması, yüksek lisans ve doktora öncesi hazırlık öğrenimi görülmesi, yurt dışı dil aşamasında öğrenim görülecek bölümlerle irtibat halinde olunması ve zaman zaman bölüm derslerine girilmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.

2.5 Bursiyerlerin Dil Konusunda Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Bursiyerlerin dil konusunda yaşadıkları sorunlar incelendiğinde, en çok yurt içi dil eğitimi konusunda (n=9) sorun yaşadıkları görülmektedir. Yurt içi dil eğitim konusunda katılımcıların büyük çoğunluğu kursların yetersiz ve verimsiz olduğunu belirtirken, ekonomik kaygılarla kursların eğitimi ağırdan alması, kurs hocalarının önyargılı yaklaşımları ile akşam ve hafta sonu kurs açılmaması katılımcıların belirttiği diğer sorunlar olmuştur. Yurt için dil kursları konusunda K6 ve K16'nın görüşleri şu şekildedir:

“Türkiye’deki tek sorunum dil öğrenimi sürecinde dörder aylık sürenin ikinci dört ayındaki dil kursunun kalitesizliği idi. Yaz tatiline denk gelmesinden ve çok iyi olmayan hocaların kalmasından dolayı çok memnun değildim.” (K6)

“Yurt içi dil kurslarındaki en büyük sorun hocaların yetersizliği idi. Kendisi sınava girse belki yeterli dil puanı alamayacak hocaların öğrencileri sınava hazırlaması yanlıştı.” (K16)

Yabancı dilde konuşma (n=8) katılımcıların dil konusunda yaşadıkları ikinci büyük sorun olarak öne çıkmaktadır. Konuşma konusunda sorun yaşayan katılımcıların yaşadıkları bu sorunun altında birçok farklı sebep olduğu ifade edilebilir. Dil eğitimleri sırasında konuşma konusuna ve telaffuza önem verilmemesi, yurt dışında Türkler ile daha çok vakit geçirilmesi katılımcıların bahsettiği bu sebepler arasında yer almaktadır. Konuşma konusunda K4 yaşadığı sorunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İlk dil kursuna geldiğimde konuşma konusunda biraz zorluk yaşadım. Yazmada, okumada bir şekilde Türkiye’de aldığım eğitim yetiyor hatta buradaki çoğu kişiden daha iyi

ama konuşma konusunda bayağı eksikim, bu konuda çok zorlandım. Sınavda da zaten konuşma kısmında düşük alıyordum. Onu geliştirmek için uğraştım.”

Konuşma sorunundan sonra katılımcıların dil konusunda yaşadıkları üçüncü sorun yurt dışı dil kurslarıdır (n=6). Yurt dışı dil konusunda katılımcılar yurt içi dil kurslarında olduğu gibi kursların yetersiz ve verimsiz olmasından dolayı sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Ayrıca bursiyerler aynı kursta bursiyer sayısının fazla olması, dil kursundan yeteri kadar faydalanılamaması, dil kurslarıyla akademik takvimin çakışması konularında sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Yurt dışı dil kursları konusunu K2'nin görüşü şu şekildedir:

“Yurt dışında da İngilizce dil kursunda sıkıntı yaşamıştım. Dil kursu yetersiz gelmişti bana. Verdiğimiz ücrete göre bence yeterli değildi, sadece bana değil arkadaşlarımızın genel fikri bu yöndeydi.”

Akademik İngilizce (n=5) konusunda da katılımcıların sorun yaşadıkları görülmektedir. Katılımcılardan K5'in bu konudaki görüşü şu şekildedir:

“Akademik anlamda zorluk yaşadım alanımdan dolayı. Çünkü buradaki Amerikalı arkadaşlarımız bile ödevleri yaparken yazarken zorlanıyor. 40-50 sayfalık bir ürün ortaya çıkartıyorsun. Kendi anadilin bile olsa onu bir araya getirip makale yazmak ortaya koymak zor. Bunu Türk olan birisinin İngilizce olarak yapması daha zor.”

Katılımcıların dil konusunda yaşadıkları diğer sorunlar incelendiğinde bursiyerlerin yazma ve dinleme konusunda da sorunlar yaşadığı görülmektedir.

2.6 Bursiyerlerin Dil Konusunda Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Önerileri

Dil konusunda sorun yaşayan katılımcıların önemli bir çoğunluğu dilin Türkiye’de iyi öğrenilmesi (n=7) yönünde öneride bulunmaktadır. Bu konuda K17'nin önerisi şu şekildedir:

“Gerçekten dil çok sıkıntı. Bence burada dilini çok iyi halletmeden bir öğrenciyi oraya(yurtdışına)göndermemek gerekiyor. Çünkü zaten kültürel sıkıntılar yaşıyorsun; uyumsuzluk, akademik ortam, bakış açıları bize göre farklı.”

Türkiye’de dilin iyi öğrenilmesine yönelik öneriden sonra ikinci olarak katılımcılar kurslarda yabancı dilde konuşmaya ağırlık verilmesi (n=3) , dinlemeye ağırlık verilmesi (n=3) ve yabancılarla daha çok iletişim kurulması (n=3) yönünde önerilerde bulunmuştur. Diğer önerilere baktığımız zaman okumaya ağırlık verilmesi, dil öğrenme konusunda istekli olunması, yabancı ağırlıklı yurtlar ya da yabancı aile yanında kalınması, ABD için özel dil kursu seçeneğinin olması, yurt dışı dil eğitiminde aynı kursta daha az sayıda Türk öğrenci

gönderilmesi, yurt dışı dil sınavlarına ağırlık verilmesi, istenilen şehirde yurt içi dil eğitimi alınabilmesi ve yurt içi dil kurslarında telaffuza önem verilmesi yönünde önerilerde bulunulmuştur.

2.7 Bursiyerlerin Kültürel Açıdan Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Katılımcıların önemli bir çoğunluğu yemek konusunda (n=12) sorun yaşadığını belirtmiştir. Bu konuda özellikle inanç konusunda hassasiyeti olan bazı bursiyerlerin helal yiyecek-içecek açısından sorun yaşadıklarını görülmektedir. Bu konuda K1 ve K16'nın görüşleri şu şekildedir:

“Benim zaten yeme problemim var. Gittiğim yerde de çok iyi restoran yoktu. Ben aile yanında kaldığım için o dönemde kendime yemekler yapamıyordum. Yemek anlamında çok ciddi sıkıntılar yaşadım.” (K1)

“Türkiye’de tabii ailece istediğimiz her yere gidip oturuyorduk. Şimdi gideceğimiz yeri on kere sormak zorundayız. Gideceğimiz yerde istemediğimiz içecekler yiyecekler kullanılıyor mu? İslam ile alakalı olarak helal haram noktasında acaba bir yanlışla kaçır mıyız diye.” (K16)

Yemek konusundan sonra katılımcılar yeni bir kültüre uyum noktasında sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. İçinde bulunulan ortam, insanların davranış ve yaklaşımları, katılımcıların kaldıkları yer, bursiyerlerin uyum sorunu yaşadığı başlıca konular olmuştur. Ayrıca bursiyerlerle beraber eş ve çocukları da farklı bir kültüre uyum konusunda sorunlar yaşayabilmektedir. Bu konuda dile getirilen bazı görüşler şunlardır:

“Mesela orada sosyalleşme yeri barlar. Çok normal bir şey bu onlar açısından. O yüzden mesela alkol alışkanlığın yoksa o ortama dâhil olamıyorsun. Benim ve arkadaşlarımda genel olarak yaşadığı sorun buydu.” (K17)

“Çok fazla Çinli vardı, onların kültürüne alışmak çok zor oldu. Aynı yerde kalıyoruz mesela mutfak paylaşımı oluyor. Çok ağır kokulu yemekler yapıyorlar işte domuz eti falan pişiriyorlar. O beni bayağı zorlamıştı açıkçası.” (K20)

“Çocuğumuz önümüzdeki ay anaokuluna başlayacak. Orada şöyle telaşımız var. Buradaki okullarda din eğitimi çok daha ön planda. Biz Türkiye’de bazen bu tür tartışmalar görüyoruz okulda namaz kılındı diye. Burada kilise ile okul iç içe. Hatta birçok kilise bünyesinde okul barındırıyor. Onun biraz kaygısı var. Çocuk nasıl atlatacak bu süreci. Nasıl bir sıkıntı ile karşılaşacağız.” (K16)

Katılımcıların kültürel açıdan yaşadıkları sorunların üçüncüsü ise iletişim sorunudur (n=6). İletişim sorunu içerisinde insanların mesafeli olması, samimiyetsiz olması, bireysel olması ve katılımcıların çekingen olması yer almaktadır. Katılımcıların yaşadığı diğer bir sorun ise kendilerine karşı önyargı ile yaklaşılmasıdır (n=3). Bu konuda K10 şunları ifade etmiştir:

“Mesela ben kapalı birisi değilim ama insanlar kapalı olmayı çok daha muhafazakâr ve gerici olarak algılıyor. Bu da rahatsız olduğum başka konu. Gerçekten bizi tanımadıklarını, yanlış algıladıklarını düşünüyorum. İnsanlar bizi tanımıyorlar ve tek bir profilden bakıyorlar.”

2.8 Bursiyerlerin Kültürel Açıdan Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Önerileri

Görüşmeye katılan bursiyerler öncelikli olarak iletişim (n=4) ve etkinliklere katılma konusunda (n=4) önerilerde bulunmuştur. İletişim önerileri altında yabancılarla daha çok iletişim kurulması (n=3) ve buldukları şehirdeki Türklerle irtibat halinde olunması (n=1) yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu konularda katılımcılardan bazılarının görüşleri şunlardır:

“Biz de ilk gittiğimiz zaman Türklere ulaşarak sosyal ağ oluşturuyoruz. Herkes öyle. Çünkü Müslüman bir grup olduğumuz için ihtiyaçlarımız var namaz, kurban, bayram gibi. Yani insan en azından bayramlaşma ihtiyacı hissediyor. O yüzden bağlar burada çok önemli, öğrenciler için de önemli. Oradaki Türkler de öğrencilere mümkün olduğunca yardım etmeye çalışıyor. Gittiğiniz zaman eşya verebiliyorlar. Sizden önceki öğrencilerle bağlantı kurdurabiliyorlar. Mesela ulaşım konusunda çok iyiler sağ olsunlar. Bir yerden bir şey getirmek istiyorsunuz. Bir Türk ile konuşup onunla getirebiliyorsunuz. O yüzden oradaki o bağ çok önemli, o sosyal bağ.”(K17)

“Sanırım dışı dönük olmak, çok çekinmemek gerekiyor. Hani ne biliyim önünüze çıkan fırsatları değerlendirmek lazım konuşmak, insanlarla iletişime geçmek. Sonuçta orada her ülkeden insan var. İletişimde olmak lazım kültürlerini tanımak için, çünkü her kültürde farklı şeyler var, onları öğrenip uymak daha farklı oluyor.” (K19)

Katılımcılar karşılaşılan sorunların giderilmesi açısından yaşadıkları şehir ve üniversitedeki etkinliklere katılmanın faydasını şu şekilde ifade etmektedir:

“Onun dışında yeni yerler görmeyi çok seviyordum. Londra'yı tanımaya çalıştım. Etrafı gezdim. Bir de çok fazla etkinlikler oluyor. Onlara katıldım. Ben dolu dolu geçirmeye çalıştım.” (K3)

“Bu tür etkinliklere katılım çok faydalı oluyor, özellikle de okulun etkinliklerine katılım

önemli. Okulun uluslararası ofisleri Amerikalı ailelerle öğrencileri tanıştırmak için onları evlerine yemeğe götürüyor. Bu sayede daha çabuk uyum sağlanabiliyor.” (K12)

En çok yemek konusunda sorun yaşadıklarını belirten katılımcılar yurt dışına gitmeden önce yemek konusunda araştırma yapılmasını, yemek yapmanın Türkiye’de öğrenilmesini ve bazı temel bazı ihtiyaçların yanında getirilmesini önermiştir. Diğer önerileri baktığımız zaman farklı kültürlerle ayak uydurulması, uyum konusunda Bakanlığın destek olması, şehir hakkında gitmeden önce bilgi edinilmesi ve yaşadıkları kültürü tanımak açısından Bakanlıkça seyahat ödeneği verilmesi yönünde önerilerde bulunulmuştur.

2.9 Bursiyerlerin Kurumsal Açından Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Görüşmeye katılan bursiyerlerin önemli bir çoğunluğu iletişim konusunda (n=11) sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. İletişim konusunda beş katılımcı Bakanlığa (n=5), dört katılımcı müşavirliğe/ataşeliğe (n=4), iki katılımcı (n=2) ise hem Bakanlığı hem de ataşeliğe ulaşım noktasında sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Ataşelik ile memur sıkıntısından dolayı hep sorunumuz oldu; ulaşamama, telefonlara cevap alamama, maillere cevap alamama. Her arkadaş size bunu söyleyecektir.” (K5)

“Genel olarak iletişim sıkıntısı var Bakanlık ile. Yurt dışından direk olarak aradığımız zaman zaten saat farkı var onu ayarlamamız gerekiyor. Mail attığımız zaman maillere geç dönülüyor.” (K9)

“Bakanlık ya da ataşelik ile sıkıntımız şöyle mesela acil işimiz olduğunda ulaşamıyoruz. Arıyoruz ataşeliği açan yok, New York’u arıyoruz açan yok, Chicago’yu arıyoruz açan yok, Bakanlığı arıyoruz açan yok. Böyle 2 saat, 3 saat uğraşıyoruzda öyle ulaşıyoruz. Bu yönden muzdaribiz. Mesela mail atıyoruz mailede geç dönüyorlar, 2 hafta sonra dönüyorlar.” (K11)

Eskiye kıyasla Bakanlık çalışanlarının ilgisizliğinin azaldığını bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Oradaki memurlar ile biraz sıkıntı yaşıyorduk iletişim konusunda. Sorulan soruya karşı aldığımız cevaplar biraz sert oluyordu. Herkes soru sorarken biraz çekiniyordu. Şimdiki gibi değil. Şu an çok rahat arıyoruz, soruyoruz, konuşuyoruz. O zaman nedense sertti.” (K7)

İkinci olarak katılımcılar Bakanlık çalışanlarının ilgisizliği (n=4), personel sayısının az olması (n=4) ve ödemelerin geç yapılması (n=4) konusunda sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Diğer sorunlara baktığımız zaman olarak katılımcılar bursların geç ödenmesi, Ocak ayı burslarının geç yatması, Bakanlıkça yeteri kadar bilgilendirilmeme konularında sorun yaşadıklarını belirtmiştir.

2. 10 Bursiyerlerin Kurumsal Açıdan Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Önerileri

Görüşmeye katılan bursiyerlerin kurumsal açıdan yaşadıkları sorunlara yönelik önerileri incelendiğinde personel sayısının artırılması (n=3) önerisi ön plana çıkmaktadır.

“Sanırım müşavirlikte çok az kişi çalışıyor. Ben her gittiğimde bir iki kişi oluyor. Ama tüm İngiltere’de 1000’e yakın bursiyer var. Bir iki kişinin baş etmesi için bence çok zor. Belki sadece bursiyerler ile ilgilenen birkaç tane daha personel alınması daha iyi olur.” (K4)

İkinci olarak katılımcılar, diğer kurumlarla iletişim konusunda Bakanlığın yardımcı olması (n=2), yüksek lisans öğreniminden sonra doktora zorunluluğunun olmaması (n=2) ve teknolojinin etkili kullanılması (n=2) yönünde önerilerde bulunmuştur.

“Örneğin ben eğitim araştırmaları ile ilgileniyorum şu an. Burada çok güzel kuruluşlar var. Bu tür yerlerde biz ücretsiz olarak çalışabiliriz. Ama bunun için biraz bürokrasi anlamında bir şey gerekiyor yani iletişim. Örneğin Fransa’ya giden bir arkadaşın orada OECD gibi bir kuruluş varken sadece yüksek lisans ve doktora yapmasının çok da etkili olacağını düşünmüyorum. Yani Bakanlığa dönecek kişilerin OECD gibi yerlerde staj yapması gerekir. Ben inanıyorum ki tamamen ücretsiz olarak çalışacaklardır. Bu tür yerlerde ücretsiz olarak çalışabiliriz. Yeter ki buralarla işbirliği anlaşmaları yapıp bizlere bilgi, staj, görgü arttırma adına bir şeyler sağlansın. Bu tür kuruluşlara erişimde sorunlar yaşayabiliyoruz.” (K1)

3. Sonuç ve Öneriler

Bursiyerlerle yapılan görüşmeler sonucunda bursiyerlerin yaşadıkları sorunlar kişisel/ailevi sorunlar, akademik sorunlar, dil kaynaklı sorunlar, kültürel açıdan yaşanan sorunlar ve kurumsal açıdan yaşanan sorunlar olarak gruplandırılmış ve ilgili literatürle de ilişkilendirilerek bunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Görüşülen bursiyerlerin kişisel/ailevi açıdan yaşadıkları sorunlar incelendiğinde bursiyerlerin büyük çoğunluğunun ekonomik konularda sorun yaşadıkları görülmektedir. Bursların yetersiz olması, eş ve çocuk yardımı olmaması bursiyerlerin yaşadığı başlıca ekonomik sorunlardır. Alanyazında da Türk öğrencilerin en çok sorun yaşadığı konuların başında ekonomik sorunlar gelmektedir (Kılınç & Granello 2003; Ağbuğa, 2009; Akçapar 2009; Üstün, 2015). Benzer şekilde Çavuşoğlu, White, James ve Çobanoğlu (2016) tarafından

yapılan çalışmada da uluslararası lisansüstü öğrencilerin yaşamış olduğu sorunların başında ekonomik sorunların geldiği belirtilmekte ve ekonomik sorunların öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilediğinden bahsedilmektedir (s. 42). Ekonomik sorunlardan sonra öğrencilerin yaşadığı diğer kişisel/ailevi bir sorun ise konaklama sorunudur. Üstün'ün (2015) çalışmasında da bursiyerlerin ekonomik açıdan yaşadığı ikinci önemli sorun olarak konaklama yer almaktadır (s. 72). Bursiyerlerin yurt dışında bu konuda yaşadıkları sorunlar öğrenim gördükleri ülkeye, bölgeye ve öğrenim aşamasına göre değişmektedir. Özellikle öğrenim süresi bir yıldan daha az olan bursiyerlerin kalacak yer konusunda sıkıntı yaşadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca yurt dışında bu sorunu yaşayan bursiyerlerin yurt içi dil eğitimi sürecinde de benzer sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bursiyerlerin yaşadığı diğer önemli bir sorun ise psikolojik sorunlar ile aile konusunda yaşanan sorunlardır. Psikolojik sorunların başında aile ve yurt özlemi, yalnızlık duygusu ve tazminat korkusu gelmektedir. Kılınç ve Granello (2003) ve Ağbuğa (2009) tarafından yapılan çalışmalarda Türk öğrencilerin en çok zorluk yaşadığı konular arasında aile ve yurt özlemi olduğunu belirtilmektedir. Bununla beraber Ağbuğa (2009) çalışmasında evli öğrencilerin daha az aile ve yurt özlemi çektiğini ifade etmektedir (s. 49). Yalnızlık konusu Öztürk (2001) tarafından yapılan çalışmada da belirtilmiş olup, çalışmada öğrencilerin yaşadığı olumsuz deneyimler arasında yalnızlık duygusunun yer aldığı belirtilmektedir (s. 263). Üstün (2015) tarafından yapılan çalışmada ise bursiyerlerin tazminat korkusu yaşadığı ve bunun sebebi olarak öğrenimin belirli bir sürede bitirilmesi zorunluluğu olduğu ifade edilmiştir (s. 72). Aile konusundaki sorunların başında ise bursiyerlerin kendileri gibi bursiyer olmayan eşlerinden ayrı kalması, bursiyer olan eşlerin farklı ülkelerde öğrenim görmesi, bursiyer eşlerin aynı üniversiteden kabul almada noktasında sorun yaşamaması, bursiyerlerin doğum sürecinde aile desteğinden eksik kalması ve ailelerin yurt dışı eğitim konusunda sorun çıkarması gelmektedir. Sağlık sorunlarının başında ise eş ve çocukların sağlık sorunları ile eş ve çocuklar için sağlık sigortası ücretlerinin karşılanmaması gelmektedir. 2014 yılından itibaren yurtdışındaki burs miktarları Maliye Bakanlığı ile yapılan görüşmeler neticesinde önemli oranda artırılmıştır. 2016 yılında 1416 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle bursiyerlerin eş ve çocuklarının yaşadıkları sağlık sorunları eş ve çocuklara yönelik tedavi ücretlerinin karşılanması ile giderilmiştir. Ancak ilgili tebliğe göre bursiyerler için sağlık sigortası ücreti ödenirken bursiyer olmayan eş ve çocuklar için sağlık sigortası ücreti ödenmemektedir. (MEB, 2016, 2017).

Bursiyerlerin akademik açıdan yaşadıkları sorunların başında eğitim sisteminin farklılığından kaynaklanan sorunlar gelmektedir. Yurt dışındaki eğitim sisteminin Türkiye'den

farklı olduğunu belirten bursiyerler uyum konusunda sorun yaşadıklarını, yurt dışındaki eğitim sistemini kavramalarının zaman aldığını, daha sistemli ve disiplinli çalışılması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim Gertzog (2011), Türk öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada eğitim sistemindeki farklılıklara değinmiş ve öğrencilerin benzer şekilde bu farklılıktan kaynaklanan sorunlar yaşadığını belirtmiştir (s. 34). Akademik açıdan yaşanan sorunlardan bir diğeri ise yurt dışı danışman konusudur. Yurt dışı danışmanların bursiyerler ile yeterince ilgilenmemesi, bursiyerlere önyargılı yaklaşması ve ayrımcılık yapması bu konuda yaşanan başlıca sorunlar olarak dikkat çekmektedir. Yurt dışı danışmanların ayrımcılık ve önyargılı yaklaşımlarına dair bulgular Khosrojerdi (2015) tarafından yapılan çalışma ile örtüşmekte olup, çalışmada bazı profesörlerin özellikle başörtülü Müslüman kız öğrencilere karşı açık bir şekilde ayrımcılık yaptığı belirtilmektedir (s. 181). Benzer şekilde Akçapar (2009) çalışmasında MEB bursiyerlerinin profesörler ile iletişim konusunda sorun yaşadığını ifade etmektedir (s. 99). Ayrıca yurt içi akademik danışman konusunda sorun yaşayan bursiyerler, yurt içi akademik danışmanların alan dışından olduklarını ve kendileri ile yeteri kadar ilgilenmediklerini ifade etmiştir. Yurt içi danışmanlarla yaşanan sorunların en aza indirilmesi ve yurt içi danışmanlardan daha fazla istifade edilmesi amacıyla Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü ülke genelinde yurt içi akademik danışmanlara yönelik toplantılar düzenlemeye başlamıştır (MEB, 2017). Benzer şekilde üniversiteler dışında diğer kurumlar adına öğrenim gören öğrencilerin danışmanlarına yönelik de toplantı düzenlenerek danışman ve bursiyer iletişiminin daha aktif olması yönünde de adımlar atılmıştır (MEB, 2018).

Uluslararası öğrencilerin yaşadığı başlıca sorunlardan biri olan dil konusu (Çavuşoğlu vd.,2016; Yıldırım, 2015; Kılınç & Granello, 2003) bursiyerler için de önemli bir sorun olmuş (Akçapar, 2009) ve bursiyerler dil açısından en çok yurt içi dil eğitimi veren kursların yetersiz ve verimsiz olduğunu belirtmiştir. Erden'in (2013) çalışmasında da bursiyerlerin yurt içi dil kurslarından memnun olmadığı ifade edilerek bursiyerlerin sınıf mevcudu, dil kurslarının altyapı yetersizliği ile kurs hocaları ve yönetimin yaklaşımları konusunda rahatsız oldukları belirtilmektedir (s. 129). Bursiyerler ikinci olarak konuşma konusunda sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Yurt dışı dil eğitimi konusunda da sorun yaşayan bursiyerler yurt içi dil kurslarında olduğu gibi yurt dışı dil kurslarının da yetersiz ve verimsiz olduğunu ifade etmiştir. Öçal'ın (2012) çalışmasında yurt dışı dil kurslarının pahalı ve öğrenciler için sıkıntı olduğu ifade edilmektedir (s. 41). Erden'in (2013) çalışmasında ise bursiyerler yurt dışı dil kurslarının kalitesiz olduğunu ve sınıflarda Türk öğrenci sayısının fazla olduğunu belirtmektedir (s. 128). Dil konusunda yaşanan diğer bir önemli sorun ise akademik İngilizce olmuştur. Yıldırım (2015)

ELT (İngilizce Dil Öğretimi) alanında ABD’de öğrenim gören Türk öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada akademik İngilizce konusunda benzer sonuca ulaşarak akademik yazma ve konuşma konusunun Türk öğrencileri için en sorunlu konu olduğunu belirtmiştir (s. 115).

Başka kültürden insanlarla etkileşim içinde olan ve zaman geçiren kişiler için yiyecek konusu önemli bir faktördür (Novinger, 2001, s. 130). Bursiyerler için de farklı bir kültür içerisinde yaşamının getirdiği sorunların başında yemek konusu gelmektedir. Karakaş (2013) çalışmasında İngiltere’deki bir üniversite öğrenim gören Türk öğrencilerinin Türk yemekleri konusunda güçlü bir tercih göstererek başka kültürün yemeklerine karşı da güçlü bir direnç gösterdiklerini belirtmiştir (s. 10). Benzer şekilde Ağbuğa (2009) ve Üstün (2015) çalışmalarında Türk öğrencilerin helal yiyecek bulma konusunda zorluk yaşadığından bahsetmektedirler. Yemek sorunundan sonra bursiyerler en çok yeni bir kültüre uyum konusunda ve iletişim noktasında sorun yaşadığını dile getirmiştir. Bu konuda bursiyerler insanların kendilerine karşı mesafeli ve bireysel olduklarını, ayrıca samimiysiz tavırlar içinde bulduklarını belirtmiştir. Ağbuğa’nın (2009) çalışmasında benzer sonuçlar yer almakta olup, bulgularda ABD’li öğrencilerin Türk öğrencilerle yakın ilişki kurmak istemediği ve daha bireysel davrandıkları ifade edilmektedir (s. 49). Kültürel anlamda yaşanan bir diğer önemli sorun ise önyargılı yaklaşım olmuştur. Özellikle bursiyerler kendi inançlarına karşı duyulan önyargıdan rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Öztürk (2001) içerisinde bursiyerlerin de yer aldığı çalışmasında öğrencilerin önyargılı ve ırkçı yaklaşımlardan rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedir (s. 263). Benzer şekilde Duru ve Poyrazlı (2011) çalışmalarında önyargılı yaklaşımların öğrencilerdeki uyum sorununu arttırdığını belirtmektedirler (s. 107).

Bursiyerlerin kurumsal açıdan yaşadıkları sorunların başında iletişim sorunu gelmektedir. Bakanlık ile müşavirlik/ataşeliğe ulaşım noktasında sorun yaşadığını dile getiren bursiyerler telefonlara ve maillere cevap verilmediğini, verilse bile geri dönüşlerin çok geç olduğunu ifade etmiştir. İletişim sorunundan sonra bursiyerler Bakanlık çalışanlarının ilgisizliği, personel sayısının az olması ve ödemelerin geç yapılması konularında sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. Bulgular Gümüş ve Gökbel (2012), Erden (2013) ile Üstün (2015) tarafından yapılan çalışmalar ile örtüşmekte olup, çalışmalarda bursiyerlerin müşavirlik/ataşeliklere ulaşmada noktasında sorun yaşadığı, burada çalışan personel ile sorunlar yaşadığı ifade edilmektedirler. Ayrıca personel sayısının az olmasından kaynaklı bursların ve ödemelerin geç yattığından bahsedilmektedir. İlgisizlik noktasında ise Akçapar (2009) Bakanlığın bursiyerlere üniversitelerden kabul alma noktasında yardımcı olmadığını ifade ederek bazı durumlarda ilgisiz kalılabildiği belirtmektedir (s. 139). Bursiyerler her ne

kadar ilgisizlik konusunda sorun yaşadıklarını dile getirirse de eskiye kıyasla bu sorunun son yıllarda azaldığını belirtmektedirler. Benzer şekilde ödemelerin de zamanında yapılmaya çalışıldığı ifade edilerek eskiye kıyasla iyileştirmelerin olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca bursiyerler bursların geç yatırılması, Ocak ayı bursunun yeni mali yıla geçilmesi nedeniyle geç yatması ve Bakanlıkça yeteri kadar bilgilendirilmeme konularında sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. Üstün (2015) çalışmasında öğrencilerin ekonomik sorunlarının sebebinin altında bursların geç yatmasının yer aldığını ifade etmektedir (s. 72). Tuzcu (2003) da çalışmasında üst ve orta düzey yöneticilerin görüşlerine dayanarak bursiyerlerin Bakanlıkça yeteri kadar bilgilendirilmediğini belirtmektedir (s. 11). Aynı zamanda Öçal'ın (2012) çalışmasında da bursiyerlerin yeteri kadar bilgilendirilmediği ve bursiyerlere yeteri kadar rehberlik edilemediği ifade edilmektedir (s. 40).

Bursiyerlerin sorun yaşadıkları başlıklar bir arada değerlendirildiğinde en çok ekonomik alanda sorunlar yaşandığı görülmektedir. Ekonomik sorunlardan sonra Bakanlık/müşavirlik/ataşelik ile yaşanan iletişim sorunu ve yurt içi dil eğitimi sorunu bursiyerlerin yaşadıkları başlıca sorunlar olmuştur.

Yapılan görüşmelerde, bursiyerlere karşılaştıkları sorunlarla beraber bu sorunlara getirilebilecek çözüm önerileri sorulmuş ve araştırmanın bulgular-yorum bölümünde bursiyerlerin önerileri analiz edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde bursiyerlere ve uygulayıcılara yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Bursiyerlere yönelik öneriler

- Bursiyerler, yurt dışında öğrenim gören diğer bursiyerler ile gerek sosyal platformlardan gerekse Bakanlık üzerinden iletişime geçerek önceki bursiyerlerin akademik, sosyal ve kültürel deneyimlerinden faydalanmalıdır.
- Bursiyerler yüksek lisans ve doktora öğrenimi öncesinde gerekli araştırmaları yaparak kendileri için en uygun üniversite, bölüm ve yurt dışı danışman seçimi yapmalıdır.
- Bursiyerler yabancı dili Türkiye'de iyi bir şekilde öğrendikten sonra yurt dışında lisansüstü eğitime başlamalıdır. Ayrıca dil öğrenim sürecinde okuma, yazma, dinleme ve konuşma konularının her birine ayırım gözetmeksizin önem verilmelidir.
- Bursiyerler akademik dilin yanında buldukları ülkenin günlük konuşma dilini de iyi derecede öğrenmelidir.
- Gerek farklı bir kültüre uyum noktasında gerekse dil açısından kendisini geliştirmek

isteyen bursiyeler yurt dışı eğitim sürecinde yabancılarla daha fazla iletişim kurmalı ve sosyal etkinliklere katılmalıdır.

- Yemek konusunda sorun yaşayabilecek bursiyeler yurt dışına gitmeden önce gideceği ülkenin yemek kültürünü araştırmalıdır.
- Bursiyeler Bakanlık tarafından çözülebilecek konularda yaşadıkları sorunları zamanında Bakanlığı ve ilgili yurt dışı temsilciliğine bildirmelidir.

Bakanlık düzeyinde uygulayıcılara yönelik öneriler

- Burs programının tüm süreçlerini kapsayacak şekilde bursiyere yönelik detaylı bir bilgilendirme kılavuzu hazırlanmalıdır.
- Bursiyelerin en çok sorun yaşadığı konulardan biri olan burs miktarları özellikle 2014 yılından itibaren önemli miktarda artırılmış olmakla birlikte, fiyat artışları da gözönünde bulundurularak bur miktarları sürekli güncellenmeli ve burs miktarlarının yetersiz olduğu ülkelerde burs artışına gidilmelidir. Ayrıca evli ve çocuklu bursiyeler için yetersiz olan yurt içi burs miktarı da artırılmalıdır.
- Aynı ülke içerisinde bazı şehirlerin yaşam giderleri daha yüksek iken, bazı şehirlerin daha düşük olabilmektedir. Bu nedenle yaşam giderlerinin daha yüksek olduğu şehirlerde yer alan iyi üniversiteler bursiyeler tarafından tercih edilememektedir. Bu doğrultuda burs miktarları sadece ülke bazında değil, aynı ülke içerisindeki farklı şehirlerin yaşam giderleri de dikkate alınarak şehir bazlı olarak yeniden belirlenmelidir.
- Bursiyelerin medeni durumları ve çocuk sayıları dikkate alınarak evli ve çocuklu bursiyelere aile yardımı yapılmalıdır.
- Bursların zamanında yatırılmamasının altında yatan sebepler incelenerek gerekli önlemler alınmalıdır. Ayrıca yılsonu bütçe kapanışından dolayı geç yatan Ocak ayı burslarının daha erken yatması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.
- Burslar dışında, bursiyelere yapılan diğer münferit ödemeler konusunda yaşanan gecikmeler önlenmelidir. Özellikle sağlık giderleri gibi bursiyelere maddi yük oluşturan durumlar için avans gibi seçeneklerin sunulması gerekmektedir.
- Bursiyelerin eş ve çocuklarının tedavi giderlerinin karşılanmasının yanında sağlık sigortası ücreti de karşılanmalıdır.
- Bursiyeler arası iletişim sağlanması ve işlemlerinin daha hızlı ve aktif olarak

gerçekleştirilmesi amacıyla REBUS (Resmi Burslu Öğrenci Sistemi) üzerinde bir iletişim modülü oluşturulmalıdır.

- Yurt içi dil öğreniminde bursiyerlerin yaşadıkları konaklama sorunu için öğrenim gördükleri üniversite yurtları ve Yüksek Öğrenim Kredi Yurtlar Kurumu ile anlaşma sağlanabilir. Benzer şekilde yurt dışında öğrenim gören bursiyerler için de öğrenim gördükleri üniversitelerin yurtları ile anlaşma sağlanabilir.

- Bursiyerlerin sorunlarının yerinde incelenmesi ve çözüm önerileri getirilmesi amacıyla yurt dışı temsilcilikleri ile beraber Bakanlık düzeyinde yurt dışında toplantılar düzenlenmelidir.

- Yurt içi akademik danışmanların daha aktif olması yönünde yapılan girişimler yurt dışı akademik danışmanlar için de yapılmalıdır. Özellikle yurt dışı akademik danışmanlarıyla sorun yaşayan bursiyerlerin sorunlarına yönelik üniversite yönetimi ile görüşülmeli ve sorunlar yerinde çözülmelidir.

- Yurt içi bursların yetersizliği nedeniyle çalışmak zorunda kalan bursiyerlere yönelik akşam ya da hafta sonu dil kursu seçeneği de sunulmalıdır.

- Yurt içi ve yurt dışı dil kurslarının verimliliği ile ilgili analizler yapılmalı ve dil kursları bu analizler doğrultusunda belirlenmelidir.

- Bursiyerlerin Bakanlık ve yurt dışı temsilcilikleriyle yaşadığı iletişim sorunlarının çözümüne için nitelikli personel sayısı artırılmalıdır. Ayrıca personel ile bursiyerler arasındaki koordinasyonun daha etkin hale getirilmesi amacıyla ilgili personele hizmetiçi eğitim faaliyetleri düzenlenmelidir.

Kaynakça

Ağbuğa, B. (2009). Problems of confronting college Turkish students in an American university. *Qualitative Studies*, 4(4), 34-50.

Akçapar, Ş. K. (2009). Turkish highly skilled migration to the United States: New findings and policy recommendations. Retrieved from Koç University's Migration Research Program (Mirekoç)Website:

http://portal.ku.edu.tr/~mirekoc/reports/2005_2006_sebnem_koser_akcapar.pdf

Alghamdi, H. & Otte S. (2016). The challenges and benefits of study abroad. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5, 16-22.

Creswell J. W. (2014). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Eğiten Kitap.

Çavusoglu, M., White, W., James, W. B., & Cobanoglu, C. (2016). Factors associated with international graduate students' academic performance: A comparative analysis between the

first semester and the subsequent semester in the US. *Commission for International Adult Education*. Retrieved from ERIC database. (ED581859).

Duru, E. ve Poyrazlı, S. (2007). Personality dimensions, psychosocial-demographic variables, and English language competency in predicting level of acculturative stress among Turkish international students. *International Journal of Stress Management*, 14(1), 99-110.

Duru, E., & Poyrazlı, S. (2011). Perceived discrimination, social connectedness, and other predictors of adjustment difficulties among Turkish international students. *International Journal of Psychology*, 46(6), 446-454.

Erden, Ö. (2013). *An assessment of MoNE-YLSY scholarship program from the perspectives of scholars': Changes in cultural, political, economic and educational perceptions* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından erişilebilir. (Tez No. 345162)

Gertzog, R. (2011). *Non-Linguistic Challenges for Turkish Students in American Higher Education*. (Master's thesis). Retrieved from ERIC database. (ED525728).

Gümüş, S., & Gökbel, V. (2012). *2023 için akademisyen yetiştirme çabaları: MEB ve YÖK yurtdışı lisansüstü bursları*. Seta Analiz, Sayı 56. http://file.setav.org/Files/Pdf/2012121114222_meb-ve-YÖK-yurtdisilisansustu-burslari.pdf

Karakaş, A. (2013). Intercultural attitudes of Turkish students studying in a UK university. *Journal of Intercultural Communication*, (31).

Kılınç, A., & Granello, P. F. (2003). Overall life satisfaction and help-seeking attitudes of Turkish college students in the United States: Implications for college counselors. *Journal of College Counseling*, 6(1), 56-68.

Khosrojerdi, F. (2015). *Muslim female students and their experiences of higher education in Canada*. (Doctoral thesis). Available from Electronic Thesis and Dissertation Repository. 2896. <https://ir.lib.uwo.ca/etd/2896>

Millî Eğitim Bakanlığı (1929). *Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun*. (1929, 16 Nisan). *Resmî Gazete*, (Sayı: 1169). Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1169.pdf>

Millî Eğitim Bakanlığı (2016). *Millî Eğitim Bakanlığı yurt dışı lisansüstü öğrenim bursu programı*. Erişim adresi: http://yyegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/21031209_ylsy_tanitim_kitapciği.pdf Erişim Tarihi: 20.06.2017

Millî Eğitim Bakanlığı (2017). *Yurt içi akademik danışmanlar toplantısı*. Erişim Adresi: <https://yyegm.meb.gov.tr/www/yurt-ici-akademik-danismanlar-toplantisi/icerik/240>

Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *YLSY kurum koordinatörleri toplantısı*. Erişim Adresi: <https://yyegm.meb.gov.tr/www/ylsy-kurum-koordinatörleri-toplantisi/icerik/264>

Novinger, T. (2001). *Intercultural communication: A practical guide*. University of Texas Press.

Patton, Q. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Öçal Ş. (2012). Yurt dışı eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 23, 36-41

Öztürk, M. A. (2001). *So far from home: Turkish student motivation and access to overseas*

higher education in the united states (Doctoral thesis). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 3065830).

Tuzcu, G. (2003). Lisansüstü öğretim için yurtdışına öğrenci göndermenin planlanması. *Millî Eğitim Dergisi*, 160, Autumn. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/tuzcu.htm.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (2013). *Lisans ve lisansüstü burs ve destek programları*. Erişim Adresi: https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/bideb_referans_lisans_lisansustu.pdf

Üstün, A. (2015). Türk bursiyerlerin yurt dışı deneyimleri ve karşılaştıkları güçlükler. *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 34, 69-73

Wenhua H. & Zhe Z. (2013). International students adjustment problems at university: A critical literature review. *Akademic Research International*, 4, 400-406.

Yeh, C. J. ve Inose, M. (2003). International students' reported English fluency, social support satisfaction, and social connectedness as predictors of acculturative stress. *Counselling Psychology Quarterly*, 16(1), 15-28.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (9.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, Ö. (2015). English related difficulties experienced by Turkish students studying in a dual diploma ELT program in the USA. *Journal of International Education Research*, 11(2), 107-118.

Türkiye’de Parti Sistemi: Tarihsel Bir Analiz

Tuncay ÖNDER*

Geliş Tarihi (Received): 21.11.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 10.12.2019

Öz

Türkiye’deki parti sisteminin temelleri II. Meşrutiyet’te atılmıştır. 1908 sonrasında en önemli siyasal örgütü, 1908-1918 arasındaki on yıla damgasını vuran İttihad ve Terakki Cemiyeti’dir. II. Meşrutiyet’in esas muhalefet partisi ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası’dır. İttihad ve Terakki-Hürriyet ve İtilâf bölünmesi, uzun süreli ve kalıcı bir politik çatışma hattını ifade etmiştir. Modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasındaki bu bölünme süreklilik kazanmış, farklı dönemlerde, farklı düzeylerde yeniden üretilmiştir. Birinci Meclis’teki (1920-1923) bölünme, siyasal partiler arasında değil, gruplar arasındadır. İkinci Grubun üyeleri, Meclis’teki tartışmalarda daha ziyade bürokratik ‘merkez’in otoriter hâkimiyetine karşı ‘çevre’nin şikâyet ve taleplerini dile getirmekteydi. 1950, Türkiye’de siyasal iktidarın halkoyu ile değiştirildiği, sembolik ve politik değeri yüksek bir tarihtir. İki partili bir siyasal rekabete sahne olan bu dönemin belirgin vasfı, iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimdir. Yapay parlamento çoğunlukları ve denetim gücünden yoksun muhalefet, dönemin belirgin özelliğidir. Türkiye’deki siyasal bölünmeleri belirleyen ana tema, merkez-çevre çatışmasıdır. 1960’ların ikinci yarısına kadar parti sistemi bu çatışma teması üzerinden şekillenmiştir. 1960’larda ve özellikle 1970’lerde siyasal çatışma temaları çoğullaşmış, parti sisteminin şekillenmesinde sınıf, din, etnik kimlik ve ideoloji gibi yeni unsurlar etkili olmaya başlamıştır. Türkiye’de siyasal partiler açısından ana sorunlardan biri, siyasal geleneklerin askerî darbelerle kesintiye uğraması, dolayısıyla partilerin kurumsallaşamamasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Parti sistemi, merkez-çevre çatışması, modernist-otoriter gelenek, muhafazakâr-liberal gelenek.*

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, onder.tuncay@gmail.com

Party System in Turkey: A Historical Analysis

Abstract

The foundations of the party system in Turkey was laid down in the II. Constitutional Monarchy. The most important political organization after 1908 was the Union and Progress Committee (*İttihad ve Terakki Cemiyeti*) which marked the ten years between 1908-1918. The main opposition party of the II. Constitutional Monarchy is the Liberty and the Entente Party (*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*). The division of *İttihad ve Terakki-Hürriyet ve İtilâf* has represented a long-term and permanent line of political conflict. This division between the modernist-authoritarian line and the liberal-conservative line has gained continuity and reproduced at different levels in different periods. The division in the First Assembly (1920-1923) is not among the political parties, but among the groups. The members of the Second Group expressed the complaints and demands of the ‘periphery’ against the authoritarian domination of the bureaucratic “center” rather than debates in the Assembly. 1950 is a date when political power in Turkey is replaced by an election, which was symbolically and politically important. The explicit feature of this period, which has been a stage for two-party political competition, is the tension in the relations of government and opposition. The artificial parliamentary majorities and the opposition with lack of control power are the hallmark of the period. The main themes that determine the political divisions in Turkey is the center-periphery conflict. Until the second half of the 1960s, the party system was shaped by this theme of conflict. In the 1960s and notably 1970s, the themes of political conflict were pluralized and new elements such as class, religion, ethnic identity and ideology were effective in the formation of the party system. One of the main issues with regard to the political parties in Turkey is suspending political traditions by the military interventions therefore political parties could not institutionalized.

Keywords: *Party system, center-periphery conflict, the modernist-authoritarian tradition, the liberal-conservative tradition.*

Giriş

“Siyasal partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” cümlesi, sıkça duyulan, klişeleşmiş bir ifadedir. Hemen her klişe ifade gibi bu cümle de bir gerçeğe işaret ediyor. Bu gerçek, modern-temsili demokrasilerin ‘partiler demokrasisi’ olarak işlerlik kazanmasıdır. Modern dünyada partisiz bir demokrasi tahayyül etmek imkânsızdır. Gramsci (1984, s. 36) siyasal partileri, Machiavelli’e gönderme yaparak “modern prens” olarak tanımlar. Bu tanımlama, siyasal partilerin modern zamanların düzen kuran kolektif kahramanları olması gerçeğine işaret eder. Postmodern dünyada siyasal partilerin ‘düzen kurma’ yeteneklerini ne ölçüde muhafaza ettikleri ayrı bir sorudur. Fakat bu soruya verilebilecek olumsuz bir cevap dâhi siyasal partilerin önemini ortadan kaldırmaz.

Siyasal partiler, toplumsal bölünmeler ve çatışmalar üzerinde yükselirler. Toplumsal ve siyasal bölünmeler ülkeden ülkeye büyük farklılık gösterebilir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’deki temel siyasal bölünmenin ‘merkez-çevre’ bölünmesi olduğu hususunda geniş bir mutabakat vardır. Bu mutabakatın oluşmasında Şerif Mardin’in 1973 yılında yayımlanan “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri” adlı, deyim yerindeyse ‘kült’ makalesinin önemli bir rolü vardır. Merkez ve çevre kavramları, coğrafi bir bölünmeden ziyade, devlet-toplum, yöneten-yönetilen, elit-halk, askerî sınıf-reaya biçiminde formüle edilebilecek siyasal-toplumsal karşıtlıkları îmâ eder (Özbudun, 2011, ss. 10-14). Klasik dönem (1450-1550) Osmanlı siyasal-toplumsal yapısı, yönetenlerle yönetilenlerin kesin ayrılığına dayanan “Platonik” bir devlet modeli¹ üzerine inşa edilmişti. Bu model, tâbi oldukları hukuk, bağlı oldukları değerler, aldıkları eğitim ve toplumsal hiyerarşi içindeki yerleri bakımından farklılaşan ikili bir sınıf yapısını içermekteydi. Bir yanda Saray, ordu mensupları, devlet memurları ve ‘ulema’yı (eğitim ve yargı görevlileri) içine alan ‘askerî sınıf’, diğer yanda ise vergi ödeyen ama devlet idaresinde herhangi bir rolü olmayan Müslüman ve gayrimüslim uyrukları ifade eden ‘reaya’(Akşin, 1977, ss. 31-34). Osmanlı toplumsal-siyasal düzeni, bu iki sınıf arasındaki kesin ayrılığı koruyacak araçlarla donatılmıştı.

19. yüzyılda hız kazanan modernleşme süreci, merkez ile çevre arasındaki ilişkiyi daha çatışmalı bir evreye taşıdı. Ordunun, hukukun ve idarenin modernizasyonu, askerî (Yeniçeriler)

¹ Platon, Devlet adlı eserinde koruyucuların toplumsal hayatına, eğitimine ve yetiştirilmesine dair hayli ayrıntılı düzenlemelere yer verir. Amaç, koruyucuların iç bütünlüğünün korunması, bu yolla da Polis’in olumsuz yönde değişiminin önüne geçilmesidir. Bu bağlamda Osmanlı askerî sınıfı ile Platon’un koruyucular sınıfı arasında bir benzerlikten söz edilebilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Ağaoğulları, 1989, ss. 173-180).

ve dinî elitin (ulema) tepkisine yol açtı ve bu grupların modernizasyondan hoşnutsuzluğu merkez içindeki bütünlüğü sarstı. Modernleştirici bürokratların siyasal gücü arttıkça çevre unsurları daha çok İslâm'a yönelmiş, İslâmî değerlere daha sıkı sarılmıştır (Mardin, 1990, s. 45). Bu durum, Türkiye siyasetinin ana çatışma dinamiğini oluşturan modernleştirici-seküler elit ile muhafazakâr elitin güç mücadelesini de derinden etkilemiştir. Muhafazakâr siyasal elit, çevrenin desteğini almakta zorlanmamıştır. Netice itibarıyla merkez-çevre bölünmesi, modern-seküler elit ile liberal-muhafazakâr elitin çatışması üzerinden sürdürülmüştür. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'ten itibaren ortaya çıkan partiler, daha ziyade merkez-çevre çatışması üzerinde yükseldiler. Aşağı yukarı 1970'lere kadar bu ana çatışma hattı belirleyiciliğini sürdürdü. 1970'ler, parti sisteminin dinsel, etnik ve ideolojik eksenlerde gelişen yeni bölünmeleri içerecek biçimde parçalanmasını beraberinde getirdi.

1.Meşrutiyet'in Birikimi

Türkiye'de anayasal-meşrutî yönetime geçişin tarihi 1876'dır. Kısa ömürlü bir tecrübe olan I. Meşrutiyet'in politik-hukukî çerçevesini çizen 1876 Kanun-ı Esasîsi gerçek anlamda parlamenter bir rejim getirmemiş, deyim yerindeyse "parlamentolu" bir düzen (Tanör, 2012, s. 144) ortaya çıkarmıştır. Yaklaşık iki yıl süren I. Meşrutiyet, siyasal partilerin henüz ortaya çıkmadığı, gerçek anlamda genel ve eşit oya dayalı seçim fikrinin gelişmediği bir döneme tekabül etmektedir.

Türkiye'de II. Meşrutiyet'e kadar siyasal partilere rastlanmamaktadır. II. Meşrutiyet, ilk defa örgütlü partilerin ortaya çıktığı ve yarıştığı dönemdir. Türkiye'deki parti sisteminin temellerinin bu dönemde atıldığını söylemek yanlış olmaz. Şüphesiz 1908 sonrasının en önemli siyasi örgütlenmesi, sonradan bir siyasi partiye dönüşecek olan İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC)'dir². Cemiyet, 1908-1918 arasındaki 10 yıla damgasını vurmuştur.

İttihad ve Terakki'ye giden yolun başlangıcı, Tıbbiye-i Şahâne'de (Askerî Tıbbiye) kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'dir. İttihad-ı Osmanî, İtalya'daki ihtilâlcî *Carbonari* örgütünden esinlenilerek kurulmuş ve hücreler şeklinde örgütlenmiştir. Ancak 1895'e kadar gizli toplantılar yoluyla tartışma ve üye kazanma faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Modern okulların öğrencileri ve memurlar arasında güç kazanan Cemiyetin daha faal hâle gelmesi, bu tarihten sonradır (Tanör, 2012, s. 168). 1895'de Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temasa geçilmesi, Cemiyet açısından kritik bir eşiktir. 1899'da Paris'e yerleşen ve burada *Meşveret*

² İttihad ve Terakki'ye dair daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. (Hanioğlu, 1985; Akşin, 1987; Ahmad, 1984).

gazetesini çıkaran Ahmet Rıza Bey ile görüşmeler sonrasında Cemiyet'in adı Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirildi (Kabasakal, 1991).

Anayasal meşrutî bir yönetim isteğinde birleşen Jön Türklerin ortak bir siyasal programa sahip olduğunu söylemek zordur. Paris, Cenevre ve Kahire'de gazeteler çıkaran, yurtdışında dağınık hâlde bulunan Jön Türkler ilk kez 1902 yılında Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nde biraraya geldiler. Bu kongreye Cemiyet içindeki ayrışma damgasını vurdu. Esas ayrışma, Ahmet Rıza kanadı ile Prens Sabahattin kanadı arasında gerçekleşti. Pozitivizme inanan Ahmet Rıza Bey, siyasette otoriter bir merkezîyetçiliği, ekonomide ise korumacı-millî bir iktisat modelini savunmaktaydı. Prens Sabahattin Bey'in başını çektiği grup ise adem-i merkezîyetçilik ve özel girişimcilik ilkelerine dayanan bir siyasal programa sahipti. Kongrede istibdadın sadece yayın ve propaganda faaliyetiyle alt edilemeyeceği, askerlerin de mücadeleye dâhil edilmesi gerektiği hususunda anlaşan iki kanat, Meşrutiyet'in ilânı için yabancı devletlerden destek alıp almama konusunda anlaşmazlık yaşadılar. Sabahattin Bey kanadı bu desteğe olumlu bakarken, Ahmet Rıza Bey ve destekçileri karşı çıktı (Tanör, 2012, s. 171). Prens Sabahattin ve çevresi 1906 yılında Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni kurarak farklı bir örgütlenmeye gitti³. Ahmet Rıza kanadı ise İTC'nin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti şeklinde değiştirerek yoluna devam etti. Bu ayrışmanın önemi, II. Meşrutiyet ile başlayıp Cumhuriyet'le süreklilik kazanacak siyasal bölünmenin nüvesini oluşturmasıdır.

Meşrutiyete giden yolu açan, 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren asıl örgüt, askerî güce de dayanan Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (OHC)'dir. 1906'da kurulan OHC'nin kurucuları arasında Talât ve Rahmi Beyler ile İsmail Canbulat'ın isimleri öne çıkmaktadır. Cemiyet'in Merkez-i Umumîsi bu üç isimden müteşekkildir. Rumeli'deki asker ve sivil unsurlar arasında hızla yaygınlaşan OHC, 1907'de Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti ile birleşti. İTC'ye ihtilalci bir nitelik kazandıran ve 1908'e 'halk hareketi' görünümünü veren asıl unsurlar Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kadrolarıdır.

Genellikle İttihad ve Terakki'ye yakıştırılan ideolojik etiket Türkçülüktür. İttihad ve Terakki'nin Türkçülüğünün baştan belirlenmiş bir ideolojik tutum olmadığını, belli şartların ve zorunlulukların sonucu olduğunu belirtmek gerekir. İttihatçı kadroların Fransız Devrimi'nin milliyetçi fikirlerinden etkilendikleri bir gerçektir. Fakat bu kadrolar, aynı zamanda çok milletli

³ Prens Sabahattin Bey'in Türkiye'ye önerdiği bireysel teşebbüs ve adem-i merkezîyet ilkelerine dayalı siyasal program için bkz. (Prens Sabahattin, 2002).

bir imparatorluğun mensubuydular ve devletin bütün unsurlarıyla bir arada tutulmasını amaçlıyorlardı. Tanör'ün ifade ettiği gibi II. Meşrutiyet, Türk olan ve olmayan Osmanlı unsurlarının demokratik ve liberal bir anlaşma içinde birlikte giriştikleri ilk ve son harekettir (Tanör, 2012, s. 177). Bu sebeple Jön Türklerin resmî ya da görünürdeki ideolojisi Osmanlıcılıktır. Ancak II. Meşrutiyet yılları, Osmanlıcılığın varlık zeminini aşındırarak, İttihatçı kadrolar için milliyetçiliği tek seçenek hâline getirmiştir. Balkan ve Ermeni milliyetçiliğine Arap milliyetçiliğinin eklenmesi hem Osmanlıcılığı hem de İslâmcılığı bir krize sürüklerken, özellikle 1913 Balkan Savaşı sonrasında Türkçülüğün iyice tırmanışa geçtiği görülmektedir. Akşin'e göre 19. yüzyılın bütün hareketleri gibi Jön Türk hareketi de "demokratik ulusçu" bir harekettir. Çünkü İT kadroları "genç, Türk, mektepli, memur ve burjuva-demokrat zihniyetli" bir sosyolojiye sahiptir; bu sosyolojinin ideolojik düzeydeki karşılığı "ulusçuluk"tur (Akşin, 1987, ss. 79-80).

1908-1913 arası İttihad ve Terakki'nin "denetleme iktidarı" dönemidir. Bu dönemde İttihad ve Terakki, iktidar partisi konumunda bulunsa bile hükümet olmamış, doğrudan iktidara gelmemiştir. İttihad ve Terakki'nin denetleme iktidarının temel araçları, seçimler ve Meclis üzerinde kurduğu baskılar ve hükümet değişikliklerinde oynadığı roldü. Hattâ İTC, Selanik'te bulunan Merkez-i Umumîsini 1908'den sonra da İstanbul'a taşımadı. Selanik'te alınan kararları İstanbul'da kurulan Heyet-i Mahsusa eliyle uyguluyordu. İttihad ve Terakki asıl gücünü, büyük oranda gizli yapısından, ihtilâlcî ve yarı askerî karakterinden alıyordu (Akşin, 1987, s. 150). Cemiyet'in 1908-1911 arasındaki dört kongresi kapalı yapıldığı gibi, kongreler sonrasında oluşan Merkezi Umumî'lerin kimlerden oluştuğu açıklanmamıştır. 31 Mart İsyanı'ndan sonra İstanbul'da 9 yıl sürecek bir sıkıyönetim ilân edilmiştir. Sıkıyönetim ortamı, İttihad ve Terakki'nin gizlilik ve tedhiş siyaseti için uygun bir zemin olmuştur. İttihad ve Terakki'nin "doğrudan iktidarı" 1913 yılındaki Bâb-ı Âli baskınıyla başlamıştır.

Cemiyet-Fırka ikiliği, İttihad ve Terakki'nin örgütsel yapısını anlamak bakımından önemli bir husustur. Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra İTC ile mebuslar arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceği meselesi önem kazanmıştır. Zira Cemiyet gizli bir nitelik taşıırken ve gizli kalmak isterken, mebuslar herkesin gözü önünde bulunmaktaydı. İttihad ve Terakki, bu sorunu aşmak için Cemiyet-Fırka ikiliği formülüne başvurdu (Akşin, 1987, ss. 149-153; Ahmad, 1984, s. 121). Meclis'teki İttihatçı çoğunluk İttihad ve Terakki Fırkası olarak adlandırılrsa da, bu çoğunluk dışarıdan, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından idare edilmekteydi. Bu ikilik 1913'de İttihad ve Terakki'nin kendisini bir 'fırka-i siyasiye' (siyasal parti) ilân etmesiyle son bulmuştur.

Türkiye'nin siyasal parti birikimi, II. Meşrutiyet devrine kadar geri götürülebilir. İttihad ve Terakki karşısında biri liberal, diğeri İslâmcı olmak üzere iki muhalefet odağından söz edilebilir. İttihad ve Terakki'ye karşı örgütlenen ilk muhalif partiler, 'liberal/muhafazakâr' eğilimlere sahip Osmanlı Ahrar Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırka'dır. Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Bey taraftarlarının kurduğu, esas olarak Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne dayanan bir partidir. Partinin kuruluş tarihi 14 Eylül 1908'dir. Mutedil Hürriyetperveran Fırka ise Kasım 1909'da Meclis'te bir kısım mebus tarafından kurulmuş, Osmanlıcılığı esas alan liberal bir partidir. Bu partiler İttihad ve Terakki'nin otoriter eğilimlerine karşı Osmanlıcılığı (ittihâd-ı anâsır), adem-i merkezîyetçiliği ve parlamenter demokrasiyi savunuyorlar, İmparatorluğun Türk olmayan unsurlarından da destek görüyorlardı. Diğer muhalefet odağı ise İttihad ve Terakki'nin seküler eğilimlerinden rahatsızlık duyan İslâmcı muhalefettir. Bu muhalefet 1909 yılında İttihad-ı Muhammedî Fırkası çatısı altında toplanıyor. Yaygın kanaate göre 31 Mart Vak'ası olarak bilinen 12-13 Nisan 1909'da ortaya çıkan isyan hareketi, liberal ve İslâmcı muhalefetin işbirliğinin neticesidir (Zürcher, 1993, s. 104)

II. Meşrutiyet'in esas muhalefet partisi ise 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası (Hİ)'dir⁴. 70 kadar mebusu etrafında toplayarak Meclis-i Mebusan içinde partileşen bu hareket, İttihad ve Terakki'nin neredeyse bütün muhaliflerini (liberaller, İslâmcılar, azınlıklar) bünyesinde birleştiriyor. Hİ, türdeşlikten yoksun bir muhalefet partisidir; parti için birleştirici neden İttihad ve Terakki karşıtlığıdır. Hİ'nin politik etkinliği yaklaşık iki yıl sürmüştür. 1913 Bâb-ı Âli Baskını sonrası İttihad ve Terakki'nin otoriter bir tek parti düzeni kurmasıyla Hİ da siyasal arenanın dışına itilmiştir.

31 Mart Ayaklanması bastırıldıktan sonra II. Abdülhamit tahtan indirilmiş, 1909'da Kanun-ı Esasî'de yapılan geniş kapsamlı değişiklik ile gerçek anlamda bir meşrutî rejimin anayasal-kurumsal çerçevesi oluşturulmuştu. Fakat gelişmeler ters istikamette seyretmeye başladı. Hİ'nin kurulmasından sonra Meclis içinde ve dışında büyüyen muhalefet, İttihad ve Terakki'nin giderek daha fazla otoriter ve tedhişçi yöntemlere müracaat etmesini beraberinde getirdi. Meclis-i Mebusan'ı denetim altına almak isteyen İttihad ve Terakki, 12 Ocak 1912'de Meclis'in feshini sağladı. Aynı yıl yapılan seçimler tarihe 'sopalı seçimler' adıyla geçti. Muhalefetin sindirilip baskılandığı seçimde 264 İttihatçı mebus Meclis'e girdi; muhalefet ise sadece 6 mebus çıkarabildi. Ancak Meclis çoğunluğuna rağmen İttihad ve Terakki istikrarlı bir

⁴ Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında tafsilatlı bir inceleme için bkz. (Birinci, 2000).

yönetim kuramadı. Yaşanan hükümet istikrarsızlıkları, Trablusgarp Savaşı ve Rumeli'deki isyanlar İttihad ve Terakki'yi hayli yıprattı. İttihatçıların asıl dayanağı olan ordu içinde bile muhalif hareketler belirdi. Balkan Savaşı devam ettiği için seçimler yapılamadı ve yaklaşık 20 ay kanun hükmünde kararnameler vasıtasıyla işleyen bir yönetim tesis edildi. 23 Ocak 1913'de Enver ve Talat Beylerin tertip ettiği Bâb-ı Âli Baskını ile İttihad ve Terakki'nin kesin/doğrudan iktidarı kurulmuş oldu. Nisan 1914'de sadece İttihad ve Terakki'nin katıldığı plebisit benzeri bir seçim yapılmış olsa da 1913-1918 arasında İttihad ve Terakki giderek daha fazla otoriterleşen bir tek parti rejimi inşa etmiştir (Zürcher, 2008, ss.159-160).

Tarık Zafer Tunaya'nın (2015) deyişiyle II. Meşrutiyet Türkiye için "siyasî bir laboratuvar"dır. Bu dönemin olumlu-olumsuz mirası, Türkiye'yi anlamak bakımından hayli işlevseldir. II. Meşrutiyetin mirası, birkaç noktada özetlenebilir: (1) II. Meşrutiyet döneminde egemenlik kavrayışında esaslı bir değişim meydana gelmiştir. Monarşik egemenlikten millet egemenliğine geçişin temelleri atılmıştır. (2) Parlamenter rejim ve kuvvetler ayrılığına dayalı iktidar kullanımı pratiği bu dönemin mirasıdır. (3) Türkiye siyasal tarihi açısından ilk çok partili hayat tecrübesi yaşanmış, yarışmacı siyaset ve partiler bu dönemde kurumlaşmıştır. (4) İttihad ve Terakki-Hİ bölünmesi, daha sonraki dönemlerin politik çatışma hattını da belirlemiştir. Modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasındaki bölünme süreklilik kazanmıştır. Bu bölünme farklı dönemlerde, farklı düzeylerde yeniden üretilmiştir. (5) İttihad ve Terakki'nin tedhiş yöntemlerine dayalı siyaset tarzı, hukuksal ve normatif boyutu zayıf bir siyaset geleneğine yol açmıştır. Siyaseti güç mücadelesine indirgeyen bir yaklaşım yerleşiklik kazanmıştır. (6) II. Meşrutiyet'in olumsuz bir yanı da ordunun siyasallaşmasıdır. Ordunun darbeci-devirmeci bir siyasal güce dönüşmesi, daha ötesi bu rolü benimsemesi, yine bu dönemin mirasıdır.

2.Birinci Meclis'te Gruplar

1920-1923 dönemi BMM'si esasen 'partisiz' bir meclistir. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, fakat partileşmenin Millî Mücadele sonrasına bırakılması kararı alınmıştır. Meclis'in açılmasından hemen sonra Meclis içinde faaliyet gösteren küçük gruplar görülmekteydi. Bunların en bilinenleri, Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu'dur (Demirel, 1994, ss. 212-214). Mustafa Kemal Paşa, Meclis içindeki bu hizipleşmeyi gidermek ve sonu gelmeyen tartışmaların önünü almak için kendi önderliğinde, 'parti disiplini' içinde hareket edecek bir grup kurma kararı aldı. 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) kurulmasıyla Birinci Meclis'e rengini veren asıl siyasal bölünme ortaya çıkmış oldu. Grubun programı, iki maddeden ibaretti: Misak-ı Millî'nin sağlanması ve Anayasaya uygun biçimde devlet teşkilatının oluşturulması. Doğal olarak Grubun dışında kalan mebuslar, buna tepki gösterdiler. Çünkü bütün mebuslar Meclis'e Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun üyesi olarak gelmişlerdi ve program olarak belirlenen iki maddeye Meclis'te karşı çıkan herhangi bir mebus yoktu (Demirel, 1994, s. 391).

Bu iktidar grubuna alınmayan ya da katılmak istemeyen milletvekilleri Meclis'te önce örgütsüz bir faaliyet yürüttüler, Temmuz 1922'de ise İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubunu (İkinci Grup) kurdular. Her iki gruba da katılmayan milletvekilleri ise üçüncü bir grup olarak Müstakil Grup adını aldılar. Frey'in verdiği rakamlara göre, Birinci Grup 197, İkinci Grup 118, Müstakil Grup ise 122 milletvekilinden oluşmaktaydı (Frey, 1965: 307). Bu üç grup arasındaki mücadelenin esas olarak Meclis içinde gerçekleştiğini, kamuoyuna yansımalarının zayıf olduğunu belirtmek gerekir.

Mustafa Kemal'e göre Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki bölünmenin temelinde siyasal rejimin ne olacağı meselesine ilişkin görüş farklılığı yatmaktaydı. O'na göre Misak-ı Millî programı üzerinde Meclis'te bir uzlaşma vardı, ancak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun öngördüğü millî iradenin hâkim kılınmasının nasıl sağlanacağı konusunda bir ayrışma yaşanıyordu. Ancak açılışından itibaren Meclis'in amacının saltanat ve hilafetin, vatan ve milletin kurtarılması olarak ifade edildiği, bu amaçlara Hıyanet-i Vataniye, Nisab-ı Müzâkere ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunlarında yer verildiği unutulmamalıdır. İkinci Grup, türdeş bir grup değildir; içinde az sayıda da olsa eski rejimin ihyasını savunan mebuslar mevcuttur. Ancak bu durum İkinci Grubun çoğunluğu için geçerli değildir. İkinci Grup'takiler de muhalefetlerini 'hâkimiyet-i milliye' tezine dayandırmaktaydı. İkinci Grup, daha çok otokrat bir düzenin kurulmakta olduğundan endişelenenleri içinde barındırıyordu.

Erken Cumhuriyet dönemi üzerine yapılan çalışmaların çoğunda Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki siyasal mücadele ya ihmâl edilmiş ya da İkinci Grup, Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesine karşı duran "dinci-gerici" muhalefet olarak nitelenmiştir (Demirel, 2012, ss. 34-37). Ayrıca birçok araştırmada Müstakil Grup'tan olanların muhalefeti de İkinci Gruba mâledilmiş, ayırım gözetmeden Birinci Meclis'teki bütün muhalefet İkinci Grup içinde değerlendirilmiştir. Baştan ifade etmek gerekir ki Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki karşıtlığı, modernleşme yanlısı, devrimci-laik radikallerle 'eski rejim' savunan, hilâfet ve saltanat taraftarlarının mücadelesi biçiminde resmetmek doğru değildir. İkinci Grubun üyeleri,

Birinci Meclis'teki tartışmalarda daha ziyade bürokratik merkezin otoriter hâkimiyetine karşı çevrenin şikâyet ve taleplerini dillendiren, sahiplenilen bir tutum sergiliyorlar. Bu bağlamda Birinci Grup-İkinci Grup ayrımı, II. Meşrutiyet parlamentosundaki İttihad ve Terakki-Hİ ayrımına benzer bir karakteristik taşımaktadır. Birinci Grup radikal-reformcu bir çizgiyi benimserken, İkinci Grup toplumsal olarak daha muhafazakâr, politik olarak daha liberal bir pozisyonda yer alıyor (Özbudun, 2011, ss. 19-20). İkinci Grubun kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Grubun kuruluşu sırasında üç maddelik bir programa sahip olduğunu açıklamıştır. Bu maddeler; (1) Misak-ı Millî çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığın sağlanması, (2) Mevcut kanunların millî egemenlik esasına göre düzeltilmesi ve iyileştirilmesi ve (3) Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığıdır (Demirel, 2012: 48-62).

İkinci Grubun muhalefeti Meclis eksenli ve kısa süreli bir muhalefettir. 19 Ocak-8 Nisan 1923 tarihleri arasında çıkan *Tan Gazetesi*, Meclis dışında Grubun görüşlerinin açıklandığı tek platformdur. Millî Mücadele kazanılıncaya kadar İkinci Grup Meclis'teki bütünlüğün korunması konusunda özenli davranmıştır. Bu durum Grubun ismine de yansımış, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismi tercih edilmiştir.

1923 seçimleriyle birlikte İkinci Grubun Meclis'ten tasfiye edildiği söylenebilir. Lozan görüşmelerinin devam ettiği ve buna ilişkin tartışmaların Meclis'te gerilimi artırdığı bir konjonktürde önde gelen muhaliflerden Trabzon Mebusu ve *Tan Gazetesi* sahibi Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, seçime giden süreci hızlandırdı. 1 Nisan 1923'de Birinci Grubun teklifi, İkinci Grup ve Müstakillerin desteğiyle seçimlerin yenilenmesine oybirliğiyle karar verildi. İkinci Grup seçimler grup olarak katılmama kararı aldı ve iki dereceli seçim sonunda Birinci Grup adaylarının mutlak üstünlüğüyle sonuçlandı. Birinci Meclis'in 437 üyesinden 125'i İkinci Meclis'e de seçilmiştir. Bunların 114'ü Birinci Grup üyesidir. Birinci Grup adayı olmayıp İkinci Meclis'e seçilen tek kişi Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'dir (Demirel, 2013, s. 35).

3. Tek Parti Dönemi (1923-1946)

Halk Fırkası'nın resmî kuruluş tarihi 9 Eylül 1923'tür. Mustafa Kemal, Birinci Meclis dönemi sona ermeden "Halk Fırkası" adında, halka dayanan bir fırka kurma iradesini ortaya koymuştu. 8 Nisan 1923'de ise Halk Fırkası'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partileşmesi yoluyla kurulacağını açıklamıştı. 1923'de seçimlerinde kendine bağlı bir Meclis oluşturan Mustafa Kemal, 9 Eylül'de Parti'nin tüzüğünün kabulünden sonra 11 Eylül 1923'de Fırka Reisliğine seçildi. Cumhuriyet'in ilânından sonra Mustafa Kemal Paşa

Cumhurbaşkanı seçildiği için İsmet (İnönü) Paşa Halk Fırkası Reis Vekilliğine getirildi. Parti, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını aldı. Kuruluşundan çok partili hayata geçişe kadar (1923-1946) CHF, Türkiye'nin tek partisi olma vasfını korumuş ve bu döneme damgasını vurmuştur.

Tek Parti Dönemi, kendi içinde farklılaşan, geçişler taşıyan bir dönemdir. 1923 Meclis'i her ne kadar Mustafa Kemal tarafından onaylanan mebuslardan müteşekkil olsa da muhalefet içeren bir meclis görünümü vermiştir. Özellikle 24 Anayasası görüşmeleri Halk Fırkası içinde muhalif unsurların varlığını açıkça ortaya koymuştu. Otoriter tek partiye giden süreç 1925 yılında başlamıştır. Şeyh Sait İsyanından sonra Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılmasıyla (4 Mart 1925) ve hükûmet tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla (3 Haziran 1925) Tek Parti yönetiminin kuruluş aşaması başladı. Tek Parti yönetimi müesses hâle gelerek yerleşiklik kazanması ise 1930'daki Serbest Fırka tecrübesinden sonradır (Tunçay, 1992).

CHF ve Tek Parti Dönemine ilişkin analizler birbirinden çok farklı tezler ortaya koymaktadır. CHF'ye dair 'resmî' yorum, onun sıradan bir otoriter tek parti olarak görülemeyeceği yönündedir. Bu yoruma göre CHF, demokrasi ve çoğulculuk amacını 'potansiyel' olarak taşıyan bir tek partidir. Tek Parti Döneminde iki kez gündeme gelen siyasal çoğulculuk arayışı ve 1946'da şartlar uygun olduğunda barışçı biçimde çok partili hayata geçilmesi, bunun en açık ispatıdır. Büyük oranda ünlü Fransız siyaset bilimci M. Duverger'in değerlendirmelerine dayanan bu yorum, CHF'yi "vesâyetçi tek parti" biçiminde tanımlamaktadır. Duverger'e göre Türkiye'deki tek parti, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış, tek parti tekeline resmî bir nitelik tanımamış, hattâ sahip olduğu bu siyasal tekelden dolayı mahcubiyet ve rahatsızlık duymuştur. Tek Partinin getirdiği düzen, öncesine göre daha demokratiktir; dolayısıyla Türkiye'deki tek parti dönemi, çoğulcu demokrasinin olmadığı bir toplumda "demokrasiye hazırlık" aşamasıdır (Duverger, 1974, ss. 360-363). Bu bağlamda CHF, yürüttüğü modernleşme politikalarıyla toplumu demokrasiye hazırlamakta, toplum demokratik olgunluğa ulaşmaya kadar ona 'vesâyet' etmektedir.

Karşı yorum ise CHF'nin potansiyel bir demokrasi amacı taşımadığı istikametindedir. Bu yoruma taraftar olanlara göre, 1946'da çok partili-rekabetçi siyasete geçilmesi amaçlanmış bir durum değildir; uluslararası gelişmelerin ve konjonktürün dayattığı pratik bir sonuçtur. Daha ötesi, CHF'nin altı ilkesinden biri olan 'halkçılık', Parti'nin potansiyel demokrasi amacına kanıt olarak gösterilemez. Bu ilke, tam aksine, tek parti tekeline meşrulaştıran bir

ilkedir. Zira CHF'nin halkçılığı, halkı sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle olarak tahayyül ederek siyasal çoğulculuğu dışlamaktadır. Bu ilke uyarınca eğer halk farklılaşmamış, ortak çıkarlara sahip bir topluluğu ifade ediyorsa onu temsile tek bir parti yeterli olacaktır. Zira çok partiye ihtiyacı olan toplumlar sınıflı, dolayısıyla çıkar farklılaşması içeren toplumlardır (Köker, 1990, ss. 72-78).

Tek Parti döneminde, 'merkez'in temsilcisi CHF karşısına 'çevre'yi temsil iddiasıyla çıkan kısa ömürlü iki parti mevcuttur. Bunlardan biri Milli Mücadele kadrosu içindeki bölünmeden ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'dir. Kasım 1924'de kurulan Partinin Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, ikinci başkanları Adnan (Adıvar) Bey ve Rauf (Orbay) Bey, Genel Sekrateri ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Bu isimler, Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınında bulunan silâh arkadaşlarıdır. Parti programında TCF'nin ideolojik temeli hürriyetperverlik (liberalizm) ve hâkimiyet-i milliye (demokrasi) kavramlarıyla ifade edilmektedir. Ayrıca Partinin fikir ve dinî inançlara hürmetkâr (saygılı) olduğu belirtilerek mebus seçimlerinin tek dereceli olması ve adem-i merkezîyetçi yönetim ilkesinin benimsenmesi istenmektedir (Zürcher, 1992, ss. 125-142). TCF kadroları devlet eliti içinden çıkmış olsa da çevrenin liberal-muhafazakâr nitelikli taleplerini seslendirmiştir. Bu anlamda TCF, II. Meşrutiyet'teki Hİ ve Birinci Meclis'teki Birinci Grup'la benzer bir politik çizgiyi sürdürüyordu. 1925'te başlayan Şeyh Sait Ayaklanması'nın ardından gelen ve yaklaşık beş yıl sürecek olan Takrir-i Sükûn dönemi içinde TCF'nin yaşama şansı yoktu ve kuruluşunun üzerinden yaklaşık sekiz ay geçtikten sonra kapatıldı.

Dönemin ikinci partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir. 1930'a gelindiğinde, Türkiye'nin ekonomik sorunları 1929 Büyük Buhranının da etkisiyle iyice ağırlaşmıştı. Bu şartlar altında, 12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'in isteği üzerine, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulan SCF'nin ekonomik buhranın etkilerinden bağımsız, bir demokratikleşme hareketi olarak değerlendirmemek gerekir. Ama SCF'nin asıl etkisi, ekonomik meselelerin çözümünde değil, CHF'nin 1930 sonrası kendisine seçeceği istikametini şekillenmesinde ortaya çıkacaktır. SCF'nin kuruluşunda birden çok sebebin rol oynadığını söylenebilir. Ekonomik buhranın getirdiği sorunlara çözüm isteği dışında bu sebepler, tek parti sisteminin denetimsizliğinin yol açtığı olumsuz sonuçları telâfi etme ve "diktatörlük" görüntüsünü silerek dış dünyada itibar kazanma arzusudur.

SCF'nin CHF hükûmetine eleştirileri iki noktada toplanmıştır: Demiryolu politikasının sebep olduğu aşırı devlet harcamaları ve devlet ihaleleri yoluyla yaratılan suiistimâller. SCF-CHF

çatışmasını ilk bakışta bir liberalizm-devletçilik tartışması gibi açıklamak mümkün olmakla birlikte, iki parti arasında böyle kesin bir ayırım yapmak zordur. Hattâ Fethi Bey, partisini “sol” bir parti olarak görmekte ve şöyle demektedir: “Fırkamız sola eğilimlidir. Tartışma hürriyetine taraftar olmak ve bu gibi hürriyetlerin geçerli olmasını amaçlamak bakımından tamamen sola teveccüh gösteriyoruz. Bundan daha solu sosyalizm olur.” (Aktaran: Boratav, 1982, ss. 54-55) Başvekil İsmet Paşa, demiryolunun Sivas’a ulaşması dolayısıyla yaptığı konuşmada SCF’nin eleştirilerini cevaplandırmış, CHF’nı “mütedil devletçi” olarak tanımlamıştır. Bu tartışmalar, SCF’nin liberalliğini ve CHF’nın de ılımlı devletçiliğini tescil etmiş oluyordu. İzmir mitinginde çıkan olaylar SCF’nin feshine giden yolun başlangıcıdır. 1930 Belediye seçimlerinde SCF’nin özellikle kıyı bölgelerindeki başarısı, ‘güdümlü’ bir muhalefet amacıyla kurulan partinin kontrolden çıktığını göstermekteydi. Muhalefet boşluğunu doldurmak görevi verilen SCF, iktidar alternatifi olabilecek bir gelişme sağlamıştı. Bu durum, Mustafa Kemal’in ve CHF’nın bu partiye karşı tavrının değişmesine sebep olmuş ve üç aylık bir faaliyetten sonra ‘Serbest Fırka denemesi’ sona ermiştir.

Serbest Fırka denemesi, tek parti rejiminin 1931-35 arasında geçirdiği dönüşümde tayin edici bir rol oynamıştır. Bu denemenin sonuçları, kabaca dört başlıkta toplanabilir (Öz, 1996, ss. 86-89): (1) Toplumdaki mevcut huzursuzluğu ve CHF’nın başarısızlığını gün yüzüne çıkardı. Üç aylık bir sürede iktidar alternatifi haline gelen SCF, CHF’nın kitleler nezdinde yeterli bir desteğe sahip bulunmadığını ortaya koydu. (2) İsmi ve programı liberalizme özdeş tutulan bir muhalefet partisinin kuruluşu, CHF’nın 1930 sonrası kimliğini daha belirgin kıldı, CHF’nın liberal olmadığı ilân edilildi. (3) Tek partinin meşruluk temelleri sarsıldı. CHF’nın tüm halkı kapsadığı ve temsil ettiği tezi, SCF’nın beklenmeyen başarısıyla birlikte pratikteki anlamını kaybetti. Bu meşruiyet sorunu, bir ideolojiye duyulan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu yıllardan itibaren CHF içinde, reforma ve sistematik bir ideoloji oluşturmaya dönük çabalar arttı. (4) SCF denemesi, CHF içindeki tek partili yönetim tezlerini güçlendirdi ve onlara haklılık kazandırdı. 1931 öncesinde izlerine pek rastlanmayan bir sistem olarak “tek parti” ve “millî şef” kurumları ortaya çıkarken parti-devlet bütünleşmesi hız kazandı.

4.Çok Partili Hayat ve İki Partili Sistem

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti (DP), sadece 10 yıllık iktidarı boyunca Türkiye siyasetine yön vermiş bir parti değildir. DP, iktidar süresinin ötesine taşan, 27 Mayıs1960’daki askerî darbe ile kapatıldıktan sonra da etkilerini sürdüren bir partidir. Türkiye’de aşağı yukarı halkın üçte ikisinin potansiyel desteğine sahip liberal-muhafazakâr

merkez sağ siyaset için DP ve lideri Menderes, önemli bir meşruluk dayanağıdır. Bu çizgideki partilerin hemen hemen tamamı, kendilerini DP'nin devamı olarak gösterme, DP mirasına sahip çıkma çabasındadır.

Esasen çok partili hayata geçişi sürecinde kurulan ilk parti DP değil, Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi'dir. 18 Temmuz 1945'de kurulan parti, siyasal bir başarı elde edememiş, kısa sürede siyasal hayattan silinmiştir. Bu anlamda çok partili hayata geçiş yönündeki gerçek adım DP'nin kurulmasıdır. DP'nin ilk görünür olduğu ân, 29 Mayıs 1945'deki bütçe oylamasında CHP grubundan beş kişinin (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Emin Sazak) red oyu vermesidir. Bunu takip eden asıl önemli çıkış ise dört milletvekili (Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü) tarafından CHP Meclis Grubuna verilen, 'Dörtlü Takrir' olarak bilinen önergedir. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında, 7 Haziran 1945'de verilen önerge ile 1924 Anayasası'nın demokratik ruhuna geri dönülmesi, temel hak ve özgürlüklerin Anayasa'nın öngördüğü biçimde kullanılabilmesi, kanunlarda ve parti tüzüğündeki demokratik olmayan hükümlerin ayıklanması talep ediliyordu. Önerge, CHP Meclis Grubu tarafından reddedildi. Önerge sahibi üç milletvekili bu eleştirilerini Meclis dışında da sürdürdüğü için partiden çıkarıldılar. Bayar da bu kararı protesto ederek CHP'den istifa etti. Bu isimler 1 Aralık 1945'de Bayar'ın Genel Başkanlığında DP'yi kurdular. Bu gelişme karşısında CHP, henüz seçimlere bir yıl varken yeni muhalefeti hazırlıksız yakalamak için seçimleri bir yıl önceye çekti. 5 Haziran 1946'daki seçim kanunu değişikliğiyle tek dereceli seçim ve çoğunluk yöntemi benimsendi. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde CHP 403, DP 54, bağımsızlar ise 8 milletvekili çıkardı (Tanör, 2012, s. 341). 46 seçimleri, demokrasi tarihimizin lekeli bir sayfasıdır. Seçimde gizli oy-açık sayım şartı sağlanmadığı gibi, itirazların tarafsız hukuksal denetimi de yapılmadı. Çok partili, rekabetçi siyasal hayatın şaibeli bir seçimle başlaması, iktidar-muhalefet ilişkilerinde tamiri zor hasarlar bıraktı.

1950 seçimleri %89 gibi yüksek bir katılım oranıyla gerçekleşti. Oyların %52.7'sini alan DP 415 milletvekili çıkarırken, %39.4 oranında oy alan CHP 69 milletvekili çıkarabildi. Toplam oyların %90'ının bu iki parti arasında paylaşılması, on yıl sürecek bir iki partili sistemin de habercisiydi. 1950'de halk ilk defa serbest seçim yoluyla iktidarın değişimini sağladı. Bu demokratik, kansız geçiş "Beyaz Devrim" olarak da nitelenir. DP'nin 1950'de elde ettiği toplumsal destek nasıl açıklanabilir? Bazı yazarlar bu desteği sınıfsal temelde açıklamaya çalışmaktadır. DP'yi iktidara taşıyan sınıf bazılarına göre ticaret burjuvazisi, bazılarına göre büyük toprak sahibi eşraf, bazılarına göre de köylülerdir. Bu değerlendirmeler tartışmaya açıktır. Örneğin, Türk burjuvazisinin 1950'lerin başında korumacılıktan şikâyet ettiğini ve

liberal bir iktisadî düzen arzuladığını kanıtlamak mümkün değildir. Adnan Menderes dışında DP'nin kurucu kadrosunun toprak sahipliği ile ilgisi yoktur. DP'nin kuruluşunda etkili olduğu düşünülen toprak reformu tartışmasından CHP'nin de kısa süre sonra geri adım attığı bilinmektedir. Üstelik 1950'de DP'nin Türkiye ortalamasının üzerinde oy aldığı yerler, Marmara, Ege ve Akdeniz gibi toprak mülkiyetinin görece daha adil dağıldığı, görece daha kentleşmiş bölgelerdir. Buna mukabil CHP'nin seçimi önde bitirdiği ve Türkiye ortalamasının üzerinde oy aldığı illerin neredeyse tamamı Doğu ve Güneydoğu'dadır (Özbudun, 2011, ss. 30-32).

CHP-DP mücadelesinin de merkez-çevre ikiliği, gerilimi üzerine oturduğunu ifade etmek gerekir. Mardin'e göre DP'yi 1950'de iktidara taşıyan asıl faktör çevre kültürü ve değerleriyle kurduğu özdeşliktir. DP, çevrenin değerlerini, bu anlamda İslâm'ı yasallaştırmış, bu değerlerin siyasal alanda temsilini sağlamıştır (Mardin, 1990, s. 58). DP'nin, toplumsal desteği homojenlikten uzaktır, bir koalisyonu andırmaktadır. Muhafazakârlar, jandarmatahsildar baskısından bunalmış köylüler, liberaller, bazı sol gruplar, ticaret burjuvazisinin bazı unsurları, varlık vergisi ve diğer ayrımcı uygulamalardan rahatsız gayrimüslim azınlıklar, bu koalisyonun bileşenleriydi. DP'nin 1946'dan sonra yürüttüğü muhalefet, güçlü bir ideolojik temelden yoksundur. DP muhalefetinin temel iki dayanağı, demokrasi ve birey haklarıdır. 1950 seçimlerine damgasını vuran “Yeter söz milletindir!” sloganı, DP muhalefetini açıklayan bir göstergedir. Vurgulamak gerekir ki DP'nin önder kadrosu, CHP içinden gelmektedir. Bu kadronun kopuşunu sosyo-ekonomik faktörler üzerinden açıklamak zordur. Söz konusu olan, TCF'de, SCF'de olduğu gibi yine iktidar eliti içinden çıkan ve çevrenin temsilini amaçlayan bir grubun varlığıdır (Özbudun, 2011, s. 32).

DP dönemi, bir yandan ekonomik gelişmenin ve şehirleşmenin, dolayısıyla toplumsal farklılaşmanın hız kazandığı, fakat diğer yandan iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilimin yükseldiği bir dönemdir⁵. İktidar ve muhalefet arasındaki çatışmayı tırmandıran faktörlerden biri, CHP'nin iktidarı devretmeyi tam olarak içselleştirememesi, diğeri ise DP'nin demokrasiyi millî iradeci-çoğunlukçu bir temelde kavramasıdır.

1957 seçimlerinde DP, bozulan ekonomik şartların da etkisiyle bir önceki seçime göre yaklaşık 10 puanlık oy kaybı yaşadı. Bu seçim sonrası muhalefet DP'nin azınlığa düştüğü iddiasıyla iktidara karşı tutumunu sertleştirdi. Hükûmet bu iddiaya Vatan Cephesi'ni kurarak karşılık verme yolunu seçti. 1959 yılı içinde CHP çevrelerinde “Büyük Taarruz” olarak

⁵ DP-CHP geriliminin esaslı ve ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. (Demirel, 2016).

adlandırılan İsmet Paşa'nın yurt gezisi sırasında yaşanan olaylar, iktidar-muhalefet çatışmasının sokaktaki yansımasıydı. 7 Nisan 1960'da DP grubunun yayınladığı bildiriyle CHP'yi halkı ve orduyu iktidara karşı kışkırtmakla suçlaması, ardından bu tür eylemlerin araştırılması için Meclis'te bir "Tahkikat Komisyonu" kurulması sokaktaki gerilimin büyümesine neden oldu. 27 Mayıs 1960'da Ordu içinde örgütlenen bir cuntanın iktidara el koymasıyla DP dönemi sona erdi.

4.1. 27 Mayıs Rejimi ve Partiler

1960 sonrası Türkiye siyasetini ve parti sistemini şekillendiren yasal kurumsal çerçeve, bir önceki döneme tepkinin ürünüdür. 1961 Anayasasının hazırlanışında DP ve toplumsal uzantıları dışlanmıştır. Anayasayı hazırlayanlar, daha ziyade, DP dönemini bir "çoğunluk diktası" ya da bir "karşı-devrim" olarak görenlerdi. O sebeple 1960-80 arasındaki merkez-sağ iktidarlar 1961 Anayasasına hep mesafeli durmuşlar, 1971 muhtırası sonrasında yapılan anayasal müdahalelere de ciddi bir itirazda bulunmamışlardır. 1961 Anayasası ona destek verenlerce hep "ilerici" bir metin olarak lanse edilmiştir. Bu nitelermeyi haklılaştırmak için en çok başvurulan gerekçe, daha önceki anayasal sistemimizde olmayan ekonomik ve sosyal hakların anayasaya girmesi, çalışan kesimler lehine sosyal hakların anayasal düzeyde kurumlaştırılmasıdır. Bu gerekçe şüphesiz geçerlidir. Fakat bu değerlendirmeyi yapanlar, Anayasanın siyasal alanı daraltan, siyaset üzerinde "anayasal kurumlar" aracılığıyla vesayeti mümkün ve meşru kılan yapısını göz ardı etmektedirler.

"27 Mayıs Rejimi"nin esası, toplumsal taleplerin siyasete taşınma düzeyinin denetlenmesidir. Anayasal kurumlar bu denetimin aracıdır. Anayasa Mahkemesi, Senato gibi 61 Anayasası ile getirilen kurumların ilk bakışta demokratik düzene uygun, başka demokrasilerde de görülen kurumlar olduğu açıktır. Ancak bu kurumların Türkiye bağlamında aynı işlevi yerine getirdiğini söylemek güçtür. Türkiye'de Senato, aristokratik ya da federal bir temsil ihtiyacından ya da yasa yapım sürecinin rasyonelleştirilmesi arzusunun ortaya çıkmış değildir. Senato, Millet Meclisi'nin "yoldan çıkma" ihtimâline karşı bir sigorta, olarak düşünülmüştür. 27 Mayıs darbesi, bürokratik merkezin 1950'de elinden kayıp giden iktidarı yeniden denetimi altına alma girişimidir; 27 Mayıs rejiminin anayasal-kurumsal çerçevesi bu denetimin sürekliliğini sağlamaya dönük olarak kurgulanmıştır.

Önceki döneme tepkinin bir diğer yansıması, getirilen yeni seçim sistemidir. Parlamentoda yapay çoğunluklar oluşmasının önüne geçmek için 1961 seçimlerinden itibaren nisbî temsil sistemine geçilmiştir. Nisbî temsilin çoğulculuğu desteklediği, temsil adaletine

dolayısıyla siyasal istikrara hizmet ettiği şüphe götürmez. Yalnız 1960'larda olumlu sonuçlar üreten yeni seçim sistemi, 1970'lerden itibaren bozulan siyasal-toplumsal istikrarla birlikte istenen sonuçları vermemiştir. Türkiye'nin politik elitleri, siyasal istikrarın toplumsal istikrardan ayrı düşünülemeyeceğini, olmayan bir siyasal istikrarın seçim sistemi düzenlenerek elde edilemeyeceğini anlamakta uzun süre güçlük çekmiştir (Önder, 2003, s. 313).

1960 Darbesinden sonra kapatılan parti DP'dir. Darbeden sonra diğer partilerin askıya alınan faaliyetleri 29 Eylül 1960'da serbest bırakıldı. Darbe sonrası esas mesele, DP'nin boşluğunu kimin dolduracağıydı. En büyük iki aday, Ragıp Gümüşpala başkanlığındaki Adalet Partisi (AP)⁶ ve Ekrem Alican başkanlığındaki Yeni Türkiye Partisi (YTP) idi. İki parti de liberal bir programa sahipti ve DP'nin bıraktığı boşluğa talipti.

27 Mayıs darbesinden sonra yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde ortaya çıkan tablo, parti sisteminde ilk bakışta bir değişiklik varmış izlenimi vermektedir. Ancak biraz daha yakından bakıldığında esaslı bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. Dört partili bir parlamentonun oluşması, DP seçmenini hedef alan üç partinin seçimde yarışmasıyla açıklanabilir. Daha önemlisi, seçimin 1950-60 dönemi tablosunu değiştirmede, merkez-çevre karşıtlığı üzerinden gerçekleşen bölünmenin korunduğu görülmektedir. CHP, 1961 Millet Meclisi seçimlerinde %36.7 oy almıştır; bu oran CHP'nin 1957 seçimlerinde aldığı oy oranının yaklaşık 4.5 puan altındadır. Seçimde AP %34.8, %CKMP 14, YTP ise %13.7 oy almıştır. DP oylarına bu üç partinin oy oranlarının toplamı %62.5'tir (Özbudun, 2011, ss. 34). Bu tablo, çevre oylarına talip partilerin üstünlüğünün artarak devam ettiğini ortaya koymaktadır.

1965 seçimlerinden itibaren Türk parti sistemine merkez-çevre bölünmesini aşan işlevsel bölünmelerin dâhil olduğu görülmektedir. DP'nin devamı olduğunu kanıtlayan ve 'çevre'nin partisi olarak algılanan AP, nisbî temsilin en adaletli biçimi olan 'millî bakiye sistemi'nin uygulandığı 1965 ve barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı 1969 seçimlerinde tek başına hükûmet olmayı başarmıştır. CHP 1965 seçimlerine "ortanın solu" sloganıyla girmiştir. Ancak CHP'nin sola kayması için 12 Mart 1971 müdahalesini beklemek gerekecektir. CHP oyları 1965'de de azalmaya devam etmiş ve %28.7'ye düşmüştür. 1965 ve 1969'daki önemli farklılık, sınıfsal ve ideolojik eksenli politik bölünmelerin parlamentoya yansımalarıdır. Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin 1965'de %3 oy alarak Meclise girmesi, sınıfsal temsili amaçlayan bu parti için önemli bir başarıdır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise Alparslan

⁶ Adalet Partisi üzerine özgün bir çalışma için bkz. (Demirel, 2017).

Türkeş liderliğinde ideolojik Türk milliyetçisi bir partiye dönüşmüş ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)⁷ adı altında 1969'da Mecliste yerini almıştır.

1967'deki olağanüstü kurultayda CHP bir iç ayrışma yaşadı. Parti Genel Sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit'in "ortanın solu" arayışından rahatsız olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki 47 milletvekili ve senatör CHP'den koparak Güven Partisi (GP)'ni kurdu. Merkezci-devletçi bu grubun ayrılmasından sonra CHP daha hızlı biçimde merkez sola yöneldi. Ancak bu partinin 1969 seçimlerindeki gerileyişinin önüne geçemedi; CHP oyları 1965'in de altına düştü. CHP'nin düşüşünün altındaki en önemli iki sebep, merkez sol politikaların Doğu ve Güneydoğu'da oy kaybettirmesi ve Alevilerin temsilini amaçlayan bir partinin (Türkiye Birlik Partisi/TBP) parti sistemine dâhil olmasıydı. TBP, aynı zamanda, parti sisteminde inanç-kimlik temelli yeni bir işlevsel bölünmeye işaret ediyordu.

Süleyman Demirel liderliğindeki AP, 1969'da tek başına hükümeti kurmuş, parlamentoda yeterli çoğunluğu elde etmişken 1970 yılı bütçesini Meclis'den geçirememesi, Türkiye'yi taraflarından biri ordu olan yeni bir krize taşıdı. 12 Mart 1971 günü ordu üst kademesi hükûmete bir muhtıra verdi. Muhtıranın hukuk devleti içinde yeri olmadığını belirten Demirel'in istifasıyla 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sürecek olan ara rejim süreci başladı. Bu süreçte ikisi Nihat Erim, diğer ikisi ise Ferit Melen ve Naim Talu'nun başbakanlığında dört ara rejim hükümeti kuruldu.

1971 Muhtırası CHP içinde bir dönüşümle sonuçlandı. 12 Mart'tan sonra Genel Sekreterlikten istifa eden Ecevit, CHP'nin halk iradesi dışında bir yolla iktidara gelmeyi kabul etmemesi gerektiğini ifade ederek CHP-Ordu arasındaki ittifak görüntüsüne karşı çıktı. 1972'de İnönü'ye karşı CHP Genel Başkanlığı'na seçilen Ecevit, 12 Mart karşısındaki duruşuyla 1973 seçimlerinde CHP'yi birinci parti yaptı (Ahmad, 1994, ss. 380-382). Bu seçimde CHP %33.3, AP ise %29.8 oy aldı. AP'nin düşüşünde merkez sağdaki bölünme de etkili oldu. 70'lerin sonunda AP'den kopan Demokratik Parti, bu seçimlerde %11.9 oy aldı. 1973 seçimlerinin önemli bir sonucu, 1970'de Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan ve 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Milli Nizam Partisi (MNP)'nin devamı niteliğindeki Millî Selâmet Partisi (MSP)'nin %11.8 oy oranına ulaşmasıydı. İslâmî hassasiyetleri görece yüksek muhafazakâr kesimlere seslenen tipik bir 'çevre' partisi görünümündeki MSP (Sarıbay, 1985), 1973 seçimleri sonrası kurulan Ecevit Hükümetinin koalisyon ortağı oldu. 1973'ten 1980

⁷ MHP'nin toplumsal tabanı ve ideolojisi konusunda etraflı bir analiz için bkz. (Çalık, 1995).

Darbesine kadar olan sürece siyasal istikrarsızlıklar, hükümet krizleri ve giderek şiddet dozu artan toplumsal olaylar damgasını vurdu.

4.2. 80 Sonrası Parti Sistemi

12 Eylül 1980 askerî darbesiyle siyasal rejim restore edilirken yine bir önceki dönemin olumsuzluklarına tepkiyle yol alındı. Hükümet krizlerinin önüne geçmek ve siyasal parti sistemindeki parçalanmayı durdurmak için iki araç kullanıldı. İlki seçim kanunuyla nisbî temsil sisteminin korunması, ancak %10 oranında ülke barajının getirilmesidir. Bu düzenleme, küçük partileri ve bunun yanında ‘sistem-dışı’ addedilen partileri parlamento dışında tutmayı amaçlıyordu. %10 barajıyla yürürlükteki nisbî temsil sisteminin çoğunluk sistemlerine benzer sonuçlar vermesi isteniyordu. İkinci araç ise darbe sonrası bütün siyasal partilerin kapatılması ve 1983 yılında yapılan seçimlere sadece üç partinin girmesine izin verilmesiydi. Darbenin lideri Kenan Evren ve arkadaşları, sistemde iktidara aday iki büyük merkez (sağ ve sol) partinin, buna ilâveten iki büyük partiden birinin tek başına iktidarı sağlayamadığı hâllerde onlarla işbirliği yapacak bir küçük partinin olmasını arzu ediyorlardı. Deyim yerindeyse iki buçuk partili bir sistem tasarlıyorlardı.

Bu arzu, ilk seçimde karşılıksız kaldı. 1983 seçimlerine üç partinin katılmasına izin verilmişti. Bunlar emekli general Turgut Sunalp’ın başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), İnönü’nün özel kalem müdürlüğünü de yapmış olan Necdet Calp’ın başkanlığındaki Halkçı Parti (HP) ve Darbe sonrası kurulan hükümette ekonomiden sorumlu bakanlığı yürüten Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP)’ydi. Kenan Evren açık biçimde MDP’den yana tavır aldıysa da ‘küçük/buçuk’ parti rolü verilen ANAP %45.1 oy oranıyla seçimi kazandı. ANAP, Türkiye’nin gerçek anlamda ilk “*catch-all*” (hepsini yakala) partisidir. Dört eğilimi birleştirme iddiasındaki Özal, partisini milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve hür teşebbüsten yana bir parti olarak tanımlıyordu. ANAP, ideolojik temeli zayıf, siyaseti iktisadî rasyonalite ile birleştiren, toplumsal ve ekonomik dönüşüm (Özal’ın kavramlaştırmasıyla “transformasyon” ve “çağ atlama”) vaad eden, orta sınıfların (Özal’ın deyişiyle “orta direk”) refahına önem veren bir partiydi.

1987 seçimlerinde hayli oy kaybederek %36.3’e gerileyen ANAP, parlamentoya üç parti girebildiği için hükümet kuracak çoğunluğu elde edebildi. Bu seçimden itibaren 12 Eylül öncesinin partiler düzenine dönüşün belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. MDP siyaset sahnesinden silinmiş, HP’nin Sosyal Demokrat Parti (SODEP) ile birleşmesiyle Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ortaya çıkmıştı. SHP 1987 seçimlerinde %24.8 ile ikinci parti

olmuş, AP'nin devamı olarak ortaya çıkan Doğru Yol Partisi ise %19.1 ile üçüncü sırada Meclise girmişti. 1987 yılında yapılan referandumla 12 Eylül öncesi liderlere konan siyaset yasağı az bir farkla kaldırıldı. ANAP'ın yasakların devamını savunması ciddi prestij kaybetmesine neden oldu; önce 1989 mahallî seçimlerinde %22'ye geriledi, akabinde 1991 seçimlerinde %24 oy alarak iktidarı kaybetti.

%10 ülke barajına rağmen 1991 seçimlerinden 2002 seçimlerine kadar hiçbir parti tek başına iktidarı sağlayamadı. 1994 ekonomik krizi, 1997 Şubat'ında 'post-modern' sıfatı yakıştırılan bir askerî müdahale ve yükselen PKK terörü 90'lı yıllara damgasını vurdu. Bu süreçte MNP-MSP geleneğinden (Millî Görüş) partileri ve Kürtlerin temsilini önceleyen partiler birçok kez kapatıldı.

90'ların krize sürükleyen ve partileri zayıflatan iki yapısal sorun üzerinde durmak gerekir. İlk sorun, 27 Mayıs'ta anayasal-yasal zemini kurulan, 12 Eylül'den sonra pekiştirilen ve 90'lı yıllarda bir tür siyasetsizliğe dönüşen 'merkez siyaseti'dir. Merkez siyasetinin ayırmedici vasfı, esas itibarıyla toplumun 'çevre' unsurlarına dayanarak iktidarı elde etmek, ancak iktidar olduktan sonra çevrenin taleplerini siyasete taşıyamamak, hatta kritik hallerde, bu talepler karşısında 'merkez'e koruyucu bir kalkan teşkil etmektir. Bu siyaset biçimi, 70'lerin ortasından itibaren Türkiye'de giderek yoğunlaşan temsil ve yönetim krizinin de başlıca sebebiydi. 1990'lardan başlayarak Türkiye siyasetinde merkez kavramı, içi boş bir metafora dönüştü. Daha ötesi, merkez siyaseti, toplumun siyasetteki etkisini asgarileştiren, toplumsal talepleri dışlayan, demokrasiyi elitler ve partiler arası bir rekabete indirgeyen, dolayısıyla sahici olmayan bir siyaset geleneği üretti. 90'larda ANAP ve DYP'nin temsil ettiği merkez sağ, 1995 seçimlerinden sonra sürekli oy kaybına uğramasına rağmen siyasal partiler merkeze akma çabasından vazgeçemediler (Önder, 2007, ss. 76-77). 12 Eylül'ün amaçladığı istikrarlı merkez siyaseti 1995 seçimlerinden çıkan RP-DYP hükûmetiyle kırılmaya uğradı. Esas olarak toplumun 'çevre'si tarafından siyasetin merkezine taşınan RP, müesses nizamın çizdiği sınırlara bir 'meydan okuma' olarak değerlendirildi. 28 Şubat devlet ekseninde tanımlanan merkez siyasetinin sınırlarının bu meydan okuma karşısında yeniden hatırlatılması sürecini başlattı. 28 Şubat'tan siyasal partilerin çıkardığı ders, siyasal iktidarı elde etmenin, ancak devlet eksenli merkez siyasetini benimsemekle mümkün olabileceğini yolundaydı. Partilerin toplumla kurdukları bağlar gittikçe zayıflarken, meşruiyetlerini esas olarak 'devlet'ten devşirmeye çalıştıkları bir siyasal zemin oluştu.

İkinci husus, 90'lı yıllarda giderek yoğunlaşan partilerin post-modern dönüşümüdür. Modern anlamda siyasal partilerin üç temel fonksiyonu şöyle sıralanabilir: Çıkarları ve 'iyi toplum' tasavvurları benzer sosyo-ekonomik kesimlerin temsili; bu çıkarları ve toplum tasavvurunu meşrûlaştıran bir ideolojiye ya da fikirler manzumesine sahip olması; temsilini üstlendiği sosyo-ekonomik kesimleri bu çıkarlar ve toplum projesi doğrultusunda seferber edebilmesi. 1980'lerden itibaren belirginleşen siyasal partilerin postmodern evrimi, partilerin bu temel niteliklerini ve işlevlerini epeyce aşındırmıştır. Partiler, temsil yeteneklerini önemli ölçüde kaybederek deyim yerindeyse "yönetim şirketlerine" dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda, programın yerini "imaj", propagandanın yerini "reklâm", parti aygıtı ve örgütünün yerini "vitrin" almıştır (Laçiner, 2001, ss. 8-9). Siyasal tartışma, esas olarak lider ve ekibi (vitrin), liderin karizması ve performansı gibi kişisel özellikler üzerinden üzerinde ve "dürüstlük", "vefâ", "samimiyet" gibi ahlâkî konularda yoğunlaşmıştır. Siyasal partilerle toplum arasındaki ilişki bir tür "şirket-müşteri" ilişkisine dönüşmüş, partilerin temel işlevi, kimin nereden aday gösterileceğinin belirlenmesiyle, bir anlamda vitrin tanzimiyle sınırlı kalmıştır.

Sonuç

Türkiye'deki parti sisteminin temelleri II. Meşrutiyet'te atılmıştır. 1908 sonrasının en önemli siyasal örgütü, 1908-1918 arasındaki 10 yıla damgasını vuran İttihad ve Terakki Cemiyeti/Fırkası (İT)'dir. II. Meşrutiyet'in esas muhalefet partisi ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Hİ)'dir. İT-Hİ bölünmesi, uzun süreli ve kalıcı bir politik çatışma hattını ifade etmiştir. Modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasındaki bu bölünme süreklilik kazanmış, farklı dönemlerde, farklı düzeylerde yeniden üretilmiştir. Birinci Meclis'teki (1920-1923) bölünme, siyasal partiler arasında değil, gruplar arasındadır. Bu gruplar, 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kurulan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu* (Birinci Grup) ve Temmuz 1922'de kurulan *İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu*'dur (İkinci Grup). İkinci Grubun üyeleri, Meclis'teki tartışmalarda daha ziyade bürokratik 'merkez'in otoriter hâkimiyetine karşı 'çevre'nin şikâyet ve taleplerini dile getirmekteydi. 1923-1946 arasında Türkiye'nin başat siyasal aktörü Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'dir. Tek Parti Dönemi, yekpare/birörnek bir dönem değildir; kabaca iki aşamada ele alınabilir. 1925-1931 arası tek parti yönetiminin 'kurulma' aşamasıdır. Şeyh Said İsyanından sonra *Takrir-i Sükûn Kanununun* çıkarılmasıyla (4 Mart 1925) ve hükûmet tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nin kapatılmasıyla (3 Haziran 1925) başlar, 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) tecrübesine kadar devam eder. CHF 1931'e kadar otoriter-pragmatik tek parti

görünümündedir. 1931-1945 arası ise tek parti yönetiminin ‘yerleşme’ aşamasıdır. Parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı bu aşamada CHF, yer yer doktriner tek parti davranışları sergiler.

1950, Türkiye’de siyasal iktidarın halkoyu ile değiştirildiği, sembolik ve politik değeri yüksek bir tarihtir. Yapay parlamento çoğunlukları ve denetim gücünden yoksun muhalefet, dönemin belirgin özelliğidir. Normatif ve hukuksal temeli zayıf bir siyasal mücadeleye sahne olan bu dönem, 27 Mayıs askerî darbesiyle son bulmuştur. 1965 seçimlerinden itibaren Türk parti sistemine merkez-çevre bölünmesine ilâveten sınıf, ideoloji, din ve kimlik temelli işlevsel bölünmelerin eklendiği görülmektedir. CHP ile DP’nin devamı pozisyonunu elde eden Adalet Partisi (AP) arasındaki bölünme, temelde bir merkez-çevre bölünmesiydi. Fakat 1965 seçimleri sınıfsal temsili amaçlayan Türkiye İşçi Partisi (TİP)’ni, 1969 seçimleri de ideolojik Türk milliyetçiliğinin temsilini amaçlayan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’ni ve Alevilerin temsilini amaçlayan Türkiye Birlik Partisi (TBP)’ni parti sistemine dâhil etti. İslâmî hassasiyetleri görece yüksek muhafazakâr kesimlere seslenen Milli Selamet Partisi (MSP) ise 1973 seçimleri sonrası parti sisteminde kalıcı hâle geldi. Siyasal-toplumsal kutuplaşma ve buna bağlı olarak hızlanan parti sistemindeki parçalanma, 1970’lerden itibaren Türkiye’yi siyasal istikrarsızlığa sürükledi. Ordu destekli ara hükümetler, azınlık hükümetleri ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri, bu dönemde bozulan siyasal-toplumsal istikrarın görünümleridir.

12 Eylül 1980 askerî darbesiyle siyasal rejim restore edilirken bir önceki dönemin olumsuzlukları belirleyici oldu. Hükümet krizlerinin önüne geçmek ve siyasal parti sistemindeki parçalanmayı durdurmak için iki araç kullanıldı: 12 Eylül öncesi faaliyet gösteren bütün partilerin kapatılması ve yeni seçim kanunuyla parlamentoda temsil için %10 ülke barajını aşma şartı getirilmesi. 90’lı yıllar ekonomik krizleri, artan etnik terörü ve Ordunun siyasete müdahalelerine beraberinde getirdi. 90’lı yıllarda önemli bir gelişme de ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu’dan oy alan, Kürtlerin taleplerini siyasete taşıma iddiasıyla ortaya çıkan partilerin sisteme dâhil olmasıdır. Bu geleneğin ilk partisi 1990’da kurulan ve 1991’de Sosyal Demokrat Halkçı Parti listelerinden parlamentoda temsil imkânı bulan Halkın Emek Partisi (HEP)’dir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. Ankara: V Yayınları.
- Ahmad, F. (1984). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akşin, S. (1977). Osmanlı-Türk toplumundaki sınıf yapısı üzerine bir deneme. *Toplum ve Bilim*, (2), 31-46.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Birinci, A. (2000). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakkiye karşı çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Çalık, M. (1995). *Siyasî kültür ve sosyolojinin bazı kavramları açısından MHP Hareketi'nin kaynakları ve gelişimi (1965-1980)*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Tek Parti'nin yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Tek Partinin iktidarı, Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2016). *Türkiye'nin uzun on yılı (Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi)*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demirel, T. (2017). *Adalet Partisi, ideoloji ve politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler*. (E. Özbudun, Çev.)Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gramsci, A., (1984). *Modern prens*. (P. Esin, Çev.). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de siyasal parti örgütlenmesi (1908-1960)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Köker, L. (1990). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2001). Klasik partilerin sonu, yeni oluşumlar ve Anayasa Mahkemesi'nin hukukla ilişkisi. *Birikim*, (147).
- Mardin, Ş. (1990). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez-çevre ilişkileri. Şerif Mardin, *Türkiye'de toplum ve siyaset (makaleler 1)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önder, T. (2003). Seçim sistemleri. M. Türköne (Ed.), *Siyaset* (ss. 293-314). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Önder, T. (2007). İstikrar ve kriz: 3 Kasım'dan 22 Temmuz'a Türkiye siyaseti. *Türkiye Günlüğü*, (89), 73-82.

- Öz, E. (1996). *Otoriterizm ve siyaset, Türkiye 'de Tek Parti rejimi ve siyasal katılma (1923-1945)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye 'de parti ve seçim sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Prens Sabahattin (2002). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* Ankara: Liberte Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1985). *Türkiye 'de modernleşme, din ve parti politikası, "MSP örnek olayı"*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tanör, B. (2012). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye 'de siyasal partiler, cilt 1, İkinci Meşrutiyet dönemi*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (1992). *T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi 'nin kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2008). *Modernleşen Türkiye 'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bireylerde Organ Bağışını Etkileyen Faktörler: OECD Ülkeleri için Bir Araştırma

Hülya ŞEN *

Eda Nur AZAK **

Geliş Tarihi (Received): 13.09.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 14.10.2019

Öz

Organ bağışı, insan sağlığı açısından en önemli faktörlerinden biri olmasına rağmen, donör miktarı dünya genelinde ihtiyaç duyulan seviyeye ulaşamamıştır. Bu durumun, din, sosyal ve ekonomik koşullar, eğitim ve organ bağışı bilgisi gibi birçok nedeni vardır. Ancak, bu noktada hangi faktörün en önemli olduğuna dair kesin kanıtlar yoktur. Çalışmalar, genellikle belirli alanlarla sınırlı olmasına rağmen, araştırmaların çoğu faktörleri açıklamaya ve karşılaştırma yapmaya odaklanmaktadır. Bu şekilde araştırmacılar ve yetkililer, organ bağışçısı olmak isteyen insanlar için etkili yöntemler geliştirilebileceklerini düşünülmektedir. Bununla beraber insan sağlığı için çok önemli olan organ bağışı çalışmaları, insan yaşamının uzaması için gerekli gelişmelere de katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde yaşayan insanların organ bağışçısı olma durumları üzerinde etkili olan faktörleri belirlemektir. Bu amaçla 36 OECD ülkesine ait sağlık, yaşam memnuniyeti, sosyal uyum ve organ bağışçı sayısı gibi değişkenler kümeleme analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda organ bağışının eğitim, kültür, sosyal denge, yaşam memnuniyeti ve sağlık koşullarından etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Organ Bağışı, OECD, Kümeleme Analizi, Yaşam Memnuniyeti, Eğitim

*Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, hsen@ogu.edu.tr

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, edanur.a@gmail.com

Factors Affecting Organ Donation in Humans: A Research for OECD Countries

Abstract

Although organ donation one of the major factor of human health, donor amount could not reach the level of needed around the world. This situation has many reason like religion, social and economic conditions, education and knowledge of organ donation. But there are no conclusive evidences about the which factor is the most important in that points. Although the studies are generally limited to certain areas, most of researches have focused to determine to explaining and comparing to factors. In this way researchers and authorities think that they can develop effective methods for the people want to be a organ donor. However the studies on organ donation, which is very important for human life, will also contribute to the improvements necessary for the prolongation of human life.

The aim of this study is to determine the factors that affect the organ donor status of people living in Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) member countries. For this purpose, variables such as health, life satisfaction, social cohesion and number of organ donors belonging to 36 OECD countries were analyzed by cluster analysis method. As a result of the analyzes, organ donation was affected by education, culture, social balance, life satisfaction and health conditions.

Keywords: Organ Donation, OECD, Cluster Analysis, Life Satisfaction, E

Giriş

Organ bağış kavramı henüz 1980’li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlamasına rağmen, insan hayatı açısından taşıdığı önem sebebiyle günümüz tıp kaynakları üzerinde en fazla araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapıldığı alanlardan biridir. Organ bağış sayesinde insan sağığının korunması ve mevcut vakalara müdahale süreçlerinde ciddi iyileşmeler sağlanmıştır. Yaşanan tıbbi gelişmeler ile beraber birçok organa yönelik transferler çok kısa sürelerde ve başarılı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Hatta bilim insanları uygun organının bulunamadığı vakaların tamamen ortadan kaldırılabilmesi için “yapay organ” çalışmalarına ciddi yatırımlar yapmaktadırlar.

Ancak bu insan hayatı açısından bu kadar önemli olmasına rağmen organ bağış günümüzde henüz bilim insanlarınca yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Organ bağışının önündeki mevcut engeller çok farklı sebeplerden kaynaklanmakla birlikte, söz konusu sebepleri birkaç başlık altında toplayabilmek mümkündür; hastalığın türü, aile tutumu, kişinin dini inancı ve yasal işleyişler (Smirnoff vd. 2001). Bu alandaki bazı çalışmaları incelemek biraz aydınlatıcı olabilir. Örneğin; Ghorbani ve arkadaşları (2011) ağır hasta veya yaralı yakını (potansiyel) bağışçı 81 aileyi kapsayan çalışmalarında, ailelerin %44,4’ünün beyin ölümü ölçütlerine ikna olmadıklarını gerekçe göstererek organ bağışlamayı reddettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yine ailelerin %13,6’sı dini inançlarını öne sürüp bir mucize bekledikleri için organ bağış yapmak istemediklerini söylemişken, bağışlanan organların akıbetinden emin olamadıkları için bağış yapmak istemeyenlerin oranını %10 olarak hesaplanmıştır. Aynı çalışmada tamamen dini inançlarını gerekçe göstererek organ bağış yapmak istemeyen ailelerin oranının ise %8,6 ifade edilmiştir. Ghorbani ve arkadaşlarının çalışmasında aslında konu ile alakalı bir eğitim ve bilinçlendirme yetersizliğinden kaynaklı problemlerin olduğu söylenebilir. Zira tıbbi bir gerçek olan beyin ölümü ölçütlerini reddettikleri veya organların kimlerce nasıl kullanılacağını bilmediğinden dolayı bağış yapmak istemeyen ailelerin toplam oranı %54’ün üzerindedir. Bu durumda organ bağışıyla ilgili asıl problemin insanlardaki bilgi eksikliği olduğunu söylemek pek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Konunun aslında bilgi eksikliğinden kaynaklandığına yönelik çıkarımı güçlendirmek adına, Yılmaz’ın (2011) çalışması iyi bir referans olabilir. Yılmaz, 2011 yılında yürüttüğü çalışmasında, askeri bir birlikteki askerlere organ bağışıyla ilgili görüşlerini sorup derlemiştir. Daha sonra 2 ay boyunca söz konusu askerlere organ bağışında doğru bilinen yanlışlar ve organ bağış süreci ile önemini anlatan eğitimler verilmiş ve aynı anketi tekrar uygulanmıştır. Yılmaz, bu kez elde ettiği verilerde, organ bağış için gönüllü olma oranının %45’ten %84’e

yükseldiğini tespit etmiştir (Yılmaz, 2011). Bu çalışmanın sonuçları aslında organ bağışına yönelik ön yargıların büyük bir kısmının konu hakkındaki eksik bilgi (veya bilgilendirmeden) kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Fakat konuyu sadece eğitim etrafında değerlendirmek te bir yönüyle eksik bir çıkarım olacaktır. Yapılan çalışmalar organ bağışısı üzerindeki etkili faktörlerin, kişilerin inancı (Bruzzone, 2008; Oliver vd. 2010; Randhawa, 1998), ailenin bu konudaki tutumu (Martinez vd., 2001; Morgan ve Miller, 2002), konu ile ilgili yönetsel süreçler ve yasal kısıtlar (Afifi vd., 2006) kişinin refah seviyesi ve etnik kökeniyle (Boulware vd., 2006; Gill vd., 2013) bile bağlantılı olabileceğini göstermektedir.

Yukarıda sayılan nedenlerle beraber organ bağışısının yeterli düzeye gelememesi noktasında bilim insanlarının öne sürdüğü bir başka nedense; 1980'lerin başında bağışıklık sistemini baskılayan ilaçların kullanılmaya başlamasıyla artan nakil sonrası hayatta kalma oranları ve akabinde oluşmaya başlayan organ bekleme listelerinin uzaması. (Barney ve Reynolds, 1989). Barney ve Reynolds, konunun artık sadece tıbbi bir sorun olmanın ötesinde, bir iktisadi kaynak dağıtım sorunu haline geldiğini öne sürmektedirler. Temel iktisat yasaları kıt kaynakların etkin kullanım ve dağıtım üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede düşünüldüğünde organ bağışısı ve transplantasyonu bir "pazar" olarak tanımlanırsa; organlara yüksek talebe rağmen arz da meydana gelen yetersizlik kendi içinde bir "enflasyon" durumu oluşturmakta ve ayrıca bir organ kıtlığının yaşanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca her vericinin organının her alıcıya uymadığı tıbbi gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda organ transplantasyonu konusunda ciddi engellerin olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır ve buna bağlı olarak tüm teknolojik imkanlara rağmen birçok insan uygun organ bulunamadığından hayatını kaybetmektedir (Altınanahtar, 2016).

Bu çalışma, yukarıdaki tanım ve çıkarımlardan hareketle kaynaklarda değinilen kavramlar çerçevesinde, OECD'ye üye 36 ülkede yaşayan bireylerin organ bağışısı yapma (organ bağışıcısı olma) istekleri üzerinde etkili olan faktörler araştırmıştır. Araştırma yapılırken, ülkelere göre organ bağışısı sayısı ile beraber OECD tarafından hazırlanan yaşam beklenti süresi, eğitim seviyesi ve sosyal denge unsurları gibi konular birlikte değerlendirilerek konuya geniş bir perspektiften bakılması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın yöntemi ve kullandığı değişkenler açısından kaynaklardaki önemli bir boşluğu doldurması amaçlanmıştır.

1. Veri Seti ve Yöntem

Araştırmaya OECD'ye 36 ülke, A.B.D, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan dahil edilmiştir.

Bu ülkelerde kişilerin organ bağışı yapması üzerinde etkili faktörleri belirlemek için OECD'nin resmi istatistik portalından 2017 yılı için sosyal çevre endeksi, eğitim kazanım endeksi, eğitim skoru, ortalama eğitim süresi, yaşam beklenti süresi, yaşam memnuniyet endeksi, iş yaşam dengesi endeksi ve bağışçı sayısı değişkenleri dikkate alınmıştır. Bu sayede organ bağışındaki temel faktörlerden olan eğitim ile birlikte sosyal yaşam ve hayat memnuniyetinin de etkisi araştırılabilmektedir. Analiz yöntemi olarak ise kümeleme analizi tercih edilmiştir.

Çok değişkenli analiz tekniklerinden biri olan kümeleme analizinin öncelikli amacı, birey ya da nesnelerin temel özelliklerini dikkate alarak onları gruplandırmaktır. Diğer bir deyişle kümeleme analizi, gruplanmamış verileri benzerliklerine göre gruplandırarak araştırmacıya özetleyici bilgiler sunmaktır (Kalaycı, 2010). Kümeleme analizi, araştırmada gözlenen birimlerin, ölçülen tüm değişkenler üzerindeki değerlerini hesaplayarak birbirine benzeyen birimleri aynı küme içinde sınıflandırır. Analiz, ortaya çıkacak kümeler ve gruplara odaklanmaktadır ve elde edilen kümelerin kendi içlerinde homojen, kendi aralarında ise heterojen bir yapıda olmaları beklenir. Birim ve bu birimlere ait değişkenlerin sınıflamaları hakkında kesin bilginin bulunmadığı bir popülasyondan alınan n tane birimin, p tane değişkene ilişkin gözlem sonuçları ile ilgilenir. Kümelemede yukarıda değinildiği gibi homojen nesnelere birbiri ile birleştirilerek heterojen gruplar oluşturulur ve birimler hiyerarşik bir düzene sokulur. Sınıflandırma yapmak gözlem sonuçlarının çok az bir kayıpla bir araya toplanmasını sağlar. Kümelerin kendi içlerinde homojen, kendi aralarında ise heterojen bir yapıda olmaları beklenir.

Kümeleme yöntemleri iki ana grupta incelenebilir. Bunlar hiyerarşik kümeleme ve hiyerarşik olmayan kümelemedir. En çok kullanılan yöntemler hiyerarşik kümeleme yöntem grubudur.

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri, birimleri birbirleri ile değişik aşamalarda bir araya getirerek ardışık biçimde kümeler belirlemeyi ve bu kümelere girecek elemanların hangi uzaklık (ya da benzerlik) düzeyinde küme elemanı olduğunu belirlemeye yarayan yöntemdir. Bu yöntemlerden başlıcaları tek bağlantı tekniği, tam bağlantı tekniği ve varyans tekniğidir.

Küme sayısı konusunda ön bilgi var ise ya da araştırmacı anlamlı olacak küme sayısına karar vermiş ise bu durumda hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi kullanılabilir. Bu kümeleme yönteminde birimlerin kümelere parçalanması rastgele yapılabilir. Birimlerin ayrılacakları küme sayısı belirlendikten sonra, küme belirleme ölçütlerine göre birimlerin hangi kümelere gireceklerine karar verilir ve atama işlemleri yapılır. Hiyerarşik olmayan kümeleme başlığı altında pek çok teknikten söz edilmektedir. Bunlardan başlıcaları k-ortalama tekniğı ve en çok olabilirlik tekniğıdir. Kümeleme analizi geniş çaplı bölgelerdeki değışkenlerin analiz edilmesini sağılaması açısından kaynaklarda sıklıkla tercih edilmektedir (Şen, 2017).

2. Bulgular

Analizlerde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıda verilmiştir;

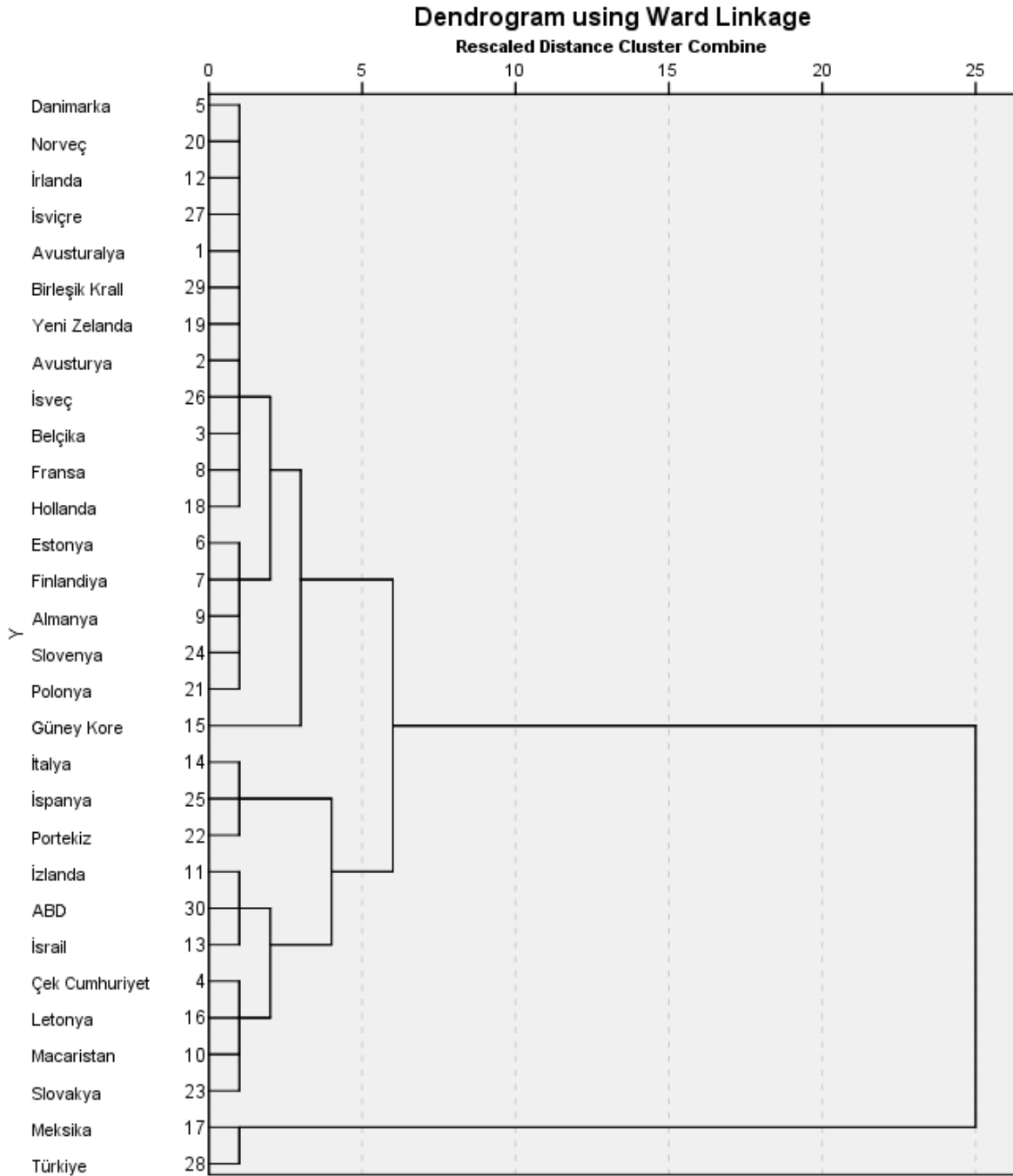
Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Ülke	Sosyal Çevre	Eğitim Kazanım	Eğitim Skor	Eğitim Süresi	Yaşam Beklenti Süresi	Yaşam Memnuniyeti	İş Yaşam Dengesi	Bağışçı Sayısı
Avusturalya	94	80	502	21,2	82,5	7,3	13,2	11,1
Avusturya	92	85	492	17,1	81,3	7	6,78	8,2
Belçika	92	75	503	18,2	81,1	6,9	4,31	8,8
Çek Cumhuriyeti	89	93	491	17,3	78,7	6,6	5,77	5,1
Danimarka	95	81	504	19,7	80,8	7,5	2,2	15,6
Estonya	90	89	524	15,8	77,7	5,6	2,69	3,9
Finlandiya	95	88	523	19,8	81,6	7,5	3,91	5,3
Fransa	88	78	496	16,5	82,4	6,4	7,76	9,4
Almanya	92	86	508	18,3	80,7	7	4,6	7,5
Macaristan	84	83	474	16,6	75,7	5,3	3,05	4,1
İzlanda	98	78	481	19,3	82,5	7,5	15,06	23,1
İrlanda	96	80	509	18,7	81,5	7	4,66	10,7
İsrail	87	87	472	15,8	82,1	7,2	15,04	27,3
İtalya	91	60	485	16,4	82,6	5,9	3,9	5,2
Güney Kore	76	87	519	17,4	82,1	5,9	20,84	45,3
Letonya	86	89	487	17,9	74,6	5,9	2,09	6,7
Meksika	80	37	416	14,8	75	6,6	29,48	18
Hollanda	90	77	508	18,7	81,6	7,4	0,45	33
Yeni Zelanda	95	77	506	17,8	81,7	7,3	15,02	14,5
Norveç	94	82	504	18,1	82,4	7,5	3,17	14,6
Polonya	89	91	504	17,7	77,6	6	6,68	2,1
Portekiz	87	47	497	17,1	81,2	5,2	8,2	8,7
Slovakya	91	92	463	15,9	76,7	6,1	5,04	2
Slovenya	91	87	509	18,1	80,9	5,8	4,46	1
İspanya	95	58	491	17,9	83	6,4	4,55	7,6
İsveç	92	83	496	19,2	82,3	7,3	1,11	12,7
İsviçre	94	87	506	17,5	83	7,5	6,91	16,2
Türkiye	86	39	425	17,9	78	5,5	33,77	47,5
Birleşik Krallık	93	81	500	16,8	81	6,7	12,68	15,6
ABD	90	90	488	17,1	78,8	6,9	11,45	19,2

Tablo.1 incelendiğinde Türkiye'nin eğitim skoru aısından tüm OECD ülkeleri içinde Meksika'nın ardından en düşük 2. olduğu görölmektedir. İş yaşam dengesi endeksi aısından incelendiğinde ise son sıradadır. Yaşam memnuniyeti aısından da Macaristan ve Portekiz'in ardından sondan 3.sıradadır. Ancak milyon kişideki organ bağışçısı sayısı aısından ise üye

lkeler arasında en yüksek değere sahip ülke olmuştur. Böyle bir durumun oluşmasında son yıllarda Türk kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan farkındalık faaliyetlerinin büyük etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum 36 ye ülke arasında sadece Türkiye'ye istisnai bir durummuş gibi gözükmektedir.

Tanımlayıcı istatistiklerden sonra küme sayısını belirlemek için yapılan hiyerarşik kümeleme analizi dendrogramı aşağıda verilmiştir;



şekil 1. Hiyerarşik Kümeleme Yöntemine Göre Dendrogram Grafiği

Şekil.1 incelendiğinde Ward metodu dikkate alınarak yapılan kümeleme analizi sonucunda ülkelerin ilk basamakta 6 kümeye ayrıldığı görülmektedir. Kümeleri oluşturan ülkelerin profilleri incelendiğinde bazı kümelerin coğrafi olarak birbirine yakın ülkelere oluştuğu görülürken bazılarının ise farklı bölgelerden farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip olduğu görülebilir.

Elde edilen 6'lı küme yapısı dikkate alınarak yapılan k-ortalı kümeleme analizi uygulanmış ancak 6'lı yapıda Türkiye, Güney Kore ve Meksika tek başına kümelendirilmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek için küme sayısı 1 azaltılarak denemiş ve elde edilen kümeler aşağıda verilmiştir;

Tablo 2.Küme Üyelikleri

1.Küme	2.Küme	3.Küme	4.Küme	5.Küme
Meksika	Avusturya	Avusturya	Güney Kore	İtalya
Türkiye	Belçika	Çek Cumhuriyet	Hollanda	Portekiz
	Danimarka	Macaristan		İspanya
	Estonya	İzlanda		
	Finlandiya	İsrail		
	Fransa	Letonya		
	Almanya	Slovakya		
	İrlanda	ABD		
	Yeni Zelanda			
	Norveç			
	Polonya			
	Slovenya			
	İsveç			
	İsviçre			
	Birleşik Krallık			

Küme yapısı incelendiğinde, Türkiye ile Meksika'nın aynı kümede olduğu görülmektedir. 2.küme kıta Avrupası ve bu ülkelerin kolonileştirdiği yakın kültürdeki Okyanusya ülkelerinden oluşmaktayken, eski Sovyet bölgesi ülkeleri ile ABD'nin aynı kümede olduğu görülmüştür. Güney Kore ve Hollanda ayrı kümeler oluşturmuşken Akdeniz havzasındaki İtalya, Portekiz ve İspanya da ayrı kümelendirilmiştir.

Kümelerin yapısı 3.küme dışında aslında birbiriyle tutarlıdır. Meksika ve Türkiye kültürel olarak olmasa da iktisadi açıdan birbirine benzer ülkelerdir. 2.küme kıta Avrupası ve eski sömürgelerinin oluşturduğu bir küme olması sebebiyle kültürel ve dini eğilimlerin bu kümede ön plana çıktığını söylemek yanlış olmaz. 3.küme ise farklı bölgelerden ülkeleri içinde barındırmaktadır bu yönüyle en değişik küme yapısının bu kümede olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Kümelere Göre Değişkenlerin Ortalamaları

	Küme				
	1	2	3	4	5
Sosyal Çevre	83,00	92,67	89,63	83,00	91,00
Eğitim Kazanım	38,00	83,00	87,13	82,00	55,00
Eğitim Skor	420,50	506,27	481,00	513,50	491,00
Eğitim Süresi	16,35	18,23	17,13	18,05	17,13
Yaşam Beklenti Süresi	76,50	81,15	78,80	81,85	82,27
Yaşam Memnuniyet Endeksi	6,05	6,89	6,56	6,65	5,83
İş Yaşam Dengesi	31,63	6,22	8,04	10,65	5,55
Bağışçı Sayısı	32,75	9,93	11,96	39,15	7,17

Kümelere göre ortalamalar incelendiğinde, sosyal çevre açısından en iyi kümenin kıta Avrupası'nı temsil eden 2.kümenin olduğu görülmektedir. Eğitim skoru açısından ise 4.küme en yüksek ortalamadayken, yaşam memnuniyetinde yine 2.kümenin önde olduğu görülmektedir. Bağışçı sayısı açısından ise 4.küme en yüksek ortalamaya sahipken Türkiye'nin içinde olduğu 1.küme 2.sıradadır. Ancak diğer göstergeler açısından 1.küme maalesef en düşük değerlere sahip küme konumundadır.

Kümelerin birbirilerine uzaklıklarını gösteren değerler ise aşağıda verilmiştir;

Tablo 4. Küme Merkezi Uzaklıkları

Küme	1	2	3	4	5
1		103,276	84,334	105,347	81,802
2	103,276		26,056	31,945	32,117
3	84,334	26,056		43,388	34,287
4	105,347	31,945	43,388		48,475
5	81,802	32,117	34,287	48,475	

Türkiye'nin içinde bulunduğu küme ile en uzak küme 4.kümedir (Güney Kore-Hollanda). Diğer en uzak küme 2.küme iken en yakın küme ise 5.küme olmuştur.

3. Sonuç ve Öneriler

Organ bağıışı önemli hastalık ve yaralanmalarda hayat kurtarıcı özelliğinden dolayı tedavi alanında bugün en önemli yöntemlerin başında gelmektedir. Ancak çok farklı sebeplerden dolayı son derece önemli bu konu hala istenilen düzeyin çok altındadır. Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle söz konusu faktörlerin tespit edilmesi diğer değişkenlerle ilişkisini açıklamak üzerine yürütülmektedir.

Organ bağıışı yeni bir kavram olmasına rağmen kökeni yüzlerce hatta binlerce yıl öncesine dayanan çeşitli dinler veya tarikatlar bu konuya pek sıcak bakmamaktadır (Bruzzone, 2008). Bununla beraber aile tutumu (Morgan, 2004), yasal prosedürler ve etik değerler (Bos, 2005), maddi ve teknik olanaksızlıklar (Schnitzle vd., 2005), kişilerin bu konuda sahip olduğu eğitim (Cantarovich, 2002) ve yaşam koşullarının (Messersmith vd., 2014) organ nakli üzerinde etkili olduğu yapılan birçok araştırma ile gösterilmiştir.

Bununla beraber organ bağıışına eğilimin hangi durumlarda arttığına yönelik bir takım çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin; Messersmith ve arkadaşları (2014) çalışmalarında daha kaliteli ve sağlıklı hayat sürebilen bireylerin organ bağıışına daha sıcak baktıkları sonucuna ulaşmıştır. Özellikle zihinsel olarak sağlık ve gelir açısından problem yaşamayan insanların organ bağıışçısı olma isteklerinin sağlıksız ve zorlu bir hayat yaşadığını düşünen bireylere oranlar çok daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Amerika’da yaklaşık 3160 aileyi kapsayan bir çalışmada ise gelir düzeyi 10.000 dolar ve üzerinde olan ailelerin daha düşük gelirli ailelere göre çok daha fazla organ bağıışına yatkın oldukları görülmüştür (Barcellos vd., 2005). Ancak Barcellos ve arkadaşlarının çalışmasında önemli bir diğer husus daha mevcuttur. Barcellos ve arkadaşlarının çalışmasında, gelir düzeyi ne olursa olsun Evanjelic veya Yehovanın Şahitleri gibi tarikatlara üye vatandaşların eğitim ve gelir seviyeleri artmasına rağmen organ bağıışına karşı katı bir tutum içinde olduklarını göstermiştir. Bu durum aslında İsrail ve ABD’nin neden aynı kümede olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Yahudi gelenekleri bilindiği üzere daha sert ve katıdır ve organ bağıışına karşı olumsuz bir görüş mevcuttur (Bruzzone, 2008). Benzer bir durum Amerikan toplumunun birçok tarikatında da gözlemlenebilir (Oliver vd. 2010). Bununla beraber kültürel ve coğrafi açıdan birbirine yakın kıta Avrupası ülkelerinin de aynı kümelerde olması din kültür ve etnik kökenin organ bağıışı üzerinde etkili olduğunun deneysel bir kanıtıdır da denebilir. Aynı zamanda iktisadi ve sosyal açıdan benzer olan ülkelerin de aynı kümede olması ekonomik ve sosyal koşulların da yine organ bağıışı üzerinde etkili olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Kaynak organ bağıışı eğilimi üzerindeki nedenleri tek faktör altında incelemenin yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu çalışma da buradan hareketle, eğitim, sağlık koşulları ve yaşam memnuniyeti gibi değişkenleri bir arada kullanarak bir kümeleme analizi gerçekleştirmiştir.

Çalışma sonucunda hiyerarşik olmayan kümeleme analizine göre 6 kümeli bir yapı referans alınmış ancak k-ortalımalı kümeleme analizi sonucunda 5 kümeli bir yapıya karar kılınmıştır. Türkiye organ bağışçısı açısından OECD ülkeleri arasında en yüksek değerlere sahip ülke olsa da diğer değişkenlerin etkisiyle Meksika ile beraber en kötü kümede yer almıştır. Türkiye istisna tutulup diğer ülkeler incelendiğinde ise eğitim, inanç, kültür profili, yaşam memnuniyeti ve sağlık koşulları gibi etmenlerin organ bağışığı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Kaynakça

Afifi, W. A., Morgan, S. E., Stephenson, M. T., Morse, C., Harrison, T., Reichert, T., & Long, S. D. (2006). Examining the decision to talk with family about organ donation: Applying the theory of motivated information management. *Communication Monographs*, 73(2), 188-215.

Barcellos, F. C., Araujo, C. L., & Da Costa, J. D. (2005). Organ donation: a population- based study. *Clinical transplantation*, 19(1), 33-37.

Bos, M. A. (2005). Ethical and legal issues in non-heart-beating organ donation. Paper presented at the Transplantation proceedings.

Boulware, L., Troll, M., Wang, N. Y., & Powe, N. (2006). Public attitudes toward incentives for organ donation: a national study of different racial/ethnic and income groups. *American Journal of Transplantation*, 6(11), 2774-2785.

Bruzzone, P. (2008). Religious aspects of organ transplantation. Paper presented at the Transplantation proceedings.

Cantarovich, F. (2002). Improvement in organ shortage through education. *Transplantation*, 73(11), 1844-1846.

Ghorbani, F., Khoddami-Vishteh, H., Ghobadi, O., Shafaghi, S., Louyeh, A. R., & Najafizadeh, K. (2011). Causes of family refusal for organ donation. Paper presented at the Transplantation proceedings.

Gill, J., Dong, J., Rose, C., Johnston, O., Landsberg, D., & Gill, J. (2013). The effect of race and income on living kidney donation in the United States. *Journal of the American Society of Nephrology*, 24(11), 1872-1879.

- Martinez, J. M., Lopez, J. S., Martin, A., Martin, M. J., Scandroglio, B., & Martin, J. M. (2001). Organ donation and family decision-making within the Spanish donation system. *Social science & medicine*, 53(4), 405-421.
- Messersmith, E. E., Gross, C. R., Beil, C. A., Gillespie, B. W., Jacobs, C., Taler, S. J., . . . Hong, B. A. (2014). Satisfaction with life among living kidney donors: a RELIVE study of long-term donor outcomes. *Transplantation*, 98(12), 1294.
- Morgan, S. E. (2004). The power of talk: African Americans' communication with family members about organ donation and its impact on the willingness to donate organs. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(1), 112-124.
- Morgan, S. E., & Miller, J. K. (2002). Beyond the organ donor card: The effect of knowledge, attitudes, and values on willingness to communicate about organ donation to family members. *Health communication*, 14(1), 121-134.
- Oliver, M., Woywodt, A., Ahmed, A., & Saif, I. (2010). *Organ donation, transplantation and religion*: Oxford University Press.
- Randhawa, G. (1998). An exploratory study examining the influence of religion on attitudes towards organ donation among the Asian population in Luton, UK. *Nephrology, dialysis, transplantation: official publication of the European Dialysis and Transplant Association-European Renal Association*, 13(8), 1949-1954.
- Smirnoff, L. A., Gordon, N., Hewlett, J., & Arnold, R. M. (2001). Factors influencing families' consent for donation of solid organs for transplantation. *Jama*, 286(1), 71-77.
- Şen, H. (2017). Türkiye'deki İllerin Cinsel Suçlar Açısından İncelenmesi. *Alphanumeric Journal*, 5(2), 293-308.
- Yılmaz, T. U. (2011). Importance of education in organ donation. *Exp Clin Transplant*, 9(6), 370-375.
- Altınanahtar A. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de Organ Tedariki ve Nakli. *Sosyoekonomi* 24(8), 11-30.

Sağlık Hizmetlerinde Beklemeye İlişkin Alıcıların Duygusal Tepkileri

Eda YILMAZ ALARÇIN*

Geliş Tarihi (Received): 04.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 26.08.2019

Öz

Ülke ekonomisi için önemli olan hizmetler kendilerine has özellikleriyle ayrı bir pazarlama alanı oluşturmaktadırlar. Soyutluk, ayrılmazlık/ üretim ve tüketimin eş zamanlı gerçekleşmesi, depolanamama ve değişkenlik hizmetleri fiziksel mallardan ayıran özellikler arasında yer almaktadır. Soyutluk, hizmetlerin başka ek unsurlardan yola çıkılarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu kapsamda hizmet alım süreçlerinde yaşanan bekleme, alıcılar tarafından çoğunlukla olumsuz değerlendirilmektedir. Konu sağlık hizmetleri açısından ele alındığında beklemenin alıcı tepkilerini ve hizmet değerlendirmelerini etkileyeceği ileri sürülmektedir. Bu çalışmada beklemenin muayene süreçleri içerisinde yaşandığı aşamaya göre alıcıların duygusal tepkilerinin farklılaşp farklılaşmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. İstanbul’da yer alan bir devlet üniversitesi öğrencileri üzerinde uygulanan bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmış ve 403 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Bu araştırmada birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getirmek amacıyla çok değişkenli istatistik tekniklerinden olan “keşfedici faktör analizi”nden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra fark testlerinden “bağımsız gruplar t- testi” ve “bağımlı gruplar t testi” kullanılmıştır. Analizler sonucunda katılımcıların muayene sonrası beklemeyi belirsizlik açısından daha olumsuz değerlendirdikleri görülmüştür. Katılımcıların muayene esnasında bekleme durumunda hizmet değerlendirmeleri de daha olumsuz bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bekleme, Duygusal Tepki, Sağlık Hizmetleri

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, eyilmaz@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6100-1272.

Patients' Affective Reaction to Waiting in Health Care Services

Abstract

The services that are important for the national economy have been creating a particular marketing area with their unique characteristics. Intangibility, inseparability/ simultaneity of production and consumption, perishability and variability are among the features that distinguish services from physical goods. Intangibility leads to the evaluation of services based on some other additional elements. In this context, the waiting time in service purchase processes is mostly evaluated negatively by the customers. When the issue is considered from the point of view of health services, it is suggested that waiting time will affect customer reactions and service evaluations. In this study, it was tried to measure whether the affective reactions of the customers differ based on the stage when waiting time occurred within the examination processes. In this study, which was applied to the students of a state university in Istanbul, a questionnaire was used as a data collection method and a face-to-face interview was conducted with 403 people. In this research, exploratory factor analysis, which is one of the multivariate statistical techniques, has been used to make a large number of interrelated variables a few, meaningful and independent factors. In addition, "independent sample t-test" and "paired sample t-test" were used for the difference tests. As a result of the analysis, it was seen that the participants evaluated the waiting time after examination more negatively in terms of uncertainty. Service evaluations of the participants in case of waiting time during the examination were also found to be more negative.

Keywords: *Waiting, Affective Reactions, Health Care Services*

Giriş

Beklemek, bir tüketicinin sıklıkla duygusal bir biçimde tepki verdiği karmaşık bir fenomen olarak ifade edilmektedir. Genelde psikolojik olarak acı verici olan beklemenin kişinin zamanını daha üretken ve faydalı biçimde değerlendirmekten feragat etmesine yol açtığı ve bir ürün veya hizmet edinmek için katlanılması gereken maliyetleri artırdığı belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle bekleyenin hem içsel maliyetlere katlandığı hem de dışsal dezavantajlara sahip olduğu ileri sürülmektedir (Dube- Rioux, Schmitt ve Leclerc, 1989, s. 59).

Hizmetlere ilişkin alıcı bekleme süreleri, alıcılar ile çoğu hizmet sunum süreçleri arasındaki ilk doğrudan etkileşimi temsil etmekte (Davis ve Heineke, 1998, s. 64; McGuire, Kimes, Lynn, Pullman ve Lloyd, 2010, s. 270) ve bu nedenle, bekleme sürelerinin uygun şekilde yönetilmesi, çoğu hizmet işletmesi için büyük önem arz etmektedir. Ürün veya hizmete erişimde karşı karşıya kalınan bekleme durumları kimi zaman dakikalar, kimi zaman saatler, kimi zaman günler ve hatta aylar sürebilmektedir. Ayrıca satın alma öncesinde, esnasında veya sonrasında da yaşanabilmektedir. Son yıllarda, işletme yöneticileri alıcı bekleme sürelerini azaltmak ve bazı durumlarda süreçleri iyileştirerek veya daha hızlı hizmet teknolojilerini benimseyerek bekleme sürelerini ortadan kaldırmak için çaba sarf etmektedirler (Davis ve Heineke, 1998, p. 64). Çünkü pek çok yazar tarafından çoğu alıcı için beklemenin olumsuz bir deneyim olduğu kabul edilmektedir (Taylor, 1994, s. 56; Pruyn, Smidts, 1998, s. 321; Bielen ve Demoulin, 2007, s. 174; Ramseok-Munhurrin, 2016, s. 246).

Artan alıcı talepleri ve hizmet sağlayıcılar arasındaki rekabet, işletmeleri sadece fiyatlara değil; aynı zamanda verilen hizmetlerin beklenmesinden kaynaklı kaliteye de odaklanmaya zorlamaktadır. Önceki çalışmalar tek bir kritik anın hizmet deneyimini olumlu ya da olumsuz olarak değiştirebileceğini keşfetmiştir (Ramseok- Munhurrin, 2016, ss. 246-247). Bu nedenle yöneticiler, alıcı bekleme sürelerinin hizmet değerlendirme sürecini olumsuz yönde etkileyeceğine inanarak; hizmetlerini hızlandırmanın yollarını aramaktadırlar (Taylor, 1994, s. 56). Hizmet işletmeleri, gerçekleşen bekleme süresini azaltmaya ya da algılanan bekleme süresini yönetmeye çalışırken; bunu sağlamak çoğu kez maliyet kaygıları nedeniyle kolay olmamaktadır (Lee ve Lambert, 2005, s. 21). Hizmet sunanların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek amacıyla uygun hizmet sunum stratejilerini belirleyebilme, üstün hizmet kalitesini

koruyabilme ve müşteri ilişkilerini geliştirebilme konusunda bekleme deneyimlerini daha derin bir şekilde anlamaları gerekmektedir. Beklemenin alıcılarda neden olduğu psikolojik maliyetlerin dikkate alınması da işletmeler açısından önemlidir (Ramseook- Munhurrun, 2016, ss. 246-247). Bu çalışmada ise bir devlet üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin muayene öncesi, esnası ve sonrası bekleme durumlarına göre duygusal tepkilerinin farklılık gösterip göstermediğini ölçmek amaçlanmaktadır.

1. Literatür Taraması

Bekleme araştırmalarının en önemli nihai hedefi, bekleme sürelerini kısaltmaktır. Bununla birlikte, uzun süredir devam eden araştırma çabalarına ve bekleme konusundaki kapsamlı literatüre rağmen, alıcılar halen hizmet için beklemeye zamanlarının önemli bir bölümünü ayırmaktadırlar (Ryan, Hernandez-Maskivker, Valverde, Pamies-Pallise, 2018, s. 64).

Beklemenin psikolojisi üzerine yapılan ampirik çalışmalar Hirsch ve arkadaşları tarafından 1956 yılında yayımlanan makaleye kadar gitmektedir. Bu çalışmada yazarlar işitsel ve görsel arka planların süre algısı üzerindeki etkilerini incelemektedirler. Algılanan zamanın işitsel uyarıların seviyesine göre değiştiği hipotezini test etmektedirler. Eğer işitsel girdiler belirli süredeki değişiklikleri etkileyebiliyorsa, o zaman başka bir duyuşal modalite girdisinin de benzer bir etkiye sahip olup olmadığı sorusuna yanıt aramaktadırlar (Hirsh, Bilger ve Deatherage, 1956, s. 562). Deneklerden sessiz veya gürültülü bir ortamda duyulan bir tonu tekrarlamalarının istendiği bu çalışmanın sonunda, deneklerin kısa süreleri abartma eğiliminde oldukları; uzun süreleri ise kısaltılma eğiliminde oldukları görülmüştür. Ayrıca denekler gürültülü bir ortama göre sessiz bir ortamda sesi, daha uzun süre duyduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir (Katz, Larson ve Larson, 1991, ss. 44- 45).

Maister tarafından 1985 yılında yayımlanan çalışmada beklemenin psikolojisi üzerine önemli görüşler paylaşılmıştır. Maister'a (1985, ss. 113- 123) göre:

- Beklerken meşgul olunan zaman, boş geçirilen zamandan daha kısa değerlendirilmektedir.
- İnsanlar hizmetin hemen verilmeye başlanmasını istemektedirler.
- Endişe, bekleme süresini daha uzun kılmaktadır.
- Belirsiz bekleme, süresi belli beklemeleden daha uzun hissedilmektedir.

- Sebebi açıklanmayan ya da anlaşılmayan beklèmeler, sebebi açıklanan ya da anlaşılan beklèmelerden daha uzun sürmektedir.
- Haksız beklèmeler adil beklèmelerden daha uzun hissedilmektedir.
- Daha değerli hizmetler için alıcılar daha uzun süre bekleyebilmektedirler.
- Tek başına beklemek, grup halinde beklemekten daha uzun hissedilmektedir.

Bekleme ile ilgili yürütölen çalışmaların çoğunda bekleme süreleri yükseldikçe, alıcı tatmininin düştüğü (Taylor, 1994, s. 58; McGuire, Kimes, Lynn, Pullman ve Lloyd, 2010, s. 270); alıcıların bekleme sürelerini abartma eğiliminde oldukları (Hornik, 1984, s. 617; Feinberg ve Smith, 1989, s. 57; Katz, Larson ve Larson, 1991, s. 47; Pruyn ve Smidts, 1998, s. 327) ve tahmini bekleme sürelerinin gerçek bekleme sürelerine göre alıcı tatmini üzerinde daha etkili olduğı (Tom ve Lucey, 1995, s. 22; Davis ve Heineke, 1998, s. 71; Pruyn ve Smidts, 1998, s. 327) sonuçlarına ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda algılanan bekleme süreleri yükseldikçe beklèmeye ilişkin duygusal tepkinin daha olumsuz olduğı (Folkes, Koletsky ve Graham, 1987, ss. 538- 539; Katz, Larson ve Larson, 1991, s. 48; Hui, Thakor ve Gill, 1998, s. 478; Pruyn ve Smidts, 1998, s. 331) ve beklèmelerin daha az kabul edilebilir bulunduğı (Clemmer ve Schneider, 1989; Chebat, Chebat, Vaninski ve Filiatrault, 1995, s. 419; Antonides, Verhoef ve Aalst, 2002, s. 201) görölmüştür. Ayrıca beklèmeye ilişkin duygusal tepki ile hizmete yönelik tatmin arasında olumlu ilişki olduğı (Dube- Rioux, Schmitt ve Leclerc, 1989, s. 62; Taylor, 1994, s. 65; Hui, Dube ve Chebat, 1997, s. 102; Davis ve Heineke, 1998, s. 71; Pruyn ve Smidts, 1998, s. 332; Bielen ve Demoulin, 2007, s. 189) sonucu elde edilmiştir.

2. Sağlık Hizmeti Alım Sürecinde Bekleme

Bekleme, sağlık hizmetleri açısından değerlendirildiğinde bekleme süresinin hasta memnuniyeti açısından önemli bir belirleyici olarak kabul edildiğı ve artan bekleme sürelerinin hasta tatminini olumsuz etkilediğı belirtilmektedir (Thompson ve Yarnold, 1995, s.1057; Thompson, Yarnold, Williams ve Adams, 1996, s. 658; Bar-dayan, Leiba, Weiss, Carroll ve Benedek, 2002, s. 842; Camacho, Anderson, Safrit, Jones ve Hoffmann, 2006, s. 409; Anderson, Camacho ve Balkrishnan, 2007, s. 1; Almomani ve AlSarheed, 2016, s. 734). Hasta memnuniyeti, sağlık yönetimi açısından giderek daha fazla dikkat çeken ve hizmet odaklı sağlık sektöründe gelişen bir odağı yansıtmaktadır. Memnuniyet, hasta beklentilerinin karşılanması veya aşılması ile sağlanmaktadır. Artan bekleme süresi, hasta bakış açısına göre sağlık hizmetine ilişkin dolaylı maliyetleri etkilemektedir. Beklèmeye bağlı olarak hastanın hayal

kırıklığının artabileceği ve hastanın kontrol hissinin azalabileceği ileri sürülmektedir (Thompson, Yarnold, Williams ve Adams, 1996, s. 658).

Almomani ve AlSarheed (2016, s. 734) yüksek veya ölçülmemiş bekleme süresine neden olabilecek beş ana problem olduğunu ileri sürmektedirler. Bu problemler, randevu tipi, bilet numaralandırması, doktorun geç gelmesi, hastanın erken gelmesi ve hasta dağıtım listesi şeklinde sıralanmaktadır. Söz konusu problemlere bağlı uzun bekleme sürelerini azaltmak için dünyanın dört bir yanındaki birçok hastanede, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Sri Lanka ve Tayvan'daki hastaneler gibi ayakta tedavi kliniklerinde çözümler üretildiği belirtilmektedir. Söz konusu çözümler temel olarak daha fazla insan kaynağı eklemeye ya da bazı işletme veya yönetim politikalarını değiştirmeye bağlı olmaktadır.

Anderson, Camacho ve Balkrishnan (2007, s. 1) çalışmalarında daha uzun bekleme sürelerini düşük hasta memnuniyeti ile ilişkilendirmekte; ancak doktorla harcanan zamanın hasta memnuniyeti için en güçlü belirleyici olduğunu ifade etmektedirler. Yazarlara göre uzun bekleme süreleri ile ilişkili memnuniyetin azalması, doktorla harcanan zamanın artmasıyla (beş dakika veya daha fazla) büyük ölçüde azalmaktadır. Doktora görünmek için uzun bekleme süresinin söz konusu olması ve bunu takiben doktor ziyaretinin kısa olmasının genel hasta memnuniyetini düşüreceği ileri sürülmektedir. Hekimle geçirilen zamanın, bekleme odasında geçirilen zamandan daha fazla hasta memnuniyeti sağladığı ifade edilmektedir.

Tıp Enstitüsü'nün raporu da, uzun bekleme sürelerinin doktor muayenelerinde, acil servislerde, testlerde veya tedavilerde ve test sonuçlarını bekleme aşamasında norm olduğunu belirtmektedir. Rapora göre bu beklemeler alıcılarda duygusal sıkıntı yaratmakta ve bazı durumlarda tanı veya tedavide gecikme olduğunda fiziksel hasara neden olabilmektedir. Beklemelerin ayrıca kötü organize edilmiş süreçleri ve hastaya saygı duyulmadığını gösterdiği ileri sürülmektedir. Beklemenin hastaya, sağlık bakımının hastanın rahatı için tasarlanmadığı mesajını verdiği vurgulanmaktadır (Leddy ve Becker, 2003, s. 138).

Thompson, Yarnold, Williams ve Adams (1996, s. 658) ise bilgi vermenin, etkileyici kaliteyi yansıtmamanın ve bekleme süresine ilişkin algıları ve beklentileri yönetmenin, hasta memnuniyetini sağlamak için gerçek bekleme sürelerini azaltmaktan daha etkili bir strateji olabileceğini ileri sürmektedirler.

3. Beklemeye İlişkin Duygusal Tepkiler

Taylor (1994, s. 58) çalışmasında gecikmenin olumsuz duygusal tepkilere yol açtığını öne sürmekte ve beklemenin alıcı için nahoş, can sıkıcı, moral bozucu, stresli ve endişe yaratıcı

gibi farklı şekillerde tanımlanabileceğini belirtmektedir. Taylor beklemeye yönelik duygusal tepkileri iki ana başlık altında toplamaktadır. Bunlar; *belirsizlik tepkileri* (endişe, tedirginlik gibi) ve *öfke tepkileri* (sıkıntı, hayal kırıklığı, rahatsızlık gibi)dir.

Maister (1985), beklemede endişelerin en derin kaynağının belirsizlik olduğunu öne sürmektedir. Örneğin bekleme odasındaki bir hastaya doktorun otuz dakika gecikeceğinin söylenmesi durumunda Maister, bunun önce sıkıntı yaratacağını; sonra beklemenin kaçınılmaz olduğunun kabul edilerek rahatlanacağını belirtmektedir. Ancak eğer hastaya doktorun bir süre sonra uygun olacağı söylenirse hastanın bütün zamanını tedirgin bir biçimde, yerine yerleşmeden ya da yerinden ayrılamadan ve geri gelmekten korkarak geçireceğini ve bu durumda hasta bekleme sürecinin kötü yönetilmiş olacağını ifade etmektedir. Taylor (1994, s. 58) da bağlantılı uçuşu olan bir havayolu yolcusunun 10 dakikalık bir gecikmeyi yavaş bagaj taşıma sistemi gibi önemsiz bir sorun olarak değerlendireceğini; ancak bekleme süresi 30 dakikaya ulaşıncaya belirsizliğe bağlı olarak bağlantılı uçuşuna yetişip yetişememe konusunda endişe yaşayacağını belirtmektedir.

Öfke tepkileri ise beklemeye ilişkin sıkıntı, hayal kırıklığı, rahatsızlık gibi duyguları içermektedir. Zaman genellikle sıkıntı yaşayan birine daha yavaş ilerliyor gibi görünmekte, bu durum insan zihninin zamanın geçişini ölçmesi ile o anda kayda değer olarak algılanabilecek olayların yetersizliğinin birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bekleme sırasında yapacak hiçbir şeyin olmaması, boşta kalmak nedeniyle ortaya çıkan sıkıntıya yol açmaktadır (McGuire, Kimes, Lynn, Pullman ve Lloyd, 2010, s. 272). Gecikmeler, hizmetlerin önündeki engelleri oluşturmakta ve bir ihtiyacın tatminine ilişkin engel, hayal kırıklığı ve öfke ile sonuçlanmaktadır. Belirsizlik ve öfke artarken, hizmete ilişkin olumlu değerlendirmeler ve tüm hizmet performansı düşmektedir (Taylor, 1994, ss. 58- 59).

4. Araştırmanın Yöntemi ve Bulgular

Bu araştırmada, sağlık hizmeti alım sürecinde maruz kalınan farklı bekleme durumlarına ilişkin duygusal tepkilerin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Özellikle, beklemenin muayene süreçleri içerisinde yaşandığı aşamaya göre - muayene öncesi, esnası ve sonrası- alıcıların duygusal tepkilerinin farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Beklemeye ilişkin alıcı tepkilerinin farklı demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin de tespit edilmesi araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır.

4.1.Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

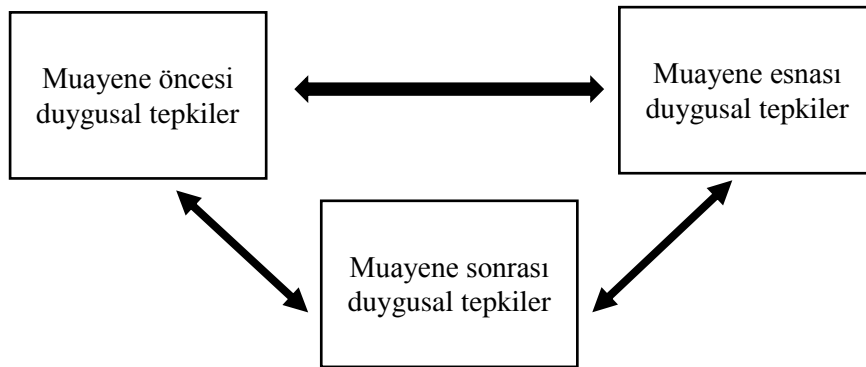
Araştırmanın kapsamını bir devlet üniversitesinin tek bir fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet sınırları nedeniyle araştırma, sadece bir devlet üniversitesinin tek bir fakültesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Bu nedenle araştırmaya ilişkin elde edilen sonuçlar ana kütlelin tamamını temsil etmemektedir. Ayrıca ilgili fakültenin ebelik gibi sadece kız öğrencilerin öğrenim gördüğü programları içermesi araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun kız öğrenci olmasına neden olmuştur. Bu durum da araştırmanın bir diğer sınırı olarak değerlendirilebilir.

4.2.Örnekleme Süreci

Araştırmanın ana kütlelini İstanbul'da yer alan bir devlet üniversitesinin Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Söz konusu fakültede 2017-2018 öğretim yılı itibariyle lisans düzeyinde toplam 2089 öğrenci öğrenim görmektedir. Söz konusu ana kütleyle ilişkin örneklem büyüklüğü, %95 güven aralığında ve \pm %5 örnekleme hatası ile $n = 325$ olarak hesaplanmıştır.

4.3.Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1'de görüldüğü üzere muayene öncesi, esnası ve sonrası için duygusal tepkileri kapsamaktadır. Farklı bekleme durumlarına göre alıcı duygusal tepkilerine ilişkin farklılık olup olmadığı test edilmektedir.



Şekil 1. Araştırmanın modeli

4.4. Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmanın amaçları doğrultusunda çok sayıda alıcıya ulaşabilmek için veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket kullanılmıştır. Katılımcıların sağlık hizmetleri alım süreçlerinde ortaya çıkan bekleme durumlarına karşı duygusal tepkilerinin ölçülebilmesi için bir ana senaryo altında üç farklı senaryo geliştirilmiştir. Katılımcılara bu senaryolarda belirtilen durumlarla karşı karşıya kalmaları halinde tepkilerinin nasıl olacağına ilişkin verilen ifadelerle katılma düzeyleri sorulmuştur. Beşli Likert tipi ölçek (1= kesinlikle katılmıyorum; 5= kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Senaryoların hazırlanmasında Dube- Rioux, Schmitt ve Leclerc (1989)'in çalışmasından yararlanılmıştır.

Dube- Rioux, Schmitt ve Leclerc (1989, s. 60) çalışmalarında, hizmet alım sürecinde beklemenin ortaya çıktığı aşamaya göre duygusal tepkilerin farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmüşlerdir. Yazarlar, bir yiyecek işletmesi üzerinde uyguladıkları araştırmalarında ön işlem ve süreç sonrası gecikmelerinin işlem gecikmelerinden daha rahatsız edici, sinir bozucu ve uygunsuz olarak algılanacağını; ayrıca hizmetin kalitesinin daha düşük olarak derecelendirilerek, alıcıların tekrar alımlarının düşeceğini varsayarak hipotezlerini oluşturmuşlardır.

Anket formu, Nisan- Mayıs 2018 tarihleri arasında, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen öğrenciler ile yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Araştırma için 403 değerlendirilebilir anket formu elde edilmiştir. Anket formunda her bir senaryo için 11 olmak üzere toplam 33 ifade yer almaktadır.

Verilerin analizi “SPSS 20 for Windows Programı”nda yapılmıştır. Bu araştırmada cevapların dağılımının görülmesi için “Frekans Dağılımları”ndan; ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için “Alfa Katsayısı (Cronbach’s Alpha)”ndan; beklemenin ortaya çıktığı duruma göre alıcı tepkilerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için “Bağımlı Gruplar T Testi”nden yararlanılmıştır. Demografik özelliklere göre farklılıkların varlığı ise “Bağımsız Gruplar T Testi” yardımıyla ölçülmüştür.

4.5.Senaryolar

Senaryolar oluşturulurken, referans makalede olduğu gibi (Dube- Rioux, Schmitt ve Leclerc, 1989), katılımcıların cevaplarını etkileyebilecek, gecikme sırasında hizmet sunan tarafından sağlanan fiziksel rahatlık, bekleme sırasındaki toplumsal çevre, alternatif zaman maliyeti, sunulan mazeret, açıklanan bilgi miktarı, bireyin ihtiyaç durumu ve benzeri faktörler mümkün olduğunca sabit tutulmuştur.

4.5.1.Senaryo 1.

Özel bir hastanenin dahiliye polikliniğinden salı günü saat 10:30 için randevu aldınız. Çok yüksek fiyatlı olmayan, evinize yakın bir özel hastane tercih ettiniz. Randevu saatinden az önce hastaneye ulaştınız. Bankodaki görevliye gidip, kayıt açtırdınız. Bu zamana kadar her şey yolunda gitti.

4.5.1.1.Senaryo 1.A. muayene öncesi bekleme durumu.

Genellikle randevu saatinden sonra 10 dakika kadar beklemeye alışkınsınız; ancak bu sefer bu 10 dakikanın üzerinden bir 20 dakika daha geçti. Saat 11:00 oldu ve hekimin asistanı yanınıza gelerek ellerinde olmayan nedenlerden bir gecikme yaşandığını ve şimdi sizi içeri alacaklarını söyledi. Hekimin yanına girdiniz. Hekim sizinle ilgilendi ve herhangi bir sorun yaşamadan hastaneden ayrıldınız.

4.5.1.2.Senaryo 1.B. muayene esnasında bekleme durumu.

Saat 10:30 olunca hekim asistanı yanınıza geldi ve sizi hekimin odasına aldı. Hekim şikayetlerinizi dinledi. Sonra çalan telefon üzerine hekim bir anda odadan ayrıldı. 20 dakika kadar hekimin gelmesini beklediniz. 20 dakika sonra hekim odaya geldi ve elinde olmayan nedenlerden ötürü çıkmak zorunda olduğunu ve geç kaldığını söyledi. Tedavi şekli konusunda size bilgi verdi ve sonrasında herhangi bir sorun yaşamadan hastaneden ayrıldınız.

4.5.1.3.Senaryo 1.C. muayene sonrasında bekleme durumu.

Saat 10:30 olunca hekim asistanı yanınıza geldi ve sizi hekimin odasına aldı. Hekim sizinle ilgilendi ve muayene tamamlandıktan sonra odadan çıktınız. Bankoda ödeme için görevliyi beklemeye başladınız. Görevli 20 dakika sonra geldi. Elinde olmayan nedenlerden ötürü geciktiğini söyledi. Ödeme işlemlerini yapıp hastaneden ayrıldınız.

4.6.Araştırmaya Katılanların Sosyo- Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların sosyo- demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de detaylı olarak verilmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların yaş grupları itibariyle dağılımları incelendiğinde çoğunluğun % 60,8’lik oranla 18- 20 yaş grubunda yer aldığı; cinsiyetleri incelendiğinde çoğunluğun % 73’lük oranla kadın olduğu; medeni durumları incelendiğinde çoğunluğun % 99,5’lik oranla bekar olduğu ve ailelerinin aylık ortalama gelirleri incelendiğinde çoğunluğun % 27,5’lik oranla 2001- 3000 TL arası gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya katılanların sosyo- demografik özellikleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Yaş			Ailenin Aylık Geliri		
18- 20 yaş	245	60,8	1000 TL ve altı	14	3,5
21- 23 yaş	140	34,7	1001- 2000 TL	75	18,6
24- 26 yaş	15	3,7	2001- 3000 TL	111	27,5
27- 29 yaş	2	0,5	3001- 4000 TL	81	20,1
30- 32 yaş	1	0,2	4001- 5000 TL	53	13,2
Cinsiyet			5001- 6000 TL	28	6,9
Kadın	294	73,0	6001- 7000 TL	19	4,7
Erkek	109	27,0	7001- 8000 TL	5	1,2
Medeni Durum			8001- 9000 TL	5	1,2
Bekar	401	99,5	9001 TL ve üstü	12	3,0
Evli	2	0,5			

4.7.Güvenilirlik Analizi

Araştırmada yer alan ölçeklerin güvenilirliklerinin ölçümü için Cronbach alfa katsayısından yararlanılmıştır. Her üç ölçekte de negatif ifadeler ters kodlanmıştır. Cronbach alfa katsayısı Senaryo 1.A’ya yönelik ölçek için 0,857 değeri ile; Senaryo 1.B’ye yönelik ölçek için 0,889 değeri ile; Senaryo 1.C’ye yönelik ölçek için 0,842 değeri ile oldukça güvenilir bulunmuştur.

4.8.Faktör Analizi

Araştırmada beklemeye bağlı alıcıların duygusal tepkilerinin ölçülmesine ilişkin ölçeğin boyutlarının belirlenebilmesi için faktör analizinden yararlanılmıştır. Faktör yapısını basit bir

hale getirmek ve yorumlanmasını kolaylaştırmak için “varimax rotasyonu” kullanılmıştır. Muayene öncesi bekleme durumunda alıcı tepkilerine ilişkin 11 değişkene uygulanan faktör analizi sonucu yakın faktör yükleri ile birden fazla grubun altında dağılan değişkenler analizden çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Dokuz değişkene uygulanan analiz ile elde edilen Kaiser-Meyer- Olkin (KMO) örnekleme uygunluk sonucuna göre, örneklem büyüklüğü yeterli bulunmuştur (0,784). Bartlett testi anlamlılık değeri 0,000 ile analize devam edilmiştir. Analiz sonucunda üç faktör grubu elde edilmiştir. Bu faktörler toplam varyansın % 72,445’ini açıklamaktadır. İlk faktör grubu “öfke tepkileri”; ikinci faktör grubu “belirsizlik tepkileri”; üçüncü faktör grubu da “hizmet değerlendirmeleri” şeklinde Taylor’ın (1994) çalışmasından uyarlanarak adlandırılmıştır. Tablo 2’de muayene öncesinde beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 2: *Muayene öncesinde beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları*

	Faktörler		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Beklemenin sinir bozucu olduğunu düşünüyorum.	,908		
Beklemenin sıkıcı olduğunu düşünüyorum.	,898		
Beklemenin rahatsız edici olduğunu düşünüyorum.	,867		
Beklemenin boşa zaman harcamak olduğunu düşünüyorum.	,619		
Bekleme, bana kendimi aciz hissettirir.		,840	
Bekleme, bende endişe yaratır.		,763	
Bekleme, bende hakkım yenmiş hissi uyandırır.		,710	
Tekrar aynı hekime gelirim.			,886
Sunulan hizmetin kaliteli olduğunu düşünüyorum.			,886
Değişimi Açıklama Yüzdesi (%)	32,224	21,271	18,950
Cronbach Alfa Katsayısı	,860	,710	,780

Muayene esnasında beklemeyle ilişkin 11 değişkenden oluşan ölçeğe uygulanan faktör analizi sonucu yakın faktör yükleri ile birden fazla grubun altında dağılan üç değişken analizden çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Sekiz değişken için uygulanan faktör analizi sonucu elde edilen 0,806 KMO örnekleme uygunluk ve 0,000 Bartlett testi anlamlılık değerine bağlı olarak analize devam edilmiştir. Toplam varyansın % 80,226’sını açıklayan üç faktör grubuna

ulaşmıştır. Faktör grupları altında yer alan ifadeler, muayene öncesi beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğinde elde edilen faktörlerdeki ifadeler ile benzer bulunmuştur. Faktör grupları yukarıdaki gibi “öfke tepkileri”, “hizmet değerlendirmeleri” ve “belirsizlik tepkileri” şeklinde adlandırılmıştır. Tablo 3’te muayene esnasında beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 3: *Muayene esnasında beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları*

	Faktörler		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Beklemenin rahatsız edici olduğunu düşünüyorum.	,914		
Beklemenin sıkıcı olduğunu düşünüyorum.	,901		
Beklemenin sinir bozucu olduğunu düşünüyorum.	,882		
Beklemenin boşa zaman harcamak olduğunu düşünüyorum.	,765		
Tekrar aynı hekime gelirim.		,897	
Sunulan hizmetin kaliteli olduğunu düşünüyorum.		,883	
Bekleme, bana kendimi aciz hissettirir.			,870
Bekleme, bende endişe yaratır.			,854
Değişimi Açıklama Yüzdesi (%)	39,063	21,595	19,568
Cronbach Alfa Katsayısı	,913	,802	,692

Muayene sonrasında beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucu birden fazla faktör grubunun altında yakın değerlerle dağılan iki değişken analizden çıkarılmıştır. Dokuz değişken için tekrarlanan analiz ile elde edilen KMO örnekleme uygunluk sonucuna göre, örneklem büyüklüğü yeterli bulunmuştur (0,794). Bartlett testi anlamlılık değeri 0,000 ile analize devam edilmiştir. Analiz sonucunda üç faktör grubu elde edilmiştir. Faktör 1, “öfke tepkileri”; faktör 2, “belirsizlik tepkileri” ve faktör 3 de “hizmet değerlendirmeleri” olarak ifade edilmiştir. Bu faktörler toplam varyansın % 74,175’ini açıklamaktadır. Tablo 4’te muayene sonrasında beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 4: Muayene sonrasında beklemeye ilişkin alıcı tepkileri ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları

	Faktörler		
	Faktör	Faktör	Faktör
	1	2	3
Beklemenin sıkıcı olduğunu düşünüyorum.	,916		
Beklemenin rahatsız edici olduğunu düşünüyorum.	,894		
Beklemenin sinir bozucu olduğunu düşünüyorum.	,885		
Beklemenin boşa zaman harcamak olduğunu düşünüyorum.	,773		
Bekleme, bende endişe yaratır.		,846	
Bekleme, bana kendimi aciz hissettirir.		,843	
Bekleme, bende hakkım yenmiş hissi uyandırır.		,692	
Tekrar aynı hekime gelirim.			,869
Sunulan hizmetin kaliteli olduğunu düşünüyorum.			,832
Değişimi Açıklama Yüzdesi (%)	35,439	21,959	16,776
Cronbach Alfa Katsayısı	,898	,744	,657

Uygulanacak analiz yöntemlerine karar verebilmek için verilerin normal dağılıp dağılmadığı ölçülmüştür. Normallik varsayımının test edilmesi için Shapiro- Wilk ve Kolmogorov- Smirnov testi kullanılmıştır. Çarpıklık ve basıklık sonuçlarının +1,5 ile -1,5 değerleri arasında yer alması durumunda verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Yapılan analizlere göre verilerin normal dağıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

4.9.Fark Testleri

Beklemeye ilişkin alıcıların duygusal tepkilerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar t testi yardımıyla ölçülmüştür. Araştırmaya katılanların çoğunluğu kadın olup; cinsiyet grupları arasında birbirine yakın bir dağılım olmadığından, cinsiyete bağlı analiz yapılmamıştır.

Beklemenin muayenenin hangi aşamasında ortaya çıktığına bağlı olarak alıcı tepkilerinin farklılaşp farklılaşmadığı da bağımlı gruplar t testi ile ölçülmüştür. Muayene

öncesi, esnası ve sonrasında yaşanan bekleme durumlarının katılımcılar tarafından farklı değerlendirilip değerlendirilmediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.9.1. Bağımsız gruplar t testi.

Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında farklılığın olup olmadığı ölçülmüştür. Demografik özellikler tablosunda görüldüğü üzere yaş gruplarına ilişkin frekansların birbirinden uzak olması nedeniyle analize elverişli olmayacağından grupların “20 yaş ve altı” ile “21 yaş ve üstü” şeklinde iki grupta toplanması yoluna gidilmiştir. Söz konusu iki grup için analiz uygulanmıştır. Oluşturulan hipotez aşağıda yer almaktadır.

H₁₀: Katılımcıların muayene öncesinde beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Yapılan analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri, muayene öncesinde alıcı tepkilerine ilişkin üç faktör grubu için 0,05’den büyük çıkmıştır. Buna göre belirtilen durumlarda varyanslar eşittir. 0,05’den büyük p değerleri ile araştırmaya katılanların muayene öncesinde beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre *H₁₀* hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5’de görülmektedir.

Tablo 5: Muayene öncesi beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ile yaş grupları için bağımsız gruplar t testi analiz sonuçları

Senaryo 1A Muayene Öncesinde	Yaş Grupları	Ortalama	Levene Testi		T Testi			Hipotez Red/ Kabul
			F	P	Varyans Eşitliği	T	p	
Öfke Tepkileri*	20 yaş ve altı	2,1449	,038	,845	Eşit	1,766	,078	Kabul
	21 yaş ve üstü	1,9731						
Belirsizlik Tepkileri*	20 yaş ve altı	3,4177	,014	,906	Eşit	1,832	,068	Kabul
	21 yaş ve üstü	3,2321						
Hizmet Değerlendirmeleri	20 yaş ve altı	3,0571	2,46	,118	Eşit	-,752	,452	Kabul
	21 yaş ve üstü	3,1266						

*Bu faktör grubu altında yer alan ifadeler ters kodlandıktan sonra analiz edilmiştir.

Katılımcıların muayene esnasında beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında fark olup olmadığı da test edilmiştir. Oluşturulan hipotez aşağıda yer almaktadır.

H2₀: Katılımcıların muayene esnasında beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Muayene esnasında beklemeyle ilişkin alıcıların duygusal tepkileri ile yaş grupları arasındaki farklılığı ölçmek amacıyla uygulanan analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri alıcı öfke tepkileri için 0,05’den küçük; alıcı belirsizlik tepkileri ve hizmet değerlendirmeleri için 0,05’den büyük bulunmuştur. Buna göre ilk durum için varyanslar eşit değil, diğer iki durum için eşittir. 0,05’den küçük p anlamlılık değerleri ile alıcıların hizmet değerlendirmeleri ve belirsizlik tepkileri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre 21 yaş ve üzeri katılımcıların (ortalama: 2,3259) muayene esnasında beklemeyle ilişkin hizmet değerlendirmeleri 20 yaş ve altı katılımcılara (ortalama: 2,5224) nazaran daha olumsuzdur. Destekler biçimde, ortalamalar değerlendirildiğinde, 21 yaş ve üzeri katılımcıların muayene esnasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri de 20 yaş ve altı gruba göre daha olumsuz olma eğilimindedir. Öfke tepkileri faktör grubu için elde edilen p anlamlılık değeri 0,05’den büyük olduğundan alıcıların muayene esnasında beklemeyle ilişkin öfke tepkileri ile yaş grupları arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Analiz sonuçları Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6: *Muayene esnasında beklemeyle ilişkin alıcı tepkileri ile yaş grupları için bağımsız gruplar t testi analiz sonuçları*

Senaryo 1B Muayene Esnasında	Yaş Grupları	Ortalama	Levene Testi		T Testi			Hipotez Red/ Kabul
			F	P	Varyans Eşitliği	t	p	
Öfke Tepkileri*	20 yaş ve altı	2,1245	5,465	,020	Eşit değil	1,211	,227	Kabul
	21 yaş ve üstü	1,9984						
Hizmet Değerlendirmeleri	20 yaş ve altı	2,5224	,150	,699	Eşit	1,964	,049	Red
	21 yaş ve üstü	2,3259						
Belirsizlik Tepkileri*	20 yaş ve altı	3,5388	,669	,414	Eşit	3,327	,001	Red
	21 yaş ve üstü	3,1519						

* Bu faktör grubu altında yer alan ifadeler ters kodlandıktan sonra analiz edilmiştir.

Muayene sonrasında beklemeyle ilişkin alıcıların duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını ölçmek için oluşturulan hipotez aşağıda bulunmaktadır.

H3₀: Katılımcıların muayene sonrasında beklemeye ilişkin duygusal tepkileri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri her üç faktör için de 0,05'den büyük çıkmıştır. Buna göre varyanslar eşittir. 0,05'den büyük p değeri için muayene sonrasında beklemeye ilişkin alıcı öfke tepkileri ile yaş grupları arasında anlamlı fark olmadığı; ancak 0,05'den küçük p değerleri için belirsizlik tepkileri ve hizmet değerlendirmeleri ile yaş grupları arasında anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucu elde edilen ortalama değerlere göre 21 yaş ve üzeri katılımcıların muayene sonrasında beklemeye ilişkin olumlu belirsizlik tepkileri verme eğilimleri ve hizmet değerlendirmeleri 20 yaş ve altı katılımcılara göre daha düşüktür. Analiz sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: *Muayene sonrası beklemeye ilişkin alıcı tepkileri ile yaş grupları için bağımsız gruplar t testi analiz sonuçları*

Senaryo 1C Muayene Sonrasında	Yaş Grupları	Ortalama	Levene Testi		T Testi			Hipotez Red/ Kabul
			F	P	Varyans Eşitliği	T	p	
Öfke Tepkileri*	20 yaş ve altı	2,1357	1,423	,234	Eşit	1,834	,067	Kabul
	21 yaş ve üstü	1,9604						
Belirsizlik Tepkileri*	20 yaş ve altı	3,3905	,424	,515	Eşit	4,516	,000	Red
	21 yaş ve üstü	2,9177						
Hizmet Değerlendirmesi	20 yaş ve altı	3,3857	2,451	,118	Eşit	3,509	,000	Red
	21 yaş ve üstü	3,0253						

* Bu faktör grubu altında yer alan ifadeler ters kodlandıktan sonra analiz edilmiştir.

Katılımcıların beklemeye ilişkin duygusal tepkilerinin ailelerinin toplam gelirlerine göre farklılık gösterip göstermediği de bağımsız gruplar t testi ile ölçülmüştür. Ailenin toplam gelirini belirten grupların frekans dağılımlarının birbirinden uzak olması nedeniyle, verilerin analize elverişli hale getirilmesi için, gelir grupları “3000 TL ve altı” ve “3001 TL ve üstü” şeklinde iki grup altında toplanmıştır. Hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H4₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeye ilişkin duygusal tepkileri ile gelir grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H5₀: Katılımcıların muayene esnası beklemeye ilişkin duygusal tepkileri ile gelir grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H_{60} : Katılımcıların muayene sonrası beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile gelir grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Yapılan analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri muayene esnasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri faktörü dışında 0,05'den büyük çıkmıştır. Buna göre bu durum dışında varyanslar eşittir. 0,05'den büyük p değerleri ile araştırmaya katılanların beklemeyle ilişkin duygusal tepkileri ile ailelerinin toplam gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre H_{40} , H_{50} ve H_{60} yokluk hipotezleri kabul edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8: Beklemeye ilişkin alıcı tepkileri ile gelir grupları için bağımsız gruplar t testi analiz sonuçları

Senaryo	Levene Testi		T Testi			Hipotez Red/Kabul
	F	p	Varyans Eşitliği	t	p	
Senaryo 1A Muayene Öncesinde						
Öfke Tepkileri	3,121	,078	Eşit	-,001	,999	Kabul
Belirsizlik Tepkileri	,861	,354	Eşit	-1,837	,067	Kabul
Hizmet Değerlendirmeleri	,003	,959	Eşit	-,151	,880	Kabul
Senaryo 1B Muayene Esnasında						
Öfke Tepkileri	1,372	,242	Eşit	,912	,362	Kabul
Hizmet Değerlendirmeleri	1,214	,271	Eşit	,194	,846	Kabul
Belirsizlik Tepkileri	5,571	,019	Eşit değil	-1,332	,184	Kabul
Senaryo 1C Muayene Sonrasında						
Öfke Tepkileri	1,381	,241	Eşit	,673	,501	Kabul
Belirsizlik Tepkileri	,098	,754	Eşit	-1,746	,082	Kabul
Hizmet Değerlendirmeleri	,001	,970	Eşit	-1,603	,110	Kabul

4.9.2. Bağımlı gruplar t testi.

Muayene öncesinde, esnasında ve sonrasında ortaya çıkan bekleme durumlarında alıcı duygusal tepkilerinin farklılaşıp farklılaşmadığı bağımlı gruplar t testi yardımıyla ölçülmüştür. Her bir faktör grubu için üç ayrı durumu ifade eden üçer hipotez oluşturulmuştur.

4.9.2.1. Öfke tepkileri.

Katılımcıların beklemeyle ilişkin öfke tepkilerinin beklemenin muayene öncesi, esnası ya da sonrasında ortaya çıkma durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiştir. Oluşturulan hipotezler ve analiz sonuçları aşağıda yer almaktadır.

H7₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin öfke tepkileri ile muayene esnasında beklemeyle ilişkin öfke tepkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H8₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin öfke tepkileri ile muayene sonrasında beklemeyle ilişkin öfke tepkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H9₀: Katılımcıların muayene esnasında beklemeyle ilişkin öfke tepkileri ile muayene sonrasında beklemeyle ilişkin öfke tepkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Yapılan analizler sonucu p anlamlılık değerleri 0,05'den büyük olduğu için *H7₀*, *H8₀* ve *H9₀* yokluk hipotezleri kabul edilmiştir. Buna göre katılımcıların muayene öncesi, esnası ve sonrası beklemeyle ilişkin öfke tepkileri arasında anlamlı fark bulunmamaktadır. Analiz sonuçları Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9: *Öfke tepkileri için bağımlı gruplar t testi analiz sonuçları*

Öfke Tepkileri	Ortalama	Standart Sapma	T testi			Hipotez Red/ Kabul
			T	Serbestlik Derecesi	p	
Muayene Öncesinde	2,0775	,95615	,053	402	,958	Kabul
Muayene Esnasında	2,0751	,98169				
Muayene Öncesinde	2,0775	,95615	,224	402	,823	Kabul
Muayene Sonrasında	2,0670	,93932				
Muayene Esnasında	2,0751	,98169	,188	402	,851	Kabul
Muayene Sonrasında	2,0670	,93932				

4.9.2.2. Belirsizlik tepkileri.

Katılımcıların beklemeyle bağlı belirsizlik tepkilerinin, beklemenin muayene öncesi, esnası ya da sonrasında ortaya çıkma durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiştir. Oluşturulan hipotezler ve analiz sonuçları aşağıda yer almaktadır.

H10₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri ile muayene esnasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H11₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri ile muayene sonrasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H12₀: Katılımcıların muayene esnasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri ile muayene sonrasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Yapılan analiz sonuçları Tablo 10’da görülmektedir. p anlamlılık değeri 0,05’den büyük olduğu için *H10₀* yokluk hipotezi kabul edilirken; 0,05’den küçük p değerleri ile *H11₀* ve *H12₀* hipotezleri reddedilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri ile muayene esnasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri arasında anlamlı fark bulunmamaktadır. Ancak katılımcıların muayene öncesi beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri ile muayene sonrasında beklemeyle ilişkin belirsizlik tepkileri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Ortalama değerlere göre katılımcıların muayene öncesine göre muayene sonrasında beklemeyle ilişkin olumsuz belirsizlik tepkilerinin daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların muayene esnasında beklemeden kaynaklı belirsizlik tepkileri ile muayene sonrasında beklemeden kaynaklı belirsizlik tepkileri arasında da anlamlı fark bulunmuştur. Katılımcıların belirsizlik tepkileri açısından muayene esnasındansa muayene sonrasında beklemeyle daha olumsuz ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 10: *Belirsizlik tepkileri için bağımlı gruplar t testi analiz sonuçları*

Belirsizlik Tepkileri	Ortalama	Standart Sapma	T testi			Hipotez Red/ Kabul
			T	Serbestlik Derecesi	p	
Muayene Öncesinde	3,3449	,99606	-,932	402	,352	Kabul
Muayene Esnasında	3,3871	1,15374				
Muayene Öncesinde	3,3449	,99606	2,956	402	,003	Red
Muayene Sonrasında	3,2051	1,05033				
Muayene Esnasında	3,3871	1,15374	4,220	402	,000	Red
Muayene Sonrasında	3,2051	1,05033				

4.9.2.3.Hizmet değerlendirmeleri.

Katılımcılarda beklemenin ortaya çıktığı duruma bağlı olarak hizmet değerlendirmelerinde veya hizmet algısında bir farklılık olup olmadığı beklemenin muayene öncesi, esnası veya sonrasında yaşanmasıyla ilişkili olarak analiz edilmiştir. Oluşturulan hipotezler ve analiz sonuçları aşağıda yer almaktadır.

H13₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri ile muayene esnasında beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H14₀: Katılımcıların muayene öncesi beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri ile muayene sonrasında beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H15₀: Katılımcıların muayene esnasında beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri ile muayene sonrasında beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

Yapılan analizler sonucunda 0,05'den küçük p anlamlılık değerleri ile *H13₀*, *H14₀* ve *H15₀* yokluk hipotezleri reddedilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 11'de görülmektedir. Katılımcıların muayene öncesi, esnası ve sonrasında beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmeleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre katılımcıların muayene esnasında bekleme durumunda muayene öncesinde bekleme durumuna göre hizmet değerlendirmelerinin daha olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortalama değerlere göre katılımcıların muayene sonrasına göre muayene öncesinde beklemeyle bağlı hizmet değerlendirmelerinin daha olumsuz olduğu ve muayene sonrasına göre muayene esnasında bekleme durumunda hizmet değerlendirmelerinin de daha olumsuz bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tablo 11: Hizmet değerlendirmeleri için bağımlı gruplar t testi analiz sonuçları

Hizmet Değerlendirmeleri	Ortalama	Standart Sapma	T testi			Hipotez Red/Kabul
			T	Serbestlik Derecesi	p	
Muayene Öncesinde	3,0844	,90415	10,631	402	,000	Red
Muayene Esnasında	2,4454	,98408				
Muayene Öncesinde	3,0844	,90415	-2,818	402	,005	Red
Muayene Sonrasında	3,2444	1,02053				
Muayene Esnasında	2,4454	,98408	13,008	402	,000	Red
Muayene Sonrasında	3,2444	1,02053				

5.Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi ve Sonuç

Bu araştırmada katılımcıların sağlık hizmeti alım sürecinde karşılaştıkları farklı bekleme durumlarına ilişkin duygusal tepkilerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Beklemenin hizmet alım sürecinde yaşandığı aşamaya göre -muayene öncesi, esnası ya da sonrası- alıcıların duygusal tepkilerinin farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Farklı demografik özelliklere göre alıcıların beklemeye ilişkin tepkilerinin farklılık gösterip göstermediğı de test edilmiştir.

Ulaşılan sonuçlara göre araştırmaya katılanların yaşları yükseldikçe muayene esnasında ve muayene sonrasında karşılaşılan bekleme durumlarına ilişkin hizmet değerlendirmeleri ve belirsizlik tepkileri daha olumsuz olmaktadır. Yaş yükseldikçe bekleme, endişe verici ve kişiye kendini aciz hissettirici; ayrıca hizmet açasından da düşük kaliteli olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de nüfusun yaşlandığı ve sağlık hizmeti alımı konusunda gençlere nazaran ileri yaştakilerin daha fazla hizmet talebinde buldukları göz önüne alındığında, ileri yaş tüketici grupları için bu konuda araştırmalar yapılması önerilebilir.

Araştırmaya katılanların beklemeye bağlı belirsizlik tepkilerinin muayene sonrası aşamada en olumsuz olarak değerlendirildiğı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar muayene sonrası bekleme durumunda muayene öncesi ya da esnası bekleme durumuna göre kendilerini daha endişeli, hakkı yenmiş ve aciz hissetmektedirler. Bu durumda araştırmaya katılan hizmet alıcıları tarafından, tıbbi hizmetlerdense hasta hizmetlerinde yaşanan bekleme durumlarının belirsizlik açasından daha olumsuz nitelendirildiğı belirtilebilir. Bu nedenle sağlık

yöneticilerinin muayene sonrası sürece ve bu süreçte görev alan insan kaynağının zamanında hizmet sunumuna odaklanmaları ortaya çıkabilecek olumsuz belirsizlik tepkilerini önlemek açısından yararlı olacaktır. Muayene sonrası yaşanan bekleme durumları mümkün olduğunca önlenmesi; ancak ortaya çıkan bekleme durumları kaçınılmaz ise nedenleri konusunda hizmet alıcılarına gerekli bilgilendirmenin yapılması belirsizliğin yol açtığı endişeleri azaltabilir.

Muayene öncesi, esnası ve sonrasında ortaya çıkan bekleme durumları hizmet algısı açısından incelendiğinde, katılımcıların muayene esnasında yaşanan bekleme durumlarını en olumsuz değerlendirdikleri; en olumlu değerlendirmelere de muayene sonrası süreçte yaşanan bekleme durumlarda sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre katılımcılar muayene sonrası ortaya çıkan bekleme durumlarını belirsizlik açısından olumsuz değerlendirirken; bu durumu hizmet kalitesi değerlendirmelerine daha az yansıtmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, tekrar aynı hekime gelme konusunda muayene sonrası yaşanan bekleme durumlarına daha az duyarlılık göstermektedirler. Bu çerçevede katılımcıların hizmet değerlendirmelerini “hekim” üzerinden yapmış olabilecekleri düşünülmektedir. Muayene esnasında ve öncesinde yaşanan gecikmeler doğrudan hekim ile ilişkilendirilip hekim hizmet kalitesi açısından olumsuz değerlendirilmiş; ancak muayene sonrasında yaşanan gecikmeler hekimden bağımsız değerlendirilmiş olabilir. Beklemenin sağlık hizmet kalitesi açısından değerlendirilmesine ilişkin tüm süreci kapsayacak biçimde farklı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Almomani, I. ve AlSarheed, A. (2016). Enhancing outpatient clinics management software by reducing patients' waiting time. *Journal of Infection and Public Health*, 9, 734- 743.
- Anderson, R.T., Camacho, F.T. ve Balkrishnan, R. (2007). Willing to wait?: the influence of patient wait time on satisfaction with primary care. *BMC Health Services Research*, 7(31), 1- 5.
- Antonides, G., Verhoef, P.C. ve Aalst, M.V. (2002). Consumer perception and evaluation of waiting time: a field experiment. *Journal of Consumer Psychology*, 12(3), 193- 202.
- Bar-dayan, Y., Leiba, A., Weiss, Y., Carroll, J.S. ve Benedek, P. (2002, October). Waiting time is a major predictor of patient satisfaction in a primary military clinic. *Military Medicine*, 167, 842- 845.
- Bielen, F. ve Demoulin, N. (2007). Waiting time influence on the satisfaction- loyalty relationship in services. *Managing Service Quality: An International Journal*, 17(2), 174-193.
- Camacho, F., Anderson, R., Safrit, A., Jones, A.S. ve Hoffmann, P. (2006, November/ December). The relationship between patient's perceived waiting time and office-based practice satisfaction. *NC Med J*, 67(6), 409- 413.
- Chebat, J.C., Chebat, C.G., Vaninski, A. ve Filiatrault, P. (1995). The impact of mood on time perception, memorization, and acceptance of waiting. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 121(4), 411- 424.
- Clemmer, E.C. ve Scheider, B. (1989). Toward understanding and controlling customer dissatisfaction with waiting. *Marketing Science Institute Reports*, Cambridge: Mass, 89- 115.
- Davis, M. M. ve Heineke, J. (1998). How disconfirmation, perception and actual waiting times impact customer satisfaction. *International Journal of Service Industry Management*, 9(1), 64- 73.
- Dube- Rioux, L., Schmitt, B.H. ve Leclerc, F. (1989). Consumers' reactions to waiting: when delays affect the perception of service quality. *Advances in Consumer Research*, 16, 59- 63.

- Feinberg, R.A. ve Smith, P. (1989). Misperceptions of time in the sales transaction. *Advances in Consumer Research*, 16, 56- 58.
- Folkes, V.S., Koletsky, S. ve Graham, J.L. (1987, March). A field study of causal inferences and consumer reaction: the view from the airport. *Journal of Consumer Research*, 13, 534- 539.
- Hirsh, I.J., Bilger, R.C. ve Deatherage, B.H. (1956, December). The effect of auditory and visual background on apparent duration. *The American Journal of Psychology*, 69(4), 561-574.
- Hornik, J. (1984, June). Subjective vs. objective time measures: a note on the perception of time in consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 11, 615- 618.
- Hui, M.K., Dube, L. ve Chebat, J.C. (1997). The impact of music on consumers' reactions to waiting for services. *Journal of Retailing*, 73(1), 87- 104.
- Hui, M.K., Thakor, M.V. ve Gill, R. (1998, March). The effect of delay type and service stage on consumers' reactions to waiting. *Journal of Consumer Research*, 24, 469- 479.
- Katz, K.L., Larson, B.M. ve Larson, R.C. (1991). Prescription for the waiting in line blues: entertain, enlighten and engage. *Sloan Management Review*, 32(2), 44- 53.
- Leddy, K.M., Kaldenberg, D.O. ve Becker, B.W. (2003). Timeliness in ambulatory care treatment an examination of patient satisfaction and wait times in medical practices and outpatient test and treatment facilities. *Journal of Ambulatory Care Manage*, 26(2), 138–149.
- Lee, W. ve Lambert, C.U. (2005). The effect of waiting time and affective reactions on customers' evaluation of service quality in a cafeteria. *Journal of Foodservice Business Research*, 8(2), 19-37.
- Maister, D.H. (1985). The psychology of waiting lines. J.A. Czepiel, M.R. Solomon ve C.F. Surprenant (Eds), *The service encounter: managing employee/ customer interaction in service businesses* (ss. 113- 123). Lexington, MA: Lexington Books.
- McGuire, K.A., Kimes, S.E., Lynn, M., Pullman, M.E. ve Lloyd, R.C. (2010). A framework for evaluating the customer wait experience. *Journal of Service Management*, 21(3), 269- 290.
- Pruyn, A. ve Smidts, A.(1998). Effects of waiting on the satisfaction with the service: beyond objective time measures. *International Journal of Research in Marketing*, 15, 321–334.

- Ramseook-Munhurrun, P. (2016). A critical incident technique investigation of customers' waiting experiences in service encounters. *Journal of Service Theory and Practice*, 26(3), 246-272.
- Ryan, G., Hernandez-Maskivker, G.M., Valverde, M. ve Pamies-Pallise, M. (2018). Challenging conventional wisdom: positive waiting. *Tourism Management*, 64, 64-72.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Taylor, S. (1994, April). Waiting for service: the relationship between delays and evaluations of service. *Journal of Marketing*, 58, 56-69.
- Thompson, D.A ve Yarnold, P.R. (1995, December). Relating patient satisfaction to waiting time perceptions and expectations: the disconfirmation paradigm. *Academic Emergency Medicine*, 2(12), 1057- 1062.
- Thompson, D.A., Yarnold P.R., Williams, D.R. ve Adams, S.L. (1996, December). Effects of actual waiting time, perceived waiting time, information delivery, and expressive quality on patient satisfaction in the emergency department. *Annals of Emergency Medicine*, 28(6), 657- 665.
- Tom, G. ve Lucey, S. (1995). Waiting time delays and customer satisfaction in supermarkets. *Journal of Services Marketing*, 9(5), 20- 29.

CBOE VIX Endeksi ile OECD Ülke Borsaları Arasındaki Volatilite Yayılımı: CCC-MGARCH Modeli ile Ampirik Bir Araştırma

Emre Esat TOPALOĞLU*

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 14.10.2019

Öz

Finansal piyasalar arasındaki volatilite yayılımının tespit edilmesi, yerli ve yabancı yatırımcıların yanı sıra tüm menfaat sahiplerinin risk analizlerinde ve yatırım kararı almalarında belirleyici bir faktör olabilmektedir. Finansal piyasaların bütünleşmesi, piyasalar arasındaki getiri ve dalgalanma iletiminin artması, potansiyel volatilite yayılım etkilerini analiz etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, VIX Volatilite Endeksi ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) kurucu üye ülkelerin borsaları arasındaki volatilite yayılımını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, VIX Volatilite Endeksi ve ülke borsa endekslerine ilişkin 25.03.2015-21.09.2018 periyodundaki günlük veriler analiz edilmiştir. Chicago Board Options Exchange Volatility Index (CBOE) VIX Volatilite endeksi ile ülke borsaları arasındaki volatilite yayılımı CCC-MGARCH modeli ile araştırılmıştır. İnceleme neticesinde, VIX volatilite endeksinden İzlanda OMX endeksi haricindeki tüm ülke borsalarına doğru negatif yönlü şok ve volatilite yayılımının varlığı tespit edilmiştir. Bu dönemde, sistemde gerçekleşen şokların NUS, ATX, FTMIB ve ATG endekslerinde, diğer ülke borsalarına göre daha büyük olduğu ve geçmiş dönem şokların etkisinin ATX endeksi haricinde diğer tüm ülke borsalarında uzun hafıza özelliği gösterdiğini de söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Volatilite, Volatilite Yayılımı, Borsa Endeksi, OECD*

* Dr. Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, emresatopal@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8771-779X

Volatility Spillover between CBOE VIX Index and OECD Countries Stock Exchange: An Empirical Study with CCC-MGARCH Model

Abstract

The determination of the volatility spillover between financial markets can be a determining factor in the risk analysis and investment decisions of all stakeholders, as well as domestic and foreign investors. The integration of financial markets, the increase in the return and the volatility transmission between the markets necessitates the analysis of potential volatility spillover effects. In this study, it was aimed to determine the volatility spillover between the VIX Volatility Index and the major stock exchanges of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) founding member countries. In this context, the daily data of VIX volatility Index and countries' major stock indices in the 25.03.2015-21.09.2018 period were analyzed. Chicago Board Options Exchange Volatility Index (CBOE) VIX volatility index and the volatility spillover between the countries' indices were investigated with the CCC-MGARCH model. There is negative shock and volatility spillover from VIX volatility index to all country stock markets except Iceland OMX index. It is possible to say that the shocks in the system are larger than the stock exchanges of NUS, ATX, FTMIB and ATG and the effect of past shocks has long memory characteristics on all stock markets except ATX index.

Keywords: *Volatility, Volatility Spillover, Stock Exchange Index, OECD*

Giriş

Herhangi bir değişkenin zaman serisi içerisinde ortalamadan sapması diğer bir deyişle, ortalama değere göre yüksek düzeyde artış veya azalış göstermesi volatilité olarak karşımıza çıkmaktadır. Finansal serilerde volatilité pay senedi, bono, tahvil veya herhangi bir finansal varlığın fiyatında meydana gelen dalgalanmaların büyüklüğünü ve gerçekleşme aralığını açıklamak için kullanılmaktadır. Pay piyasalarında iktisadi, politik ve finansal faktörler volatilitéye neden olmakla birlikte yüksek düzeyde volatilité, yatırımcılar açısından da risk unsuru konumundadır.

Küreselleşme ile birlikte finansal piyasaların entegrasyonu ve karşılıklı etkileşimi neticesinde piyasalar arasında yayılma etkisi ortaya çıkmaktadır. Bir ülkedeki finansal piyasada meydana gelen şoklar, o ülkede fiyat değişimlerine neden olmakta ve bu etki bir başka ülkenin finansal piyasasına etki etmektedir. Bu etki literatürde volatilité yayılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Volatilité yayılımı, bir piyasadaki şoklar doğrultusunda ortaya çıkan oynaklığın bir başka piyasaya aktarıldığı süreç olarak tanımlanabilirken, finansal niteliğe sahip olayların bir piyasadan diğer piyasalara aktarımı ya da ekonomi içerisindeki finansal değişkenlerin farklı değişkenlere etkisi olarak ifade edilebilmektedir (Verma ve Jackson, 2012; Darrat ve Benkato, 2003). Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, pay piyasalarının uluslararası nitelik kazanması, doğrudan ve dolaylı (portföy) yatırımları gibi faktörler, finansal piyasaları birbirine bağımlı hale getirmekte ve piyasalar arasında volatilité yayılımlarını artmaktadır. Küreselleşme olgusu ile finansal piyasalar etkileşim içerisinde oldukları ülkelerin piyasalarında meydana gelen birçok faktörden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, etkileşim içerisinde olan ülkelere birinin pay piyasasında ortaya çıkan oynaklığın artması veya azalması diğer ülkelerde de pay piyasalarına etki edebilmektedir (Değirmenci ve Abdioğlu, 2017).

Finansal piyasalar arasındaki volatilité yayılımının tespit edilmesi, yerli ve yabancı yatırımcıların yanı sıra tüm menfaat sahiplerinin risk analizlerinde ve yatırım kararı almalarında belirleyici bir faktör olabilmektedir. Politika yapıcılara açısından volatilité yayılımı ise finansal kurumların devamlılığının sağlanması, finansal piyasaların etkinliği ve işleyişi açısından önem arz etmektedir (Mwambulu ve Xianzhi, 2016). Diğer bir deyişle, piyasalar arasındaki aktarım sürecini anlayabilmek risk yönetimi, yatırım kararları ve düzenleyici otoritelerce finansal denetim ve işleyiş açısından belirleyici nitelikte olabilmektedir. Bu bağlamda küreselleşme sonucunda finansal piyasalarının bütünleşmesi, piyasalar arasındaki getiri ve dalgalanma iletiminin artması, potansiyel volatilité yayılım etkilerini analiz etmeyi gerekli kılmaktadır.

Finansal serilerin analizinde, sahip oldukları nitelikler doğrultusunda doğrusal zaman serileri yerine doğrusal olmayan koşullu değişen varyans modelleri kullanılmaktadır. Volatilite modellemesi için kullanılan finansal zaman serileri, aşırı basıklık, volatilite kümelenmesi ve kaldıraç etkisi olmak üzere üç temel unsura sahiptir. Bu üç unsurdan biri ya da daha fazlası finansal zaman serilerinde mevcut ise sabit varyans varsayımı geçerliliğini yitirmektedir. Literatürde volatilite modellemesi için ARCH/GARCH modeller grubu sıklıkla kullanılırken, piyasalara ilişkin zaman serileri arasındaki volatilite bağımlılığı ve yayılım mekanizması ise CCC-MGARCH, DCC-MGARCH, BEKK-MGARCH gibi çok değişkenli GARCH modelleri ile belirlenebilmektedir.

Bu çalışmada, finansal piyasalardaki korkunun derecesini ölçen CBOE VIX Endeksi (VIX Endeksi-Chicago Board Options Exchange Volatility Index) ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD-The Organisation for Economic Co-operation and Development) kurucu üye ülkelerin borsaları arasındaki volatilite yayılımını tespit etmek amaçlanmıştır. Ülke borsaları arasındaki volatilite yayılımı, Bollerslev (1990) tarafından geliştirilen koşullu kovaryansın değişken, koşullu korelasyonların sabit olduğu varsayımından hareketle tahminleme yapan CCC (Constant Conditional Correlations-sabit koşullu korelasyon) yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, volatilite kavramına ilişkin teorik açıklamaların yer aldığı giriş bölümü, volatilite yayılımını tespit edebilmek için gerçekleştirilen analizlere dair metodoloji bölümü ve araştırmada elde edilen bulguların değerlendirildiği bölüm olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır.

Avrupa'nın Marshall planı çerçevesinde yeniden inşası için 1961 yılında kurulmuş olan OECD'ye üye olan ülkeler sanayisi gelişmiş ve ekonomik olarak güçlü ülkelerdir. OECD, ülkelerin finansal istikrarına, ekonomik gelişimine, kalkınmalarına ve dünya ticaretinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. OECD, ticaret ve yatırım alanlarındaki küresel akımları ve etkinliği de ölçmektedir. OECD'nin bu niteliklerinin yanı sıra dünyanın en büyük ekonomik örgütlerinden biri olması ve ülkeler arasında köprü konumunda oluşundan dolayı çalışmada OECD ülkeleri esas alınmış ve bu ülkelerin pay piyasaları arasındaki olası etkileşimler araştırılmıştır. Pay piyasalarında meydana gelebilecek dalgalanmalar neticesinde ortaya çıkan volatilitenin ve volatilite yayılımının araştırılması ve gerekli önlemlerin alınması, ülkelerin ekonomik gelişimi, finansal istikrarı ve finansal krizlerin olası etkilerinin minimize edilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın, korku endeksi olarak kabul gören CBOE VIX volatilite endeksi ile OECD kurucu 19 üye ülke borsası arasındaki volatilite yayılımını incelemesi açısından özgünlük sunduğu ve literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

1. Literatür Taraması

Literatürde volatilité yayılımına ilişkin çalışmalar büyük ilgi görmektedir. Çeşitli makroekonomik faktörlerden piyasalara doğru yayılımın incelendiği çeşitli çalışmalar olmakla birlikte, çalışmaların daha çok pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımı üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımları genellikle MGARCH modelleri ile araştırılmıştır. Literatürde konuya ilişkin gerçekteşirilen önceki çalışmalar, ağırlıklı olarak iki ÷lke piyasası arasındaki volatilité yayılımına odaklanırken, ÷lke grupları esas alınarak yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, OECD kurucu üye ÷lkelerin pay piyasaları ile VIX volatilité endeksi arasındaki volatilité yayılımı incelenmiştir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası alan yazınında ÷lke grubunda incelenen volatilité yayılımına ilişkin çalışmalarda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Volatilité yayılımı üzerine 1995 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalara kronolojik sıralama doğrultusunda aşağıda yer verilmiştir.

Koutmas ve Booth (1995), New York, Tokyo ve Londra pay piyasalarında fiyat ve volatilité yayılımını incelemişlerdir. Günlük kapanış fiyatları kullanılarak hesaplanan getiriler doğrultusunda, piyasalar arasındaki volatilité yayılımın varlığı tespit edilirken, kaldıraç etkisinin de geçerli olduğu belirlenmiştir. Liu ve Pan (1997) çalışmalarında, 1984-1998 döneminde ABD ve Japonya'dan Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Tayland dahil olmak üzere dört Asya borsasına doğru ortalama getiri ve volatilité yayılımı etkilerini araştırmışlardır. Araştırma neticesinde, ABD pay piyasasından dört Asya pazarına doğru volatilité yayılımının Japonya piyasasına göre daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Ramchand ve Susmel (1998), Ocak 1980 – 1990 dönemi için Avrupa, Uzak Doğu ve Kuzey Amerika ÷lkelerinin majör pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, ABD pay piyasasında oynaklığın yüksek olduğunda ABD ve diğer Dünya piyasaları arasındaki korelasyonların düşük varyans rejiminden yaklaşık 2 ila 3,5 kat daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ng (2000), 1975-1996 dönemi için ABD ve Japonya pay piyasalarından 6 Pasifik ÷lkesine (Hong Kong, Kore, Malezya, Singapur, Tayvan, Tayland) doğru getiri ve oynaklık yayılımı bölgesel ve dünya bazında incelenmiştir. İnceleme neticesinde, oynaklık yayılımının piyasalar üzerindeki etkisinin Dünya piyasasında daha fazla olmakla birlikte bölgesel bazda da oynaklık yayılımının da piyasalar üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Kanas (2003), ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa ve Kanada olmak üzere altı sanayileşmiş ÷lke için pay getirileri ile döviz kuru değişimleri arasındaki karşılıklı bağımlılık incelenerek volatilité yayılımları test edilmiştir. Çalışmada, Almanya hariç diğer ÷lkeler için pay getirilerinden döviz

kuru değişimlerine doğru volatilitte yayılımının varlığı tespit edilirken, döviz kurundan pay getirilerine doğru herhangi bir yayılım tespit edilmemiştir. Yang ve Doong (2004) çalışmasında, G7 ülkelerinde pay fiyatları ile döviz kurları arasındaki volatilitte yayılımı incelenmiştir. Çalışma sonucunda, G7 ülkeleri için asimetrik volatilitte yayılım etkisinin varlığına ilişkin kanıtlar bulunurken, pay fiyatlarındaki oynaklığın gelecekteki döviz kuru hareketlerine olan etkisinin, döviz kuru oynaklığının pay fiyatlarına olan etkisine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Baele (2005) ise Avrupa ve ABD pay piyasaları arasındaki volatilitte yayılımını incelemiştir. İnceleme neticesinde, AB ve ABD'deki şok yayılma yoğunluğunun 1980 ve 1990'lı yıllarda meydana geldiği ve bu yayılımın AB piyasaları için daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Deehani ve Moosa (2006) tarafından yapılan çalışmada Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan pay piyasaları arasındaki volatilitte yayılımları analiz edilmiştir. Analiz neticesinde, bir piyasadaki oynaklığın diğer iki ülke piyahasındaki volatilitteyi açıklayamadığı ancak ülkeler arasındaki oynaklık etkilerinin en fazla Kuveyt pay piyasasında gerçekleştiği ortaya çıkarılmıştır. Chanchaoenchai ve Dibooglu (2006), 1997 Asya krizi sırasında altı Güneydoğu Asya pay piyasaları arasındaki volatilitte yayılımını araştırmışlardır. Çalışmada, Tayland'da başlayan krizin diğer piyasalara da yayıldığı belirlenmiştir. Morales (2008) çalışmasında 1998-2006 döneminde bir Avrupa ve altı Latin Amerika ülkesinin pay piyasaları arasındaki volatilitte yayılımlarını incelemiştir. Çalışmada Euro para biriminin piyasaya sunulması öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönem analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, pay piyasası getiri oynaklığından döviz kuru oynaklığına doğru volatilitte yayılımının varlığı ortaya çıkarılırken, tersi bir yayılımın ise geçerli olmadığı tespit edilmiştir.

Lee (2009), Altı Asya ülkesi Hindistan, Hong Kong, Güney Kore, Japonya, Singapur ve Tayvan pay piyasaları arasındaki volatilitte yayılımı incelemiştir. Çalışma sonucunda, ülke piyasaları arasında önemli ölçüde oynaklık yayılma etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Mukherjee ve Mishra (2010), Hong Kong, Kore, Singapur, Tayland ve Hindistan pay piyasaları arasındaki borsa entegrasyonu ve volatilitte yayılımını araştırmışlardır. Çalışmada, farklı derecelerdeki korelasyonlar dışında, Hindistan ile Asya ülkeleri arasında anlamlı ve çift yönlü volatilitte yayılımı etkisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Walid ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada 1994-2009 döneminde dört gelişmekte olan ülkenin pay fiyatlarındaki oynaklık ve döviz kuru değişimleri arasındaki dinamik bağlantı incelenmiştir. Analiz sonucunda, pay fiyatlarındaki oynaklığın döviz piyasasında yaşanan olaylara asimetrik etkisinin geçerli olduğu ve döviz kuru değişikliklerinin rejimler arası geçiş olasılığını önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Pandey ve Kumar (2011), Hindistan, Çin, Singapur, Japonya, Endonezya, İngiltere, Avustralya, Almanya ve ABD olmak üzere dokuz büyük pay piyasası

arasındaki volatilité yayılımını 4 Ocak 2000 - 17 Temmuz 2009 dönemini esas alarak incelemişlerdir. İnceleme neticesinde, Hindistan pay piyasasındaki volatilitenin Japonya, Çin, Singapur, İngiltere ve Endonezya borsalarının volatilitesi ile birlikte hareket ettiği belirlenmiştir. Arouri ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışmada, Avrupa'daki petrol fiyatları ile pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımı sektörel bazda araştırılmıştır. Araştırma neticesinde sektör pay getirileri ile petrol fiyatları arasında volatilité yayılımının söz konusu olduğu ortaya çıkarılmıştır. Hwang (2014), Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika ve ABD Latin Amerika pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımını, küresel kriz dönemi esas alınmak suretiyle 1 Ocak 2006-31 Aralık 2010 tarihleri arasında araştırmıştır. Araştırma neticesinde, kriz döneminde ilgili ülkeler arasında volatilitenin bulaşıcı olduğu ve koşullu korelasyonların bu dönemde daha yüksek volatilité içerdiği tespit edilmiştir. Kutler ve Torun (2014) tarafından yapılan çalışmada, 5 Ocak 2000-13 Ocak 2014 tarihleri arasında ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Brezilya, Çin, Hong Kong, Rusya ve Türkiye majör pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımı incelenmiştir. Çalışma sonucunda, gelişmiş ekonomiye sahip ülke piyasaları arasında güçlü volatilité yayılımının varlığı tespit edilirken, yayılımın gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru zayıfladığı da ortaya çıkarılmıştır. Majdoub ve Mansour (2014) çalışmalarında, gelişmekte olan İslam ülkeleri Türkiye, Endonezya, Pakistan, Katar ve Malezya ile ABD piyasası arasındaki koşullu korelasyon katsayılarını belirlemeyi amaçlamışlardır. ABD piyasası ile İslam ülkeleri arasında zayıf korelasyon ilişkisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Golosnoy ve diğerleri (2015), küresel kriz öncesi ve sırasında ABD, Almanya ve Japonya pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımını, 5 Ocak 1996-26 Şubat 2009 dönemi için analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, ülkeler arasında volatilité yayılımının varlığı tespit edilirken, bu yayılımın kriz döneminde yoğunlaştığı da belirlenmiştir.

Syriopoulos ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmada, 3 Ocak 2005 ile 31 Aralık 2013 dönemi için BRICS ülkeleri ile ABD pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımı incelenmiştir. İnceleme neticesinde, ABD ile BRICS ülkeleri pay piyasaları arasında getiri ve volatilité yayılımının varlığı tespit edilmiştir. Li ve Giles (2015), 1993-2012 döneminde ABD, Japonya ve altı gelişmekte olan Asya ülkesi (Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler) arasındaki volatilité yayılımını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, ABD'den Japonya ve diğer Asya ülke pay piyasalarına doğru tek yönlü oynaklık yayılımı olduğu belirlenirken, Asya krizi döneminde ise ABD ve Asya ülkeleri arasındaki çift yönlü volatilité yayılımının varlığı belirlenmiştir. Bayramođlu ve Abasız (2017) çalışmalarında, 12.03.2013-30.12.2016 dönemi için gelişmekte olan Brezilya, Meksika, Rusya, Türkiye borsa endeksleri arasındaki volatilité yayılımını incelemişlerdir. İnceleme sonucunda, piyasalarda yaşanan

şokların borsa getirilerinde kalıcı sapmalara neden olduğu, piyasaların zayıf formda etkin olduğu, Meksika ve Rusya için kaldıraç etkisinin geçerliliği ve volatilité yayılımının anlamlı olduğu ve Brezilya ve Türkiye için volatilité yayılımının ise simetrik ancak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Çelik ve diğerleri (2018) tarafında yapılan çalışmada, 28.01.2013-26.01.2017 dönemi için NIMPT olarak adlandırılan beş ülkenin (Nijerya, Endonezya, Meksika, Filipinler ve Türkiye) piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımları incelenmiştir. Çalışmada, NIMPT ülkeleri arasında korelasyon seviyesinin düşük olduğu ve Endonezya, Meksika, Nijerya, Filipinler ve Türkiye pay piyasalarının kullanışlı bilgi ve piyasa etkinliği konusunda diğerlerine karşı üstünlüğe sahip olmadığı ve Nijerya pay piyasası haricinde kaldıraç etkisinin geçerli olduğu ortaya çıkarılmıştır. Değirmenci ve Abdioğlu (2018) çalışmasında, 2006-2014 döneminde gelişmiş ülkelerin pay piyasalarından (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya) kırılğan beşlilerin (Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye) pay piyasalarına doğru oynaklık yayılımı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, gelişmiş ülkelerde ve kırılğan beşlilerde kaldıraç etkisinin varlığı tespit edilirken, gelişmiş ülkelerin pay piyasalarından kırılğan beşlilerin pay piyasalarına doğru önemli düzeyde oynaklık yayılımının da gerçekleştiği belirlenmiştir.

Literatürde volatilité yayılımına ilişkin yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, makroekonomik faktörlerden piyasalara doğru ya da piyasadan piyasaya doğru yayılımın analiz edildiği görülmektedir. Bu çalışmada, literatüre özgünlük ve katkı sunacağı düşünölen VIX volatilité endeksinden OECD kurucu üye ülkelerin pay piyasalarına doğru volatilité yayılımı incelenmiştir. Bu doğrultuda yapılan analizlerin kapsamı ve analizler sonucu elde edilen bulgular ilerleyen bölümlerde ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

2. Veri Seti

Finansal piyasaların volatilité modellemelerinde ARCH/GARCH modeller grubunun sıklıkla kullanıldığı görölmektedir. Piyasalara ilişkin zaman serileri arasındaki volatilité bağımlılığı ve yayılım mekanizması araştırılmak istendiğinde ise CCC-MGARCH, DCC-MGARCH, BEKK-MGARCH gibi GARCH türevi modellerin tek değişkenli modellere göre tercih edildiği ve çok değişkenli GARCH modelleri ile daha etkin sonuçlara ulaşıldığı görölmüştür. Çalışmada, finansal piyasalardaki korkunun derecesini ölçen CBOE VIX Endeksi (VIX Endeksi-Chicago Board Options Exchange Volatility Index) ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD-The Organisation for Economic Co-operation and Development) kurucu üye ülkelerin borsaları arasındaki volatilité yayılımını tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmada ulaşılabacak bulguların OECD kurucu üye ülkelerinde para politikaları oluşturulmasına katkı sağlanması da hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışmada test edilen

temel hipotez “VIX endeksi ile OECD ülkeleri arasında volatilité yayılımı vardır” şeklinde kurgulanmıştır. VIX endeksi 1993 yılında CBOE (Chicago Board of Trade) tarafından oluşturulmuş ve başta ABD olmak üzere tüm ülkelerce takip edilen önemli bir gösterge olmuştur. Standard & Poor's pay opsiyon fiyatlarını kullanan VIX, opsiyon fiyatlarının piyasadaki oynaklığı ile ilişkisi doğrultusunda piyasanın beklenen volatilitésini belirlemektedir. VIX endeksi, Standard & Poor's 500 endeksi için düzenlenen opsiyonlardan vadesine bir hafta kalanlar ile vadesine en fazla iki ay olan opsiyon fiyatlarındaki volatilité beklentisi ile hesaplanmaktadır. Küresel finansal krizin olası etkilerinden veri setini arındırmak ve kriz sonrası dönemi inceleyebilmek için VIX ve diğer 19 ülke borsa endeksine ilişkin ortak ve tam olarak ulaşılabilen 25.03.2015-21.09.2018 periyodundaki günlük veriler analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Veriler, investing.com ve finance.yahoo.com veri tabanlarından elde edilmiştir. Araştırmaya konu olan 19 farklı ülkenin pay piyasalarına ilişkin verilerine tam olarak ulaşılabildiği zaman periyodunun bu şekilde belirlenmesindeki amaç İncelenen dönemdeki günlük veriler, ülkeler arasındaki eş anlı olmayan işlem günleri doğrultusunda düzenlenerek ortak bir zaman serisi oluşturulmuştur. Günlük kapanış fiyatları, logaritmik fark getiri formunda aşağıdaki eşitlik vasıtasıyla analize dâhil edilmiştir.

$$R_t = \text{Ln} \left(\frac{P_t}{P_{t-1}} \right) \quad (1)$$

Çalışmada, VIX endeksi ve OECD ülke borsalarını temsil eden endeksler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Ülkelere İlişkin Borsa Endeksleri

Ülke	Endeks	Notasyon
ABD	CBOE Volatility Index	VIX
ABD	NYSE Top US 100	NUS
Almanya	DAXAXI	DAX
Avusturya	Austrian Traded Index	ATX
Belçika	BEL20	BFX
Danimarka	OMXC20	OMXC
Fransa	CAC 40	FCHI
Hollanda	AEX	AEX
İngiltere	FTSE100	FTSE
İrlanda	ISEQ	ISEQ
İspanya	IBEX35	IBEX
İsveç	OMXS30	OMXS
İsviçre	Swiss Market Index	SMI
İtalya	FTSE MIB	FTMIB
İzlanda	ICEXMAIN	OMX
Kanada	S&P TSX	GSPTSE
Norveç	OSLO OBX	OBX
Portekiz	PSI20	PSI
Türkiye	BIST100	BIST
Yunanistan	Athens General Composite	ATG
Kaynak: www.investing.com		

OECD kurucu üye ülke konumunda olan yirmi ülke yer almaktadır. Lüksemburg'a ilişkin borsa verisine ulaşılamadığı için bu ülke analiz kapsamından çıkarılmıştır. Ele alınan on dokuz ülkenin pay endeks değerleri, ülkelere özgü yerel para cinsinden analize dâhil edilmiştir (Chancharoenchai ve Dibooglu, 2006; Lee, 2009).

3.Yöntem

Finansal piyasalar arasındaki etkileşimi analiz edebilmek için çapraz korelasyon, eşbütünleşme, VAR, GARCH ve stokastik volatilité modelleri gibi farklı metodolojiler kullanılabilir. Bu çalışmada, VIX endeksi ile OECD ülkelerine ilişkin borsa endeksleri arasındaki volatilité yayılımını modelleyebilmek için Bollerslev (1986) tarafından geliştirilen genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans (GARCH) modelinin, Bollerslev, Engle ve Wooldridge (1988) tarafından geliştirilen ve çok değişkenli bir sistemde volatilité yayılımını gösteren MultiGARCH (MGARCH) modeli tercih edilmiştir. MGARCH modelleri, veri setinin yapısında bulunan şokların oynaklık yayılım sürecini göz önünde bulundurmaktadır. Çalışmada, Bollerslev (1990) tarafından geliştirilen koşullu kovaryansın değişken, koşullu korelasyonların sabit olduğu varsayımından hareketle tahminleme yapan CCC (Constant Conditional Correlations) yaklaşımı kullanılmıştır.

CCC MGARCH modeli kapsamında, logaritmik fark getiri serisi için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış, ardından Spearman korelasyon analizi ile endeksler arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Sonrasında serilerin durağan olup olmadıkları Augmented DickyFuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) testleri ile incelenmiştir. Serilerin durağanlığının sağlanmasının ardından endeksler arasındaki volatilité yayılımı tespit edilmiştir.

4. Bulgular

CBOE VIX korku endeksinin OECD kurucu üye ülke borsalarına olan volatilité yayılımına ilişkin modelleme öncesinde borsa endekslerine ait logaritmik fark getiri serisi için tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 2 görülmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Maks.	Min.	St.Sap.	Çarpk.	Bask.	J-B Olas.
VIX	-0.019	-0.718	76.820	-31.300	8.734	1.489	13.390	0.000
NUS	0.032	0.047	3.671	-4.537	0.811	-0.772	7.553	0.000
DAX	0.006	0.069	4.852	-7.067	1.216	-0.495	5.962	0.000
ATX	0.039	0.114	3.831	-7.302	1.192	-0.656	6.531	0.000
BFX	0.001	0.042	3.801	-6.613	1.038	-0.672	7.172	0.000
OMXC	0.010	0.023	6.559	-5.325	1.214	-0.162	6.091	0.000
FCHI	0.011	0.050	4.060	-8.384	1.191	-0.691	8.244	0.000
AEX	0.013	0.075	4.320	-5.873	1.110	-0.481	6.456	0.000
FTSE	0.008	0.045	3.515	-4.779	0.964	-0.196	5.510	0.000
ISEQ	0.011	0.016	4.284	-10.420	1.172	-1.488	15.480	0.000
IBEX	-0.024	0.026	4.464	-13.190	1.333	-1.635	17.150	0.000
OMXS	-0.003	0.055	3.797	-8.800	1.153	-0.802	8.795	0.000
SMI	-0.005	0.032	5.115	-4.372	0.994	-0.121	5.499	0.000
FTMIB	-0.009	0.082	5.699	-13.330	1.545	-1.068	11.740	0.000

OMX	0.026	0.016	4.208	-4.344	0.913	0.004	5.773	0.000
GSPTSE	0.011	0.059	2.897	-3.721	0.748	-0.448	5.586	0.000
OBX	0.056	0.065	4.410	-5.342	1.131	-0.238	5.297	0.000
PSI	-0.016	0.012	4.604	-7.247	1.185	-0.758	7.126	0.000
BIST	0.021	0.053	5.255	-7.398	1.419	-0.792	6.916	0.000
ATG	-0.013	0.087	9.184	-18.940	2.009	-1.762	19.820	0.000

Getiri serisi için tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, ortalama getirinin en yüksek olduğu borsa ATX iken en düşük getiri ortalamasına sahip borsa ise IBEX olarak belirlenmiştir. Borsalar için ortalamadan sapmaları ifade eden ve risk unsuru olarak ifade edilen en yüksek standart sapma değeri ATG borsasına aittir. Basıklık, çarpıklık ve J-B değerlerine göre ise tüm endekslere ilişkin zaman serilerinin normal dağılmadıkları da tespit edilmiştir.

Tanımlayıcı istatistik ve borsalar arasındaki ilişki düzeylerine dair değerlendirmeler sonrasında, borsaların zaman serilerine ilişkin durağanlık sınamaları gerçekleştirilmiştir. Öncelikle serilere ait fiyat ve getiri zaman yolu grafikleri ile serilerin durağan bir yapıda olup olmadıkları gözlemlenebilmektedir. Sonrasında ise serilerin birim kök içerip içermedikleri genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Peron (PP) testleri ile araştırılmıştır.

Zaman serilerinin durağanlığına yönelik gerçekleştirilen birim kök test sonuçları, Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

	ADF		Karar	PP		Karar
	Sabitli	Sabitli-Trendli		Sabitli	Sabitli-Trendli	
VIX	-21.343***	-21.328***	I0	-29.859***	-29.837***	I0
NUS	-26.434***	-26.445***	I0	-26.657***	-26.716***	I0
DAX	-26.992***	-26.991***	I0	-27.318***	-27.340***	I0
ATX	-27.178***	-27.174***	I0	-27.392***	-27.403***	I0
BFX	-25.882***	-25.866***	I0	-26.875***	-26.863***	I0
OMXC	-28.006***	-27.987***	I0	-28.269***	-28.247***	I0
FCHI	-26.774***	-26.778***	I0	-27.687***	-27.788***	I0
AEX	-26.235***	-26.237***	I0	-26.764***	-26.821***	I0
FTSE	-26.715***	-26.709***	I0	-26.838***	-26.837***	I0
ISEQ	-20.563***	-20.553***	I0	-26.372***	-26.359***	I0
IBEX	-26.832***	-26.835***	I0	-27.332***	-27.397***	I0
OMXS	-29.778***	-29.813***	I0	-30.966***	-31.332***	I0
SMI	-27.613***	-27.614***	I0	-28.999***	-29.104***	I0
FTMIB	-29.412***	-29.417***	I0	-29.756***	-29.856***	I0
OMX	-28.520***	-21.725***	I0	-29.056***	-29.491***	I0
GSPTSE	-25.001***	-25.009***	I0	-24.998***	-25.028***	I0
OBX	-27.248***	-27.282***	I0	-27.614***	-27.787***	I0
PSI	-16.005***	-16.052***	I0	-25.236***	-25.513***	I0
BIST	-27.870***	-27.852***	I0	-28.008***	-27.988***	I0
ATG	-25.257***	-25.249***	I0	-25.247***	-25.241***	I0
Kritik Değerler						
%1	-3.438	-3.970		-3.438	-3.970	
%5	-2.865	-3.415		-2.865	-3.415	
%10	-2.568	-3.130		-2.568	-3.130	

ADF ve PP birim kök testleri sonuçları incelendiğinde, OECD ülke borsalarına ait getiri serilerinin tümünün %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan oldukları yani birim kök

içermedikleri tespit edilmiştir. Durağanlık sağlandıktan sonra VIX volatilité endeksi ile OECD ÷lke borsa endeksleri arasındaki volatilité yayılım etkisi ölç÷lmüştür. CCC volatilité yayılım analiz sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. CCC-MGARCH Tahmin Sonuçları

Dönüştür÷lmüő Varyans Katsayıları					
GARCH(i) = M(i) + A1(i)*RESID(i-1)^2 + B1(i)*GARCH(i-1)					
COV(i,j) = R(i,j)*@SQRT(GARCH(i)*GARCH(j))					
CBOE VIX ↓ NYSE TOP US 100	ARCH(NUS)	0.1578	0.0351	4.4987	0.0000
	GARCH(NUS)	0.7977	0.0367	21.7340	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1111	0.0307	3.6201	0.0003
	GARCH(VIX)	0.6260	0.0798	7.8465	0.0000
	Rho (NUS, VIX)	-0.7510	0.0186	-40.3194	0.0000
	Df	5.0943	0.6670	7.6375	0.0000
CBOE VIX ↓ DAXAXI	ARCH(DAX)	0.0518	0.0150	3.4535	0.0006
	GARCH(DAX)	0.9396	0.0158	59.4219	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1605	0.0420	3.8192	0.0001
	GARCH(VIX)	0.6161	0.0848	7.2660	0.0000
	Rho (DAX, VIX)	-0.4561	0.0349	-13.0827	0.0000
	Df	5.1210	0.7213	7.0995	0.0000
CBOE VIX ↓ AUSTRIAN TRADED INDEX	ARCH(ATX)	0.1813	0.0540	3.3558	0.0008
	GARCH(ATX)	0.6372	0.0889	7.1636	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1338	0.0407	3.2903	0.0010
	GARCH(VIX)	0.6731	0.0865	7.7792	0.0000
	Rho (ATX, VIX)	-0.3744	0.0379	-9.8814	0.0000
	Df	5.0635	0.6743	7.5096	0.0000
CBOE VIX ↓ BEL20	ARCH(BFX)	0.0745	0.0188	3.9548	0.0001
	GARCH(BFX)	0.9054	0.0212	42.6874	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1568	0.0416	3.7667	0.0002
	GARCH(VIX)	0.6463	0.0793	8.1537	0.0000
	Rho (BFX, VIX)	-0.4518	0.0348	-12.9743	0.0000
	Df	5.0737	0.6655	7.6243	0.0000
CBOE VIX ↓ OMXC20	ARCH(OMXC)	0.1012	0.0315	3.2161	0.0013
	GARCH(OMXC)	0.8354	0.0449	18.6034	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1673	0.0432	3.8722	0.0001
	GARCH(VIX)	0.6066	0.0873	6.9506	0.0000
	Rho (OMXC, VIX)	-0.3307	0.0406	-8.1551	0.0000
	Df	5.5393	0.7671	7.2213	0.0000
CBOE VIX ↓ CAC 40	ARCH(FCHI)	0.0849	0.0225	3.7706	0.0002
	GARCH(FCHI)	0.8999	0.0231	39.0005	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1599	0.0425	3.7591	0.0002
	GARCH(VIX)	0.6365	0.0815	7.8147	0.0000
	Rho (FCHI, VIX)	-0.4495	0.0355	-12.6604	0.0000
	Df	4.9121	0.6276	7.8270	0.0000
CBOE VIX ↓ AEX	ARCH(AEX)	0.0583	0.0160	3.6379	0.0003
	GARCH(AEX)	0.9277	0.0170	54.4385	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1640	0.0426	3.8506	0.0001
	GARCH(VIX)	0.6271	0.0814	7.7052	0.0000
	Rho (AEX, VIX)	-0.4686	0.0342	-13.6864	0.0000
	Df	5.2024	0.6846	7.5990	0.0000
CBOE VIX ↓ FTSE100	ARCH(FTSE)	0.1220	0.0326	3.7461	0.0002
	GARCH(FTSE)	0.8319	0.0397	20.9628	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1598	0.0428	3.7377	0.0002
	GARCH(VIX)	0.6265	0.0841	7.4492	0.0000
	Rho (FTSE, VIX)	-0.4008	0.0376	-10.6515	0.0000
	Df	5.1637	0.7256	7.1165	0.0000
CBOE VIX ↓ ISEQ	ARCH(ISEQ)	0.1236	0.0317	3.9051	0.0001
	GARCH(ISEQ)	0.7946	0.0510	15.5778	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1685	0.0449	3.7501	0.0002
	GARCH(VIX)	0.6256	0.0817	7.6567	0.0000
	Rho (ISEQ, VIX)	-0.3924	0.0380	-10.3411	0.0000
	Df	5.4724	0.7414	7.3814	0.0000

CBOE VIX ↓ IBEX35	ARCH(IBEX)	0.0657	0.0193	3.4006	0.0007
	GARCH(IBEX)	0.9057	0.0246	36.8640	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1379	0.0405	3.4017	0.0007
	GARCH(VIX)	0.6767	0.0817	8.2778	0.0000
	Rho (IBEX, VIX)	-0.4067	0.0375	-10.8531	0.0000
	Df	4.7542	0.5722	8.3091	0.0000

Tablo 5. CCC-MGARCH Tahmin Sonuçları (Devamı)

CBOE VIX ↓ OMXS30	ARCH(OMX)	0.0910	0.0247	3.6796	0.0002
	GARCH(OMX)	0.8898	0.0281	31.7064	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1587	0.0421	3.7664	0.0002
	GARCH(VIX)	0.6061	0.0862	7.0345	0.0000
	Rho (OMX, VIX)	-0.3933	0.0371	-10.5957	0.0000
	Df	6.4151	0.9504	6.7499	0.0000
CBOE VIX ↓ SWISS MARKET INDEX	ARCH(SMI)	0.0657	0.0181	3.6348	0.0003
	GARCH(SMI)	0.9213	0.0194	47.4553	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1658	0.0442	3.7484	0.0002
	GARCH(VIX)	0.5908	0.0913	6.4694	0.0000
	Rho (SMI, VIX)	-0.4568	0.0347	-13.1802	0.0000
	Df	5.6412	0.7748	7.2812	0.0000
CBOE VIX ↓ FTSE MIB	ARCH(FTMIB)	0.1965	0.0498	3.9494	0.0001
	GARCH(FTMIB)	0.7158	0.0610	11.7269	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1602	0.0427	3.7490	0.0002
	GARCH(VIX)	0.6635	0.0790	8.4014	0.0000
	Rho (FTMIB, VIX)	-0.4247	0.0359	-11.8393	0.0000
	Df	4.6900	0.5883	7.9716	0.0000
CBOE VIX ↓ ICEXMAIN	ARCH(OMX)	0.2460	0.0750	3.2813	0.0010
	GARCH(OMX)	-0.1469	0.0757	-1.9415	0.0522
	ARCH(VIX)	0.1818	0.0529	3.4399	0.0006
	GARCH(VIX)	0.6182	0.0925	6.6811	0.0000
	Rho (OMX, VIX)	-0.0459	0.0449	-1.0214	0.3070
	Df	4.4517	0.5650	7.8786	0.0000
CBOE VIX ↓ S&P TSX	ARCH(GSPTSE)	0.0665	0.0185	3.6031	0.0003
	GARCH(GSPTSE)	0.9170	0.0210	43.6618	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1515	0.0366	4.1422	0.0000
	GARCH(VIX)	0.5958	0.0815	7.3063	0.0000
	Rho (GSPTSE, VIX)	-0.5625	0.0297	-18.9499	0.0000
	Df	6.1694	0.9107	6.7747	0.0000
CBOE VIX ↓ OSLO OBX	ARCH(OBX)	0.0794	0.0244	3.2562	0.0011
	GARCH(OBX)	0.9036	0.0263	34.3698	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1670	0.0442	3.7766	0.0002
	GARCH(VIX)	0.5887	0.0923	6.3760	0.0000
	Rho (OBX, VIX)	-0.2824	0.0393	-7.1889	0.0000
	Df	5.4240	0.8093	6.7024	0.0000
CBOE VIX ↓ PSI20	ARCH(PSI)	0.1260	0.0330	3.8215	0.0001
	GARCH(PSI)	0.8441	0.0356	23.6848	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1363	0.0412	3.3069	0.0009
	GARCH(VIX)	0.7124	0.0766	9.2999	0.0000
	Rho (PSI, VIX)	-0.3673	0.0380	-9.6740	0.0000
	Df	4.4554	0.5561	8.0113	0.0000
CBOE VIX ↓ BIST100	ARCH(BIST)	0.0286	0.0130	2.1988	0.0279
	GARCH(BIST)	0.9529	0.0232	41.0657	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1842	0.0500	3.6845	0.0002
	GARCH(VIX)	0.5865	0.0936	6.2659	0.0000
	Rho (BIST, VIX)	-0.2358	0.0439	-5.3747	0.0000
	Df	4.8746	0.6158	7.9164	0.0000
CBOE VIX ↓ ATHENS GENERAL COMPOSITE	ARCH(ATG)	0.1589	0.0451	3.5224	0.0004
	GARCH(ATG)	0.7647	0.0539	14.1771	0.0000
	ARCH(VIX)	0.1357	0.0404	3.3556	0.0008
	GARCH(VIX)	0.7005	0.0810	8.6515	0.0000
	Rho (ATG, VIX)	-0.2210	0.0432	-5.1130	0.0000
	Df	4.7361	0.5899	8.0289	0.0000

Çalışmanın veri setini oluşturan OECD ülke borsaları ve VIX endeksine ilişkin serilerin normal dağılıma uymaması doğrultusunda student-t dağılımı CCC analizi kapsamında tercih edilmiştir. Student-t dağılımına ilişkin df (degree of freedom) parametresinin olasılık değerinin anlamlı olması, seçilen normal dağılım testinin doğruluğunu ve veri setinin dağılımına uygunluğunu kanıtlamaktadır. CCC modelinde ARCH ve GARCH etkileri söz konusudur. ARCH parametreleri sistemde meydana gelen şokun büyüklüğünü gösterirken, GARCH parametreleri ise sistemde meydana gelen şokun kalıcılığını göstermektedir. GARCH prosedüründe ARCH ve GARCH parametrelerinin pozitif ve anlamlı olması gerekirken ARCH ve GARCH katsayıları toplamının birden küçük olma şartını sağlaması gerekmektedir. Bu bağlamda CCC-MGARCH modeli sonuçları değerlendirildiğinde, OMX endeksinin anlamlılık ve negatif olmama şartlarını sağlamadığı tespit edilirken diğer borsa endekslerinin kısıtları yerine getirdiği ve bu endeksler için elde edilen sonuçların geçerli olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, VIX endeksinden OECD kurucu 19 üye ülke borsa endeksine olan volatilitte yayılımı incelenmiştir. Çalışmada fazla yer kaplamaması ve tekrara düşmeme adına OECD kurucu üye ülkeleri arasında en büyük ekonomiye sahip ilk 5 ülke ve Türkiye'ye ilişkin volatilitte yayılımına dair bulgular raporlanmıştır.

ABD NUS endeksine ait ARCH parametresinin (0.1578), VIX endeksine ait ARCH parametresinin (0.1111) olduğu hesaplanmıştır. NUS endeksinde meydana gelen bir şokun VIX endeksinde meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. NUS endeksine ait GARCH parametresinin (0.7977), VIX endeksine ait GARCH parametresinin (0.6260) olduğu hesaplanmıştır. NUS endeksi GARCH parametresinin VIX endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin NUS endeksinde daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho parametresi, NUS ve VIX endekslerinin ortak varyansı hakkında bilgi vermekle birlikte iki endeks arasındaki volatilitte yayılımını diğer bir ifadeyle volatilitte taşınımını da ifade etmektedir. Rho katsayısının anlamlı ve negatif olarak hesaplanması, VIX endeksinden NUS endeksine doğru negatif yönde volatilitte yayılımı gerçekleştiği belirlenmiştir.

Almanya DAX endeksine ait ARCH parametresinin (0.0518), VIX endeksine ait ARCH parametresinin (0.1605) olduğu hesaplanmıştır. VIX endeksinde meydana gelen bir şokun DAX endeksinde meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. DAX endeksine ait GARCH parametresinin (0.9396), VIX endeksine ait GARCH parametresinin (0.6161) olduğu hesaplanmıştır. DAX endeksi GARCH parametresinin VIX endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin DAX endeksinde daha çok kaldığı

ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho katsayısı ise anlamlı ve negatif olarak hesaplanmıştır. Bu da VIX endeksinden DAX endeksine doğru negatif yönde volatilité yayılımı gerçekleştigi anlamına gelmektedir.

Fransa FCHI endeksine ait ARCH parametresinin (0.0849), VIX endeksine ait ARCH parametresinin (0.1599) olduğu hesaplanmıştır. VIX endeksinde meydana gelen bir şokun FCHI endeksinde meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. FCHI endeksine ait GARCH parametresinin (0.8999), VIX endeksine ait GARCH parametresinin (0.6365) olduğu hesaplanmıştır. FCHI endeksi GARCH parametresinin VIX endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin FCHI endeksinde daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho katsayısı ise anlamlı ve negatif olarak hesaplanmıştır. Bu da VIX endeksinden FCHI endeksine doğru negatif yönde volatilité yayılımı gerçekleştigi anlamına gelmektedir.

İngiltere FTSE endeksine ait ARCH parametresinin (0.1220), VIX endeksine ait ARCH parametresinin (0.1598) olduğu hesaplanmıştır. VIX endeksinde meydana gelen bir şokun FTSE endeksinde meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. FTSE endeksine ait GARCH parametresinin (0.8319), VIX endeksine ait GARCH parametresinin (0.6265) olduğu hesaplanmıştır. FTSE endeksi GARCH parametresinin VIX endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin FTSE endeksinde daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho katsayısı ise anlamlı ve negatif olarak hesaplanmıştır. Bu da VIX endeksinden FTSE endeksine doğru negatif yönde volatilité yayılımı gerçekleştigi anlamına gelmektedir.

İtalya FTMIB endeksine ait ARCH parametresinin (0.1965), VIX endeksine ait ARCH parametresinin (0.1602) olduğu hesaplanmıştır. VIX endeksinde meydana gelen bir şokun FTMIB endeksinde meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. FTMIB endeksine ait GARCH parametresinin (0.7158), VIX endeksine ait GARCH parametresinin (0.6635) olduğu hesaplanmıştır. FTMIB endeksi GARCH parametresinin VIX endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin FTMIB endeksinde daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho katsayısı ise anlamlı ve negatif olarak hesaplanmıştır. Bu da VIX endeksinden FTMIB endeksine doğru negatif yönde volatilité yayılımı gerçekleştigi anlamına gelmektedir.

Türkiye BIST100 endeksine ait ARCH parametresinin (0.0286), VIX endeksine ait ARCH parametresinin (0.1842) olduğu hesaplanmıştır. VIX endeksinde meydana gelen bir şokun BIST100 endeksinde meydana gelen bir şoktan daha büyük olduğunu söylemek mümkündür. BIST100 endeksine ait GARCH parametresinin (0.9529), VIX endeksine ait

GARCH parametresinin (0.5865) olduğu hesaplanmıştır. BIST100 endeksi GARCH parametresinin VIX endeksi GARCH parametresinden büyük olması, sistemdeki şokun etkisinin BIST100 endeksinde daha çok kaldığı ve uzun hafıza özelliği gösterdiğine işaret etmektedir. Rho katsayısı ise anlamlı ve negatif olarak hesaplanmıştır. Bu da VIX endeksinden BIST100 endeksine doğru negatif yönde volatilité yayılımı gerçekleştiği anlamına gelmektedir.

İncelenen periyotta VIX korku endeksinden OECD üye ülke borsalarına doğru volatilité yayılım etkisinin CCC-MGARCH ile modellenmesi sonrasında, şokların büyüklüğüne bağlı olarak yayılma etkisi ile oluşan borsa getirilerinin koşullu korelasyon matrisi Tablo 5'te gösterilmektedir.

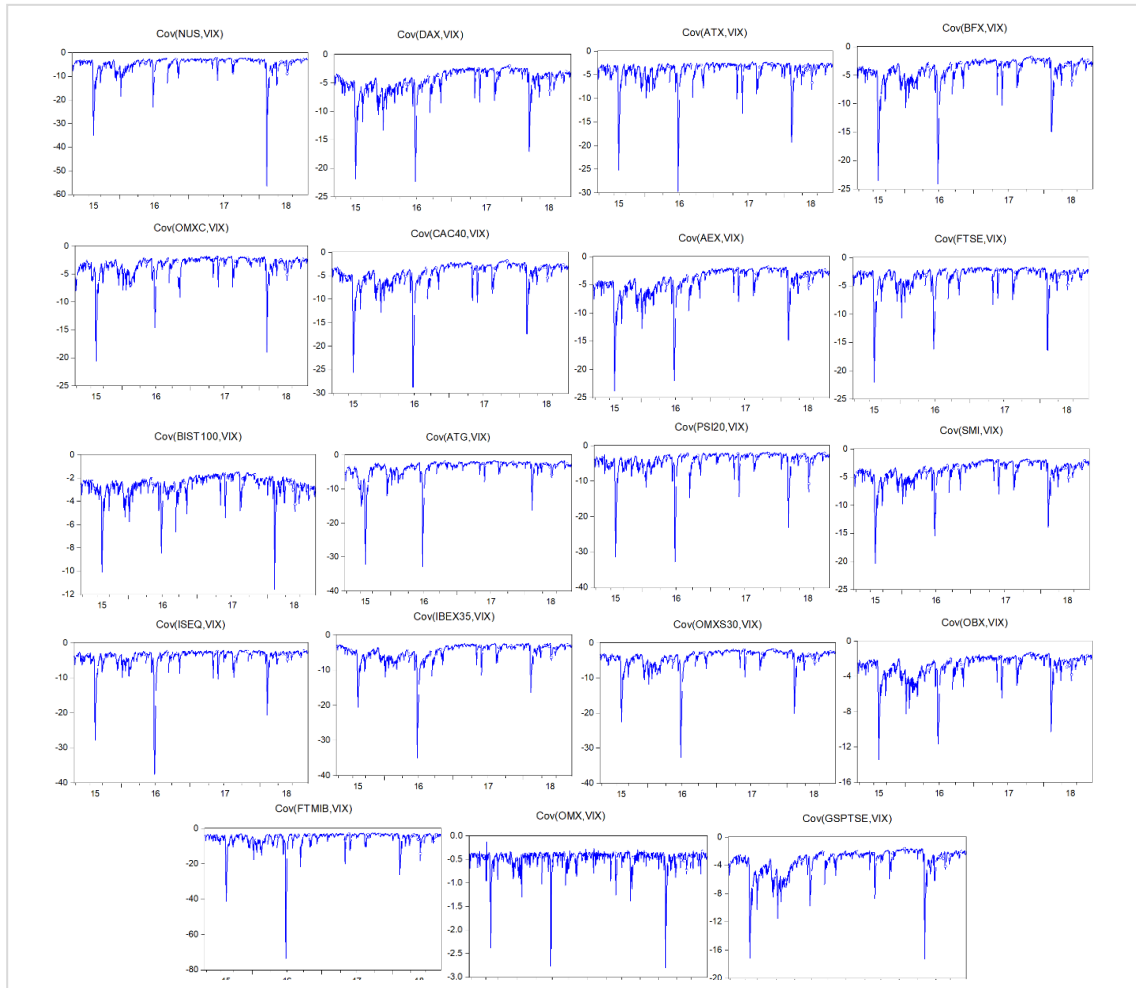
Tablo 5. Koşullu Korelasyon Matrisi

	VIX	NUS	DAX	ATX	BFX	OMXC	FCHI	AEX	FTSE	ISEQ
VIX	1.000	-0.775	-0.496	-0.431	-0.502	-0.370	-0.496	-0.505	-0.448	-0.449
NUS	-0.775	1.000	0.570	0.534	0.579	0.398	0.583	0.596	0.535	0.484
DAX	-0.496	0.570	1.000	0.745	0.877	0.654	0.925	0.902	0.765	0.759
ATX	-0.431	0.534	0.745	1.000	0.763	0.527	0.777	0.774	0.665	0.635
BFX	-0.502	0.579	0.877	0.763	1.000	0.666	0.909	0.906	0.759	0.779
OMXC	-0.370	0.398	0.654	0.527	0.666	1.000	0.642	0.649	0.549	0.626
FCHI	-0.496	0.583	0.925	0.777	0.909	0.642	1.000	0.928	0.796	0.785
AEX	-0.505	0.596	0.902	0.774	0.906	0.649	0.928	1.000	0.826	0.765
FTSE	-0.448	0.535	0.765	0.665	0.759	0.549	0.796	0.826	1.000	0.641
ISEQ	-0.449	0.484	0.759	0.635	0.779	0.626	0.785	0.765	0.641	1.000
IBEX	-0.459	0.557	0.818	0.771	0.845	0.531	0.870	0.835	0.701	0.681
OMXS	-0.462	0.542	0.838	0.740	0.817	0.612	0.857	0.829	0.741	0.711
SMI	-0.493	0.536	0.807	0.660	0.827	0.683	0.836	0.841	0.741	0.724
FTMIB	-0.453	0.547	0.812	0.768	0.832	0.532	0.848	0.814	0.681	0.666
GSPTSE	-0.597	0.691	0.515	0.544	0.513	0.378	0.535	0.566	0.528	0.421
OBX	-0.319	0.437	0.620	0.656	0.631	0.476	0.655	0.678	0.650	0.513
PSI	-0.436	0.514	0.682	0.671	0.721	0.484	0.724	0.712	0.633	0.567
BIST	-0.236	0.283	0.350	0.383	0.324	0.188	0.357	0.367	0.361	0.272
ATG	-0.265	0.301	0.419	0.413	0.413	0.269	0.425	0.402	0.354	0.350
	IBEX	OMXS	SMI	FTMIB	GSPTSE	OBX	PSI	BIST	ATG	
VIX	-0.459	-0.462	-0.493	-0.453	-0.597	-0.319	-0.436	-0.236	-0.265	
NUS	0.557	0.542	0.536	0.547	0.691	0.437	0.514	0.283	0.301	
DAX	0.818	0.838	0.807	0.812	0.515	0.620	0.682	0.350	0.419	
ATX	0.771	0.740	0.660	0.768	0.544	0.656	0.671	0.383	0.413	
BFX	0.845	0.817	0.827	0.832	0.513	0.631	0.721	0.324	0.413	
OMXC	0.531	0.612	0.683	0.532	0.378	0.476	0.484	0.188	0.269	
FCHI	0.870	0.857	0.836	0.848	0.535	0.655	0.724	0.357	0.425	
AEX	0.835	0.829	0.841	0.814	0.566	0.678	0.712	0.367	0.402	
FTSE	0.701	0.741	0.741	0.681	0.528	0.650	0.633	0.361	0.354	
ISEQ	0.681	0.711	0.724	0.666	0.421	0.513	0.567	0.272	0.350	
IBEX	1.000	0.782	0.713	0.869	0.537	0.618	0.745	0.364	0.438	
OMXS	0.782	1.000	0.773	0.766	0.516	0.667	0.648	0.357	0.402	
SMI	0.713	0.773	1.000	0.692	0.472	0.565	0.601	0.273	0.340	
FTMIB	0.869	0.766	0.692	1.000	0.509	0.600	0.697	0.312	0.427	
GSPTSE	0.537	0.516	0.472	0.509	1.000	0.498	0.517	0.320	0.321	
OBX	0.618	0.667	0.565	0.600	0.498	1.000	0.590	0.308	0.341	
PSI	0.745	0.648	0.601	0.697	0.517	0.590	1.000	0.305	0.408	
BIST	0.364	0.357	0.273	0.312	0.320	0.308	0.305	1.000	0.228	
ATG	0.438	0.402	0.340	0.427	0.321	0.341	0.408	0.228	1.000	

Volatilité modellemesi sonucunda, VIX endeksi ile tüm ülke borsaları arasında negatif ilişki olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, VIX endeksinin borsa endekslerini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Korelasyon matrisi genel olarak değerlendirildiğinde, ülke borsaları arasındaki en yüksek ilişki düzeyinin FCHI ile AEX endeksleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Koşullu korelasyon matrisi BIST100 açısından incelendiğinde, VIX korku

endeksindeki volatilité değişimlerinin, BIST100 endeksini %23.6 olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan BIST100 endeksi ile en yüksek ilişki düzeyine sahip olan borsa endeksinin ATX olduğu belirlenirken; en düşük ilişki seviyesine sahip endeksin ise OMXC olduğu da belirlenmiştir. Buna ek olarak OECD ÷lke borsalarının birbirleri arasındaki volatilité ilişki düzeyleri incelendiğinde, en düşük ilişkinin BIST100 endeksi ile diğer endeksler arasında olduğunu da ifade etmek mümkündür.

OECD ÷lke borsaları ile VIX endeksi arasındaki volatilité yayılımları doğrultusunda CCC-MGARCH modeline ilişkin koşullu kovaryans grafikleri şekil 1'de gösterilmektedir.



şekil 1. CCC-MGARCH Modeli Koşullu Kovaryans Grafikleri

CCC-MGARCH modeline ilişkin koşullu kovaryans grafikleri incelendiğinde, ortak varyansın Ağustos 2015, Haziran 2016 ve Ocak 2018 tarihlerinde negatif yönlü oynaklık sergilediği gör÷lmektedir. Bu dönemlerde, küresel ekonomide düşük talep sarmalı, gelişmiş ve gelişmekte olan ÷lkelerin büyüme hızlarının yavaşlaması, küresel kriz sonrasında dünya mal ticaretinin değer bazında küç÷lmesi, küresel ekonominin zayıf ve kırılđan gör÷nümünün devam

etmesi, küresel ekonomik aktivitelerde istikrarın sağlanamamış olması, finansal risklerin yüksek seyretmeye devam etmesi ve dünya genelinde faiz oranlarında yaşanan artışlar oynaklıkların açıklayıcı faktörleri olabilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Zaman serilerinde herhangi bir değişkene ilişkin ortalamadan sapmalar olarak ifade edilebilecek volatiliteler, finansal varlıkların fiyatlarında meydana gelen dalgalanmaların büyüklüğünü ve zaman aralığını açıklayabilmede kullanılan bir ölçüttür. Finansal piyasalarda ortaya çıkabilecek makro ve mikro faktörler volatilitelere sebep olabilmektedir. Bu açıdan volatilitenin hesaplanması, rasyonel yatırımcılar açısından riskin belirlenmesi anlamında önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Dünya’da finansal piyasalardaki korku derecesinin bir göstergesi olarak görülen CBOE VIX Endeksi ile OECD kurucu üye ülkelerin borsaları arasındaki volatiliteler yayılımını tespit etmek amaçlanmıştır. VIX ve diğer ülke borsa endekslerine ilişkin 25.03.2015-21.09.2018 periyodundaki günlük veriler, ülkeler arasındaki eş anlamlı olmayan işlem günleri doğrultusunda düzenlenerek ortak bir zaman serisi oluşturulmak suretiyle logaritmik fark getiri formunda analiz edilmiştir. CBOE VIX volatiliteler endeksi ile OECD on dokuz kurucu üye ülke borsaları arasındaki volatiliteler yayılımını CCC-MGARCH modeli ile incelenmiştir. İnceleme neticesinde VIX volatiliteler endeksinden İzlanda OMX endeksi haricindeki tüm ülke borsalarına doğru negatif yönlü şok ve volatiliteler yayılımının varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, korku endeksi olarak tanımlanan VIX volatiliteler endeksinde meydana gelen bir şokun ve oynaklık OECD kurucu üye ülkeleri borsalarında olumsuz bir etki yaratmaktadır. Analiz edilen dönemde, sistemde gerçekleşen şokların NUS, ATX, FTMIB ve ATG borsa endekslerinde, diğer ülke borsalarına göre daha büyük olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, geçmiş dönem şokların etkisinin ATX endeksi haricinde diğer tüm ülke borsalarında uzun hafıza özelliği gösterdiğini de söylemek mümkündür.

CCC-MGARCH ile modellenmesi sonrasında, şokların büyüklüğüne bağlı olarak yayılma etkisi ile oluşan borsa getirilerinin koşullu korelasyon matrisi incelendiğinde, ülke borsaları arasındaki en yüksek ilişki düzeyinin FCHI ile AEX endeksleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Koşullu korelasyon matrisi BIST100 açısından değerlendirildiğinde ise VIX endeksindeki volatiliteler değişimlerinin, BIST100 endeksini %23.6 olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. BIST100 endeksi ile en yüksek ilişki düzeyine sahip olan borsa endeksinin ATX olduğu belirlenirken; en düşük ilişki seviyesine sahip endeksin ise OMXC olduğu da belirlenmiştir. Diğer taraftan, OECD ülke borsalarının birbirleri arasındaki volatiliteler ilişki düzeyleri esas alındığında, en düşük ilişkinin BIST100 endeksi ile diğer endeksler

arasında olduğu da söylenebilir. CCC-MGARCH modeline ilişkin koşullu kovaryans grafiklerine göre ise ortak varyansın Ağustos 2015, Haziran 2016 ve Ocak 2018 tarihlerinde negatif yönlü oynaklık sergilediği de gözlemlenmiştir. Gözlemlenen volatilité dönemlerinde ülkelerin büyüme hızlarının düşmesi, dünya mal ticaret hacminin daralması ve küresel ekonominin kriz sonrası kırılğan yapısının devam etmesi gibi faktörlerin gerçekleştiği dikkate alındığında, OECD ülke borsalarında yaşanan oynaklıklar bu doğrultuda açıklanabilmektedir.

Çalışmada, VIX endeksinden OECD ülkelere doğru volatilité yayılımının varlığı tespit edilmiştir. ulusal ve uluslararası literatürde ülkelerin pay piyasaları arasındaki volatilité yayılımını araştırmak için Ramchand ve Susmel (1998), Baele (2005), Kutler ve Torun (2014), Golosnoy ve diğerleri (2015), Değirmenci ve Abdioğlu (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ulaşılan bulgular ile bu çalışmada elde edilen bulgular benzerlik göstermektedir.

VIX volatilité endeksi ile OECD kurucu üye ülke borsaları arasındaki etkileşimin incelendiği bu çalışma, farkı ülke gruplarının ve dönemlerin analize dahil edilmesi suretiyle sonraki çalışmalarda geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Angela, Y. L. ve Pan, M. S. (1997). Mean and Volatility Spillover Effects in the U.S. and Pacific-Basin Stock Markets, *Multinational Finance Journal*, (1), No. 1, 47-62.
- Angelos K. Volatility Spillovers Between Stock Returns and Exchange Rate Changes: International Evidence, *Journal of Business Finance & Accounting*, 27, 3- 4
- Bollerslev, E. ve Wooldridge, J. M. (1988), A Capital Asset Pricing Model with Time Varying Covariances, *Journal of Political Economy*, (96), 116-131.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity, *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Bollerslev, T. (1990). Modelling the Coherence in Short-run Nominal Exchange Rates: A Multivariate Generalized ARCH Model, *Review of Economics and Statistics*, (72), 498-505.
- Chkili W., Aloui C., Omar M. ve John F. (2011). Stock Market Volatility and Exchange Rates in Emerging Countries: A Markov-state Switching Approach, *Emerging Markets Review*, 12(3), 272-292.

- Çelik, İ., Özdemir, A. ve Demir Gülbahar, S. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Getiri ve Volatilite Yayılımı: NIMPT Ülkelerinde VAR-EGARCH Uygulaması, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55 (636), 9-24.
- Darrat, A. F. ve Benkato, O. M. (2003). Interdependence and Volatility Spillovers Under Market Liberalization: The Case of Istanbul Stock Exchange, *Journal of Business Finance & Accounting*, 30(7)&(8), 1089-1114.
- Değirmenci, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 104-125.
- Değirmenci, N. ve Abdioğlu, Z. (2018). Gelişmiş Ülkeler ve Kırılgan Beşlilerin Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Oynaklık Yayılımı, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 2 (2), 82-95.
- Dickey, D. ve Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *J. Am. Stat. Assoc.*, 74, 427-431.
- Golosnoy, V., Gribisch, B. ve Liesenfeld, R. (2015). Intra-daily Volatility Spillovers in International Stock Markets, *Journal of International Money and Finance*, (53), 95-114.
- Gregory, K. ve G. Geoffrey, B. (1995). Asymmetric Volatility Transmission in International Stock Markets, *Journal of International Money and Finance*, 14(6), 747-762.
- Hwang, J. K. (2014). Spillover Effects of the 2008 Financial Crisis in Latin America Stock Markets, *International Advances in Economic Research*, (20) 3, 311-324.
- Jihed M. ve Walid, M. (2014). Islamic Equity Market Integration and Volatility Spillover Between Emerging and US Stock Markets, *The North American Journal of Economics and Finance*, (29), 452-470.
- Kanokwan C. ve Sel, D. (2006). Volatility Spillovers and Contagion During the Asian Crisis: Evidence from Six Southeast Asian Stock Markets, *Emerging Markets Finance and Trade*, 42(2), 4-17.
- Kedar, N M. ve Mishrab, R. K. (2010). Stock Market Integration and Volatility Spillover: India and Its Major Asian Counterparts, *Research in International Business and Finance*, 24 (2), 235-251.

- Kutlar, A. ve Torun, P. (2014). The Econometric Analysis of Volatility Dynamics Between Developed Market Economies and Emerging Market Economies, *Scholars Journal of Economics, Business and Management*, (1) 7, 291-297.
- Li, Y. G. ve David E. (2015). Modelling Volatility Spillover Effects Between Developed Stock Markets and Asian Emerging Stock Markets, *International Journal of Finance & Economics*, (20) 2, 155–177.
- Lieven B. (2005). Volatility Spillover Effects in European Equity Markets, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 40(2), 373-401.
- Mohamed, E. H. A., Jouinib, J. ve Duc, K. N. (2012). On the Impacts of Oil Price Fluctuations on European Equity Markets: Volatility Spillover and Hedging Effectiveness, *Energy Economics*, 34(2), 611-617.
- Morales, L. N. (2008). Volatility Spillovers Between Equity and Currency Markets: Evideric from Major Latin American Countries, *Cuadernos de Economía*, (45), 185-215.
- Mwambulu, E. L. ve Xianzhi, Z. (2016). Volatility Spillover Effects Between Stock Prices and Exchange Rates in Emerging Economies: Evidence from Turkey, *Business and Economic Research*, 6(2), 343-359.
- Ng, A. (2000). Volatility Spillover Effects from Japan and the US to the Pacific–Basin, *Journal of International Money and Finance*, 19(2), 207–233.
- Pandey, A. ve Kumar, S. B. (2011). Volatility Transmission from Global Stock Exchanges to India: An Empirical Assessment, *Vision*, (15) 4, 347- 360.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, (75), 335-346.
- Ramchand, L. ve Susmel, R. (1998). Volatility and Cross Correlation Across Major Stock Markets, *Journal of Empirical Finance*, (5), 397-416.
- Sang, J. L. (2009). Volatility Spillover Effects Among Six Asian Countries, *Applied Economics Letters*, 16(5), 501-508.
- Sheng, Y. Y. ve Doong, S. C. (2004). Price and Volatility Spillovers Between Stock Prices and Exchange Rates: Empirical Evidence from the G-7 Countries, *International Journal of Business and Economics*, (3) 2, 139-153.

- Syriopoulos, T., Makram, B. ve Boubaker, A. (2015). Stock Market Volatility Spillovers and Portfolio Hedging: BRICS and the Financial Crisis, *International Review of Financial Analysis*, (39), 7-18.
- Talla, A. D. ve Imad, A. M. (2006). Volatility Spillover in Regional Emerging Stock Markets: A Structural Time-Series Approach, *Emerging Markets Finance and Trade*, 42(4), 78-89.
- Verma, P. ve Jackson, D. (2012). The Dynamic Relationship Between Adrs, Interest Rates, Exchange Rates And Their Spillover Effects, *North American Journal of Finance and Banking Research*, 6 (6), 1-26.

Kırık Camlar Teorisinin İşletmelere Uyarlanması: Ölçek Geliştirme Çalışması

Meral BEKTAŞ*

Pınar ERKAL**

D. Tülgen ÇETİN***

Geliş Tarihi (Received): 25.03.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 09.12.2019

Öz

Bu çalışmanın amacı, işletmelerdeki olumsuz ve etik dışı kitle davranışlarını incelemek üzere geçerli ve güvenilir bir “Örgütsel Kırık Camlar Ölçeği” geliştirmektir. Çalışmanın odak noktasını, Wilson ve Kelling (1982) tarafından geliştirilen “Kırık Camlar Teorisi” oluşturmaktadır. Teoriye göre; denetimsizlik, sahipsizlik ve bakımsızlık hissi uyandıran yerler hızla düzeltilip kontrol altına alınmadığı takdirde suç üretmektedir. Söz konusu suç olgusunu tetikleyen faktörlerin temelinde ise kitle psikolojisi bulunmaktadır. Bu çalışma, Kırık Camlar Teorisini işletmelerdeki örgüt yapısına uyarlamaktadır.

Ölçeğin yapı geçerliliği SPSS 22.0 programı kullanılarak açımlayıcı faktör analizi ile incelenmiş, ölçeğin iki faktörlü yapıyı ölçtüğü lisrel 9.2 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısının 0,92 olduğu görülmüştür. Ölçek 2 faktör ve 13 maddeden oluşmaktadır. Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonucunda, iş hayatında olumsuz kitle davranışlarını inceleyen istatistiki olarak geçerli ve güvenilir bir ölçek çalışması ortaya konulmuştur. Ölçeğin örgütlerdeki toksite davranışlar gibi yıkıcı, olumsuz ve arzu edilmeyen davranışlarla ele alınmasında literatüre farklı boyutlar katacağı ve ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Olumsuz kitle davranışları, kırık camlar teorisi, ölçek çalışması

*Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, SBMYO Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, mbektas@mehmetakif.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir MYO Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, pinar@balikesir.edu.tr

*** Öğr. Gör. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, SBMYO Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, dtozturk@mehmetakif.edu.tr

Adaptation of Broken Windows Theory to Businesses: Scale Development Study

Abstract

The aim of this study is to develop a valid and reliable of “Corporate Broken Windows Scale”, which aims to examine negative and unethical mass behaviors in organizations. The focus of the study is the Theory of Broken Windows developed by Wilson and Kelling (1982). According to the theory, the places that provoke a feeling of lack of control, lack of ownership and lack of care encourages further crimes, if it is not fixed and controlled. The main factors triggering the phenomenon of crime are mass psychology. The study adapts the Theory of Broken Windows to the organizational structure of enterprises.

The construct validity of the scale was examined with exploratory factor analysis using SPSS 22.0 software. The scale was confirmed by confirmatory factor analysis using Lisrel 9.2 program which measures two factor structures. The internal consistency coefficient of the scale was 0.92. The scale consists of 2 factors and 13 items. As a result of the validity and reliability analyzes, a statistically valid and reliable scale study, which examines the negative behaviors in the work life, has been introduced. It is thought that the scale will bring different perspectives and shed light to the literature in dealing with destructive, negative and undesirable behaviors such as toxicity behaviors in organizations.

Keywords: Mass behavior, broken windows theory, scale study.

Giriş

ABD'li suç psikoloğu Philip Zimbardo'nun 1969'da yaptığı bir çalışmadan yola çıkılarak 1980'li yıllarda Wilson ve Kelling (1982) tarafından geliştirilen “Kırık Camlar Teorisi” güvenlik uygulamalarına farklı bir yaklaşım getirmiştir. Kırık Camlar Teorisi, kontrolsüzlük, denetimsizlik, sahipsizlik, bakımsızlık ve ilgisizlik hissi uyandıran yerlerin suç üretebileceğini ve bu tür yerlere karşı önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şehirlerde sıkça görülebilen aydınlatması yetersiz cadde ve sokaklar, onarılmayan metruk binalar, kontrolsüz araç park alanları ve fiziksel güvenliği yeterince alınmamış işyerleri suça davetiye çıkarabilmekte ve potansiyel suçluları cesaretlendirebilmektedir (Doğan ve Sevinç, 2011:30-31). Hem Zimbardo'nun yaptığı deneyler hem de Kelling ve Wilson'un ortaya koyduğu teori özünde, suç olgusunu tetikleyen faktörlerin temelinde kitle psikolojisi olduğunu ortaya koymaktadır. Fransız Doktor Le Bon'un yayımladığı “Kitleler Psikolojisi” adlı eserinde, Doktor Le Bon kitleler üzerinde yaptığı incelemelere dayanarak kalabalık içerisinde insanların uygar/bilinçli kişiliklerinin ortadan kalktığını ve bunun yerine insanların ilkel ve vahşi içgüdülerinin daha çok ortaya çıktığını ifade etmiştir (Le Bon, 1997:29). Kitle davranışı, bir grup insanın aynı yer ve zamanda, duygusal olarak sosyal normları ihlâl ederek ortak davranışlarda bulunmasıdır. Bu yüzden kitle davranışları kalabalık içinde çoğunlukla aniden ortaya çıkan ve kontrolsüz bir biçimde gelişen türden davranışlardır. İnsanlık tarihinde, sosyal amaçla bir araya gelen bireylerden oluşan kalabalıkların anlamsız ve kontrolsüz bir biçimde asıl amaçlarından uzaklaşarak hatta bu amaçlarına tamamen ters düşen şiddet yanlısı ve anti-sosyal davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Bir spor müsabakasını izlemek için bir araya gelen taraftarların kontrolden çıkan davranışları veya basın açıklaması, yürüyüş gibi şiddet amaçlı olmayan sosyal bir protesto eylemi için toplanan bir grubun kontrolden çıkan davranışları akla gelen örneklerden (Demirtaş, 2003:129) bazılarıdır.

Örgütlerde ortaya çıkan olumsuz kitle davranışları incelendiğinde, ilk etapta görmezden gelinen, önemsenmeyen ya da zamanında müdahale edilmeyen etik dışı davranışlardan kaynaklandığı görülmektedir. İşleri özensiz ve yanlış yapan bir çalışana, herhangi bir yaptırımında bulunulmaması sonucunda bunu gören diğer çalışanların da zamanla işlerini aksattıkları görülebilmektedir. Bu nedenle bir örgütteki bütün uygulamaların (ceza ya da ödül ile ilgili) her çalışana adil bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu sistemin etkili bir şekilde işleyebilmesi için öncelikle doğru iletişim yöntemlerinin ve kanallarının kullanılması gerekir. Aksi takdirde çalışanlar “*herkes yapıyor nasıl olsa bir şey olmuyor o zaman ben de yapabilirim*” düşüncesine kapılarak bir boş vermişlik hâli içine girebilirler. Küçük de olsa cezasız bırakılan her suç mutlaka

bir sonraki sefer için emsal teşkil ederek daha büyük suçlara davetiye çıkaracaktır. Yönetim kademesinin benimseyeceği “Sıfır Tolerans Politikası” (Greene,1999) örgüt çalışanlarına benimsetildiği takdirde bu politika zamanla örgüt kültürüne yerleşerek çalışanlara rehberlik edebilir. Yani suça karışan bir çalışana anında müdahale edildiği takdirde, bu davranışın diğer çalışanlar arasında yayılması önlenebilecektir.

Çalışmada; insanları suç veya kural ihlaline iten temel nedenler genel hatlarıyla incelendikten sonra, Kırık Camlar Teorisi açıklanmış, teorinin örgütlere uyarlanabilmesi amacıyla bir ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kırık Camlar Teorisi

Wilson ve Kelling tarafından geliştirilen Kırık Camlar teorisi, özellikle kriminoloji alanında toplumdaki cinayet, gasp, tecavüz gibi ciddi suçlarla ve duvarlara yazı yazmak, insanları rahatsız etmek, gürültü yapıp kavga çıkarmak gibi toplum huzurunu bozan durumları açıklamaya yönelik (Wilson ve Kelling, 1982) olarak ortaya çıkmıştır. Kırık camlar metaforu ile bir toplumdaki küçük ve önemsiz sayılabilecek dağılmış çöp kutuları, kırık dökük metruk binalar ve duvar yazıları gibi fiziksel düzensizlikler sembolleştirilmiştir. Teori, söz konusu düzensizliklerin bölge insanı üzerinde sahipsizlik ve denetimsizlik hissi uyandırdığını ve zincirleme bir etki yaratarak daha ciddi suçlara yol açtığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda, kırık camlar olarak sembolize edilen düzensizlikler, ciddi suçların ön habercisi olarak görülmekte ve böylece bir bölgenin toplumsal olarak güvenli olup olmadığına ilişkin bir kriter olarak ortaya konulmaktadır. Eğer bir mahallede güvenli ve huzurlu bir ortam için suç oranı düşürülmek isteniyorsa öncelikle “kırık camlar”ın temizlenmesi gerekmektedir. En küçük bir huzursuzluğa bile müsamaha gösterilmeyen temiz ve düzenli bir çevre ise o bölgenin izlendiği dolayısıyla ciddi bir suç işlendiği takdirde suçun asla cezasız kalmayacağına işaret etmektedir (Austrup, 2011: 3-4).

1994 yılında Kırık Camlar teorisyenlerinden Kelling’le birlikte New York Polisi, teoriden yola çıkarak New York’ta suç oranını düşürmek için “Sıfır Tolerans Polisliği” uygulamaya başlamıştır (Bratton ve Kelling, 2006). Bu yaklaşım, kamuya açık yer ve alanlarda vandalizm, aşırı davranışlar, başıboşluk, sarhoşluk, dilencilik, serserilik ve benzeri her türlü toplumsal düzeni bozmaya yönelik davranış ve eylemlere karşı sıfır tolerans gösterilerek denetim altına alınmasını temel alır. Böylece küçük toplumsal düzensizlikler denetim altına alındığında cinayet, yaralama, gasp, hırsızlık, tecavüz gibi ciddi suçlarda kayda değer bir azalma olacağı düşünülmektedir (Dixon, 1998; Greene, 1999). Dönemin New York belediye başkanı Rudolf

Giuliani, belediye başkanlığı yaptığı 1994-2002 yılları arasında Kelling'in geliştirdiği Sıfır Tolerans Polislik sayesinde kentin yaşam kalitesini yükseltip, suç oranını çarpıcı bir şekilde düşürmesiyle haklı bir ün kazanmıştır (Fagan ve Davies, 2000; Barta,1999). Öte yandan Sridhar'a göre suç oranındaki azalmanın temel faktörü, New York'un 1990'lı yıllardaki ekonomik patlama yaşamış olmasıdır. Ekonomik anlamda refah seviyesinin yükselmesi suç oranlarının üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Bu iddiasını kanıtlamak için Sridhar, suç oranındaki azalışı Amerika'nın diğer büyük şehirleriyle de karşılaştırmış ve Sıfır Tolerans Polislik uygulansın ya da uygulanmasın tüm büyük şehirlerde suç oranının düştüğünü gözlemlemiştir (Sridhar, 2006:1841). Sampson ise suç oranının azalmasında ekonomik faktörler dışında ırkçılık gibi politik faktörler üzerinde de durmuştur. 1990'lardan ülke genelinde ırkçı eğilimlerinin azalması suç oranlarının düşmesinde etkili olmuştur (Sampson ve Raudenbush, 1999: 608). Teori sadece yapısal faktörleri (fiziksel işaretleri) dikkate aldığı için eleştirilmiştir. Suçun oluşumunda yapısal faktörlere ilave olarak sosyal ilişkileri ve faktörlerin de dikkate alınması gerekir.

Araştırmacılar suç belirleyicilerini tanımlarken temelde suçun yapısal değişkenlerle ve/veya yakın çevrede oluşan ilişkisini incelemektedir. Yapısal değişkenler, bir bölgenin veya mahallenin sosyoekonomik koşullarını, politik yapısını, dil, din ve ırksal özelliklerini ifade eder (Aiyer ve diğerleri, 2015:139). Yapısal faktörler; yoksulluk derecesi, gelir düzeyi, sosyal imkânlarla ulaşım derecesi, ev sahiplik oranları ve bölgede ikamet süresi gibi sosyal ve ekonomik statü indikatörleri ile ölçülebilir (Sampson ve diğerleri; 1997: 919). Yakın çevrede oluşan süreçler ise; sosyal etkileşim, toplumsal bağlılık, mahalle kültürü ve toplumsal ilişkileri ifade eder. Olumlu anlamda sosyal etkileşim ve iletişimin güçlü olduğu bölgeler, daha yaşanabilir, hareketli, keyifli ve güvenli olacaktır. Kargaşa ve düzensizliklere ilişkin fiziksel ve sosyal emareler görülmeye başlandığında ise, insanlar caddelerde yürümeye çekinecek ve bu durum zamanla informal sosyal etkileşimi azaltarak sosyal izolasyona neden olacaktır. Ancak sosyal etkileşimin fazla olduğu kalabalık caddeler, buraların her zaman toplumsal olarak güvenli olduğu anlamına gelmemektedir. Zira kalabalık caddeler uyuşturucu satıcıları ve hırsızlar için de cazip olacaktır (Aiyer ve diğerleri, 2015: 138-139; Wilcox ve diğerleri, 2004:200). Kırık camlar teorisi, yapısal faktörlerde meydana gelen bozulmaları suçun ana habercisi olarak kabul etmektedir.

1982'de teori yayınlandıktan sonra pek çok akademisyen ve bilim adamı teorisinin gerçekliğini test etmek üzere kendi sosyal deneylerini ve araştırmalarını yapmışlardır (Harcourt ve Ludwig, 2007; Sousa ve Kelling, 2006; Mazerolle ve diğerleri, 1998; Beckenkamp ve diğerleri, 2013; Engel ve diğerleri, 2014; Ramos ve Torgler, 2013). Pek çok eleştiri, fiziksel

düzensizlikler dışındaki ekonomik, sosyal, politik vb. faktörlerin suç oluşumunda ve suç oranı üzerinde daha etkili olduğu noktasına odaklanmaktadır (Sampson ve Raudenbush, 2004; Sampson ve Radenbush,1999:603). Sampson ve Raudenbush'un yaptığı çalışmanın sonucuna göre, Kırık Camlar Teorisinin hareket noktası olan küçük fiziksel düzensizliklerin toplumsal düzensizlikler ve büyük suçlarla doğrudan bağlantısının olduğu varsayımı doğru değildir. Kamusal alanlarda toplumsal kontrolün sağlanması için ortak beklentiler üzerinden bölge sakinleri arasında uyumun geliştirilmesi olarak tanımlanan kollektif etkinliğin (Abdullah ve diğerleri, 2015: 2-3) gerçek anlamda suçun düşürülmesinde çok daha etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir.

1.2. Kırık Camlar Teorisinin İş Hayatındaki Yeri

Kırık camlar teorisine göre bir binadaki herhangi bir kırık cam tamir edilmez ise, binaya kimsenin göz kulak olmadığını düşünen diğer insanlar kalan camları da kırmak isteyecek ve daha fazla camı kıracaklardır. Belli bir süre sonra ise bina camsız kalacaktır. Bu bağlamda kullanılan kırık cam metaforu düzensizliklere gösterilen toleransı ifade etmektedir (Beşe, 2006:1). Malcolm Gladwell "The Tipping Point" adlı kitabında bir kriminoloji teorisini iş hayatına nasıl uygulayabileceğine dair ipuçları vermektedir. Gladwell'e göre, işletmeyle ilgili düzensizliklere karşı oldukça katı kurallar benimsemeden hizmet veya ürün kalite standardını geliştirmek çok mümkün değildir. Bir işletme her zaman küçük aksilikleri daha fazla büyümeden fark etmek ve biran önce düzeltmek zorundadır. Aynı katı kural politikaları işletme çalışanları için de uygulamak gerekir. Çünkü bir örgütte kararların verilmesi ve uygulanmasında yöneticiler tarafından çalışanlara gösterilen küçük bir tolerans uzun vadede örgütlerde bu kararların uygulanmasına daha büyük zararlar vermeye başlar. Bir kırık cama (çalışana) zamanında müdahale edilmediği zaman örgütlerdeki diğer camları da tehlikeye düşürerek diğer camların da birer birer kırılıp dökülmesine yol açabilir.

Gladwell (2000:140-143) işletmelerdeki kırık camların önlenmesi için yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

✓ Öncelikle çalışanlar için bir kıyafet standardı belirlenmeli ve tüm çalışanların buna uyduğundan emin olunmalıdır. İster üniforma veya iş elbisesi giyilsin ister giyilmesin her zaman çalışanların hijyen açısından temiz ve uygun kıyafetlerle işyerlerine gelmesi sağlanmalıdır. Müşterilerin güvenini kazanmak açısından bu ilk adım olacaktır.

✓ Çalışanların telefonda müşterilerle konuşurken özel olarak hazırlanmış bir karşılama mesajı (ismini ve görevini belirten) kullanmasına dikkat edilmelidir. Müşterilere mümkün olduğunca isimleriyle hitap ederek önemsendikleri gösterilmelidir.

✓ İşletmenin faaliyet alanı ne olursa olsun müşteriler her zaman temas kurmak ister. Müşteriyle birebir görüşen çalışanlar her zaman müşteriye dikkatini vermek ve onunla ilgilenildiğini hissettirmek durumundadır. Aksi takdirde müşteri umursanmadığını düşünerek o işletmeyi terk edecektir.

✓ Çalışanlar her zaman güler yüzlü ve nazik olmalıdır. Harvard Üniversitesinde 20 yıldır sürdürülen çalışmalar gülümsemenin ve mutluluğun bulaşıcı olduğunu göstermiştir. Yalnızca müşteriyle yüz yüze olduğunda değil telefonda konuşurken dahi gülümsemelidir. Üründe ya da sunulan hizmette bir kalite veya standart eksiliği bulunsa bile sadece gülümseyerek ve müşteriye ihtiyaç duyduğu ilgiyi sunarak bunu ticari açıdan pozitif hale çevirmek mümkündür.

✓ İş yerinin fiziksel görünümüne özen gösterilmeli ve her zaman temiz ve düzenli olmasına dikkat edilmelidir. Araştırmalara göre temiz ve düzenli mağazalarda insanlar daha çok alışveriş yapmakta, daha uzun süre kalmakta, daha sık gelmekte ve çevrelerine daha çok tavsiye etmektedir. Bu nedenle pek çok dünya markası mağaza dekorasyonu için o kadar büyük paralar harcamakta, düzenli ve temiz olmalarına o kadar çok dikkat etmektedir. Çünkü bu onların işlerinin kaliteli olduğunu göstermenin en iyi yoludur.

✓ Müşterilere daima saygılı olunmalı çünkü her zaman sunulan hizmet ya da üründen memnun olmayan bir müşteriyle karşılaşılabilir. Burada önemli olan müşterinin şikâyetlerine anında, nazik ve empati içeren bir karşılık verilmesidir, böylece müşteri kendisinin önemsendiğini hissedecektir. Bu tür memnuniyetsiz az sayıdaki müşteriye önemsememek işletmenin ağızdan ağza pazarlama anlamında kötü bir üne kavuşmasına neden olacaktır. Bu nedenle tek bir müşteriye bile tatmin edememiş olmak en azından sorununu çözmek için etkin bir çaba harcamamak işletmenin sonu olabilir.

Micheal Levine ise Kırık Camlar, Başarısız İşler (Broken Windows, Broken Business) adlı kitabında her işletmenin kendi kırık camları olduğunu belirtmiştir. Levine işletmelerin büyük sorunlara odaklanarak, işletmeyi sona götürebilecek küçük sorunları gözden kaçırabildiklerini dile getirmiştir. İşletmelerin genellikle gözden kaçırdıkları “kırık camlarını” ise şöyle sıralamıştır (Jones, 2016);

- ✓ Yerlerdeki küçük çöpler
- ✓ Uygun olamayan ya da kaba sayılabilecek telefon görüşmeleri
- ✓ Kafa karıştırıcı bir web sayfası
- ✓ Lobide bakımsızlıktan ölmüş bitkiler
- ✓ Bakımsız kirli dinlenme odaları
- ✓ Yetersiz aydınlatma
- ✓ Yetersiz tabelalar ve işaretler
- ✓ Boyası dökülmüş duvarlar
- ✓ Uzun bekleme kuyrukları
- ✓ Kötü ve kirli tuvaletler
- ✓ Yetersiz ve niteliksiz personel
- ✓ İş takip eksikliği
- ✓ Zayıf iletişim becerileri
- ✓ Yoksul işçi görünümü
- ✓ Kirli pencereler
- ✓ Aşınmış kirli halı ve yer döşemeleridir.

Teorinin dikkat çektiği en önemli nokta meydana gelen bir olaya zamanında müdahale edilmez ise, bir anlamda "göz yumulursa", o olay bir süre içinde bir domino taşı etkisi veya kelebek etkisi yaratarak tetikleyici olaylar zincirine yol açacak ve zamanında önlem alınmadığı için de bazı şeyler için artık çok geç olacaktır. Örneğin her gün ise 10-15 dakika geç gelen bir çalışan yöneticisi tarafından uyarılmazsa, bu alışkanlığı devam edecek ve geç kalma süresi de giderek artacaktır. O kişiye uyarı yapılmadığını gören diğer çalışanlar da geç kalma eğiliminde olacak ve istenmeyen bu durum giderek diğer çalışanlar arasında da yayılacaktır. Zamanında yapılan müdahaleler ve uyarı sistemleri ile çalışanların bu tür olumsuz davranışları ve olaylar zinciri önlenebilir. İstenmeyen bir durum fark edildiğinde, çözümü ötelemek yerine anında önlem almak en doğru çözüm yolu olacaktır (<http://yetenekyonetimi.blogspot.com/2014/09/kirik-cam-teorisi-iste-boyle-basladi.html>- 11.05.2015).

Örgütlerde çığ gibi büyüyen kırık camlara baktığımız zaman bu davranışların temel nedeninin örgüt içinde görmezden gelinen hatta bazen önemsenmeyen ve/veya gerekli yaptırımların uygulanmadığı etik dışı davranışlardan kaynaklı olduğu görülür. Bu etik dışı davranışların kırık camlara dönüşmesinin sebebi genellikle yöneticilerin gerekli yer ve zamanda gerekli yaptırımları çalışanlarına uygulamamalarıdır. Belli başlı etik dışı davranışlar;

- ✓ Kurum içinde bir üstün işe geç gelen bir astı çoğu zaman görmezden gelmesi,
- ✓ Adalet ve eşitliğin her çalışana aynı şekilde uygulanmaması hatta bazı çalışanların göz göre göre kayırılması,
- ✓ Kurum içi sohbetler de dozu kaçırılan örgütü ve/veya örgüt çalışanlarını olumsuz olarak etkileyen dedikodu ve söylentilerin çalışanlar arasında yayılmasına izin verilmesi,
- ✓ Çalışanlar tarafından gayri resmi iletişim kanallarının kullanılarak mesai saatlerinin boşa harcanması (internette gereksiz sitelerde zaman geçirilmesi yani sanal kaytarma)
- ✓ Çalışanların zaman zaman örgüt politikalarını ihlâl ederek çalışmalarını aksatmaları,
- ✓ Çalışanların küçüğe olsa söyledikleri yalanlarının yönetim tarafından göz ardı edilmesi,
- ✓ İşleri özensiz ve yanlış yapan çalışanların herhangi bir yaptırımla karşılaşmamaları,
- ✓ Çay, kahve veya yemek molalarının çalışanlar tarafından bilinçli olarak uzatılması,
- ✓ Bireysel ya da grup çalışmalarında bazı çalışanların işten kaytarma eğiliminde olmaları,
- ✓ Bazı çalışanların dürüstlük ve doğruluktan uzaklaşmaları,
- ✓ Bazı çalışanların gayri resmi gruplar kurarak diğer çalışanlara ya da yöneticilere karşı olumsuz davranışlar sergilemeleri,
- ✓ Bazı çalışanların çalışma arkadaşlarına negatif yorumlar yapması ve/veya kişisel saldırılarda bulunması,
- ✓ Bazı çalışanların isteksiz bir şekilde mesaiye gelmesi ya da sebepsizce işten erken ayrılmaları,
- ✓ Bazı çalışanların çalışma arkadaşlarına mobbing uygulanması gibi.

Denetimsizlik hissi uyandıran örgütlerde çalışanlar daha fazla etik dışı davranışlar sergilemeye meyilli oldukları için bu tür örgütlerde özellikle yönetim kademesine büyük görevler düşmektedir. Çünkü yönetimin göz ardı ettiği ya da yeterince üzerinde durmadığı çalışanların ise “bir kerden bir şey olmaz” anlayışı ile hareket ettiği örgütler, çalışanları daha fazla etik dışı davranışlar sergilemeye teşvik ederek bu gibi davranışların kartopu misali büyüyerek kırık camlara dönüşmesine neden olur. Zamanında müdahale edilmeyen küçük düzensizlikler veya kural ihlalleri kitle davranışlarına bağlı olarak örgütlerde daha büyük düzensizliklere ve nihayetinde ciddi etik dışı davranışlara davetiye çıkarabilmektedir.

2. Metodoloji

Bu bölümde çalışmanın amacı, örnekleme, kapsam ve yapı geçerliği, güvenilirlik analizi, madde analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Anket verileri SPSS 22.0 ve lisrel 9.2 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada nicel veri toplama aracı olan anket yöntemi kullanılmıştır.

2.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, işletmelerdeki olumsuz ve etik dışı kitle davranışlarını incelemek üzere geçerli ve güvenilir bir “Örgütsel Kırık Camlar Ölçeği” geliştirmektir. İşletmelerde denetimsizlik sonucu ortaya çıkan olumsuz kitle davranışları irdelenerek, nedenleri ve örgütsel etkileri kırık camlar teorisi çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma, Kırık Camlar Teorisine ilişkin sosyal bilimler literatüründe nicel çalışmalarda kullanılabilecek bir ölçeğin bulunmaması nedeniyle önem arz etmektedir.

2.2. Örneklem

Araştırmanın örnekleme, Balıkesir ilinde görev yapan beyaz yakalı örgüt çalışanlarından oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket çalışmasına gönüllü olarak katılmak isteyen çalışanlar anketler dağıtılmış ve 290 anket doldurulmuş olarak geri dönmüştür. Eksik doldurulan anketler çıkarıldıktan sonra 278 anket ile analizler yapılmıştır.

2.3. Bulgular

Katılımcılara ait demografik bulgular; araştırmaya katılan çalışanların % 55,3’ünü kadınlar, % 44,7’sini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde lisans ve üstü mezunlar araştırmacıların % 26,1’sini, ön lisans mezunları % 31,5’ini, lise mezunları ise % 34,6’sını oluşturmaktadır.

2.3.1. Ölçek Geliştirme Süreci (Kapsam Geçerliliği)

Çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan ölçeğin geliştirilmesinde öncelikle yerli ve yabancı literatür detaylı bir şekilde incelenerek iş hayatında karşılaşılan olumsuz kitle davranışlarının neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Kullanılabilecek ifadeler maddeler halinde yazılmış ve uzman görüşleri de alınarak bir ön çalışma formu hazırlanmıştır. Uzmanların, kırık camlar konusu ile ilgilenen işletme yönetimi ve sosyoloji bölümlerinde görev yapan akademisyenler olması özellikle tercih edilmiştir.

Yapılan ön çalışma ile toplam 26 ölçek maddesi oluşturulmuştur. Bu anket maddeleri tekrar incelenerek hatalı, eksik ya da algılamada farklılık yaratabileceği düşünülen ifadeler çıkarılmıştır. Daha sonra toplam 17 ölçek maddesi ile ön çalışma anket formu oluşturulmuştur. Katılımcıların hazırlanan ifadelerle hangi düzeyde katılıp katılmadıklarını belirlemek amacıyla *kesinlikle katılıyorum (5 puan)* ve *kesinlikle katılmıyorum (1 puan)* arasında oluşan 5'li likert tipi ifadeler eklenmiştir. Ön çalışma anket formunun çalışanlara uygulanabilirliğini tespit etmek amacıyla ilk olarak 45 çalışana anket formu dağıtılmıştır. Çalışanlardan gelen dönütler göz önünde bulundurularak bazı ifadelerdeki yanlış anlaşılmalara ortadan kaldırmak amacıyla ifadelerde değişiklikler yapılmıştır. Çalışanların farklı şekilde algıladıkları ifadeler tekrar düzenlenmiş ve ölçek maddeleri tekrar incelenerek ölçeğe son hali verilmiştir. Bu aşamadan sonra 75 kişilik katılımcı ile bir pilot çalışma yapılarak, elde edilen verilere geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bu sonuçlarda *Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğinin* Cronbach Alfa değeri 0,82, faktörlerin açıkladığı ortak varyans %52 çıkmıştır. Yapılan faktör analizine göre faktörler arasında geçişlerin olduğu ve bazı maddelerin ankette çıkarılması gerektiği tespit edilmiştir. Ancak güvenilirlik düzeyinin ve ana çalışmanın örneklem sayısının yüksek olması nedeniyle ölçek hiç değiştirilmeden katılımcılara uygulanmıştır.

2.3.2. Yapı Geçerliliği

Açımlayıcı Faktör Analizi (1. Kısım): 17 madde ile son halini alan ölçek çalışmasının yapı geçerliliğini ölçmek için KMO değeri, Bartlett değeri ve varyans değeri hesaplanmıştır. Ölçeğin Kaiser Meyer Olkin değerinin 0,953 olduğu ve Bartlett değerinin ise 0,000 olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler faktör analizi yapılabilmesi için uygundur. Faktör analizi sonuçlarına göre ise ölçek maddelerinin 2 faktörde toplandığı tespit edilmiş ve iki faktörün açıkladıkları varyans % 58 çıkmıştır. Birinci faktörde 9 madde, ikinci faktörde ise 8 madde tespit edilmiştir. Maddelerin yük değerleri incelendiğinde iki faktör arasında geçişlerin olduğu 4 madde tespit edilmiş ve bu maddeler çalışmadan çıkarılmış ve ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,93 bulunmuştur.

Tablo 1. Yük Değerlerine Göre Ölçekten Çıkarılan Maddeler

	Ölçekten Çıkarılan Maddeler
1	Örgüt çalışanları, kurumdaki bazı kaynakları (yazıcı, bilgisayar gibi araçları) kendi özel işlerinde kullandıkları için ben de kullanırım.
2	Örgüt çalışanları çay, kahve, sigara molalarını uzattıkları için ben de molalarımı uzatırım.
3	Örgüt çalışanları, göz göre göre işten kaydardıkları için fırsat bulduğumda ben de kaytarırım.
4	Örgüt çalışanları, çalışanların olumsuz davranış ve tutumları benim de olumsuz davranış ve tutumlar sergilememe neden olur.

Tablo 1’de verilen maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra ikinci faktör analizi çalışması yapılarak ölçeğe son hali verilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizi Çalışması (2. Kısım): Örneklem büyüklüğü açısından açımlayıcı faktör analizi için kırık camlar teorisi (Broken Windows Theory) ölçeğinin veri yapısının uygunluğunu test etmek amacıyla Kaiser Meyer Olkin testi ve verilerin çok değişkenli normal dağılıma uyup uymadığını belirlemek amacıyla Barlett Küresellik testi uygulanmıştır. KMO gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. Kalaycı’ya (2008) göre bu değer 0,80 ve üzeri ise mükemmel düzeyde kabul edilmektedir. Kırık camlar teorisi ölçeğinin KMO değeri 0,940 çıkmıştır. Buna göre veri yapısının, faktör analizi yapılabilmesi için çok uygu olduğu ve Bartlett değeri 0,000 olduğu için ölçeğin Barlett test sonuçlarının anlamlı olduğu görülmektedir.

Faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 2 faktörde toplandığı tespit edilmiştir. 1. faktörde toplam 6 ifade, 2. faktörde ise 7 ifade bulunmaktadır. Faktör maddeleri incelendiğinde 1. faktörde toplanan ifadelerin tamamının örgütte çalışan bireylerin çevresindeki iş arkadaşlarının işlerini yapma şekillerinden etkilenererek kendi çalışma şekillerini değiştirebileceklerini içeren ifadeler bulunmaktadır. Bu faktöre **bireysel faktör** adı verilmiştir. Ölçeğin 2. faktöründe toplanan ifadelerin tamamının ise örgütün norm ve politikalarının yöneticiler tarafından uygulanmasından kaynaklanan yönetsel ifadeler olduğu tespit edilmiştir. Bu ifadeler daha çok çalışanların yönetsel boşluklardan ya da yönetimin çalışanlar üzerindeki yetersiz yaptırımlarından dolayı, çalışanların etik dışı davranışlarda bulunabileceklerini içeren ifadelerdir. Bu yüzden ikinci faktöre **yönetsel faktör** adı verilmiştir. Ölçeğin öz değeri 1’in üzerinde (8.01) ve iki faktörün açıkladıkları ortak varyans % 62’dir. Aşağıdaki tablo 2’de Örgütsel Kırık Camlar Ölçeği faktör analizi sonuçları bulunmaktadır:

Tablo 2. Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine Ait Faktörler ve Faktör Yükleri

Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine Ait Maddeler	Faktörler ve Faktör Yükleri	
	Bireysel	Yönetsel
Örgüt çalışanları, geri bildirimde bulunmadıkları için ben de geribildirimde bulunma gereği duymam.	.818	
Örgüt çalışanları, işle ilgili sorumluluk ve inisiyatif almaktan kaçındıkları için ben de inisiyatif almaktan kaçınıyorum.	.804	
Örgüt çalışanları, işi yaparken kasıtlı olarak yavaş, özensiz ya da kötü iş yaptıkları için ben de bu şekilde çalışırım.	.502	
Örgüt çalışanları, işyerindeki fiziksel eşyaları özensiz kullandıkları için ben de özen göstermem.	.729	
Örgüt çalışanları, müşterilerle ilişkilerinde nazik ve saygılı davranmadıkları için ben de bu şekilde davranırım.	.667	
Örgüt çalışanları, durumu kurtarmak adına (müşterilere veya hizmet alanlara) bazen yalan söyledikleri için gerektiğinde ben de yalan söylerim.	.570	
Örgüt çalışanları, çok sık izin kullandıkları için ben de izin kullanırken çekinmem.		.776
Örgüt çalışanları, iş etiğine uygun davranmadıkları için, ben de iş etiğine uygun davranmam.		.756
Örgüt çalışanları, iş yeri giyim kurallarına uygun giyinmedikleri için, ben de bu kurallara göre giyinmem.		.730
Örgüt çalışanları, toplantılarda ya da özel günlerde uyulması gereken kurallara uymadıkları için bende bu kurallara uymam.		.689
Örgüt çalışanları, mesaiye geç geldiklerinde herhangi bir yaptırımla karşılaşmadıkları için ben de mesai saatlerine çok dikkat etmem.		.659
Örgüt çalışanları, yönetim tarafından bazı çalışanların kural ihlalleri görmezden geldiği için, ben de kuralları ihlal ederim.		.617
Örgüt çalışanları, ortak kullanım alanlarında (örneğin temizlik kuralları... vb. gibi) kurallara uymadıkları için bende bu tür kurallara uymam.		.615

2.3.3. Güvenirlik Çalışması

Kırık camlar teorisi ölçeğinin güvenirliliği için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,92, bireysel faktör için iç tutarlılık 0,87 ve yönetsel faktör için iç tutarlılık katsayısı 0,88'dir. Elde edilen bulgulara göre bu ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	N	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma
Bireysel faktör	278	1,00	5,00	2,064	1,066
Yönetsel faktör	278	1,00	5,00	2,036	1,085
Örgütsel Kırık Camlar Ölçeği	278	1,00	5,00	2,049	0,997

Tablo 3'e göre, katılımcıların Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine verdikleri cevaplara ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde ortalama 2,04 standart sapma 0,99'dur. Araştırmaya katılan çalışanların Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine verdikleri cevaplar "kesinlikle katılmıyorum" (1 puan) ile "katılmıyorum" (2 puan) arasında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğinin bireysel boyutu ile yönetsel boyutun ortalama ve standart sapma değerleri arasında çok büyük farklılık olmadığı görülmektedir. Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğinin faktörlerine ait kurtosis (,258), skewness (,129) değerleri +1 ile -1 arasında yer aldığı için ölçeğin faktörlerine ait verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

2.3.4. Madde Analizi

Madde toplam puan korelasyonu, ölçek maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Madde toplam korelasyonun pozitif ve yüksek düzeyde olması maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve testin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2007:171). Büyüköztürk'e göre ölçeğin madde toplam korelasyonu 0,30 ve daha yüksek olan maddelerin iyi ayırt edici özelliğe sahiptir. Kırık camlar teorisi ölçeğindeki tüm maddeler için madde toplam korelasyonların 0,50 ile 0,74 arasında değiştiği görülmektedir.

Tablo 4. Madde Analizi Sonuçları

Madde No	Madde Toplam Korelasyonu*	t (Alt %27 – Üst %27)**
Madde2	,609	-17,48***
Madde3	,499	-11,88***
Madde5	,735	-18,22***
Madde6	,710	-17,97***
Madde7	,723	-19,18***
Madde8	,710	-15,34***
Madde11	,705	-17,03***
Madde15	,740	-18,36***
Madde17	,576	-16,69***
Madde20	,625	-20,67***
Madde22	,693	-19,23***
Madde23	,671	-20,95***
Madde24	,659	-18,13***

*n=356 **=n1=n2=96 ***=p<,001

Madde analizi ile birlikte güvenilirlik çalışmalarında uygulanan başka bir çalışma da testin toplam puanlarına göre oluşturulan alt %27 ve üst %27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların ilişkisiz t-testi kullanılarak analiz edilmesidir. Gruplar arasında istendik yönde gözlenen farkların anlamlı çıkması, testin iç tutarlılığını göstermektedir (Büyüköztürk, 2007:171). Kırık camlar teorisi ölçeğine uygulanan madde analizi için 356 katılımcının alt % 27 ve üst % 27'lik grubu için 96 kişi belirlenmiştir. t testi ile madde ortalama puanları arasındaki farklılık incelenmiştir. Tablo 4'e göre Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğinin t-testi değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir (p<0.001). Bu sonuçlara göre ölçekteki maddelerin kırık camlar teorisi bakımından iç tutarlılık düzeyinin yüksek ve ayırt edicilik özelliği olduğu ifade edilebilir.

2.3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

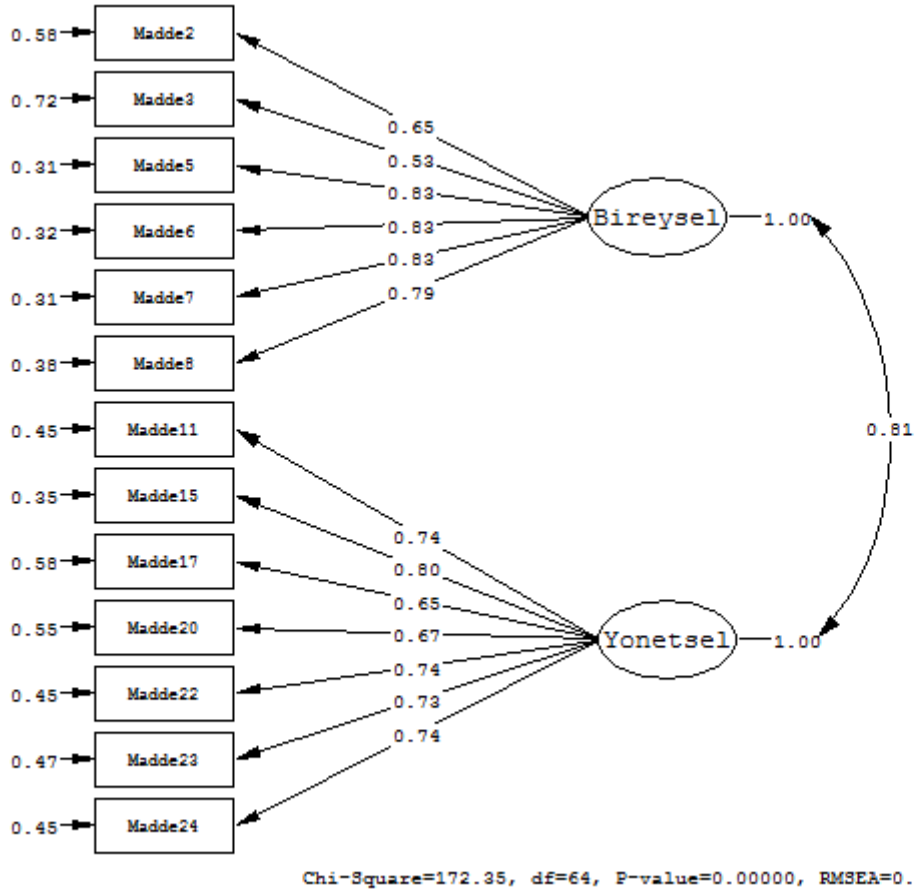
Burkholder ve Harlow (2003)'a göre doğrulayıcı faktör analizi (DFA), verinin temelindeki yapıyı değerlendiren açımlayıcı faktör analizinin bir uzantısıdır. DFA belirlenen faktörler arasında yeterli düzeyde ilişkinin olup olmadığını, hangi değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu, faktörlerin birbirinden bağımsız olup olmadığını, faktörlerin modeli açıklamakta yeterli olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Erkorkmaz vd., 2013).

Tablo 5. Ölçüm Modeli Uyum İstatistikleri

Uyum Ölçüsü	Model	Kriter	Sonuç	Örg Ölçü
χ^2/df	Ki-kare	$\chi^2 < 5$	İyi uyum	2,69
RMSEA	Yaklaşım hatasının kök ortalama karesi	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	Makul uyum	0,06
NFI	Normlaştırılmış uyum indeksi	$0,95 \leq NFI \leq 1$	İyi uyum	0,93
NNFI	Normlaştırılmamış uyum indeksi	$0,95 \leq NNFI \leq 1,00$	İyi uyum	0,95
CFI	Karşılaştırmalı uyum indeksi	$0,95 \leq CFI \leq 1$	İyi uyum	0,96
GFI	Uyum iyiliği indeksi	$0,90 \leq GFI \leq 1$	Kabul edilebilir	0,93
AGFI	Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	Kabul edilebilir	0,90

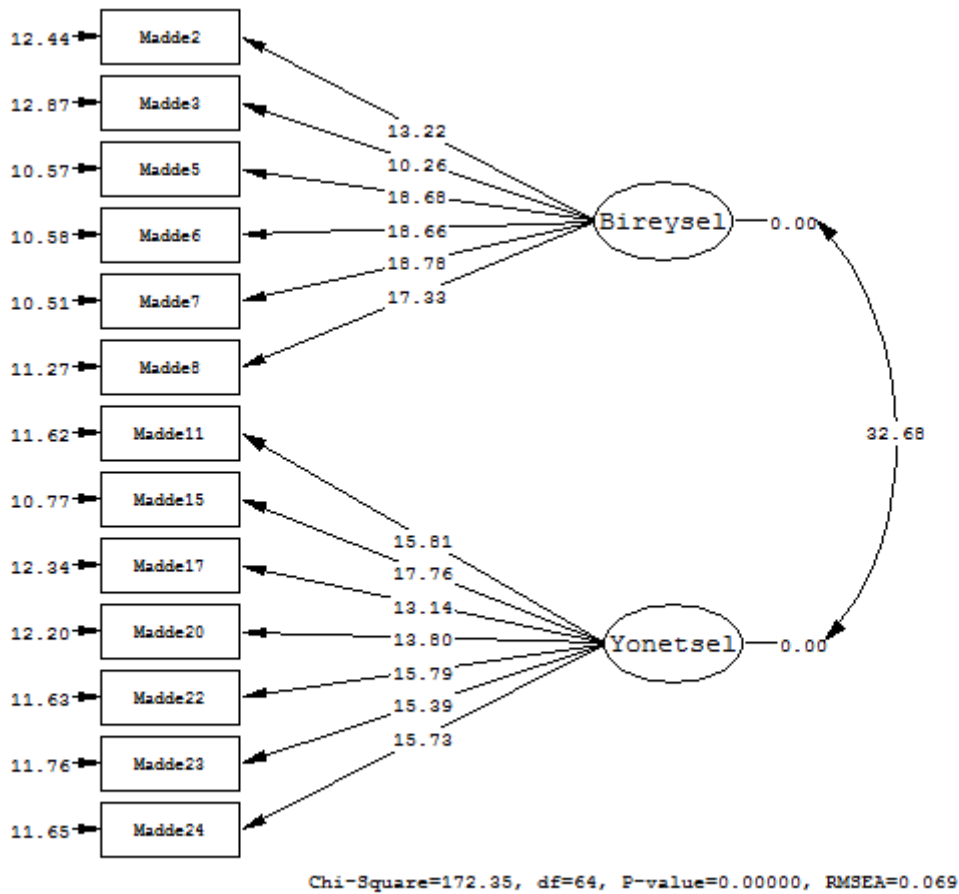
Kaynak: Erkorkmaz vd., 2013

Tablo 5'e göre, Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğinin uyum istatistikleri $X^2/df = 2,69$, $CFI = 0,96$, $GFI = 0,93$, $AGFI = 0,90$, $NFI = 0,93$, $NNFI = 0,95$, $RMSE = 0,069$ çıktığı için ölçüm modelinin büyük oranda yapısal olarak geçerli olduğu görülmektedir.



Şekil 1. Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine Ait Ölçüm Modelinin Standardize Edilmiş Çözüm Değerleri

Doğrulayıcı faktör analizinde, standardize edilmiş çözüm değerlerinin 0,30'un üzerinde olması yeterli görülmektedir (Yılmaz ve Çelik, 2005). Şekil 1'e göre ölçüm modelinin standardize edilmiş çözüm değerlerinin 0,53 ile 0,83 arasında değiştiği görülmektedir.



Şekil 2. Örgütsel Kırık Camlar Ölçeğine Ait Ölçüm Modelinin t Değerleri

Kırık camlar teorisi ölçeğine ait t değerlerine bakıldığında tüm standardize edilmiş çözümlene değerlerinin örtük değişkenler ile anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. t değerleri ($p < 0.001$) ise 10,26 ile 18,68 arasında değişmektedir. Şekil 1'deki ölçüm modelinin standardize edilmiş çözüm değerlerine, şekil 2'deki ölçüm modelinin t değerlerine bakıldığında ölçeğin 13 madde ve 2 faktörlü yapısını koruduğu görülmüştür.

Sonuç

Kırık camlar teorisi suç psikolojisini açıklamaya yönelik bir teori olmakla birlikte, örgütlerdeki etik dışı davranışları ve suç olgularını açıklama konusunda da etkili olabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle öncelikle literatür taraması yapılarak konu ayrıntılı olarak incelenmiş ve ikinci aşamada örgütlerdeki etik dışı davranışlar için Örgütsel Kırık Camlar Ölçeği geliştirilmiştir. Ölçek 2 faktör ve 13 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,92'dir. KMO değeri 0,944 ve Bartlett 0,000 anlamlı bulunmuştur. Ölçeğin açıkladığı toplam

varyans % 62'dir. Madde toplam puan korelasyonuna göre maddelerin 0,50 ile 0,74 arasında değiştiği görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizinde ortaya çıkan faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Analizin sonucuna göre, rgtsel Kırık Camlar leğinin uyum istatistikleri $X^2/df = 2,69$, CFI=96, GFI= 0,93, AGFI= 0,90, NFI= 0,93, NNFI= 0,95, RMSE=0,069 çıktığı için ölçüm modelinin büyük oranda yapısal olarak geçerli olduğu görülmüştür. Gerek geliştirilme aşamasında gerekse geçerlilik ve güvenirlilik çalışmaları ile birlikte elde edilen verilere dayanılarak rgtsel Kırık Camlar leğini geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olarak değerlendirmek mümkündür.

Örgüt alışanlarının çevrelerindeki iş arkadaşlarının işlerini yapma şekillerinden etkilenerak kendi çalışma şekillerini değiştirebilecekleri ve özellikle örgütlerin norm ve politikalarının yöneticiler tarafından yeterince uygulanmamasından kaynaklanan yönetimsel boşluklardan dolayı çalışanların etik dışı davranışlarda bulunabilecekleri düşünüldüğünde bireysel ve yönetsel faktörlerin örgütlerdeki kırık camların temelini oluşturduğu görülmektedir.

Örgütsel kırık camlar leği rgtlerdeki toksitite davranışlar gibi yıkıcı, olumsuz ve arzu edilmeyen davranışları (Bektaş ve Erkal, 2014:428) yansıtığı için bu kapsamda gelecekte yapılacak çalışmalarda daha geniş bir rneklemi kapsayacak şekilde farklı sektörlerde yeni çalışmaların yapılmasının literatürü zenginleştirerek literatüre katkı sağlayacağı ve bu çalışmanın gelecekte bu konuyla ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılara yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıcı rgtsel kırık camlar leği ile yönetim tarzları, performans, örgütsel bağlılık gibi farklı değişkenler kullanılarak yeni çalışmalar yapılmasının literatüre katkı Sağlayacağına İnanılmaktadır.

Kaynakça

- ABDULLAH, A., MARZBALI, M. H., BAHAUDDIN, A., ve TILAKI, M. J. M. (2015). Broken Windows and Collective Efficacy. *SAGE Open*, 5(1), 2158244014564361.
- AIYER, S. M., ZIMMERMAN, M. A., MORREL-SAMUELS, S., ve REISCHL, T. M. (2015). From Broken Windows to Busy Streets o Community Empowerment Perspective, *Health Education & Behavior*, 42(2), 137-147.
- AUSTRUP, S. (2011). The Person Behind the “Broken Window”: The Influence of the Environment and Personality on Undesired Behavior.
- BARTA, P. A. (1999). Note: Giuliani, Broken Windows, and the Right to Beg. *Geo. J. on Poverty L. & Pol'y*, 6, 165.
- BECKENKAMP, M., ENGEL, C., GLÖCKNER, A., IRLLENBUSCH, B., HENNIG-SCHMIDT, H., KUBE, S., ... & TOWFIGH, E. V. (2013). Beware of Broken Windows! First Impressions in Public-Good Experiment. First Impressions in Public-Good Experiment”, (January 1, 2013). MPI Collective Goods Preprint, (2009/21).
- BEKTAŞ M. ve ERKAL P. (2014). Örgütlerde Toksikite Davranışlar: Toksik Duygu Deneyimleri Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirliliği Çalışması, *14. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, Aksaray.
- BEŞE E. (2006). Kırık Pencereler Teorisi Bağlamında Kentsel Yaşamda Suç ve Güvenlik, *Polis Bilim Dergisi*, Cilt 8 (1): 8, 1-24.
- BRATTON, W., ve KELLING, G. (2006). There are No Cracks in the Broken Windows. *National Review*, 28.
- BÜYÜKÖZTÜRK ŞENER (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 7. Baskı, Pegem Yayıncılık.
- DEMİRTAŞ, H. ANDAÇ (2003). Sosyal Kimlik Kuramı: Temel Kavram ve Varsayımlar, *İletişim: Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 129.
- DIXON, D. (1998). Broken Windows, Zero Tolerance, and the New York Miracle, *Current Issues Crim. Just.*, 10, 96.
- DOĞAR, H. İ. ve SEVİNÇ, B. (2011). Suç Teorileri ve Şehir Güvenliği: Bitlis İliyle İlgili Genel Bir Değerlendirme, *Polis Bilimleri Dergisi* 13 (4): 31

- ENGEL, C. BECKENKAMP, M., GLÖCKNER, A., IRLENBUSCH, B., HENNIG-SCHMIDT, H., KUBE, S., ... ve TOWFIGH, E. (2014). First Impressions are More Important than Early Intervention: Qualifying Broken Windows Theory.
- ERKORKMAZ, Ü., ETİKAN, İ., DEMİR, O., ÖZDAMAR, K., ve SANİSOĞLU, S. Y. (2013). Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), . 210-223.
- FAGAN, J. ve DAVIES, G. (2000). Street Stops and Broken Windows: Terry, Race and Disorder in New York City, *Fordham Urban Law Journal*, 28, . 457.
- GLADWELL, M. (2000). *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*, Littel Brown Yayınevi.
- GREENE, J. A. (1999). Zero Tolerance: A Case Study of Police Policies and Practices in New York City, *Crime & Delinquency*, 45(2), 171-187.
- HARCOURT, B. E. ve LUDWIG, J. (2006). Broken Windows: New Evidence From New York City and a Five-city Social Experiment, *The University of Chicago Law Review*, 271-320.
- HOGG, M. A., VAUGHAN, G. M. (1995). *Social Psychology: An Introduction*, Prentice Hall (New York), 343.
- JONES, K. HARRY, JANUARY, (2010). Broken Windows, Broken Business, Book Reviews, <http://www.achievethecore.com/bookreviews/broken-windows-broken-business/> (24.11.2016).
- KALAYCI Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 3. Baskı.
- LE BON, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*, Çevirmen: Yunus Ender, Hayat Yayınları, 29.
- MAZEROLLE, L. G., ROEHL, J., & KADLECK, C. (1998). *Controlling Social Disorder Using Civil Remedies: Results from a Randomized Field Experiment in Oakland*, California.
- RAMOS, J., ve TORGLER, B. (2010). *Are Academics Messy? Testing The Broken Windows Theory With a Field Experiment in the Work Environment*.
- SAMPSON, R. J. RAUDENBUSH, S. W., ve EARLS, F. (1997). Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficac”, *Science*, 277(5328), 918-924.
- SAMPSON, R. J. ve RAUDENBUSH, S. W. (1999). Systematic Social Observation of Public Spaces: A New Look at Disorder in Urban Neighborhoods, *1. American journal of sociology*, 105(3), 603-651.

- SAMPSON, R. J. ve RAUDENBUSH, S. W. (2004). Seeing Disorder: Neighborhood Stigma and the Social Construction of “Broken Windows”. *Social psychology quarterly*, 67(4), 319-342.
- SKOGAN, W. G. (2008). Broken Windows: Why—and How—We Should take them Seriously, *Criminology & Public Policy*, 7(2), 195-201.
- SOUSA, W. H., ve KELLING, G. L. (2006). Of “Broken Windows,” Criminology, and Criminal Justice, *Police Innovation: Contrasting perspectives*, 77-97.
- YILMAZ V. ve ÇELİK H. E. (2005). Bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti ve Bankaya Bağlılık Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modelleriyle Araştırılması, *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 26-27 Mayıs, İstanbul.
- WILCOX, P. QUISENBERRY, N., CABRERA, D. T., ve JONES, S. (2004). Busy Places and Broken Windows? Toward Defining the Role of Physical Structure and Process In Community Crime Models”, *The Sociological Quarterly*, 45(2), 185-207.
- WILSON, J. Q. ve KELLING, G. L. (1982). Broken Windows, *Atlantic Monthly*, 249(3), 29-38.
- <http://yetenekyonetimi.blogspot.com/2014/09/kirik-cam-teorisi-iste-boyle-basladi.html> (11.05.2015).

Finansallaşma ve İşsizlik: Gelişen-8 (D-8) Ülkeleri Örneği

Mercan HATIPOĞLU*

Geliş Tarihi (Received): 02.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 04.11.2019

Öz

Finansallaşma kavramı finansal piyasaların, kurumların, finansal güdülerin ve finansal elitlerin ekonomideki rollerinin gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde giderek artan önemini vurgulamaktadır. Finansallaşmanın ekonominin işleyişine etkisi, finans sektörünü reel sektöre göre daha önemli hale getirmesi, reel sektörün gelirlerini finans sektörüne kanalize etmesi, gelir dağılımını bozması ve işsizliğe sebep olması şeklinde sıralanmaktadır. Bu çalışmanın amacı finansallaşmanın işsizlik üzerindeki etkisini Türkiye'nin öncülüğünde 1997'de kurulan ve üyelerini Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Türkiye ve Pakistan'ın oluşturduğu D-8 (Gelişen Sekiz Ülke) İktisadi İşbirliği Örgütü kapsamında analiz etmektedir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık frekansta olup 1991-2017 arası dönemi kapsamaktadır. Veriler Dünya Bankası ve Sesric veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak panel kantil regresyon yönteminden yararlanılmıştır. Ampirik sonuçlar, finansallaşmanın işsizlik oranlarını arttırdığını göstermektedir. Ekonomi politikaları uygulaması açısından makalenin bulguları, D-8 ülkelerinde istihdamı artırmak için finansallaşmadan kaçınılması gerektiğini önermektedir. Finansallaşmayı azaltmak için ise, Tobin vergilendirmesi sermaye akımlarına uygulanmalı bunun yanında hükümetler sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerine daha fazla yatırım yapmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Finansallaşma, İşsizlik, D-8 ülkeleri

JEL Kodları: E24, E44, N25

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mercanhatipoglu@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-3307-5458

Financialization and Unemployment: Evidence From Developing-8 (D-8) Countries

Abstract

The concept of financialization emphasizes the increasing importance of financial markets, institutions, financial incentives and financial elites in the economy at both national and international levels. The effects of financialization on the economy are to make the financial sector more important than the real sector, channels the real sector's income to the finance sector, disrupting the income distribution and cause the unemployment. The aim of the study is to determine the effect of financialization on unemployment in the member countries of Developing-8 (D-8). Developing-8 pioneered by the Turkey in 1997, is an organization for economic cooperation among the following countries: Bangladesh, Egypt, Indonesia, Iran, Malaysia, Nigeria, Pakistan and Turkey. The annually frequency data covers the period between 1991-2017 and obtained from World bank and Sesric database. We use panel quantile regression model to perform the analyzes. Empirical results indicate that financialization increases unemployment rates. As an economic policy implication, findings recommend that financialization should be avoided in order to increase employment in the D-8 countries. To reduce financialization, Tobin taxation should be applied to capital flows, while governments should invest more in public services such as health and education.

Keywords: Financialization, Unemployment, D-8 countries

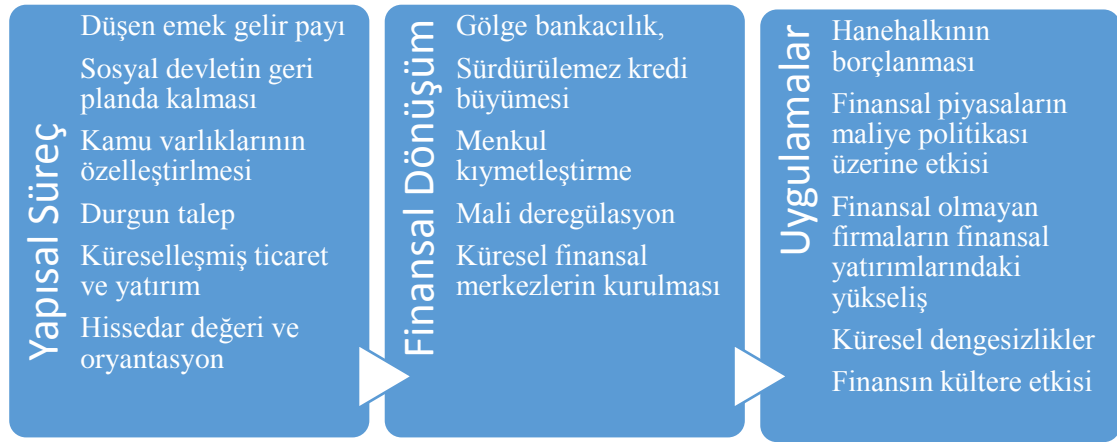
JEL Classification Codes : E24, E44, N25

Giriş

Finansallaşma kavramı finansal piyasaların, kurumların, finansal güdülerin ve finansal elitlerin ekonomideki rollerinin gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde giderek artan önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda kavram, her gün yeniden tasarlanan sayısız yeni finansal araçla finansal işlem hacminin aşırı büyümesini temsil etmektedir (Epstein, 2005: 3). Diğer bir deyiş ile finansallaşma, bir ülkede elde edilen toplam karların içerisinde finans, sigortacılık ve emlak sektörünün paylarının artmasıdır. Finansallaşmaya bireysel açıdan zemin hazırlayan faktörler başta kredi kartları, tüketici kredileri, ATM ve POS cihazları şeklinde sıralanabilir (Aybar & Doğru, 2013). Hatta finansçıların finansal varlıkları değerlemek için daha karmaşık matematiksel modeller geliştirmeleri (indirgenmiş nakit akımı gibi basit bir modelden Black- Scholes opsiyon fiyatlama modeline uzanan süreç), yatırım kuruluşlarının bu modelleri kullanmak için daha karmaşık finansal enstrümanlar tasarlamalarına neden olmuş buda dolaylı olarak türev ürün arzını arttırmıştır (Davis & Kim,2015). Finansallaşmanın ekonomik sistemin işleyişine etkisi, finans sektörünü reel sektöre göre daha önemli hale getirmesi, reel sektörün gelirlerini finans sektörüne kanalize etmesi, adil gelir dağılımını bozması ve işsizliğe sebep olması şeklinde sıralanmaktadır (Palley, 2013:2). Reel ekonomi için olumsuz yönleri olmasına rağmen, literatürde finansallaşmanın faydaları da savunulmuştur. Örneğin, finansal piyasaların kapsamının genişlemesi ve finansal varlıkların çeşitliliği artması ekonomi ile ilgili parametrelerin (borsa, faiz oranları, büyüme oranları vb.) daha doğru tahmin edilmesine hizmet etmektedir. Dolayısıyla reel ekonomi için önem arz eden değişkenler daha iyi fiyatlandırılmakta, kaynaklar daha iyi dağıtılmaktadır. Finansallaşmayı savunan başka bir görüşe göre, piyasa fiyatları ekonomik temelleri esas alır. Fiyatlar ekonomik gerçekliklerden sapma göstermeye başladıklarında, geçici olarak kar (arbitraj) fırsatları doğar, ancak finans piyasalarındaki spekülörler tarafından yapılan alım-satım işlemleri ile fiyatlar yeniden olması gereken seviyelere gelmektedir. Yine de finansallaşma tezini savunanlar bile, firmaların mali borçlarının artmasından, reel ücretlerin gerilemesinden ve fonksiyonel gelir dağılımının bozulmasından, finans sektörünün çıkarları doğrultusunda yapılan reformları sorumlu tutmaktadır. Bu değişiklikler ekonominin yapısı, ekonomi politikasını ve şirketlerin davranışlarını ilgilendirmektedir (Palley,2013: 2,3,4,14,15). Örneğin, merkez bankalarının uyguladığı enflasyon hedeflemesi rejimi adı altında “tam istihdam” ekonomide ihmal edilmekte finansal piyasaların menfaati reel getiri olduğu için enflasyonun düşürülmesi öncelik haline gelmektedir. Finansal elitlerin finansallaşmaya olan katkılarını somutlaştırmak adına Mario Draghi örnek gösterilebilir. Kendisi Avrupa merkez bankası başkanı olmadan önce Goldman

Sach bankasında uzun yıllar çalışmıştır. Dolayısıyla finans piyasalarındaki küçük bir azınlık merkez bankalarının yönetiminde söz sahibi olmuş ve kendileri için iyi olanın herkes içinde iyi olacağı fikrini yaymaya çalışmışlardır. Nitekim Draghi yönetiminde işsizlik ikinci planda kalmış, birincil hedefler her zaman euronun değeri ve enflasyon olmuştur (Stiglitz, 2018:153-159). Ioannou & Wójcik (2019) dünyada yaşanan finansallaşma ile ilgili süreçleri şekil 1’de aşağıdaki gibi özetlemiştir.

Şekil 1: Finansallaşmanın analitik spektrumu



Kaynak: Ioannou & Wójcik (2019). Not: Finansal Dönüşüm 1980 sonrası ifade etmektedir

Bu çalışmanın amacı finansallaşmanın istihdam üzerindeki etkisini Türkiye'nin öncülüğünde 1997'de kurulan ve üyelerini Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Türkiye ve Pakistan'ın oluşturduğu D-8 (Gelişen Sekiz Ülke) İktisadi İşbirliği Örgütü kapsamında analiz etmektedir. Çalışmanın literatüre katkısı sözü edilen ülkelerde finansallaşma ve işsizlik ilişkisini irdeleyen ilk çalışma olmasıdır. Bu kapsamda D-8 ülke grubuna dâhil 8 ülke için; 1991-2017 yılları arasında panel kantil regresyon modeli kullanılarak finansallaşma oranının D-8 ülkelerinde işsizliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Makalenin geri kalan kısmı şu şekilde düzenlenmiştir: birinci bölümde finans sektörünün dünyaya nasıl hâkim hale geldiği “dünyada finansallaşma süreci” başlığı altında özetlenmiştir. ikinci bölümde finansallaşma ve istihdam ilişkisi literatürü gözden geçirilmiştir. Üçüncü bölümde verilerin özellikleri ile ekonometrik yöntem anlatılmıştır. Dördüncü bölümde analizlerin bulguları sunulurken son bölümde sonuçlar ve politika önerilerine yer verilmiştir.

1.Dünyada Finansallaşma Süreci

Finansallaşmanın tohumları İkinci dünya savaşından sonra gelişmiş kapitalist ülkelerde yatırımların daha çok dağıtılmamış karlar ile finanse edilmesiyle atılmıştır. Daha sonra ise, Özellikle Anglo-sakson (sermaye piyasaları ağırlıklı finansal düzen) piyasalarda faaliyet gösteren reel sektör firmalarında gözlemlenen şirket birleşmeleri ve satın almalar bu süreci hızlandırmıştır. Hatta piyasa uyumlu düzenlemeler olarak addedilen, son kredi mercii, mevduatlara garanti verilmesi ve “batmayacak kadar büyük” gibi ilkeler başarısız oldukları zaman bile finansallaşmaya hizmet etmişler ve krizlerin maliyetini topluma ödetmişlerdir. Devletlerin eğitim, sağlık ve ulaştırma gibi kamusal hizmetlerden ellerini çekmesi, bu hizmetlerin hanehalkına ulaşmasına finans sektörünün aracı olmasına sebebiyet vermiştir. Emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi, bunların finansal enstrümanlara dönüştürülmesi, çalışanların geleceğini sermaye piyasalarının belirsizliğine ve emeklilik fonlarının getirilerine bağımlı kılmıştır. Gelirleri yetmese bile çocuklarını özel okullarda okutmak isteyen aileler ya da özel hastane hizmeti alan hastalar ister istemez bankaların kapısı çalmışlar ve gelecekteki gelirlerini bankalara faiz ödeyerek aktarmışlardır (Lapavitsas, 2019:77,268,352). Geç sanayileşen ülkelerde yaşanan finansal krizler sonucu uygulanan IMF politikaları da bütçede faiz dışı fazla vermeyi hedeflediği için hükümetler yine sağlık ve eğitim gibi alanlarda yatırım yaparken kısıtlamaya gitmek zorunda kalmışlardır (Öniş & Şenses, 2005). 1990’larda finansallaşmanın yan etkisi olarak baş gösteren fabrikaların işgücü, girdi ve enerji bakımından daha ucuz olan ülkelere taşınmaları ya da o bölgelerde kurulmaları (yurtsuzlaştırma) da emek piyasasını negatif yönde etkilemiştir (Camacho & Nieto, 2009).

Finansallaşmanın önemli bir ayağını da ağırlıklı olarak kamu borçlanma senetlerinin işlem gördüğü tahvil piyasaları oluşturmaktadır. Hatta Güngen (2010)’e göre erken kapitalistleşen ülkelerde türev ürünler piyasası finansal derinleşmeyi sağlarken, geç kapitalistleşen ülkelerde aynı fonksiyonu uluslararası tahvil piyasası icra etmiştir. Hükümetlerin harcamalarını DİBS (devlet iç borçlanma senetleri) ihraç ederek finanse etmeleri yurtiçi kredi hacminde genişlemeye neden olurken, para politikalarının etkinliğini zayıflatmıştır. Bunun dışında maliye politikası bir adım öne çıkmış ve hazine finans piyasalarında tekeli konumuna gelmiştir. Son olarak ise, hükümetlerin düzensiz aralıklar ile DİBS ihraç etmeleri para çarpanının sürekli olarak değişmesine sebep olduğu için para piyasalarında geleceğe yönelik yeni belirsizlikler doğmuştur (Yeldan, 2016: 132).

1944’te başlayıp 1971’e kadar geçerli olan Bretton Woods anlaşması görece olarak dünyada istikrarlı bir dönemi temsil etmektedir. ABD İkinci dünya savaşı sonrası dünyada madencilik

ve imalat üretiminin ve altın rezervlerinin üçte ikisine, buğday piyasasının ise üçte birine sahiptir. Kendi para biriminin hegemonyasını sağlamak için doları uluslararası ticaretin tek ödeme aracı olarak kabul ettirmiş ve 1 ons altını 35 dolara sabitleyerek dileyen her bir para otoritesine bu kurdan altın satmayı garanti etmiştir. ABD hükümetlerinin 1944-1970 yılları arasında sürdürdüğü genişlemeci bütçe politikaları ve doğrudan yabancı yatırımlar, diğer ülkelerin kıt olan dolar rezervlerini arttırmayı kolaylaştırmıştır. Bunun ekonomiye yansımaları ise faiz ve enflasyon oranlarının düşük kalması şeklinde olmuştur. Çelik sektörü, gemiler, arabalar, elektrikli aletler gibi üretim dallarında gözlemlenen yeni teknoloji dalgası, hem üretimin hem de reel ücretlerin yükselmesine neden olmuştur. Son olarak ise Bretton Woods döneminde petrol fiyatlarının 2 doların altında kalması gelişen ülkelere ciddi maliyet avantajı sağlamıştır. Ancak bir süre sonra ticaret fazlası veren ülkeler biriktirdikleri doları altına çevirme taleplerinin yaygınlaşması dolara olan güven azaltmış, 1971 'de ABD'nin talepleri geri çevireceğini açıklamasıyla sistem fiilen terk edilmiştir (Itoh & Lapavitsas, 2012:185-190).

Bretton Woods anlaşmasının 1971'de çökmesinden sonra dolar diğer para birimlerine karşı hızla değer kaybetmiştir. Bunu, İsrail'in Filistin'i işgal etmesi takip etmiş ve Ekim 1973 Ortadoğu'daki Yom Kippur savaşında ABD'nin İsrail'den yana taraf olması sonucu OPEC üyesi ülkeler, petrol ambargosu uygulayarak petrolün varilini 3 dolardan 12 dolara çıkarmışlardır. Bu durumun ABD ekonomisine yansımaları 1974'de işsizlik oranlarının %10'lara dayanması ve sanayi üretiminin %15 daralması şeklinde olmuştur (Alrifai, 2017: 54-5). ABD'de yaşanan durgunluk sonucu eldeki fazla fonlarını ABD bankaları geliştirmekte olan ülkelere kanallandırmışlar başka bir deyişle geliştirmekte olan ülkeler borçlandırılmıştır. 1978-1979 döneminde ABD merkez bankası başkanı Paul Volcker enflasyon oranlarını düşürmek için sıkı para politikasına başvurması faizleri yükseltmiş dolayısıyla ABD'den borçlanan devletlerin ödeme yükümlülükleri artmıştır. Artan yükümlülükler yerine getirilmediği için 1982'de Meksika krizi yaşanmıştır. Birçok geliştirmekte olan ülkede Meksika gibi kriz ile karşı karşıya gelmiştir. Çözüm olarak Brady planı adı altında ülkelerin aldıkları banka kredisi borçlarının devlet tahviline dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle, 1990'ların henüz başında 18 ülke 200 milyar dolarlık banka kredi borçlarını 154 milyar dolar değerinde devlet tahviline çevirmiştir. Ancak tahvillerin ikinci piyasalarda alınıp-satılması ülke risklerinin bankalardan bağımsız olarak diğer ülkelere sıçramasına neden olurken, sermaye piyasalarında ürün yelpazesinin genişlemesi risk çeşitlendirmesini kolaylaştırmıştır. Böylece likit olmayan kredilerini tahvil şeklinde dünyaya pazarlayan bankalar ikincil piyasa işlemlerinden de kar etme fırsatına kavuşmuştur (Karaçimen, 2015: 97-101). Yaşanan finansal krizler geliştirmekte olan

ülkelerin değişen küresel ekonomik konjonktüre kalıcı tepkiler vermelerine neden olmuştur. Birinci süreklilik arz eden durum, dünyada ne zaman dolar likiditesi artsa, gelişmekte olan ülkelerin dolar rezervlerini arttırma yoluna gitmeleridir. Rezerv biriktirmenin aynı zamanda fiziksel yatırımlara tahsis edilecek fon miktarını azalttığını da göz önünde tutmak gerekir. Rezerv birikimi merkez bankaları bilançolarından görüldüğü üzere sadece nakit dolar tutarak değil ama aynı zamanda ABD tahvilleri satın alınarak gerçekleştirilmektedir. Bu paradoksal durum, aslında paranın zengin ülkelerden fakir ülkelere akması gerekirken tam tersine fakir ülkelerin ABD hazinesini fonladıklarını göstermektedir. Rezerv biriktirme politikasının zorunluluğu olarak merkez bankaları tarafından yapılan sterilizasyon işlemi de kamu borçlanma piyasalarının daha da büyümesine imkan tanımıştır. Bilanço ilkesi gereğince, bir ülkeye dışarıdan dolar geldiğinde, merkez bankası satın aldığı dolar kadar iç piyasada yerli para arzını arttırmak zorundadır. Bunu önlemek için merkez bankası, para arz fazlasını yine iç piyasaya kamu borçlanma kâğıdı ihraç ederek piyasadan çeker. Genellikle borçlanma kâğıtlarını bankalar satın aldıkları için, hükümetlere borç vermek suretiyle yeni karlar elde etmişlerdir. Özellikle yükselen piyasalarda 1999’da 1 trilyon dolar kamu borç menkul kıymeti ihraç edilmişken, 2010’da bu rakam 5 trilyon dolara yükselmiştir. Yine bankaların ellerinde tuttıkları kamu borçlanma senetlerinin kendi portföyleri içindeki payı 2000’de %28 iken, bu oran 2005’de %42 seviyelerine gelmiştir (Karaçimen, 2015: 110-112). Ancak dünya genelinde özellikle 2008 krizinden sonra faiz oranlarının düşmesi, bankaların kamuyu finans ederek para kazanmalarını zorlaştırmıştır. Öte yandan firmaların sermaye piyasalarından faydalanarak hisse senedi, finansman bonosu ve tahvil gibi yatırım araçları ile doğrudan fon temin etmeleri, bankaların ticari kredi dağıtımlarına ket vurmuştur. Bankalar da çıkış yolu olarak tüketici kredilerini devreye sokmuşlar ve saldırgan pazarlama stratejileri eşliğinde dar kesimli insanlara kredi kartı dağıtarak ödenmeyen borçların gecikme faizlerinden önemli ölçüde kar elde etmişlerdir (Karaçimen, 2015: 129-149).

1.1.Washington Mutabakatının Finansallaşmaya Katkısı

Finansallaşmanın dünya ekonomisinde yaygın hale gelmesinde 1980’li yıllardan itibaren Dünya Bankası ve IMF’nin gelişmekte olan ülkelere tavsiye ettiği finansal piyasaların ve dış ticaretin serbestleştirilmesi, devletin küçülmesi, özelleştirme gibi politikaları kapsayan “Washington Uzlaşısı” sürecinin ayrı bir yeri vardır (Ünay, 2013: 43). Washington Uzlaşısı tabirini ilk kez John Williamson 1989 tarihinde Latin Amerika ülkelerindeki krizleri ve ekonomi politikalarını tartışmak üzere Uluslararası Ekonomi Kurumu’nun düzenlediği bir konferansta hazırladığı tebliğde kullanmıştır. Yazar bu kavram bağlamında, mali disiplin, kamu

yatırımlarının önceliğinin yeniden düzenlenmesi, vergi reformu, faizlerin piyasa tarafından belirlenmesi, rekabetçi kur, ticaretin liberalleşmesi, doğrudan yabancı yatırımların liberalleşmesi, özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet hakları konusunda reformlar önermiştir (Williamson, 2009).

İkinci dünya savaşından sonra dış ticarete olan güvensizlik, 1929 buhranına yeniden yakalanma korkusu ve gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarındaki düşüşler, geç sanayileşen ülkeleri ithal ikamesi kalkınma stratejisi takip etmeye zorlamıştır. Bu strateji kapsamında ithalata kotaları devreye sokulmuş, gümrük vergileri yükseltilmiştir. Amaç yerli imalat sanayini dış rekabetten koruyarak, ithal edilecek ürünleri yurtiçinde üretmek ve kıt döviz kaynaklarını sanayileşme için tahsis etmektir. Fakat ithal ikame politikası 1979 yılında petrol fiyatlarının 4 katına çıkmasıyla, petrol ithalatına bağımlı olarak büyüyen ülkelerin, enflasyonu, ekonomik durgunluğu, işsizliği aynı anda tecrübe etmeleriyle terk edilmek zorunda kalmıştır. Bunun akabinde ödemeler dengesi krizine giren ülkeler Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi kurumların kapılarını çaldıklarında kendilerine bir dizi politikalar demeti dikte edilmiştir. Bu politikaların uygulanması borç talep eden ülkelere parasal yardım için şart koşulmuştur. Çünkü adı geçen kurumlar krizin nedeni olarak ithal ikamesi stratejisini görmekteydiler. Onlara göre, devlet müdahalesine dayalı kalkınma, yüksek gümrük vergileri, Keynesçi maliye ve para politikaları, verimlilik düşerken reel ücretlerin yükseltilmesi gibi faktörler gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kriz yaşamasına neden olmuştu (Şenses, 2017:108,116,117,118). Bu yüzden krize giren ülkelere, Washington Uzlaşısı referans gösterilerek, para arzını kontrol altında tutmaları ve özel sektörün ekonomideki rolünü baskın hale getirecek arz yönlü politikalar uygulamaları tavsiye edilmiştir (Wayenberge, 2009). Bu politikalar ekseninde piyasa ekonomisine işlevsellik kazandırmak için kamu yatırımlarının azaltılması ve devletin ekonominin gidişatına müdahale etmemesi gündeme gelmiştir (Tellalbaş, 2011: 88). Şüphesiz para politikaları da bu serbestleşmeden payını almıştır. Birbirini ardına faiz, döviz ve sermaye hareketlerini serbestleştiren ülkelerde, makro istikrarın sağlanması için yurtiçi faiz getirisinin yabancı paraların getirisinden fazla olması ön koşul haline gelmiştir. Bu yüzden yurtiçi faiz oranları bilinçli olarak yüksek tutulup kısa vadeli spekülasyon sermayenin ülkeye gelmesi sağlanarak kamu açıkları kapatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında yüksek faiz yerel ülkenin parasının değerini baskıladığı için, kur değerlenmekte buda ithalatın artmasına ancak yurtiçi çıktısında düşmesine neden olmaktadır (Yeldan, 2016: 135).

1.2.Enflasyon Hedeflemesi ve Finansallaşma

Finansallaşmanın kalıcı hale gelmesinde doğrudan katkı yapan bir başka politaka da “enflasyon hedeflemesi” rejimidir. Bu rejim dünyada 1970’lerde gözlemlenen yüksek enflasyon ile mücadele etmek için geliştirilmiştir. Enflasyonun finansal krizlerin sebebi olduğu kanısı dünyada yaygınlaşmış ve finansal istikrarın korunması için enflasyonun düşürülmesi öngörülmüştür. Böyle olmak ile beraber stratejinin nihai hedefi enflasyonun kredi verenleri zarara uğratmasının önüne geçmektir. Çünkü enflasyon oranlarının yükselmesi yatırımcıların beledikleri reel getirilerin düşmesine yol açmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejimi, sadece finansal getirilerin korunması pahasına ve finansal istikrarı sağlama adına pek çok zaman borsalarda oluşan balonların ihmal edilerek (zamanında faiz oranlarını arttırmayarak örneğin 2000 yılında ABD kaynaklı dot.com krizi) finansal krizlerin patlak vermesine neden olmuştur. Enflasyon hedeflemesi rejiminin dayandığı iki önemli ayak vardır. Birincisi, piyasa tarafından oluşturulan enflasyon beklentileri, ikincisi ise hükümet ya da merkez bankası tarafından belirlenen enflasyon hedefidir. Merkez bankaları faiz oranlarını ayarlayarak, sözü edilen beklentiler ile hedef arasındaki farkı, politika ufku denilen ve genellikle 1-3 yıl arasını kapsayan zaman diliminde ortadan kaldırmaya çalışır. Yine bu modelde enflasyonun kaynağının beklentiler ve çıktı açığı olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımlardan dolayı model, enflasyonu arttırmayan işsizlik oranı (EAİO) diye bir kavramın etrafında şekillenmektedir. Buna göre insan sadece kendi rızasıyla kalıcı olarak işsiz kalabilir (doğal işsizlik), gerçek işsizlik ise geçicidir. Dolayısıyla işsizlik oranları faiz oranları ile ödünleşebilir. Eğer cari işsizlik oranı EAİO’nun altındaysa olması gerekenden daha fazla insan istihdam ediliyor demektir. Bu durumda ekonomide toplam talep artacağı için, fiyatlar genel seviyesi yükselecektir. İşte enflasyon hedeflemesi rejiminde toplam talebi dizginlemek için faiz oranları arttırılmakta buda ekonominin yavaşlamasına ve birkaç dönem sonra istihdam kaybına yol açmaktadır (Papadatos, 2009). Örneğin enflasyon hedeflemesi uygulayan ABD için enflasyonu arttırmayan işsizlik oranı 2019 yılı için % 4,57 olarak tahmin edilmektedir (U.S. Congressional Budget Office, 2019). Dolayısıyla enflasyonu düşürmek pahasına istihdam ikinci plana atılmış olduğu için finans kesiminin iktisat politikaları üzerinde ağırlık kazandığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim finansallaşmanın yararlı olduğunu savunan kesimler, gelişmekte olan ülkelerin geri kalmasının enflasyon ve düşük reel faizler olduğunu bu yüzden sözü edilen ülkelere sermaye kaçıışı olduğunu dile getirmişlerdir. Bu kapsamda merkez bankalarının enflasyon hedeflemesi adı altında, para arzını uluslararası sermayenin getirisine göre ayarlanmalarını tavsiye etmişlerdir. Enflasyonu düşürmek için, merkez bankalarının para arzını sadece yurtdışından

gelen dövize göre sabitlemelerini önermenin de asıl maksadı, uluslararası portföy yatırımlarının risklerini minimize etmektir (Eroğlu, 2007). Nitekim Stiglitz (2008) enflasyonun kaynağına bakmadan faizleri yükseltmenin özellikle gelişmekte olan ülkelerde işe yaramadığını vurgulamıştır. Çünkü adı geçen ülkelerde enflasyonun esas sebebi uluslararası piyasalarda yükselen petrol ve gıda fiyatlarıdır. Bu yüzdende yurtiçi faiz oranlarının yükseltilmesi, fiyatı dış piyasalarda belirlenen ürünlere beklenen etkiyi yapmamaktadır. Ayrıca Stiglitz (2008) çalışmasında FED başkanı Greenspan döneminde düşen enflasyonun sebebinin uluslararası emtia fiyatlarının düşüklüğünün ve Çin’de yaşanan deflasyon sürecinin olduğunu önemle belirtmiştir.

2.Literatür

Finansallaşma reel ekonomik hayata başta istihdam olmak üzere, gelir dağılımı, reel üretim ve ücretler olmak üzere pek çok yönden temas etmektedir. İlgili konulara ilişkin literatür taramasına bu bölümde yer verilmiştir.

Assa (2012) OECD ülkelerinde 1970-2008 dönemi kapsamında yıllık frekanstaki veriler ile panel veri yöntemini kullanarak, finansallaşmanın gelir eşitsizliğini, istihdamı ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ispatlamıştır. Aybar & Doğru (2013) ise ülkemizde 2007’den 2010’a doğru ATM sayısının, 18.795’den 26.566’ya, POS cihazı sayısının 1.629.000 adetten, 2.176.000’e ulaştığını yazmışlardır. Hane halkının borçluluğunu gösteren tüketici kredileri/mevduat hesabı oranının 2004’de %9,5 iken 2010’da %32,8 seviyelerine gelmesini rapor ederek Türkiye’de finansallaşmanın boyutlarını gözler önüne sermişlerdir. Akkemik & Özen (2013) Borsa İstanbul’da finans dışı işlem gören 41 şirketin finansallaşma davranışlarını araştırmışlardır. Sonuç olarak firmaların finansallaşmasına katkı sağlayan faktörler ekonomik belirsizlikler ve Türkiye’de piyasa sisteminin devlet ağırlıklı olması şeklinde sıralanmıştır. Meçik & Afşar (2014) dinamik panel modeli ile 22 OECD ülkesi için 1990-2009 dönemi kapsamında yaptıkları çalışmada finansallaşmanın istihdamı arttırdığını tespit etmişlerdir. Demir (2009) finansallaşmanın Arjantin, Türkiye ve Meksika’da sabit sermaye yatırımlarını dışladığını kaydetmiştir. Van Treeck (2008), ARDL modelini kullanarak faiz ve temettü ödemelerinin ABD’de finansal olmayan yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmış ve finansallaşmanın her iki değişkeni olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Bonizzi (2013) Güney Kore’de liberalleşme politikaları sonrası artan yerli ve yabancı yatırımcı baskısı sonucu Koreli şirketlerin hissedarlarının menfaati için reel yatırımlardan vazgeçtiğini yazmıştır. Benzer biçimde Tellalbaş (2012) finansal karların reel yatırımları düşürdüğünü bulmuştur. Koç & Sarıca (2016) ise finansallaşmanın OECD ülkelerinde, emek gelirlerinin toplam gelirlerden

aldığı payın düşmesine yol açtığını savunmuştur. Guschanski & Onaran (2018) 15 AB ülkesinde halka açık ve finansal olmayan şirketlerin finansal gelirlerinin ve kar payı ödemelerinin artmasının emek gelirlerini negatif etkilediğini bulmuşlardır. Yiğenoğlu (2016) ABD’de imalat sanayinin GSYH’ye oranının 1957’de %27 iken aynı oranın 2008’de %12’ye gerilediğini, bununla beraber finansal kesimin milli gelir içindeki payının aynı dönemde %12’den %20’ye yükseldiğini vurgulamıştır. Tomaskovic vd., (2015) esas faaliyet konusu finans olmayan şirketlerde finansallaşmasının reel üretimde katma değeri düşürdüğünü ve ekonomik büyümeye zarar verdiğini ileri sürmüştür. Zalewski & Whalen (2010) finansal endeks (IMF tarafından yayımlanan ve bir ekonomideki finansal işlemlerinin, ne derece geleneksel bankacılık ile karakterize olduğunu ölçen endeks) artarken dünyada gelir eşitsizliğinin de arttığına dair bulgular sunmuşlardır. Orhangazi (2008)’e göre, 1980 sonrasında firmalar sermaye piyasalarından fon temin eden değil tam tersine finans kesimine para aktaran kurumlar haline dönüşmüştür. Temettü ödemesi, hisse senedi geri alımları ve faiz ödemeleri adı altında firmalar finansal piyasalara dönem sonu karlarını kanalize ettikleri için reel yatırımlara ayırdıkları fonlar azalmak zorunda kalmıştır. Nitekim finansal olmayan firmaların toplam finansal ödemelerinin brüt katma değerine oranı 1960’ların başında yaklaşık %5’ iken aynı oran 2000’li yılların ortalarında %17 seviyelerine dayanmıştır. Firmaların finansal piyasalara karlarını (hissedarlarına kar payı dağıtmaları) aktarıp daha sonra aynı piyasalardan para bulmak için çaba sarf etmeleri Froud vd., (2002) tarafından “Kupon havuzu kapitalizmi” olarak tanımlanmış ve yatırımlarda kısa vadeciliğe neden olduğu ileri sürülmüştür. Lapavitsas (2019) ABD, İngiltere, Almanya ve Japonya’da 1970’den beri finans sektörünün büyüdüğünü ancak bunun istihdama yansımadığını göstermiştir. Çünkü finans sektörünün milli gelir oranla katma değeri %15’den %35’e yükselirken finans sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı her zaman %5 düzeylerinde kalmıştır. Stockhammer (2004) Fransa, İngiltere ve Almanya’da finansallaşma sürecinin sermaye birikimine ket vurduğunu belirtmiştir. Kohler vd., (2018) 1992-2014 arası dönemde uluslararası sermaye hareketlerinin, firmalara yapılan finansal ödemelerin ve zayıfta olsa sermaye piyasalarındaki rekabetin 14 OECD ülkesinde istihdamı olumsuz etkilediğini iddia etmişlerdir. Öniş & Şenses (2005) Washington mutabakatı sonrası dönemde takip edilen neoliberal politikalarının dünya genelinde düşük büyüme oranlarına yol açtığına ve gelir eşitsizliğini arttırdığına kanaat getirmişlerdir. İşsiz kalamayacak kadar yoksul olup kendi hesabına ya da ailesi adına ücretsiz çalışan, hiçbir sosyal güvencesi olmayan insanların oluşturduğu korunmasız istihdam oranı da yine 1980 sonrası yükselmiştir (Şenses, 2017:163-165). Dünyada 1973-1993 dönemi arasında yalnızca ilkökul diplomasına sahip işçilerin reel ücretleri ortalama %25 oranında gerilemiş ve 1965’te dünya ölçeğinde

hesaplanan Gini katsayısı 0,65 iken 1990’da aynı katsayı 0,74’e yükselmiştir (Yeldan, 2016:16-18). Gini katsayısının 1’e yaklaşması gelir dağılımdan eşitsizliğin tırmandığını göstermektedir. En son yaşanan 2008 finansal krizine bağlı olarak 2007 yılında dünya genelinde 197 milyon olan işsiz sayısı 2009’da 210 milyon civarına yükselmiştir (Itoh, 2010). Bu kriz aynı zamanda finans endüstrisinin “oluştur ve dağıt” şeklinde özetleyebileceğimiz bir mantaliteye dayandığı ve bütün olup bitenin aslında reel karşılığı olmayan menkul kıymetler oluşturup bunları dünyaya dağıtmak olduğunu gözler önüne sermiştir. Nitekim, derecelendirme kuruluşları hiç hak etmedikleri halde bu kağıtlara AAA notları vererek birçok ülkeye pazarlamışlardır. Dolayısıyla riskin çeşitlendirmesi adı altında yapılan operasyonlar esasında sistematik riski arttırmıştır (Papadatos, 2009). Stiglitz (2000) finansal liberalleşme politikaları çatısı altında kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkelerin ekonomik büyümelerine zarar verdiğini kaydetmiştir. Üzar (2019) OECD ülkeleri için 1980-2015 dönemi kapsamında yaptığı çalışmasında Dumitrescu -Hurlin nedensellik testine göre işsizlik oranları ve finansallaşma arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Barradas (2019) ise 1995-2013 dönemi için 27 Avrupa Birliği üyesi ülke için yaptığı çalışmasında panel veri modeli ile finansallaşmanın işsizliği arttırdığını kaydetmiştir.

3. Veri ve Yöntem

3.1. Veri Seti

Bu çalışma D-8 ülkeleri kapsamında, finansallaşma oranında meydana gelecek olan bir artışın, işsizlik oranlarını nasıl etkilediğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada finansallaşma oranı değişkeni Krippner (2005) makalesi ile uyumlu olarak finansal sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredilerin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı olarak tercih edilmiştir. Bu değişken finans sektörünün görece milli gelir içindeki payını temsil etmekte olup veriler Dünya Bankası (<https://data.worldbank.org>) veri setinden elde edilmiştir. İşsizlik oranlarını temsil etmek üzere ise işsiz sayısının toplam işgücü içindeki payı kullanılmış olup veriler İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (<http://www.sesric.org/>) veri tabanından temin edilmiştir. Panel veri seti 8 ülkeyi ve 1991-2017 dönemi arası 27 yılı kapsamakta olup gözlem kaybı olmadığı için toplamda 216 gözlem kullanılarak dengeli panel analizi gerçekleştirilmiştir.

3.2. Çalışma Yöntemi

Çalışmada panel kantil regresyon modeli finansallaşma oranının D-8 ülkelerinde işsizliğe etkisini tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu modelin tercih edilme nedeni geleneksel panel regresyon tekniklerinin, katsayıları olması gerekenden az veya fazla tahmin etmeye eğimli olmalarından dolayı bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmekte başarısız olmalarıdır. Kantil regresyon modeli ise bağımlı değişkeni koşullu ortalamalara bölerek, tek bir katsayı yerine bağımlı değişkene her bir dilimde etki eden pek çok farklı katsayı sunduğu için manzaranın tamamını göstermektedir. Böylelikle bağımlı değişken kendi ortalamasının altında ya da üstünde değerler aldığı anda bağımsız değişkenler tarafından nasıl etkilendiği daha detaylı tespit edilmektedir. Panel kantil regresyonun finansal ekonometri bağlamında üstünlüğünü araştıran (Canay, 2011; Galvao, 2011; Han vd., 2018; Chowdhury vd., 2017; Yang vd., 2018; Uğur& Özocaklı, 2018) çalışmalarına bakılabilir. Panel kantil regresyon modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Zhu vd, 2016):

$$Q_{y_{it}}(\tau_k | a_i, x_{it}) = a_i + X'_{it}\beta(\tau_k) \quad (1)$$

Bu modelde gözlemlenemeyen sabit etki, farklı nicelikler için ortak değişkenlerle birlikte tahmin edilecek parametreler olarak değerlendirir. Parametre tahmin şu şekilde hesaplanır:

$$\frac{\min}{(\alpha, \beta)} \sum_{k=1}^K \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^N w_k \rho_{\tau_k}(y_{it} - a_i - X'_{it}\beta(\tau_k)) + \lambda \sum_i |a_i| \quad (2)$$

Bu denklemde i ülkeler için endeksi, T ülke başına gözlem sayısı endeksi, K kantiller endeksi, x açıklayıcı değişkenleri, ρ_{τ_k} niceliksel kayıp fonksiyonunu temsil etmektedir. Ayrıca w_k , k -inci kantilinin, sabit etkinin tahminine katkısını kontrol eden, k -inci kantiline verilen nispi ağırlıktır. Bu çalışmada $w_k = 1/K$ olacak şekilde kantillere eşit ağırlık verilmiştir. λ , bireysel β tahmininin performansını artırmak için bireysel etkileri sıfıra indirgeyen ayar parametresidir. Eğer λ terimi sıfıra giderse, ceza süresi kaybolarak, tahmin katsayıları elde edilir. Bu süreç sayesinde, heteroskedastisite (değişen varyans) altında bile asimptotik olarak geçerli olan standart hatalar sağlandığı için katsayı anlamlılık değerleri ekonometrik kıstaslara uygun olarak yorumlanabilir. Çalışmamızda kantil değerleri ($\tau_k = 0.25, 0.50, 0.75, 0.90$) şeklinde ele alınmıştır. Böylelikle finansallaşma oranının işsizlik üzerindeki etkisi, işsizliğin görece olarak daha az arttığı durumda [kantil değerlerinin $\tau_k = (0.25)$ olduğu durumda], işsizliğin kendi ortalaması olarak arttığı durumda [kantil değerlerinin $\tau_k = (0.50)$ olduğu durumda] ve işsizliğin görece olarak daha fazla arttığı durumda [kantil değerlerinin $\tau_k = (0.70, 0.95)$]

ayrıntılı olarak tespit edilecektir. Çalışmamızda kullanılan veriler ışığında panel kantil regresyon modeli son olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$Q_{y_{i,t}}(\tau|a_i, \xi_t x_{it}) = a_i + \beta_{1\tau}FIN_{it} + \xi_t \quad (3)$$

Burada i ile ülkeler ve t ile de zaman boyutu temsil edilmekte olup y işsizlik oranını simgelemektedir. FIN değişkeni ise finansallaşma oranını göstermekte iken a ve ξ harfleri sırasıyla sabit terimi ve hata terimini ifade etmektedir.

4.Bulgular

4.1. Panel Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmada Panel kantil regresyon analizine başlamadan önce verilerin durağanlığını tespit etmek amacıyla panel birim kök testleri olarak Levin, Lin ve Chu birim kök testi ile Im, Pesaran ve Shin birim kök testi ve Fisher ADF birim kök testlerine başvurulmuştur.

Tablo 1: Panel Birim Kök Test Sonuçları

	İşsizlik oranı			
	t istatistiği I(0)	P değeri I(0)	t istatistiği I(1)	P değeri I(1)
Levin, Lin & Chu	0.957	0.83	-2.966***	0.00
Im, Pesaran &Shin	0.282	0.61	-9.866***	0.00
Fisher ADF	9.400	0.89	112.179***	0.00
	Finansallaşma oranı			
	t istatistiği I(0)	P değeri I(0)	t istatistiği I(1)	P değeri I(1)
Levin, Lin & Chu	-1.269	0.11	-8.481***	0.00
Im, Pesaran &Shin	2.259	0.98	-6.757***	0.00
Fisher ADF	3.381	0.99	73.948***	0.00

Not: *** %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Tablo 1’de gösterilen birim kök testi sonuçlarına göre serilerin seviye değerlerinde birim kök içerdiği anlaşılmaktadır. Birim kök sorununu aşmak için serilerin birinci fark I(1) değerleri alınmış ve bu değerlerde serilerin durağan olduğuna kanaat getirilmiştir. Bundan dolayı amprik analizde birinci fark değerler kullanılmıştır.

4.2. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

Tablo 2: Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

	İşsizlik oranı (I)	Finansallaşma oranı (I)
Ortalama	0.003	0.043
Standart sapma	0.133	0.076
Çarpıklık	-2.473	2.214
Basıklık	9.905	8.428
Jarque-Bera [Prob]	0.00	0.00
Gözlem sayısı	208	208

Tablo 2’ de sunulan serilerin birinci farkındaki değerleri her iki değişkenin büyüme oranlarını temsil etmektedir. Buna göre ortalama momenti, D-8 ülkelerinde işsizlik oranlarının yıllık %0.3, finansallaşma oranının ise yıllık % 4 civarında arttığını göstermektedir. Standart sapma parametresi işsizlik oranı için neredeyse finansallaşma oranının 2 katı olup, işsizliğin kendi ortalaması etrafında daha fazla dalgalandığını göstermektedir. Çarpıklık katsayısı bakımından, işsizlik değişkeni sola çarpık iken, finansallaşma değişkeni sağa çarpıktır. Basıklık katsayısının 3’ ten büyük olması her iki değişkende Jarque-Bera olasılık değerinden anlaşılacağı üzere normal dağılımı bozmaktadır.

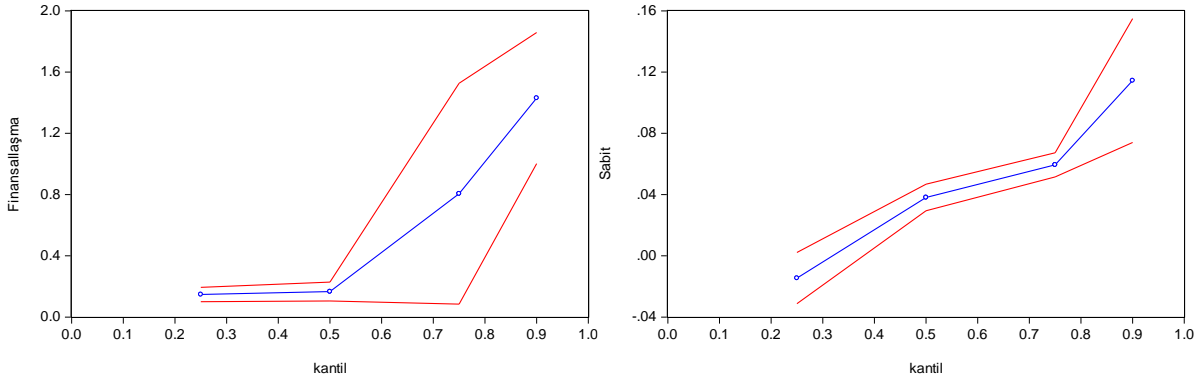
4.3. Panel Kantil Regresyon Sonuçları

Tablo 3: Panel Kantil Regresyon Sonuçları

Bağımsız değişken	(0.25) Kantil	(0.50) Kantil	(0.75) Kantil	(0.90) Kantil
Sabit	-0.014*	0.038***	0.059***	0.114***
t istatistiği	-1.709	8.581	14.717	5.543
$\Delta F\dot{I}N$	0.147***	0.166***	0.805**	1.429***
t istatistiği	6.126	5.306	2.188	6.543
Pseudo R ²	0.022	0.070	0.044	0.064

Not: *, **, ***, katsayıların sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Grafik 1: Panel Kantil Regresyon Katsayılarındaki Değişim



Not: Kırmızı kesikli çizgi,% 95 güven aralığı ile ilgili EKK tahminini temsil eder.

Genel olarak, ampirik bulgular finansallaşma oranının işsizlik üzerindeki etkisinin işsizlik oranının çeşitli seviyelerine göre değiştiğini göstermektedir. Örneğin işsizlik oranları görece olarak düşük olduğu zaman finansallaşma oranlarındaki %1’lik artış işsizliği %0.147 arttırmaktadır. İşsizlik kendi ortalaması etrafında ılımlı seyir ederken ise finansallaşma oranlarındaki %1’lik artış işsizlik oranlarında %0.166’lık artışa neden olmaktadır. Finansallaşma katsayısının 0.75 ve 0.90 kantillerde anlamlı olması, daha yüksek bir işsizlik seviyesinde, finansallaşmanın istihdam üzerinde daha da tahripkâr olduğunu ima etmektedir. Nitekim 0.90 kantilde finansallaşmadaki %1’lik artış işsizliği %1,42 arttırmaktadır.

Tablo 4: Sabit Terim ve Eğim Katsayılarının Farklı Kantiller için Wald Testi Sonuçları

	0.25 ve 0.75 kantil		0.50 ve 0.90 kantil	
	Ki kare istatistiği	P değeri	Ki kare istatistiği	P değeri
Sabit	17.758	0.00	9.875	0.00
$\Delta\hat{\Gamma}$	3.268	0.02	3.652	0.03

Tablo 4, sabit terim ve eğim katsayılarının eşitlik testinin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre alt kantiller ve üst kantiller arasında, parametre homojenliği hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla her bir kantil için tahmin edilen katsayılar arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlı olup parametrelerin etkileri her bir aralıkta birbirinden farklılaşmaktadır. Wald testinin bulguları finansallaşmanın işsizlik oranlarına etkisinin heterojen olduğunu doğrulamaktadır.

Sonuç olarak bulgular finansallaşmanın işsizlik oranlarını kümülatif etkilediğini ortaya koymuştur. Artan finansallaşmanın istihdam oranlarını düşürmesini şu nedenler ile

açıklayabiliriz. Birincisi finansal piyasalarda kar fırsatlarının artması firmaların ellerindeki fonları finansal yatırım araçlarına yönlendirmelerine sebep olduğu için sabit yatırımlar azalmakta buda işsizliği körüklemektedir. Öte yandan firmaların emek gücüne bağımlı olmadan kar etme imkânlarının artması (tahvil, arsa gibi faaliyet dışı gelirlerin artması) işçilerin işsiz kalmasına sebep olmaktadır (Lin & Tomaskovic, 2013). Finansal aracılık yapan kuruluşlarda bilgi teknolojisinin kullanımının yaygın olması da finansallaşmanın istihdama etkisini sınırlandırmaktadır (Lapavitsas, 2011). 1980’li yıllarda birçok gelişmekte olan ülkeler, dünya ekonomisi ile entegre hale geldikleri için yoğun bir rekabet ortamına adım atmışlardır. Bu yüzden gelişen ülkelerde faaliyet gösteren firmalar yoğun bir maliyet baskısı altında kaldıkları için, düşük ücretli ya da yarı-zamanlı işçi çalıştırarak hayatta kalmaya çalışmışlardır. Bu durum zamanla emek piyasalarının kuralsızlaştırılmasına sebebiyet vermiş olup, standart dışı işlerin çoğalmasına, iş güvencesizliğine ve çalışma koşullarının ağırlaşmasına zemin hazırlamıştır (Karaçimen, 2015: 131-132). Finansal serbestleşme sonucu doğrudan yabancı yatırım çekmek ülkelerin öncelikli hedefi haline gelmiştir. Ancak yabancı sermayenin yerel ülkedeki mevcut şirketleri ya da özelleştirilen kamu kuruluşlarını satın alması mevcut istihdamı arttırmamış tam tersine işsizliği yükseltmiştir. Çünkü küresel sermayenin amacı gittiği ülkeyi kalkındırmak olmayıp, esas gaye şirketlerin varlıklarını ucuza alıp yüksek kar marjlarıyla daha sonra satmaktır (Stiglitz, 2009).

5.Sonuç

Bu çalışmada D-8 (Gelişen Sekiz Ülke) için, 1991-2017 dönemi arası yıllık verileri kullanarak finansallaşmanın istihdam üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda analizleri için gerçekleştirmek için panel kantil regresyon yönteminden yararlanılmıştır. Ampirik sonuçlar D-8 ekonomileri finansallaştıkça istihdamın olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışmanın bulguları Assa, (2012); Demir, (2009); Bonizzi, (2013); Stockhammer, (2004) ve Krippner, (2005) çalışmalarının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bununla beraber D-8 ülkelerinde finansallaşmanın istihdam üzerindeki etkisi, işsizlik oranlarının düşük, normal ve yüksek seyretmesine göre değişmektedir. İşsizlik oranları arttıkça finansallaşma oranı istihdam üzerinde daha da yıkıcı etkilere sahip olmaktadır. Bu sonuç, tahmin katsayıları farklılıklarının kantillerde anlamlı olup olmadığını incelemek için tasarlanmış olan Wald testi ile de doğrulanmıştır.

Makalenin bulguları ekonomi politikaları açısından önem arz etmektedir. Eğer D-8 ülkelerinde istihdam arttırılmak isteniyorsa finansallaşmanın önüne geçilmesi gerekir. Bunun için finansallaşmanın hızını kesmek adına sermaye üzerinden “Tobin” vergisi olarak bilinen bazı

finansal işlemler için vergi düzenlemeleri yapmak faydalı olacaktır. Çünkü bu şekilde kısa vadeli, spekülasyon paranın finansal enstrümanlara yönelmesi caydırılırken, bunun yerine fon fazlalıklarının istihdamı arttıran reel yatırımlara yönelmesi özendirilmiş olacaktır. Örneğin Washington Mutabakatının her tavsiyesini yerine getirmeyen ve kısa vadeli sermaye girişlerine vergi koyan Şili, kendini global portföy yatırımlarındaki dalgalanmadan koruyarak milli gelir bazında %7 büyümeyi bu sayede yakalayabilmiştir. Hane halkının da bankalardan, özel emeklilik sigortalarından, yatırım fonlarından vb. fazlaca yararlanması finansallaşmanın orta gelirin altındaki kimselere bulaşmasına neden olmaktadır. Bu yüzden devletlerin “sosyal devlet” fonksiyonu gereği eğitim ve sağlık başta olmak üzere barınma, ulaşım gibi hizmetlerde halkı özel sektöre bağımlı kılmayacak kadar yatırımlar yapması gerekmektedir (Lapavitsas, 2019:355; Stiglitz, 2009).

Kaynakça

- Akkemik, K. A., & Özen, Ş. (2013), “Macroeconomic and Institutional Determinants of Financialisation of Non-Financial Firms: Case Study Of Turkey”, *Socio-Economic Review*, 12(1), 71-98.
- Alrifai, T. (2017), *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, Buzdağı Yayınları.
- Assa, J. (2012), “Financialization and Its Consequences: The OECD Experience”, *Finance Research*, 1(1), 35-39.
- Aybar, S., & Doğru, C. (2013), “Finansallaşma ve İktisadi Sonuçları: Türkiye Örneği”, *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(100), 9-40.
- Barradas, R. (2019). “Financialization and Neoliberalism and the Fall in the Labor Share: A Panel Data Econometric Analysis for the European Union Countries”. *Review of Radical Political Economics*, 0486613418807286.
- Bonizzi, B. (2013), “Financialization in Developing and Emerging Countries: A Survey”, *International Journal of Political Economy*, 42(4), 83-107.
- Camacho, C., & Nieto, J.(2009), “*Finansal sermayenin küreselleşmesi: 1997–2008*”, Costas Lapavitsas (ed.), *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi içinde* (s. 225-255). İstanbul: Yordam Kitap.

- Canay, I.A. (2011), “A Simple Approach to Quantile Regression for Panel Data”, *Econometrics Journal*, 14(3), 368-386.
- Chowdhury, M. A. F., Haque, M. M., & Masih, M. (2017), “Re-Examining the Determinants of Islamic Bank Performance: New Evidence From Dynamic GMM, Quantile Regression, and Wavelet Coherence Approaches”, *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(7), 1519-1534.
- Davis, G. F., & Kim, S. (2015), “Financialization of the Economy”, *Annual Review of Sociology*, 41, 203-221.
- Demir, F. (2009), “Financial Liberalization, Private Investment and Portfolio Choice: Financialization of Real Sectors in Emerging Markets”, *Journal of Development Economics*, 88(2), 314-324.
- Epstein, G. A.(2005), *Financialization and the World Economy*, Edward Elgar Publishing.
- Eroğlu, N. (2007). “İktisat Politikalarında Israrla Neden Fiyat İstikrarı Amacı”. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44, 8-10.
- Froud, J., Johal, S., & Williams, K. (2002),”Financialisation and the Coupon Pool”, *Capital & Class*, 26(3), 119-151.
- Galvao Jr, A. F. (2011), “Quantile Regression For Dynamic Panel Data With Fixed Effects”, *Journal of Econometrics*, 164(1), 142-157.
- Guschanski, A. and Onaran, Ö. (2018), *The Labour Share and Financialisation: Evidence from Publicly Listed Firms*, Greenwich Papers in Political Economy , University of Greenwich, London.
- Güngen, A. R. (2010). “Finansallaşma: Sorunlu Bir Kavram ve Verimli Bir Araştırma Gündemi”. *Praksis*, (22), 85-108.
- Han, L., Liu, Y., & Yin, L. (2018), “Uncertainty and Currency Performance: A Quantile-On-Quantile Approach”, *The North American Journal of Economics and Finance*. 1, 116-137
- Ioannou, S., & Wójcik, D. (2019). “On Financialization and Its Future”. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 51(1), 263-271.

Itoh, M. (2010), “İkinci Kalite Finansal Krizinin Tarihsel Önemi ve Toplumsal Maliyeti: Japonya Deneyimi” Costas Lapavitsas (ed.), *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* içinde (s. 203-224). İstanbul: Yordam Kitap.

Itoh, M., & C. Lapavitsas (2012), *Para ve Finansın Ekonomi Politikası*, İstanbul: Yordam Kitap

Karaçimen, E. (2015), *Türkiye’de Finansallaşma: Borç Kısılacında Emek*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları

Koç, A., & Sarıca, D. (2016), “Seçilmiş OECD Ülkelerinde Neo-Liberal Dönemde Emek Gelirlerinin Payı ile Sendikal Örgütlenme Düzeyi Arasındaki İlişkinin Analizi”, *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 6(2), 29-56.

Kohler, K., Guschanski, A., & Stockhammer, E.(2018), “The Impact of Financialisation on the Wage Share: A Theoretical Clarification and Empirical Test”, *Post-Keynesian Economics Working Paper 1802*

Krippner, G. R. (2005), “The Financialization of the American Economy”, *Socio-Economic Review*, 3(2), 173-208.

Lapavitsas, C. (2011), “Theorizing Financialization”, *Work, Employment and Society*, 25(4), 611-626.

Lapavitsas, C. (2019), *Üretmeden Kâr Etmek: Finans Hepimizi Nasıl Sömürüyor*, Koç Üniversitesi Yayınları

Lin, K. & Tomaskovic, D.(2013), “Financialization and U.S. Income Inequality, 1970–2008”, *American Journal of Sociology*, 118, 1284-1329

Meçik, O., & Afşar, M. (2014), “OECD Ülkelerinde Finansallaşma Süreci ve Etkileri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3)14: 1-21

Orhangazi, Ö. (2008), “Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış”, *METU Studies in Development*, 35(1), 133.

Öniş, Z., & Şenses, F. (2005), “Rethinking the Emerging Post- Washington Consensus”, *Development and Change*, 36(2), 263-290.

Palley, T. I. (2013), *Financialization: What It Is and Why It Matters*, Palgrave Macmillan, London.

Papadatos, D. (2009), “Günümüz Kapitalizmde Merkez Bankacılığı: Enflasyon Hedeflemesi ve Finansal Krizler”. Costas Lapavitsas (der.), Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi içinde (s.171-202), İstanbul: Yordam Kitap.

Stiglitz, J. (2009), “Küreselleşen Dünyada Kalkınma Politikaları”. F. Şenses, (Ed.), Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar içinde. (s.347-385). İstanbul: İletişim Yayınları

Stiglitz, J. E. (2000). “Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability”. *World Development*, 28(6), 1075-1086.

Stiglitz, J. E. (2008), ‘The Failure of Inflation Targeting’, *Project Syndicate*. Available at http://www.project-syndicate.org/print_commentary/stiglitz99/ English (14, Eylül, 2019).

Stiglitz, J.(2018), *Avro: Ortak Para Birimi Avrupa'nın Geleceğini Nasıl Tehdit Ediyor*, Scala Yayıncılık.

Stockhammer, E. (2004), “Financialisation and the Slowdown of Accumulation, *Cambridge Journal of Economics*, 28(5), 719-741.

Şenses, F. (2017), *İktisada (Farklı Bir) Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tellalbaş, I. (2011). *Sermaye Birikimi ve Finansallaşma Türkiye Örneği (Doktora Tezi)*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tellalbaş, I. (2012), “Finansallaşma Sorunsalı ve İMKB Örneği” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri and İstatistik Dergisi*, 16, 12-43.

Tomaskovic, D., Lin, K. H., & Meyers, N. (2015), “Did Financialization Reduce Economic Growth?”, *Socio-Economic Review*, 13(3), 525-548.

U.S. Congressional Budget Office, Natural Rate of Unemployment (Long-Term) [NROU], retrieved from FRED, Federal Reserve Bank of St. Louis; <https://fred.stlouisfed.org/series/NROU>, 12,Eylül, 2019.

Uğur, A. A., & Özocaklı, D. (2018), “Gıda Güvencesizliğinin Bazı Belirleyicileri (Kantil Regresyon Yöntemi ve Sabit Etki Panel Yönteminin Karşılaştırılması)”, *Sosyoekonomi*, 26(35), 195-205.

Ünay, S. (2013), *Kalkınmacı Modernlik: Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye*, Küre Yayınları.

Üzar, U. (2019). “Kapitalizmin Finansallaşma Sürecinde Önemli Bir Sorun Olarak İşsizlik: Tartışma ve Analiz”. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28(1), 73-97.

Van Treeck, T. (2008), “Reconsidering the Investment–Profit Nexus In Finance- Led Economies: An ARDL- Based Approach”, *Metroeconomica*, 59(3), 371-404.

Wayenberge, E. (2009), “*Washington Mutabakatı’ndan Washington Sonrası Mutabakat’a Kalkınma Yansımaları*”. F. Şenses, (Ed.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar* içinde. (s.347-385). İstanbul: İletişim Yayınları

Williamson, J. (2009). “A Short History of the Washington Consensus”. *Law and Business Review of the Americas*, 15(1), 7.

Yang, L., Tian, S., Yang, W., Xu, M., & Hamori, S. (2018), “Dependence structures between Chinese stock markets and the international financial market: Evidence from a wavelet-based quantile regression approach”. *The North American Journal of Economics and Finance*, 45, 116-137.

Yeldan, E. (2016), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İletişim Yayınları.

Yiğenoğlu, K. (2016), “Finansallaşma ve Gelir Dağılımı”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 513-530.

Zalewski, D. A., & Whalen, C. J. (2010), “Financialization and Income Inequality: A Post Keynesian Institutional Analysis”, *Journal of Economic Issues*, 44(3), 757-777.

Zhu, H., Duan, L., Guo, Y., & Yu, K. (2016), “The Effects of FDI, Economic Growth and Energy Consumption on Carbon Emissions in ASEAN-5: Evidence From Panel Quantile Regression”, *Economic Modelling*, 58, 237-248.

Veri kaynakları

<http://www.sesric.org>, Erişim Tarihi: 28 Mart 2019

<https://data.worldbank.org>, Erişim Tarihi: 25 Mart 2019

Psikolojik Güçlendirme İle Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Devlet Hastanesi Örneği

Öznur Yavan TEMİZKAN*

Geliş Tarihi (Received): 29.04.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 25.09.2019

Öz

Örgütteki çalışanların psikolojik güçlendirilmesi, dahil oldukları konuları ne kadar anlamlı bulduklarına, o konudaki yetkinlik, özerklik ve etki düzeylerinden duydukları tatmine bağlı olarak değişmektedir. Çalışanların bu boyutlar konusunda duydukları tatmin ne kadar yüksek olursa hedefi kontrol etme, yakından tanıma ve kendini hedefe adama duyguları diğer anlamda psikolojik sahiplenme durumları o kadar artacaktır. Bu çalışmada toplumsal sağlıktan sorumlu olan sağlık personellerinin psikolojik güçlendirme durumları ve bu durumun psikolojik sahiplenme boyutu üzerinde etkisinin olup olmadığını incelenmektedir. Sağlık kurumu çalışanlarının işlerini veya hedeflerini psikolojik sahiplenmeleri oldukça büyük önem taşımaktadır. Sağlık çalışanlarının hedefi hasta sağlığıdır. Sağlık çalışanlarının hastalarını yakından tanımaları, kontrol edebilmeleri ve kendilerini hastalarının iyileşmesine adama duyguları çok önemlidir. İyi uygulanan psikolojik güçlendirme politikaları ile sağlık çalışanlarının psikolojik sahiplenme duyguları arttırılabilecektir. Bir devlet hastanesinde çalışan sağlık personellerinden yüzyüze anket yöntemiyle elde edilen bulgular bu iki örtük değişken arasındaki ilişkiyi desteklemiştir. İlişkilerini ortaya koymak amacıyla SPSS ve AMOS programlarından yararlanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler, keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri sonrasında güvenilirliği, ayırışma ve birleşme geçerliliği sağlanan modelin yol analizleri yapılmıştır. Yol analizinden sağlık personellerinin psikolojik güçlendirilmelerinin, psikolojik sahiplenme duygularını olumlu bir şekilde arttırdığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Güçlendirme, Psikolojik Sahiplenme, Bağlılık, Motivasyon, Verimlilik.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, oznur.yavan@beun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2051-0417

Evaluation of the Relationship Between Psychological Empowerment and Psychological Ownership: A Case of a State Hospital

Abstract

Psychological empowerment of employees in the organization varies depending on their satisfaction level of how important they find their work, the competence, autonomy and influence on the subject matter they deal. The higher the satisfaction of the employees about these dimensions, the more they will control the target, the closer they get to know the target, self emotion. In other words psychological ownership will be increased. In this study, the psychological empowerment status of the health personnel who is responsible for the social health and the effect of this situation on the psychological ownership dimensions are examined. It is very important for the health institution employees to have psychological ownership of their work or objectives. The target of health workers is patient health. It is very important for health professionals to get to know their patients closely, to be able to control them and to devote themselves to the healing of their patients. Psychological empowerment policies of health workers can be increased with well-applied psychological empowerment policies. The findings of a face-to-face questionnaire from health personnel working in a state hospital supported the relationship between these two implicit variables. SPSS and AMOS programs were used to reveal their relationships. After analyzing descriptive statistics, exploratory and confirmatory factor analyzes, reliability, discriminative and composite validity of the model were analyzed. It was concluded that psychological empowerment of health personnel positively increase their sense of psychological ownership by way of path way analysis.

Keywords: *Psychological Empowerment, Psychological Ownership, Commitment, Motivation, Productivity.*

Giriş

Bir örgütteki çalışanların psikolojik güçlendirilmesi, en büyük rekabet gücü olan insan unsuruna yapılan yatırım ile başlar. Çalışanların önemli kararlar alarak inisiyatif sahibi olabildiği, çeşitli eğitim ve geliştirme programları ile uzmanlık derecelerinin yükseltildiği ve kendilerini değerli hissettikleri örgütler psikolojik güçlendirme anlamında oldukça iyi yol katedebilmiş örgütlerdir. Çalışan, örgütte sorumlu tutulduğu işleri inancı, yargıları ve değerleri ile ne kadar uyumlu görürse işine yüklediği anlam da o kadar güçlü olacaktır. Çalışan, yönetsel kararlar ve uygulamalar üzerinde etkisini hissettiğinde yine psikolojik olarak güçlenme hissedecektir. Bu yönde yapılan tüm faaliyetler yarattığı psikolojik güçlendirme duygu durumu ile çalışanların çok daha verimli ve başarılı olmalarını sağlayacaktır. Çalışanın örgütüne veya işine duyduğu bağlılık kuvvetlenecektir.

Sağlık çalışanlarının odak noktası ve hedefi insan sağlığı olduğundan işlerine duydukları bağlılık ve adanmışlık diğer sektörlere göre çok daha fazla önemlidir. Psikolojik olarak güçlendirilmiş çalışan, artan bağlılık duygusu ve iş tatmini ile işini ve örgütünü psikolojik olarak sahiplenme davranışına girebilecektir. Örgütünü ailesi gibi görebilecek ve tüm faaliyetlerini gerçekleştirirken bu duygulanım ile harekete geçebilecektir. Psikolojik olarak güçlendirilmiş bir çalışanın dahil olduğu konuyu yakından tanıyabilmesi, kontrol edebilmesi güçlenecek ve ilgili konuya daha iyi odaklanıp kendisini hedefe adayabilecektir. Tüm bunlar yine çalışanın psikolojik sahiplenmesini güçlendirecektir. Böylece yaşamsal hataların önüne geçilebilecek, sağlıklı ve memnun hasta sayısı artacaktır. Ancak buna rağmen sağlık kurumlarındaki psikolojik, sosyal ve ekonomik beklentilerin istenen düzeyde olmaması, rol belirsizlikleri ve iş tanımlarındaki eksiklikler, yetersiz eğitimler, hastalar ile çalışanlar arasında şiddet olaylarının yaşanması v.b. unsurlar çalışanın psikolojik güçlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durumda sağlık çalışanlarından psikolojik sahiplenme davranışı göstermelerini beklemek güç olmaktadır.

Eskisinden çok daha hızlı değişen postmodern dünyanın küresel rekabet ortamında başarılı olmak zorlu bir mücadeleyi gerektirmektedir. Bu mücadeleyi daha iyi yönetmek isteyen örgütler, biçimsel güçlendirme veya biçimsel sahiplik durumlarının çok daha ötesine geçerek psikolojik güçlendirme, psikolojik sahiplenme gibi çalışanın işini içselleştirmesini sağlayabilmenin yollarını bulmalıdır. Bunu başarabilen örgütlerde iş tatmini, örgütsel bağlılık, motivasyon, verimlilik, ve performans gibi pek çok aranan unsur yerini bulacaktır. Uçar 2018 yılında Bitlis'e bağlı Tatvan ilçesinde bankacılık sektöründeki örgütlerde çalışan 158 katılımcı

üzerinde yaptığı çalışmasında algılanan özerklik ve etki ile psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkide kontrol algısının aracılık etkisinin olup olmadığını belirlemiştir. Araştırma sonucunda özerlik algısı ile psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkide karar kontrolün tam aracılık etkisi olduğunu bulgulamıştır. Altındış ve Özutku 2011 yılında devlet hastanelerinde örgüt yapısına ilişkin unsurların (rol belirsizliği, sosyo-politik destek, bilgiye erişim, kaynaklara erişim, iş birimi iklimi) psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Örgüt yapısına ilişkin değişkenlerden, sosyo-politik destek ve bilgiye erişimin psikolojik güçlendirme algısı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı, diğer yapısal değişkenlerin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ötken 2015 yılında yaptığı çalışmasında İstanbul'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin psikolojik sahiplenmelerini pozitif olarak etkilediğini ve bu ilişkide örgütsel adaletin rolü olduğunu bulmuştur. Örgütler hızlı bir şekilde çalışanlarının psikolojik güçlendirme ve psikolojik sahiplenmeleri destekleyecek uygulamaları keşfetmeli ve süreçlerine yerleştirmelidirler.

1. Psikolojik Sahiplenme

İnsanlığın başladığı tarihten itibaren bireyler arazi, eşya ve ilişki gibi pek çok unsura sahip olmuştur. Sahiplenme duygusu ile aslında çağdaş toplumların temeli oluşturulmuştur. Bireyler sahiplenme hedeflerine ve nesnelere karşı özel duygular geliştirmekte ve oldukça güçlü tutumlar sergilemektedirler. Gösterilen bu sahiplenme duyguları sonunda doğal olarak psikolojik bir özelliğe bürünmektedir. İnsanların sahip olduğu nesneye gösterdiği psikolojik bağ ise psikolojik sahiplenme olarak isimlendirilen olguyu ortaya çıkarmaktadır. Bu psikolojik yön, sahip olunan nesneyle kurulan sürekli ilişkinin altında yatan temel sebep olmaktadır. Yani resmi bir dayanağı olmaksızın bireyin kişisel hisleri ile zihninde oluşturduğu bir sahiplenme perspektifi ortaya çıkmaktadır (Kalyoncuoğlu, 2018, s. 977).

İlk defa Pierce ve arkadaşları tarafından 1991 yılında çalışanların mülkiyet sahipliği ile ilgili geliştirdikleri modellerinde konudan bahsedilmiştir. Modele göre psikolojik sahiplik biçimsel sahiplikten gelişerek büyüyen bir durum olarak ortaya konulmuştur (Ötken, 2015, s. 117). Sahip olma hissi (bir nesne, varlık veya fikri 'BENİM' veya 'BİZİM'dir' gibi hissetmek) psikolojik sahipliğin özüdür (Dyne ve Pierce, 2004, s. 440). Sahiplik “ikili yaratım, kısmi tutum, kısmi nesne, akıldaki kısım, kısmen gerçek” dir. Bu, “BENİM kızım” gibi ifadeler kullanılarak örneklendirilmiştir. Bunlardan, duygusal yargılara dayanan hem duygusal hem de bilişsel bilgileri ve daha soyut inançları içermektedir (Dawkins vd., 2017, s. 164).

Psikolojik sahiplenme, örgütsel bağlılık kavramına yakın olarak görülse de iki kavram birbirinden farklıdır. Örgütsel bağlılık, örgütte kalma arzusu, örgütün amaç ve değerlerini benimsemekle ilgilidir. Çalışanlar, örgütlerine aidiyet hissettikleri için örgütsel bağlılığa sahip olabilirler. Psikolojik sahiplenme durumunda bireyin örgütü kendininmiş gibi hissetmesi durumu vurgulanmaktadır (Ötken, 2015, s. 115). Örneğin; ofisteki masa, sandalye, bilgisayar gibi küçük ve somut hedeflere (dar kapsamlı) yönelik sahiplik hissi oluşabileceği gibi, örgütün; misyonu, vizyonu ve hatta bir bütün olarak örgüt de (geniş kapsamlı) sahiplenilebilmektedir (Yeşil vd., 2015, s. 61)

Psikolojik sahiplik araştırmaları genellikle örgütsel ortamlarda iki ayrı sahip olma odağı arasında ayırım yapmaktadır. Organizasyon temelli psikolojik sahiplik, çalışanların bir bütün olarak kuruma sahip olma duyguları ile ilgilidir (örneğin, “Bu benim kuruluşum”). Buna karşılık, iş temelli psikolojik sahiplik, çalışanların belirli iş veya rolleriyle olan psikolojik bağları ile ilgilenmektedir. Yapılan psikolojik sahiplik araştırmalarının çoğunluğu yalnızca organizasyon tabanlı psikolojik sahipliğe odaklanmıştır. Az bir kısmı, iş temelli psikolojik sahiplik ve bir diğer kısmı ise hem organizasyon hem de iş temelli psikolojik sahipliği aynı anda incelemiştir (Dawkins vd., 2017, s. 167).

Direk yasal sahiplenmenin olmadığı durumlarda da psikolojik sahiplenme olduğu görülmektedir. Bunun yanında bir birey yasal sahipliğinin olduğu bir nesneye karşı psikolojik sahiplik gösteremeyebilmektedir (hiçbir zaman bana aitmiş gibi gelmiyor). O eşyayı “kendininmiş” gibi görememekte, kendine ait kişisel bir anlam bulamamaktadır (Kalyoncuoğlu, 2018, s. 977-978).

Psikolojik sahipliği ortaya çıkaran üç temel mekanizma olduğu kabul edilmektedir. Bunlar (Kalyoncuoğlu, 2018, s. 977; Yeşil vd., 2015, s. 67);

- Hedefi kontrol etmek
- Hedefi yakından tanımak
- Hedefe odaklanmak/kendini hedefe adanmak

Hedefi kontrol etmek, bir eşyanın ya da nesnenin kullanımından fayda sağlamak ve o eşyayı kontrol etmek anlamını taşımaktadır. Yani nesneye karşı gösterilen kontrol düzeyi arttıkça sahiplenme duygusu da artmaktadır. Hedefi yakından tanımak, bireylerin sık sık karşılaştıkları bir şeye aşına hale gelerek onu sanki kendilerininmiş gibi hissetmelerini ifade

etmektedir. Hedefe odaklanmak veya kendini hedefe adanmak bireyin zamanını, emeğini, enerjisini o eşyaya yöneltmesi ve ona odaklanması olarak ifade edilebilir (Pierce, Kostova ve Dirks, 2003, s. 92-93).

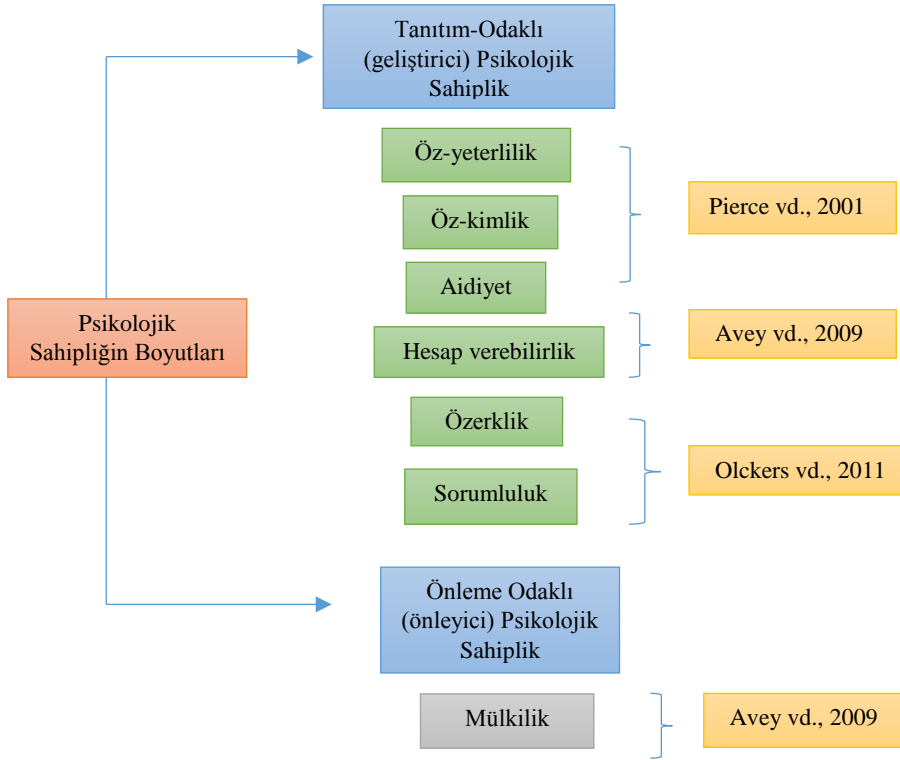
1.1. Psikolojik Sahipliğin Boyutları

İki farklı ve bağımsız psikolojik sahiplik şekli önerilmiştir: geliştirici ve önleyici. Pierce ve arkadaşlarının psikolojik sahipliğin karanlık tarafı olarak nitelendirdiği şeklini, Avey ve arkadaşları önleyici psikolojik sahiplik başlığı altında ele almakta, psikolojik sahipliğin olumlu şeklini ise; geliştirici veya teşvik edici psikolojik sahiplik olarak tanımlamaktadırlar (Yeşil vd., 2015, s. 63). Psikolojik sahipliğin bu kavramsallaştırılmasının temeli, düzenleyici odak teorisinden türetilmiştir. Bu teori, bireylerin iki öz düzenleme sistemine sahip olduğunu göstermektedir. Teşvik edici öz düzenleme sistemi başarılar ve özlemlerle ilgilidir, önleyici öz düzenleme sistemi ise görev ve yükümlülüklerle ilgilidir. Bu özdenetim sistemleri, bireylerin kendileri için kişisel hedeflerini nasıl belirlediklerini belirler. Geliştirici öz-düzenleme yaklaşımı kullanan bireyler, umutlarını ve isteklerini yansıtan hedefler geliştirirler. Buna karşılık, önleyici bir öz-düzenleyici yaklaşım kullananlar ceza olasılığını azaltmak, yükümlülük ve kuralları yerine getirmek için hedefler belirler (Dawkins vd., 2017, s. 165).

Geliştirici psikolojik sahipliğin odağı, umutların ve arzuların yerine getirilmesiyle ilgilidir. Örneğin, geliştirici psikolojik sahipliği olan bir yönetici, bir paylaşımın şirket için yararlı olabileceğini algıladığında, şirket içindeki bir başka bölümün üyeleriyle "sahip olduğu" bilgileri paylaşma olasılığı daha yüksektir. Buna karşılık, psikolojik sahipliğe önleyici yaklaşımı olan bir yöneticinin, bilgiyi paylaşması daha düşük olabilir. Çünkü statükoyu korumak ve değişimden ya da risk potansiyelinden kaçınmak istemektedir (Dawkins vd., 2017, s. 165).

Güçlü psikolojik sahiplik, sahip ile mülkiyet hedefi arasındaki bağların güçlü olduğu anlamına gelir. Çalışanlar işlerine ve organizasyonlarına güçlü bir psikolojik sahiplenme duygusu geliştirdiğinde, yüksek düzeyde duygusal bağlılık geliştirmektedir. Bağlı çalışanlar, organizasyonlarını 'ev' olarak ya da bir rahatlık, aidiyet ve kişisel alan olarak görürler (Liu vd., 2012, s. 874-875). Çalışanlar kuruma "sahip olduklarını" hissettiklerinde, pozitif öz-kimliklere ve pozitif öz-değerlendirmelere sahip olurlar, çünkü sahiplenme hisleri insanları maddi ve maddi olmayan mülklerin bir parçası olarak görmeye yönlendirmektedir (Liu vd., 2012, s. 875). Psikolojik sahiplik öz-kimlik, öz-uyum ve iyi olma ile bağlantılıdır (Ghafoor, 2011, s. 7394).

Şekil 1: Psikolojik Sahipliğin Teorik Boyutları



Kaynak: Olckers, C., & Du Plessis, Y. (2012a). Psychological ownership: A managerial construct for talent retention and organisational effectiveness. *African Journal of Business Management*, 6(7), 2585–2596. (Olckers, 2013, s. 3).

Psikolojik sahiplik araştırmacıları, psikolojik sahipliğin “doğası gereği bazıları genetik ve bazıları sosyal olan belirli insan güdülerini tatmin ettiği” ve bu sebeple yükseldiği konusunda hemfikirdir. Bu nedenle, psikolojik sahipliğin üç temel insan ihtiyacına hizmet ettiği savunulmaktadır: (1) etkinlik; (2) öz-kimlik; ve (3) ait olma (“yer” duygusu). Bunlardan ilki, etkinlik, verilen bir alanda yetenekli hissetmek için temel bir insan ihtiyacını yansıtır. Maddi veya maddi olmayan nesnelere sahip olmak, bir güç, kontrol veya etki duygusu sağladıkları için etkinlik duygularını arttırabilir. Benzer şekilde, “benim” sahipliği ve algıları da benlik algısını netleştirebilir. Özellikle, sahiplikler kişinin kendi kimliğini yansıtabilir; öz değerleri veya bireysellik taşıyan benliğin sembolik ifadeleridir. Son olarak, mülkiyet veya sahip olma duygusu, bireye rahatlık, zevk ve güvenlik hisleri sağlamak için gerekli olan bir yer veya aidiyet duygusu sağlamaktadır (Dawkins vd., 2017:164-165).

Öz-yeterlilik, bireyin yeteneklerini doğru şekilde uygulayarak belirli görevleri yerine getirebildiğine duyduğu güvendir; sahiplenme duygusunun bireyle bağlantılı olduğu ve kişinin

eylemlerini kontrol etmesinin gerekli olduğu iddia edilmektedir (Ghafoor, 2011, s. 7394). Sahip olma edebiyatı psikolojisinde vurgulanan diğer tema sorumluluk duygusudur. Sahip olma duygularının, davranışları etkileyen bir sorumluluk duygusu yarattığı kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, kuruluş için psikolojik sahiplik, kuruluşa fayda sağlamak için zaman ve enerjiye yatırım yapan sorumluluk duygularına neden olmaktadır (Dyne ve Pierce, 2004, s. 445). Sorumluluk, hesap verebilirliğin, başkalarını sorumlu tutma ve bir kişinin kendi sorumluluğunu elinde bulundurma hakkı bir anlamda bir psikolojik sahiplik boyutu olarak kabul edilir. Sorumluluğunu üstlendiği bireyin uygulamalarını paylaşırken, başkalarına karşı sorumluluk alırken, kendisinin fedakârlığının ve psikolojik sahipliğinin yüksek olduğu düşünülmektedir (Ghafoor, 2011, s. 7394).

2. Psikolojik Güçlendirme

Personel güçlendirme kavramı yirminci yüzyılın ortalarında insan ilişkileri kuramcıları tarafından iddia edilen anlayış ile ortaya çıkmıştır. Elton Mayo'nun önderliğinde insan ilişkileri yaklaşımı kapsamında yürütülen Hawthorne Deneylerinde çalışanların yönetime katılımının hem maddi ve hem de manevi olarak faydalar sağlayacağı savunulmuştur. 1960-1970 yılları arasında personel devir oranının azaltılması için, amaç belirlemede çalışanların önerilerinin alındığı, insancıl bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. 1980 yıllarında kar paylaşımı, kalite çemberleri gibi yönetime katılımı destekleyen kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980'den sonra yaşanan teknolojik ilerlemeler, örgütlerin de sürece ayak uydurmak için esnek yapılar oluşturmasını ve müşteri kavramına verdikleri önemi arttırmıştır. Bu aşamada çalışanları güçlendirme yenilik, yaratıcılık ve esneklik ihtiyacı sebebiyle 1990 yıllarında örgüt yapısına uygun bir kontrolün nasıl geliştirilebileceği sorusuna cevap bulmaya çalışan yöneticilerin bu sorunu çözmeye tercih ettikleri bir yaklaşım olmuştur (Gürbüz vd, 2013, s. 791-792). Daha sonrasında gücün çalışanlar ile paylaşıldığı yönetsel uygulamalarla uğraşmak yerine çalışanların işlerini nasıl yapacaklarına odaklanan psikolojik bir anlayış gelişmiş ve kavram psikolojik güçlendirme olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım çalışanların kurumla ilgili rolleri konusundaki kişisel inançlarından bahsetmektedir (Altındış ve Özutku, 2011, s. 166).

Genel olarak güçlendirme ile ilgili yapılan tanımlar ortak noktaları vurguluyor gibi görünseler de niteliksel olarak birbirinden farklı iki ayrıma işaret etmektedirler; sosyo-yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme (Çalışkan, 2011, s. 78). Psikolojik güçlendirme çalışanları güdülemek, iş yapma güçlerini arttırmak, özdeğerlerini ve hürriyet duygularını pekiştirmek ve kendilerini psikolojik anlamda güvende hissedebilmelerini sağlamak gibi

kavramlarla eş anlamlıdır. Yani astlar veya çalışanların bilgi ve yetkinliklerini yükseltme (enabling), donanımlarını arttırma, astın özdeğerini arttırma psikolojik güçlendirmenin temel fiilleridir. Gerçekleştirilen yapısal değişimlerden sonra çalışan kendisini psikolojik anlamda güçlendirilmiş hissediyorsa iş performansı, iş tatmini ve işe bağlılığı artış gösterecektir. Öz-yeterlilik kavramından yola çıkılarak güçlendirme, “psikolojik açıdan muktedir hissetme” kavramı ile ilişkilendirilmektedir. İşletmede formal ve informal düzenlemeler ile astların öz-yeterliliklerinin genişletilmesi sürecidir (Çalışkan, 2011, s. 79).

İş zenginleştirme teorisi ile ortak kökenleri olmasına rağmen güçlendirme kavramı, iş zenginleştirmeyi çeşitli şekillerde genişletmektedir. Birincisi, çalışanların örgütsel faaliyetleri şekillendirme ve etkileme konusunda yüksek düzeyde bir "ses" e sahip olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Güçlenmenin etki boyutu, bireylerin kendi görevleri üzerinde bir miktar kontrol sahibi oldukları fikrini genişleterek daha büyük organizasyonel konular üzerinde bir etkisi olduğunu ima etmektedir. İkincisi, yetkilendirmenin boyutları, çalışanın bakış açısından görülmektedir; Bu anlayış (bilgi) daha nesnel, iş odaklı özellikleri ve geliştirilen bireysel farklılıkları tamamlar. Sonuç olarak, bu bilişsel bakış açısıyla, çalışanların "nesnel" iş özellikleri zenginleştirilmemiş olsa bile, güçlenmeyi deneyimlemesi mümkündür ve bunun tersi de geçerlidir. Üçüncüsü, yetkilendirme, çalışanın kendi çalışma ortamı ile ilgili düzeye odaklanır, ancak iş zenginleştirme kavramları sıklıkla hem bireye hem de takım düzeyine uygulanır. Bununla birlikte, dört boyut, bireyin, ekipleri de içerebilecek olan çalışma birimi ile olan ilişkisini yansıttığı için takım dinamikleri, güçlenme duygularına katkıda bulunabilir. Böylece bu yollarla, yetkilendirmenin bu kavramsallaştırılması, iş zenginleştirmeyle ilgili daha önceki çalışmaları genişletir (Spreitzer, 1996, s. 484-485).

2.1. Psikolojik Güçlendirmenin Boyutları

Spreitzer 1995 yılında psikolojik güçlendirme ile ilgili çalışmasında bu kavramın öncülleri olarak kontrol odağı, öz-saygı, ödüller, bilgi paylaşımı gibi unsurların önemli olduğunu ifade etmiştir. Ardılı olarak ise yenilikçi davranışların ve yönetsel etkinliğin oluşmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede psikolojik güçlendirmenin dört boyuttan oluştuğunu belirtmiştir. Bu boyutlar (Erdem vd., 2016, s. 163; Çalışkan, 2011, s. 79):

- Anlam (meaningfulness),
- Yetkinlik (competence),
- Özerklik veya otonomi (choice),

- Etki (impact).

Ortaya konulan bu dört boyut, bireylerin o konuda kendilerini psikolojik güçlü olarak hissetmelerine yardımcı olmaktadır (Erdem vd., 2016, s. 163). Bu boyutlar çalışan için aşağıda bahsedilen durumları ifade etmektedir (Altındış ve Özutku, 2011, s. 166).

- **Anlam:** işin gerektirdiği unsurlar ile çalışanların değerleri, inançları ve yargıları arasındaki uyumu ifade eder. Uyum ne kadar yüksek olursa işin çalışan için taşıdığı anlam o kadar yüksek olacaktır. Bu durumda da çalışan işine karşı adanmışlık, bağlılık ve enerjisinin odaklanması gibi pozitif neticeler doğacaktır. Uyumun düşük olması durumunda ise kopukluk, ilgisizlik, durgunluk gibi istenmeyen durumlar ortaya çıkacaktır.

- **Yetkinlik:** çalışanların işleriyle ilgili kapasitelerinin, uzmanlık derecelerinin ne kadar iyi olduğu konusunda geliştirmiş oldukları algıların bütünüdür.

- **Özerklik:** çalışanın işinde inisiyatif sahibi olabileceğine ve kendi başına kararlar alarak uygulayabileceğine ilişkin algılarının bütünüdür. Bir anlamda da hareket kabiliyeti derecesi ve çalışma yöntemini belirlemedeki hürriyet algısıdır. Karar yetkisi ve seçme şansı olan çalışanın yaratıcı, heyecanlı, esnek ve sorumluluk sahibi olma duyguları daha olumlu şekilde gelişecektir. Aksi halde çalışanda özgüven eksikliği, olumsuz davranışlarda artış ve gerginlik görülebilecektir.

- **Etki:** Çalışanın işyerindeki yönetsel faaliyetler ve sonuçlar üzerinde kendi etkisinin olduğu konusundaki inancıdır. Çalışan yaptığı iş veya performansı ile süreçte veya kurumda bir fark yarattığını ve kendisinin önemli olduğunu hissetmektedir. Aksi durumda çalışan kendisini aciz hiseder, işine karşı heyecanı ve duyduğu keyif azalır.

Psikolojik güçlendirme bu dört boyut birlikte göz önünde bulundurularak bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Çalışan bu alt boyutlardan sadece biri ile ilgili değerlendirme yaptığı anda olumsuz bir duygulanım içerisindeyse, diğer boyutlar ne kadar olumlu olursa olsun kendisini psikolojik olarak güçlendirilmiş hissedemeyecektir. Bu sebeple, yukarıdaki dört boyut psikolojik güçlenmeyi anlamak için "neredeyse tam veya yeterli bir biliş dizisini" belirtmektedir (Jaiswal ve Joge, 2018, s. 472). Örneğin çalışan yaptığı işi anlamlı bulmuyorsa, karar verme, inisiyatif alma, yetenekleri ile ilgili yüksek değerlendirmeleri olsa bile kendini psikolojik güçlendirilmiş hissetmeyecektir (Çalışkan, 2011, s. 80).

İşletmelerin psikolojik güçlendirme yaklaşımını uygulamalarının çeşitli amaçları bulunmaktadır. İşletmeler, çalışanlarının işlerini önemli ve anlamlı gören, kendini geliştirme ve

sürekli öğrenmeye açık, yüksek bilgi seviyesine sahip, örgütüne ve özelliklerine hakim, yüksek kendine güven duygusu taşıyan, işi konusunda kendisini yeterli bulan, öneri ve görüşlerini rahatlıkla ifade eden, kararlara katılan, örgütüne ve bağlı bulunduğu bölüme olumlu etkiler sunabilen ve belirli bir amacı olan bireyler olmalarını sağlayabilmek için psikolojik güçlendirme yaklaşımını benimsemektedir. Böylece çalışanın iş tatmini oluşacak, mutlu hissetmesi ve bu olumlu hissiyatlarını örgütüne ve iş arkadaşlarına yansıtması sağlanabilecektir. Sonrasında örgütte olumlu bir iklim oluşacak, güven duygusu ve yardımseverlik yükselecek, çalışanın kurumu kendi işletmesi gibi görerek gerçekleştirdiği faaliyetlerin boyutu artış gösterecektir (Çavuşoğlu ve Güler, 2017, s. 50).

3. Psikolojik Sahiplik ve Psikolojik Güçlendirme İlişkisi

Çalışanların katılımı kavramı, çalışanın kendisine verilen görev ve işlere olan ilgisini ifade etmektedir. Bu şekilde, bir çalışan görevlerini yerine getirirken işinin psikolojik sahipliğini hisseder. Psikolojik sahiplik, çalışanın şirket çıkarlarına karar verme sorumluluğuna sahip olduğu hissidir. Psikolojik sahiplik, psikolojik güçlendirmeye atfetmektedir. Çalışabildiği, karar verebileceği, karar alabileceği ve çalışmalarını yönetebileceği çalışan anlayışıdır. Bir çalışanın güçlendirilmesi, benlik saygısı, kontrol odağı ve çalışanın elde edebileceği bilgilere dayanabilir. Çalışanlar, seslerini yükselterek organizasyonu etkileyebileceklerini bizzat hissederler; bu bir iş zenginleştirme teorisidir. Görevlerini yerine getirme ve karar alma konusunda kendilerini güçlendirmekte, görevlerle ilgili riskli adımlar atma konusunda kendilerini sorumlu hissetmektedirler. Çalışanların, kuruluşun desteğiyle kendi sorumlulukları hakkında herhangi bir karar almaları sağlandığında, örgütteki bağlılık düzeyi artacaktır. Ayrıca çalışanlara dahil olma fırsatı verilir, eylemlerine ve sonuçlarına karşı psikolojik sahiplik hisseder ve aidiyet duygusu geliştirirler. Bu duygular çalışanlarda ilgi ve sorumluluk geliştirir. Bu, görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmelerini sağlar. Çalışanlar görevlerinden sorumlu olduğunda, her kararı büyük bir dikkatle ve katılımı verir ve bu en iyi sonuçların alınma şansını artırır. Çalışan tatmin olduğunda güvenlik hissini geliştirir. İş tatmini, çalışanların işle ilgili tüm ihtiyaçlarının karşılandığı hissini geliştiren zihin durumu olarak tanımlanır (Ghafoor, 2011, s. 7391-7392).

Güçlendirici liderler, takipçilerin karar vermelerine veya iş süreçlerine dahil olmalarına izin vererek sahiplenme duygusunu geliştirebilecekleri bir ortam yaratabilir ve böylece sorumluluğun artmasını sağlayabilirler. Güçlendirici liderliğin, iki araboluculuk süreci olan öz yeterliliği ve psikolojik sahipliği artırarak daha fazla arzu edilen çalışma davranışına ve daha

az istenmeyen davranışa yol açabileceği savunulmaktadır. Katılımın ve başarımın sağlandığı bir denetim deneyimi, insanların işten ve organizasyondan kendilerini sorumlu hissetmelerini sağlayabilir. Dolayısıyla, ait olma hissi ve örgütsel özdeşleşme duygularının psikolojik sahipliğin oluşumu ile ilgili olduğu söylenebilir (Kim ve Beehr, 2017, s. 2-3).

Çalışkan ve Hazır 2012 yılında haberleşme sektöründe yaptıkları çalışmada psikolojik güçlendirmenin boyutlarının iş tatminine olan etkisini örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesiyle incelemiştirlerdir. Çalışmada regresyon analizi, faktör analizi ve sobel testi kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda psikolojik güçlendirmenin iş tatminini olumlu etkilediğini ve bu etkide kısmi aracılık rolü olarak incelenen örgütsel bağlılığın da etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Örgütsel bağlılık, psikolojik sahiplenmenin bir adımı gibi görülebilmektedir.

Jaiswal ve Joge'nin 2018 yılında Durg ve Bhilai'deki 5 teknik enstitünün 75 fakültesinde yaptıkları çalışmalarında psikolojik güçlendirmenin çalışanların işte kalma niyetlerindeki etkisini anket yöntemiyle incelemiştirlerdir. Regresyon analizleri sonucunda psikolojik güçlenmenin çalışanın işyerinde kalma niyetini olumlu etkilediği sonucuna varmışlardır (Jaiswal ve Joge, 2018, s. 470).

Hair ve arkadaşlarının 2016 yılında yaptıkları araştırma, psikolojik sahipliğin, müşterilerin ürün portföyü oluşturma konusunda şirketlerle etkileşime girdiğinde ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca, geribildirim döngülerinin uygulanması, müşteri katılımlı ürün değerlendirmelerini ve müşterilerin ödeme yapma istekleri açısından olumlu etkilerini hızlandırır. McDonald's, Coca-Cola veya FedEx gibi giderek artan sayıda şirket de müşterileriyle ortaklık kurma ve güçlendirme mantığını izlemektedir. Olumsuz geri bildirim, bu etkileri tersine çevirir; şirketlerin müşterileri değer yaratma süreçlerine entegre ederken geri bildirim seçeneklerine daha fazla dikkat etmesi gerekmektedir (Hair vd., 2016, s. 194-196).

Nassar 2018 yılında Mısır zincir otellerindeki çalışanlar üzerinde güçlendirmenin örgütsel değişime hazır olma ve kabul etme üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, psikolojik güçlenme dört boyutta (anlam, yeterlilik, kendi kendine belirleme ve etki) incelenmiş ve çalışanların değişime hazır olma durumlarını incelemek için anket yönteminden yararlanılmıştır. 386 çalışandan elde edilen veriler korelasyon ve çoklu regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar, değişimin kabulü ile psikolojik güçlenmenin boyutları arasında ilişki olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, regresyon analizi, psikolojik

güçlenmenin örgütsel değişimin kabulü üzerinde hafif ama önemli bir pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Genel model, örgütsel değişimdeki varyansın % 2,7'sini açıklamıştır.

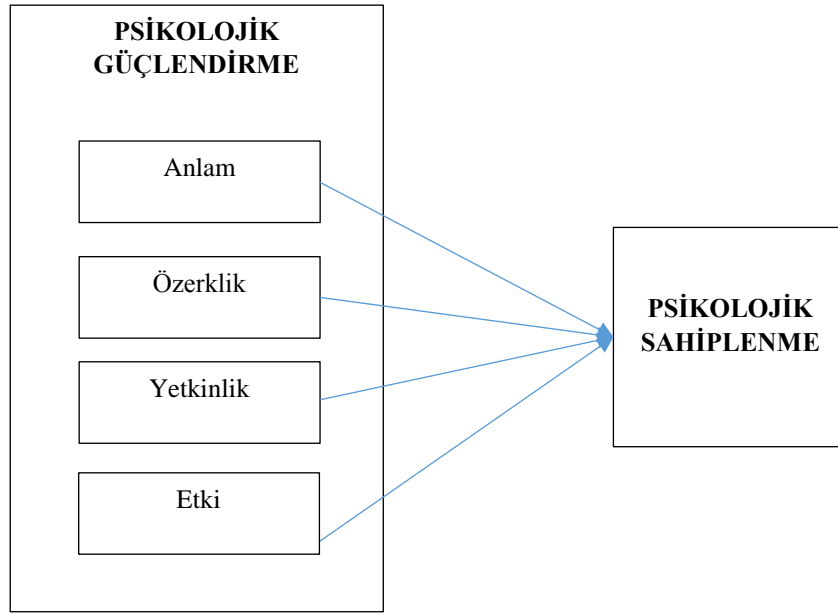
Jordan ve arkadaşları 2017 yılında Avusturya, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Sırbistan ve Slovenya'daki 409 üniversite öğretim görevlisine psikolojik güçlenme, iş tatmini ve örgütsel bağlılık yapılarını karşılaştırmak amacıyla anket uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda en yüksek psikolojik güçlenme seviyesinin Sırbistan'daki öğretim görevlilerinde bulunduğunu, iş tatmini seviyesinin Avusturya'da en yüksek ve Slovenya'da en düşük olduğunu, Afektif örgütsel bağlılığın Slovenya'da en yüksek ve Almanya'da en düşük olduğunu bulmuşlardır.

Lu ve arkadaşları 2017 yılında Üç Çinli otomobil imalat şirketindeki 341 çalışan üzerinde uyguladıkları anket çalışmasında psikolojik sahipliğin ve bölgeciliğin ciro niyeti üzerindeki etkisinin yanı sıra, iş ilişkisinin yakınlığının bölge ve ciro niyeti arasındaki ilişkisini incelemiştir. Çalışanların psikolojik sahipliğinin ciro niyetleriyle negatif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Aynı zamanda bölgesellik, ciro niyeti ile negatif olarak ilişkilidir ve psikolojik mülkiyet ile ciro niyeti arasındaki ilişkiye aracılık eder. Ek olarak, iş ilişkisi yakınlığı, çalışanlar daha yüksek düzeyde bir iş ilişkisi yakınlığı yaşadığında olumsuz ilişkinin daha güçlü olması için bölge ve ciro niyeti arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir.

4. Araştırmanın Yöntem ve Analizi

Bu çalışma bir devlet hastanesinde çalışan sağlık personellerinin psikolojik güçlendirilmelerinin psikolojik sahiplenme duygularını arttırmada etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Araştırmada tam sayıma gidilmiştir. Psikolojik güçlendirme anlam, özerklik, yetkinlik ve etki olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Buradan çalışmanın modeli aşağıda görüldüğü gibidir.

Şekil 2: Araştırma Modeli



Araştırmanın hipotezleri:

***H**= Sağlık çalışanlarının psikolojik güçlendirilmeleri psikolojik sahiplenme duygularını arttırmaktadır.*

***H_a**= Sağlık çalışanlarının işine karşı hissettiği anlamlılık psikolojik sahiplenme duygularını arttırmaktadır.*

***H_b**= Sağlık çalışanlarının hissettikleri özerklik psikolojik sahiplenme duygularını arttırmaktadır.*

***H_c**= Sağlık çalışanlarının hissettikleri yetkinlik psikolojik sahiplenme duygularını arttırmaktadır.*

***H_d**= Sağlık çalışanlarının hissettikleri etki gücü psikolojik sahiplenme duygularını arttırmaktadır.*

Anket yöntemiyle elde edilen veriler Spreitzer tarafından geliştirilen psikolojik güçlendirme ölçeği ve Van Dyne ve Pierce tarafından geliştirilen psikolojik sahiplenme ölçeğinden oluşmaktadır. Psikolojik sahiplenme, Van Dyne ve Pierce (2004) tarafından geliştirilen tek boyuttan ve yedi ifadeden oluşan ölçek yardımıyla ölçülmüştür (Dyne ve Pierce, 2004:448-449). Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen Psikolojik Güçlendirme Ölçeği

(Psychological Empowerment Instrument-PEI) dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; anlamlılık, yeterlilik, özerklik ve etki şeklinde isimlendirilmektedir. Her bir boyutta üç ifade yer almaktadır. Ölçeğin Türkçe olarak geçerlilik ve güvenilirliği Sürvegil, Tolay ve Topoyan tarafından 2015 yılında sınanmıştır (Sürvegil vd., 2013:5376). Psikolojik güçlendirme ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,916 ve psikolojik sahiplenme ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,882 olarak bulunmuştur.

Çalışmada öncelikle keşfedici faktör analizi sonrasında doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlikleri, ayrışma ve birleşme geçerlilikleri test edildikten sonra hipotezlenen ilişkileri belirlemek amacıyla yol analizi uygulanmıştır.

5. Veri Analizi ve Bulgular

Tablo 1'de çalışmanın örneklemini oluşturan sağlık personellerinin demografik bilgileri kapsamında psikolojik güçlendirme boyutlarından anlamlılık ve özerklikleri ile psikolojik sahiplenme durumlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlerin Alt Gruplar İtibariyle Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler			Ortalama Anlamlılık		Ortalama Özerklik		Ortalama Psikolojik Sahiplik	
	Alt Gruplar	Sayı	Ort.	Standart Sapma	Ort.	Standart Sapma	Ort.	Standart Sapma
Cinsiyet	Kadın	81	4,760	0,467	3,640	0,971	3,214	1,163
	Gruplu	19	4,189	1,027	3,526	1,125	3,228	1,408
Eğitim	Sağlık Meslek Lisesi	16	4,450	0,563	3,072	1,062	3,614	1,280
	Önlisans	24	4,583	0,823	3,590	0,908	3,083	1,240
	Lisans	45	4,724	0,586	3,711	1,038	3,207	1,107
	Yükseköğretim	5	4,840	0,357	4,066	0,547	3,133	1,340

	Yüksek Lisans	7	4,971	0,075	3,833	0,770	2,714	1,204
	Doktora	3	4,133	1,172	4,111	1,262	3,611	2,123
Meslek	Hemşire	86	4,767	0,482	3,686	0,946	3,219	1,134
	Doktor	7	4,457	0,763	4,000	0,882	4,071	1,308
	Sağlık Memuru	7	3,428	1,029	2,404	1,003	2,333	1,521

Çalışmada değişkenler arası hipotezlenen ilişkileri belirlemek amacı ile yapılan analizlerde devlet hastanesinde çalışan sağlık profesyonelleri ve yöneticileri üzerinde çalışılmıştır. Araştırmaya katılan 100 çalışanın %81'inin erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Çalışanların eğitim düzeyi olarak bakıldığında %45'ini oluşturan çoğunluğun lisans mezunu olduğu görülmektedir. Çalışanların %86'sını hemşireler oluşturmaktadır. 5'li Likert ölçeği doğrultusunda çalışanların psikolojik güçlendirme boyutunda işlerinin anlamlılık boyutu değeri (4,760) ile kadın çalışanların erkek çalışanlardan (4,189) fazladır ve genel olarak işlerini tamamen anlamlı buldukları söylenebilir. Özerklik boyutunda ise yine kadın çalışanlar (3,640) erkek çalışanlara (3,526) göre kendilerini daha özerk hissetmektedirler. Psikolojik sahiplik boyutunda kadın çalışanların (3,214) erkek çalışanlar (3,228) ile birbirine oldukça yakın ve orta düzeyde sahiplik gösterdikleri görülmüştür.

Geçerliliği ve güvenilirliği kabul edilen ölçeklerin örneklem için uygunluğunu belirlemek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonuçlarına göre KMO (Kaiser-Meyer Okin Measure) ve Barlett's test istatistiği değerleri aşağıda görüldüğü gibidir.

KMO değeri 1'e ne kadar yakınsa örneklem kütesi faktör analizi yapmak için o kadar uygundur. Psikolojik sahiplenme boyutu ölçeği KMO değeri 0,898 ve açıklanan varyansı 76,065 olarak bulunmuştur. Psikolojik güçlendirme ölçeği KMO değeri 0,863 ve açıklanan varyansı 71,899 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Veri Setinin KMO ve Bartlett's Test İstatistiği Değerleri

Değişkenler	Ölçekler	Değerler
Psikolojik Sahiplenme	KMO Değeri	0,898
	Bartlett's Test İstatistiği	523,107
Psikolojik Güçlendirme	KMO Değeri	0,863
	Bartlett's Test İstatistiği	960,001

Keşfedici faktör analizi ile ölçekler belirlendikten sonra kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğini analiz etmek amacıyla AMOS 24 programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonucu faktör yükü 0.60'ın üzerinde olan gözlenen değişkenler doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Tablo 3'te psikolojik sahiplenme ve psikolojik güçlendirme ölçüm modellerinin uyum indeksleri görülmektedir.

Tablo 3: Psikolojik Sahiplenme ve Psikolojik Güçlendirme Ölçüm Modellerinin Uyum İndeksleri

Uyum Ölçüleri	Psikolojik Sahiplenme Uyum Değerleri	Psikolojik Güçlendirme Uyum Değerleri
c2 /sd	1,976	1,307
Kök Ortalama Kare Yaklaşım Hatası (RMSEA)	0,099	0,056
Uyum iyiliği İndeksi (GFI)	0,953	0,912
Normlandırılmış Uyum İndeksi (NFI)	0,971	0,948
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0,985	0,987

Çalışmanın modelini oluşturan psikolojik sahiplik ve psikolojik güçlendirme değişkenleri ile ölçüm modeli oluşturulmuştur. Ölçüm modeli ve çalışma modelinin analizleri için SPSS 22 ve AMOS 24 istatistik paket programlarından faydalanılmıştır. Ölçüm modelinin değerlendirilebilmesi için uyum iyilikleri incelenmiş, güvenilirlik ve geçerlilik testleri yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçüm modellerinin uyum iyiliği değerleri Tablo 3'te gösterilmektedir. İlgili değerlerin literatürde kabul edilen sınırlar arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4. Çalışanların Psikolojik Güçlendirme Ölçüm Modeline Ait İstatistikler

Faktörler	Regresyon Yükü	Std. Ed. Regresyon Yükü	S.E.	C.R.	P
PG7 ← Anlam	1,000	0,571			
PG8 ← Anlam	1,126	0,652	0,146	7,701	0.000
PG9 ← Anlam	1,356	0,697	0,251	5,408	0.000
PG10 ← Anlam	1,855	0,887	0,298	6,233	0.000
PG11 ← Anlam	1,952	0,902	0,311	6,285	0.000
PG12 ← Anlam	2,014	0,888	0,323	6,235	0.000
PG1 ← Özerklik	1,000	0,917			
PG2 ← Özerklik	1,166	0,965	0,063	18,653	0.000
PG3 ← Özerklik	1,154	0,955	0,064	18,009	0.000
PG4 ← Özerklik	0,376	0,595	0,055	6,885	0.000

Tablo 4'te psikolojik güçlendirme ölçüm modeline ait istatistiksel analizler gösterilmektedir. Psikolojik güçlendirmeyi ifade eden anlam ve özerklik boyutunu ortaya koyan gözlenen değişkenlerin faktör yüklerinin tamamının 0.50'nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Çalışanların Psikolojik Sahiplik Ölçüm Modeline Ait İstatistikler

Faktörler	Regresyon Yükü	Std. Ed. Regresyon Yükü	S.E.	C.R.	P
PS1	1,258	0,747			
PS2	1,500	0,889	0,183	6,866	0.000
PS3	1,534	0,916	0,187	8,001	0.000
PS4	1,501	0,911	0,187	8,199	0.000
PS5	1,567	0,894	0,184	8,163	0.000
PS6	1,000	0,678	0,172	9,110	0.000

Devlet hastanesindeki çalışanların psikolojik sahiplik ölçüm modeline ait istatistiksel analizler Tablo 5’te gösterilmektedir. Çalışanların psikolojik sahiplenmesini ifade eden değişkenlerin faktör yükleri 0.65’in üzerinde değerler almaktadır.

Tablo 6: Betimleyici İstatistikler, Cronbach Alfa (CA), Bileşik Güvenirlik (CR) ve Çıkarılan Ortalama Varyans (AVE) Değerleri

Yapı	AVE	CA	CR	Psikolojik Sahiplik	Anlam	Özerklik
Psikolojik Sahiplik	0,712	0,936	0,936	0,844		
Anlam	0,604	0,909	0,899	0,563	0,777	
Özerklik	0,759	0,915	0,924	0,380	0,538	0,871

Yukarıdaki tabloda çalışmada kullanılan yapıların ayrışma ve birleşme geçerliliklerinin değerlendirildiği kriterler görülmektedir. Birleşme geçerliliğinin sağlanabilmesi için Cronbach Alpha (CA), Birleşik Güvenirlik (CR), Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) değerleri ile Tablo 4 ve Tablo 5’te kullanılan faktör yükleri incelenmelidir. Birleşme geçerliliğinin sağlanabilmesi için faktör yüklerinin 0.50, ideal olan değer ise 0.70’in üzerinde olmalıdır.

Analizler sonucunda CA ve CR değerleri için istenen 0.70 kriterinin sağlandığı, AVE değerlerinin ise 0.50'nin üzerinde değerler aldığı görülmektedir (Fornell, 1981; Hair vd., 2010).

Tablo 6'da gösterilen AVE, CA, ve CR değerleri ile değişkenlerin faktör yükleri, AMOS 24 istatistiklerine göre anlamlı bulunan modelin birleşme geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. Bunun yanında modelin ayrışma geçerliliği için çalışılan tüm yapıların AVE değerinin karekökünün diğer yapılarla arasındaki korelasyondan büyük olma şartı aranmaktadır. AVE değerlerinin karekökleri, diğer yapılar arasındaki korelasyonlardan büyüktür. Dolayısıyla modelin anlamlı olduğunu, güvenilirliğinin ve ayrışma ile birleşme geçerliliklerinin sağlandığı görülmektedir.

Araştırma modelinin kabul edilebilirliği incelenmiştir. Örtük değişkenlere ait belirtilen gözlenen değişkenler ile analizlerin yapılması sonucunda modelin uyum indeksleri Tablo 7'de gösterildiği gibidir:

Tablo 7: Modelin Uyum İndeksleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum Değerleri	Modelim Uyum Değerleri
χ^2 /sd	≤ 3 (mükemmel uyum) (Kline, 2005)	1,248
Kök Ortalama Kare Yaklaşım Hatası (RMSEA)	≤ 0.07 (Steiger, 2007)	0,050
Uyum iyiliği İndeksi (GFI)	≥ 0.90 (Schumacker ve Lomax, 1996, Hooper vd., 2008)	0,884
Normlandırılmış Uyum İndeksi (NFI)	≥ 0.90 (Kelloway, 1989; Thompson, 2004)	0,931
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	≥ 0.90 (Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2001)	0,985

Tablo 7'yi incelediğimizde yapılan analizler sonucunda elde edilen değerlerin iyi bir uyuma sahip olduğu görülmüştür. Araştırma modeli devlet hastanesinde çalışan sağlık personellerinin psikolojik güçlendirme boyutlarından anlam ve özerklik boyutunun psikolojik

sahiplenmelerine olan etkilerini ortaya koymak açısından başarılı bir modeldir. Model araştırmada kullanılan örneklem verilerine uygundur.

Tablo 8: Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının Psikolojik Sahiplik Üzerindeki Etkileri- Sonuç Tablosu

Hipotezler	Standardize Regresyon Ağırlıkları	Kritik Oran (C.R.)	P	Sonuç
Anlam – Psikolojik Sahiplik	0,260	0,100	0,025*	Desteklendi
Özerklik – Psikolojik Sahiplik	0,341	0,121	0,003**	Desteklendi

p* : 0,05 / p** : 0,01

Çalışmada ele alınan modelin uyum iyiliği değerleri, modelin güvenilirliği, ayrırşma ve birleşme geçerliliği kriterleri yerine getirilmiş, yol analizi sonucu örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin ağırlıkları ve anlamlılıkları ortaya konulmuştur. Devlet hastanesinde çalışan sağlık personelinin işlerini ne kadar anlamlı bulduklarına bağlı olarak psikolojik sahiplenme duyguları ($p=0,025 < 0.05$; tahmin değerini=0,260) pozitif olarak artmaktadır. Yine sağlık personelinin işleri üzerinde hissettikleri özerklik duygusu psikolojik sahiplenme boyutunu ($p=0,003 < 0.01$; tahmin değerini=0,341) olumlu yönde arttırmaktadır.

6. Sonuç

Sağlık kurumları toplumun sağlığı ve sürdürülebilirliğini sağlayan en önemli birimleridir. Sağlık kurumu çalışanlarının işlerine ve örgütlerine karşı psikolojik sahiplenme duygularını geliştirebilmeleri hedefi kontrol etme, hedefi yakından tanıma ve kendilerini hedefe adanmaları anlamına gelmektedir. Tüm bunlar hastalardan oluşan müşteri profilinden dolayı diğer sektörlere ithafen çok daha büyük önem taşımaktadır. Sağlık kurumu çalışanlarının hastalarını yakından tanımaları, onların tüm sağlık süreçlerini kontrol altında tutabilmeleri ve kendilerini hastalarına adanmaları durumunda birey ve toplum sağlığı çok daha sürdürülebilir ve güçlü olacaktır.

Toplumsal sağlık ve mutluluk adına sağlık kurumu çalışanlarının psikolojik sahiplenmelerini arttırmak için yöneticilere çok fazla görev düşmektedir. Bunun için yapılabilecek öncelikli uygulamalardan biri sağlık personellerinin psikolojik güçlendirilmesidir. Psikolojik güçlendirme durumunu yaratmak ve geliştirmek için yapılabilecek ilk Şey sağlık personellerinin işlerini ne kadar anlamlı bulduklarını belirlemek ve zaten anlam boyutu oldukça yüksek olan sağlık faaliyetlerinin her bir birey için hayati öneminin farkındalığını sürekli yükseltmektir. Sağlık alışanlarının işlerini anlamı bulma düzeyine bağlı olarak psikolojik sahiplenme duygulanımları da artacaktır.

Çalışmada sağlık çalışanlarının psikolojik sahiplenme duygularını geliştirmek için önemli bir diğer konunun da hissettikleri özerklik ve otonomi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hasta sağlığının taşıdığı önem ve bazı acil durumları için çok hızlı karar alarak inisiyatif yklenebilmenin gerekliliğinden dolayı sağlık çalışanlarının kendi başlarına kararlar alabilecekleri ve uygulamaya geçirebilecekleri algısına sahip olmaları yine hayati önem taşıyan bir konudur. Çünkü karar alabilme ve seçme Şansı olan çalışanların sorumluluk duyguları, yaratıcılıkları ve mesleki heyecanları daha yüksek olacaktır. Aksi durumda bu duygulardaki eksikliğin yarattığı zgven eksikliği belki de çalışanların hayat kurtarıcı kararları alıp uygulamalarının önündeki en büyük engeli teşkil edecektir.

Yukarıda ifade edilen konuların taşıdığı öneme dikkat ederek sağlık çalışanlarının elzem bir durum olan psikolojik sahiplenmelerini sağlamanın önemli bir yolu onların işlerine duydukları anlam ve özerklik algılarını yükselten psikolojik güçlendirmeden geçmektedir. Psikolojik güçlendirmenin sağladığı esneklik ve otonomi ortamında işlerini ve örgütlerini psikolojik sahiplenilen çalışanlar çok daha yetkin, başarılı ve verimli olabileceklerdir.

Bu çalışmadan elde edilen veriler örnekleme kütleyi kapsamaktadır. Tüm sağlık kuruluşları ve hastaneler için genellenemez. Elde edilen veriler anket yöntemiyle anlık olarak toplandığı için değişkenler ve ilişkileri konusunda genel-geçer bir yapı elde edilememiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda değişkenler ve alt boyutlarının etkileri farklı sektörlerde, kamu ve özel olarak ayırıtılarak yapılıp karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Altındış, S. ve Özutku, H. (2011). Psikolojik Güçlendirme ve Güçlendirmeyi Etkileyen Faktörler: Türkiye'deki Devlet Hastanelerinde Bir Araştırma, *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XIII, Sayı 1, Haziran-2011, 161-191.*
- Çalışkan, A. ve Hazır, K. (2012). Psikolojik Güçlendirmenin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), ss. 49-77.*
- Çalışkan, S. C. (2011). Çalışanların Psikolojik Güçlendirme Algıları Üzerinde İşyeri Arkadaşlıkları ve Örgütsel İletişimin Etkisi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 20, Sayı 3, 2011, Sayfa 77-92.*
- Çavuşoğlu, F. ve Güler, M. E. (2017). Psikolojik Güçlendirme İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İlişkisi ve Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları: İzmir Şehir Merkezindeki Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (2), 2017, 47-64.*
- Dawkins, S., Amy W. T., Alexander N. And Angela M.(2017). Psychological ownership: A Review and Research Agenda, *Journal of Organizational Behavior, J. Organiz. Behav. 38, pp. 163–183 (2017)*
- Dyne, L. V. and Pierce, J. L. (2004). Psychological Ownership and Feelings of Possession: Three Field Studies Predicting Employee Attitudes and Organizational Citizenship Behavior, *Journal of Organizational Behavior, Vol. 25, No. 4 (Jun., 2004), pp. 439-459.*
- Erdem, H., G., Y. ve Ufuk, T. (2016). Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının İş Performansı Üzerine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Görgül Bir Araştırma, *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 17 (2) 2016, 161-176*
- Fornell, C., D.F. Larcker (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error, *Journal of Marketing Research, 18(1): 39-50.*
- Ghafoor, A., Tahir M. Q., M. Aslam, K. and Syed T. H.(2011). Transformational Leadership, Employee Engagement and Performance: Mediating Effect of Psychological Ownership, *African Journal of Business Management Vol. 5(17), pp. 7391-7403.*

- Gürbüz, G., Kumkale, İ. ve Adil, O. (2013). Bankacılık Sektöründe Personel Güçlendirme Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Trakya Bölgesi Bankalarında Araştırma, *International Conference On Eurasian Economies 2013*, Session 7C: Sektörel Sorunlar, 791-800.
- Hair, J. F., Barth, K., Neubert, D. and Sarstedt, M. (2016). Examining the Role of Psychological Ownership and Feedback in Customer Empowerment Strategies, *Journal of Creating Value*, 2(2) 194–210.
- Hair, J.F., W.C. Black, B.J. Babin, R.E. Anderson, R.L. Tatham (2006). *Multivariate Data Analysis*, (Vol.6.), *Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall*.
- Jaiswal, S. and Pankaj, J. (2018). A Study on Impact Of Psychological Empowerment on Employee Retention in Technical Institutes of Drug and Bhilai, *International Journal of Research – Granthaalayah*, Vol.6 (Iss.1), pp. 470-479.
- Jaiswal, S. and Joge, P. (2018). A Study on Impact of Psychological Empowerment on Employee Retention in Technical Institutes of Drug and Bhilai, *International Journal of Research - Granthaalayah*, 6(1), 470-479. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1172278>.
- Jordan, G., Gozdana, M., Ivan, T., Miha, M. (2017). Psychological Empowerment, Job Satisfaction and Organizational Commitment Among Lecturers in Higher Education: Comparison of Six CEE Countries, *Organizacija*, Volume 50, Number 1, pp. 17-32.
- Kalyoncuoğlu, S. (2018). Algılanan Kontrolün Psikolojik Sahiplenmeye Etkisinde Maksimum Fiyatı Ödeme İstekliliğinin Düzenleyici Rolü: Mercedes Marka Otomobil Kullanıcıları Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10/3 (2018), 974-994.
- Kim, M. and Terry A. B. (2017). Self-Efficacy and Psychological Ownership Mediate the Effects of Empowering Leadership on Both Good and Bad Employee Behaviors, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, pp. 1-13.
- Liu,Jun, H. W., Chun, H. and Cynthia, L. (2012) Psychological Ownership: How Having Control Matters, *Journal of Management Studies* 49:5 July 2012, pp. 869-895.

- Lu Lu, Jun L. and Na, Z. (2017) Why Employees Stay: The Roles of Psychological Ownership, Territoriality and Work Relationship Closeness in Affecting Employee Turnover Intention, *Frontiers of Business Research in China* (2017) 11:10, pp. 1-16.
- Nassar, M. A. (2018). Psychological Empowerment and Organisational Change Among Hotel Employees in Egypt, *Research in Hospitality Management*, 7:2, 91-98, DOI: 10.1080/22243534.2017.1444716
- Olckers, C. (2013). Psychological Ownership: Development of an Instrument, AOSIS OpenJournals, *Original Research*, 1-13. <http://www.sajip.co.za>, doi:10.4102/sajip.v39i2.1105
- Olckers, C., & Du Plessis, Y. (2012a). Psychological Ownership: A Managerial Construct for Talent Retention and Organisational Effectiveness, *African Journal of Business Management*, 6(7), 2585–2596.
- Ötken, A. B. (2015). Algılanan Örgütsel Destek ve Psikolojik Sahiplenme Arasındaki ilişki ve Bu İlişkide Örgütsel Adaletin Rolü, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 2, s. 113-140.
- Pierce, J. L., Kostova, T., Dirks, K. T. (2003). “The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research”, *Review of General Psychology*, Vol. 7, No. 1, 84-107.
- Spreitzer, G. M. (1996). Social Structural Characteristics of Psychological Empowerment, *The Academy of Management Journal*, Vol. 39, No. 2, pp. 483-504.
- Sürvegil, O., Tolay, E. ve Topoyan, M. (2013). Yapısal Güçlendirme ve Psikolojik Güçlendirme Ölçeklerinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri, *Journal of Yasar University* 2013 8(31) 5371-5391.
- Thomas, K. W. and Velthouse, B. A. (1990). Cognitive Elements of Empowerment: An “Interpretive” Model of Intrinsic Task Motivation, *The Academy of Management Review*, 15(4), pp. 666-681.
- Uçar, Z. (2017). Psikolojik Sahiplenme: Örgütsel Alana İlişkin Bir Model Önerisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:1, Yıl:2017, ss. 167-200.

Uçar, Z. (2018). Algılanan Özerklik ve Etki İle Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişkide Kontrol Algısının Aracılık Etkisi: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 18, Sayı 1, ss. 1-14, Doi: 10.21121/eab.2018135910.

Yeşil, Ü., Bancar, A. ve Gönül B. (2015). Psikolojik Sahiplik Kavramına İlişkin Bir Literatür İncelemesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık 2015, 16(2), 59-82.

Malmquist İndeks İle OECD Ülkelerinin Sağlık Sistemleri Performansının Değerlendirilmesi

Pınar YALÇIN BALÇIK*

Murat KONCA**

Geliş Tarihi (Received): 21.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 27.08.2019

Öz

Bu çalışmanın amacı, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinin sağlık sistemlerinin 2000-2015 dönemindeki verimliliğini değerlendirmektir. Bu kapsamda Malmquist İndeks (MI) Analizinden faydalanılmıştır. MI analizi sonuçlarına göre, OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansı; 2005 yılında 2000 yılına göre %2'lik, 2010 yılında 2005 yılına göre yaklaşık %5'lik ve son olarak 2015 yılında 2010 yılına göre yaklaşık %7'lik performans ilerlemesi göstermiştir. Başlangıcı 2000 sonu 2015 olan 2000-2015 döneminde ise OECD ülkelerinin sağlık sistemleri, ortalama %20'lik performans ilerlemesi göstermiştir. Çalışmanın sonuçları Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Türkiye sağlık sistemi performansının; 2000-2005 dönemi için küçük bir ilerleme, 2005-2010 dönemi için gerileme ve son olarak 2010-2015 dönemi için ilerleme kaydettiği görülmektedir. 2000-2015 dönemi dikkate alındığında ise Türkiye'nin, sağlık sistemi performansı açısından gerileme gösterdiği ortaya konulmuştur. Sağlık sistemlerinde verimlilik değerlendirmeleri sağlık sistemlerinin performansı hakkında bilgi sunmakla birlikte verimlilik performansın tek belirleyicisi değildir. Bu sebeple, ileride yapılacak sağlık sistemlerinde performans ölçümü çalışmalarında performansın tüm boyutlarının dikkate alınması, çalışmaları güçlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sistemleri, Verimlilik, Malmquist İndeks

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, pyalcin@hacettepe.edu.tr

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, murat.konca@hacettepe.edu.tr

Evaluating the Health System Performance of OECD Countries with Malmquist Index

Abstract

The aim of this study is to evaluate the efficiency of health systems of Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries in the period of 2000-2015. In this context, Malmquist Index (MI) Analysis was used. According to the results of MI analysis, health systems performance of OECD countries showed 2% progress in 2005 compared to the year 2000, approximately 5% progress in 2010 compared to 2005 and approximately 7% progress in 2015 compared to 2010. In the 2000-2015 period, which begins in 2000 and ends in 2015, health systems of OECD countries showed 20% performance improvement. When the results of the study are evaluated in terms of Turkey, it is seen that Turkey's health system performance showed a little progress for the period of 2000-2005, a significant decline for the period of 2005-2010 and finally a progress for the period of 2010-2015. When considered the period of 2000-2015, Turkey demonstrated regress in terms of health system performance. Efficiency assessments in health systems provide information about the performance of health systems, but efficiency is not the only determinant of the performance. For this reason, taking all dimensions of performance into account will strengthen the future studies which interests in health system performance measurements.

Keywords: *Health Systems, Efficiency, Malmquist Index*

Giriş

Performans kavramının tanımı incelendiğinde, performansın üzerinde ittifaka varılan bir tanımının olmadığı ancak, bireyler, gruplar ya da örgütler tarafından gerçekleştirilen işlerin, planlanan hedeflere ne kadar kaynak kullanımı ile ne ölçüde ulaşabildiğinin performansı gösterdiği söylenebilir (Baş ve Artar, 1991, s. 25; Gencer, 2006, s.6). Buradan hareketle, belirlenmiş olan hedeflere ulaşım seviyesinin ölçümü performans ölçümü anlamına gelmektedir (Ayanoglu vd., 2010, s. 43).

Tüm sistemlerde olduğu gibi sağlık sistemlerinde de performans ölçümü önemli bir konudur zira sağlık harcamaları birçok ülkede artış eğilimi göstermektedir ve bu harcamaların toplum beklentilerini karşılayıp karşılayamadığı önemlidir (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü, OECD, 2019). Sağlık sistemlerinde performans ölçümünün tarihçesi çok uzun yıllara dayanmakla birlikte (McIntyre vd., 2001, s. 7; Loeb 2004, s. 5); bu konuda son yıllarda artan bir ilginin, özellikle karar alma mekanizmalarında yer alan kişiler arasında görüldüğünü söylemek mümkündür (Samut ve Cafri, 2016, s. 114). Çünkü karar alma mekanizmalarında yer alanlar, gerçekleştirdikleri reformların sağlık sistemlerinin performansına etkisini önemsemektedirler (Tandon vd., 2000, s. 2).

Sağlık sistemlerinde performans ölçümü karar alıcılar arasında olduğu gibi araştırmacılar arasında da ilgi gören bir konudur. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde, performansı artıracak tek bir yolun bulunmadığı gözlenmektedir. Ülkeler arası coğrafi, kültürel ve demografik farklılıklar, gelir dağılımı, yaşam tarzı ve alışkanlıklar, teknolojik gelişmeler ve eğitim gibi sağlık dışı faktörlerin, ülkelerin sağlık sistemlerinin performansı üzerinde etkilerinin olduğu göz önüne alınmalıdır (Tandon vd., 2001, s. 22). Bu bakımdan, sağlık sistemlerinde performans ölçümünün zor bir iş olduğu söylenebilir. Kıyaslama yoluyla ülke sağlık sistemlerini birbirleri ile karşılaştırmak, sağlık sistemleri performansı değerlendirme konusunda araştırmacıların önünü açan yöntemler arasındadır. Veri zarflama analizi (VZA) ve toplam faktör verimliliği (TFV) gibi parametrik olmayan bazı yöntemler, kıyaslama yoluyla sağlık sistemlerinde performans değerlendirmesine olanak sağlamaktadır. (Özcan, 2014, s. 13). Bu yöntemler arasında VZA sıklıkla tercih edilmektedir (Mirmirani ve Lippmann, 2004, s. 38; Afonso ve Aubyn, 2005, s. 227; Timor ve Lorcu, 2010, s. 33; Kocaman vd., 2011, s. 14; Asandului vd., 2014, s. 261; Yeşilyurt ve Salamov, 2017, s. 128; Şener ve Yiğit, 2017, s. 266; Konca ve diğ., 2019, s. 119).

Statik bir analiz olan VZA'da, karar verme birimlerinin verimlilikleri hakkında sadece bu birimlerin birbirleri ile karşılaştırılması sonucu elde edilen verimlilik skorları vasıtasıyla bilgi sahibi olunabilir; karar verme birimlerinin verimlilik düzeylerinin zaman içerisindeki değişimleri ortaya konamaz, yani VZA dinamik bir analiz değildir. Karar verme birimlerinin verimlilik düzeylerini belirlemek için bu birimlerin hem birbirleri ile karşılaştırılmaları, hem de zamana göre verimlilik değişimlerinin ortaya konulması amacıyla Malmquist İndeks (MI) geliştirilmiştir.

MI, ülke sağlık sistemlerinin performansını veya herhangi bir ülkedeki sağlık reformlarının söz konusu ülkenin sağlık sistemi performansı üzerindeki etkilerini tahmin etmek için çeşitli çalışmalarda kullanılmıştır. Örneğin, Tambour (1997, s. 57), 1992'de İsveç'te başlatılan sağlık politikası girişimlerinin, oftalmoloji bölümlerinde verimlilik ve bekleme süresi üzerindeki etkisini test etmek için MI'yı kullanmış ve iki dönem arasında anlamlı bir fark bulunmadığını saptamıştır. Linna (1998, s. 415) bu tekniği 1993'teki reformun Finlandiya hastane sektörünün etkinliği üzerindeki etkisini analiz etmek için kullanmış ve reformun verimlilik artışı üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Sağlık sistemleri performansı açısından bakıldığında ise, MI'den faydalanarak ülke sağlık sistemlerinin performansını kıyaslama yoluyla ortaya koymaya çalışan çeşitli çalışmalar görmek mümkündür. Örneğin, Samut ve Cafri (2016, s. 122) çalışmasında, 2000-2010 dönemi için OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansı incelenmiştir. OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansının değerlendirildiği diğer bir çalışmada Özcan ve Khushalani (2017, s. 325), 2000-2012 döneminde ilgili ülkelerin sağlık sistemleri performansını değerlendirmiştir. Moreno-Serra ve Smith (2012, s. 12) ise çalışmalarında, 79 ülkenin 2001-2006 dönemine ait sağlık sistemleri performansını incelemiştir.

Performans ile ilgili daha önce yapılan tanım incelendiğinde, performansın temel belirleyicilerinden ikisinin, amaçlara ulaşma derecesi olan etkililik ve amaçlara ulaşırken ne kadar kaynak kullanıldığının göstergesi olan verimlilik olduğu görülebilir (Özcan, 2014, s. 17-21). Bu çalışmada performansın verimlilik boyutuna odaklanılarak OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin verimliliğini, VZA temelli bir analiz olan MI yöntemi ile belirlenen yıllara göre dönemsel olarak değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, ilk olarak, MI analizine değinilmiş, akabinde OECD ülkelerine ait veriler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiş ve bulgular sunulmuştur. Son olarak ise, çalışmanın bulguları tartışılmış ve önerilere yer verilmiştir.

1. Yöntem

Bu çalışmada parametrik olmayan bir yöntem olan MI analizinden faydalanılmıştır. Parametrik olmayan yöntemlerde, temeli doğrusal programlamaya dayanan yaklaşımlar kullanılarak etkinlik sınırına olan uzaklık ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemler, çok sayıda bağımlı ve bağımsız değişkenin kullanılmasına imkân tanımaktadır ki bu sebeple parametrik yöntemlere kıyasla daha avantajlıdır ve bu durum birçok araştırmacı için tercih sebebidir (Özata ve Sevinç, 2010, s. 78-81). Dahası, parametrik yöntemlerde bağımsız değişkenleri bağımlı değişkenlerle ilişkilendirirken regresyon denklemleri veya üretim fonksiyonları gibi spesifik fonksiyonel bir kalıp dayatılması veya normallik varsayımı gibi bazı sınırlamalar getirilmesi söz konusu iken parametrik olmayan yöntemlerde, araştırmayı yönetenlere değişken konusunda herhangi bir sınırlama getirilmemektedir (Charnes vd., 1994, s. 4-10). Araştırmacılar için bu özellik, istatistiksel çözümlerinde kolaylık sağlamaktadır (Akkuş, 2006, s. 101). Parametrik olmayan yöntemlerin parametrik yöntemlere göre sayılan bu avantajları, performans ölçümlerinde parametrik olmayan yöntemlerin sıklıkla kullanılmasına neden olmaktadır.

MI yöntemi, parametrik olmayan yaklaşımlar arasında sıklıkla tercih edilen yöntemlerdendir. Sağlık sistemlerinin toplam faktör verimlilik karşılaştırmalarında sıklıkla kullanılan bir yöntem olan MI, iki veri noktası arasındaki toplam faktör verimliliğindeki değişmeyi ölçüp karar birimleri arasındaki zaman içinde gelişen verimlilik farklılıklarının bileşenlerine ayrılmasını sağlamaktadır. MI verimlilik ölçüsünü, yukarıda da belirtildiği gibi, teknik verimlilikteki değişimi ölçen ve teknolojideki değişimi ölçen iki bileşene ayırmaktadır. Teknik verimliliğin ve teknolojik gelişmenin yüksek olması karar birimi açısından yüksek ekonomik verimliliği ifade etmektedir. Üretimin ne derece verimli yapıldığı, verimliliğin zaman içinde ne şekilde değiştiği, verimlilikteki değişmelerin ne kadarının teknolojik değişmeden kaynaklandığı konularında bilgi sahibi olmak sağlık ekonomisi ve sağlık planlaması bakımından önemlidir (Özcan, 2014, s. 94-95). Sayılan sebeplerden, analiz kapsamında MI ve iki alt boyutu olan teknik verimlilik değişimi (TED) ile teknolojik etkinlik değişimi (TD) ayrı ayrı elde edilmiştir.

Bu çalışmada MI analizi, girdi odaklı ve ölçeğe göre sabit getirili modele göre yapılmıştır. Sağlık sistemlerinde karar alıcı durumundakilerin kontrol yetenekleri çıktılarından ziyade girdiler üzerinde olduğundan MI çalışmaları, çoğunlukla girdi odaklı yapılmaktadır (Chern and Wan 2000, s. 163; Sherman ve Zhu, 2006, s. 199-241). MI'da ölçeğe göre değişken getirili modeli kullanmak bazı durumlarda kurulan modelin çalışmamasına neden olmaktadır (Grifell-tatje ve Lovell, 1996, s. 1284-1287; Hoff, 2006, s. 893) ki bu sebeple bu çalışmada

ölçeğe göre sabit getirili model seçilmiştir. MTFV endeksinin ölçeğe göre sabit getirili modeline ait matematiksel formülasyon aşağıda sunulmaktadır. (1), (2) ve (3) nolu formüllerde; t+1 döneminde t dönemine kıyasla gerçekleşen TED, TD ve MFTV değişimi formüle edilmektedir (Caves ve diğerleri, 1982a, s. 1412-1413; 1982b, s. 73-82):

$$TED = \frac{D^{t+1}(x_0^{t+1}, y_0^{t+1})}{D^t(x_0^t, y_0^t)} \quad (1)$$

$$TD = \sqrt{\left(\frac{D^t(x_0^{t+1}, y_0^{t+1})}{D^t(x_0^t, y_0^t)}\right) \times \left(\frac{D^{t+1}(x_0^{t+1}, y_0^{t+1})}{D^{t+1}(x_0^t, y_0^t)}\right)} \quad (2)$$

$$MTFV = TED \times TD \quad (3)$$

MI, ilgili karar birimlerinin iki zaman aralığındaki üretkenlik değişimlerini ortaya koymaktadır ve yakalama terimi (catch-up) ve sınır kayma teriminin (frontier shift) çarpımına eşittir. Yakalama terimi TED'i ortaya koyarken, sınır kayma terimi TD'yi ortaya koymaktadır. Yani MI=TED*TD şeklinde ifade edilmektedir. TED, TD ve MI açısından iki dönem arasındaki etkinlik değişimini belirleyen sınır 1'dir. İlgili etkinlik değişiminin 1'den büyük olması etkinlik seviyesinde ilerlemeyi, 1'den küçük olması gerilemeyi ve 1'e eşit olması ise durağanlığı göstermektedir (Tone, 2004, s. 195). MI analizlerinde, kullanılan değişkenlere de bağlı olarak TD skoru; yatırımların ve yeni teknolojilerin, yeni sağlık hizmetlerinin ve yeni yönetim sistemlerinin sağlık sistemlerinin etkinliği üzerindeki etkisini ortaya koyarken TED skoru; bilginin, piyasadaki rekabetin, maliyet yapısının ve sağlık sisteminin işlevinin sağlık sistemlerinin verimliliği üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır (Roh vd., 2011, s. 6; Chowdhury vd, 2011, s. 729-731).

Parametrik olmayan analizlerde, çalışmadaki karar verme birimlerinin sayısı analiz sonuçlarının güvenilirliği bakımından önemli bir konudur. VZA ve MI analizlerinde, çalışma sonuçlarının güvenilirliğini sağlayabilmek için çalışmada kullanılacak karar verme birimi sayısı ya çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin sayısının 2 katından fazla olmalı (Vassiloglou ve Giokas, 1990, s. 592) ya da çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin sayılarının toplamından fazla olmalıdır (Sherman, 1984, s. 1-25) olmalıdır.

Veri ve Göstergeler

Toplumların sağlık statülerini etkileyen faktörler incelendiğinde, bu faktörlerin çoğunlukla, dört ana başlık altında toplandığı görülmektedir; genetik, çevre, yaşam tarzı ya da davranış ve sağlık hizmetleri (Blum ve Knollmueller, 1974, s. 600-622). Ülkelerin sağlık sistemlerinin performansını araştıran çeşitli çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalarda,

özellikle yaşam tarzı (alkol, sigara kullanımı ve obezite) faktörlerinin ve sağlık hizmetleri ile ilgili faktörlerin girdi değişkenleri olarak kullanıldığı görülmektedir (Mirmirani ve Lippmann, 2004, s. 38; Afonso ve Aubyn, 2005, s. 227; Yıldırım, 2005, s. 20; Timor ve Lorcu, 2010, s. 33; Kocaman vd., 2011, s. 14; Moreno-Serra ve Smit, 2012, s. 10-12; Asandului vd., 2014, s. 261; Ravangard vd., 2014, s. 66; Samut ve Cafri, 2016, s. 119; Yeşilyurt ve Salamov, 2017, s. 128; Çetin ve Bahçe, 2016, s.3501 Özcan ve Khushalani, 2017, s. 325; Şener ve Yiğit, 2017, s. 266; Teleş vd., 2018, s. 819; Konca vd., 2019, s. 128-129; Ahmed vd.,2019, s. 4). Bu çalışmada da yaşam tarzı faktörlerine ve sağlık hizmetleri ile ilgili faktörlere ilişkin değişkenlerin girdi değişkenleri olarak kullanılması istenmiştir. Çalışmanın başlangıcında girdi değişkenleri olarak; sağlık harcaması, hekim sayısı, hasta yatağı sayısı, alkol ve sigara tüketimi ile obezite istatistikleri, çıktı değişkenleri olarak ise, doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı istatistikleri kullanılmak istenmiştir. Ancak çalışmanın kapsadığı yıllar bazında ülkelerdeki obezite oranlarına ilişkin veri bulunamamıştır. Bu sebeple obezite değişkeni çalışmanın girdileri arasından çıkarılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerine ait veriler OECD ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) veri tabanlarından alınmıştır. Çalışmaya verilerine ulaşılabilen 26 OECD ülkesi dahil edilmiştir. Çalışmanın değişkenleri Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Girdiler	Satın Alma Paritesi Gücüne Göre Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması, \$ olarak, (SH), 1 Yıl İçinde
	1.000 Kişiye Düşen Hekim Sayısı (HEK), 1 Yıl İçinde
	1.000 Kişiye Düşen Hasta Yatağı Sayısı (YS), 1 Yıl İçinde
	Alkol tüketimi, Kişi başına litre, 15 yaş üzeri (ALK), 1 Yıl İçinde
	15 yaş üstü nüfusta sigara kullanım oranı, (SIG), 1 Yıl İçinde
Çıktılar	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (DBYS), 1 Yıl İçinde
	Bebek Ölüm Hızı, Ters (BOH), 1 Yıl İçinde

MI, VZA temelli bir analiz tekniğidir. Girdi odaklı VZA ve MI çalışmalarında çıktının yüksek olması verimliliğe olumlu etki etmektedir, hâlbuki sağlık sistemlerinin performansı hakkında bilgi veren bazı göstergelerin düşük olması tercih sebebidir. VZA ve MI çalışmalarında, çıktı olarak kullanılacak bu tür değişkenlerin tersinin alınması gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışmada, bebek ölüm hızı değişkeni 1’e bölünerek çalışmaya dahil edilmiştir.

2. Bulgular

Bu çalışmada, OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansı; 2000-2005, 2005-2010, 2010-2015 ve 2000-2015 dönemleri için ve belirlenen değişkenler ışığında MI analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, analiz sonuçlarına yer vermeden önce çalışmanın değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan Tablo 2’de çalışmada girdi ve çıktı olarak kullanılan değişkenlere ilişkin maksimum, minimum, ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. Girdi ve Çıktı Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

2000 Yılı							
	SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)
Maksimum	4556,985	4,37	14,69	13,9	35	81,2	0,3125
Minimum	425,6	1,3	1,77	1,5	12,4	71	0,035211
Ortalama	1768,825	2,764231	5,630385	9,453846	25,39231	77	0,1893
Standart Sapma	924,3146	0,756404	2,714856	3,186176	4,886632	2,742963	0,065243
2005 Yılı							
	SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)
Maksimum	6443,02	5,06	14,08	13,3	38,6	82	0,416667
Minimum	582,888	1,47	1,69	1,3	13	72,9	0,03876
Ortalama	2406,033	2,964615	5,330385	9,673077	23,54615	78,25385	0,234567
Standart Sapma	1205,857	0,813441	2,560624	3,212064	5,67635	2,660571	0,083397
2010 Yılı							
	SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)
Maksimum	7939,798	6,23	13,51	12,3	31,9	82,9	0,434783
Minimum	871,677	1,69	1,59	1,5	7,6	74,1	0,070922
Ortalama	3139,675	3,225	5,078462	8,992308	20,58846	79,60769	0,282938
Standart Sapma	1482,629	0,951356	2,565118	2,772381	4,816903	2,558985	0,09536
2015 Yılı							
	SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)
Maksimum	9491,4	6,32	13,17	12	27,3	83,9	0,625
Minimum	1028,911	1,81	1,52	1,4	7,6	75	0,08
Ortalama	3718,021	3,434615	4,886154	8,638462	18,42692	80,58846	0,323457
Standart Sapma	1815,633	0,965793	2,769995	2,709538	4,946993	2,278381	0,127631

VZA ve MI çalışmalarında girdi değişkenleri ile çıktı değişkenleri arasında belirli seviyelerde ilişki olması tercih edilirken girdilerin kendi içlerinde yüksek düzeyli ilişki içerisinde olmaları istenen bir durum değildir. Bu kapsamda gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, çalışmanın girdileri içlerinde yüksek düzeyli bir korelasyon olmadığı görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Çalışmanın Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

2000 Yılı								2010 Yılı							
	SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)		SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)
SH	1							SH	1						
HEK	0,20	1						HEK	0,16	1					
YS	0,02	0,16	1					YS	-0,02	-0,03	1				
ALK	0,19	0,34	0,42	1				ALK	0,25	0,31	0,35	1			
SIG	-0,13	0,25	0,14	0,06	1			SIG	-0,21	0,45	0,30	0,28	1		
DBYS	0,62	0,27	0,14	0,18	-0,03	1		DBYS	0,48	0,32	0,15	0,16	0,01	1	
(1/BOH)	0,47	0,34	0,43	0,29	0,04	0,80	1	(1/BOH)	0,12	0,29	0,38	0,36	0,10	0,61	1
2005 Yılı								2015 Yılı							
	SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)		SH	HEK	YS	ALK	SIG	DBYS	(1/BOH)
SH	1							SH	1						
HEK	0,21	1						HEK	0,09	1					
YS	0,01	0,06	1					YS	-0,02	-0,09	1				
ALK	0,12	0,36	0,38	1				ALK	0,22	0,22	0,36	1			
SIG	-0,32	0,30	0,20	0,15	1			SIG	-0,42	0,25	0,28	0,13	1		
DBYS	0,55	0,31	0,15	0,01	-0,25	1		DBYS	0,40	0,23	0,18	0,01	-0,10	1	
(1/BOH)	0,29	0,48	0,39	0,23	-0,08	0,71	1	(1/BOH)	0,09	0,14	0,35	0,29	-0,03	0,53	1

Tablo 4’te MI analizi sonuçlarına göre ülke skorları gösterilmektedir. MI analizi sonuçlarına göre, 2005 yılında 2000 yılına göre OECD ülkelerinin sağlık sistemleri, performans bakımından ortalama olarak %2’lik bir ilerleme sağlamıştır. Bu dönemde performans açısından en fazla ilerlemeyi %39’luk performans artışı ile İsveç gerçekleştirirken en fazla gerileme gösteren ülke, yaklaşık %26’lık gerileme ile Slovakya olmuştur.

MI sonuçlarına göre, 2010 yılında 2005 yılına göre OECD ülkelerinin sağlık sistemleri, ortalama olarak yaklaşık %5’lik performans ilerlemesi göstermiştir. Bu dönemde performans açısından en fazla ilerlemeyi %35,6’lık performans artışı ile Slovenya gerçekleştirirken en fazla gerileme gösteren ülke, %15,1’lik gerileme ile İsveç olmuştur. İsveç’in bir önceki dönemde göstermiş olduğu yüksek performans artışını 2005-2010 döneminde sürdürmemesi, en fazla performans gerilemesi yaşayan ülke olmasına zemin hazırlamıştır.

MI sonuçlarına göre, 2015 yılında 2010 yılına göre OECD ülkelerinin sağlık sistemleri, ortalama olarak yaklaşık %7’lik performans ilerlemesi göstermiştir. Bu dönemde performans açısından en fazla ilerlemeyi yaklaşık %47’lik performans artışı ile Norveç gerçekleştirirken en fazla gerileme gösteren ülke, yaklaşık %11’lik gerileme ile Portekiz olmuştur.

Çalışmanın sonuçları Türkiye açısından değerlendirildiğinde, 2000-2005 dönemi için Türkiye’nin sağlık sistemi performansının %1 gibi küçük bir oranda ilerleme gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye TED değişkeni açısından ilerleme sağlarken (yaklaşık %8), TD değişkeni açısından gerileme (yaklaşık %7) göstermiştir. Buradan, ilgili dönemde, Türkiye sağlık sisteminin mevcut girdiler ile sunulan hizmet miktarı arasındaki ilişki bakımından ilerleme gösterdiği, fakat alt yapı yatırımları ve yeni teknolojiler bakımından yetersiz olduğu ifade edilebilir. 2005-2010 döneminde Türkiye’nin MI değerinde yaklaşık

%11'lik bir gerileme olduğu görülmektedir. Bu gerilemenin temel sebebi, bir önceki dönemden farklı olarak, TED değerindeki yaklaşık %15'lik gerilemedir. Bu dönemde TD değeri %4 civarında artsa da bu artış MI değerini 1'in üzerine taşımaya yetmemiştir. Bu noktadan hareketle Türkiye'nin sağlıkta, 2005-2010 döneminde teknoloji ve alt yapı yatırımlarına hız verdiği, ancak sağlık hizmetleri sunumunda kullandığı girdilerden yeterli düzeyde faydalanamadığı yorumu yapılabilir. Türkiye sağlık sisteminin performansı 2010-2015 dönemi için incelendiğinde, Türkiye'nin sağlık sisteminde MI bakımından %5,5'lik bir verimlilik ilerlemesi sağladığı görülmektedir. Bu artışı sağlayan temel faktör TED değerindeki %10,5'lik ilerlemedir. Bu ilerleme, söz konusu dönemde Türkiye sağlık sisteminde görülen en önemli gelişmelerden biri olan ve Sağlıkta Dönüşüm Programının (SDP) bileşenleri arasında sayılan Genel Sağlık Sigortası (GSS) uygulamasına bağlanabilir zira bu uygulama ile nüfusun neredeyse tamamı sigorta kapsamına alınmış ve buna bağlı olarak sağlık hizmeti kullanımının artışı teknik verimliliği, yani TED değerini artırmıştır. Aynı dönemde Türkiye sağlık sistemi, TD bakımından en fazla gerileme gösteren OECD ülkesidir (%4,5). TD değerindeki değişimin teknoloji ve alt yapı yatırımları ile birlikte yeni yönetim sistemlerinin sağlık hizmetlerinin etkinliği üzerindeki etkisi hakkında da bilgiler sunduğu göz önüne alındığında, bu dönemde SDP'nin desantralizasyon ilkesini hayata geçirmek için oluşturulan ve illerde hizmet sunumunu üç ayrı grupta toplayan 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) Türkiye sağlık sisteminin verimliliğine olumsuz etki ettiği yorumu yapılabilir. 633 Sayılı KHK ile getirilen ve illerde sağlık hizmetleri sunumunu üç ayrı organda toplayan bu yapıdan 694 Sayılı KHK ile geri dönülmesinin sağlık hizmetlerinde verimlilik bakımından doğru olduğu söylenebilir.

Tablo 4. MI Analizi Sonuçlarına Göre Ülke Skorları (5'er Yıllık Dönemler İçin)

Ülkeler/Dönemler	2000=>2005			2005=>2010			2010=>2015		
	MI	TED	TD	MI	TED	TD	MI	TED	TD
Avustralya	1,005	0,923	1,089	1,042	1,021	1,021	1,130	1,085	1,042
Avusturya	1,014	0,927	1,094	0,957	0,961	0,995	1,072	0,991	1,082
Belçika	1,068	0,969	1,102	1,050	1,075	0,976	1,018	0,929	1,096
Kanada	1,073	1,012	1,060	0,993	0,989	1,005	0,895	0,808	1,107
Çekya	0,949	0,935	1,014	0,992	0,960	1,034	1,016	0,710	1,431
Danimarka	1,051	0,956	1,100	1,128	1,143	0,986	1,100	1,063	1,035
Estonya	0,864	1,006	0,860	0,995	1,001	0,994	0,989	0,958	1,032
Finlandiya	1,136	0,976	1,164	1,219	1,138	1,070	1,344	1,078	1,247
Fransa	1,082	0,987	1,097	1,017	1,039	0,979	0,981	0,903	1,087
Almanya	1,039	0,947	1,097	1,011	1,033	0,979	0,977	0,901	1,085
Yunanistan	0,998	0,922	1,082	0,986	0,976	1,011	1,128	1,095	1,031
Macaristan	0,936	0,983	0,952	1,078	1,057	1,020	1,051	0,985	1,067
İsrail	1,163	1,028	1,132	1,121	1,052	1,065	1,078	1,014	1,062
İtalya	1,174	1,044	1,124	1,025	1,057	0,970	1,070	0,972	1,100
Japonya	1,022	0,951	1,074	1,075	1,046	1,028	1,038	0,935	1,110
Kore	0,914	0,925	0,988	0,940	0,919	1,022	0,990	0,986	1,005
Meksika	0,954	0,997	0,957	1,137	1,146	0,992	0,990	1,029	0,961
Norveç	1,093	0,862	1,268	1,062	1,090	0,974	1,467	1,357	1,081
Portekiz	1,152	1,034	1,114	1,214	1,382	0,878	0,890	0,724	1,229
Slovakya	0,739	0,899	0,822	0,908	0,885	1,027	1,017	0,965	1,054
Slovenya	1,129	1,018	1,109	1,356	1,321	1,027	1,230	1,045	1,178
İspanya	0,833	0,691	1,206	1,044	1,094	0,954	1,162	1,095	1,061
İsveç	1,389	1,191	1,166	0,849	0,775	1,096	0,968	0,890	1,088
Türkiye	1,010	1,082	0,934	0,887	0,854	1,039	1,055	1,105	0,955
Birleşik Krallık	0,888	0,855	1,038	1,114	1,098	1,014	1,169	0,964	1,213
A.B.D.	1,012	0,946	1,069	1,073	0,998	1,074	1,034	1,043	0,992
Ortalama	1,026	0,964	1,066	1,049	1,043	1,009	1,072	0,986	1,093
Maksimum	1,389	1,191	1,268	1,356	1,382	1,096	1,467	1,357	1,431
Minimum	0,739	0,691	0,822	0,849	0,775	0,878	0,890	0,710	0,955
Standart Sapma	0,130	0,089	0,100	0,109	0,127	0,044	0,127	0,129	0,100

Çalışma kapsamında OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansının, 2015 yılında 2000 yılına kıyasla nasıl bir değişim gösterdiği de incelenmiştir. Buna göre, OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansını gösteren MI değeri, 2015 yılında 2000 yılına kıyasla, yaklaşık %20'lik verimlilik ilerlemesi göstermiştir. Bu ilerleme TD değerinde meydana gelen yaklaşık %22'lik performans artışı ile açıklanabilir zira ilgili dönemde TED değeri %1,5 değer kaybetmiştir. Bu dönemde performans açısından en fazla ilerlemeyi yaklaşık %85'lik performans artışı ile Slovenya gerçekleştirirken en fazla gerileme gösteren ülke, %34,4'lük gerileme ile Slovakya olmuştur. İlgili dönemde Türkiye %5'lik bir verimlilik gerilemesi göstermiştir. Türkiye'nin performansında görülen bu gerilemeye TD değerinde yaşanan yaklaşık %7'lik gerileme sebep olmuştur. 2000-2015 döneminde Türkiye sağlık sisteminin TED değerinde göstermiş olduğu %2'lik verimlilik ilerlemesi, MI değerini 1'in üstüne çıkarmaya yetmemiştir (Tablo 5). TED değerindeki artıştan hareketle Türkiye'nin, 2000-2015 döneminde DBYS ve BOH değişkenlerinde ilerlemeler sağladığı söylenebilir. Bu ilerlemeler

sağlık hizmetlerinin kullanımının artmasının yanı sıra bu dönemde, özellikle sigara ve alkol ile mücadele kapsamında atılan bazı adımların da sonucu olarak görülebilir.

Tablo 5. MI Analizi Sonuçlarına Göre Ülke Skorları (15 Yıllık Dönem İçin)

Ülkeler/Dönemler	2000=>2015		
	MI	TED	TD
Avustralya	1,318	1,022	1,290
Avusturya	1,075	0,884	1,217
Belçika	1,320	0,968	1,364
Kanada	0,947	0,809	1,170
Çekya	0,816	0,638	1,279
Danimarka	1,530	1,161	1,318
Estonya	0,976	0,964	1,012
Finlandiya	1,677	1,198	1,400
Fransa	1,090	0,925	1,177
Almanya	1,327	0,881	1,506
Yunanistan	1,129	0,984	1,147
Macaristan	0,823	1,024	0,803
İsrail	1,403	1,097	1,280
İtalya	1,368	1,073	1,275
Japonya	1,179	0,930	1,268
Kore	0,906	0,839	1,080
Meksika	1,073	1,176	0,913
Norveç	1,660	1,276	1,301
Portekiz	1,356	1,035	1,310
Slovakya	0,656	0,768	0,855
Slovenya	1,844	1,405	1,312
İspanya	1,141	0,828	1,379
İsveç	1,211	0,821	1,475
Türkiye	0,950	1,020	0,931
Birleşik Krallık	1,137	0,906	1,255
A.B.D.	1,305	0,985	1,324
Ortalama	1,201	0,985	1,217
Maksimum	1,844	1,405	1,506
Minimum	0,656	0,638	0,803
Standart Sapma	0,284	0,168	0,184

3. Tartışma ve Sonuç

MI gerek ülkelerdeki politik, yasal, örgütsel vb. değişimlerin sağlık kurumlarının performansına etkisini ortaya koymak gerekse de sağlık sistemlerinin performans seviyelerini belirlemek üzere faydalanan yöntemler arasındadır. Sağlık hizmetleri, yapılan iyileştirmelerin sonuçlarının kısa vadede alındığı bir alan değildir. Bu sebeple bu çalışmada, MI'dan faydalanan literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansı, milenyumdan itibaren 5'er yıllık dönemler bazında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansı ortalama olarak; 2005 yılında 2000 yılına göre %2'lik, 2010 yılında 2005 yılına göre yaklaşık %5'lik ve son olarak 2015 yılında 2010 yılına göre yaklaşık %7'lik performans ilerlemesi göstermiştir.

Çalışmanın sonuçları Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Türkiye sağlık sistemi performansının; 2000-2005 dönemi için küçük bir ilerleme, 2005-2010 dönemi için gerileme ve son olarak 2010-2015 dönemi için ilerleme kaydettiği görülmektedir. 2000-2015 dönemi dikkate alındığında ise Türkiye'nin, sağlık sistemi performansı açısından gerileme gösterdiği ortaya konulmuştur. 2000-2015 döneminde Türkiye'nin sağlık sistemi performansının %5'lik bir verimlilik gerilemesi göstermesi önemlidir zira söz konusu dönem Türkiye'nin sağlık sisteminde köklü reformlara sahne olmuştur. SDP adı verilen bu reform sürecinin, sağlık hizmetlerinin kullanımını artırsa da beklenen verimlilik artışlarını sağlamada yetersiz kaldığı yorumu yapılabilir. 2000-2015 döneminde Türkiye sağlık sisteminin performansında görülen gerilemenin nedeni incelendiğinde, TD değerinde yaşanan yaklaşık %7'lik gerileme göze çarpmaktadır. 2000-2015 döneminde Türkiye sağlık sisteminin TED değerinde göstermiş olduğu %2'lik verimlilik ilerlemesi, MI değerini 1'in üstüne çıkarmaya yetmemiştir. TED değerindeki ilerleme, ilgili dönemde sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşmasının ve alkol ve sigara ile mücadelenin bir sonucu olarak DBYS ve BOH değişkenlerinde yaşanan artışa bağlanabilir. 2000-2015 döneminde Türkiye sağlık sistemi TD bakımından gerileme göstermiştir. TD değerinin, yeni sağlık hizmetlerinin ve yeni yönetim sistemlerinin sağlık sistemlerinin verimliliği üzerindeki etkisini ortaya koyduğu bilgisi dikkate alındığında, Türkiye sağlık sisteminin yeniden örgütlenmesi konusunda atılan bazı adımların verimliliğe olumsuz etkileri olduğu söylenebilir. TD değeri, aynı zamanda, yatırımların ve yeni teknolojilerin sağlık sistemlerinin verimliliğine etkisi ile ilgili bilgiler de sunduğundan, 2000-2015 döneminde Türkiye sağlık sisteminin verimliliğinde görülen gerilemenin sebepleri arasında, tedavi teknolojilerine ve yatırımlara optimum düzeyde harcama yapmama, yani bu konularda gereksiz harcamalarda bulunma da sayılabilir.

Bu çalışma ve literatürde yer alan diğer çalışmaların sonuçları ele alındığında, aynı ülke için farklı verimlilik skorları elde edildiği görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan değişkenlerin farklı olması, çalışmaların farklı yılları kapsamı veya karşılaştırılan ülke gruplarının farklı olması bu duruma sebep olarak gösterilebilir. Bu nedenle çalışmalar arasında karşılaştırmalar yapılırken dikkatli olunması gerekmektedir. Bununla birlikte, verimlilik değerlendirmeleri sağlık sistemlerinde performans değerlendirilmesinde kullanılan boyutlardan sadece bir tanesidir. Yapılacak çalışmalarda sağlık sistemi performansının tüm boyutları ile ele alınmasının çalışmaları güçlendireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afonso, A. and Aubyn, M. (2005). Non-parametric approaches to education and health expenditure efficiency in OECD countries. *Journal of Applied Economics*, 8(2), 227-246.
- Ahmed, S., Hasan, M. Z., MacLennan, M., Dorin, F., Ahmed, M. W., Hasan, M. M., ... and Khan, J. A. (2019). Measuring the efficiency of health systems in Asia: a data envelopment analysis. *BMJ open*, 9(3), e022155.
- Akkuş, Z., Sanisoğlu, S. Y., Akyol, M. ve Çelik, M. Y. (2006). Değişken yapılarına göre istatistiksel yaklaşım. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 3(2), 219-229.
- Asandului, L., Roman, M. and Fatulescu, P. (2014). The efficiency of healthcare systems in Europe: A data envelopment analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, 10, 261-268.
- Ayanoğlu, Y., Atan, M. ve Beylik, U. (2010). Hastanelerde veri zarflama analizi (VZA) yöntemiyle finansal performans ölçümü ve değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2, 40-62.
- Baş, İ. M. ve Artar, A. (1991). *İşletmelerde verimlilik denetimi, ölçme ve değerlendirme modelleri*. Ankara: Milli Prodüktive Yayınları.
- Blum, H. L. and Knollmueller, R. N. (1974). *Planning for health; development and application of social change theory*. USA: LWW Publishing.
- Caves, D. W., Christensen, L. R. and Diewert, W. E. (1982a). The economic theory of index numbers and the measurement of input, output, and productivity. *Econometrica*, 50, 1393-1414.
- Caves, D. W., Christensen, L. R. and Diewert, W. E. (1982b). Multilateral comparisons of output, input, and productivity using superlative index numbers. *The Economic Journal*, 92, 73-86.
- Charnes, A., Cooper, W. W., Lewin, A. Y. and Seiford, L. M. (1994). *Data envelopment analysis: Theory, methodology and applications*. New York: Springer.
- Chern, J. Y. and Wan, T. T. (2000). The impact of the prospective payment system on the technical efficiency of hospitals. *Journal of Medical Systems*, 24, 159-172.
- Chowdhury, H., Wodchis, W. and Laporte, A. (2011). Efficiency and technological change in health care services in Ontario: An application of Malmquist Productivity Index with bootstrapping. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 60(7), 721-745.

- Çetin, V. R., ve Bahçe, S. (2016). Measuring the efficiency of health systems of OECD countries by data envelopment analysis. *Applied Economics*, 48(37), 3497-3507.
- Gencer, H. (2006). *Genel işletme performansı ve finansal performans ilişkisi: Çimento sektöründe bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Grifell-Tatje, E. and Lovell, C. A. K. (1996). Deregulation and productivity decline: The case of Spanish savings banks. *European Economic Review*, 40(6), 1281-1303.
- Hoff, A. (2006). Bootstrapping Malmquist Indices for Danish seiners in the North Sea and Skagerrak. *Journal of Applied Statistics*, 33(9), 891-907.
- Kocaman, A. M., Mutlu, M. E., Bayraktar, D. ve Araz, Ö. M. (2012). OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinlik analizi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 23 (4), 14-31.
- Konca, M., Gözülü, M. ve Çakmak, C. (2019). G-20 ülkelerinin sağlık harcamaları yönünden etkinliğinin değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 2, 119-141.
- Linna, M. (1998). Measuring the hospital cost efficiency with panel data models. *Health Economics*, 7(5), 415-427.
- Loeb, J. M. (2004). The current state of performance measurement in healthcare. *International Journal for Quality in Health Care*, 16(Suppl. 1), 5-9.
- McIntyre, D., Rogers, L. and Heier, E. J. (2001). Overview, history, and objectives of performance measurement. *Health Care Financing Review*, 22(3), 7-43.
- Mirmirani, S. ve Lippmann, M. (2004). Health care system efficiency analysis of G12 countries. *International Business and Economics Research Journal*, 3(5), 35-42.
- Moreno-Serra, R., and Smith, P. (2012). Erişim: 10.05.2019, <https://www.r4d.org/wp-content/uploads/THF-Efficiency-of-health-service-coverage-and-access.pdf>
- OECD (2019), Health Data. Erişim: 18.06.2019, <http://www.oecd.org/els/health-systems/health-data.htm>
- Özata, M. ve Sevinç, İ. (2010). Konya'daki sağlık ocaklarının etkinlik düzeylerinin veri zarflama analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 77-87.
- Özcan, Y. A. (2014). *Health care benchmarking and performance evaluation. An assessment using DEA*. Second Edition, USA: Springer.

- Özcan, Y. A. and Khushalani, J. (2017). Assessing efficiency of public health and medical care provision in OECD countries after a decade of reform. *Central European Journal of Operations Research*, 25(2), 325-343.
- Ravangard, R., Hatam, N., Teimourizad, A., and Jafari, A. (2014). Factors affecting the technical efficiency of health systems: A case study of Economic Cooperation Organization (ECO) countries (2004–10), *International journal of health policy and management*, 3(2), 63-69.
- Resmi Gazete (2011). 663 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Sayı: 28103.
- Resmi Gazete (2017). 694 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Sayı: 30165.
- Roh, C. Y., Park, C. and Moon, M. J. (2016). Economic performances of U.S. non-profit hospitals using the Malmquist Productivity Change Index. *Journal of Management and Marketing Research*, 8(1), 1-16.
- Samut, P. K. and Cafri, R. (2016). Analysis of the efficiency determinants of health systems in OECD countries by DEA and Panel Tobit. *Social Indicators Research*, 129(1), 113–132.
- Sherman, H. and Zhu, J. (2006). *Service productivity management: Improving service performance using data envelopment analysis (DEA)*. USA: Springer.
- Sherman, H. D.(1984). Data envelopment analysis as a new managerial audit methodology- test and evaluation, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 4, 35-53.
- Şener, M. ve Yiğit V. (2017). Sağlık sistemlerinin teknik verimliliği: OECD ülkeleri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 66-290.
- Tambour, M. (1997). The impact of health care policy initiatives on productivity. *Health Economics*, 6(1), 57–70.
- Tandon, A., Evans, D. B., Murray, C. J. and Lauer, J. A. (2001). *The comparative efficiency of national health systems in producing health: An analysis of 191 countries*. Geneva: World Health Organization Publications.
- Tandon, A., Murray, C. J., Lauer, J. A. and Evans, D. B. (2000). *Measuring overall health system performance for 191 countries*. Geneva: World Health Organization Publications.
- Teleş, M., Çakmak, C., & Konca, M. (2018). Avrupa Birliği döngüsündeki ülkelerin sağlık

sistemleri performanslarının karşılaştırılması, *Journal of Management & Economics*, 25(3), 811-835

Timor, M. ve Lorcü, F. (2010). Türkiye ve Avrupa Birliğine üye ülkelerin sağlık sistem performanslarının kümeleme ve veri zarflama analizi ile karşılaştırılması, *Yönetim*, 21(65), 25-46.

Tone, K. (2004). *Malmquist Productivity Index: Efficiency change over time*. USA: Kluwer Academic Publishers. Cooper W.W., Seiford L.M. ve Zhu J. (Eds). Handbook on data envelopment analysis, s. 203 – 227.

Vassiloglou, M., and Demetrios, G.(1990). A study of the relative efficiency of bank branches: An application of data envelopment analysis, *Journal of Operational Research Society*, 41, 591-597.

World Bank (2019). Health Data. Erişim: 05.07.2019, <https://data.worldbank.org/topic/health>

Yeşilyurt, Ö. ve Salamov, F. (2017). *Türk devletleri sağlık sistemlerinde etkinliğin ve etkinliğe etki eden faktörlerin süper etkinlik ve TOBIT modelleriyle değerlendirilmesi*, Erişim: 10.05.2019,

http://ibaness.org/bnejss/2017_03_02/011_%C3%96zg%C3%BCr_Ye%C5%9Filyurt.pdf

Yıldırım, H. H. (2005). Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülke sağlık sistemlerinin karşılaştırmalı performans analizi: Veri zarflama analizine dayalı bir uygulama, *Verimlilik Dergisi*, (4), 9-46.

**A Political Reconsideration of Social Movements:
The Case 15M Movement in Spain**

Şebnem YARDIMCI GEYİKÇİ*

Geliş Tarihi (Received): 23.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 28.08.2019

Abstract

The contemporary wave of protests and occupy-style mobilisations has been very influential in different parts of the world. Yet, though the economic accounts are available, not many studies have looked at the political factors behind the social movements. Analysing the case of 15M Movement in Spain, this paper aims to explain the emergence of protest movements from a political perspective by providing a party politics account. It contends that one of the central factors behind mass protests, if not the only one, has been the crisis of representation resulting not only from the lack of voter-party congruence, but also from the failure of political parties to meet the demands of responsiveness and responsibility – the core requisite of the party government model. After all what legitimizes the party government model has been governing party's ability to balance the demands of responsiveness and responsibility at the same time. As such, in accounting for the question of what factors brought about popular disaffection in Spain, it provides a rather neglected party politics perspective.

Keywords: *Social movement, political parties, Spain, party government*

* Assist. Prof., Hacettepe University, Department of Political Science and Public Administration, e-mail: sebnemgeyikci@hacettepe.edu.tr

Siyaset Perspektifinden Toplumsal Hareketleri Anlamak:

İspanya'da 15M Hareketi Örneği

Öz

Günümüzde toplumsal hareketler dünyanın birçok bölgesinde etkisini göstermektedir. Fakat, bu hareketleri anlamak için ekonomik nedenler analiz edilirken, siyasi faktörler yeteri kadar incelenmemiştir. Bu çalışmanın amacı İspanya'daki 15M Hareketini inceleyerek, toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerini parti sistemini inceleyerek siyasi açıdan analiz etmektedir. Temel argümanı kitlesel protestonun ortaya çıkmasındaki önemli faktörlerden birinin temsiliyet krizi olduğudur. Temsiliyet krizi bir taraftan seçmen-siyasi parti arasındaki uyuşmazlıktan, diğer taraftan ise partilerin yanıt verme ve sorumlu olma gibi parti hükümet modelinin gerekliliği olan iki fonksiyonu dengeleyememesinden kaynaklanmaktadır. Literatürde yoğunlukla tartışıldığı gibi parti hükümet modelini meşru kılan iktidardaki partilerin bir yandan kendi seçmenin taleplerine cevap verirken (yanıt verme) bir yandan da toplumun ortak çıkarını korumalarıdır (sorumlu olma). Bu iki işlev arasındaki dengenin bozulması parti hükümet modeli için bir krizi işaret etmektedir. Makalenin temel argümanı bu çerçevede İspanya'da siyasetin bir temsiliyet krizi içinde olduğu bu temsiliyet krizinin de hem ana akım partilerin seçmenle bağının kopmasından hem de iktidar partilerin yanıt verme ve sorumlu olma işlevlerini dengeleyemediklerinden kaynaklandığıdır. Bu çalışma İspanya'daki kitlesel muhalefeti analiz ederken bugüne kadar ihmal edilen parti siyaseti perspektifi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal hareketler, siyasi partiler, İspanya, parti hükümeti*

Introduction

The contemporary wave of protests and occupy-style mobilisations in Europe and beyond have pointed to the fact that there are grave shortcomings in the representative democracy of many nations, and citizens are dissatisfied with these prevalent power structures that leave no space for the direct participation of individuals in decision-making processes. As a result, they call for ‘*real democracy*’. Long before the occupation of public spaces in Madrid, Athens and Istanbul, several studies had already demonstrated that a certain level of distrust in relation to the principles of representative democracy had been a prevalent undercurrent among citizens and political elites alike (see Gray and Caul, 2000; Blais, 2000; Wattenberg, 2002). Election turnouts, party membership, party identification and trust in parties have all experienced a steady decline – all of which indicates that there is widespread disaffection with not only the institutions, but also the processes of representative democracy (see Dalton, 2003; Pharr and Putnam, 2000; Norris 1999). However, only a small number of these studies have predicted that popular disaffection with parties and elections would lead to anti-system, popular mobilisations in several parts of the world questioning the efficacy of representative politics.

Essentially, as the major slogan of the protests, “They don’t represent us” (see Acedo, 2012; Macia, 2013), ably demonstrates, this paper contends that one of the central factors behind these mass protests has been the crisis of representation resulting not only from the lack of voter-party congruence, but also from the failure of political parties to meet the demands of responsiveness and responsibility – the core requisite of the party government model. Whilst responsiveness refers to a party’s ability to fulfil the demands of the population, particularly their own constituency, responsibility requires acting prudently and consistently in policymaking (Mair, 2009: 11-12). The logic behind this notion is that since political parties are the key agents of democratic representation, linking citizenry to the state and mediating the processes of accountability and representation (see Thomassen, 1984), understanding the dynamics behind recent deployments requires a careful analysis of the functioning of party systems.

In order to illustrate its claims, this paper analyses the case of 15M Movement in Spain which received extensive support from different segments of society. In accounting for the question of what factors brought about popular disaffection in Spain, I provide a party politics view and argue that crisis of representation which is resulted from political parties’ inability to balance the demands of responsiveness and responsibility has led to popular protest in the country.

1. Party Government Model

Under party government model, political parties are considered to be the only legitimate agents with direct means to state power in a democratic polity (Mainwaring et al., 2006, p.30). There are three

major reasons behind this assertion. First, political parties provide voters with information shortcuts which make electoral judgment much easier (Downs, 1957). Secondly, they are crucial for accountability in the sense that political parties are responsible for the successes and/or failures in governing, and therefore they provide more institutionalised mechanism in comparison to a system in which transient individual officeholders would govern. Finally, distinguished from interest groups, civil society organisations or trade unions, political parties are the only institutions that offer direct means to state power (Mainwaring et al., 2006, p.31). From this perspective, a rational citizen tends to give autonomy in decision-making to representatives (parties) on the grounds that representatives have greater expertise on specific issues (Dahl, 1970, p.145) in exchange for responsiveness, responsibility and accountability (see Cox et al., 1999; Ferejohn, 1999). So although the conditions of party government mainly focus on the ways in which the processes of governmental decision-making function, what makes governing by parties legitimate is conditioned by the extent to which they manage to sustain the demands of responsiveness, responsibility and accountability. While how accountability works has implication on the inclination of parties to be representative and responsible, since it pertains to the fixed intervals through which parties held accountable (Bardi et al., 2014, p.237), this paper is more concerned with the question of responsiveness and responsibility.

The discussions around responsibility and responsiveness have been one of the dominant themes of representation studies as the major paradox of party government model. Indeed, in responding to the question of how representatives should behave, there has been a dispute over whether representatives should favour the policies supported by their own specific constituents or whether they should act in line with general public interests. Within this perspective, the general agreement has been that political parties as the agents of representation should balance the demands of two. Fundamentally, political party is considered to be the only agent capable of aggregating, representing and governing at the same time. Much more importantly, party government is considered legitimate only if it serves responsively and responsibly at the same time.

Responsiveness refers to the tendency of political leaders or governments first to listen and then to respond the demands and wishes of citizens and groups (Mair, 2009, p.140). Bardi et al. (2014, p.237) also suggests that responsiveness can be identified as political parties' and leaders' responding to immediate expectations of voters either for "re-election, organisational discipline, and ideological commitment". Accordingly, responsiveness stipulates policy-makers to meet the demands of citizens.

The term *responsibility*, on the other hand, has been much more controversial and used differently by various scholars. According to Downs (1957, p.105), conversely, responsibility involves predictability and consistency at the same time. In his words, a party is responsible "if its policies in one period are consistent with its actions (or statements) in the preceding period" and so "the absence of responsibility

means party behaviour cannot be predicted by consistently projecting what parties have done previously” (cited in Mair, 2009). Listing the functions of representation, Birch (2007, p.140) claimed that one of the major functions is “providing for both responsibility and responsiveness.” Here, he defines responsible government as the governments acting in prudence and consistency when making decisions. According to Birch, responsibility requires that “those in charge of policy making shall be responsible to the wishes and interest of the *general public*” (2007, p.140). He goes on to argue that “...a government will be regarded as irresponsible if its policies, however popular at the time they are formulated, proved to be imprudent or inconsistent in the long-run” (2007, p.140).

The important question here is how do these two notions interact? As aforementioned discussion on representation has clarified, citizens would delegate their rights to a representative on the condition that representatives act in a manner responsive to their own demands. However, if representatives only meet the demands of their own constituency, this would run the risk of disregarding long-term public interest at the expense of short-term group interests. On the other hand, if political parties act responsibly with clear policy goals serving to general public without responding to their constituency’s demand then they might turn into “public utilities” (see van Biezen, 2003) with limited or no link to civil society. As Mair argues this might lead to a democracy without demos wherein political parties become state apparatus (Mair, 2005). This is why from the very beginning party democracy or party government model of representation is legitimised on the premise that political parties links society to the state, providing for both responsiveness and responsibility.

Accordingly, defining representative democracy as a democratic form of representation in which voter chooses agents (political parties) to represent their interests in a democratic regime and in return parties as representatives (whether to be in government or in opposition) provide for both responsiveness and responsibility, the contention here is that a crisis of representation occurs when

1. *Certain segments of society feel unrepresented and lose their trust in agents (political parties) in representing their interests*
2. *They do not believe that their representatives are acting responsive and responsible at the same time.*

Therefore, they negate the role of intermediates in policy-making processes and search for new ways of political participation such as mass demonstrations. The argument here is that this is actually what has happened in Spain.

2. A Brief Look into 15M Movement

In Spain particularly after 2008 global financial crisis, the population were largely affected by the housing bubble.¹ Suffering from a highly indebted banking sector, huge unemployment rate (rising up to 51.5% among youth), and high level of total deficit corresponding to 8.5% of the GDP (BBC, 2012) together with the failure of party system to respond the economic crisis effectively have created widespread popular disaffection in the country. In February 2011, university collectives were organised around a forum called “Youth without Future” (*Juventud Sin Futuro*) through social media outlets. On the other hand, in March 2011 an organization named “Real Democracy Now” (*Democracia Real Ya*) was founded by young people, who have proper jobs but also not sure about their future. Unsatisfied with the failure of democratic politics in including wider segments of population in decision-making processes, these two groups have organized a mass demonstration on the 15th of May 2011 against the ineffective two party system, the corruption in the banking sector, and incapable trade unions.

With the slogans “Real Democracy Now!” (*¡Democracia Real Ya!*), “They don’t represent us!” (*¡Que No Nos Representan!*) and “We are not the puppets of politicians and bankers” (*No somos marionetas / mercancía en manos de políticos y banqueros*), the demonstrations received widespread popular support. The protests took place in several cities all around Spain and more than three million people joined demonstrations. Although the triggering factor behind the demonstrations seems to be the economic turbulence the country has been experiencing for the last couple of years and many analyses approach the question on the basis of the economic crisis, the underlying motive of protestors is also related to the long-lasting disaffection with the electoral politics. As such, according to the majority of the population, elections have failed to function as a mechanism for inclusive democratic representation which in turn has made people search for other ways of making their voices heard (Kselman, 2013). Therefore, as the slogans of these protests such as ‘*no nos representa*’ (‘you don’t represent us’), ‘*la lucha esta en la calle*’ (‘the struggle is in the street’) and ‘*democracia real ya*’ (‘real democracy now’) point, the political roots of the protests needs to be contextualised.

3. Party System in Spain

With the end of the period of the Franco dictatorship in 1975, the process of democratic transition began in Spain which had been an elite-led process mostly shaped by negotiation and consensus rather than intense competition and conflict (see Chari and Heywood, 2008; McLaren, 2008). The wide agreement on the rules of the game among different groups in Spain and high levels of political consensus in the absence of anti-system parties made constitutional settlement a smooth process (Pridham, 1990).

¹ Housing bubble refers to massive growth of real estate prices observed. Between 1996 and 2007, the prices of property tripled and after the bubble was popped they experienced steady decline leaving millions of over-indebted home-owners.

The major political actors of the process of democratic consolidation from 1986 to 2000s have been the PSOE and the PP, and throughout this period party system in Spain is stabilised and consolidated as a moderate two-party system wherein the political competition is mostly centripetal. Here, the position of regionalist-nationalist parties also needs to be clarified. One of the greatest achievements of Spanish democracy has been its ability to contain regionalist-nationalist parties in the political system (Pallares and Keaten, 2003). Although total vote share of two major parties is around 75-80% in general elections, around 10 to 12% of total vote is received by several regionalist parties whose votes are concentrated in regional strongholds (Magone, 2009, p.149).

Smooth transition to democracy has facilitated consolidation process in Spain and party system which was previously defined by extremism and polarization has become a symbol of political moderation in the post-Franco period. According to Encarnacion (2008, p.51), three factors account for the transformation of Spanish party system from contention to moderation. First, past experiences of extreme polarization made party leaders from both left and right stay away from ideological rigidity. Secondly, the transformation of Spanish left from rigid Marxism into what is called Euro-communism or social democracy made it easier for socialist party to appeal wider segments of population. Finally, troubled by the civil war and its devastating consequences, from the very beginning of democratic transition Spanish electorate has demanded the moderation in politics as well as pragmatist politics and denied radicalization and radical changes.

Understanding the maladies of Spanish politics require a careful examination of the 2000s when the seeds of social and political unrest have been planted and the inability of two major parties in responding the demands of population became evident leading to mass public withdrawal from conventional political structures.

The 2000s began with the PP's electoral success who managed to gain absolute majority of seats in the parliament in the 2000 general elections. According to Colomer (2001, p.490), three major factors account for the PP's success: "the governing record of the PP, the disproportionality in representation produced by the electoral system, and strategic mistakes by the main opposition party, the PSOE". First, following an economic policy of liberalization, under the PP government, Spain enjoyed sustainable growth levels together with lower unemployment rates all of which facilitated the process of joining the euro in 1999 (see Powell, 2003). Accordingly, the macroeconomic success achieved under Aznar paid off with substantial electoral support for the PP. Moreover, despite its vigorous nationalist identity, the PP government also formed better relations with regionalist-nationalist parties and particularly the tense relations with ETA were appeased and ETA "maintained a cease-fire lasting fourteen months, the longest period without political killings in recent Spanish history" (Colomer, 2001, p.491). This in return demonstrated that the PP denied its Francoist past and adopted a moderate centre right position.

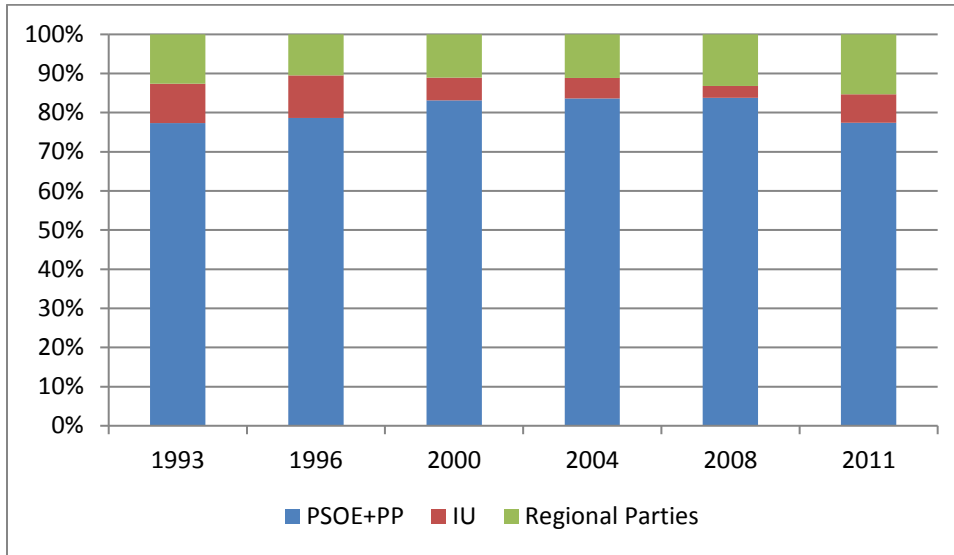
Conversely, two major issues challenged the position of the PSOE as a credible alternative in the 2000 elections. First, the party failed to select a widely supported and credible leader (2001, p.491). Although Joaquin Almunia failed to win primary elections, he became the PSOE's prime ministerial candidate due to corruption scandal that forced Jose Borrell, winner of primaries, to resign (2001, p.491). Secondly and much importantly, just before the elections the PSOE formed an electoral coalition with the IU that affected the PSOE's electoral fortunes adversely. Coalition with the IU was regarded as a shift in PSOE's ideological position from centre, centre-left towards radical left and this, in turn, alienated centrist voters who voted for the PSOE in the previous elections and these voters switched to the PP (Magone, 2009).

However, all these votes and even more returned to the PSOE in 2004 general elections. According to elections results the PSOE emerged victorious receiving 42.59% of the votes and the PP garnered 37.71% of total votes. Although many claims that the major factor behind the historic electoral defeat of the PP in 2004 was the Madrid bombings occurred on the 11 March just three days before the elections, Blakeley (2006) rightfully argues that the change of government was resulted from a myriad of political developments though the bombings acted as a catalyst. He relates the PP's electoral defeat to two factors: "a growing disdain for public opinion and an increase in manipulation" by the PP government (2006, p.332). While "by disdain for public opinion" Blakeley points to the PP government's disregard of popular opposition particularly to the Spanish involvement in Iraq War, manipulation refers to the ways in which the government manipulated information about certain events (such as the Iraq War and Madrid bombings) and instead preferred to follow a strategy of providing disinformation in order to delegitimize opposition by using state television channel (2006, p.332).

Here, the impact of Aznar's decision to join Iraq War next to American forces, in particular, played a significant role (see Rigo, 2005; Chari, 2004). While population at large (around 90%) was against military intervention in Iraq and sending of Spanish troops to Iraq (Blakeley, 2006), Aznar insisted on Atlanticist foreign policy and sided with the US, leaving aside traditional European Union foreign policy stance of Spain (Woodworth, 2004). Essentially, this was one of the major points upon which the PSOE built its electoral campaign. With a new programme named 'Spain in the world', "a key pledge of the PSOE, which was popular amongst voters, was to withdraw Spanish troops from Iraq" (Blakeley, 2006, p.338). Needless to say, the role of Madrid bombings should not be underestimated which reinforced and intensified already existent uneasiness with Spanish intervention in Iraq and therefore had enormous impact on the election results (Colomer, 2005, p.152). Moreover, the PP government's way of dealing with bombings, which insisted that the ETA was behind the disaster without any evidence that points to that direction, also created further outrage and decreased credibility of the PP government in the eyes of people (Blakeley,

2006). The outcome was a clear electoral victory for the PSOE led by a new leader, Jose Luis Rodriguez Zapatero.

Table 1: Concentration of Vote Share in the Spanish Party System



The first striking move of the PSOE government was to withdraw Spanish troops from Iraq rapidly which cost a clear electoral defeat to Aznar. In his first term, Zapatero initiated an ambitious progressive reform programme (Field and Botti, 2013). First, the government introduced a gender equality act, same-sex marriages are legalized (Encarnacion, 2009), autonomy of political regions has been expanded (Field and Botti, 2013), historical memory of Republican side during the Civil War was acknowledged (Martín and Urquizu-Sancho, 2012), and various social policies were introduced (Field, 2009). All these developments received substantive support from population at large. Several commentators have argued that Spain has experienced a ‘second transition’ under Zapatero (see Encarnacion, 2009; see Field, 2009 for opposite view). But with regards to the economy, though Zapatero government was aware of the problems with Spanish economy which was mainly based on consumption and construction, the Socialist government was reluctant to act on these problems and rather “preferred to prolong the period of economic expansion” (Field and Botti, 2013, p.2). Accordingly, economic success together with better social policies increased government’s approval rates.

Within this positive environment, the PSOE enjoyed another election victory in 2008 and managed to form a minority government once again. The results of 2008 elections were particularly important in the sense that both the PSOE and the PP increased their vote share, and therefore highest vote concentration was achieved since transition to democracy (2013, p.3; see also Torcal and Lago, 2008). This suggests that two-party system in Spain was further entrenched by the 2008 elections and two centrist parties have dominated Spanish political landscape which demonstrates the extent to which Spanish politics is cartelized. In its second term, the PSOE government faced with the worst economic crisis of last 80 years

which adversely affected international economy as a whole. Spanish economy was one of those economies that have been challenged most because of the country's structural economic weaknesses, such as low productivity and competitiveness, and also because of the economic model followed for the last decades mainly based on construction and consumption (see Royo, 2009; Molina and Godino, 2013). All in all, Spanish economy has almost collapsed leading to high levels of unemployment and economic recession. Most strikingly, youth unemployment rate in Spain has increased enormously since 2008 reaching up to 56.40% in 2013 (Ottaviani, 2014).

Though the PSOE was in power during the economic crisis and Zapatero has been criticized for his failure to respond the crisis on time and for underestimating its impact, Field and Botti suggest that Spain's economic model was not the invention of the PSOE only but both the PP and the PSOE were behind this policy and therefore have equal responsibility (Field and Botti, 2013, p.5). This was also the general sentiment among population that started to perceive two major parties as incompetent and incapable of representing public's interests. The best behavioural demonstration of disaffection with politics was the emergence of the 15M movement in March 2011, four months before the general elections. Normally elections were planned to occur in March 2012 but Zapatero decided to call for an early elections in July 2011 not only because economic problems forced government to take an action, but also because the decreasing popularity of Zapatero extremely harmed the PSOE therefore the best move for the party was to enter the elections as soon as possible with a new and more popular party leader, Alfredo Perez Rubalcaba – the Interior Minister of the PSOE government (Chari, 2013).

Table 2: 2011 Election Results

Party	Votes			Seats	
	Number of Votes	%	± %	Won	+/-
PP	10.866.566	44,6	+4.69	186	+32
PSOE	7.003.511	28,8	-15.11	110	-69
IU-LV	1.686.040	6,92	+3.15	11	+9
UpyD	1.143.225	4,7	+3.51	5	+4
Amaiur	334.498	1,37	New	7	+7
Compromís-Q	125.306	0,51	+0.39	1	+1

Needless to say, the key issue that dominated 2011 elections was the severe economic crisis the country has been experiencing. Although after two elections losses in 2004 and 2008 the PP under Mariona Rajoy was the favourite, starting from 2011 high levels of distrust and disaffection with both parties were apparent among general public. However, leading the country for the last 7 years the PSOE was the major actor at the forefront of criticisms and electorate lost their confidence to the party. The PP, on the other

hand, was seen as a relatively credible alternative having side-lined from governing in the previous period. Nevertheless, it has to be underlined that though Rajoy built his electoral campaign on the promise of solving the problem of economic crisis, he was also unable to state how the PP would manage to do this and preferred not to respond important issues such as “how the PP was going to attain its promised levels of public spending without raising taxes” (2013, p.378). The PSOE, conversely, focused on defending government’s take on the crisis and accused the PP for having a secret agenda aimed at cutting social spending (2013, p.379).

In the elections the PP received 44.6% of votes while the PSOE’s vote share decreased down to 28.7%, the worst result the party has experienced since transition to democracy. Although looking at results one might suggest that electorate continued to rely on mainstream parties in the sense that the PP, one of two major parties, managed to win majority, the very fact that smaller parties such as the IU, Union Progress and Democracy (*Union Progreso y Democracia*, UPyD), Amaiur, and Commitment Coalition (*Coalicio Compromis*, COMPROMIS-Q) also received unexpected support indicates that electorate started to search for other alternatives. Accordingly, the decrease in vote concentration also manifests dissatisfaction with two-party system. While the rise of the IU is not so unexpected keeping in mind that the party has always increased its vote share whenever the PSOE’s vote percentage decreases, the UPyD’s success, a progressive party which denied to place itself on either left or right, particularly points to electorate’s cry for different actors. Moreover, the turnout level was 71.7% which also suggests that an important portion of voters preferred to stay away from the ballot box.

Accordingly, several scholars suggested that the PP did not win the elections but the PSOE lost in that the PP managed to get around 500.000 more votes than previous elections while the PSOE lost half of its votes corresponding to approximately 4.300.000 votes (Martin and Urquizu Sancho, 2012). In other words, while one of the major parties is rejected, the other one could not receive all of the gains (Chari, 2013, p.378) and this signifies that two-party system is not able to respond the demands of population anymore. Even the PP’s success should be analysed by keeping in mind the electoral rules and regulations in Spain which favour larger parties and were designed to prevent fragmentation with closed D’Hondt, low district magnitude and 3% electoral threshold and thereby limit the role of new actors in political landscape.

Towards the end of 2000s, in Spain both subjective and behavioural components of citizen disaffection from politics has become apparent, on the one hand, large number of citizens were unhappy with the existing political parties and they lost their belief that representatives are acting on behalf of their constituents (Mainwaring et al., 2006, p.33), and on the other, they started to withdraw from participation, voted for new parties (for instance UPyD or Podemos in European elections), and organised popular mobilisation.

4. Crisis of Representation: No Los Representan

4.1. Identifying the Gap in Spanish Politics: All Parties Alike

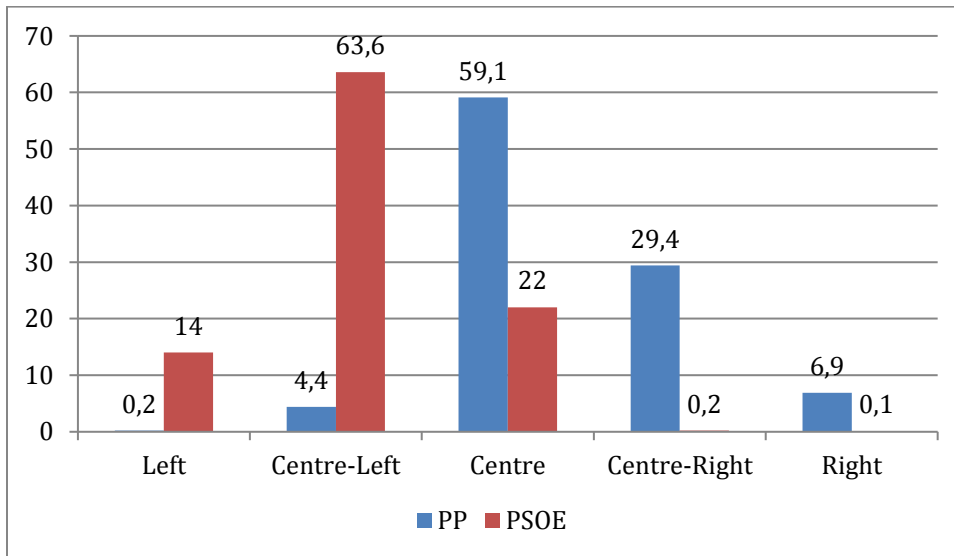
From the early years of democratic transition onwards, Spanish politics is largely shaped by politics of consensus wherein the centripetal competition has been a defining feature of party system. Gunther et.al. (1988, p.390) argue that six factors characterise the Spanish party system:

(1) the interaction of voters' attitudinal predispositions with their perceptions of each parties' ideological stance; (2) voters feelings towards party leaders; (3) the effects of electoral laws; (4) the effects of each party's infrastructural organization; (5) the nature of the post-Franco transition to democracy; and (6) the advantages of incumbency and the politics of consensus.

Particularly, voters' attitudinal predispositions, the effects of electoral laws and the nature of the post-Franco transition to democracy seem be the major factors behind high levels of centrism in Spanish politics. Keeping in mind that the electoral laws are designed during transition, we can analyse three factors under two major headings: institutional design and public demands. On the one hand, during the transition to democracy, with horrors of the Civil War in mind elites aimed to create a system based on compromise and consensus. Conversely, the Spanish public has always yearned for consensual politics, supported centre politics and denied any form of radicalism.

Several scholars of democratization also argue that institutional design constitutes the most appropriate tool for managing existing social divisions (see Bastian and Luckham, 2003; Lijphart and Waisman, 1996; Power and Gasiorowski, 1997). As discussed previously, in the case of Spain elites played the key role in the democratic transition and they were determined to consolidate the power of executive in order to prevent any possibility of fractionalisation (Blakeley, 2006, p.331). Therefore, in the process of transition designers of the electoral system sought to prevent fraction and contention in society by limiting proportionality of the system. As d'Hondt system becomes less proportional the smaller the constituency, they managed to decrease proportionality of the system through creating smaller electoral constituencies based on fifty provinces of Spain plus North African enclaves of Ceuta and Melilla (Magone, 2009: 134). Accordingly, although the electoral system of the new Spanish democracy is based on proportional representation, thanks to low district magnitude, closed list d'Hondt, high levels of over-representation of rural provinces and 3% threshold for each magnitude, it is "one of less proportional electoral systems in Europe" (Chari, 2013, p.378). Needless to say, while this electoral system favours larger parties such as the PSOE and the PP as well as regionalist-nationalist ones, it adversely affects smaller nation-wide parties like the IU (Magone, 2009). In other words, the institutional system itself has reinforced less fragmented system and therefore played a key role in the creation of two-party system.

Table 3: Distribution of the PP and the PSOE Voters on a Left-Right Scale in 2000



Source: J.M. Magone (2009) *Contemporary Spanish Politics*

However, this institutional explanation needs to be supported with sociological approach mainly because movement toward the centre among the PSOE and the PP cannot only be understood by looking at the institutional structure. Experiencing one of the worst civil wars of the European continent, Spanish public has always been apprehensive of any kind of extremism and this embraced consensual politics. That is why high levels of centre tendency among the population have also pushed parties towards centrism. Accordingly, when we look at the data on the distribution of the PP voters together with the data on the distribution of the PSOE voters, what we see is that in 2000 almost 90% of the PP voters are centre-centre right and more than 85% of the PSOE voters belong to centre-centre left of the political spectrum. This data can also be supported by the European Social Survey data according to which average ideological position among Spanish public is 4.55 (on a scale from 1 to 10) in 2008 (ESS 2008). Furthermore, as Figure 1 demonstrates, according to Latinobarometer from 1996 to 2010 on average more than 40% of Spanish electorate can be defined as centre voters. All these data demonstrate that the demand for centrism was quite strong among Spanish public and this fact has also played a key role in the emergence of centripetal political competition in the country.

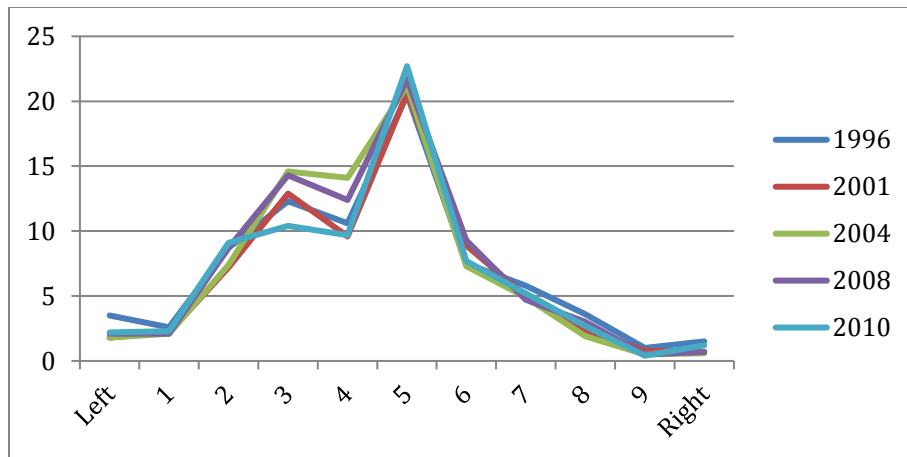


Figure 1: Placement of Voters on Spain’s Left-Right Spectrum

Source: Latinobarometro 1996-2010

Here it is also important to refer the limited impact of social cleavages on voting behaviour in Spain (see Barnes et al., 1985; Gunther et al., 1988). Although Chibber and Torcal (1997) argued that this has changed and the PSOE managed to turn social class into a salient political division towards the end of 1980s, when we analyse the general trend in Spanish politics throughout 1990s and 2000s what we see is that social cleavages do not have significant impact on party politics and both the PP and the PSOE managed to attract voters across social divisions (Magone, 2009, p.47-48). Accordingly, within this period of time, centre turned into a position where most voters stand and both parties compete for (2009, p.181).

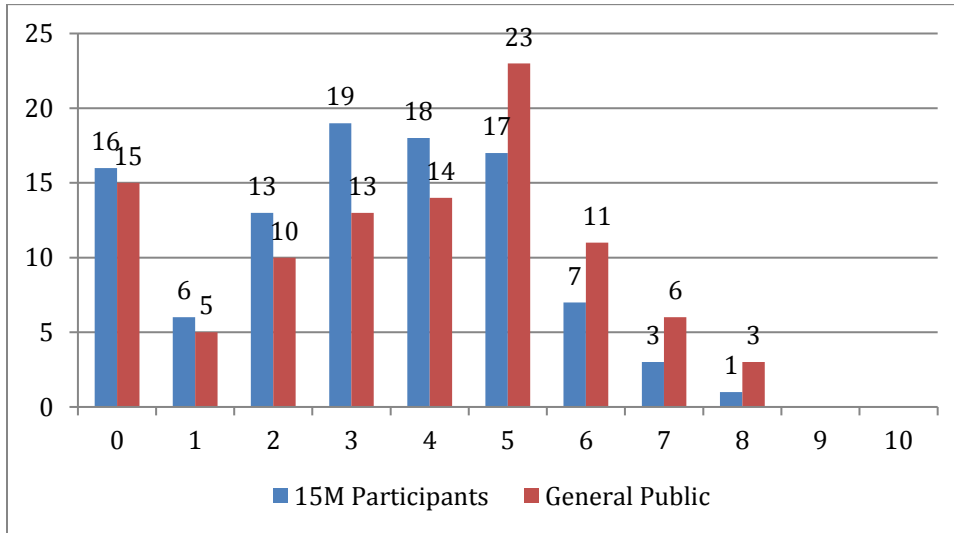
As such, both institutional and sociological factors account for the PSOE’s and the PP’s race to the centre wherein it becomes more and more difficult to differentiate main contenders from one another. However, this type of politics which is named as “adulterated party system” by Hopkin (2005, p.13) leads to two major problems. On the one hand, since they consider all parties alike voters systematically drift apart from political parties and political processes (Torcal et al., 2002). On the other hand, as this trend has further entrenched due to cognitive mobilisation, parties become less capable of responding diverse demands and expectations of population.

According to Dalton (1984) cognitive mobilisation involves two developments: first, the abilities of individual citizens in processing political information increases thanks to higher levels of education and political sophistication, and second the cost of political information decreases. Both developments create individualised society whose demands and expectations are much complex than before and therefore it becomes extremely difficult for parties to respond population. Magone (2009) argues that Spain actually constitutes a perfect example wherein high levels of cognitive mobilisation led to growing individualisation of society as well as growing dissatisfaction from politics, and therefore one stagnant point on conventional left-right ideological spectrum is not capable of responding this diversified electorate. The words of one of

the 15M activists, interviewed by the Centre for Sociological Investigations (*Centro de Investigaciones Sociológicas*, CIS) in Spain, affirm the situation:

Well I think that politicians should be trustworthy... and I wish that any party would be brave enough to analyse what we are asking for and that they would realize that many of the things we are asking are feasible... political parties nowadays have a new public to nurture and besides it is very clear to them what they want. (Male 25-35 years, 15M activist, Madrid) (CIS, 2011)

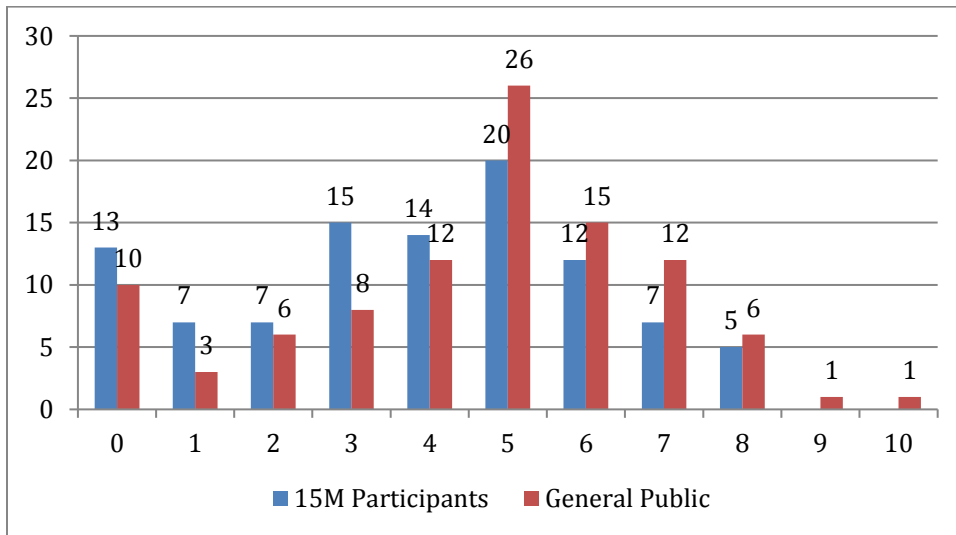
Table 4: Confidence in political parties (15M Participants and General Public)



Source: CIS 2012, cited in J.M. Sarcia Marcia (2013) *15M, Made in Spain: El 15M: un movimiento social de vocacion politica*, Universidad Internacionale de Rioja.

Looking at the most widely used placards in the 15M protests, discomfort with convergence of parties becomes explicit: “PPSOE= PP + PSOE”, “None, neither PP nor PSOE” “[*Nini (Ni PP, ni PSOE)*]” and “Neither A nor B we want to change the platform” “[*Ni cara A, ni cara B, queremos cambiar de disco*]”. These slogans clearly manifest dissatisfaction with two-party system. Moreover, comparing the data on trust in party among 15M participants with population averages also shows that 15M protestors have greater disdain from existent political contenders: 72% of protestors gave less than 5 to political parties (Table 4). Likewise, confidence in Spanish parliament is also much lower among 15M participants (Table 5).

Table 5: Confidence in Spanish parliament (15M Participants and General Public)



Source: CIS 2012, cited in J.M. Sarciat Marcia (2013) *15M, Made in Spain: El 15M: un movimiento social de vocacion politica*, Universidad Internacionale de Rioja.

Interviews with protestors conducted by CIS also point to similar direction:

Politicians... well I don't know because I have no idea, but from what I see, I don't know what they do because I don't see it. They fight against each other. I know they are fighting against each other but afterwards they are good friends and they go together for a drink in one's or the other's place. I don't know what they do but this is the situation (he is referring to the budget cuts in health and education services) (Male 45-55 years, supporter of 15M, Barcelona) (CIS 2011)

Needless to say, he is not happy with the fact that although in front of public several discussions between the PP and the PSOE occur on certain policy issues such as budget cuts in health and in education services, these discussions do not seem to be real. Actually, he tries to point to cartelisation of political parties in Spain which is characterised by “the interpenetration of political parties and state and also by a pattern of interparty collusion” (Katz and Mair, 1995, p.17). Katz and Mair (1995) argue that particularly in party systems wherein a tradition of inter-party competition goes hand in hand with state support for political parties, the emergence of cartel parties is more likely.

This is also the case in Spain where party competition, since transition, has been characterised by high levels of inter-party cooperation and accommodation and also where state subvention has been the major source of party funding (van Biezen, 2003). In these party systems party programmes becomes dissimilar so voters are forced to elect from a list of similar political factions; and as parties turn into partnership of professionals, politicians start to see “their political opponents as fellow professionals” (Katz and Mair, 1995, p.23). The problem with the cartelisation of politics is that in cartel model “democracy

ceases to be seen as a process by which limitations or controls are imposed on the state by civil society, becoming instead a service provided by the state for civil society” (1995, p.22). Since the act of representation and the role of political parties as representatives is legitimized only when political parties link state to civil society, the extent of crisis of representation under these circumstances becomes palpable.

4.2. Responsible but not Responsive

As a member of the European Union, Spanish politics has become less and less capable of responding electorate though certain level of consistence in policy making exists. Constrained by the demands of globalisation and Europeanisation the Spanish political parties have lost their control over public policy-making which is largely designed and forced by global actors and in that sense the policy differences between political parties particularly with regards to economy have disappeared.

Essentially, as the process of European integration has accelerated and deepened the policy-making processes have started to operate within the framework of ‘multi-level governance’ (see Hooghe and Marks, 2001) which means that now in the EU policy-making is determined through cooperation between distinct governmental levels (local, subnational/regional, national, European, transnational) (Papadopoulos, 2007). However, within this complex network of public-policy making, the national governments’ capability to shape policies has declined extremely which in turn had detrimental effects on democratic accountability and responsiveness. Accordingly, the question of who is to blame or reward for policy-outcomes is not easy to answer anymore as parties or party governments are not the only actors of decision-making procedures even though they are the only ones who are authorised by people as such (Papadopoulos, 2010).

Therefore, although multi-level governance through policy networks can enhance inclusiveness and pluralism, it certainly creates an accountability gap and according to Papadopoulos leads to a divorce between “the sphere of *politique des problemes*’ (dominated by problem-solving governance arrangements) and the sphere of *politique d’opinion*’ (the arena of party competition)” (2010, p.1034). This is wherein the root causes of problem lies: the party government model requires that parties to be the only actors behind public-policy making and political parties’ representativeness is legitimised only when they provide for responsiveness and responsibility at the same time.

Under these circumstances, though parties might be considered responsible, if responsibility is defined as acting in prudence and consistency over time, they certainly cannot be responsive to national public demands as various other (local, regional, international transnational as well as public and private) actors involve in policy-making processes and their control over decision-making is limited. Needless to say, this leads to a “loosening grip of representative democracy on acts of governing” (Bekkers et al., 2007, p.308) and thereby citizens/principals withdraw from conventional political practice as parties/agents are not representing them anymore; thus the contract of representation between citizens and political parties

which constitutes the basis of representative democracy is dissolved, thereby creating a crisis of representation.

Likewise, in Spain since the country integrated in the EU more and more, governments' ability to shape public policy has decreased. Although with regards to social and cultural policies, member states' capabilities are not exhausted having certain degree of control over them; economic policies are largely shaped and imposed by the EU particularly in times of crisis.

When the economic crisis erupted, the Zapatero government was slow to respond but in time the government began to take action and initially came up with Keynesian policies, trying to adapt moderate counter-cyclical fiscal stimulus measures (Field and Botti, 2013, p.5). However, in 2010 the crisis was deepened with detrimental effects on European and international markets as a whole and the fears of default led to the euro sovereign debt crisis (see Alessi and McBride, 2015). This development in turn forced European institutions to take action and impose certain policies to countries with problematic fiscal positions (Field and Botti, 2013). Accordingly, in May 2010, in the Eurogroup and Ecofin meetings, as one of the most affected member states Spanish government was forced to implement strict austerity-based adjustment measures such as “a 5 % reduction of the salaries of civil servants and a freeze on wage increases in the forthcoming years; non-application of the cost-of-living indexation of pensions; the ending of the cheque bebe (an allowance of 2500 euros to families with newborn children), and a significant reduction of public works and investment” (Molino and Godina, 2013, p. 112). These changes have created high levels of resentment among population, particularly among the disadvantaged ones and young people who now have to struggle with enormous levels of unemployment.

In short, in an era of neoliberalism as a member of the EU, Spain was under extreme pressure from the European institutions and international markets to adopt austerity measures based on social spending cuts and the decrease of public employees' salaries (Field and Botti, 2013, p. 6). Needless to say, the very fact that the EU and international organisations were behind these reforms has demonstrated the incapability of national governments in shaping public policy and intensified the view that executives are not accounted to people but to some kind of international or supranational interests. Although the Spanish population at large have always been supportive of the European integration, they were irritated by the fact that national executive is overseen and monitored by supranational institutions (Molina and Godino, 2013, p. 113-114). Particularly the idea that Spanish economic policy is run by Germany and France who have been the leading powers of the Union, or the so-called *Merkozy*,² was unacceptable to Spanish public (Field and Botti, 2013, p. 9). This, in turn, has deepened already existent disaffection with party politics and led to the questioning of Spanish government's democratic legitimacy.

² The term Merkozy refers to the duo of Angela Merkel, chancellor of Germany, and Nicholas Sarkozy, the president of France until 2012.

The 15M Movement emerged under these circumstances and protestors were also reacting to the limited responsiveness of government to public demands as they observed that Zapatero government accepted all policy changes designed by unaccountable technocrats of the EU at the expense of people. Several scholars also argue that the emergence of the Indignados or 15M movement was a response to this context. In other words, the economic crisis has revealed incompetence of the governments and signified that party democracy is not working anymore since constrained by broader commitments parties fail to act responsive to public demands, leading to a crisis of representation.

Conclusion

This paper mainly examines the questions as to what explains the emergence of the 15M movement in Spain. The lasting two-party system that dominated politics from democratic transition onwards has started to lose its appeal as two major parties, the PSOE and the PP, have become alike. The convergence of two parties in the political spectrum, once again, has left certain segments of society unrepresented mainly because these parties have failed to come up with alternative policy proposal for meeting the demands of diversified electorate. On the other hand, forces of Europeanisation and globalisation have limited parties' ability to control policy-making, particularly in economic policy, and this in turn has further alienated voters as parties have neglected responsiveness. As such, a crisis of representation resulted from party failures is the major factor behind the 15M movement if not the only one.

After the popular protests, a brand new political party, the Podemos, was established. The Podemos reflects the 15M movement in terms of its ideology, organisation, leadership style and decision-making procedures. As such, this popular mobilisation has introduced a new actor into the Spanish political system that has already started to change the way politics is conducted in accordance with the expectations of the movement with major impact on Spanish politics.

REFERENCES

- Acedo, P.V. (2012). No nos representan: el manifiesto de los indignados en 25 (Ediciones Temas de Hoy).
- Alessi, Christopher and James McBride (2015). The Eurozone in Crisis. *Council on Foreign Relations*. February 11.
- Bardi, L., S. Bartolini & A.H. Trechsel (2014). Responsive and Responsible? The Role of Parties in Twenty-First Century Politics. *West European Politics*. 37(2): 235-252.
- Barnes, S. (1977). *Representation in Italy*. (Chicago: University of Chicago Press).
- Bastian, Sunil and Robin Luckham (2003). *Can Democracy be Designed? The Politics of Institutional Choice in Conflict-torn societies*. (New York: St. Martin's Press).
- Bekkers, V., Geske Dijkstra, and Arthur Edwards (2007). Governance and the Democratic Deficit: An Evaluation. Bekkers V. et.al., (eds.). *Governance and Democratic Deficit* (Aldershot: Ashgate): 295-312.
- Birch, Anthony (2007). *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. (London: Routledge).
- Blais, André (2000). *To Vote or Not to Vote: The Merits and Limits of Rational Choice Theory* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press).
- Blakeley, G. (2006). 'It's politics, stupid!' The Spanish General Election of 2004. *Parliamentary Affairs*. 59(2): 331-349.
- Chari, R. (2004). The 2004 Spanish Election: Terrorism as a Catalyst for Change?. *West European Politics*. 27 (5): 954-63.
- Chari, R. and P.M. Heywood (2008). Institutions, European Integration, and the Policy Process in Contemporary Spain B. H. Field and K. Hamann. (eds). *Democracy and Institutional Development: Spain in Comparative Theoretical Perspective* (London: Palgrave Macmillan): 178-202.
- Chari, R. (2013) The Parliamentary Elections in Spain. November 2011. *Electoral Studies*. 32: 377-378.
- Chibber, P. and M. Torcal (1997). Elite Strategy, Social Cleavages, and Party Systems in A New Democracy. *Comparative Political Studies*. 30(1): 27-54.
- Colomer, J.M. (2001). The 2000 general election in Spain. *Electoral Studies*. 20: 463-501.
- Colomer, J.M. (2005) The General Elections in Spain, March 2004. *Electoral Studies*, 24: 123-160.
- Cox and McCubbins J. Fearon (1999). Electoral Accountability and the Control of Politicians: Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performance Przeworski et al. (eds). *Democracy, Accountability and Representation* (Cambridge: Cambridge University Press): 55-97.

- Dalton, R. J. (1984). Cognitive mobilization and partisan dealignment in advanced industrial democracies. *The Journal of Politics*, 46(01): 264-284.
- Dalton, R. (2003). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Decline in Political Support in Advanced Industrial Democracies* (Oxford: Oxford University Press).
- Dahl, Robert (1956). *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: University of Chicago Press).
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper and Row)
- Encarnacion, O. (2008). *Spanish Politics: Democracy After Dictatorship* (Cambridge: Polity Press).
- Encarnacion, O. (2009). Spain's New Left Turn: Society Driven or Party Instigated?. *South European Society and Politics*, 14 (4): 399-415.
- Ferejohn, J. (1999). Accountability and Authority: Toward a Theory of Political Accountability. Przeworski et al, (eds.), *Democracy, Accountability and Representation*, (Cambridge: Cambridge University Press): 131-153.
- Field, Bonnie (2009). Minority Government and Legislative Politics in a Multilevel State: Spain under Zapatero, *South European Society and Politics*, 14 (4): 417-434.
- Field, B. N. and A. Botti (2013). Introduction: Political Change in Spain, from Zapatero to Rajoy B. N. Field and A. Botti, (eds.) *Politics and Society in Contemporary Spain: From Zapatero to Rajoy*, (New York: Palgrave Macmillan): 1-20.
- Gray M. and and Caul, Miki (2000). Declining Voter Turnout in Advanced Industrial Democracies: 1950–1997. *Comparative Political Studies*, 33: 1091–122.
- Gunther, R., Giacomo Sani and Goldie Shabad (1988). *Spain after Franco. The Making of a Competitive Party System* (Berkeley: University of California Press).
- Hooghe, L. & G. Marks (2001). *Multi-Level Governance and European Integration* (Oxford: Rowman and Littlefield Publishers).
- Hopkin, J. (2005). From census to competition: the changing nature of democracy in the spanish Transition Sebastian Balfour (ed.) *The Politics of Contemporary Spain*. (Basingstroke: Palgrave): 6-26.
- Katz, R. S. and Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization: The Emergence of Cartel Party *Party Politics*, 1(5): 5-28.
- Kselman, D. (2013). Protest and Democracy in Turkey. *infoLibre*, June 6, https://www.infolibre.es/noticias/luces_rojas/2013/06/05/protest_and_democracy_turkey_4480_1121.htm

- Lijphart, Arendt and Carlos H. Waisman (1996). *Institutional design in new democracies: Eastern Europe and Latin America* (London: Westview Press).
- Magone, J.M. (2009). *Contemporary Spanish Politics* (New York: Routledge).
- Mainwaring, S., A. M. Bejarano, and E.P. Leongomez (2006). The Crisis of Democratic Representation in the Andes: An Overview S. Mainwaring, A. M. Bejarano, and E.P. Leongomez (eds.) *Crisis of Democratic Representation in the Andes*, (Stanford: Stanford University Press): 1-46.
- Mair, Peter (2005). Democracy Beyond Parties Center for Study of Democracy Working Paper.
- Mair, Peter (2009). Representative versus Responsible Government, *MPIfG Working Paper*, 09/8: 11.
- Martín, Irene & Ignacio Urquizu-Sancho (2012). The 2011 General Election in Spain: The Collapse of the Socialist Party. *South European Society and Politics*, 17 (2): 347-363.
- McLaren, Lauren (2008). *Constructing democracy in Southern Europe: a comparative analysis of Italy, Spain, and Turkey*. (London: Routledge).
- Molina, Óscar and Alejandro Godino (2013). Economic Reforms and the Labor Market: Zapatero's Endless Period in the Wilderness B. N. Field and A. Botti (eds.), *Politics and Society in Contemporary Spain: From Zapatero to Rajoy*, (New York: Palgrave Macmillan): 101-121.
- Norris, Pippa (1999). Introduction: The Growth of Critical Citizens? Pippa Norris, (ed.) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. (Oxford: Oxford University Press): 1-30.
- Ottaviani, Jacobo (2014). Crowdsourcing youth migration from southern Europe to the UK, *The Guardian*, October 2.
- Pallares, F. and M. Keating (2003). Multi-Level Electoral Competition Regional Elections and Party Systems in Spain. *European Urban and Regional Studies*, 10 (3): 239-255.
- Papadopoulos, Y. (2010). Accountability and Multi-level governance: more accountability, less democracy. *West European Politics*, 33 (5): 1030-49.
- Pharr, Susan J. and Putnam, Robert D. (eds.) (2000). *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* (Princeton: Princeton University Press).
- Powell, C. (2003). Spanish Membership of the European Union Revisited. *South European Society and Politics*, 8 (1-2): 147-168.
- Power, Timothy J. and Gasiorowski, Mark J. (1997). Institutional Design and Democratic Consolidation in the Third World. *Comparative Political Studies*, 30: 123-155.

- Pridham, G. (1990). Southern European democracies on the road to consolidation: a comparative assessment of the role of political parties G. Pridham (ed.) *Securing Democracy: Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*. (New York: Routledge): 1-41.
- Rigo, I.O. (2005). Aznar's Political Failure or Punishment for Supporting the Iraq War? Hypotheses About the Causes of the 2004 Spanish Election Results, *American Behavioural Scientist*, 49(4): 610-615.
- Royo, S. (2009). After the Fiesta: The Spanish Economy Meets the Global Financial Crisis, *South European Society and Politics* 14 (1): 19-34.
- RTVE. (2011). Más de seis millones de españoles han participado en el Movimiento 15M, August 8, <http://www.rtve.es/noticias/20110806/mas-seis-millones-espanoles-han-participado-movimiento-15m/452598.shtml>
- Torcal, M., R. Gunther and J.R. Montero. 2002. Anti-Party Sentiments in Southern Europe R. Gunther et.al., (eds.) *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*, (Oxford: Oxford University Press): 257-290.
- Torcal, M. and I. Lago (2008). Electoral Coordination Strikes Again: The 2008 General Elections in Spain, *South European Society and Politics*, 13 (3): 363-375.
- Thomassen, J.J.A. (1984). "Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy or Failing Models MK Jennings and TK Mann (eds.) *Elections at Home and Abroad; Essays in Honour of Warren Miller* (Ann Arbor: University of Michigan Press).
- Van Biezen, Ingrid (2003). *Political Parties in New Democracies: Party Organisation in Southern Europe and East-Central Europe* (New York: Palgrave Macmillan).
- Wattenberg, M. (2002). *Where Have All the Voters Gone?* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Woodworth, P. (2004). Spain Changes Course: Aznar's Legacy, Zapatero's Prospects. *World Policy Journal*, 21 (2): 7-26.

Typology and Comparison of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey*

Abdullah BALLI**

Murat KAYALAR***

Geliş Tarihi (Received): 17.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 11.09.2019

Abstract

In the field of entrepreneurship, which is of great importance for the economies of almost all countries, the methods that can increase the likelihood of success of the entrepreneur from the beginning stage are scientifically researched. The main target point of the researches based on enterprise and entrepreneurial characteristics is the predictability of the stages that can be experienced. For this purpose, many disciplines approach the subject from different perspectives and classify them on enterprise and entrepreneurship. Entrepreneur typologies are based on the classification of entrepreneurs. There are two types of entrepreneurs typology in which the studies on this subject are combined. These are “Craftsmen Entrepreneur” and “Opportunistic Entrepreneur” typologies. In this study, the determination of entrepreneurial typology of Turkish entrepreneurs in Turkey and Germany, had been aimed to demonstrate the similarities and differences between them. For this purpose, with 100 entrepreneurs from Germany and 100 from Turkey made a total of 200 data were collected from a survey of entrepreneurs. “Impact of Business Establishment Reasons” and “Participation in Entrepreneurial Expressions” scales were used to collect data. As result of analysis conducted with different parameters, the entrepreneurs in Turkey have much more opportunistic entrepreneur features, while the Turkish entrepreneurs in Germany had been found to have the characteristics of craftsman entrepreneur.

Keywords: *Entrepreneur, Entrepreneurship, Entrepreneur Typologies, Craftsmen Entrepreneur, Opportunistic Entrepreneur*

JEL Classification: *L26, L29, L53*

*This article is derived from the PhD thesis titled “Typology and Comparison of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey”, accepted by the Social Sciences Institute of Suleyman Demirel University

** Dr., dr1240201073@gmail.com

*** Prof.Dr., kayalar444@gmail.com, Mehmet Akif Ersoy University Social Sciences Institute

Almanya ve Türkiye’deki Türk Girişimci Tipolojisi ve Karşılaştırması

Öz

Neredeyse tüm ülke ekonomileri için büyük önem taşıyan girişimcilik konusunda, başlangıç aşamasından itibaren girişimcinin başarıya ulaşabilme olasılığını artırabilecek yöntemler bilimsel olarak araştırılmaktadır. Girişim ve girişimci özelliklerinden hareketle yapılan araştırmalarda temel hedef noktası, yaşanabilecek evrelerin öngörülebilir olmasıdır. Bunun için birçok bilim dalı konuya farklı bakış açıları ile yaklaşmakta, girişim ve girişimcilik konusunda sınıflandırmalar yapılmaktadır. Girişimci tipolojileri, girişimcilerin sınıflandırılabilmesi esasına dayanmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların birleştiği iki girişimci tipolojisi bulunmaktadır. Bunlar “esnaf girişimci” ve “fırsatçı girişimci” tipolojileridir. Bu çalışmada Türkiye’deki girişimciler ile Almanya’daki Türk girişimcilerin girişimci tipolojilerinin belirlenmesi, aralarındaki benzerlik ve farkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’den 100 ve Almanya’dan 100’er Türk girişimci olmak üzere toplam 200 girişimci ile anket çalışması yapılarak veriler toplanmıştır. Verileri toplamak için İşletme Kuruluş Nedenlerinin Etkisi ve Girişimcilikle İlgili İfadelere Katılma ölçekleri kullanılmıştır. Farklı parametrelerle yapılan analizler sonucunda, Türkiye’deki girişimciler çok daha fazla “fırsatçı girişimci” özelliklere sahipken, Almanya’daki Türk girişimcilerin “esnaf girişimci” özelliklerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimci, Girişimcilik, Girişimci Tipolojileri, Esnaf Girişimci, Fırsatçı Girişimci*
JEL Sınıflandırılması: *L26, L29, L53*

Introduction

Entrepreneurship, which is considered to be the main factor of economic development, has increased its popularity after 1980s, despite the fact that it is conceptually known for years. Entrepreneurship is an important actor in many economic issues, such as the ability to create a solution to the rising unemployment problem, changes in the economic conjuncture, directing economic resources to areas that can be used more efficiently and to increase productivity, and promote competition. For this reason, entrepreneurship is in the interest of many scientific disciplines and many academic studies are carried out in order to increase the probability of success in entrepreneurship.

Entrepreneurship is a dynamic force in the development of the country's economy. In this respect, entrepreneurship is a vital part of the economic system. It is important to know the entrepreneurial typology of entrepreneurship in addition to the factors such as knowledge, courage, ability and creativity of the entrepreneur in terms of success, especially in terms of the evaluations to be made during the start-up period. In this study, the determination of the typology of Turkish entrepreneurs in Germany together with the determination of the typology of entrepreneurs in Turkey, to reveal the similarities and differences between Turkish entrepreneurs in both countries in terms of typology is designated as a primary goal. In the study where qualitative and quantitative research methods are used in combination, questionnaire method was used to collect data. The study was limited to the businesses in Ankara and to a few provinces where Turks live in Germany intensively.

In the literature in the field of entrepreneurship in Turkey, it did not reveal too much work for typology of entrepreneurship. While there have been many studies on the characteristics of entrepreneurs or enterprises, it has been found that entrepreneur typologies are an unexamined subject. It is thought that researching the entrepreneurial typologies which are known to have an effect on the strategies of enterprises and further academic studies on the subject will increase the success of the new initiatives.

1. Literature Review

Entrepreneurship increases the demand for labor force from the economic point of view, accelerates the economic development, leads to the emergence of new branches of industry, supports the increase in the level of social income and distribution to a wider audience. At the same time, it is functional in strengthening the middle-income group and in reducing the gaps in development levels among the regions (İlhan, 2005, pp. 217-248; Carree and Thurik, 2003, pp. 437-471; Van Praag and Versloot, 2007, pp. 351-382; Özkul and Dulupçu, 2007, pp. 67-92).

From a social perspective, entrepreneurship has some functional aspects. Contributing to the improvement of quality of life by offering the produced innovative goods and services for the benefit of society and initiating an innovative and exchangeive process in the social structure are some of them (Acs and Varga, 2005, pp. 323-334; Bozkurt et al., 2012, pp. 1-27).

In this context, entrepreneurship, as in many countries the importance in Turkey it is increasing every day. The entrepreneurship policy, which has been considered as an addition to SME policies in the past years, has now begun to be regarded as a separate policy. Within the framework of the Tenth Development Plan preparations, the establishment of a specialization commission separate from the SMEs for entrepreneurship and the opening of a separate heading to entrepreneurship within the scope of the plan are important indicators. Within this scope, "Entrepreneurship Strategy and Action Plan 2015-2018" prepared by KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development and Promotion Administration) has been put into effect by publishing the Official Gazette dated 01.01.2015 and numbered 29403.

It can be seen that there is no common framework in the literature about the basic characteristics of entrepreneurs. The very different personality traits of people can be shown as the main reason for this. When we look at researches related to the subject, some characteristics of entrepreneurs; innovative and creative (Schumpeter, 1954; Thompson, 1999, pp. 209-224; Hisrich et al., 2005), risk-taking (McClelland, 1961, Hull et al., 1980, p. 11, Thompson, 1999, pp. 209-224, Hisrich et al., 2005, Bozkurt and Alparslan, 2013, pp. 7-28), initiative-driven (Schumpeter, 1954), success-oriented (McClelland, 1961; Hansemark, 1998, pp. 28-50; Kutanis, 2006), leadership-oriented (Hull et al., 1980, p. 11; Raposo et al., 2008, pp. 405-418), change-driven (Hisrich, 2005). Apart from these, many features such as finding resources, creating value, creating network connections, having knowledge and skills, creating capital, having ambition, having a passion for autonomy and being self-employed are included in the research. Entrepreneurial features and qualifications of initiatives are important in order to be able to predict in advance the strategies that must be implemented in order for new initiatives

to achieve success. In addition to personal experience, knowing what others are experiencing and presenting will increase the likelihood of success.

The fact that the entrepreneurial characteristics are very different makes it difficult to classify them. At this point entrepreneur typologies are engaged. The meaning of the typology word, the classification of objects according to their types, provides a way of organizing diversity (Woo et al., 1991, p. 95). The fact that the entrepreneurs are a heterogeneous group led to the emergence of different entrepreneurial types in the literature and they were classified within different types and subgroups. Some researchers have developed different typologies by examining the demographic characteristics of entrepreneurs, some of them psychologically, some by examining their entrepreneurial characteristics in terms of work and management strategy (Rauch and Frese, 2000, p. 118). The development of a single typology definition covering all entrepreneurs or a classification of boundaries is not possible because entrepreneurs have different personality traits. Entrepreneurs can have more than one classification due to their various characteristics. Typologies provide a basis for understanding the values of entrepreneurs, their thinking systems, general activities, pre-action movements, and analyzing their applications (Filion, 1998, p. 3). The decisions taken by the entrepreneurs directly or indirectly affect the type of strategy they follow. Since the entrepreneur has an active role in the making-decision processes of the enterprise, the entrepreneur type has a significant impact on the business strategies (Dinçer et al., 2012, pp. 257). In this context, the identification of entrepreneur typologies gains more value. Although it is difficult to form a well-defined set of features to classify entrepreneurship (Siu, 1995, pp. 53-54), there are different typology definitions based on some features of entrepreneurs in the literature. The most well-known classification among these typologies is the classification of "craftsmen entrepreneur" and "opportunistic entrepreneur" by Smith (1967). The type of craftsmen entrepreneur describes the entrepreneur who has low level of education and training, social awareness and low participatory level, inadequate to combat social environment and financial resources limited. In the opportunistic type of entrepreneur there is defined a type of entrepreneur who has a higher education, higher social awareness and participation, more confidence in coping with the social environment, consciousness and orientation towards the future and innovations, able to use different financial resources and develop different strategies (Smith and Miner, 1983, p. 326).

2. Entrepreneurial Typologies

The entrepreneur typology is related to the evaluation of the individual's personality traits and their mental and physical aspects. Personality characteristics vary widely among individuals. Therefore, the reasons such as the fact that there are serious differences between the causes and consequences of individual behaviors make it difficult to make typological classification based on the characteristics of the individual. In the classification of entrepreneur typology, it is understood that the individual's internal and external behaviors and thoughts play a role together with the physical, psychological and characteristic features of the individual. For this reason, besides the variables such as knowledge and education of the individual in the classification made for entrepreneurship typologies, personality traits also emerge as a variable that should be emphasized. One of the common characteristics of individuals who have an entrepreneurial spirit is their high level of desire for success. It is seen that these individuals who exhibit open approaches to innovativeness generally do not like routine jobs and are more open to unusual thoughts and ideas. Innovation, which is the most important definition of entrepreneurship, provides enabling in the sustainability of competitive advantage in terms of entrepreneurship and business. Moreover, this situation brings the entrepreneur to an effective actor in global markets (Öğüt et al., 2006, p. 432).

The most well-known classification among these typologies is the classification of "craftsmen entrepreneur" and "opportunistic entrepreneur" by Smith (1967). The type of craftsmen entrepreneur describes a low level of education, a low level of social awareness and a low level of participatory skills, a sense of incompetence in combating the social environment, and the limited financial resources. In the opportunistic type of entrepreneur who has a higher education and training, higher social awareness and participation, more confidence in coping with the social environment, awareness and orientation towards the future and innovations, (Smith and Miner, 1983, p. 326).

Craftsmen entrepreneurs prefer a more rigid business structure, while opportunistic entrepreneurs prefer a more flexible business structure. Businesses managed by craftsmen entrepreneurs are entrepreneurs who produce smaller products, procure production vehicles from where they are generally, use local and regional product markets, and be more rigid against consumer group changes. Businesses Enterprises managed by opportunistic entrepreneurs target the global markets and their product range is wide (Rauch and Frese, 2000, p. 118; Özkul, 2008, p. 133).

Different entrepreneurial typology distinctions have been made after the entrepreneur typology created by Smith. But the basis of these distinctions is also based on the distinction of

craftsmen/ opportunistic entrepreneurs made by Smith. Smith identified key features for types of craftsmen entrepreneurs and opportunistic entrepreneurs. These properties are given in Figure 1.

Figure 1: Essential Features of Entrepreneurship Titles

Entrepreneur	Craftsmen	Entrepreneur	Opportunistic
Education level	Low		High
Work Experience	High		Low
Management Experience	Low		High
Diversity of Financial Sources	Low		High
Business Structure	Solid Structure		Flexible Structure
Take Risk	Low		High
Seeing Opportunities	Low		High
Uncertainty Conditions	Bad		Good
Innovation Perspective	Low		High
Personal Structure	Solid		Flexible
Decision Making Process	Just Think of This Day		Past, Future, This Day as a Whole

Source: Dulupçu et al., 2007, p. 76.

3. Turkish Entrepreneurship in Germany

In this section, first of all, it is necessary to give information about the socio-economic outlook of Germany. Germany not only hosts ethnic entrepreneurs of Turkish origin, but also hosts entrepreneurs from many different nationalities. However, in order to better understand this situation, it is useful to look at the general table. At this point, the number of workers and sectoral distribution of enterprises is important.

Table 1: Distribution of Enterprises in Germany by Number of Workers

Sector	Number of Workers				Total
	0-9	10-49	50-249	250	
Information and Communication	118.463	9.815	2.658	509	131.445
Economic Services	193.747	16.175	5.521	1.464	216.907
Other services	220.776	11.060	2.044	374	234.254
Education	62.905	11.416	1.987	420	76.728
Real estate and Housing	162.672	3.593	489	64	166.818
Enegy	68.531	687	506	193	69.917
Service Industry	229.191	16.997	2.060	205	248.453
Construction Sector	349.862	36.058	3.271	260	389.451
Mining and Quarrying	1.539	484	115	17	2.155
Financial and Insurance services	65.543	1.994	1.175	781	69.493
Scientific and Technical services	488.767	26.971	3.889	653	520.280
Health and Social work	199.334	32.203	8.609	2.786	242.932
Arts and Entertainment	106.697	3.748	585	123	111.153
Water, Sewage and Waste	8.330	2.485	808	146	11.769
Maintenance and repair of motor vehicles	566.614	53.512	9.280	1.725	631.131
Traffic and Storage	93.663	16.629	3.726	632	114.650
Production	175.101	43.666	15.612	4.278	238.657
Total	3.111.735	287.493	62.335	14.630	3.476.193

Source: DeStatis, 2016

When the data in the table is examined, it is seen that the total number of enterprises in Germany is 3,476,193 as of 2016, and 631,131 (18.2%) enterprises and motor vehicles maintenance and repair sector take the first place in this total. 520,280 (15,0%) enterprises are in the second rank with the enterprises in the vocational, scientific and technical services sector and the construction sector is the third with 389,451 (11.2%). The mining and quarrying sector is in the last place with 2,155 (0.1%) enterprises. According to the 2016 data published by DeStatis, the total number of workers in all of these enterprises is 29.489.906. The group with the largest number of workers is the production sector.

Among the Turks living in Germany, a dynamic has formed to establish their own businesses since the 1990s. In the process of this dynamism, the increase in the desire for independent work stems from expectations for a different working and living environment. The

Turks, the largest ethnic group in Germany, have become a dynamo in Germany's ethnic economy for entrepreneurship. While the number of Turkish entrepreneurs was 26,000 in 1986, it increased to 68,000 in 2006 (Şen et al., 2008, pp. 406-407). In 2015, the number of self-employed Turks exceeded 80,000 (Şen, 2015, p. 6).

The European Association of Turkish Businessmen and Industrialists (EATBI), founded in 1992 and headquartered in Düsseldorf, continues its activities as an association. According to the association, the number of Turks who established their business in Germany by 2018 is close to 100,000. The annual turnover of these workplaces, where about 500,000 people are employed, is around 50 billion Euros. Until 2025, it is estimated that the number of establishments established by the Turks will reach 140,000 and the turnover of these enterprises will reach 70 billion Euros annually (EATBI, 2018).

4. Entrepreneurship in Turkey

Applied before the financial liberalization movement in Turkey closed economic model and the more preferred economic policies namely import substitution policy, causing the disintegration of the global competitive environment, mainly the business world, trying to maintain their profits they have achieved with the advantages of being able to dominate the current domestic market and an environment that avoids taking over risk because of the political and economic uncertainties they have found. In today's conditions, thanks to the effects that globalization has created, now distances have almost no importance. For this reason, an economic system has emerged in which neither the system nor the industry has to comply with the developing conditions that it can not exclude.

These developments have been said for Turkey's economy, so that Turkey also grasped the importance of entrepreneurship and especially with the contribution of both private sector organizations including the public, have been begun to be new studies in the field of entrepreneurship (Sönmez and Toksoy, 2014, p. 45).

Turkey, according to the proportions of the early entrepreneurs with growth potential, ranks 2nd among the 62 countries surveyed. The early stage entrepreneurship rate in Turkey is 17,4 percent in 2015, this rate has declined to 16,1 percent in 2016 and this proportion (16,1%), it is still considered the major economies were 14% higher than the average. According to the Global Entrepreneurship Monitor (GEM) survey, the decrease in the rate of entrepreneurship in Turkey in 2016, which resulted from male entrepreneurs, there was a decrease in participation in the early stages of entrepreneurial activity of men in 2016, it occurred an increase of women entrepreneurs in Turkey and it is understood that they begin to show continuity in women's

entrepreneurial activity. Also, in terms of early stage entrepreneurial activity, Turkey, between the regional countries which has 16,1% rate. In this way, it is seen that Turkey have a higher than entrepreneurship rate from China (10,3%), India (10,6%) and Israel (11,3%) in Asia. Turkey is ranked 5th among the 65 GEM countries participating in the research. In addition, approximately 47% of the adult population in Mexico and India, thinking that entrepreneurs have high status in society, this ratio is 72% in Turkey (GEM, 2017).

5. Method

5.1. Purpose and Importance of Research

The main purpose of this study is to evaluate the Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey in terms of entrepreneurial typologies. Turkish entrepreneurs who immigrated to Germany or were born in Germany, because of their ethnic identity and the influence of the country in which they live with, in terms of entrepreneurship typologies have similarities and differences with Turkish entrepreneurs in Turkey. The discovery of these similarities and differences will lead to results that can increase the success rate of entrepreneurship in the future.

In this regard, in order to improve the achievement levels of entrepreneurship that has a very important place in terms of Turkey's economy, it is considered to be a necessity of making academic research on entrepreneurship typologies. According to typologies of entrepreneurs, comparing Turkish entrepreneurs in Turkey with entrepreneurs in developing countries, it will allow the existing situation to reveal on the subject, will provide important information about what can be done and steps that can then be discarded. For these reasons, in this study, situation of entrepreneurs in Turkey with Turkish entrepreneurs in Germany were discussed.

5.2. Scope and Sample of the Research

Research, with Turkish entrepreneurs in Germany and in Turkey were made for the comparison of Turkish entrepreneurs. For this purpose, from different regions of Ankara and Germany from different cities, the data collection work was carried out with Turkish entrepreneurs. Research areas include Turkey and Germany. In Turkish entrepreneurs in Turkey, the reason why to been selection of Turkish entrepreneurs from Ankara sample, the capital city of Turkey the fact that many businesses are operating in Ankara; The fact that Ankara is hosting the common business groups such as OSTIM (Middle East Industry Trade Center), GIMAT (Food and Consumable Products Wholesalers Site) and SITELER (furnishers' site).

In this research, Turkish entrepreneurs in Turkey and Germany constitutes a universe difficult to reach. For this reason, "entrepreneurs in Ankara" and "Turkish entrepreneurs living in two cities in Germany" were identified as the "set of research samples". The countries number of sampling was 100 and the sampling was composed of total 200 entrepreneurs. As a method, "criterion sampling" and "easily accessible sampling" techniques of the purposive sampling method were used. In the purposive sampling, the researcher uses his / her own judgment about who to choose, and determines the most appropriate ones for the purpose of the research. In this study, a sample was determined according to the criteria of "craftsmen" and "opportunistic" entrepreneur typologies. The main reason for this is that Turkish entrepreneurs generally have characteristics that are appropriate to these typologies. Therefore, purposeful sampling method is used.

5.3. Measuring Tools

In the study, two scales were used, namely the "Business Establishment Reasons" and "Participation in Entrepreneurial Expressions". These scales were used in the Master Thesis by Tulunay (2010). Tulunay (2010) states that these scales were developed by Kapu (2001) and Demircan (2000) and used with minor modifications. Permissions have been obtained for the use of scales in this study.

Prepared data collection tool consists of three parts. These are "The Impact of Business Establishment Reasons", "Participation in Entrepreneurial Expressions" and "Demographic Scale". The first section contains 25 items to measure the "The Impact of Business Establishment Reasons". These factors include items that measure the entrepreneur's willingness to innovate, his desire to establish a certain respectability, his desire to gain status and profit, his desire to make sense of his life and his traditional approach. According to the 5-Point Likert Scale for each item, "1-Not at all effective", "2-Not very effective", "3-Some effective", "4-Effective" and "5-Very effective" they were asked to respond. The items consist of expressions aimed at measuring which factors are more effective in establishing entrepreneurs and how motivated they are.

The second part of the questionnaire contains the items of Participation in Entrepreneurship-Related Statements, and it enables to measure the personality traits of the participants. It is aimed at revealing the determination and leadership behaviors of entrepreneurs in general. In this section consisting of 20 items, the participants were asked to answer again on the 5-point Likert Scale as 1-Strongly Disagree, 2-Disagree, 3-Undecided, 4-

Agree and 5-Strongly Agree. In the study analysis, take risk, solution focused, leadership, high communication skills and determination sub-dimensions were obtained.

5.4. Reliability of Scales

The Cronbach's Alpha validity analysis investigates whether the N material is homogeneous in the scale, whether it shows a holistic structure or not. Cronbach's Alpha value in the range of 0-1 is a coefficient that reveals the similarities and closeness of the substances. If the correlation between the questions is negative, the calculated Cronbach's Alpha coefficient is also negative. If this coefficient is negative, it causes deterioration of the reliability model. In other words, it means that the reliability of the scale used is impaired. The Cronbach's Alpha coefficient, which is based on the data obtained from the scale items, is interpreted as 0-1 (Kılıç, 2016, p. 48):

- If the alpha value is $0.00 \leq \text{Alpha} < 0.40$, the result is that the scale is not reliable. Accordingly, it is necessary to rearrange the items that make up the scale.
- If the alpha value is $0.40 \leq \text{Alpha} < 0.60$, the reliability of the scale is low. Substances must be rearranged or modified.
- If the alpha value is $0.60 \leq \text{Alpha} < 0.80$, the result is that the scale is quite reliable.
- If the alpha value is $0.80 \leq \text{Alpha} < 1.00$, its understood that a scale with a high degree of reliability is used.

In this study, data were collected by using two scales, namely the “Business Establishment Reasons” and the “Participation in Entrepreneurial Expressions”. The reliability analyzes of the scales were performed and cronbach’s Alpha values and the reliability of the scale based on alpha coefficients were given in Table 2.

Table 2: Scales and Reliability Analyzes

	Cronbach's Alpha	
	Turkey	Germany
Business Establishment Reasons	0,931	0,954
Openness to Innovation	0,900	0,899
Creating Prestige	0,865	0,930
Obtaining Status and Earnings	0,823	0,840
Defining his/her life	0,815	0,867
Traditionalism	0,795	0,815
Participation in Entrepreneurial Expressions	0,971	0,969
Take Risk	0,907	0,870
Solution Focused	0,893	0,878
Leadership	0,848	0,808
High Communication Skill	0,773	0,757
Determination	0,929	0,941

5.5. Hypothesis of Research

H1: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to level of education, there is a meaningful differentiation between levels of education.

H2: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to work experience there is a meaningful differentiation between work experience.

H3: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to management experience there is a meaningful differentiation between management experience.

H4: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to the level of risk there is a meaningful differentiation between level of take risk.

H5: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to view of innovation there is a meaningful differentiation between view of innovation.

H6: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany is meaningful different in terms of entrepreneurship trends.

H7: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, there are meaningful differences in terms of business establishment reasons.

H8: In Turkish entrepreneurs in Turkey is a meaningful relationship between entrepreneurial trend with the reasons for establishment a business.

H9: In Turkish entrepreneurs in Germany is a meaningful relationship between entrepreneurial trend with the reasons for establishment a business.

H10: Turkish entrepreneurs in Turkey, according to relationship between reasons for establishment a business with the entrepreneurial trend is different from Turkish entrepreneurs in Germany.

6. Findings and Comments

Table 3: Comparison of Educational Level of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey

	Country	N	Rank Average
Educational Status	Turkey	100	116,25
	Germany	100	84,75
	Total	200	
Educatioanl Status			
Mann Whitney U	3425,000		
Wilcoxon W	8475,000		
Z	-4,197		
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000		

In Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey has reached the conclusion according to education level that a statistically meaningful difference. These results, “H1: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to level of education, there is a meaningful differentiation between levels of education”, H1 hypothesis was accepted because the alpha value ($p < 0.05$) was less than 0,05.”

Table 4: Comparison of Work Experience of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey

	Country	N	Mean	Standart Daviation	Entrepreneur Type			
Work Experience	Turkey	100	2,69	1,002	Opportunistic Entrepreneur			
	Germany	100	3,05	1,226	Craftsmen Entrepreneur			
t-test								
		t	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference	%95 Confidence Interval of the Difference	
						Lower	Upper	
Work Experience	Equal Variances Assumed	-2,274	198	0,024	-0,360	0,158	-0,672	-0,048
	Equal Variances not Assumed	-2,274	190,464	0,024	-0,360	0,158	-0,672	-0,048

The results of the t-test analysis, the Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, between the work experience, which is statistically a meaningful difference ($p < 0.05$) has been concluded. Thus, "H2: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to work experience there is a meaningful differentiation between work experience" hypothesis was accepted.

Table 5: Comparison of Management Experience of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey

	Country	N	Mean	Standart Daviation	Entrepreneur Type			
Management Experience	Turkey	100	3,02	1,356	Opportunistic Entrepreneur			
	Germany	100	2,46	1,298	Craftsmen Entrepreneur			
t-test								
		t	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference	%95 Confidence Interval of the Difference	
						Lower	Upper	
Management Experience	Equal Variances Assumed	2,983	198	0,003	0,560	0,188	0,190	0,930
	Equal Variances not Assumed	2,983	197,629	0,003	0,560	0,188	0,190	0,930

The results obtained t-test analysis, according to management experiences between the Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, which is a statistically meaningful differentiation ($p < 0.05$) has been concluded. Thus, "H3: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to management experience there is a meaningful differentiation between management experience" hypothesis was accepted.

Table 6: Comparison of Level of the Risk of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey

	Country	N	Mean	Standart Daviation	Entrepreneur Type			
Level of the Risk	Turkey	100	2,72	1,393	Opportunistic Entrepreneur			
	Germany	100	3,08	1,346	Craftsmen Entrepreneur			
t-test								
		t	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference	%95 Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
Level of the Risk	Equal Variances Assumed	-1,858	198	0,065	-0,360	0,194	-0,742	0,022
	Equal Variances not Assumed	-1,858	197,765	0,065	-0,360	0,194	-0,742	0,022

The results of the t-test analysis, the Turkish entrepreneurs in Germany and in Turkey, in terms of level of the risk is not a statistically meaningful differentiation ($p > 0.05$) was concluded. Thus, "H4: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to the level of risk there is a meaningful differentiation between the level of risk" hypothesis was rejected.

Table 7: Comparison of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey According to View of Innovation

	Country	N	Mean	Standart Daviation	Entrepreneur Type			
View of Innovation	Turkey	100	2,57	1,358	Opportunistic Entrepreneur			
	Germany	100	3,10	1,275	Craftsmen Entrepreneur			
t-test								
							%95 Confidence Interval of the Difference	
		t	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference	Lower	Upper
View of Innovation	Equal Variances Assumed	-2,845	198	0,005	-0,530	0,186	-0,897	-0,163
	Equal Variances not Assumed	-2,845	197,227	0,005	-0,530	0,186	-0,897	-0,163

The results of the t-test analysis, the Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, between the view of innovation, which is statistically a meaningful difference ($p < 0.05$) has been concluded. Thus, "H5: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, according to view of innovation there is a meaningful differentiation between view of innovation" hypothesis was accepted.

Table 8: Comparison of Participation in Entrepreneurial Expressions of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey

		T	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference
Participation in Entrepreneurial Expressions	Equal Variances Assumed	0,666	198	0,506	0,07200	0,10811
	Equal Variances not Assumed	0,666	196,121	0,506	0,07200	0,10811
Take Risk	Equal Variances Assumed	-0,107	198	0,915	-0,01500	0,14049
	Equal Variances not Assumed	-0,107	191,181	0,915	-0,01500	0,14049
Solution Focused	Equal Variances Assumed	1,755	198	0,081	0,17600	0,10027
	Equal Variances not Assumed	1,755	197,927	0,081	0,17600	0,10027
Leadership	Equal Variances Assumed	-0,062	198	0,950	-0,00667	0,10697
	Equal Variances not Assumed	-0,062	193,608	0,950	-0,00667	0,10697
High Communication Skill	Equal Variances Assumed	1,221	198	0,224	0,13000	0,10648
	Equal Variances not Assumed	1,221	192,101	0,224	0,13000	0,10648
Determination	Equal Variances Assumed	0,524	198	0,601	0,06333	0,12082
	Equal Variances not Assumed	0,524	197,411	0,601	0,06333	0,12082

As shown in Table 8, Turkish entrepreneurs in Germany with entrepreneurs in Turkey is not a statistically meaningful difference between entrepreneurship trends ($p > 0.05$) were detected. In the sub-dimensions of the scale, no meaningful difference was found between Turkish entrepreneurs in both countries. Thus, "H6: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany is meaningful different in terms of entrepreneurship trends" hypothesis was rejected.

Table 9: Comparison of Turkish Entrepreneurs in Germany and Turkey, according to Impact of Business Establishment Reasons

		t	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference
The Impact of Business Establishment Reasons	Equal Variances Assumed	-2,347	198	0,020	-0,20800	0,08862
	Equal Variances not Assumed	-2,347	191,028	0,020	-0,20800	0,08862
Openness to Innovation	Equal Variances Assumed	-3,149	198	0,002	-0,38000	0,12066
	Equal Variances not Assumed	-3,149	197,924	0,002	-0,38000	0,12066
Creating Prestige	Equal Variances Assumed	-1,098	198	0,273	-0,09750	0,08879
	Equal Variances not Assumed	-1,098	182,119	0,274	-0,09750	0,08879
Obtaining Status and Earnings	Equal Variances Assumed	0,055	198	0,956	0,00500	0,09037
	Equal Variances not Assumed	0,055	190,593	0,956	0,00500	0,09037
Defining his/her life	Equal Variances Assumed	-2,353	198	0,020	-0,25000	0,10624
	Equal Variances not Assumed	-2,353	195,152	0,020	-0,25000	0,10624
Traditionalism	Equal Variances Assumed	-2,006	198	0,046	-0,40000	0,19937
	Equal Variances not Assumed	-2,006	197,993	0,046	-0,40000	0,19937

As shown in Table 9, between Turkish entrepreneurs in Turkey and Germany in terms of business establishment reasons is a statistically meaningful difference ($p < 0.05$) was determined. The sub-dimensions of the scale show that there is a statistically meaningful

difference between the Turkish entrepreneurs in both countries in terms of openness to innovation, defining his/her life and traditionalism sub-dimensions ($p < 0.05$). There was no meaningful difference ($p > 0,05$) in terms of creating prestige and obtaining status and earnings sub-dimensions of the scale. Thus, "H7: With Turkish entrepreneurs in Turkey between Turkish entrepreneurs in Germany, there are meaningful differences in terms of business establishment" hypothesis was accepted.

Table 10: The Correlation between Business Establishment Reasons with Participation in Entrepreneurial Expressions of Turkish Entrepreneur in Turkey

	The Impact of Business Establishment Reasons	Openness to Innovation	Creating Prestige	Obtaining Status and Earnings	Defining his/her life	Traditionalism	Participation in Entrepreneurial Expressions	Take Risk	Solution Focused	Leadership	High Communication Skill	Determination
The Impact of Business Establishment Reasons	1											
Openness to Innovation	,926**	1										
Creating Prestige	,896**	,733**	1									
Obtaining Status and Earnings	,682**	,504**	,614**	1								
Defining his/her life	,878**	,765**	,793**	,470**	1							
Traditionalism	0,016	-0,083	-0,132	-0,005	-0,020	1						
Participation in Entrepreneurial Expressions	,375**	,422**	,280**	,308**	,290**	-0,193	1					
Take Risk	,296**	,374**	,215*	,256*	0,171	-,236*	,935**	1				
Solution Focused	,343**	,371**	,272**	,267**	,299**	-0,194	,943**	,848**	1			
Leadership	,444**	,462**	,345**	,303**	,394**	-0,089	,908**	,770**	,862**	1		
High Communication Skill	,288**	,272**	,214*	,338**	,246*	-0,105	,834**	,666**	,809**	,779**	1	
Determination	,375**	,432**	,269**	,304**	,284**	-0,191	,967**	,893**	,857**	,851**	,779**	1

It was concluded that there is a high and positive relationship between participation in entrepreneurial expressions and impact of business establishment reasons. This result shows that participation in entrepreneurial expressions to be under the influence of more impact of business establishment reasons as their entrepreneurial tendencies increase. Similarly, participation in entrepreneurial expressions of entrepreneurs are increasing as the impact of business establishment reasons increase. Thus, “H8: In Turkish entrepreneurs in Turkey is a meaningful relationship between entrepreneurial trend with the reasons for establishment a business” hypothesis was accepted.

Table 11: The Correlation between Business Establishment Reasons with Participation in Entrepreneurial Expressions of Turkish Entrepreneur in Germany

	The Impact of Business Establishment Reasons	Openness to Innovation	Creating Prestige	Obtaining Status and Earnings	Defining his/her life	Traditionalism	Participation in Entrepreneurial Expressions	Take Risk	Solution Focused	Leadership	High Communication Skill	Determination
The Impact of Business Establishment Reasons	1											
Openness to Innovation	,941**	1										
Creating Prestige	,926**	,807**	1									
Obtaining Status and Earnings	,816**	,750**	,671**	1								
Defining his/her life	,918**	,797**	,847**	,702**	1							
Traditionalism	0,083	-0,031	-0,019	-0,054	0,151	1						
Participation in Entrepreneurial Expressions	0,183	,275**	0,129	0,118	0,092	-0,093	1					
Take Risk	0,132	,223*	0,090	0,073	0,057	-0,135	,941**	1				
Solution Focused	,254*	,313**	,224*	0,162	0,173	-0,075	,933**	,853**	1			
Leadership	0,128	,244*	0,059	0,053	0,033	-0,063	,928**	,850**	,842**	1		
High Communication Skill	0,178	,216*	0,165	0,088	0,115	0,002	,860**	,794**	,831**	,755**	1	
Determination	0,153	,255*	0,079	0,129	0,058	-0,095	,943**	,837**	,806**	,862**	,747**	1

It was concluded that there is not a relationship between participation in entrepreneurial expressions and impact of business establishment reasons. These results “H9: In Turkish entrepreneurs in Germany is a meaningful relationship between entrepreneurial trend with the reasons for establishment a business” the H9 hypothesis was rejected because the alpha value ($p > 0.05$) was more than 0,05.

Table 12: Comparison of Turkish Entrepreneur in Turkey and Germany in terms of the relationship between reasons for establishment a business with the entrepreneurial trend

		t	df	Sig. (2-Tailed)	Mean Difference	Std.Error Difference
The Impact of Business Establishment Reasons	Equal Variances Assumed	-2,347	198	0,020	-0,20800	0,08862
	Equal Variances not Assumed	-2,347	191,028	0,020	-0,20800	0,08862
Openness to Innovation	Equal Variances Assumed	-3,149	198	0,002	-0,38000	0,12066
	Equal Variances not Assumed	-3,149	197,924	0,002	-0,38000	0,12066
Creating Prestige	Equal Variances Assumed	-1,098	198	0,273	-0,09750	0,08879
	Equal Variances not Assumed	-1,098	182,119	0,274	-0,09750	0,08879
Obtaining Status and Earnings	Equal Variances Assumed	0,055	198	0,956	0,00500	0,09037
	Equal Variances not Assumed	0,055	190,593	0,956	0,00500	0,09037
Defining his/her life	Equal Variances Assumed	-2,353	198	0,020	-0,25000	0,10624
	Equal Variances not Assumed	-2,353	195,152	0,020	-0,25000	0,10624
Traditionalism	Equal Variances Assumed	-2,006	198	0,046	-0,40000	0,19937

	Equal Variances Assumed	-2,006	197,993	0,046	-0,40000	0,19937
Participation in Entrepreneurial Expressions	Equal Variances Assumed	0,666	198	0,506	0,07200	0,10811
	Equal Variances not Assumed	0,666	196,121	0,506	0,07200	0,10811
Take Risk	Equal Variances Assumed	-0,107	198	0,915	-0,01500	0,14049
	Equal Variances not Assumed	-0,107	191,181	0,915	-0,01500	0,14049
Solution Focused	Equal Variances Assumed	1,755	198	0,081	0,17600	0,10027
	Equal Variances not Assumed	1,755	197,927	0,081	0,17600	0,10027
Leadership	Equal Variances Assumed	-0,062	198	0,950	-0,00667	0,10697
	Equal Variances not Assumed	-0,062	193,608	0,950	-0,00667	0,10697
High Communication Skill	Equal Variances Assumed	1,221	198	0,224	0,13000	0,10648
	Equal Variances not Assumed	1,221	192,101	0,224	0,13000	0,10648
Determination	Equal Variances Assumed	0,524	198	0,601	0,06333	0,12082
	Equal Variances not Assumed	0,524	197,411	0,601	0,06333	0,12082

Table 12 shows that there is a statistically meaningful difference according to business establishment for Turkish entrepreneurs in the two countries ($p < 0.05$). On the other hand, there is no statistically significant difference in terms of entrepreneurial tendencies ($p > 0.05$). When the sub-dimensions were examined, it was found that there was a statistically significant difference between the sub-dimensions of business establishment reasons, “openness to

innovation”, “defining his/her life” and “traditionalism” sub-dimensions of Turkish entrepreneurs in both countries ($p < 0.05$), and there was no significant difference between other sub-dimensions. When the group statistics are examined, Turkish entrepreneurs in Germany, business establishment reasons as for "openness to innovation", "defining his/her life" and "traditionalism" shows that average score subscales were higher than entrepreneurs in Turkey. These results, according to entrepreneurs in Turkey Turkish entrepreneurs in Germany reveals that they were more under the influence in terms of business establishment reasons. In the sub-dimensions of entrepreneurship tendency, there was no statistically significant difference between the Turkish entrepreneurs in both countries ($p > 0.05$). Thus, “H10: Turkish entrepreneurs in Turkey, according to relationship between reasons for establishment a business with the entrepreneurial trend is different from Turkish entrepreneurs in Germany” hypothesis was accepted.

7. Conclusion and Recommendations

Entrepreneur and entrepreneurship are the dynamos of national economies. In the economic systems of the world countries, especially small and medium-sized enterprises are over 95%. The fact that 99% of the public enterprises in 28 European countries, excluding forestry, fishery and financial services, are small and medium-sized enterprises (Muller et al., 2016) clearly show the importance of entrepreneurship in economic systems.

Entrepreneurs in Turkey, as increases between difference of educational levels, it increases of meaningful differences between the business establishment reasons. The higher the education level, the higher the average score for the business establishment reasons. Similarly, the increase in education levels leads to an increase in the averages of participation in entrepreneurial expressions related to entrepreneurship. In terms of level of education of Turkish entrepreneurs in Germany did not have a significant effect on the averages of business establishment reasons. On the other hand, it has been concluded that educational levels have a significant effect on the averages of participation in entrepreneurial expressions, and that average scores increase as the level of education increases.

In terms of work experiences, between entrepreneurs in Turkey and Germany have reached the conclusion that a statistically meaningful differentiation. According to a study conducted in (by time spent in previously work), entrepreneurs in Turkey of "opportunistic entrepreneur", while the Turkish entrepreneurs in Germany "craftsmen entrepreneur" that has been found to be more trends.

Turkish entrepreneurs in Germany in terms of management experience were found to be statistically meaningful differentiation according to entrepreneurs in Turkey. As a result of the analyzes conducted according to management experience, entrepreneurs in Turkey are "opportunistic entrepreneur", while Turkish entrepreneurs in Germany are "craftsmen entrepreneur" that have been identified. According to management experience, entrepreneurs in Turkey have more management experience from Turkish entrepreneurs in Germany. Therefore, entrepreneurs in Turkey have more opportunistic entrepreneur features. In terms of management experience of Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, about business establishment reasons and participation in entrepreneurial expressions were statistically no meaningful difference.

Entrepreneurs show that if they can take high risks, have more characteristics of being an "opportunistic entrepreneur", while they take less risk, they have the characteristics of being a "craftsmen entrepreneur". In this study, the results for analysis approach to risk taking entrepreneurs, entrepreneurs in Turkey, was understood to be close to take more risk by Turkish entrepreneurs in Germany. Thus, it has been found that they show more characteristics of being an "opportunistic entrepreneur". Turkish entrepreneurs in Germany prefer to take less risk, which shows that they show more "craftsmen entrepreneur" characteristics. In terms of the economic and political structures of both countries, it is seen that Turkish entrepreneurs in Germany, which has a more stable economic and political structure, avoid more than taking risks. In contrast, entrepreneurs in Turkey tend to be closer to risk-taking is considered to be a meaningful result. Entrepreneurs in Turkey are taking risk much more from Turkish entrepreneurs in Germany because of the many factors are available them around that require risk-taking.

Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, according to perspectives of innovation has been reached the conclusion that a statistically meaningful differentiation. For entrepreneurs perspective of innovation is important in terms of revealing which of the entrepreneurial features they have, "craftsmen entrepreneur" or "opportunistic entrepreneur". Entrepreneurs in Turkey in terms of innovation perspectives "opportunistic entrepreneur", while the Turkish entrepreneurs in Germany has been determined that show more "craftsmen entrepreneur" characteristics. Turkish entrepreneurs in Germany have an approach to managing their available situation. In contrast, entrepreneurs in Turkey innovate and demonstrate a more open attitude to innovation. Also they follow changes in the market more stringent. In terms of openness to innovation, it was found that there was no statistically meaningful difference between the

entrepreneurs in both countries regarding the business establishment reasons and participation in entrepreneurial expressions.

According to analysis of tend to entrepreneurship among Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, there was no significant difference statistically significant. The main reason for this is that the entrepreneurial qualities become more universal every day. Due to the rapid development of communication environments, the pace of globalization has increased and societies have become more affected from each other. Another reason why no meaningful difference was found was that the traditional Turkish family structure was also valid among Turks living in Germany. In terms of business establishment reasons for Turkish entrepreneurs in Turkey and Germany it has reached the conclusion that there is a statistically meaningful difference between two countries. The average value of Turkish entrepreneurs in Germany are significantly higher than the average value of entrepreneurs in Turkey. Thanks to these results, according to business establishment reasons, Turkish entrepreneurs in Germany have been stayed under the influence of business establishment reasons more than entrepreneurs of Turkey. The sub-dimensions of the business establishment reasons, according to "openness to innovation", "defining his/her life" and "traditionalism", Turkish entrepreneurs in Germany have higher average scores than entrepreneurs in Turkey. Turkish entrepreneurs in Germany in these sub-dimensions have higher with an average according to entrepreneurs in Turkey, Turkish entrepreneurs in Germany, in particular it can be attributed to the influence of the culture they live in growing confusion. This is because, on the one hand the impact of the process of grow-up, which requires high commitment to Turkish family traditions, on the one hand, and the influence of German culture in the education and social life environments, may have caused them to be more connected to the traditional structure. In addition, the social environment in which they are located may also be effective in their openness to innovation.

The relationship between the business establishment reasons with entrepreneurial tendencies in Turkey as a result of the analyzes conducted that with positive trends in business establishment reasons it is been concluded that there is a high level of relations. Turkish entrepreneurs in Turkey, as entrepreneurial trends are increased also business establishment reasons are increased. A different result was obtained for Turkish entrepreneurs in Germany. It has been determined that there is no meaningful relationship between the entrepreneurial tendencies of the Turkish entrepreneurs in Germany and business establishment reasons. In terms of Turkish entrepreneurs, there is no meaningful relationship between business establishment reasons and entrepreneurship trends. With these results obtained, entrepreneurs

in Turkey according to Turkish entrepreneurs in Germany, entrepreneurs in Turkey evaluate with together business establishment reasons and entrepreneurship trends.

In the study's focal point, as a result of analysis for determining the relationship between business establishment reasons with entrepreneurial trends of Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey, it was determined that there was a meaningful difference among business establishment reasons with entrepreneurial trends of entrepreneurs in two countries. Turkish entrepreneurs in Germany according to entrepreneurs in Turkey showed a higher level of participation business establishment reasons. In Turkish entrepreneurs in both countries, it was concluded that there are meaningful differences in terms of “openness to innovation”, “defining his/her life” and “traditionalism” dimensions from the sub-dimensions of business establishment reasons. These results coincide with the analyzes conducted separately for Turkish entrepreneurs in both countries.

As a result, when viewed according to entrepreneurial typologies between entrepreneurs in Turkey and Turkish entrepreneurs in Germany, according to entrepreneurship trends and business establishment reasons, it was concluded that there are statistically meaningful difference. The difference between education levels and educational systems in countries, differences in income levels, differences in the social environment, and the economic level of countries can be considered as the main reasons for this difference. In addition, reasons such as people's desire to have a good social status in society and to gain dignity and to want to earn more, may vary according to the environment they are grown up and this situation is reflected in the entrepreneurial typologies.

For entrepreneurship, making separate specialized commissions studies in Development Plan, putting KOSGEB Entrepreneurship Strategy and Action Plan preparation and practicing on behalf of entrepreneurs are positive and encouraging developments in Turkey. For Turkey's economy, it is steps that can lead to positive results in the short and long term. In order to improve the level of entrepreneurship and increase the level of success, the following recommendations have been deemed appropriate:

- ✓ The more important it is to produce policies for entrepreneurship, the more practical is the implementation of the policies and the monitoring and supervision of the implementation.
- ✓ When the researches about entrepreneurship typologies are examined, it is seen that the main goal is to increase the probability of success of the initiative from the idea and start-up process. In this way, it can be suggested that entrepreneurship typologies should be given to students as a separate course.

✓ It is thought that the fact that university youth, who are the potential entrepreneurs of the future, to be informed more about entrepreneurship, and especially the introductions to the young entrepreneurs will provide an important motivation to increase entrepreneurship.

✓ It is thought that the realistic and positive use of visual and social media tools will be of great benefit in order to encourage people to entrepreneurship. Success stories motivate both entrepreneurs to achieve better things and increase the motivation of those who think about being entrepreneurs. The actual processes, starting from how the idea was born, until it is achieved in a concrete way, will be an important guide for people who are thinking about experiencing similar processes.

References

- Acs, Z. J. and Varga, A. (2005). Entrepreneurship, Agglomeration and Technological Change. *Small Business Economics*, 24(3), 323-334.
- Bridge, S., O'Neil, K. ve Cromie, S. (1998). *Understanding enterprise, entrepreneurship and small business* (2nd ed.). Palgrave/Macmillan.
- Bozkurt, Ö.Ç., Kalkan, A., Koyuncu, O. and Alparlan, A. M. (2012). Development of Entrepreneurship in Turkey: A Qualitative Research on Entrepreneurs. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 1 (15), 1-27.
- Bozkurt, Ö.Ç. and Alparlan, A. M. (2013). Entrepreneurship Education with Characteristics to Be Found in Entrepreneurship: Entrepreneur and Student Opinions. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 8 (1), 7-28.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2015). *Scientific Research Methods*. (Enhanced 19th Edition), Pegem Akademi, Ankara.
- Carree, M. A. and Thurik, A. R. (2003). The Impact Of Entrepreneurship On Economic Growth. In *Handbook Of Entrepreneurship Research* (pp. 437-471). Springer US.
- Casson, M. (1990). *Internalisation Theory and Beyond*. University of Reading.
- Coulter, M. (2003). *Entrepreneurship in Action*. (2. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Demircan, N. (2000). An application on entrepreneurship and entrepreneurs personality traits. Graduate Thesis, Gebze Advanced Technology Institute, Institute of Social Sciences, Business Administration Dept., Gebze.
- Dinçer, M. A. M., Yıldırım, M. and Dil, E. (2012). A Research on the Effect of Entrepreneurial Type in Determining the Strategy of the Company. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 7 (2), 241-261.

- DeStatis, 2016, Unternehmensregister, Betriebe nach Beschäftigtenrößenklassen–2016, <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesamtwirtschaftUmwelt/UnternehmenHandwerk/Unternehmensregister/Tabellen/BetriebeBeschaeftigtengroessenklassenWZ08.html>, (29.08.2019).
- Dulupçu, M. A., Sungur, O., Demirgil, H., Senturk, C., Özkul, G. and Ezgn, A. (2007). Innovation, Cooperation and Entrepreneurship: Evaluation of the Attitudes of SMEs in the Western Mediterranean Region (Antalya-Burdur, Isparta, BBS TR61). TOBB Publications.
- EATBI, (2018). Entrepreneurship, <http://www.atiad.org/tr/basic-conduct/entrepreneurship/>, on February, 2018.
- Filion, L. J. (1998). Two Types of Entrepreneurs: The Operator and the Visionary: Consequences for Education. Montréal: École des hautes études commerciales, Working paper.
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM), (2017). 2016/17 Global Report. Global Entrepreneurship Research Association (GERA).
- Hansemark, O. C. (1998). The Effects of an Entrepreneurship Programme on Need For Achievement and Locus of Control of Reinforcement. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 4(1), 28-50.
- Hisrich, R., Peters, M. and Michael, S. D. (2005). Entrepreneurship, 6th. Boston: McGraw Hill, U.S.A.
- Hull, D. L., Bosley, J. J. ve Udell, G. G. (1980). Renewing The Hunt For The Heffalump: Identifying Potential Entrepreneurs By Personality Characteristics. Journal Of Small Business Management (Pre-1986), 18(000001), 11.
- Ilhan, S. (2005). Entrepreneur Profile in Elazığ in terms of Some Variables. Firat University Social Sciences Journal, 15 (1), 217-248.
- Kapu, H. (2001). Life and entrepreneurship values of entrepreneurs / managers living in Central and Southeastern Anatolia. Ph.D. Thesis, Marmara University Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, Istanbul.
- Karasar, N. (2014). Scientific Research Method: Concepts, Principles, Techniques. (26th Edition), Nobel Publishing, Ankara.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's Alfa Reliability Coefficient, Journal of Mood Disorders, 6 (1), 47-48.
- KOSGEB- Turkey Entrepreneurship Strategy and Action Plan 2015-2018
- Kuratko, D. F. ve Hodgetts, R. M. (2001). Entrepreneurship—A Contemporary Approach. New York, Delmer Publishing.
- Kutanis, Ö. R. (2006). Girişimci Kadınlar, Sakarya: Değişim Yayınları.

- McClelland, D. (1961) Achievement Motivation Economic Development Economic History Entrepreneurship
- Muller, P., Devnani, S., Julius, J., Gagliardi, D. ve Marzocchi, C. (2016). Annual Report on European SMEs, 2015-2016, (Ed. Karen Hope), European Union.
- Öğüt, A., Şendoğdu, A. and Yılmaz, N. (2006). Principles of Information Management in Terms of Entrepreneurship Typology. International Entrepreneurship Congress. Kyrgyzstan-Turkey Manas University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 25-27 May 2006, the 431-436, Bishkek.
- Özkul, G. and Dulupçu, M. A. (2007). The Impact of Personal Development on Entrepreneurial Teams: An Investigation in the Provinces of Antalya-Isparta. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 2 (2), 67-92.
- Özkul, G. (2008). Entrepreneurship Theories and Entrepreneurial Thrifts: An Investigation on the Entrepreneurs in Manufacturing Industry SMEs in Antalya-Burdur-Isparta Provinces (NUTS Level 2 TR61 Region). Master Thesis, Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences, Department of Economics, Isparta.
- Rauch, A. ve Frese, M. (2000). Psychological Approaches to Entrepreneurial Success: A General Model and An Overview of Findings. (Eds.) C.L. Cooper ve I.T. Robertson, *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, Chichester: Wiley, 101-142.
- Raposo, M., do Paço, A. ve Ferreira, J. (2008). Entrepreneur's Profile: A Taxonomy Of Attributes And Motivations of University Students. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(2), 405-418.
- Schumpeter, J. A. (1954). *History of Economic Analysis*, Oxford University Press.
- Sexton, D. L. ve Smilor, R. W. (1996). *Entrepreneurship 2000*. Kaplan Publishing.
- Siu, W. S. (1995). Entrepreneurial Typology: The Case of Ownermanagers in China. *International Small Business Journal*, 14(1), 53-64.
- Smith, N. R. ve Miner, J. B. (1983). Type of Entrepreneur, Type of Firm, and Managerial Motivation: Implications For Organizational Life Cycle Theory. *Strategic Management Journal*, 4(4), 325-340.
- Sönmez, A. and Toksoy, A. (2014). Entrepreneurship in Turkey and Turkish Entrepreneurs An Analysis Profile. *Management and Economics*, 21 (2), 41-58.
- Şen, F., Ulusoy, Y. and Şentürk, C. (2008). Turkish entrepreneurship in Germany and the European Union. *Journal of International Social Research*, 1 (2), 405-418.

- Şen, F. (2015). The European Union and the Economic Power of Turkish entrepreneurs in Germany and Turkey's Position in trade volume, Turkey-Europe Education and Scientific Research Foundation Publications, Research Project.
- Thompson, J. L. (1999). The World of The Entrepreneur–A New Perspective. *Journal of Workplace Learning*, 11(6), 209-224.
- Tulunay, L. (2010). Factors Affecting Entrepreneurship and Entrepreneur Profile: Istanbul-Kayseri-Van Examples. Master Thesis, Hacettepe University Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, Ankara.
- Ufuk, H. and Özgen, Ö. (2000). Socio-Cultural and Economic Profiles of Female Entrepreneurs: Ankara Case, Ankara: KOSGEB Publications.
- Van Praag, C. M. ve Versloot, P. H. (2007). What is The Value of Entrepreneurship? A Review of Recent Research. *Small Business Economics*, 29(4), 351-382.
- Woo, C. Y., Cooper, A. C. and Dunkelberg, W. C. (1991). The Development And Interpretation of Entrepreneurial Typologies. *Journal of Business Venturing*, 6(2), 93-114.

Ekonomik ve Sosyal Altyapı Yatırımları ile Bölgesel Gelir İlişkisi: Türkiye Örneği

Anna KIZILTAN*

Mustafa KIZILTAN**

Ahmet Burçin YERELI***

Geliş Tarihi (Received): 24.04.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 26.08.2019

Öz

Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi arttırıcı etkisi ile sıklıkla bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Yapılacak kamu harcamalarının niteliğine bağlı olarak ise ekonomi üzerinde farklı etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı Hansen (1965a, 1965b) tarafından önerilen kamu harcamaları sınıflandırmasını kullanarak Türkiye’de coğrafi bölgelere göre kamu altyapı yatırımları ile bölgesel gelir arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’nın Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı veri tabanı ve Türkiye İstatistik Kurumu’nun Bölgesel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) İstatistikleri kullanılarak 2004-2017 yılları için söz konusu ilişki test edilmiştir. Çalışmada belirtilen ilişkilerin test edilmesi için literatürde yaygın olarak kullanılan bir yöntem olan panel nedensellik analizi benimsenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları sosyal ve ekonomik kamu altyapı yatırım harcamalarının bölgelere göre farklı etkileri olduğunu göstermektedir. Bu sonuç varsayımlarımız ile de tutarlıdır. Bulgular tüm bölgelerde GSYH’deki artışın yine bölgesel düzeyde kamu tarafından yapılan ekonomik ve sosyal alt yapı harcamalarında anlamlı bir artışa neden olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Gelir, Ekonomik ve Sosyal Altyapı Yatırımları, Panel Veri Analizi*

* Dr., Sosyoekonomi Topluluğu, golovko.anna@gmail.com

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, mustafa.kiziltan@hacettepe.edu.tr

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, aby@hacettepe.edu.tr

Relationship Between Economic and Social Infrastructure Investments and Regional Income: Case of Turkey

Abstract

Public expenditures are commonly used as a fiscal policy tool because of their economic growth-enhancing effect. Based on the nature of public expenditures, there are different effects on economy. In this study, the public expenditures classification, proposed by Hansen (1965a, 1965b) is used. It is aimed to reveal the relationship between public infrastructure investments and regional income for geographical regions of Turkey. For this purpose, the relationship is tested by using the Sectoral Distribution of the Government Expenditures database of Strategy and Budget Ministry of Turkey and regional gross domestic product (GDP) statistics of Turkish Statistical Institute for 2004-2017. Panel causality analysis, which is a commonly used method in the literature, was adopted for testing the relationships mentioned in the study. The results of the analysis show that social and economic public infrastructure investment expenditures have different effects according to the regions. These result is also consistent with our preliminary assumptions. The findings suggest that the increase in GDP in all regions causes a significant increase in economic and social infrastructure expenditures made by the government at the regional level.

Keywords: *Regional Income, Social and Economic Infrastructure Investments, Panel Data Analysis*

Giriş

Akademik literatürde altyapının geliştirilmesine yönelik olarak yapılan kamu yatırım harcamalarının ekonomik etkileri sıklıkla incelenmektedir. Bu yatırımların, özel sektör için maliyet düşürücü etkileri nedeniyle pozitif dışsallıklara sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca hane halkları için bu tür yatırımların refah artırıcı özellikleri bulunmaktadır. Birçok ülkede kalkınma stratejilerinin bir parçası olarak büyük altyapı projelerine özel önem verilmektedir. Kamu altyapı yatırımları, 2000’li yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizlerden çıkış stratejisi olarak uygulanan kurtarma paketlerinin de bir parçası haline gelmiştir.

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulayan Barro (1990), kamunun yatırımlar yoluyla özel sektör faaliyetlerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Yapılan yatırımların emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin verimliliğini artırdığı vurgulanmaktadır. Altyapı yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi vurgulayan Aschauer (1989), kara ve havayolları ile su ve kanalizasyon sistemlerine yapılan yatırımların üretim verimliliği için önemli değişkenler olduğunu belirtmektedir. Aschauer (1989)’dan sonra literatürde bu alanda yapılan çalışmalarda önemli bir artış gözlenmiştir. Bu çalışmaların geniş özetini literatür taraması olarak sunan çalışmalar içinde Romp ve De Haan (2007) ile Pereira ve Andraz (2013), yapılan bir meta analiz çalışması için Elburz vd. (2017) ve bibliyometrik bir analiz için Kumari ve Sharma (2017a) öne çıkmaktadır.

Teorik olarak, yapılan yatırımlar sonucu sağlanan toplam ekonomik büyüme ile bölgelerin büyümeleri ve yakınsamaları her zaman eşit ve dengeli bir şekilde ortaya çıkmayabilir. Ülkeler için özellikle belli alanlarda ekonomik faaliyetlerin yığılması, aksine büyük bölgesel eşitsizliklere de neden olabilmektedir. Bu sebeple, bu çalışmanın amacı hem genel olarak ekonomik büyümenin hem de bu yönde bölgesel olarak yapılan kamu harcamalarının bölgesel eşitliğe katkı sağlayıp sağlamadıklarını incelemektir. Böyle bir analizi yapabilmek için farklı nitelikteki yatırımların Türkiye’deki bölgesel ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği coğrafi bölgeler düzeyinde değerlendirilecektir. Bunun için Rodríguez-Pose vd. (2012)’de olduğu gibi kamu yatırımlarının bölgelerin ekonomik büyümeleri konusundaki katkılarının, ele alınan kamu yatırımlarının türüne bağlı olup olmadığı hipotezi test edilecektir. Bu varsayım farklı yatırım kategorilerinin coğrafi olarak farklı etkilere sebep olacağını varsaymaktadır.

Türkiye’nin özellikle 2000’li yıllardan itibaren yakalamış olduğu büyüme eğiliminin altında yapmış olduğu önemli kamu yatırımlarının etkisi bulunmaktadır. Kamu altyapısının

güçlendirilmesi öncelikli politik hedeflerden birisi olarak görülmüştür. Farklı bölgelere yapılan kamu yatırımları hem ekonomik büyümeye katkı sağlamakta hem de birçok çalışmada (Gezici ve Hewings, 2004; Celbis ve Crombrugge, 2014; Karahasan vd., 2016; Öztürk, 2018) vurgulandığı gibi Türkiye'nin yaşamış olduğu bölgeler arası ekonomik gelişmişlik farklarını azaltma imkânı sağlamaktadır. Literatürdeki bölgesel ekonomik büyüme ile bölgesel kamu yatırımları ilişkisini inceleyen çalışmalara bir katkı sunmak amacıyla yapılan bu çalışma genel olarak Türkiye ve özel olarak Türkiye'deki yedi coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Bu anlamda bölgesel olarak yapılan farklı nitelikteki kamu yatırım harcamalarının bölgesel büyüme ile ilişkisini inceleyen çalışmanın bir sonraki bölümünde teorik ve ampirik literatür yer alacaktır. Bunun ardından ekonometrik yöntem ve veriler tanıtılacaktır. Ekonometrik analiz adımlarını ve elde edilen deneye dayalı sonuçların yorumlarını içeren dördüncü bölümden sonra yapılan tahminlemenin genel bir değerlendirmesi ve politika önerilerini içeren sonuç bölümü yer alacaktır.

1. Literatür Taraması

Literatürde kamu harcamalarının sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, diğer birçok çalışmada da tercih edilen Hansen (1965a, 1965b)'in kamu harcamaları için yaptığı sınıflandırma kullanılmış ve bölgesel harcamalar ekonomik ve sosyal altyapı harcamaları olarak ikiye ayrılmıştır. Bu tanıma göre; ekonomik altyapı harcamaları üretim faaliyetlerini doğrudan destekleyen harcamalardır. Diğer yandan sosyal harcamalar ise sosyal refahı doğrudan, üretim kapasitesini ise dolaylı olarak ve uzun vadede etkileme gücü olan harcamaları kapsamaktadır (Cutanda ve Paricio, 1994, 70-71). Bu genel açıklamadan sonra harcamaların neleri kapsadığına bakılacak olursa bunların doğrudan ve dolaylı etkiler daha iyi anlaşılacaktır.

Literatürde ekonomik altyapı harcamaları fiziksel harcamalar olarak tanımlanmakta ve ulaştırma (Chen ve Haynes, 2015; Eruygur vd., 2012; Farhadi, 2015; Kuştepelı vd., 2012; Maparu ve Mazumder, 2017; Mohmand vd., 2017; Pereira ve Andraz, 2011; Yu vd., 2012), enerji (Romano ve Scandurra, 2011) ile haberleşme ve iletişim (Röller ve Waverman, 2001) gibi fiziksel altyapıya yapılan yatırımların ülkelerin ekonomik büyümesini çeşitli şekillerde artırdığı gösterilmektedir.

Diğer taraftan sosyal altyapı yatırımları, beşerî sermayeye uzun dönemde katkı yapan sağlık ve eğitim harcamalarından oluşmaktadır. Bu alanlara yapılan yatırımlar yoksulluğun azaltılmasını ve işgücünün daha verimli çalışmasını, bu sayede de ekonomik gelişme ve refah

artışını sağlamaktadır. İyi bir eğitim ve sağlık altyapısı bölgesel ekonomik büyümenin önemli kaynakları arasında kabul edilmektedir.

İspanya için bir analiz yapan Cutanda ve Paricio (1994) eğitim, sağlık, refah ve kültür merkezleri gibi sosyal altyapı göstergelerinin yanında ulaştırma, iletişim, enerji ve su arzı alanında yapılan fiziksel yatırımları da incelemiştir. Onlara göre bölgelerin altyapıları arasındaki heterojenlik ve yapılan farklı yatırımlar bölgesel gelir farklılıklarının önemli nedenlerindedir.

Warner ve Liu (2006) girdi-çıktı modelleri kullanarak Amerika Birleşik Devletleri için eyaletler düzeyinde yaptıkları çalışmalarında, çocukların eğitiminin uzun dönemde beşerî sermayeye, istihdam ve büyümeye fayda sağladığını göstermişlerdir. Diğer yandan bölgesel eşitsizlikleri gidermede kamu sağlık harcamalarının etkisini Çin özelinde inceleyen Pan vd. (2013) ise yakınsama teorisi bağlamında konuyu ele almışlardır. Çalışmaları bölgesel sağlık harcamalarının ekonomik büyüme için uzun dönemde katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Hindistan için yaptıkları benzer bir çalışmada Dash ve Sahoo (2010) 1970-2006 dönemi için sosyal ve fiziksel altyapı yatırımlarının ekonomik gelişmeye etkisini analiz etmişler ve her iki alana yapılan yatırımların pozitif etkisi olacağını göstermişlerdir. Yine Hindistan için benzer bir analiz yapan Kumari ve Sharma (2017b) ise 1995-2013 dönemini incelemiştir. Bu çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri ile durağanlık için kısıtlanmamış vektör oto regresyon testi uygulanmıştır. Sosyal ve fiziksel yatırımların büyümeye olan etkisi ise Granger nedensellik modelleri ile incelenmiş ve pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Gerçekleşen önemli büyüme performansına rağmen Çin’de farklı bölgelerde şehirlerin altyapıları arasındaki eşitsizliklerin arttığını vurgulayan Wu (2010), böyle bir dengesizliğin kentlerin ekonomik büyümeleri üzerinde kısa, orta ve uzun vadeli etkileri olduğunu altını çizmiştir. Bu etkilerin görülmesi amacıyla gecikmeli değişkenler kullanarak yapmış olduğu analizinde altyapı yatırımlarının kentsel ekonomik performansla olan ilişkisini incelemiştir. Altyapı yatırımlarının geçmişte var olmayan bir talebi karşıladığı ve böylece gelecekte büyümeyi sağlayabildiğini belirtmektedir.

Çin için yapılan bir diğer çalışmada il bazlı verileri kullanarak 1949-2010 gibi uzun dönemli bir analiz yapan Qin ve Hsieh (2014) ise gözlemlenemeyen heterojenliği ve mekânsal bağımlılığı kontrol eden dinamik bir yakınsama modeli kullanmışlardır. Sağlık hizmetlerinin dağılımındaki eşitsizliğin zaman içinde gelir artışına bağlı olarak ters U şeklinde Kuznets

eğrisine benzer bir seyir izlediğini göstermişlerdir. Ekonomik büyüme böylece uzun dönemde bölgelerdeki sağlık hizmetleri kaynaklarının yakınsaması yoluyla eşitsizliği azaltıcı bir etki sağlamaktadır.

Rodríguez-Oreggia ve Rodríguez-Pose (2014) ise standart Barro tipi büyüme denklemi kullanarak Meksika’da bölgelerin gelir artışının belirleyicilerini iki dönem halinde incelemişlerdir. Böyle bir ayrımın nedeni 1970-85 döneminin popülist politikaları, 1985-2000 döneminin ise reform ve liberalleşme adımlarını içerdiğini düşünmeleridir. Analizlerinde büyüme denklemlerinde okullaşma oranı, kişi başı gelir için başlangıç koşulu ve kişi başı gelir büyüme oranı ve petrol üretiminin etkisi yanında sosyal ve ekonomik yatırımlar da değerlendirilmiştir. Sonuçları siyasi sebeplerle bölgelere yapılan yatırımların sınırlı ekonomik etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Kara vd. (2016) ise Türkiye için bölgesel olarak 2004-2008 döneminde bölgesel gelir farklılıklarını altyapı yatırımları özelinde incelerken sosyal ve ekonomik altyapı göstergelerinden faydalanmışlardır. Bu çalışmada, bölge bazında panel veri sabit etkiler tahmini kullanılmış olup ekonomik büyüme sağlanmasında Türkiye’de Düzey 1 bölgeleri için sosyal altyapının ve özellikle eğitim harcamalarının ekonomik altyapı harcamalarından daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gnade vd. (2017) ise Güney Afrika için temel fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarının kentsel ve kırsal alanlarda ekonomik ve sosyal kalkınma üzerindeki etkisini 1996-2012 yılları için incelemişlerdir. Buradan elde edilecek sonuçların Güney Afrika için eşitsizlikler ile mücadelede önemli bir araç olacağını belirtmişlerdir. Temel sosyal, ekonomik ve demografik göstergeler yardımı ile temel bileşenler analizine dayalı bir endeks oluşturmuşlardır. Tahmin ettikleri esneklik katsayıları ekonomik büyümeyi ve sosyal kalkınmayı artırmak için kırsal bölgelerdeki yerel yönetimler eliyle yapılacak yatırımların daha etkili olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni kırsal bölgelerin düşük gelişmişlik seviyesine sahip olmaları ve buralara yapılan yatırımlardan elde edilecek katkıların gelir eşitsizliklerini azaltmada daha yüksek etkiye sahip olmasıdır.

2. Ekonometrik Metodoloji ve Veri Seti

Çalışmanın analiz dönemi, veri kısıtı nedeniyle, 2004-2017 yıllarını kapsamaktadır. Analiz ülke düzeyinde ve bölgeler itibariyle ayrı ayrı test edilmektedir. Ülke temelli modelde analiz 81 ilin panel verilerine dayanarak yapılmıştır. Bununla birlikte bölgesel farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları ile GSYH arasındaki

nedensellik ilişkileri Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri olmak üzere Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi için incelenmiştir. Ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarının gruplandırılmasında Hansen (1965a, 1965b) tarafından kullanılan yaklaşımdan faydalanılmıştır: Ekonomik altyapı yatırımları enerji, ulaştırma ve haberleşme harcamalarının toplamı ile temsil edilirken; sosyal altyapı yatırımları eğitim ve sağlık harcamalarının toplamı olarak ifade edilmektedir. İlgili kamu altyapı yatırımları T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı veri tabanından derlenmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılan GSYH verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun Bölgesel İstatistikler veri tabanından alınmıştır. Tüm değişkenler bin Türk Lirası (.000.- TL) cinsinden ifade edilmiş olup tüm model spesifikasyonlarında logaritmaları alınarak analize dâhil edilmişlerdir.

Bu anlamda çalışmanın temel amacı Türkiye'nin ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları ile ekonomik büyümesi / gelişmesi arasındaki nedensellik ilişkilerini hem ülke düzeyinde hem de bölgesel düzeyde ayrı ayrı incelemektir. Çalışmada kullanılan ampirik modeller aşağıdaki gibidir:

$$GSYH_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1t}EkonAlt_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$EkonAlt_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1t}GSYH_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$GSYH_{it} = \gamma_{0i} + \gamma_{1t}SoslAlt_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$SoslAlt_{it} = \delta_{0i} + \delta_{1t}GSYH_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Burada, GSYH ekonomik büyümeyi / gelişimi temsil eden Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı, EkonAlt ve SoslAlt değişkenleri ise sırasıyla ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarını göstermektedir. *i* ve *t* alt simgeleri ise illeri ve zamanı ifade etmektedir. Yukarıda yer alan modeller çerçevesinde panel Granger nedensellik analizi çalışmada yatay kesit bağımlılığı, durağanlık, eşbütünleşme ve nedensellik analizi olmak üzere dört aşamalı olarak uygulanmıştır. İlk aşamada, analizde sapmalı sonuçları önlemek amacıyla değişkenlerdeki yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CD testi ile araştırılmıştır. İkinci aşamada ise değişkenlerin durağanlığı Pesaran (2007) tarafından önerilen ve yatay kesit bağımlılığını da dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testi (CADF) ile incelenmiştir. Ardından değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerin varlığı ikinci nesil panel testlerinden Westerlund (2007) eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Son aşamada ise, yukarıda yer alan modeller çerçevesinde nedensellik ilişkilerinin varlığını ve yönünü tespit etmek amacıyla Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından heterojen panel veri modelleri için geliştirilen yöntemden faydalanılmıştır. Söz konusu ekonometrik analizlerde Stata 14 ve EViews 8 paket programları kullanılmıştır.

3. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

3.1 Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Yatay kesit bağımlılığı; dışlanmış gözlenen ortak faktörler, mekânsal yayılma etkileri, gözlemlenmeyen ortak faktörler veya tüm gözlenen ve gözlemlenmeyen ortak faktörlerin hesaba katılması durumunda bile geçerli olan hata terimlerdeki bağımsızlık gibi çeşitli nedenlerden ortaya çıkabilmektedir (Breitung ve Pesaran, 2005: 18). Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığının ihmal edilmesi sapmalı sonuçlara ve dolayısıyla yanlış çıkarımlara sebep olabilmektedir (Pesaran, 2004; Chudik vd. 2011). Chudik ve Pesaran (2013: 2) iktisadi panel veri uygulamalarında yatay kesit bağımlılığının çoğu zaman var olduğunu, hatta istisnadan ziyade bir tür kural olduğunu söylemektedirler. Bu bağlamda bölgesel verilerle çalışıldığı ve bu bölgelerin birbirlerini etkileme kapasiteleri olduğu varsayılarak analizin ilk aşamasında yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığının araştırılmasında uygulanan testler panelin zaman ve yatay kesit boyutlarının özelliklerine bağlı olarak seçilmektedir. Zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olması durumunda yatay kesit bağımlılığı Breush ve Pagan (1980) tarafından önerilen Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier / LM) testi aracılığıyla incelenebilir. Bunun yanı sıra yatay kesit boyutunun büyük, zaman boyutunun ise küçük olduğu, yani panellerde en çok karşılaşılan durumlarda ise yatay kesit bağımlılığı genellikle Pesaran (2004), Friedman (1937), Frees (1995, 2004) ile Sarafidis vd. (2006) tarafından önerilen testlerle araştırılmaktadır (De Hoyos ve Sarafidis, 2006). Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı, dengeli ve dengesiz, durağan ve durağan olmayan dinamik heterojen paneller dâhil olmak üzere çeşitli panel veri modellerinde uygulanabilen Pesaran'ın (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-sectional dependence / CD) testi ile değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Türkiye	Akdeniz	Ege	Marmara	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu
GSYH	212.22*** (0.000)	19.76*** (0.000)	19.74*** (0.000)	30.34*** (0.000)	43.50*** (0.000)	32.91*** (0.000)	32.91*** (0.000)	24.98*** (0.000)
SoslAlt	181.32*** (0.000)	18.01*** (0.000)	17.68*** (0.000)	24.65*** (0.000)	36.82*** (0.000)	28.23*** (0.000)	29.82*** (0.000)	21.96*** (0.000)
EkonAlt	55.38*** (0.000)	3.21*** (0.001)	5.38*** (0.000)	6.07*** (0.000)	4.60*** (0.000)	10.19*** (0.000)	11.28*** (0.000)	14.78*** (0.000)

Not: *** işareti birimler arasında yatay kesit bağımlılık yok şeklindeki boş hipotezin %1 olasılık düzeyinde reddedildiğini ifade etmektedir. Raporlanan değerler Pesaran (2004) CD test istatistikleridir. Olasılık değerleri parantez içinde verilmiştir.

Tablo 1’de özetlenen yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre tüm incelenen modeller için GSYH ile sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarına ait serilerde istisnasız bir şekilde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla analizin ilerleyen aşamalarında sapmalı sonuçlardan kaçınmak amacıyla yatay kesit bağımlılığının varlığını dikkate alan analiz teknikleri tercih edilmiştir.

3.2. Panel Birim Kök Testleri

Granger nedensellik, durağan serilerin kapsandığı varsayımına dayanmaktadır (Granger, 1969: 429). Bu sebepten dolayı çalışmanın ikinci aşamasında değişkenlerin durağanlığı araştırılmıştır. Literatürde iki nesil panel birim kök testleri mevcuttur: Birinci nesil panel birim kök testlerinde (Maddala ve Wu, 1999; Hadri, 2000; Breitung, 2000; Choi, 2001; Levin vd., 2002; Im vd., 2003) paneldeki bireysel zaman serilerinin kesit olarak bağımsız bir şekilde dağıtıldıkları varsayılmaktadır. İkinci nesil panel birim kök testlerinde (Bai ve Ng, 2002, 2004; Moon ve Perron, 2004; Pesaran, 2007; Pesaran vd., 2013) ise yatay kesit bağımlılığına izin verilmektedir.

Analizde değişkenlere ait serilerin durağanlığı, yatay kesit bağımlılık tespit edildiğinden, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey-Fuller (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller / CADF) testi ile sınanmıştır. Bu testte yatay kesit bağımlılığın elimine edilmesi amacıyla, Dickey-Fuller regresyonları bireysel serilerin birinci farkları ve gecikmeli değerlerin yatay kesit ortalamalarıyla genişletilmektedir. CADF testi gecikme uzunluklarına duyarlı olduğundan uygun gecikme uzunlukları Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine dayanarak seçilmiştir.

Tablo 2: CADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

	<i>GSYH</i>		<i>SoslAlt</i>		<i>EkonAlt</i>	
	<i>Düzy</i>	<i>Birinci fark</i>	<i>Düzy</i>	<i>Birinci fark</i>	<i>Düzy</i>	<i>Birinci fark</i>
Türkiye	0.446 (0.672)	-16.530*** (0.000)	-1.801** (0.036)	-20.013*** (0.000)	-2.890*** (0.002)	-17.617*** (0.000)
Akdeniz	-0.191 (0.424)	-4.753*** (0.000)	0.128 (0.551)	-6.985*** (0.000)	-1.002 (0.158)	-7.101*** (0.000)
Ege	0.217 (0.586)	-5.102*** (0.000)	-0.453 (0.325)	-6.227*** (0.000)	0.035 (0.514)	-5.460*** (0.000)
Marmara	1.906 (0.972)	-8.671*** (0.000)	-2.358*** (0.009)	-6.035*** (0.000)	-2.238** (0.013)	-5.810*** (0.000)
Karadeniz	-1.663** (0.048)	-7.944*** (0.000)	-2.616*** (0.004)	-11.508*** (0.000)	1.220 (0.889)	-7.987*** (0.000)
İç Anadolu	-0.708 (0.239)	-3.958*** (0.000)	-0.863 (0.194)	-8.833*** (0.000)	-2.449*** (0.007)	-7.461*** (0.000)
Doğu Anadolu	-0.383 (0.351)	-7.055*** (0.000)	-3.119*** (0.001)	-7.326*** (0.000)	1.105 (0.865)	-5.178*** (0.000)
Güneydoğu Anadolu	-2.571*** (0.005)	-5.589*** (0.000)	0.471 (0.681)	-9.222*** (0.000)	-1.167 (0.122)	-8.798*** (0.000)

Not: *, ** ve *** birim köke sahiptir şeklindeki boş hipotezin sırasıyla %10, %5 ve %1 olasılık düzeylerinde reddedildiğini ifade etmektedir. Rapor edilen test sonuçları sabitli ve trendsiz modellere dayanmaktadır.

Tablo 2'deki CADF test sonuçlarına göre tüm bölgelerde tüm seriler için birinci farklar alındığında güçlü bir şekilde (%1 olasılık düzeyinde) boş hipotez reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle ilgili seriler birinci farkta durağandırlar. Yani birinci dereceden bütünleşiktirler. Böylelikle panel birim kök test bulgularına dayanılarak analize konu olan tüm değişkenlerin birinci dereceden I (1) bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır.

3.3. Panel Eşbütünleşme Testleri

Panel birim kök tespit edildiği durumlarda değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkilerinin varlığı araştırılmalıdır. Durağan olmayan seriler uzun dönemde birlikte hareket edebilirler. Böylelikle aralarında uzun dönem ilişki söz konusu olabilmektedir. Aynı düzeyde bütünleşik olan değişkenlerin doğrusal bir birleşiminin durağan olması ise eşbütünleşme olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, birinci farkları alındığında durağan hale gelen GSYH ile sosyal ve ekonomik altyapı yatırımları arasındaki uzun dönem ilişkilerin varlığı, ikinci nesil bir analiz tekniği olan Westerlund (2007) eşbütünleşme testleri ile sınanmış, sonuçlar 3 ve 4 no'lu tablolarda sunulmuştur.

Westerlund (2007) kalıntılardaki dinamiklerden ziyade yapısal temellere dayanan ve bu nedenle herhangi bir ortak faktör kısıtlaması getirmeyen dört panel eşbütünleşme testi geliştirmiştir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bu eşbütünleşme testleri aracılığı ile hata düzeltme modeli kullanılarak hem panelin tümünde hem de gruplarda eşbütünleşme ilişkilerinin varlığı analiz edilebilir (Persyn ve Westerlund, 2008). Paneli oluşturan tüm yatay

kesit birimleri hakkındaki bilginin havuzlanma sürecine dayanan Pa ve Pt panel istatistikleri için boş hipotez tüm panel için eşbütünleşme ilişkisi yok şeklindedir. Bu durumda boş hipotezin reddedilmesi, panelin tümünde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu şeklinde yorumlanır. Diğer taraftan, Ga ve Gt grup testlerinde ise paneldeki en azından bir birimde eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı araştırılır.

Sosyal altyapı yatırımları ve GSYH değişkenleri arasında hem ülke bazında hem de bölgesel olarak, eşbütünleşme ilişkilerinin var olup olmadığını gösteren test sonuçları (Tablo 3) incelendiğinde her bir model için istisnasız olarak boş hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini, yani eşbütünleşme ilişkilerinin var olduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle sosyal altyapı yatırımları ve GSYH değişkenlerinin eşbütünleşik olması aralarında uzun dönem ilişkilerinin var olduğu hipotezimizi de doğrulamaktadır.

Tablo 3: Sosyal Altyapı Yatırımları ve GSYH için Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

G_t		G_a		P_t		P_a	
Z değeri	Sağlam p değeri	Z değeri	Sağlam p değeri	Z değeri	Sağlam p değeri	Z değeri	Sağlam p değeri
<i>Türkiye</i>							
-28.456***	0.000	-11.590***	0.000	-70.626***	0.000	-49.750***	0.000
<i>Akdeniz</i>							
-7.444***	0.000	-1.747***	0.004	-9.283***	0.000	-5.934***	0.001
<i>Ege</i>							
-7.244***	0.000	-3.431***	0.001	-7.035***	0.001	-5.345***	0.003
<i>Marmara</i>							
-11.853***	0.000	-4.297***	0.000	-16.082***	0.000	-10.448***	0.000
<i>Karadeniz</i>							
-14.409***	0.001	-6.149***	0.000	-32.199***	0.001	-19.830***	0.003
<i>İç Anadolu</i>							
-14.432***	0.000	-6.169***	0.000	-51.693***	0.000	-42.329***	0.000
<i>Doğu Anadolu</i>							
-10.201***	0.001	-3.145***	0.000	-16.819***	0.000	-10.891***	0.000
<i>Güneydoğu Anadolu</i>							
-7.993***	0.001	-5.009***	0.000	-8.156***	0.001	-8.096***	0.000

Not: ***, ** ve * boş hipotezin (eşbütünleşme yok) sırasıyla %1, %5 ve %10 olasılık düzeylerinde reddedildiğini göstermektedir. Gt ve Ga grup ortalamalı, Pt ve Pa ise panel ortalamalı testleri ifade etmektedir. Rapor edilen değerler sırasıyla Z test istatistiği ve 800 tekrarlı bootstrap sürecinden elde edilen sağlam (robust) p olasılık değerleridir. Testteki bant genişlikleri $4(T/100)^{2/9} \approx 3$ (burada T-dönem sayısı) şeklinde olan Newey ve West (1994) kuralına göre belirlenmiştir. Test regresyonu sabit içermektedir.

Ekonomik altyapı yatırımları ve GSYH arasındaki eşbütünleşme ilişkisini analiz etmek için uygulanan Westerlund (2007) test sonuçları ise Tablo 4'te gösterilmektedir. Yatay kesit bağımlılığına dirençli sonuçlar almak amacıyla uygulanan bootstrap süreci ile elde edilen sağlam olasılık değerlerine dayanılarak hem ülke hem de bölge düzeyinde ekonomik altyapı yatırımları ile GSYH arasında eşbütünleşme ilişkilerinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Tablo: 4 Ekonomik Altyapı Yatırımları ve GSYH için Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

G_t		G_a		P_t		P_a	
Z değeri	Sağlam p değeri	Z değeri	Sağlam p değeri	Z değeri	Sağlam p değeri	Z değeri	Sağlam p değeri
				<i>Türkiye</i>			
-32.263***	0.000	-13.139***	0.000	-71.201***	0.000	-46.200***	0.000
				<i>Akdeniz</i>			
-14.623***	0.000	-5.235***	0.000	-52.577***	0.000	-33.262***	0.000
				<i>Ege</i>			
-6.753***	0.000	-2.037***	0.001	-6.826***	0.000	-4.204***	0.000
				<i>Marmara</i>			
-18.067***	0.000	-8.759***	0.000	-43.645***	0.000	-29.288***	0.000
				<i>Karadeniz</i>			
-3.968***	0.008	-1.382**	0.045	-9.7440***	0.003	-7.036***	0.009
				<i>İç Anadolu</i>			
-11.600***	0.001	-4.098***	0.004	-15.823***	0.009	-9.930**	0.011
				<i>Doğu Anadolu</i>			
-10.974***	0.001	-5.663***	0.004	-13.954***	0.009	-10.555**	0.010
				<i>Güneydoğu Anadolu</i>			
-16.514***	0.000	-6.747***	0.000	-16.969***	0.000	-8.799***	0.006

Not: ***, ** ve * boş hipotezin (eşbütünleşme yok) sırasıyla %1, %5 ve %10 olasılık düzeylerinde reddedildiğini göstermektedir. G_t ve G_a grup ortalamalı, P_t ve P_a ise panel ortalamalı testleri ifade etmektedir. Rapor edilen değerler sırasıyla Z test istatistiği ve 800 tekrarlı bootstrap sürecinden elde edilen sağlam (robust) p olasılık değerleridir. Testteki bant genişlikleri $4(T/100)^{2/9} \approx 3$ (burada T-dönem sayısı) şeklinde olan Newey ve West (1994) kuralına göre belirlenmiştir. Test regresyonu sabit içermektedir.

Böylelikle Westerlund (2007) eşbütünleşme test sonuçlarına göre ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları ile GSYH değişkenlerinin uzun vadede birlikte hareket ettikleri düşünülebilir. Bu da sosyal ve/veya ekonomik altyapının iyileştirilmesinin, Türkiye’de hem ülke genelinde hem de bölgesel düzeyde ekonomik büyümeyi hızlandıracağını göstermektedir. İlgilenilen değişkenler arasında hem ülke hem de bölgesel düzeyde uzun dönem denge ilişkileri tespit edildiğinden analizin bir sonraki aşaması bu ilişkilerin nedensellik yapısını araştırmaktır.

3.4. Panel Granger Nedensellik Testleri

Granger (1969: 428) iki seri arasındaki nedenselliği, X değişkeninin geçmiş değerlerinin Y değişkeninin kendi geçmiş değerlerine dayanan tahminini iyileştirecek bilgi içermesi durumu olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle, bu yaklaşım çerçevesinde X değişkeni Y değişkeninin açıklanmasında etkili, yani gecikmeli X değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ise, X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir şeklinde yorumlanır. Granger nedensellik ilişkisi hem tek hem de çift yönlü olabildiği için iki yönde de (X’ten Y’ye ve Y’den X’e doğru) test edilmektedir. Literatürde panel nedensellik testleri, katsayıların yatay kesitleri arasında homojen olup olmamaları ile ilgili yapılan varsayımlara bağlı olarak farklılık göstermektedirler.

Eş bütünleşme ilişkilerinin tespit edilmesi ilgili değişkenler arasında en azından tek yönlü bir Granger nedenselliğinin var olduğu anlamına gelmektedir. Bu yüzden çalışmamızda nedensellik ilişkilerinin varlığı da araştırılmıştır. Bunun için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından heterojen panel veri modelleri için geliştirilen yöntem başvurulmuştur. Bu yöntemi tercih etmemizin sebebi yatay kesit bağımlılığını dikkate almasının yanı sıra küçük örneklerde de güvenilir sonuçlara sahip olmasıdır. Tüm katsayıların yatay kesitler arasında farklılık gösterdiğini varsayan bu yaklaşım geleneksel Granger nedensellik testleriyle karşılaştırıldığında yatay kesit bağımlılığı durumunda daha sağlam sonuçlar vermektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) yaklaşımında paneli oluşturan her bir yatay kesit için ayrı ayrı standart Granger nedensellik regresyonları tahmin edilerek Wald istatistikleri elde edilmektedir. Ardından ise panel test değeri bu bireysel Wald istatistiklerinin aritmetik ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Bu panel test istatistiğinin asimptotik dağılımlı Z^- ve yarı asimptotik dağılımlı \tilde{Z} olmak üzere iki standartlaştırılmış versiyonu mevcuttur. Dumitrescu ve Hurlin (2012), $T > N$ olduğu durumlarda Z^- , $N > T$ olduğunda ise \tilde{Z} test istatistiklerinin tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Tablo: 5 Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	$GSYH \neq SoslAlt$	$SoslAlt \neq GSYH$	$GSYH \neq EkonAlt$	$EkonAlt \neq GSYH$	Sonuç
<i>Türkiye</i>	25.833*** (0.000)	-0.253 (0.801)	16.965*** (0.000)	-1.695* (0.090)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$ $EkonAlt \Rightarrow GSYH$
<i>Akdeniz</i>	11.172*** (0.000)	0.009** (0.993)	7.077*** (0.000)	-0.883 (0.377)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$
<i>Ege</i>	12.814*** (0.000)	-0.109 (0.913)	5.710*** (0.000)	0.778 (0.437)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$
<i>Marmara</i>	16.911*** (0.000)	2.049** (0.041)	13.912*** (0.000)	11.958*** (0.000)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $SoslAlt \Rightarrow GSYH$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$ $EkonAlt \Rightarrow GSYH$
<i>Karadeniz</i>	19.944*** (0.000)	4.055*** (0.000)	5.438*** (0.000)	-1.599 (0.109)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $SoslAlt \Rightarrow GSYH$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$
<i>İç Anadolu</i>	20.366*** (0.000)	0.798 (0.425)	13.611*** (0.000)	-0.797 (0.426)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$
<i>Doğu Anadolu</i>	9.743*** (0.000)	-0.612 (0.540)	6.521*** (0.000)	0.462 (0.644)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$
<i>Güneydoğu Anadolu</i>	13.601*** (0.000)	-0.314 (0.754)	19.259*** (0.000)	3.350*** (0.001)	$GSYH \Rightarrow SoslAlt$ $GSYH \Rightarrow EkonAlt$ $EkonAlt \Rightarrow GSYH$

Not: Test istatistikleri olarak "Türkiye" örneklemini için Z^- tilde, bölgesel örneklemler için ise Z^- istatistikleri rapor edilmiştir. Olasılık değerleri parantez içinde verilmiştir. Testte kullanılan gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriterine (AIC) göre belirlenmiştir. Granger nedensellik testinde boş hipotez "X değişkeni Y değişkeninin Granger nedeni değil" şeklinde olup tabloda "X \neq Y" olarak ifade edilmiştir.

GSYH'nin sosyal ve ekonomik altyapı yatırımları ile olan nedensellik ilişkilerinin hem bölgesel hem de ülke düzeyinde analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Nedensellik sonuçları değerlendirildiğinde tüm Türkiye ve bölgesel olarak da Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Akdeniz, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde aynı nedensellik ilişkilerinin varlığı görülmekte iken; Karadeniz ve Marmara bölgeleri bunlardan farklıdır. Türkiye geneli ve Güneydoğu Anadolu bölgesi panellerinin sonuçlarına göre GSYH hem sosyal hem de ekonomik altyapı yatırımlarının Granger nedeni olup ekonomik altyapı açısından bu ilişki çift yönlüdür. Yani ekonomik altyapı harcamaları da ekonomik büyümenin (GSYH) Granger nedenidir. Bununla birlikte Akdeniz, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri için hem sosyal hem de ekonomik altyapı yatırımlarının "GSYH'nin nedeni değildir" şeklindeki boş hipotezleri reddedilememiştir. Yani, ilgili bölgelerde sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarından GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Nedensellik sınaması sonuçlarına göre Akdeniz, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde sadece ekonomik büyümeden sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarına doğru nedensellik ilişkileri bulunmaktadır. Diğer taraftan Karadeniz bölgesinde GSYH açısından benzer nedensellik ilişkisi olmasının yanı sıra sosyal yatırımların da GSYH'nin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Marmara bölgesinde ise çift yönlü nedensellik ilişkileri söz konusudur. Çalışmamız çerçevesinde ele alınan paneller arasında en geniş kapsamlı nedensellik etkileşimi bulunan Marmara bölgesinde GSYH'den sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarına doğru nedensellik ilişkilerinin yanı sıra hem sosyal hem de ekonomik altyapı GSYH'nin Granger nedeni olarak tespit edilmiştir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada Türkiye'de bölgelere göre yapılan kamu yatırımları, literatürde yer alan kamu harcamaları sınıflandırması yöntemlerinden Aschauer (1989)'in sınıflandırması kullanılarak bölgesel gelir ile ilişkisi yönünden analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken bölgesel çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı gibi yatay kesit analizini dikkate alan yöntemlerden faydalanılmıştır. Bölgesel kamu yatırımları ile bölgesel gelir arasındaki ilişki farklı yatırımlar açısından nedensellik sınamalarına tabi tutulmuştur. Analiz, Munnell (1992; 196-197)'in belirttiği gibi, kamu altyapı yatırımlarının çıktı ve büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğuna dair ciddi sonuçlar ortaya koymaktadır. Ancak analiz sonuçları, hangi kamu harcama programlarının uygulanması gerektiğine yönelik bir fayda-maliyet analizi yapılmadan yorumlanmıştır. Şüphesiz böyle bir fayda-maliyet analizi ayrı bir çalışmanın konusudur. Bu çalışma doğrudan nedenselliğe odaklanmıştır.

Analizin Türkiye geneline yönelik en önemli sonucu ulusal düzeydeki milli gelirin ekonomik ve sosyal alt yapı harcamalarını artırdığına yönelik bulgulardır. Ayrıca ekonomik alt yapıya yönelik kamu harcamaları ulusal düzeydeki milli geliri de olumlu yönde etkilemektedir. Yani ulusal düzeydeki milli gelir ile kamunun ekonomik alt yapı harcamaları arasında karşılıklı ve olumlu bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla kamunun enerji, ulaşım ve haberleşme harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki bu nedensellik ülke genelindeki refah düzeyi açısından belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamunun sosyal alt yapı harcamalarının etkisi ise, ele alınan dönem itibariyle belirgin bir nedenselliğe işaret etmemektedir. Bunun için daha uzun dönemli bir analize ihtiyaç bulunmaktadır. İzleyen yıllarda elde edilen verilere dayalı olarak yapılacak analizler bu açıdan daha açıklayıcı sonuçlar ortaya koyabilecektir. Keza, eğitim ve sağlık gibi sosyal alt yapı harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi daha uzun döneme yayılmaktadır.

Bölgesel düzeyde yapılan analiz sonuçlarına göre, tüm bölgelerde bölgesel düzeyde hesaplanan GSYH'deki artış yine bölgesel düzeyde kamu tarafından yapılan ekonomik ve sosyal alt yapı harcamalarındaki artışı doğurmaktadır. Bu nedensellik ülke genelindeki nedensellik ilişkisine uygun bir sonuçtur. Bu harcamaların refah etkisi meydana getireceği gerçeği göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisinde büyüme etkisi meydana getirecek maliye politikaları ekonomik ve sosyal alt yapı harcamalarını artıracaktır.

Bölgesel analizde dikkat çeken bir diğer sonuca göre Akdeniz, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri birbirine benzer bir görünüme sahiptir. Bu bölgelerde bölgesel düzeyde hesaplanan GSYH'deki artış yine bölgesel düzeyde kamu tarafından yapılan ekonomik ve sosyal alt yapı harcamalarındaki artışı doğurmasına rağmen, ele alınan dönemde bu harcamalardaki artışın bölgesel düzeydeki GSYH'yi artırdığına dair bir nedensellik ilişkisi görülmemektedir.

Karadeniz Bölgesinde kamunun sosyal alt yapı harcamaları ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise kamunun ekonomik alt yapı harcamaları bölgesel düzeyde hesaplanan GSYH artışı üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Dolayısıyla bu bölgelerde kamunun alt yapı harcamaları Akdeniz, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri ile karşılaştırıldığında daha verimli görülmektedir. Karadeniz Bölgesi için 2004-2017 döneminde yapılan eğitim ve sağlık harcamaları bölgesel gelir artışına ciddi bir katkı sağlamıştır. Bu etki, analiz döneminde, Türkiye için elde edilemez iken Karadeniz Bölgesinde net bir şekilde izlenmektedir. Aynı şekilde, bölgesel olarak en geri kalmış bölge olarak kabul edilen Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kamunun ekonomik alt yapı harcamaları bölgesel düzeyde hesaplanan GSYH artışı

üzerinde olumlu bir etki meydana getirmiştir. İzleyen dönemlerde özellikle Karadeniz Bölgesinde devam eden büyük ulaşım ve enerji alt yapı yatırımları tamamlandıkça ekonomik alt yapı harcamalarının bölgesel gelir üzerinde meydana getireceği etki daha net izlenebilecektir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise ekonomik altyapının büyümeyi etkilemesi hala bu bölgede ekonomik altyapı açığı olduğuna işaret şeklinde düşünülebilir.

Kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının Marmara Bölgesindeki bölgesel gelir artışında olumlu bir etkiye sahip olması bu bölgede yapılan kamu yatırımlarının daha verimli olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuç, Rodríguez-Pose vd. (2012; 563)'nin de ifade ettiği gibi daha gelişmiş bölgelerde kamu yatırımlarının daha verimli olabileceği varsayımı ile tutarlıdır. Marmara Bölgesi Türkiye'nin en gelişmiş bölgesi olduğuna ve kamu alt yapı yatırımlarının gelişmiş bölgelerde daha verimli olduğu bilindiğine göre, analiz döneminde elde edilen sonuçlar bilimsel açıdan anlamlıdır.

Kaynakça

Aschauer, D. A. (1989). Is public expenditure productive?. *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 177-200.

Bai, J. ve Ng, S. (2004). A Panic attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-77.

Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogeneous growth. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), S103-S125.

Breitung, J. ve Pesaran, M.H. (2005). Unit Roots and Cointegration in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0535, University of Cambridge, Faculty of Economics.

Breitung, J. (2000). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data, in *Advances in Econometrics, Vol. 15: Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, JAI.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-53.

Celbis, M. G. ve Crombrughe, D. De. (2014). Can internet infrastructure help reduce regional disparities? Evidence from Turkey, (No: 2014-078) *UNU-MERIT Working Paper Series*.

Chen, Z. ve Haynes, K. E. (2015). Regional Impact of Public Transportation Infrastructure: A Spatial Panel Assessment of the U.S. Northeast Megaregion, *Economic Development Quarterly*, 29(3), 275–291.

- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data, *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-72.
- Chudik, A. ve Pesaran, M. H. (2013). Large panel data models with cross-sectional dependence: a survey, *Cesifo Working Paper*, 4371.
- Chudik, A., Pesaran, M. H. ve Tosetti, E. (2011). Weak and strong cross-section dependence and estimation of large panels, *The Econometrics Journal*, 14(1), C45-C90.
- Cutanda, A., ve Paricio, J. (1994). Infrastructure and regional economic growth: The Spanish case, *Regional Studies*, 28(1), 69-77.
- Dash, R. K., ve Sahoo, P. (2010). Economic growth in India: the role of physical and social infrastructure, *Journal of Economic Policy Reform*, 13(4), 373-385.
- De Hoyos, R. E., ve Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models, *Stata Journal*, 6(4), 482.
- Dumitrescu, E. I., ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29(4), 1450-60.
- Elburz, Z., Nijkamp, P. ve Pels, E. (2017). Public infrastructure and regional growth: Lessons from meta-analysis, *Journal of Transport Geography*, 58, 1-8.
- Eruygur, A., Kaynak, M. ve Mert, M. (2012). Transportation–Communication Capital and Economic Growth: A VECM Analysis for Turkey, *European Planning Studies*, 20(2), 341–363.
- Farhadi, M. (2015). Transport infrastructure and long-run economic growth in OECD countries, *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 74, 73–90.
- Frees, E. W. (1995). Assessing cross-sectional correlation in panel data, *Journal of Econometrics*, 69(2), 393-414.
- Frees, E. W. (2004). Longitudinal and panel data: analysis and applications in the social sciences, *Cambridge University Press*.
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance, *Journal of the American Statistical Association*, 32(200), 675-701.
- Gezici, F. ve Hewings, G. J. D. (2004). Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey, *RURDS*, 16(2), 113–132.

- Gnade, H., Blaauw, P. F. ve Greyling, T. (2017). The impact of basic and social infrastructure investment on South African economic growth and development, *Development Southern Africa*, 34(3), 347-364.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-38.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data, *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-61.
- Hansen, N. M. (1965a). The structure and determinants of local public investment expenditures, *Review of Economics and Statistics*, 47, 150–162.
- Hansen, N. M. (1965b). Unbalanced growth and regional development, *Western Economic Journal*, 4, 3–14.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels, *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Kara, M.A., Taş, S. ve Ada, S. (2016). The Impact of Infrastructure Expenditure Types on Regional Income in Turkey, *Regional Studies*, 50(9), 1509-1519.
- Karahasan, B. C., Dogruel, F. ve Dogruel, A. S. (2016). Can Market Potential Explain Regional Disparities in Developing Countries? Evidence from Turkey, *The Developing Economies*, 54(2), 162–197.
- Kumari, A. ve Sharma, A. K. (2017a). Infrastructure financing and development: A bibliometric review, *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 16, 49-65.
- Kumari, A. ve Sharma, A. K. (2017b). Physical & social infrastructure in India & its relationship with economic development, *World Development Perspectives*, 5, 30-33.
- Kuştepelı, Y., Gülcan, Y. ve Akgüngör, S. (2012). Transportation infrastructure investment, growth and international trade in Turkey, *Applied Economics*, 44(20), 2619–2629.
- Levin, A., Lin, C. F. ve Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties, *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-52.

- Maparu, T. S. ve Mazumder, T. N. (2017). Transport infrastructure, economic development and urbanization in India (1990–2011): Is there any causal relationship?, *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 100, 319–336.
- Mohmand, Y. T., Wang, A. ve Saeed, A. (2017). The impact of transportation infrastructure on economic growth: empirical evidence from Pakistan, *Transportation Letters*, 9(2), 63–69.
- Moon, H. R. ve Perron, B. (2004). Testing for a unit root in panels with dynamic factors, *Journal of Econometrics*, 122(1), 81-126.
- Munnell, A. H. (1992). Policy watch: infrastructure investment and economic growth, *Journal of Economic Perspectives*, 6(4), 189-198.
- Öztürk, S. (2018). Türkiye'de İşgücüne Katılımda Bölgesel Farklılıklar, *Sosyoekonomi*, 26(35), 153-168.
- Pan, J., Wang, P., Qin, X. ve Zhang, S. (2013). Disparity and convergence: Chinese provincial government health expenditures, *Plos One*, 8(8), e71474.
- Pereira, A. M. ve Andraz, J. M. (2011). On the Economic and Fiscal Effects of Investments in Road Infrastructures in Portugal, *International Economic Journal*, 25(3), 465–492.
- Pereira, A. M. ve Andraz, J. M. (2013). On the economic effects of public infrastructure investment: A survey of the international evidence, *Journal of Economic Development*, 38(4), 1-37.
- Persyn, D. ve Westerlund, J. (2008). Error Correction Based Cointegration Tests for Panel Data, *Stata Journal*, 8(2), 232-41.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435, University of Cambridge, Faculty of Economics.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Smith, L. V. ve Yamagata, T. (2013). Panel unit root tests in the presence of a multifactor error structure, *Journal of Econometrics*, 175(2), 94-115.
- Qin, X. ve Hsieh, C. R. (2014). Economic growth and the geographic maldistribution of health care resources: Evidence from China, 1949-2010, *China Economic Review*, 31, 228-246.

- Rodríguez-Oreggia, E. ve Rodríguez-Pose, A. (2004). The regional returns of public investment policies in Mexico, *World Development*, 32(9), 1545-1562.
- Rodríguez-Pose, A., Psycharis, Y. ve Tselios, V. (2012). Public investment and regional growth and convergence: Evidence from Greece, *Papers in Regional Science*, 91(3), 543-568.
- Romano, A. A. ve Scandurra, G. (2011). Dynamics of economic growth and electricity consumption at regional level: the Italian case, *Energy Systems*, 2(2), 143-150.
- Romp, W. ve De Haan, J. (2007). Public Capital and Economic Growth: A Critical Survey, *Perspektiven der Wirtschaftspolitik*, 8(S1), 6-52.
- Röller, L. ve Waverman, L. (2001). Telecommunications infrastructure and economic development: A simultaneous approach, *American Economic Review*, 91(4), 909–923.
- Sarafidis, V. , Yamagata, T. ve Robertson, D. (2006). A Test of Cross Section Dependence for a Linear Dynamic Panel Model with Regressors, *Mimeo*, University of Cambridge.
- Warner, M. ve Liu, Z. (2006). The importance of child care in economic development: A comparative analysis of regional economic linkage, *Economic Development Quarterly*, 20(1), 97-103.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6): 709-48.
- Wu, W. (2010). Urban infrastructure financing and economic performance in China, *Urban Geography*, 31(5), 648-667.
- Yu, N. ; De Jong, M. ve Storm, S. ; Mi, J. (2012). Transport Infrastructure, Spatial Clusters and Regional Economic Growth in China, *Transport Reviews*, 32(1), 3–28.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Emek-Sermaye-Enerji Faktörlerinin İkame ve Çıktı Esneklikleri*

Mehmet SONGUR**

Geliş Tarihi (Received): 10.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 03.09.2019

Öz

Üretim fonksiyonu üzerine tartışmalar iktisatçıların daima ilgisini çekmiştir. Bu çalışmanın amacı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, Cobb-Douglas, CES ve VES üretim fonksiyonlarından hareketle, ölçek esnekliği, çıktı esnekliği ve ikame esnekliğini tahmin etmektir. Amaç doğrultusunda, dört girdili (emek, sermaye, doğalgaz ve petrol) olacak şekilde model oluşturulmuştur. Çalışmada 1982-2014 dönemine ait verilerle 22 gelişmiş, 12 gelişmekte olan ülke için doğrusal ve doğrusal olmayan panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan elde edilen bulgular, sermayenin çıktı esnekliğinin gelişmiş ülkelerde, emeğin çıktı esnekliğinin ise gelişmekte olan ülkelerde daha düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca doğalgaz tüketimi çıktı esnekliği, gelişmekte olan ülke grubunda istatistiksel olarak anlamsız iken, petrol tüketimi çıktı esnekliğinin gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğu görülmüştür. CES üretim fonksiyonundan elde edilen bulgulara göre, emek ve sermaye arasındaki ikame esnekliği gelişmiş ülkelerde birden büyük, gelişmekte olan ülkelerde ise birden küçük olarak tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretim Fonksiyonu, İkame Esnekliği, Çıktı Esnekliği, Panel Veri Analizi

Jel Sınıflaması: C33, D20, E23.

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yazar tarafından "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Faktörler Arası İkame Esneklik Katsayısı: Cobb-Douglas, CES ve VES Üretim Fonksiyonu Tahmini" ismiyle Mart 2018'de savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mmtsngur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4763-9314>

Substitution and Output Elasticities of Labor-Capital-Energy Factors in Developed and Developing Countries

Abstract

Discussions on the production function have always attracted the attention of economists. The aim of this study is to predict scale elasticity, output elasticity and elasticity of substitution for developed and developing countries, based on Cobb-Douglas, CES and VES production functions. Model has been created for four inputs (labor, capital, natural gas and oil). In the study, linear and nonlinear panel data analysis techniques were used for 22 developed and 12 developing countries by data for the period 1982-2014. Findings obtained from the Cobb-Douglas production function show that output elasticity of capital is higher in developed countries and output elasticity of capital is lower in developing countries. Moreover, while the output elasticity of natural gas consumption was statistically insignificant in the developing country group, the output elasticity of oil consumption was seen to be higher in developed countries. According to the CES production function, the elasticity of substitution between labor and capital was estimated to be greater than one in developed countries. Similarly, the elasticity of substitution between labor and capital was estimated to be smaller than one in developing countries.

Keywords: *Production Function, Elasticity of Substitution, Output Elasticity, Panel Data Analysis.*

JEL Classification: *C33, D20, E23.*

Giriş

Mal ve hizmetlerin miktarını ya da faydasını arttırmaya yönelik faaliyetler olarak adlandırabileceğimiz üretim, iktisadi analiz içerisinde yer alan önemli konulardan birisidir. Bununla birlikte üretim, üretim faktörlerini kullanarak çıktı elde etme sürecinde fayda yaratma olarak da ifade edilebilir. Üretim faktörü ise üretime katılan temel girdiler olarak belirtilebilir. Üretim faktörlerinin çıktılara dönüştürülmesi Neoklasik gelenekte üretim fonksiyonu adı verilen matematiksel ifadelerle gösterilmektedir. Üretim fonksiyonunun iktisadi yazında birbirine benzer birçok tanımı olmakla beraber en genel tanımı şu şekilde verilebilir: Üretim fonksiyonu, mevcut en iyi üretim teknikleri kullanıldığında alternatif faktör bileşimlerinin zaman birimi başına üretilebilecek maksimum çıktı miktarını gösteren eşitliktir. Üretim fonksiyonlarının üretimde kullanılan tüm girdileri içerecek şekilde oluşturulması zordur, ancak bu derece detaylandırılmış bir fonksiyonun oluşturulması gereksizdir. Bu nedenle girdiler, üretim fonksiyonlarında –genellikle- “emek” ve “sermaye” olarak toplulaştırılmaktadır.

Üretim fonksiyonu hem iktisadi çerçevede hem de mühendislik bakımından incelenebilir. Teknolojik olarak uygulanabilir olan girdi ve çıktı kombinasyonlarının teknoloji setinin üretilmesi mühendislerin ilgi alanına girmektedir. İktisatçılar ise üretilen bu setin etkin sınırını tanımlamakta ve mevcut girdi-çıkıtı kombinasyonlarının en iyi uygulamasının kullanımı ile ilgilenmektedir.

Üretim fonksiyonlarını mikro ve makro düzeyde ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre, bir firma, sektör ya da endüstri için incelendiğinde, söz konusu üretim fonksiyonu mikro üretim fonksiyonu olarak adlandırılır. Bir ülke ekonomisinin tamamı için toplulaştırılmış üretim fonksiyonları incelendiğinde ise söz konusu üretim fonksiyonu makro üretim fonksiyonu olarak ifade edilir.

Üretim fonksiyonu kendi içerisinde önemli olan birçok kavramı da beraberinde getirmektedir. Kavramların en önemlilerinden birisi fonksiyonun homojenlik derecesi ile belirlenen *ölçeğe göre getiri* kavramıdır. İktisadi olarak üretim fonksiyonunun homojenlik derecesi, bütün faktörlerin belli bir miktar arttırılması durumunda toplam üretimde gerçekleşen artışı belirlemektedir. Bu kavramlardan bir diğeri, *çıkıtı esnekliği* olup, kullanılan diğer üretim faktörlerinin miktarları sabit iken üretim faktörlerinden birindeki oransal değişimin üretimde meydana getirdiği oransal değişime oranı olarak tanımlanabilir. Bir başka önemli kavram ise bu çalışmanın ana odak noktası olan ve girdiler arasındaki ikame ilişkilerini ifade eden *ikame esnekliği* kavramıdır. İkame esnekliği, faktör oranlarındaki oransal/yüzdesele değişimin faktörlerin marjinal verimlilik oranlarındaki oransal/yüzdesele değişmeye oranı olarak ifade

edilmektedir. Başka bir ifade ile ikame esnekliği, faktör oranlarındaki yüzde değişimin, marjinal teknik ikame oranındaki yüzde değişime oranıdır.

İster bir firma için mikro düzeyde bir üretim fonksiyonu, isterse de bir ülke ekonomisi için makro düzeyde bir üretim fonksiyonu kullanılsın, ikame esnekliğinin önemi büyüktür. Bir firma için ya da bir ülke ekonomisi için bir üretim faktörü yerine diğer üretim faktörünün kullanılabilirliğinin ya da aralarındaki tamamlayıcılık ilişkisinin bilinmesi gerekir. Bu bağlamda, üretimde kullanılan faktörlerin birbiri yerine kullanılabilirlik ya da tamamlayıcılık ölçüsü ikame esnekliğini vermektedir. Örneğin, bir ülke ekonomisi için, Neoklasik Büyüme Modeli çerçevesinde ve teknolojinin sabit olduğu varsayımı altında uzun vadeli büyümenin sürdürülebilirliği, esas olarak ikame esnekliğinin birden büyük ya da küçük olmasına bağlıdır.

Sıfır ile artı sonsuz arasında bir değer alan ikame esnekliğinin tahmini için üretim fonksiyonlarından yararlanılmaktadır. Yazında matematiksel olarak birçok üretim fonksiyonu formu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve en çok bilineni, 1928 yılında Cobb ve Douglas tarafından geliştirilen ve ikame esnekliğinin daima bir e eşit olduğu ve dolayısıyla da girdiler arasındaki ikamenin sınırlı olduğu *Cobb-Douglas üretim fonksiyonudur*. İkincisi, *doğrusal üretim fonksiyonu* olup, bu üretim fonksiyonunun en önemli özelliği girdiler arasındaki ikamenin sınırlı değil tam olması koşulunda ikame esnekliğinin sonsuz olmasıdır. Üçüncüsü, 1951 yılında Leontief tarafından geliştirilen *sabit katsayılı (Leontief) üretim fonksiyonudur*. Bu fonksiyonda girdiler arasında ikame yoktur ve tam tamamlayıcılık ilişkisi varsayımıyla ikame esnekliğinin sıfıra eşit olması söz konusudur. Dördüncüsü, 1961 yılında Arrow-Chenery-Minhas-Solow tarafından geliştirilen *Sabit İkame Esneklikli* ya da kısaca *CES (Constant Elasticity of Substitution) üretim fonksiyonudur*, CES üretim fonksiyonunun en önemli özelliği, ikame esnekliğinin her bir üretim düzeyi için sabit yani bir değerinden farklı değer alabilmesine olanak sağlamasıdır.

Bu çalışmanın amacı, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, toplulaştırılmış/makro Cobb-Douglas ve CES üretim fonksiyonlarından hareketle, ikame esnekliklerini, çıktı esnekliklerini ve ölçek esnekliklerini son yıllarda geliştirilen ekonometrik yöntemlerle tahmin etmek ve dolayısıyla girdiler arasındaki ilişkileri ve çıktı üzerine katkılarını araştırmak ve bu bağlamda hem ülkeler bazında hem de üretim fonksiyonları bazında karşılaştırmalar yapmak olarak belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde üretim fonksiyonlarına ilişkin ampirik literatür özeti sunulacaktır. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri setine, ampirik modellere, ekonometrik metodolojiye ve ampirik analizden elde

edilen bulgulara yer verilecektir. Sonuç bölümünde ise, çalışmadan elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirmeler yapılacak ve politika önerilerine yer verilecektir.

1. Literatür

Üretim fonksiyonlarına ilişkin ampirik literatür ilk olarak Cobb ve Douglas'ın 1928 yılında yayınladıkları çalışmalarına dayanmaktadır. ABD İmalat Sanayi için 1889-1922 dönemine ait verilerle regresyon analizi ile üretim fonksiyonunda yer alan parametreleri tahmin etmişlerdir. Bulgular ele alınan dönemde emeğin çıktı esnekliğinin 0.75, sermayenin çıktı esnekliğinin ise 0.25 olduğunu göstermektedir. Üretim fonksiyonlarının tahminine ilişkin ilgi günümüze kadar artarak devam etmiş ve farklı ülkeler, farklı dönemler ve farklı analiz tekniklerine dayanılarak birçok analiz gerçekleştirilmiştir. Blundell ve Bond (2000) çalışmalarında ABD İmalat Sanayi içerisinde bulunan 509 AR-GE performanslı firma için 1982-1989 dönemine ait verilerden yararlanarak ve Sistem Genelleştirilmiş Momentler Methodunu kullanarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre sermaye katsayısı literatürdeki çalışmalardan farklılaşarak daha yüksek elde edilmiştir. Ayrıca ölçeğe göre sabit getirinin varlığı reddedilememiştir. Wakelin (2001) ise, 170 İngiliz Şirketi için 1988-1996 dönemine ait verileri kullanmıştır. Çalışma literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak Panel EKK tahmincisini kullanmıştır.

Söderbom ve Teal (2004) ise Gana'da yer alan 143 firma için 1991-1997 dönemine ait verilerden yararlanarak GMM tahmincisi ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Bulgular emeğin çıktı esnekliğinin sermayenin çıktı esnekliğinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Cantos vd. (2005) İspanya'da ulaşım sektörünün ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırdıkları çalışmada 5 farklı sektör için Panel veri analizi sabit etkiler tahmincisinden ve 1965-1995 dönemine ait verilerden yararlanarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Bulgular ele alınan dönemde emeğin çıktı esnekliğinin sermayenin çıktı esnekliğinden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Chow ve Li (2002) çalışmalarında 1952-1998 dönemi için Çin'de emek ve sermayeyi içeren Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu EKK tahmincisi ile tahmin etmişlerdir. Fang (2011) çalışmasında, Çin ekonomisi için 1978-2008 dönemine ait emek, sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi verilerinden yararlanarak EKK tahmincisi ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmiştir. Yine Çin ekonomisi için Li ve Liu (2011) Stokastik sınır analizi ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Tüm çalışmalarda bulgular sermayenin çıktı esnekliğinin emeğin çıktı esnekliğinden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tranconi ve Marzetti (2011) Avrupa’da faaliyet gösteren 828 firma için 2005-2006 dönemine ait veriler yardımıyla Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Bulgular emeğin çıktı esnekliğinin sermayenin çıktı esnekliğinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Shahiduzzaman ve Alam (2013) çalışmalarında emek ile bilgi teknolojisi içeren ve içermeyen olmak üzere iki farklı sermaye stokuna ait 1975-2011 dönemine için elde edilen veriler kullanılarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Bulgular her iki sermaye stokuna göre emeğin çıktı esnekliğinin daha fazla olduğunu göstermektedir.

Çermikli ve Tokatlıoğlu (2015) 27 yüksek gelirli ve 17 orta gelirli ülke için emek, sermaye ve enerji tüketimi verileri yardımıyla, panel veri analiz tekniklerinden yararlanarak 1990-2011 dönemine ait verilerle Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Yüksek gelirli ülkelerde emeğin çıktı esnekliği sermayenin çıktı esnekliğinden daha yüksek iken, orta gelirli ülkelerde tam tersine sermayenin çıktı esnekliği emeğin çıktı esnekliğinden daha yüksek elde edilmiştir. Inlesi-Lotz (2015) çalışmasında OECD ülkeleri için 1990-2010 dönemine ait veriler yardımıyla panel veri analiz tekniklerinden yararlanarak emek, sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi girdileri ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Bulgular sermayenin çıktı esnekliğinin emeğin çıktı esnekliğinden daha büyük olduğunu göstermektedir. Chikabwi vd. (2017) çalışmalarında Güney Afrik Kalkınma Topluluğu’na üye 9 ülke için imalat sanayi sektöründe 2000-2013 dönemine ait verilerden yararlanarak panel veri analiz teknikleri çerçevesinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanmışlardır. Bulgular ele alınan dönemde sermayenin çıktı esnekliğinin, emeğin çıktı esnekliğinden daha büyük olduğunu göstermektedir.

CES üretim fonksiyonunun tahminine ilişkin ilk çalışma CES üretim fonksiyonunu geliştiren Arrow vd. (1961)’nin çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada 19 ülke için 1949-1955 dönemine ait verilerden yararlanarak EKK tahmincisine dayanmaktadır. Çalışmada emek ve sermaye arasındaki ikame esnekliğini 0.42 ile 1.74 arasında tahmin etmişlerdir. Sato (1970) çalışmasında ABD için 1909-1960 dönemine ait verilerden yararlanmışlar ve CES tipi üretim fonksiyonunu EKK tahmincisini kullanarak tahmin etmişlerdir. Gerçekleştirdikleri analizden elde edilen bulgulara göre emek ve sermaye arasındaki ikame esneklikleri 0.5 ile 0.7 arasında değişmektedir. Kempfert (1998) ise, Batı Almanya Endüstrisi 1960-1993 dönemine ait verilerle EKK tahmincisini kullanarak tahmin etmişlerdir. Bulgular ikame esnekliğinin 0.146 ile 0.846 arasında değiştiğini göstermektedir.

Duffy ve Papageorgiou (2000) çalışmalarında 82 ülkenin 1960-1987 dönemine ait verilerinden yararlanmışlardır. Çalışmada doğrusal ve doğrusal olmayan EKK ile GMM

tahmincisini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular ikame esnekliklerinin 1'den büyük olduğunu göstermektedir. Werf (2008) çalışmasında, 12 ülke için 1978-1996 dönemine ait verilerden yararlanarak ve panel veri analiz tekniklerini kullanarak CES tipi üretim fonksiyonunu kullanmışlardır. Bulgular ele alınan dönemde ikame esnekliklerinin 1'den küçük olduğunu göstermektedir.

Henningsen ve Henningsen (2011) çalışmalarında, CES üretim fonksiyonunun tahmini için ilk defa optimizasyon algoritmalarına dayanarak doğrusal olmayan en küçük kareler tahmincisini kullanmışlardır. Bu çerçevede, dört girdiye kadar yuvalanmış CES üretim fonksiyonunun tahminine imkân tanımakla beraber söz konusu tahminlerle CES üretim fonksiyonunda yer alan ölçek parametresi dâhil tüm parametrelerin tahmini mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede Koesler ve Schymura (2012), Shen ve Whalley (2013), Shen, Wang ve Whalley (2015) ve Brockway vd. (2017) çalışmalarında Henningsen ve Henningsen (2011)'in CES üretim fonksiyonunun tahmini için geliştirdikleri tahmin sürecini kullanmışlar ve farklı dönem ve farklı ülke ve sektör grupları için farklı girdiler aracılığı ile ikame esnekliklerini tahmin etmişlerdir. Koesler ve Schymura (2012) çalışmalarında 27 AB ve 13 diğer olmak üzere toplamda 40 ülkeye ait 35 sektör için 1995-2006 dönemine ait verilerden yararlanmışlardır. Bulgular ikame esnekliklerinin 0.01'den küçük olduğunu göstermektedir. Shen ve Whalley (2013) Çin için 1979-2006 dönemine ait verilerden yararlanarak CES tipi üretim fonksiyonunu tahmin etmişlerdir. Bulgular ele alınan dönemde ikame esnekliğinin 0.436 ile 2.864 arasında değiştiğini göstermektedir. Shen vd. (2015) çalışmalarında ABD, Hindistan ve Çin için 1979-2008 dönemine ait verilerden yararlanmışlardır. Bulgular her üç ülkede de emek ile sermaye arasındaki ikame esnekliğinin 0.8 olduğunu göstermektedir. Brockway vd. (2017) çalışmalarında İngiltere, Çin ve ABD için 1980 -2010 dönemine ait verilerden yararlanarak CES üretim fonksiyonuna ait parametreleri tahmin etmişlerdir. Bulgular ele alınan dönemde ikame esnekliklerinin farklılaştığını göstermektedir.

2. Ampirik Analiz

2.1. Veri Seti

Çalışmada ampirik analiz için, 1982-2014 dönemini kapsayacak şekilde 22'si gelişmiş, 12'si gelişmekte olan toplam 34 ülkeye ait verilerden yararlanılmıştır[†]. Bu çalışma da İnsani Gelişme Endeksi'ne göre ülkelerin ayrımı yapılmış olup, çok yüksek insani gelişme ve yüksek insani gelişme sınıflamasında yer alan ve verilerine ulaşılabilen ülkeler tercih edilmiştir. Bu çerçevede ele alınan ülkeler ve dönem itibari ile en kapsamlı veri seti oluşturulmuştur. Çalışmada üretim fonksiyonlarında 4 farklı girdi tanımlanmış olup, bunlar sırasıyla sermaye (K), emek (L), doğalgaz tüketimi (GAS) ve petrol tüketimi (PET)'dir. Çıktıyı temsilen ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP) değerleri kullanılmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP) ve Sermaye (K) değişkeni 2011 yılı Dolar fiyatları (2011=100) ile reel hale getirilmiştir. Söz konusu değişkenler Penn World Table (PWT) 9.0'dan elde edilmiştir. Emek (L), söz konusu ülkede istidam edilen emek miktarının sayısal değeri olup, PWT 9.0'dan elde edilmiştir. Ülkeler arasındaki emeğin nitelik farklılığını azaltmak için söz konusu değişken yine PWT 9.0'da yer alan Beşeri Sermaye Endeksi[‡] ile çarpılmıştır. Doğalgaz Tüketimi (GAS) ve Petrol Tüketimi (PET), değişkenlerine ait veriler The U.S. Energy Information Administrations (ABD Enerji Bilgi İdaresi) tarafından sunulan International Energy Statistics (Uluslararası Enerji İstatistikleri)'den derlenmiş olup, her iki değişken de petrol eşdeğeri milyon metrik ton olarak alınmıştır. Kullanılan değişkenlerde birim farklılıklarının olması üretim fonksiyonu ve ikame esnekliği katsayısı tahminlerinde bir sorun oluşturmamaktadır. Çünkü ikame esnekliği, kullanılan girdilerin ölçüm birimlerinden bağımsızdır (Koutsoyiannis, 1997, s. 87).

[†] Gelişmiş Ülkeler: Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Romanya, İspanya, İsviçre, ABD. Gelişmekte Olan Ülkeler: Arnavutluk, Cezayir, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Malezya, Meksika, Peru, Tayland, Türkiye, Venezuela.

[‡] PWT 9.0 veri setinde Beşeri Sermaye Endeksi, Barro-Lee (2013) beşeri sermaye endeksine dayanmaktadır. Barro-Lee (2013) beşeri sermaye endeksi, eğitimin getirisini, eğitimin özel/sosyal faydalarını ve işgücünün verimliliğini içermektedir. Bu bağlamda, beşeri sermayeyi hem nicelik hem de nitelik olarak ölçen önemli bir endekstir.

2.2. Ampirik Modeller

Çalışmada ampirik analiz gerçekleştirilirken 4 girdili (emek, sermaye, doğalgaz tüketimi ve petrol tüketimi) bir üretim fonksiyonu oluşturulmuştur $Q = f(K, L, GAS, PET)$. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu için oluşturulan üretim fonksiyonu (1) numaralı denklemde sunulmuştur.

$$GDP = AK^\alpha L^\beta GAS^\gamma PET^\delta \quad (1)$$

Yukarıdaki üretim fonksiyonunu doğrusal formda ifade etmek istersek, her iki tarafın doğal logaritması alınır. Çalışmada iki farklı ülke grubuna ait Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmek için doğrusal panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede (1) numaralı denklemleri tahmin edilecek olan panel veri modeli haline getirecek olursak (2) numaralı modele ulaşırız:

$$\ln GDP_{it} = \varphi + \alpha \ln K_{it} + \beta \ln L_{it} + \gamma \ln GAS_{it} + \delta \ln PET_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Bu modellerde değişkenlerin tanımları bir önceki bölümde verilmiştir. α , β , γ , δ ve φ tahmin edilecek olan parametreleri vermektedir. u_{it} ise hata terimidir.

Çalışmada CES Üretim fonksiyonunu tahmin etmek için doğrusal olmayan panel EKK tahmincisinden yararlanılmış olup, optimizasyon algoritmaları kullanılmıştır. Söz konusu tahminlerin gerçekleştirilebilmesi için eşitlik (3)'de olduğu gibi CES modeli oluşturulmuştur.

$$GDP_{it} = \gamma e^{\lambda t} \left[\delta (\delta_1 K_{it}^{-\rho_1} + (1 - \delta_1) L_{it}^{-\rho_1})^{\frac{\rho}{\rho_1}} + (1 - \delta) (\delta_2 GAS_{it}^{-\rho_2} + (1 - \delta_2) PET_{it}^{-\rho_2})^{\frac{\rho}{\rho_2}} \right]^{\frac{v}{p}} \quad (3)$$

γ , δ , v ve ρ birer parametredir. γ , bir etkinlik parametresi olup pozitif bir değerdir. δ , gelirin fonksiyonel dağılımını belirleyen dağıtım parametresi olup sıfırla bir arasında bir değer almaktadır. v , ölçek parametresi olup, pozitif bir değer almakla birlikte, birden küçük ise ölçeğe göre değişken getiri, birden büyük ise ölçeğe göre artan getiri ve bire eşit ise ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. ρ , ikame esnekliğinin bir dönüşümü olan ikame parametresi olup -1 ile artı sonsuz arasında bir değer alacaktır. Her iki modele, panel veri gruplarında yer alan her bir ülke için Hicks-yansız teknolojik gelişme modeline dayanan bir trend serisi ($e^{\lambda t}$) eklenmiştir. Bu değişkende yer alan λ teknolojik değişim oranını, t ise zaman değişkenini ifade etmektedir.

2.3. Metodoloji

Çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu modelini tahmin etmek için doğrusal panel veri analiz tekniklerinden yararlanırken, CES üretim fonksiyonu modelini tahmin etmek için optimizasyon algoritmalarına dayalı doğrusal olmayan panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Her iki üretim fonksiyonuna ait modellerin tahminine ilişkin çalışmada kullanılan yöntemler aşağıda ayrı başlıklarda sunulmuştur.

2.3.1. Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonunun Tahmini İçin Kullanılan Yöntemler.

Çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin etmek için doğrusal panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmış olmakla birlikte, yazında yer alan ekonometrik tekniklerden farklı yöntemler tercih edilmiştir. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki bağımlılığının tespiti, Breusch-Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri ile araştırılmıştır. Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen CD_{BP} testi kesit boyutu sabit, zaman boyutu sonsuza giderken geçerli olup, yokluk hipotezinde “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” önermesini sınamaktadır. Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM1} testi, zaman ve kesit boyutu sonsuza giderken geçerli olup, yokluk hipotezinde “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” önermesini sınamaktadır. Yine Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} testi zaman boyutu sabit ve kesit boyutu sonsuza giderken kullanılmakta olup, diğer testlerle benzer şekilde, “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” yokluk hipotezini sınamaktadır. Çalışmada son olarak, Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen $CDLM_{adj}$ testi kullanılmıştır. Bu test, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen testin düzeltilmiş halidir. Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen CD_{BP} testi grup ortalaması sıfır ancak bireysel ortalamalar sıfırdan farklı iken sapmalı olmaktadır. Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) söz konusu sapmayı, test istatistiğine varyans ve ortalama dahil ederek düzeltilmiştir. Bu testte yokluk hipotezi “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” önermesini sınamaktadır.

Çalışmada ele alınan değişkenlerin durağanlığı Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS panel birim kök testi çerçevesinde incelenmiştir. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi (4) numaralı modelin sınamasına dayanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{it-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Yukarıdaki modelde, birim kök sınaması yapılacak seri için \bar{y}_t , yatay kesit ortalamasını; ($\bar{y}_{t-1}, \bar{y}_{t-2}, \dots$), yatay kesit ortalamasının gecikmeli değerlerini ve $\Delta \bar{y}_t$, genel faktör yapısına

bağlı olarak yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmasını sağlayan bir kukla (proxy) olarak regresyon modeline dâhil edilmiştir (Pesaran, 2007, s. 269). Pesaran (2007)'in CADF panel birim kök testinde yokluk hipotezi, “paneli oluşturan her bir yatay kesite ait serinin birim kök içerdiği” önermesini, alternatif hipotez ise “paneli oluşturan yatay kesitlerin belirli bir bölümünün birim kök içermediği” önermesini sınamaktadır (Pesaran, 2007, s. 267-269). (4) numaralı modelde yer alan b_i katsayıları CADF istatistiğidir. Buradan elde edilen t-istatistikleri Pesaran (2007) tarafından sunulan mevcut kritik değerleri ile karşılaştırılarak her bir yatay kesite ait serinin birim kök içerip içermediğine karar verilir. Panel veri setinin durağan olup olmadığını test etmek için CADF istatistiklerinin ortalaması (5)'de ki eşitlik gibi alınır. Elde edilen değer kesit açısından genişletilmiş IPS (Cross-sectionally augmented IPS-CIPS) test istatistiğidir.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \sim N(0,1) \quad (5)$$

Elde edilen bu CIPS değerleri Pesaran (2007)'de verilen kritik değerlerle karşılaştırılarak panel veri setinde durağanlık sınaması yapılmaktadır.

Değişkenlere ait eşbütünlüşme katsayılarının homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun tespiti için Pesaran ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen Delta testi kullanılmıştır. Delta (Homojenlik) Testi, Pesaran ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilmiştir. Buna göre (6) numaralı modelde verilen β_i eğim katsayılarının, yatay kesitlerin tamamı için geçerli –yani homojen- olup olmadığı sınamaktadır.

$$Y_{it} = \beta + \beta_i X'_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Delta (Homojenlik) Testi'nde yokluk hipotezi “eğim katsayıları homojendir ($H_0: \beta_i = \beta$)” önermesini, alternatif hipotez ise “eğim katsayıları homojen değildir ($H_0: \beta_i \neq \beta$)” önermesini sınamaktadır. Pesaran ve Yagamata (2008), Delta (Homojenlik) Testi'nde büyük örneklem ($\hat{\Delta}$ testi) ve küçük örneklem için ($\hat{\Delta}_{adj}$ testi) olmak üzere iki farklı test geliştirmiş olup bu testler sırasıyla (7) ve (8)'de verilmiştir.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{2k} \right) \sim \chi_k^2 \quad (7)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{v(T, k)} \right) \sim N(0,1) \quad (8)$$

(7) ve (8)'de yer alan N yatay kesit sayısını; S , Swamy (1970) test istatistiğini; k , modelde yer alan açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen Bootstrap Panel Eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi, McCoskey ve Kao (1998) tarafından geliştirilen Lagrange Çarpanı (LM) testine dayanmaktadır. Westerlund-Edgerton panel eşbütünleşme testinin ilk aşamasında, (9)'da yer alan eşbütünleşme modelinin tam uyarlanmış EKK (FMOLS) tahmincisinden hata terimleri (z_{it}) elde edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta_i + z_{it} \quad ; \quad z_{it} = u_{i,t} + v_{it} \quad (9)$$

İkinci aşamada LM istatistiği (10)'daki gibi hesaplanmaktadır:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (10)$$

(10)'da S_{it} , FMOLS tahmincisinden elde edilen z_{it} 'nin kısmi toplam sürecini; $\hat{\omega}_i^2$, Δx_{it} üzerine koşullu u_{it} 'nin uzun dönem varyansıdır. Yokluk hipotezi “bütün yatay kesitler için eşbütünleşme vardır ($H_0: \sigma_i^2 = 0$)” önermesini, alternatif hipotez ise “bazı yatay kesitler için eşbütünleşme yoktur ($H_1: \sigma_i^2 > 0$)” önermesini sınamaktadır (Westerlund ve Edgerton, 2007, s. 168-187).

Westerlund-Edgerton panel eşbütünleşme testinden elde edilen LM istatistiği panel veri setinin yatay kesit bağımlılığı göstermediği durumda standart normal dağılım özelliği göstermektedir. Ancak yatay kesit bağımlılığı panel veri setinin en önemli özelliği olduğu durumda LM testi standart normal dağılım özelliği göstermemektedir. Westerlund ve Edgerton (2007) böyle bir durumda Sieve yaklaşımı doğrultusunda “bootstrap” yönteminden elde edilen kritik değerlerin kullanılmasını önermişlerdir.

Eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönemli katsayılarının tahmin edilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada Bond ve Eberhardt (2009) tarafından geliştirilen Arttırılmış Ortalama Grup (AMG) Tahmincisi (Augmented Mean Group Estimator) kullanılmıştır. Bu tahmincinin seçilmesinin nedenlerinden birincisi söz konusu tahmincinin yatay kesit bağımlılığını göz

önünde bulundurmasıdır. İkincisi AMG tahmincisi, çalışmada kullanılan serilerin birinci dereceden farkı alındığında durağan hale geldikleri durumlarda da kullanılabilir. Üçüncü olarak hata teriminden kaynaklı içsellik problemi söz konusu olduğunda da etkin bir tahmincidir. Ayrıca eşbütünleşme katsayılarının heterojen olduğu durum için bireysel yani her bir kesite ait katsayıların yanı sıra, eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğu durum için panele ait katsayıları da sunmaktadır. Bireysel eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalamasını ağırlıklandırarak tahmin ettiği için yazında yer alan diğer tahmincilerden de üstündür.

Bond ve Eberhardt (2009) AMG tahmin sürecini Monte Carlo simülasyonu kullanılarak iki aşamada tartışmış ve test etmiştir. İlk aşama (11)' de gösterilmiş olup, buna göre durağan olmayan ve gözlemlenemeyen değişkenlerin sonuçlarda sapmaya yol açmaması için EKK modeli birinci farklar alınarak kurulmaktadır. Yine birinci farklarda (T-1) adet zaman kukla değişkeni eklenerek model tahmin edilmekte ve zaman kukla değişkenine ait katsayı bu şekilde elde edilmektedir.

$$\Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad \rightarrow \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \quad (11)$$

$$y_{it} = \alpha_i + b' x_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad \hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i b_i \quad (12)$$

Elde edilen kukla katsayıları (12)'de yer alan modelde yatay kesit bağımlılıklarını içerecek şekilde bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Daha sonra her bir yatay kesit için ayrı ayrı tahmin edilen katsayıların ağırlıklandırılmış ortalaması alınarak AMG tahmincisine ait katsayılar elde edilmektedir.

2.3.2. CES Üretim Fonksiyonunun Tahmini İçin Kullanılan Yöntemler.

CES üretim fonksiyonunun yapısına bakıldığında tahmin edilecek olan parametrelerin doğrusal olmadığı görülmektedir. Bu nedenle CES üretim fonksiyonunu doğrusal hale getirerek tahmin etmek bazı sorunları beraberinde getirebilir. Örneğin Kmenta (1967) yazında “Kmenta Yaklaşımı” olarak bilinen yöntemle CES üretim fonksiyonunu doğrusallaştırarak tahmin etmiştir. Ancak Kmenta (1967) girdi oranı ve ikame esnekliğinin çok yüksek ya da çok düşük olduğu durumda O'nun yönteminin iyi sonuç vermeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Maddala ve Kadane (1967) ve Thrusby ve Lovell (1978) bu sorunu doğrulamışlar ve “Kmenta Yaklaşımı”

ile CES üretim fonksiyonuna ait parametrelerin tahminlerinin güvenilir sonuçlar vermediğini belirtmişlerdir.

Fonksiyonel bir form olarak CES üretim fonksiyonu programlama modellerinde (genel denge modelleri gibi) fazla kullanılmasına rağmen, buradan elde edilen parametreler ekonometrik tahminden daha ziyade çoğunlukla tahmin ve sezgiye dayalı bir kalibrasyondur (Henningsen ve Henningsen, 2011, s. 1). Son yıllarda CES üretim fonksiyonunun tahmini için doğrusal olmayan tahmin yöntemleri geliştirildi. Bu yöntemlerden en önemlisi Henningsen ve Henningsen (2011) tarafından R-forge üzerinde “micEcon” projesinin[§] bir parçası olarak geliştirilen “micEconCES” paketi olup, söz konusu paket doğrusal olmayan tahmin yöntemleri için önemli olanaklar sağlamıştır. Çalışmada bu söz konusu YÖNTEM kullanılmış ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için optimizasyon algoritmalarından da yararlanarak doğrusal olmayan panel EKK tahmincisi ile CES üretim fonksiyonuna ait parametreler tahmin edilmiştir.

Söz konusu tahmini gerçekleştirmeden önce değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri ile araştırılmıştır. Seriler arasında bir yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi durumunda bu sorunun giderilmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada, yatay kesit bağımlılığı $\bar{q}_t = \frac{\sum_{i=1}^N q_{it}}{N}$ hesaplanır ve t noktasındaki her bir yatay kesit gözleminden çıkartılır. Diğer bir ifade ile her bir kesit zaman ortalamalarından arındırılarak analize dâhil edilir. Böylece yapılan bu dönüşüm Eilat (2009)’a göre seriler arasındaki korelasyonu ortadan kaldırırsa da önemli bir şekilde azaltmaktadır.

Çalışmada, 4 farklı optimizasyon algoritması kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada kısıtsız optimizasyon için gradyan tabanlı algoritmalarından Newton-type ve Broyden (1970), Fletcher (1970), Goldfarb (1970) ve Shanno (1970) tarafından geliştirilen BFGS Algoritması; kısıtlı optimizasyon için gradyan tabanlı algoritmalarından Byrd vd. (1995) tarafından önerilen BFGS algoritmasının modifiye edilmiş hali olan L-BFGS-B Algoritması; global optimizasyon algoritmalarında da Nelder-Mead (NM) Algoritması (Nelder ve Mead, 1965) kullanılmıştır.

[§] <http://r-forge.r-project.org/projects/micecon/>

3. Bulgular

Çalışmada analize dâhil edilen 22 gelişmiş, 12 gelişmekte olan ülke için, Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna ait parametrelerin tahminini gerçekleştirmeden önce çalışmada kullanılan değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılmış olup, sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, her iki ülke grubunda da tüm değişkenler için çalışmada kullanılan dört testte de “yatay kesit bağımlılığı yoktur” yokluk hipotezi istatistiksel olarak en az %10 düzeyinde anlamlı bir şekilde reddedilmektedir. Bu durumda tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Dolayısıyla değişkenlere ait durağanlık sınaması yapılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testlerin tercih edilmesi daha uygun olacaktır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

<i>Gelişmiş Ülkeler</i>				
	<i>CD_{BP}</i>	<i>CD_{LM1}</i>	<i>CD_{LM}</i>	<i>CD_{adj}</i>
<i>lnGDP</i>	517.166 (0.000)***	13.314 (0.000)***	-1.391 (0.082)*	3.632 (0.000)***
<i>lnK</i>	368.283 (0.000)***	6.387 (0.000)***	-2.085 (0.019)**	1.885 (0.030)**
<i>lnL</i>	348.366 (0.000)***	5.460 (0.000)***	-1.423 (0.077)*	6.264 (0.000)***
<i>lnGAS</i>	385.178 (0.000)***	7.173 (0.000)***	2.984 (0.001)***	10.233 (0.000)***
<i>lnPET</i>	363.821 (0.000)***	6.179 (0.000)***	-2.551 (0.005)***	2.486 (0.006)***
<i>Model</i>	1921.792 (0.000)***	78.663 (0.000)***	16.342 (0.000)***	203.662 (0.000)***
<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>				
	<i>CD_{BP}</i>	<i>CD_{LM1}</i>	<i>CD_{LM}</i>	<i>CD_{adj}</i>
<i>lnGDP</i>	116.991 (0.000)***	4.438 (0.000)***	-3.620 (0.000)***	6.956 (0.000)***
<i>lnK</i>	150.332 (0.000)***	7.340 (0.000)***	-3.176 (0.001)***	10.832 (0.000)***
<i>lnL</i>	121.249 (0.000)***	4.809 (0.000)***	-3.162 (0.001)***	2.238 (0.009)***
<i>lnGAS</i>	124.541 (0.000)***	5.095 (0.000)***	-1.894 (0.029)**	3.093 (0.001)***
<i>lnPET</i>	105.878 (0.001)***	3.471 (0.000)***	-3.070 (0.001)***	4.173 (0.000)***
<i>Model</i>	353.950 (0.000)***	25.063 (0.000)***	10.103 (0.000)***	49.828 (0.000)***

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Diğer taraftan modellerde yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, “yatay kesit bağımlılığı yoktur” yokluk hipotezi her iki ülke grubunda da istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir şekilde reddedilmektedir. Buna göre değişkenler arasındaki eşbütünlüğün araştırılmasında ve uzun dönem eşbütünlük katsayılarının tahmininde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan tahminler tercih edilmiştir.

Çalışmada değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenirken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS (yani CADF) panel birim kök testi kullanılmış olup, hem sabit hem de trend ve sabit içeren modeller için elde edilen sonuçlar Tablo 2’de özetlenmiştir. Buna göre gelişmiş ülkelerde *lnL* değişkeni sabitli modelde %1 anlamlılık düzeyinde, *lnPET* ise sabitli ve trendli modelde %10 anlamlılık düzeyinde düzeyde

durağan olmasına rağmen, $\ln L$ sabitli ve trendli modelde, $\ln PET$ ise sabitli modelde düzeyde durağan değildir. Bununla birlikte diğer değişkenler birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Her ne kadar tüm değişkenlerde düzeyde bir tutarlılık olmasa da gelişmiş ülkelerde tüm değişkenler birinci dereceden farkı alındığında hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağan hale gelmektedir. Bu nedenle tüm değişkenleri $I(1)$ olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ise tüm değişkenler birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde tüm değişkenler $I(1)$ özelliği sergilemektedir. Dolayısıyla seçilecek eşbütünleşme testi ve tahmincisi, hem yatay kesit bağımlılığını hem de değişkenlerin birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmesi özelliğini dikkate almalıdır.

Tablo 2. CIPS Birim Kök Sınaması Sonuçları

	<i>Gelişmiş Ülkeler</i>			
	<i>Sabitli</i>		<i>Sabitli ve Trendli</i>	
	<i>Düzyey</i>	<i>Fark</i>	<i>Düzyey</i>	<i>Fark</i>
<i>lnGDP</i>	-1.515	-3.194***	-1.593	-3.600***
<i>lnK</i>	-1.929	-2.899***	-2.221	-2.875***
<i>lnL</i>	-2.303***	-2.679***	-2.001	-2.747***
<i>lnGAS</i>	-1.486	-4.644***	-1.870	-5.313***
<i>lnPET</i>	-1.759	-5.132***	-2.584*	-5.413***
	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>			
	<i>Sabitli</i>		<i>Sabitli ve Trendli</i>	
	<i>Düzyey</i>	<i>Fark</i>	<i>Düzyey</i>	<i>Fark</i>
<i>lnGDP</i>	-1.548	-4.319***	-1.933	-4.340***
<i>lnK</i>	-1.799	-2.382***	-2.025	-2.709**
<i>lnL</i>	-1.839	-4.621***	-1.787	-4.847***
<i>lnGAS</i>	-1.400	-4.958***	-2.336	-5.547***
<i>lnPET</i>	-1.243	-4.898***	-2.396	-4.992***

Not: Gecikme uzunlukları maksimum 4 olarak alınmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. CIPS testi için kritik değerler: Gelişmiş Ülke grubunda sabitli modelde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -2.04; -2.11 ve -2.23, sabitli ve trendli modelde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -2.54; -2.61 ve -2.73'dür. Gelişmekte Olan Ülkeler grubunda sabitli modelde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -2.03; -2.11 ve -2.26, sabitli ve trendli modelde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -2.56; -2.64 ve -2.81'dir.

Çalışmada eşbütünleşme katsayılarının homojenliği Pesaran ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen Delta (Homojenlik) Testi ile araştırılmış olup, bulgular Tablo 3'de sunulmuştur. Her iki ülke grubu hem büyük örneklem ($\hat{\Delta}$ testi) hem de küçük örneklem ($\hat{\Delta}_{adj}$ testi) için verilen test istatistiklerine ait olasılık değerlerine baktığımızda “eğim katsayıları homojendir” yokluk hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla eşbütünleşme katsayıları homojen olup panel için yorum yapılabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Delta (Homojenlik) Testi Sonuçları

<i>Gelişmiş Ülkeler</i>		<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>	
$\hat{\Delta}$	$\hat{\Delta}_{adj}$	$\hat{\Delta}$	$\hat{\Delta}_{adj}$
-2.364 (0.991)	-2.488 (0.994)	0.059 (0.477)	0.064 (0.475)

Not: Parantez içerisindeki değerler test istatistiğine ait olasılık değerleridir.

Çalışmada kullanılan modellerde yatay kesit bağımlılığının söz konusu olması ve ele alınan değişkenlerin birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmesi nedeniyle Westerlund-Edgerton Panel Eşbütünleşme Testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Westerlund-Edgerton Panel Eşbütünleşme testi yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumlarda standart normal dağılım kriterlerini kullanırken, yatay kesit bağımlılığının olduğu durumlarda bootstrap yönteminden elde edilen kritik değerleri kullanmaktadır. Bu çerçevede Westerlund-Edgerton Panel Eşbütünleşme Testi'nden elde edilen sonuçlar Tablo 4'de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, “bütün yatay kesitler için eşbütünleşme vardır” yokluk hipotezi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde reddedilememektedir. Buna göre, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde GSYH ile emek, sermaye, doğal gaz tüketimi ve petrol tüketimi arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Tablo 4. Westerlund-Edgerton (2007) Panel Eşbütünleşme Testi

<i>Gelişmiş Ülkeler</i>		<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>	
LM_N^+	1.771 (0.999)	1.249 (0.999)	

Not: Parantez içerisindeki rakamlar bootstrap dağılımından elde edilen olasılık değerlerini göstermekte olup, rapor edilen olasılık değerleri 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tahmininden sonra hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna ait katsayıların tahmini için kullanılan Arttırılmış Ortalama Grup (AMG) tahmincisinden elde edilen sonuçlar Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. AMG Tahmin Sonuçları

	<i>Gelişmiş Ülkeler</i>	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>
<i>lnK</i>	0.377*** [0.078]	0.537*** [0.073]
<i>lnL</i>	0.535*** [0.090]	0.399*** [0.133]
<i>lnGAS</i>	0.063*** [0.023]	0.019 [0.021]
<i>lnPET</i>	0.231*** [0.054]	0.169** [0.080]
<i>Sabit Terim</i>	3.728** [1.588]	1.311 [1.338]
Artık Durağanlığı	I(0)	I(0)
Pesaran CADF	-3.329***	-3.400***
Birim Kök Testi		
RMSE	0.0232	0.0415
Wald χ^2	84.67 (0.000)	68.32 (0.000)
Gözlem Sayısı	726	396
Zaman Boyutu	33	33
Kesit Boyutu	22	12

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler standart hataları, parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir. RMSE; Root Mean Squared Error. CIPS testi için kritik değerler: Gelişmiş Ülkeler grubunda %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -2.04; -2.11 ve -2.23, Gelişmekte Olan Ülkeler grubunda %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırası ile -2.03; -2.11 ve -2.26 olarak belirlenmiştir.

Elde edilen bulgulara baktığımızda, sermayenin çıktı esnekliği gelişmiş ülke grubunda 0.377 olarak, gelişmekte olan ülke grubunda ise 0.537 olarak tahmin edilmiştir. Bu durum beklentilerimizle paralellik arz etmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerde sermaye kullanım yoğunluğu gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir. Bu nedenle marjinal verimlilikler düşük, ortalama verimlilikler daha yüksektir. Emeğin çıktı esnekliği ise gelişmiş ülke grubunda 0.535, gelişmekte olan ülke grubunda ise 0.399 olarak tahmin edilmiştir. Bu durumda beklentilerle tutarlılık arz etmekte olup, gelişmekte olan ülkelerde emek kullanımı daha yoğun olduğundan marjinal verimlilikler düşük, ortalama verimlilikler daha yüksektir.

Diğer taraftan, doğal gaz tüketimine ilişkin çıktı esneklik katsayısı gelişmiş ülke grubunda 0.063 olarak elde edilmiştir. Tahmin edilen bu katsayıyı gelişmekte olan ülke grubu ile karşılaştırmak istediğimizde, doğal gaz tüketiminin çıktı esnekliği her ne kadar 0.019 olarak elde edilmiş olsa da, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı söylenebilir. Bu nedenle doğal gaz tüketimine ait çıktı esnekliğini gelişmekte olan ülkelerde sıfır olarak kabul edebiliriz. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde doğal gaz tüketim çıktı esnekliği gelişmekte olan ülkelere daha fazladır. Diğer taraftan petrol tüketimi için elde edilen çıktı esneklikleri gelişmiş ülke grubunda 0.231, gelişmekte olan ülke grubunda ise 0.169 olarak tahmin edilmiştir. Elde edilen bu tahmin beklentilerimizin dışında bir sonuç göstermektedir. Çünkü petrol tüketimi gelişmiş ülkelerde daha yoğun olduğundan petrol tüketimi çıktı esnekliğinin gelişmekte olan ülke grubunda daha düşük çıkması beklenmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde yenilenebilir ve

alternatif enerji kaynaklarına ilişkin araştırma ve yatırımların da daha fazla olduğunu dikkate almak gerekir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tam tersine bu yatırımlar yeni görülmeyle beraber hala geleneksel enerji kaynakları yoğun bir şekilde kullanılmakta olup bu kaynakların başında da petrol gelmektedir. Ayrıca ele aldığımız gelişmekte olan ülkelere bazıları (Meksika, Çin, Brezilya ve Venezuela gibi) dünyanın en önemli petrol üreticisi ülkeleridir. Dolayısıyla bu ülkelerde petrol tüketimi de yoğundur. Üretimde enerji kullanımındaki bu yoğunluk nedeniyle gelişmekte olan ülkelere nazaran petrol çıktı esnekliği daha düşük çıkmış olabilir. Her iki ülke grubunda da –sadece anlamlı katsayılara bakacak olsak bile- ölçeğe göre artan getiri geçerlidir.

Diğer taraftan her iki ülke grubunda çıktı esnekliklerinin pozitif ve birden küçük olarak elde edilmesi azalan marjinal verimler yasaının geçerli olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde çıktı esnekliklerinden elde edilen bulguların anlamlı olması girdiler arasında işlevsel olarak bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla girdilerden birinin kullanım miktarında meydana gelen bir artış, diğer girdinin marjinal verimliliğini arttırmaktadır. Bu hali ile tahmin edilen Cobb-Douglas üretim fonksiyonları teori ile uyumludur.

Çalışmada CES üretim fonksiyonu çerçevesinde oluşturulan model de tahmin edilmiştir. CES üretim fonksiyonu modellerini tahmin etmeden önce değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı her iki ülke grubu için de araştırılmıştır**. Elde edilen sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir. Bulgulara göre, gelişmiş ülke grubunda tüm değişkenler için CD_{BP} , CD_{LM1} ve CD_{LM} testlerinde “yatay kesit bağımlılığı yoktur” yokluk hipotezi istatistiksel olarak en az %5 düzeyinde anlamlı bir şekilde reddedilmektedir. CD_{adj} testinde yokluk hipotezi K ve GAS değişkenleri için reddedilememektedir. Ancak diğer üç testte yokluk hipotezinin reddedilmiş olmasına dayanılarak gelişmiş ülke grubunda yer alan değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu söylenebilir. Gelişmekte olan ülke grubuna baktığımızda ise CD_{BP} , CD_{LM1} ve CD_{adj} testlerinde “yatay kesit bağımlılığı yoktur” yokluk hipotezi istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir şekilde reddedilmektedir. CD_{LM} testinde yokluk hipotezi K ve L değişkenleri için reddedilememektedir. Ancak diğer üç testte yokluk hipotezinin reddedilmiş olmasına dayanılarak gelişmekte olan ülke grubunda yer alan değişkenlerde de yatay kesit bağımlılığının olduğu söylenebilir.

** Modelde yatay kesit bağımlılığına ilişkin yazına baktığımızda sadece doğrusal modeller için yatay kesit bağımlılığı araştırılmaktadır. Fakat çalışmada CES üretim fonksiyonu tahmini için doğrusal olmayan tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Bu nedenle değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı araştırılırken CES üretim fonksiyonu modellerinde yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılmamıştır.

Tablo 6. Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

<i>Gelişmiş Ülkeler</i>				
	<i>CD_{BP}</i>	<i>CD_{LM1}</i>	<i>CD_{LM}</i>	<i>CD_{adj}</i>
GDP	399.238 (0.000)***	7.827 (0.000)***	1.689 (0.046)**	9.677 (0.000)***
K	433.678 (0.000)***	9.429 (0.000)***	4.815 (0.000)***	-2.795 (0.997)
L	390.993 (0.000)***	7.441 (0.000)***	3.065 (0.001)***	2.992 (0.001)***
GAS	554.818 (0.000)***	15.065 (0.000)***	3.665 (0.000)***	-1.142 (0.873)
PET	376.735 (0.000)***	6.780 (0.000)***	2.363 (0.009)***	4.280 (0.000)***
<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>				
	<i>CD_{BP}</i>	<i>CD_{LM1}</i>	<i>CD_{LM}</i>	<i>CD_{adj}</i>
GDP	125.039 (0.000)***	5.139 (0.000)***	-1.480 (0.069)*	51.245 (0.000)***
K	137.202 (0.000)***	6.197 (0.000)***	0.701 (0.242)	4.974 (0.000)***
L	97.831 (0.000)***	2.771 (0.003)***	-0.124 (0.451)	56.357 (0.000)***
GAS	125.201 (0.000)***	5.153 (0.000)***	-2.245 (0.012)**	8.221 (0.000)***
PET	98.630 (0.006)***	2.840 (0.002)***	-2.714 (0.003)***	3.049 (0.001)***

Not. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesinden dolayı bu sorunun giderilmesi gerekmektedir. Metodoloji kısmında anlatıldığı gibi yatay kesit bağımlılığı, $\bar{q}_t = \frac{\sum_{i=1}^N q_{it}}{N}$ formülü ile her bir yatay kesitin zaman ortalaması alınır ve t noktasındaki her bir yatay kesit gözleminden çıkartılır. Böylece Erlat (2009)'ın da ifade ettiği gibi seriler arasındaki korelasyon ortadan kaldırılamasa da yatay kesit bağımlılığı önemli bir şekilde azaltılmıştır. Dolayısıyla CES üretim fonksiyonunun tahmininde bu söz konusu dönüşüm sonucunda elde edilen seriler kullanılmıştır.

CES üretim fonksiyonunun tahmininde elde edilen parametrelerin yorumlanmasında istatistiksel olarak anlamlılık önemli olduğu kadar iktisat teorisi açısından anlamlılık da önem arz etmektedir. δ , gelirin fonksiyonel dağılımını belirleyen dağıtım parametresi olup sıfırla bir arasında bir değer almaktadır. v , ölçek parametresi olup, pozitif bir değer almakla birlikte, birden küçük ise ölçeğe göre değişken getiri, birden büyük ise ölçeğe göre artan getiri ve bire eşit ise ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. ρ , ikame esnekliğinin bir dönüşümü olan ikame parametresi olup -1 ile artı sonsuz arasında bir değer alacaktır. Ayrıca λ , teknolojik değişim oranını ifade etmektedir. Son olarak ikame esnekliği σ sıfır ile artı sonsuz arasında yer alması gerekmektedir.

Gelişmiş ülke grubu için CES üretim fonksiyonu için elde edilen tahmin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Bu model de dört farklı optimizasyon algoritması ile tahmin edilmiş olup, elde edilen tahminlerden yorumlanmaya en uygun yöntem L-BFGS-B optimizasyon algoritmasıdır. Bunun temel nedeni, diğer optimizasyon algoritmalarında istatistiksel olarak anlamlı bulgular olsa dahi iktisat teorisi açısından anlamsız sonuçların bulunmuş olmasıdır. Buna göre Newton-type yönteminde δ_2 parametresinin negatif, BFGS yönteminde ρ_1 ve ρ_2

parametrelerinin -1'den küçük ve Nelder-Mead yönteminde ise ρ_2 parametresinin -1'den küçük tahmin edilmesi CES üretim fonksiyonunun parametre kısıtlarının dışındadır. Bu nedenle tahminler istatistiksel olarak anlamlı olsalar da iktisadi açıdan anlamlı değildirler.

Tablo 7. Gelişmiş Ülkeler İçin CES Üretim Fonksiyonu Tahmin Sonuçları

	<i>Newton-type</i>	<i>BFGS</i>	<i>L-BFGS-B</i>	<i>Nelder-Mead</i>
γ	5805.0 (0.000)***	10730.0 (0.000)***	5805.0 (0.000)***	5799.0 (0.038)**
λ	0.010 (0.000)***	0.008 (0.000)***	0.011 (0.000)***	0.014 (0.000)***
δ_1	0.001 (0.637)	0.001 (0.666)	0.002 (0.633)	0.812 (0.115)
δ_2	-0.133 (0.000)***	0.090 (0.159)	0.001 (0.999)	0.178 (0.108)
δ	0.660 (0.000)***	0.710 (0.000)***	0.632 (0.073)***	0.008 (0.804)
ρ_1	-0.919 (0.000)***	-2.096 (0.000)***	-0.597 (0.002)***	0.138 (0.645)
ρ_2	0.102 (0.287)	-1.417 (0.414)	0.106 (0.999)	-2.190 (0.200)
ρ	0.030 (0.891)	1.544 (0.000)***	0.011 (0.966)	-0.667 (0.061)*
ν	1.047 (0.000)***	1.031 (0.000)***	1.021 (0.000)***	0.971 (0.000)***
$\sigma_{K,L}$	12.332 (0.671)	NA	2.484 (0.033)**	0.878 (0.000)***
$\sigma_{G,P}$	0.908 (0.000)***	NA	0.904 (0.999)	NA
$\sigma_{(K,L),(G,P)}$	0.971 (0.000)***	0.393 (0.035)**	0.989 (0.000)***	3.003 (3.207)
R^2	0.99	0.99	0.99	0.99
<i>RSE</i>	127147.5	108390.0	131193.2	148948.8

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. RSE, kalıntı standart hatalarıdır.

CES üretim fonksiyonu tahmin edilirken kurulan modelde iki farklı yuvalanma yapısı olduğundan üç adet ikame esnekliği tahmin edilmektedir. Bunlardan birincisi emek ve sermaye arasındaki ikame esnekliğini ($\sigma_{K,L}$) tahmin eden alt düzey ikame esnekliği olup, 2.484 olarak tahmin edilmiştir. İkincisi doğalgaz tüketimi ile petrol tüketimi arasındaki ikame esnekliği ($\sigma_{G,P}$) olup, 0.904 olarak tahmin edilse de istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla gaz tüketimi ile petrol tüketimi arasında ikame esnekliğinin sıfır olduğu söylenebilir. Yuvalanmış yapılar arasındaki ikame esnekliğine ($\sigma_{(K,L),(G,P)}$) baktığımızda ise 0.989 olarak tahmin edilmiş olup, bu tahmin istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla gelişmiş ülke grubunda yuvalanmış yapılar için ikame esnekliğinin 1'e yakın olması, Yuvalanmış CES üretim fonksiyonunun Cobb-Douglas üretim fonksiyonu formuna dönüşebileceğini ifade edebiliriz. Öte yandan ölçek parametresi (ν)'nin tahminininin 1.021 olması sabit getirilere yakın olmakla beraber ölçeğe göre artan getirileri göstermektedir.

Yuvalanmış CES üretim fonksiyonunun gelişmekte olan ülke grubu için tahmin sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için de dört farklı optimizasyon algoritması ile tahmin gerçekleştirilmiş olup, elde edilen tahminlerden yorumlanmaya en uygun yöntem L-BFGS-B optimizasyon algoritmasıdır. Bunun temel nedeni, diğer optimizasyon algoritmalarında iktisat teorisi açısından anlamsız sonuçların bulunmuş olmasıdır. Buna göre Newton-type yönteminde δ parametresinin 1, ρ_1 ve ρ_2 parametrelerinin -1'den küçük; BFGS yönteminde pozitif olması gereken λ parametresinin negatif ve Nelder-Mead yönteminde ise

ρ_2 parametresinin -1'den küçük tahmin edilmesi CES üretim fonksiyonunun parametre kısıtlarının dışındadır. Bu nedenle tahminler istatistiksel olarak anlamlı olsalar da iktisadi açıdan anlamlı olmadığından L-BFGS-B algoritması tahmin sonuçları yorumlanmıştır.

Tablo 8. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin CES Üretim Fonksiyonu Tahmin Sonuçları

	<i>Newton-type</i>	<i>BFGS</i>	<i>L-BFGS-B</i>	<i>Nelder-Mead</i>
γ	7278 (0.000)***	1231.000 (0.674)	7278.000 (0.997)	7438.000 (0.999)
λ	0.006 (0.000)***	0.007 (0.000)***	0.001 (0.847)	0.009 (0.002)***
δ_1	0.001 (0.900)	0.992 (0.000)***	0.182 (0.999)	0.833 (0.999)
δ_2	0.984 (0.000)***	0.756 (0.000)***	0.394 (0.001)***	0.921 (0.000)***
δ	1.000 (0.000)***	0.041 (0.751)	0.914 (0.986)	0.520 (0.999)
ρ_1	1.776 (0.021)**	0.690 (0.000)***	0.475 (0.996)	2.032 (0.999)
ρ_2	2.200 (0.056)*	-0.748 (0.129)	-0.791 (0.014)**	6.549 (0.044)**
ρ	5.990 (0.000)***	-0.394 (0.193)	2.375 (0.000)***	0.966 (0.001)***
ν	0.928 (0.000)***	0.996 (0.000)***	1.107 (0.000)***	1.120 (0.000)***
$\sigma_{K,L}$	NA	0.592 (0.000)***	0.678 (0.988)	0.330 (0.999)
$\sigma_{G,P}$	NA	3.960 (0.608)	4.776 (0.514)	NA
$\sigma_{(K,L),(G,P)}$	0.143 (0.031)**	1.651 (0.045)**	0.296 (0.029)**	0.509 (0.000)***
R^2	0.99	0.99	0.99	0.99
RSE	159263.9	119148.6	184288.9	193688.4

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. RSE, kalıntı standart hatalarıdır.

Emek ve sermaye arasındaki ikame esnekliği ($\sigma_{K,L}$) 0.678 olarak tahmin edilmiş olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir. Benzer şekilde ikincisi doğalgaz tüketimi ile petrol tüketimi arasındaki ikame esnekliği ($\sigma_{G,P}$) olup, 4.776 olarak tahmin edilse de istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yuvalanmış yapılar arasındaki ikame esnekliğine ($\sigma_{(K,L),(G,P)}$) baktığımızda ise 0.296 olarak tahmin edilmiş olup, bu tahmin istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla gelişmekte ülke grubunda yuvalanmış yapılar için ikame esnekliğinin sıfıra yakın olması yuvalanmış yapılar arasında ikame edilebilirliğin zayıf olduğunu göstermektedir. Öte yandan ölçek parametresi (ν)'nin tahmininin 1.107 olması ölçeğe göre artan getirileri göstermektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için tahmin sonuçlarını karşılaştıracak olursak, yuvalanmış yapılar arasındaki ikame esnekliği ($\sigma_{(K,L),(G,P)}$)'nin gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre her iki ülke grubunda da emek ve sermaye kıtlığı durumunda gaz ve petrol tüketiminin ikame edilmesi şansı daha düşüktür. Başka bir ifade ile emek ve sermaye kıtlığını, doğalgaz ve petrol tüketimini arttırarak gidermek zordur. Bununla birlikte gelişmekte olan ülke grubunda bu ikamenin olabilirliği gelişmiş ülke grubuna göre daha zordur. Dolayısıyla bu yuvalanmış yapılar arasında bir ikame ilişkisinden ziyade bir tamamlayıcılık ilişkisi söz konusudur.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, toplulaştırılmış/makro Cobb-Douglas ve CES üretim fonksiyonlarından hareketle, girdilere ait ikame esnekliklerini ve girdilerin çıktı esnekliklerini tahmin etmek ve bu bağlamda hem ülkeler bazında hem de üretim fonksiyonları bazında karşılaştırmalar yapmak olarak belirlenmiştir. Tahminler gerçekleştirilirken yazındaki çalışmalardan farklı olarak yeni ekonometrik yöntemler tercih edilmiştir. Ayrıca yazındaki diğer çalışmalardan farklı olarak hem ikame esnekliğine odaklanılmış, hem de farklı üretim fonksiyonlarına ilişkin parametre tahminleri karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede çalışmamız yazında yer alan diğer çalışmalardan farklılaşmıştır. Belirlenen amaç ve çalışmanın yazına katkısı bağlamında çizilen çerçeve doğrultusunda, 1982-2014 dönemine ait verilerle 22 gelişmiş, 12 gelişmekte olan ülke ile oluşturulan ülke grupları çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında, sermayenin çıktı esnekliği gelişmiş ülke grubunda, gelişmekte olan ülke grubuna göre daha düşük tahmin edilmiştir. Bu durum beklentilerimizle paralellik arz etmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerde sermaye kullanım yoğunluğu gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir. Bu nedenle marjinal verimlilikler düşük, ortalama verimlilikler daha yüksektir. Emeğin çıktı esnekliği ise gelişmiş ülke grubunda daha yüksek gelişmekte olan ülke grubunda ise daha düşük olarak tahmin edilmiştir. Çalışmada analizi gerçekleştirirken ülkeler arasındaki emeğin verimlilik farklılığını gidermek için emek beşeri sermaye endeksi ile çarpılmıştır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde beşeri sermaye endeksi büyük olacağı için emek kullanım miktarının daha fazla olması sebebiyle çıktı esnekliğinin gelişmiş ülkelere göre daha az olacağı düşünülebilir. Fakat burada ülke grupları oluşturulurken ele alınan ülkelerin özelliklerine de dikkat etmek gerekmektedir. Gelişmekte olan ülke grubunda yer alan 12 ülkeden birisi olan Çin’de emek kullanımının oldukça yoğun olması, gelişmekte olan ülke grubunda çıktı esnekliğinin daha düşük çıkmasına neden olmuş olabilir.

Diğer taraftan, doğal gaz tüketimine ilişkin çıktı esneklik katsayısı gelişmiş ülke grubunda 0.063 olarak elde edilmiştir. Tahmin edilen bu katsayıyı gelişmekte olan ülke grubu ile karşılaştırmak istediğimizde, doğal gaz tüketiminin çıktı esnekliği her ne kadar 0.019 olarak elde edilmiş olsa da, istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu nedenle doğal gaz tüketimine ait tahmin edilen çıktı esnekliğini gelişmekte olan ülkeler için sıfır olarak kabul edebiliriz. Ortaya çıkan bu bulguların en önemli nedeni doğal gazın tüketiminin coğrafi koşullara bağlı olmasıdır. Zira doğal gaz tüketimini arttırabilmek için ülkelerin doğal gaz kaynaklarına yakın olması ya da kendi ülkelerine doğal gaz boru hattının döşenmiş olması gerekmektedir. Bu nedenle,

gelişmekte olan ülkelerde doğal gaz tüketimine ilişkin çıktı esnekliği katsayısı istatistiksel olarak anlamsız çıkmış olabilir.

Bununla birlikte petrol tüketimi için elde edilen çıktı esneklikleri gelişmiş ülke grubunda, gelişmekte olan ülke grubuna göre daha yüksek tahmin edilmiştir. Elde edilen bu tahmin beklentilerimizin dışında bir sonuç göstermektedir. Çünkü petrol tüketimi gelişmiş ülkelerde daha yoğun olduğundan petrol tüketimi çıktı esnekliğinin gelişmekte olan ülke grubunda daha düşük çıkması beklenmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarına ilişkin araştırma ve yatırımların daha fazla olduğunu unutmamak gerekir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tam tersine bu yatırımlar yeni görülmekle beraber, hala geleneksel enerji kaynakları yoğun bir şekilde kullanılmakta olup, bu kaynakların başında da petrol gelmektedir. Ayrıca ele aldığımız gelişmekte olan ülkelere bazıları (Meksika, Çin, Brezilya ve Venezuela gibi) dünyanın en önemli petrol üreticisi ülkeleridir. Dolayısıyla bu ülkelerde petrol tüketimi de yoğundur. Üretimde enerji kullanımındaki bu yoğunluk nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran petrol çıktı esnekliği daha düşük çıkmış olabilir. Zira ele aldığımız gelişmiş ülkelerde 1982 yılında ortalama petrol tüketimi 74.37 milyon metrik ton iken, 2014 yılında 83.08 milyon metrik ton olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise 1982 yılında ortalama petrol tüketimi 26.41 milyon metrik ton iken, 2014 yılında 88.53 milyon metrik ton olarak gerçekleşmiştir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere petrol tüketimi gelişmekte olan ülkelerde zaman içerisinde hızla artarken, gelişmiş ülkelerde yatay bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülke grubunda çıktı esnekliğinin daha az çıkması bu durumdan kaynaklanıyor olabilir.

Son olarak, yuvalanmış CES üretim fonksiyonundan elde edilen ikame esnekliği tahminleri, gelişmekte olan ülkelerde emek ve sermaye ile doğalgaz ve petrol tüketimi arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinin, gelişmiş ülkelere daha fazla olduğunu göstermektedir. Bulgular Cobb-Douglas tahminlerinde yer alan çıktı esnekliklerine ilişkin tahminlerle de tutarlılık göstermektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelere ele alınan dönemde geleneksel enerji kaynaklarının kullanımının giderek artış içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkeler geleneksel enerji kaynaklarına ek olarak, alternatif enerji kaynaklarına özellikle de yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmektedirler. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerinde bu yüksek tamamlayıcılık ilişkisini azaltmak yani yuvalanmış CES üretim fonksiyonunda yer alan ikame esnekliğini arttırmak için geleneksel enerji kaynakları kullanımını azaltmalı ve alternatif enerji kaynaklarına özellikle de yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidirler. Bu doğrultuda, güneş enerjisi başta olmak üzere, -imkânlar ve

koşullar dâhilinde- rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, gel-git ve akıntı enerjisi, hidroelektrik santralleri, hidrojenle çalışan araçlar ve dalga enerjisi gibi alternatif enerji kaynaklarına ilişkin altyapı yatırımlarına ağırlık verebilirler.

Tüm bu bulgular neticesinde, gelişmiş ülkelerde emek ile sermaye arasındaki ikamenin gelişmekte olan ülkelere daha kolay olduğunu ifade edebiliriz. Buna göre gelişmekte olan ülkelere sermayenin emek yerine kolaylıkla geçmemesinin en önemli nedeni olarak sermayenin gelişmiş ülkelere göre daha maliyetli olmasından kaynaklandığını belirtebilir. Bu durum Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan elde edilen çıktı esneklikleri bulguları ile de tutarlıdır. Hatırlanacağı üzere sermayenin çıktı esnekliği gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülke grubuna göre daha düşük elde edilmişti. Bu bulgu da göstermektedir ki gelişmiş ülkelere sermaye kullanımını gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Benzer şekilde, emeğin çıktı esnekliği gelişmekte olan ülkelere daha düşük tahmin edilmişti. Bu durum bize emek faktörünün gelişmekte olan ülkelere daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla emek kullanımını gelişmekte olan ülkelere daha fazla iken, sermaye kullanımını gelişmiş ülkelere daha fazla olmaktadır.

Bu noktada gelişmekte olan ülkeler emek yerine sermaye kullanımını arttırmaya yönelik politikalar izleyebilirler. Dolayısıyla, sermaye maliyetlerini düşürmeleri önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda Ar-Ge harcamalarına önem verebilirler ve düşük maliyetli sermaye üretimine ilişkin altyapı yatırımlarını güçlendirebilirler. Bunun yanı sıra teknoloji transferi için ortam hazırlayarak gelişmiş ülkelere teknoloji transferine ağırlık verebilirler. Böylelikle sermaye maliyetleri azaltılarak, emek yerine sermaye kullanımının önünü açabilir ve ikame esnekliklerini arttırabilirler.

Kaynakça

- Arrow, K. J., Chenery, H. B., Minhas, B. S., and Solow, R. M. (1961). "Capital-labor substitution and economic efficiency". *The Review of Economics and Statistics*, 43(3), 225-250.
- Blundell, R., and Bond, S. (2000). "GMM estimation with persistent panel data: An application to production functions". *Econometric Reviews*, 19(3), 321-340.
- Breusch, T. S., and Pagan, A. R. (1980). "The lagrange multiplier test and its applications to model spesification in econometrics". *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Brockway, P. E., Saunders, H., Heun, M. K., Foxon, T. J., Steinberger, J. K., Barrett, J. R., and Sorrell, S. (2017). "Energy rebound as a potential threat to a low-carbon future: Findings from a new energy-based national-level rebound approach". *Energies*, 10(1), 1-24.
- Broyden, C. G. (1970). "The convergence of a class of double-rank minimization algorithms". *Journal of the Institute of Mathematics and Its Applications*, 6, 76-90.
- Byrd, R., Lu, P., Nocedal, J. and Zhu, C. (1995). "A limited memory algorithm for bound constrained optimization". *SIAM Journal for Scientific Computing*, 16, 1190-1208.
- Cantos, P., Gumbau- Albert, M., and Maudos, J. (2005). "Transport infrastructures, spillover effects and regional growth: Evidence of the Spanish case". *Transport Reviews*, 25(1), 25-50.
- Chikabwi, D., Chidoko, C., and Mudzingiri, C. (2017). "Manufacturing sector productivity growth drivers: Evidence from SADC member states". *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 9(2), 163-171.
- Chow, G. C., and Li, K. W. (2002). "China's economic growth: 1952–2010". *Economic Development and Cultural Change*, 51(1), 247-256.
- Cobb, C. W., and Douglas, P. H. (1928). "A theory of production". *The American Economic Review*, 18(1), 139-165.
- Çermikli, A. H., ve Tokatlıoğlu, İ. (2015). "Yüksek ve orta gelirli ülkelerde teknolojik gelişmenin enerji yoğunluğu üzerindeki etkisi". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 1-22.
- Duffy, J., and Papageorgiou, C. (2000). "A cross-country empirical investigation of the aggregate production function specification". *Journal of Economic Growth*, 5(1), 87-120.
- Eberhardt, M. and Bond, S. (2009). *Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator*. Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692/>
- Fang, Y. (2011). "Economic welfare impacts from renewable energy consumption: The china experience". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 5120-5128.
- Fletcher, R. (1970). "A new approach to variable metric algorithms". *Computer Journal*, 13, 317-322.

- Goldfarb, D. (1970). "A family of variable metric updates derived by variational means". *Mathematics of Computation*, 24, 23-26.
- Henningsen, A. and Henningsen, G. (2011). "Econometric estimation of the "constant elasticity of substitution" function in R: Package micEconCES". *Institute of Food and Resource Economics*, Working Paper, No. 2011/9.
- Inglesi-Lotz, R. (2016). "The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application". *Energy Economics*, 53, 58-63.
- Kemfert, C. (1998). "Estimated substitution elasticities of a nested CES production function approach for Germany". *Energy Economics*, 20(3), 249-264.
- Kmenta, J. (1967). "On estimation of the CES production function". *International Economic Review*, 8(2): 180-189.
- Koesler, S. and Schymura, M. (2012). "Substitution elasticities in a CES production framework an empirical analysis on the basis of non-linear least squares estimations". *Centre for European Economic Research*, No. 12-007.
- Leontief, W. (1951). *Input-Output Economy*. New York: Oxford University Press.
- Li, K. W. and Liu, T. (2011). "Economic and productivity growth decomposition: An application to post-reform China". *Economic Modelling*, 28(1), 366-373.
- Maddala, G. S. and Kadane, J. B. (1967). "Estimation of returns to scale and the elasticity of substitution". *Econometrica, Journal of the Econometric Society*, 35(3/4), 419-423.
- McCoskey, S. and Kao, C. (1998). "A residual-based test of the null of cointegration in panel data". *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.
- Nelder, J. A. and Mead, R. (1965). "A simplex algorithm for function minimization". *Computer Journal*, 7, 308-313.
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017, <http://www.dspace.cam.ac.uk/bitstream/1810/446/1/cwpe0435.pdf>
- Pesaran, H. M. (2007). "A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). "Testing slope homogeneity in large panels". *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). "A bias- adjusted LM test of error cross-section independence". *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Sato, R. (1970). "The estimation of biased technical progress and the production function". *International Economic Review*, 11(2), 179-208.
- Shahiduzzaman, M. and Alam, K. (2014). "Information technology and its changing roles to economic growth and productivity in Australia". *Telecommunications Policy*, 38(2), 125-135.

- Shanno, D. F. (1970). "Conditioning of quasi-Newton methods for function minimization". *Mathematics of Computation*, 24, 647-656.
- Shen, K. and Whalley, J. (2013). "Capital-labor-energy substitution in nested CES production functions for China". *National Bureau of Economic Research*. No. w19104.
- Shen, K., Wang, J. and Whalley, J. (2015). "Measuring changes in the bilateral technology gaps between China, India and the US 1979-2008". *National Bureau of Economic Research*. No. w21657.
- Söderbom, M. and Teal, F. (2004). "Size and efficiency in African manufacturing firms: evidence from firm-level panel data". *Journal of Development Economics*, 73(1), 369-394.
- Swamy, P. A. (1970). "Efficient inference in a random coefficient regression model". *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Tronconi, C. and Marzetti, G. V. (2011). "Organization capital and firm performance. empirical evidence for european firms". *Economics Letters*, 112(2), 141-143.
- Thursby, J. G. and Lovell, C. K. (1978). "An investigation of the Kmenta approximation to the CES function". *International Economic Review*, 19(2), 363-377.
- Wakelin, K. (2001). "Productivity growth and R&D expenditure in UK manufacturing firms". *Research Policy*, 30(7), 1079-1090.
- Westerlund, J. and Edgerton, D. L. (2007). "A panel bootstrap cointegration test". *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Van der Werf, E. (2008). "Production functions for climate policy modeling: An empirical analysis". *Energy Economics*, 30(6), 2964-2979.

Alturistik Liderlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Cuma ÇAKMAK*

İsmail BİÇER**

Özgür UĞURLUOĞLU***

Geliş Tarihi (Received): 09.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 27.11.2019

Öz

“Homo economicus” veya “ekonomik insan olarak” tanımlanan insanın gerçekten de kendi faydasını maksimize etmeye çalışan, egoist, bencil ve ekonomik bir varlık olup olmadığı noktasında sosyolojik, iktisadi ve siyasi tartışmalar bulunmaktadır. Sosyolojik olarak bakıldığında, egoist ve bencil olarak tanımlanan insanın karşına alturistik özellikler sergileyen insan konmaktadır. Bu çalışmada Zheltoukhova (2016) tarafından geliştirilen Alturistik Liderlik Ölçeği’nin Türkçe uyarlamasını yapmak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Araştırma sağlık sektöründe ve İstanbul ilinde faaliyet gösteren özel bir hastanede gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 68 hekim 151 hemşire olmak üzere toplamda 219 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Ölçeğin geçerlilik çalışmaları için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, güvenilirlik çalışmaları için ise iç tutarlılık analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan Alturistik Liderlik Ölçeği iki faktör ve dokuz sorudan oluşan orijinal ölçekten farklı olarak tek faktörlü ve sekiz sorudan oluşan bir yapı sergilemektedir. Gerçekleştirilen bu çalışma ile liderlik literatürüne geçerli ve güvenilir bir Alturistik Liderlik Ölçeği kazandırıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın gelecekte Alturistik Liderlik ile ilgili yapılacak çalışmalara referans olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Alturistik Liderlik, Geçerlik, Güvenirlik.*

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, cumacakmak@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4409-9669

** Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, ismailbicer@arel.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1878-0546

*** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, ozgurugurluoglu@gmail.com, ORCID ID: 000-0002-9453-9925

Turkish Adaptation of the Altruistic Leadership Scale: Validity and Reliability Study

Abstract

There are sociological, economic and political debates about whether the human being described as “homo economicus” or “economic man” is an egoist, selfish and economic entity that seeks to maximize its own benefit. From a sociological point of view, the person who is defined as egoist and selfish is confronted with people who exhibit altruistic characteristics. This study aims to make Turkish adaptation of the Altruistic Leadership Scale developed by Ksenia Zheltoukhova (2016) and to perform validity and reliability analyses. The research was conducted in a private hospital operating in the health sector in Istanbul. A total of 219 health workers, 68 doctors and 151 nurses, were reached. Explanatory and confirmatory factor analyses were used for the validity studies of the scale, and internal consistency analyses were performed for reliability studies. According to the results, the Altruistic Leadership Scale, which is valid and reliable, is different from the original scale consisting of two factors and nine questions and has a single factor and eight questions structure. In conclusion, a valid and reliable Altruistic Leadership Scale has been added to leadership literature. It is also thought that this study will be a reference for future studies on Altruistic Leadership.

Keywords: *Altruistic Leadership, Validity, Reliability.*

Giriş

Liderlik, bireyleri veya grupları belirli hedeflere kanalize etmeye yönelik davranışsal bir süreçtir (Barrow, 1977, s. 232). Liderliğin “*yeryüzünde çokça gözlemlenen buna karşın en az anlaşılan olgulardan*” biri olduğu ifade edilmektedir (Burns, 1978, s. 2). Yeteri kadar anlaşılamayan bir olgu olmasına rağmen, liderliğin de bir dönüşüm içerisinde olduğu belirtilmektedir. Peter Drucker, liderlik ve iş yaşamının geleceğini konu alan bir konuşmasında, 1980'lerin sonlarında konuşulmaya başlanan bu konuların ilerleyen zamanlarda daha farklı olacağını belirtmiş ve bu öngörüsünde haklı çıkmıştır (Buford, 2016.). Bilgi üretiminin çok fazla olduğu modern dünyada, geleneksel liderliğin hiyerarşik ve bürokratik paradigmaların ürünü olduğu belirtilmekte ve bu liderlik modellerinin, fiziksel üretim odaklı ekonomiler için etkili olduğu ancak bilgi odaklı ekonomiler için ise uygun olmadığı belirtilmektedir (Uhl-Bien vd., 2007, s. 298). Klasik liderlik yaklaşımlarının yerini alternatif liderlik yaklaşımlarına bıraktığı, bireye odaklanan önceki liderlik yaklaşımlarının yerini liderin davranışlarını ve liderin etrafını çevreleyen dünyayı anlamaya çalışan liderlik yaklaşımlarına bıraktığı görülmektedir (Miller, 2003, s. 20). Dolayısıyla, liderliğin bir gelişim süreci yaşamak zorunda kaldığı söylenebilir. Ayrıca günümüzde gelinen noktada liderlik ile ilgili ciddi değişikliklerin olması ve alternatif liderlik teorilerinin ortaya atılması da bu durumu destekler niteliktedir. Nitekim Avolio ve Locke (2002), lider ve takipçi davranışlarını açıklamak için hem normatif hem öngörücü modellere ihtiyaç olduğunu, liderliğin bireyin eylemlerinden daha fazlasını oluşturduğunu ayrıca liderlerin takipçileriyle olan etkileşimlerinin zaman ve bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Avolio ve Locke, 2002, s.174).

Alturistik davranışın temellerini atıp kavramsallaştıran felsefeci (Auguste Comte) ve psikologlar (Batson, 1998; Sullivan, Snyder ve Sullivan, 2008) alturizmin kişisel, örgütsel ve toplumsal faydalarını tanımlamış olsalar da, liderlik bağlamında alturistik davranışların önceliklerini ve sonuçlarının altında yatan motivasyon mekanizmalarını sistematik ve ampirik olarak incelememişlerdir (Sosik vd., 2008, s. 396). Alturistik liderlik ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olmasından (Miller vd., 2005, s. 4) alturistik liderliğin sağlık sektörü ve sağlık çalışanları özelinde olduğu kadar diğer sektörler açısından da incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada, Alturistik Liderlik Ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılarak ulusal liderlik literatürüne geçerli ve güvenilir bir ölçek kazandırılmak amaçlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Alturizm Kavramının Tanımı

“Homo economicus” veya “ekonomik insan olarak” tanımlanan insanın gerçekten de kendi faydasını maksimize etmeye çalışan, egoist, bencil ve ekonomik bir varlık olup olmadığı noktasında sosyolojik, iktisadi ve siyasi tartışmalar bulunmaktadır. Sosyolojik olarak bakıldığında, egoist ve bencil olarak tanımlanan insanın karşına alturistik özellikler sergileyen insan konmaktadır. İnsanın salt ekonomik bir varlık olarak tanımlanamayacağı, insanın bazı insani özellikleri ile (anne, baba olmak veya çok zor durumlarda) bile alturistik olduğu ifade edilmektedir. İlk çağlardan buna yana insanın ontolojik varlığının, egoist mi yoksa alturist mi olduğu ve insana atfedilen bu niteliklerin genetik faktörlerin ürünü mü yoksa çevresel faktörlerin ürünü mü olduğu tartışılmıştır. 19 yüzyıl sonrasında ise bu konular psikoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, ekonomi bilimcileri ve örgütsel teorilerin araştırma ve inceleme konusunu teşkil etmiştir (Topses, 2012, ss. 60-61). Alturizm kelimesi Latince “alter” kökünden türemiştir ve “öteki” anlamına gelmektedir. 1830'lu yıllarda ilk olarak Auguste Comte tarafından başkalarına ilgi, özen (care) göstermek anlamında kullanılan genel bir terimdir (Green, 2004). Başkalarının çıkarlarını harekete geçirici bir ilke olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle egoizmin tam tersi olarak formüle edilmiştir (Glannon & Ross, 2002, s. 68).

Gerek insana gerek ise doğada yaşayan diğer canlılara bakıldığında fedakârca davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bu bakış açısı ile bakıldığında alturistik davranışın Darwinci bir bakış açısıyla değerlendirilmesi zordur (Millet & Dewitte, 2006, s. 316). İnsan davranışlarının büyük bir kısmı alturistik özellikler sergilemektedir. Örneğin, acil durumlarda, savaşta ve toplumsal hareketlerde, grup sadakatinin bireysel ihtiyaçların önünde tutulduğu durumlarda alturistik özellikler daha çok sergilenmektedir. Alturistik davranışlar üzerine yapılan çalışmalar, belirli koşullar altında, alturistik davranışın teşvik edilmesine yönelik dışsal bir ödülün olmamasına rağmen, bireyin ihtiyacı olan diğerlerine yardım ettiğini açıkça göstermektedir (Weiss vd., 1973, s. 390). Patterson (2003) tarafından hizmetkar liderliğin bir bileşeni olarak ifade edilen alturizm, iyi motivasyon ve iyi davranışlar arasındaki bağlantı olarak tanımlanmaktadır (s.1). Karra vd. (2006) ise alturizmi, “*bireyleri, başkalarının çıkarları için, karşılığında ödül ya da olumlu güçlendirme beklemeden hareket etmelerine yol açan ahlaki değer*” olarak tanımlamaktadır (s. 863). Sosyal psikolojide altruizm, başkasının refahını artırarak nihai hedefe ulaştırmaya yarayan motivasyonel bir durum olarak tanımlanmaktadır

(Batson, 1991). Morrison ve Severino (2007), alturizmi, birbiri ile ilişki içinde olan ve birbirine değer veren, sevgiye dayalı bir saygı veya bağlılık olarak tanımlamaktadır (s. 26). Avolio ve Locke (2002: 170), “alturizmin” insanlar ya da toplum için fayda yaratma anlamına geldiğini ifade etmektedir. Avolio ve Locke (2002), alturistik davranış ile kendini feda etmenin başkalarına yardım etmekle eş anlamlı olarak görüldüğünü fakat bu anlayışın da yanlış olduğunu ve fedakârca davranış ile yardım etme arasında bir farkın olduğunu belirtmektedir (s. 170). Örneğin lider, takipçilerinin önceliklerini kendi önceliklerinin önüne koyduğunda fedakârca davranış sergilemiş olmaktadır. Ancak, işlerin başarılması noktasında ise liderin takipçilerine destekçi olması yardım etme davranışı ile ilgilidir. “İntihar” adlı eserinde Emile Durkheim, egoizmle çelişen alturizm kavramının, intihar kalıplarını açıklamada merkezi bir rol üstlendiğini ve modern sosyal dayanışmanın temellerini anlamada önemli etkilere sahip olduğunu belirtmektedir (Wuthnow, 1993, s. 344). Bu bağlamda, alturizmin ve alturistik liderliğin anlaşılması önem arz etmektedir.

1.2. Alturistik Liderlik

Alturizm üzerine yürütülen akademik tartışmaların odağında, insanın kendi kendisine hizmet etme (faydasını düşünme) amacı olmadan, alturizm ortaya çıkıp çıkamayacağı bulunmaktadır (Twemlow, 2001, s. 449). “Homo economicus” veya “ekonomik insan” olarak rasyonelleştirilen insanın etkili bir karar alma mekanizmasına sahip olduğu varsayılır. Ahlak felsefesi bağlamında değerlendirildiğinde, “Homo economicus”, fayda maksimizasyonu peşinde koşan, sadece kendi çıkarını düşünen egoist ve hedonist birey olarak rasyonelleştirilmekte ve kavramsallaştırılmaktadır. Buna karşın, başkalarının refahını (aile, dost, arkadaş) dikkate alan birey olarak ele alındığında alturist olarak tanımlanmaktadır (White, 2004, ss. 90-91). Alturistik liderlik, *“başkalarının fiziksel ve ruhsal sağlıklarını iyileştirerek nihai amaca ulaşma noktasında çalışanlara rehberlik etmek olarak tanımlanmaktadır”* (Miller vd., 2005, s. 4). Alturistik liderler, takipçilerine özel destek sunan liderler olarak karakterize edilir (Salas- Vallina vd., 2018, s. 863). Twemlow (2001) ise alturistik liderliği, *“teknik, materyalist veya örgütsel bileşenlerden ziyade liderin başkalarının öz-gelişimi için ilgi ve endişe duyan bir liderlik tarzına motive olması durumu”* olarak tanımlamaktadır (s. 450). Altruizm, empati kurabilme ve başkalarının bakış açılarını anlama yeteneğini içerir. Alturistik davranış, başkalarına hizmet ederken herhangi bir ödül beklentisi içerisinde olmayan fedakârca davranış olarak tanımlanabilir (Avolio & Locke, 2002, s. 170). Alturistik liderlik, odak noktasını başkaları için en iyisinin elde edilmesine yardımcı olmayı amaçlayan pozitif bir paradigmaya kaydırır (Miller vd., 2008, s. 55). Twemlow (2001) dini alturizimden farklı olarak

alturistik liderlik davranışı sergileyen ve özveri ile çalışan liderlerin alturistik nitelikleri hakkında çok şey öğrenilebileceğini belirtmektedir (s. 450). Çağdaş organizasyonların, yöneticilerin alturistik liderlik davranışı sergilemelerine olanaklar sunduğu belirtilmektedir (Sosik vd., 2008, s. 396). İdeal liderlik modelleri incelendiğinde; alturistik davranışın dönüştürücü liderlik, otantik liderlik, karizmatik liderlik ve hizmetkâr liderlik gibi birçok liderlik tarzının temel bir özelliği olduğu ve bu davranışın bu tarz liderlik modelleri için önemli olduğu görülmektedir (Salas- Vallina vd., 2018, s. 862). Alturistik davranış, ruhsal, otantik ve hizmetkâr liderlik gibi liderlik stillerinin altında yatan önemli bir özelliktir. Liderlik stillerinin altında yatan önemli bir özellik olmasına rağmen, liderlik stilleri alturistik davranıştan daha geniş ve çok boyutlu yapıdadır. Dolayısıyla, bir liderin alturistik davranışlar sergilediği gerçeği, bu liderlik tarzı teorilerinden herhangi birine dâhil olduğunu göstermez. Daha ziyade lider daha geniş bir davranış kümesi içerisinde eylemlerde bulunmaktadır. (Mallén vd., 2015, s. 273). Bu bağlamda, Alturistik Liderin kim olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Avolio ve Locke (2002), bir lider gerçekten alturistik lider olmak istiyorsa, başarıları karşısında herhangi bir ödül beklentisi içinde olmadığı bir rol (iş hayatı) seçmesi ve kendini çalışanlarının, müşterilerinin isteklerini karşılamaya adanması ayrıca bunları yaparken de herhangi bir kazanç beklentisi içerisinde olmadan yapması gerektiğini belirtmektedir (s. 170). Ancak bu şekilde alturistik lider olunabileceğini ifade etmektedir. Hizmetkâr liderliğin bir bileşeni olarak ortaya atılan alturistik davranış süreç içerisinde evrimleşerek liderlik tarzı haline gelmiştir. Merak edilen bir konuda alturistik liderlik ile hizmetkâr liderlik arasındaki farktır. Miller vd. (2005), bu ayrımı şöyle açıklamaktadır: Hizmetkâr liderlik yardım etme davranışına odaklanırken alturistik liderlik, yardım etme davranışının arkasındaki motivasyona odaklanır (s. 5). Yani lideri alturistik olmaya iten güç, motivasyon unsuru nedir sorgulamaya ve anlamaya itmektedir. Literatür incelendiğinde yazarların, alturistik liderlik ile ilgili çalışmaların yapılmasının, alturistik liderliğin tanımının anlaşılması kolaylaştıracağını belirtmektedir.

1.3. Alturistik Liderlik İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Avolio ve Locke (2002) çalışmalarında, teorik boyutlarıyla egoist ve alturistik davranışların liderler ve takipçilerin motivasyon ve performansları üzerinde nasıl bir etki yarattığını irdelemiş ve bir karşılaştırma yapmışlardır (s. 169). Egoist liderliğin varsayımlarının doğru olmadığı tespit edilmiştir. Glannon ve Ross (2002) "*Are doctors altruistic?*" isimli makalelerinde teorik boyutları ile tıp mesleğinin ve doktorların özgeci olduklarını ve tıp profesyonelliğinin en temel özelliğinin alturizm olduğunu tartışmaktadır. Miller vd. (2005), spor koçlarının alturistik liderlik davranışı ile ilgili bir araştırma yapmışlardır. Araştırmada yarı

yapılandırılmış mülakat soruları hazırlanmış ve katılımcılara sorulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, spor koçları alturistik liderlik ile ilgili benzer şeyleri algılamaktadır. Ayrıca elde edilen odak noktalar; karakter, önemseme, yetkilendirme ve denge konuları üzerindedir. Barbuto ve Wheeler (2006) hizmetkâr liderliği ölçmek geliştirdikleri ölçekte alturistik davranışı ölçmeye yönelik bir boyuta yer vermiş ve daha sonra yapılan pek çok çalışma bu boyut üzerinden alturistik liderliği değerlendirmiştir. Miller vd. (2008) 15 spor koçu ile yaptıkları kalitatif başka bir çalışmada ise koçların alturistik liderlik algılarının pozitif takım ve bireysel faydalarla olan ilişkisini incelemişlerdir. Sosik vd. (2008) ise 218 yönetici ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yöneticilerin değer yoğunlukları ve benlik algılarının alturistik liderlik davranışı ve performans üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Miller ve Carpenter (2009) ise Alturistik Liderlik stratejilerini keşfetmeye yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. Mallén vd. (2015), alturistik lider davranışları, örgütsel öğrenme kapasitesi ve örgütsel performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İnsan kaynakları birimlerinde çalışan 251 kişi ile yürüttükleri çalışma sonucuna göre örgütsel öğrenme kapasitesi, alturistik lider davranışları ve örgütsel performans arasında tam olarak aracılık rolü görmektedir. Bu nedenle, örgütsel öğrenme kapasitesi, alturistik lider davranışlarının örgütsel performansı nasıl etkilediğini açıklamada önemli bir rol oynamaktadır. Alturistik Liderlik Ölçeğini ilk olarak Zheltoukhova (2016) “*Developing and validating a scale of altruistic leadership*” adlı doktora teziyle literatüre kazandırmıştır. Campbell vd. (2015) performans yönetiminin ve dönüşümcü liderliğin alturistik yardım davranışı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Salas- Vallina vd. (2018), alturistik liderlik ile hemşirelerin yenilikçi davranışları arasındaki ilişkide duygusal mizahın aracı rolünü incelenmişlerdir. İspanya'da bir kamu hastanesinde çalışan 324 hemşire ile çalışma yürütülmüştür ve araştırma sonuçlarına göre, duygusal mizah, alturistik liderlik ve hemşirelerin yenilikçi davranışları arasındaki ilişkiye kısmen aracılık etmektedir. Bencil olmayan liderler hemşirelerin yenilikçi davranışlarını teşvik etmek için çok önemlidir ayrıca alturistik liderlerin hemşirelerin yenilikçi davranışlarını geliştirmede temel bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda liderlik literatüründe alternatif liderlik teorilerinin sıklıkla çalışma konusu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ortaya çeşitli liderlik türleri çıkmaktadır. Uluslararası literatür incelendiğinde alturistik liderlik ile ilgili çok sınırlı sayıda çalışmanın olduğu ve alturistik liderliği ölçmeye yönelik ise yakın zamana değin bir ölçeğin olmadığı, alturistik

davranışın hizmetkar liderliğin bir alt boyutu üzerinden ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir. Son yıllarda, sıklıkla vurgulanan bir liderlik türü olmasına rağmen alturistik liderlik ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde bir boşluk olduğu ve yeterli çalışma yürütülmediği görülmektedir. Zheltoukhova (2016) çalışması ile literatüre Alturistik Liderlik Ölçeği'ni kazandırmıştır. Ancak bu ölçeğin kullanılabilmesi için farklı kültürlerde geçerlilik ve güvenilirliğin kanıtlanmış olması gerekmektedir. Ulusal literatürde alturistik liderlik ile ilgili herhangi bir çalışmanın yürütülmemiş olması bu çalışmanın çıkış noktası olmuş ve bu bağlamda Alturistik Liderlik Ölçeği'nin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılarak ulusal literatüre geçerli ve güvenilir bir ölçek kazandırmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın sağlık sektöründe yürütülmesi planlanmıştır. Bunun nedeni ise sağlık hizmetlerinin net bir şekilde alturistik ya da diğer bir ifade ile “özgeci” olan insan faaliyetlerinden biri olmasıdır (Marcia, 2000, s. 42). Sağlık hizmetleri sunumunun alturistik (özgeci) bir meslek olduğu ve hekim ile hemşirelerin özellikle günlük çalışmalarında alturistik davranışlar sergilediği yönünde artan bir inanç bulunmaktadır. Tıbbi sağlık profesyonellerinin en temel özelliklerinden birisinin, hastaların tıbbi ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılama görevi olduğu veya hastalara karşı sorumluluklarının olduğu savunulmaktadır. Bu yükümlülük duygusunu en iyi yansıtan terim ise alturizimdir (Glannon & Ross, 2002, s. 68). Bu sebeple Alturistik Liderlik Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının hekim ve hemşireler üzerinde yürütülmesi uygun görülmüştür.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada katılımcıların sosyo-demorafik durumlarını ortaya koymaya yönelik sorular ile Zheltoukhova (2016) tarafından geliştirilen “Alturistik Liderlik Ölçeği” kullanılmıştır. Yapılan literatür araştırması sonucunda bu ölçeği sadece ilgili yazarın doktora tezinde geliştirdiği ve yurtdışındaki çalışmalarda da kullanılmadığı görülmüştür. Alturistik Liderlik Ölçeği 5’li Likert türündedir. Ölçek 9 soru ve 2 boyuttan oluşmaktadır. Alturistik Liderlik Ölçeği, takipçilerin liderlerinin alturistik liderlik özelliklerini değerlendirdikleri bir ölçektir. Ölçek “*empati kurarak yardım etme*” boyutunda 6 soru, “*fedakârca davranışlar sergileme*” boyutunda ise 3 soru içermektedir. Empati kurarak yardım etme, liderin astları ile empatik ilişkiler kurması ve onların duygularını anlayarak onlara yardım etme anlamına gelmektedir. Fedakârca davranışlar sergileme stratejisinde ise, lider astlarının önceliklerini kendi önceliklerinin önüne koyarak takipçilerine yönelik fedakârca davranışlar sergilemektedir.

2.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini İstanbul ili metropolitan alan içerisinde faaliyet gösteren kurumsal ve büyük ölçekli bir özel hastane oluşturmaktadır. Bir hastanenin seçilmesinin nedeni araştırma için yeteri kadar örneklem sayısına ulaşılmış olmasıdır. Tıp mesleğinin alturistik özellikler sergilediği dikkate alınarak araştırma kapsamına sadece hekim ve hemşireler alınmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği hastanede 338 hemşire ve 335 hekim toplamda 673 kişi görev yapmaktadır. Seçilen evrenin tümüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat gerek zaman ve gerekse diğer nedenlerden ötürü, 68 hekim ve 151 hemşire olmak üzere 219 katılımcı ile evrenin %32,54'üne ulaşılmıştır.

2.4. Araştırmanın Etik Yönü

Ölçeğin kullanılmasında, ölçeği geliştiren “Ksenia Zheltoukhova” ile yazışmalar yapılarak gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca etik kurul izni “İstanbul Arel Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu”ndan 14.02.2019 tarihinde alınmıştır. Araştırmada kullanılan veriler 15 Şubat- 28 Şubat 2018 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.Bulgular

3.1.Tanımlayıcı Bulgular

Araştırmaya katılanların sağlık çalışanlarının %58'i (127) kadın, %42'si (92) erkektir. %35,2'si (77) evli, %64,8'si (142) bekârdır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının yaş ortalaması ve standart sapması $29,51 \pm 8,84$ 'dür. Araştırmaya katılanların %6,4'ü (14) lise, %17,4'si (38) ön lisans, %70,3'ü (154) lisans, %5,9'u (13) lisansüstü seviyelerinde eğitime sahiptir. Araştırmaya katılanların %31,1 (68) hekim, %68,9'u (151) hemşiredir. Araştırmaya katılanlarının liderlik eğitimi alıp almama durumlarına bakıldığında; %67,1'u (147) liderlik eğitimi almadığını, %23,3 (51) liderlik konusunda örgün (formal) bir eğitim aldığını, %9,6'sı (21) seminer veya kurs düzeyinde liderlik eğitimi aldığını belirtmiştir.

3.2.Geçerliliğe İlişkin Bulgular

Dil Geçerliliği

Alturistik Liderlik Ölçeği'nin İngilizce orijinali, İngilizce konusunda yetkin üç akademisyen tarafından birbirinden bağımsız olarak Türkçe'ye çevrilmiş ve ardından liderlik konusunda uzman bir öğretim üyesinin önerileri doğrultusunda anketteki her bir soruyu en iyi açıklayan ifadeler benimsenerek tek bir Türkçe ankete ulaşılmıştır. Sonraki aşamada Türkçe'ye çevrilmiş ve revize edilmiş bu anket profesyonel yeminli bir tercüman tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiş ve ardından İngilizce orijinali ile kıyaslanmış, ifadeler birbirine çok yakın bulunmuş ve tam olarak aslına uymayan ifadelerin Türkçe'leri yeniden gözden geçirilerek ölçeğe son hali verilmiştir.

Yapısal Geçerlilik

Alturistik Liderlik Ölçeği'nin yapı geçerliliğini belirleyebilmek için elde edilen veriler üzerinde önce *açıklayıcı faktör analizi* ve ardından da *doğrulamalı faktör analizi* yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi, bir veri matrisinde yer alan değişkenlerin ilişkilerinden yararlanarak daha az sayıda faktör belirlemeyi amaçlayan bir yöntemdir (Özdamar, 2004, ss. 236-237). Açıklayıcı faktör analizi yürütebilmek için SPSS 21 istatistik programından yararlanılmıştır. Literatürde açıklayıcı faktör analizi uygulayabilmek için ölçekte yer alan madde sayısının en az 5 katı veriye ulaşılması gerektiği ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2006). Alturistik Liderlik Ölçeği'nde madde sayısının 9 ve araştırmaya katılan sayısının ise 219 olması bu koşulun yerine getirildiğini göstermektedir. Yapı için faktör analizinin uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik testi ile Barlett'in Küresellik Testi sonuçlarıyla belirlenebilmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik testi sonucunun 0,60 veya üstü olması açıklayıcı faktör analizi yürütebilmek için yeterli görülmektedir (Sharma, 1996, s. 116). Bu çalışmada art arda yürütülen iki faktör analizinde de Barlett'in Küresellik değeri anlamlı ve KMO değeri tavsiye edilen değerin üzerinde bulunmuştur.

Temel bileşenler ve Varimax faktör rotasyon yöntemleri kullanılarak yürütülen ilk faktör analizi sonuçlarına göre, ölçekte yer alan 9 soru toplam iki faktör altında toplanmıştır. İlk faktörde ilk 8 soru yer alırken, ikinci faktörde ise sadece tek bir soru (soru 9) yer almıştır. Ancak her bir faktörde faktör yükü 0,50'nin altında olan maddeler (Hattie, 1985, s. 114) ile madde toplam korelasyon değerleri 0,20'nin altında olan maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olsalar bile ölçeğe alınmaması tavsiye edilmektedir (Özdamar, 2004). Elde edilen ilk faktör

analizi sonuçlarına göre, tek başına bir faktörde toplanan 9. sorunun faktör yükü 0,50'nin üzerinde olmasına karşın, madde toplam korelasyon değeri 0,20'nin altındadır (0,06). Ayrıca 9. soru çıktığında ölçeğin Cronbach Alpha katsayısının önemli ölçüde arttığı da tespit edilmiştir. Bu sebeple 9. soru çıkarılarak kalan 8 soru tekrar faktör analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü gibi yürütülen ikinci faktör analizi sonuçlarına göre, Alturistik Liderlik Ölçeği, ölçeği geliştiren Zheltoukhova (2016)'nın çalışmasından farklı olarak, tek faktörlü bir yapı sergilemiştir. Bu tek faktörlü yapıya göre, ölçeğin özdeğeri 5,304 ve açıkladığı toplam varyans oranı %66 olarak tespit edilmiştir. Maddelere ilişkin faktör yükleri 0,675 ve 0,874 arasında değişmektedir (bkz. Tablo 1). Genel olarak 0,60 ve üzerindeki yük değerleri yüksek olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2007, ss. 124-125).

Tablo 1. Alturistik Liderlik Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

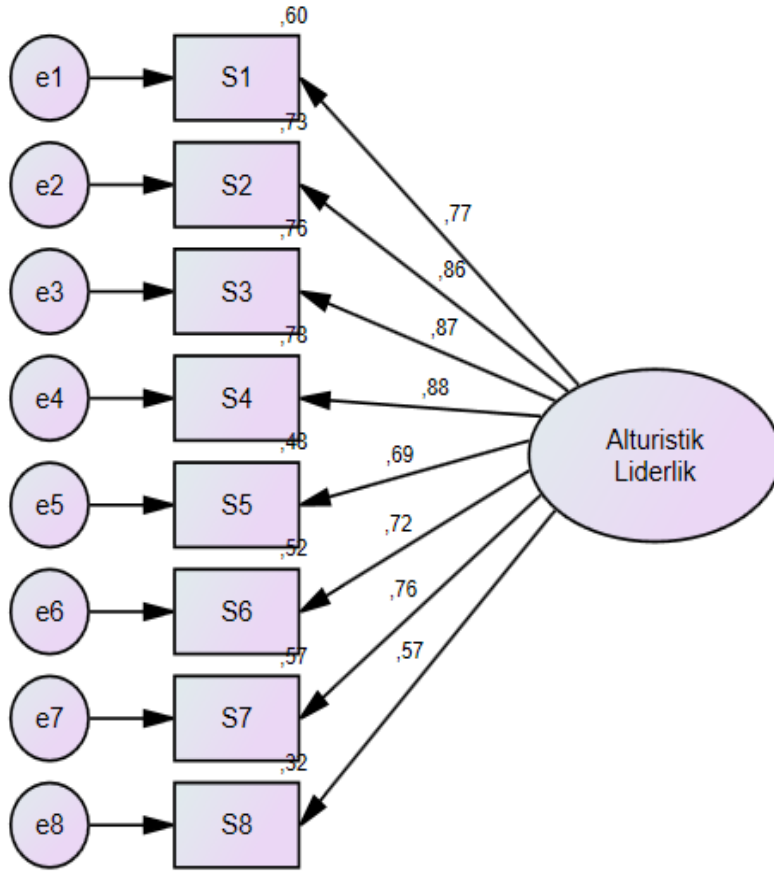
Maddeler	Faktör Yükleri
4. Yöneticim söz konusu durumun kendisi üzerindeki etkilerini düşünmeden önce başkalarına yardımcı olmayı düşünür.	0,874
3. İlave iş yükünü desteklemek için yöneticim de çalışır.	0,862
2. Yöneticim kendi çıkarlarından vazgeçmesini gerektiren durumlarda bile, takımına sahip çıkan birisidir.	0,842
7. Yöneticim sevdiği iş arkadaşları için görevinin gerektirdiklerinden fazlasını yapmaya hazırdır.	0,836
6. Yöneticim takımdaki birisine adaletsiz bir şekilde davranılmasına ya da takımdaki birisinden faydalanılmasına katlanamaz.	0,823
1. Yöneticim bana yardımcı olmak için tanımlanmış rollerinin dışındaki görevleri kabul eder (örneğin, yardım etmek uğruna geride durmak, iş yüküne katkıda bulunmak gibi).	0,809
5. Yöneticim bana nasıl hissettiğimi mutlaka sorar.	0,778
8. Yöneticim kendi kişisel çıkarları ile çatışmadığı sürece bana yardımcı olur.	0,675
<i>Kaiser-Meyer-Olkin:0,920</i>	
<i>Barlett Küresellik Testi Ki Kare: 1220,224</i>	
<i>p<0,001</i>	
<i>Açıklanan Toplam Varyans: 66,298</i>	

Alturistik Liderlik Ölçeği'nin yapı geçerliliği ayrıca doğrulayıcı faktör analizi ile de test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörlerin, hipotezle belirlenen faktör yapılarına uygunluğunu test etmek üzere yararlanılan bir faktör analizidir (Özdamar, 2004, s. 236-237). Doğrulayıcı faktör analizinin yapılması için SPSS Amos 21 programı kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine tek faktör ve 8 madde dâhil

edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen modelin uyum iyilikleri incelenmiş ve Tablo 2’de görüldüğü gibi χ^2 değerinin anlamlı olduğu ($\chi^2/sd=2,027$; $p<0,001$) görülmüştür. Diğer uyum indeksleri de RMSEA=0,069; GFI=0,967; AGFI=0,922; CFI=0,987; NFI= 0,975; TLI=0,976 ve IFI=0,987 olarak tespit edilmiş ve kabul edilebilir değerlerde olan bu uyum indeksleri tek faktörlü modelin iyi uyum gösterdiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak ortaya koyulan tek faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizi ile de desteklenmiştir. Modele ilişkin doğrulayıcı faktör analizi yol diyagramı ve faktör yükleri Şekil 1’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Modele İlişkin Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	İndeks Değerleri	Sınır Değerler
χ^2/sd	2,027	≤ 5
p	<0,001	
Hata Tahminlerinin Kareköklerinin Ortalaması (RMSEA)	0,069	$\leq 0,10$
Uyum İyiliği İndeksi (GFI)	0,967	$\geq 0,90$
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI)	0,922	$\geq 0,90$
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0,987	$\geq 0,90$
Normlanmış Uyum İndeksi (NFI)	0,975	$\geq 0,90$
Tucker-Lewis İndeksi(TLI)	0,976	$\geq 0,95$
Fazlalık Uyum İndeksi (IFI)	0,987	$\geq 0,90$



Şekil 1. Alturistik Liderlik Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

3.3. Güvenirliliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır ve yapılan analiz sonucunda 8 soru ve tek boyut ile son hali verilen ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,927 olarak hesaplanmıştır. Alpha değerinin sosyal bilimlerde en az 0,70 ve üstü olması istenmektedir (Altunışık vd., 2005, ss. 70-71). Elde edilen 0,927 değeri ölçeğin güvenilir olduğu sonucunu vermektedir. Ayrıca Tablo 3'te görüldüğü gibi, ölçeğin her bir maddesine ilişkin madde bırakma tekniği ile madde toplam korelasyonları ile Cronbach Alpha katsayıları da hesaplanmıştır. Buna göre, Cronbach Alpha katsayılarının 0,91-0,93 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ölçeğin madde toplam korelasyonlarının 0,59 ile 0,82 arasında değiştiği dikkate alındığında ölçeğin maddeler bazında da tutarlı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Alturistik Liderlik Ölçeği'nin Madde ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Madde	Ort.	SS	Madde Çıktığında Ölçek Ortalaması	Madde Çıktığında Ölçek Varyansı	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Çıktığında Ölçek Cronbach Alpha Katsayısı
1	3,15	1,17	22,02	48,42	0,74	0,92
2	3,09	1,21	22,08	47,43	0,78	0,91
3	3,17	1,25	22,00	46,53	0,81	0,91
4	3,01	1,24	22,16	46,49	0,82	0,91
5	2,95	1,31	22,21	47,44	0,71	0,92
6	3,24	1,23	21,93	47,42	0,76	0,92
7	3,22	1,18	21,95	47,81	0,78	0,91
8	3,32	1,09	21,84	51,42	0,59	0,93

4. Tartışma ve Sonuç

Uluslararası çeşitli çalışmalarda (örneğin, Salas-Vallina, 2018) alturistik liderliğin, hizmetkâr liderliğin bir alt boyutu olan alturistik çağrı (altruistic calling) boyutu ile ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir. Alturistik çağrı, bir liderin takipçilerinin yaşamlarında olumlu bir fark yaratma arzusunu ifade etmektedir (Barbuto & Wheeler, 2006, s. 318). Birçok liderliğin temelinde alturistik davranışın yattığı belirtilmekle beraber, takipçilerin bakış açısı ile liderlerin alturistik davranışlarını değerlendirmek üzere ilk ölçek geliştirme çalışmalarından birisi Zheltoukhova (2016) tarafından gerçekleştirilmiş ve geçerlik ve güvenilirliği ispat edilmiş Alturistik Liderlik Ölçeği literatüre kazandırılmıştır. Bu çalışmada Alturistik Liderlik Ölçeğinin Türkçe uyarlamasını yapmak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Alturistik Liderlik Ölçeği'nin dil geçerliliği İngilizce konusunda yetkin ve liderlik konusunda uzman akademisyenler ve yeminli bir tercümandan destek alınarak gerçekleştirilmiştir. Orijinal ölçek 2 boyut ve 9 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin “*empati kurarak yardım etme*” boyutunda 6 soru, “*fedakârca davranışlar sergileme*” boyutunda ise 3 soru bulunmaktadır. Ölçeğin geçerlilik çalışmaları için önce açıklayıcı faktör analizi, ardından da doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde ölçekte yer alan 9 sorunun iki boyut altında toplandığı görülmüştür. İlk boyut altında 8 soru yer alırken, ikinci boyutta ise sadece tek bir soru yer almıştır. Madde toplam korelasyon değerleri 0,20'nin altında olan maddelerin istatistiksel olarak anlamlı olsalar bile ölçeğe alınmaması tavsiye edilmektedir (Özdamar, 2004). Bu bağlamda, bu şartları taşımayan 9. soru analizden çıkarılmıştır. Sorunun çıkarılmasıyla ölçeğin Cronbach Alpha değerinin de

yükseldiği görülmüştür. 9. Soru çıkarıldıktan sonra tekrar gerçekleştirilen analizde ölçeğin tek boyutlu ve 8 sorudan oluşan bir yapı sergilediği anlaşılmıştır. Ortaya çıkan tek boyutlu yapı, toplam varyansın %66'sını açıklamaktadır. Sosyal bilimlerde açıklanan bu toplam varyans oranının %40-%60 arasında bir değer alması ölçeğin güçlülüğünü işaret etmektedir. Ayrıca yer alan maddelere ilişkin faktör yüklerinde, literatürde yüksek olarak kabul edilen 0,60'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonrasında gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde, kurulan modelin kabul edilebilir bir uyumundan bahsedebilmek amacıyla, modele ilişkin uyum indeksi değerlerine bakılmıştır. Elde edilen indeks değerleri tek faktörlü modelin iyi uyum gösterdiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak ortaya koyulan tek faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizi ile de desteklenmiştir. Cronbach Alpha katsayısı ile ölçeğin güvenilir olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 8 soru ve tek boyut ile son hali verilen ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,927 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen 0,927 değeri ölçeğin güvenilir olduğu sonucunu vermektedir. Ayrıca ölçeği madde toplam korelasyonları da, ölçeğin maddeler bazında tutarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Yapılan analizler neticesinde, Alturistik Liderlik Ölçeğinin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu sonucuna varılmıştır. Alturistik Liderlik Ölçeğinin Türkçe'ye çevrilmiş olması ve bu ölçeğin sağlık sektöründe denenmesinin özellikle liderlik literatürüne katkı sağlayacağı ve beraber ileri ki çalışmalarda ve farklı sektörlerde uygulanabilmesi açısından araştırmacılara referans olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı. İstanbul: Sakarya Kitapevi.

Avolio, B. J. ve Locke, E. E. (2002). Contrasting different philosophies of leader motivation: Altruism versus egoism. *The Leadership Quarterly*, 13(2), 169-191.

Barbuto Jr, J. E. ve Wheeler, D. W. (2006). Scale development and construct clarification of servant leadership. *Group & Organization Management*, 31(3), 300-326.

Barrow, J. C. (1977). The variables of leadership: A review and conceptual framework. *Academy of Management Review*, 2, 231-251.

Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Towards a Social-psychological Answer*. Hillsdale, NJ; Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Buford, B. (2016). Altruistic leadership. *Leader to Leader*, 2016(82), 19-22.

Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (8. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Campbell, J. W., Lee, H. ve Im, T. (2016). At the Expense of others: Altruistic helping behaviour, performance management and transformational leadership. *Public Management Review*, 18(6), 795-818.

Emile Durkheim, *Le suicide: Etude de sociologie* (Paris: Alcan, 1987).

Glannon, W. ve Ross, L. F. (2002). Are doctors altruistic?. *Journal of Medical Ethics*, 28(2), 68-69.

Green, W. S. (2004). Altruism and the Study of Religion: Preliminary Questions. Paper presented at the conference “Altruism in World Religions” at Bard College, Annandale-on-Hudson, New York, 16 November

Hattie, J. (1985). Methodology review: Assessing unidimensionality of tests and Items. *Applied Psychological Measurement*, 9(2), 139-64.

Karra, N, Tracey, P. ve Phillips, N. (2006). Altruism and agency in the family firm: Exploring the role of family, kinship and ethnicity. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 30(6), 861-877.

Mallén, F., Chiva, R., Alegre, J.ve Guinot, J. (2015). Are altruistic leaders worthy? The role of organizational learning capability. *International Journal of manpower*, 36(3), 271-295.

Marcia, A., Kassirer, P. K. ve Relman, A. (2000). Looking back on the Millennium in Medicine. *N Engl J Med*, 342, 42-49.

Miller, L. M. (2003). *Qualitative investigation of intercollegiate coaches' perceptions of altruistic leadership* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) The Ohio State University, ABD.

Miller, L. M., Fink, J. S., Pastore, D. L., Baker, R. E., ve Mason, G. (2005). Defining altruistic leadership in the management of intercollegiate coaching. *The Smart Journal*, 2, 4-16.

Miller, L., Carpenter, C., Fink, J. ve Baker, R. (2008) Benefits of Altruistic Leadership in intercollegiate athletics: An examination of coaches' perspectives. *Journal for the Study of Sports and Athletes in Education*, 2(1), 51-68, DOI: 10.1179/ssa.2008.2.1.51

Miller, L.M. ve Carpenter, C.L. (2009). Altruistic leadership strategies in coaching: A case study of jim tressel of the ohio state university, *Strategies*, 22(4), 9-12, DOI: 10.1080/08924562.2009.10590826

Millet, K. ve Dewitte, S. (2007). Altruistic behavior as a costly signal of general intelligence. *Journal of Research in Personality*, 41(2), 316-326.

Morrison, N. K., ve Severino, S. K. (2007). Altruism: Toward a psychobiospiritual conceptualization. *Zygon®*, 42(1), 25-40.

Özdamar, K. (1999). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. 2. Baskı. Eskişehir: Kaan Kitapevi.

Patterson, K. (2003). Servant leadership: A theoretical model. Dissertation *Abstracts International*, 64(02), 570. (Publication No. 3082719).

Salas- Vallina, A., Ferrer- Franco, A., ve Fernández Guerrero, R. (2018). Altruistic leadership and affiliative humor's role on service innovation: Lessons from Spanish public hospitals. *The International journal of health planning and management*, 33(3), e861-e872.

Sharma, S. (1996). Applied Multivariate Techniques. John Wiley&Sons Inc.: New York.

Sosik, J. J., Jung, D., ve Dinger, S. L. (2009). Values in authentic action: Examining the roots and rewards of altruistic leadership. *Group & Organization Management*, 34(4), 395-431.

Tavşancıl, E. (2006). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Topses, G. (2012). Elseverlik (alturizm) ve benseverlik (egoizm) ölçeğiyle ilgili geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 1(2), 60-71.

Twemlow, S. W. (2001). Modifying violent communities by enhancing altruism: A vision of possibilities. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 3 (4), 431-462.

Uhl-Bien, M., Marion, R. ve McKelvey, B. (2007). Complexity leadership theory: Shifting leadership from the industrial age to the knowledge era. *The Leadership Quarterly*, 18 (4), 298-318.

Weiss, R. F., Boyer, J. L., Lombardo, J. P., ve Stich, M. H. (1973). Altruistic drive and altruistic reinforcement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25(3), 390.

White, M. D. (2004). Can homo economicus follow Kant's categorical imperative? *The Journal of Socio-Economics*, 33(1), 89-106.

Wuthnow, R. (1993). Altruism and sociological theory. *Social Service Review*, 67(3), 344-357.

Zheloukhova, K. (2016). *Developing and validating a scale of altruistic leadership* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Lancaster University, İngiltere.

Sağlık Alanında Meslekleşme ve Türkiye'nin Yaşadığı Sorunlar: Yeni Mesleklere Doğru

Haşim ÇAPAR*

Geliş Tarihi (Received): 04.04.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 16.10.2019

Öz

Modern tıp teknolojisinin gelişmesi, ihtiyaçların çeşitlenmesi, talep ve isteklerin çeşitlenmesi, sağlık harcamalarındaki artış, finansal kaynakların kullanımı, teknik ve tahsis verimliliği sağlama çabaları, sağlık hizmetlerinde kalite arayışında artış, sağlık hizmetlerinde hekim ve hasta arasındaki bilgi asimetrisinin giderek azalması, “sağlıklı olma durumu” konseptinin değişimi, hastalık teşhis ve tedavisinde kullanılan yöntem ve araçların gelişmesi gibi sebepler, sağlık hizmetlerinde yeni mesleklerin ortaya çıkışını ve gelişimini hızlandırmıştır. Bu çalışmanın amacı, sağlık hizmetlerindeki yeni mesleklerin ortaya çıkışı bağlamında Türkiye'nin yaşadığı sorunları inceleyerek sonuçlar çıkarmaktır. Türkiye'nin, farklı sağlık taleplerini karşılayabilecek nitelikte sağlık insan gücüne sahip olduğu düşünülmektedir. Yeni sağlık meslekleri ortaya çıkınca farklı sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu sorunları çözmek, farklı meslekler arasındaki koordinasyonu sağlamak ve yeni ile eski meslek üyeleri arasındaki çatışmaları yönetebilecek sağlık yönetici ve profesyonellerine ihtiyaç vardır. Bu anlamda Türkiye'nin, yeni sağlık mesleklerine gerekli alanı sağlaması durumunda dünyada ve bölgede sağlık alanında öncü bir ülke olmayı başarabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de sağlık sektörü, Yeni sağlık meslekleri, Sağlık ve meslekleşme

* Arş. Gör. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, hasim.capar@izu.edu.tr

Professionalization in the Field of Health and Problems in Turkey: Towards New Profession

Abstract

Reasons such as development of modern medical technology, diversification of needs, diversification of demands and requests, increase in health expenditures, use of financial resources, efforts to provide technical and allocation efficiency, increase in the search for quality in health services, gradually decreasing information asymmetry between physician and patient in health services, the change in the concept of “health status”, and the development of methods and tools used in the diagnosis and treatment of diseases have accelerated the emergence and development of new professions in health services. The purpose of this study is to draw conclusions by examining the problems of Turkey in the context of the emergence of new professions in the health services. Turkey is thought to have health manpower capable of meeting the different health demands. When new health professions emerge, different problems arise. There is a need for health managers and professionals who can solve these problems, ensure coordination between different professions and manage conflicts between new and old occupational members. In this sense, if Turkey meets the necessary space for the new health profession is thought that the country managed to become a pioneer in the field of health in the world and the region.

Keywords: *Health sector in Turkey, New health professions, Health and professionalization*

Giriş

Sağlık derslerinde öğrenilen ilk cümlelerden birisi de, “*Sağlık hizmetlerinin insanlık tarihi kadar eski olduğudur*”. Sağlık hizmetleri, her ne kadar tarihin belirli dönemlerinde modern sağlık talebi şeklinde dile getirilmemiş olsa da, tarihin her döneminde farklı şekil ve yöntemlerle bu hizmetler verilmeye çalışılmıştır.

Tarihi süreç boyunca demografik yapıdaki değişiklikler, halkın talebindeki dalgalanmalar, “*sağlık*” ve “*hastalık*” kavramlarına yönelik paradigmaları farklılaştırmıştır. Tıp teknolojisindeki gelişmeler, insanların refah seviyelerindeki artış, bireylerin davranış ve beklentilerini farklılaştırmıştır. Bu bilgilerin ışığında sağlık hizmetlerinin finansmanı, sunumu ve sunumu gerçekleştiren profesyonellerin uzmanlık alanları değişmiş ve gelişmiştir.

Sağlık hizmetlerinin modern anlamda sunumunu gerçekleştiren iki önemli meslek grubu, “*hekim*” ve “*hemşire*” olarak sıralanabilir. Ancak bu durum, halkın 21. yüz yılın sağlık hizmetlerinden beklentilerini daraltmış olacaktır. Hatta “*hemşirelik*” mesleğinin, “*hekimlik*” gibi güçlü bir meslek grubunun karşısında uzun yıllar bir “*hekim asistanlığı*” şeklinde görüldüğü ifade edilebilir. Sağlık hizmetlerinin sadece sunumunda aktif rol alan iki meslek grubu olan “*hekimlik*” ve “*hemşirelik*” ile sürdürülebilmesi günümüz modern sağlık hizmetlerinin anlayışına ters olduğu gibi mevcut çeşitlenen sağlık hizmetlerinin de kapsamının daraltıldığı sonucu çıkarılabilir. Zira günümüz modern sağlık hizmetleri ile ilgili politikalar ya da stratejiler oluşturulurken, hedefler belirlenirken sağlık hizmetleri, multidisipliner bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir.

Modern tıp teknolojisinin gelişmesi, sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilen ihtiyaç, talep ve isteklerin çeşitlenerek çoğalması, sağlık harcamalarındaki artış, finansman kaynaklarının kullanımı, teknik ve tahsis verimliliğinin sağlanmaya çalışılması, sağlık hizmetlerindeki kalite arayışının artması, sağlık hizmetlerinde hekim ve hasta arasındaki bilgi asimetrisinin giderek azalması, “*sağlıklı olma*” durumunun değişimi, hastalık teşhis ve tedavisinde kullanılan yöntem ve araçların gelişmesi gibi sebepler, sağlık hizmetlerinde yeni mesleklerin ortaya çıkışını ve gelişimini hızlandırmıştır.

Sağlık hizmetlerindeki yeni mesleklerin ortaya çıkışını incelemek, konu ile ilgili olarak yapılmış olan bilimsel çalışmaların ışığında Türkiye’nin yaşadığı sorunlara çözüm önerileri sunmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1. Sağlık Alanında Meslek, İş ve Meslekleşme

Sağlık hizmetleri, yıllarca geleneksel sağlık hizmetleri olarak verilmeye çalışılmıştır. Verilen sağlık hizmetleri hiç sağlık eğitimi almamış ancak deneme yanılma yolları ile ya da usta-çırak olarak edinilen bilgilerle verilmeye çalışıldı. Modern anlamda sağlık hizmetlerinin verilmesi ve bu hizmetleri sunan kişilerin uzmanlaşarak profesyonel anlamda hizmet üretmesi ilk yıllarda bir iş olarak görülmüştür. Ancak bireylerin ve toplumların sağlık hizmetlerine dair istek ve arzuları, bu istek ve arzularını talebe dönüştürecek bilgileri arttıkça, ihtiyaçlar çeşitlenmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanması için de farklı sağlık profesyonellerine ihtiyaç duyulacağı ifade edilmektedir (<http://www.turkishexpodirectory.com>, 2016; Hayran, 2018).

Sağlık hizmetlerindeki işler, meslekler ve uzmanlık alanlarının çıkışı iki yönlü olarak değerlendirilmelidir. Birincisi, sağlık hizmetlerine ihtiyacı olan bireylerin talep ve ihtiyaçlarını dile getirmeleri sonucunda yeni meslek ve uzmanlık alanlarının ortaya çıkması. İkincisi ise, bir iş ve uğraş edinmek isteyen bireylerin, yeni meslek alanlarında uzmanlaşma isteğidir (Flexner, 1910; Hayran, 2018; Sur, 2017).

“İş” ve “meslek” kavramları çoğu zaman yanlış olarak birbirilerinin yerine kullanılmaktadır. Bu bağlamda “iş” ve “meslek” kavramlarının tanımı yapılarak aralarındaki farkların derinlemesine analiz edilmesi sağlanmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda bakıldığında “iş” kavramı, bir şeylerin üretilmesi, oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik insan etkinliği olarak tanımlanmaktadır. “Meslek” kavramı ise, bireyin geçimini sağlamak için üstlendiği, konusuna, tekniğine ve alanına göre belirlenen, dayanağı yasal çerçeveler olan toplumsal bir uğraş olarak tanımlanmaktadır (Öktem, 2000; Çoban, 1999; Freidson, 1986; Flexner, 2010; Hannay, 1988; Hayran, 2018).

“Meslek” ve “iş” kavramlarının birbirinden ayrılan yanlarını ele alan bazı önemli çalışmalar vardır. Bu çalışmalar dikkatle incelendiğinde ise, bir iş ve uğraşıya meslek diyebilmek için bazı meslek kriterlerinin belirlendiği görülür. Bu kriterler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Chitty, 1993; Ulusoy, 1990; Flexner, 2010; Goldmark, 1923; Welch-Rose, 1915; Gies, 1926; Altıok, 2014; Cruess ve Cruess, 2008; Cruess vd., 2004; Hayran, 2018):

- Bireylerin ve toplumların yaşamlarını etkileyen hayati hizmetleri barındırmalıdır,
- Durağan bir uğraş değil, sürekli bilimsel araştırmalar ile gelişen ve değişen bir bilgi birikimine sahip olmalıdır,
- Sunulan hizmetler, entelektüel aktivitelerle desteklenmiş ve bireysel sorumluluk özelliği ile güçlenebilmelidir,

- Meslek üyeleri, yeterlilikleri resmi ve yetkili kurumlarca kabul edilmiş yükseköğretim kurumlarında eğitilmelidir,
- Meslek üyeleri bağımsız olarak kendi otonomilerine dayanıp politikalarını ve stratejilerini belirleyebilmelidir,
- Meslek üyelerinin verdiği hizmetler, sadece hizmeti alanları memnun etmesi değil, ayrıca meslek üyelerini de motive etmelidir,
- Meslek üyelerinin mesleklerini icra ederken başvurdukları etik kod ve değerler olmalıdır, etik kod ve değerler, meslek üyelerine rehberlik edebilmelidir,
- Mesleğin geçmişini, bu gününü ve geleceğini ilişkilendirerek mesleğin gelişimini sağlayacak mesleğin geleceği için stratejik politika ve kararlar belirleyen bir meslek örgütü olmalıdır.

Sağlık hizmetleri, kendine has özellikleri sebebi ile diğer mal ve hizmetlerden farklı olduğu için verilen hizmetlerin neredeyse hepsi, “*meslek*” için belirlenmiş olan kriterleri kapsamaktadır. Bu bağlamda sağlık hizmetlerinin sunumunu gerçekleştiren çoğu iş ve uğraşı alanının kendine has bir meslek olduğu ve meslekleşme sürecinde gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Meslek olarak kabul edilen çoğu sağlık hizmetinin meslekleşme süreci bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sancılı olması kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak sağlık sektörü hızlı bir şekilde gelişen ve teknolojiye aşırı duyarlı olan bir alandır. Bu sektördeki gelişmeleri dikkate almadan sadece “*hekim-hemşire odaklı sağlık hizmet sunumu*” yaklaşımının benimsenmesi çeşitlenen sağlık hizmet taleplerinin karşılanmasını imkânsız kılacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda sağlık hizmetlerindeki meslekleşme süreci, meslek üyeleri tarafından iyi takip edilmeli ve meslekleşme sürecindeki sancuların giderilmesi noktasında meslek üyeleri bireysel ve kolektif çaba göstermelidir. Aksi halde sağlık hizmetlerindeki “*meslekleşme*” sürecinin başarılı bir şekilde sonuçlanamayabileceği düşünülmektedir.

Sağlık alanında yeni mesleklerin kabul edilmesi aslında toplumun da hızlı bir şekilde dünyadaki değişime ayak uydurduğu hatta bu hızlı değişimin öncülerinin toplumun bizatihi sağlık hizmetlerine olan farklı istek ve beklentileri olabileceği düşünülmektedir. Başka bir deyişle sağlık hizmetlerinde var olan hekim ve hemşire mesleklerinin yanında yeni meslekler ve uzmanlık alanlarının tanımlanması halkın sağlık hizmetlerinden beklentileri ile şekillendiği düşünülmektedir.

2. Sağlık Alanında Yeni Meslekleri Doğuran ve Hızlandıran Faktörler

Sağlık okuryazarlığı oranının artışı, sosyo-ekonomik durumların iyileşmesi, talep ve isteklerin çeşitlenmesi, sağlık hizmetlerine, hastalık ve sağlık kavramlarına olan bakış açısının değişmesi gibi faktörler, sağlık alanında yeni otonom mesleklerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Bu durum da, var olan hekimlik ve hemşirelik mesleklerinin içerik ve sunum şeklini değiştirmiştir. Modern sağlık hizmetlerinin sunulduğu günden bu yana her yıl birçok sağlık mesleği ortaya çıkmaktadır (Frenk vd., 2010: 1923-1924).

Sağlık alanında yeni mesleklerin ortaya çıkışını ve var olan sağlık mesleklerinin meslekleşme sürecini hızlandıran faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Frenk vd., 2010: 1923-1924; Arnold S. Relman, 1980: 963-965; Sur, 2018; Ottewill ve Wall, 2000; Kim-Godwin vd., 2010; Özlük ve Sur, 2017; Altıok, 2014; Adıgüzel vd., 2011; Kuhlmann, 2006):

- Sağlık hizmetlerine olan talep türlerinin değişmesi,
- Sağlık hizmetlerinin çeşitlenmesi,
- Sağlık harcamalarındaki artışlar,
- Demografik yapıdaki değişim ve geçişler,
- Epidemiyolojik yapıdaki değişim ve geçişler,
- Sağlık ve hastalık kavramlarına olan bakış açısı,
- Sağlık hizmetlerinin niteliğindeki zorunlu değişim ve dönüşüm,
- Tıp teknolojisindeki gelişmeler,
- Sağlık statüsünü etkileyen faktörlerin çeşitlenmesi,
- Yeni hastalıkların tanımlanması,
- Ölüm sebeplerinin değişimi,
- Bulaşıcı olmayan hastalıkların artışı,
- Sağlık hizmetlerinin tedavi temelinden uzaklaşarak koruma temeline dönüşme gereği,
- Ekonomik gelişim ve daralmaların etkisi,
- Sağlığa yönelik ihtiyaçların çeşitlenmesi,
- Bireylerin sağlık okuryazarlık düzeylerinin artması,
- Sağlık hizmetleri ile ilgili bilgilere ulaşma kolaylığı,
- Uzmanlık alanlarının artmış olması,
- Mevzuattaki değişiklikler,
- Gelecekteki mesleklere yönelme isteği,
- Büyük veri olarak adlandırılan “*veri çöplüklerindeki*” bilgilerin işlenmesi ve her sektöre göre yeni mesleklerin ortaya çıkışını hızlandırması,

- Gerek sağlık hizmetlerindeki nitelik ve niceliksel değişim gerek ise de sağlık profesyonellerinin uluslararası sınırlardaki hareketliliğinin artması,
- Uluslararası hasta hareketliliğinin artması,
- Birlikte ortaya çıkan ve birbirini tetikleyen hastalıkların varlığı,
- Sağlık profesyonellerine olan talebin artması,
- Sağlık hizmetlerinin sunum modellerindeki değişiklikler,
- Sağlık insan gücü ile ilgili yapılan planlamalar ve projeksiyonların istenildiği gibi sonuçlanamaması,
- Sağlık hizmetlerindeki muazzam değişim ve dönüşüm sağlık profesyonellerinin daha becerikli ve yetkin olmasını zorunlu kılması,
- Sağlık hizmetlerine erişimin artması ve sağlık hizmetlerinin kullanım kültürünün değişmesi.

Sağlık sektöründeki önemli değişim ve dönüşümler, yukarıda da değinildiği üzere sağlık hizmetlerinde yeni mesleklerin doğmasını sağlayarak var olan sağlık mesleklerinin de meslekleşme sürecini şekillendirmiştir. Modern sağlık hizmetlerinden bireysel ve toplumsal beklentiler arttıkça sağlık sektöründe yeni mesleklerin oluşması ve var olan mesleklerin ise her açıdan güçlenmesi veya bazı mesleklerin giderek meslek olmaktan çıkması kaçınılmaz bir son olarak düşünülmelidir.

3. Sağlık Alanındaki Yeni Meslekler

Sağlık alanındaki meslekler, sosyolojik dinamiklerin değişim ve dönüşümü sonucunda içerik ve şekil açısından yenilenmektedir. Yeni ortaya çıkan ve gelişen sağlık mesleklerinden bazıları kısaca bu bölümde incelenecektir.

Evde Bakım Asistanı

Özellikle de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir öneme sahip olmaya başlayan evde bakım asistanlığı ortaya çıkan yeni bir sağlık mesleğidir. Özellikle de yaşlı, kronik hastalık sahibi ve gelir düzeyi iyi olan bireylerin kendi evlerinde sağlık hizmeti almak istemesi ile birlikte önem kazanmış durumdadır (Çalık, 2016; Oliver vd., 2007).

Bilgi Asistanı

Son yıllarda sağlık harcamaları ile yanlış tıbbi uygulamaların hızlı bir şekilde artması sonucunda hesap verebilirlik önem kazanmıştır. Buna bağlı olarak kanıta dayalı tıp ve yönetim gibi kavramlar da önem kazanmıştır. Bu kavramların ancak doğru veri ve bilgilere sahip olmak ile mümkün olabileceği gerçeği ortadadır. Bu gerçek ile birlikte yeni bir meslek alanı olan bilgi asistanlığı, sağlık sektöründe yerini almış durumdadır (Davidoff ve Florance, 2000).

Solunum Terapisti

Sağlıklı ve uzun bir ömür yaşama isteği, bireylerin sağlık ihtiyaçlarını farklılaştırmış durumdadır. Ancak uzun ve sağlıklı bir ömür geçirme isteğine karşın insanların doğal alanları kirletmesi sonucu solunum yolu hastalıkları artmış durumdadır. Buna bağlı olarak da insan hayatında kritik bir önemi olan solunum terapistliğinin gelecekte daha fazla önemli hale geleceği düşünülmektedir (Kollef vd., 2000).

Kök Hücre Araştırmacısı

Küresel olarak artan kronik hastalık yüklerinin azaltılması ve bireylerin sağlık statüsünü arttırmak için gen bilimi ile ilgili her geçen gün yeni gelişmeler yaşanıyor. Genlerle taşınan hastalıkların önceden teşhis edilmesi ile birlikte ileriki yaşlarda sağlıklı bir yaşam sürdürmek artık kök hücre çalışmaları ile mümkün olabilmektedir. Bu başarılar, kök hücre araştırmacılarının buluşları ile mümkün olabilmektedir (Çalık, 2016; Wilson-Kovacs ve Hauskeller, 2011).

Karyopraktik Uzmanı

Kapalı ortamlarda hareketsiz bir şekilde uzun süren çalışma saatleri sonucunda insanların çoğunda bel ve boyun fıtıkları ile ilgili sağlık sorunları her geçen gün artmaktadır. Özellikle de ABD’de başlayan ve çoğu ülkede önem kazanan yeni bir sağlık mesleği de “*karyopraktik Uzmanlığı*”dır (Çalık, 2016; Smith ve Carber, 2009).

Yukarıda sayılan yeni sağlık mesleklerine ek olarak ayak hastalıkları uzmanı, sağlık verileri analisti, sağlık verileri madencisi, masaj terapisti, saç ekim uzmanı, medikal turizm rehberi, genetik danışmanı gibi sağlık meslekleri de son yıllarda sağlık sektöründe hızla önemi artan uzmanlık alanlarıdır.

4. Sağlık Alanında Yeni Meslekler Bağlamında Türkiye'nin Yaşadığı Sorunlar

Türkiye'de demografik yapıdaki geçişlerin olması yeni bir dinamizm sürecini başlatmıştır. Bu dinamizm süreci, Türkiye'deki politik söylem ve siyasi kararlar üzerinde direkt veya endirekt olarak etki etmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de epidemiyolojik geçiş ve dönüşler yaşanmaktadır. Türkiye toplumunda görülen hastalık ve hastalık yüklerinin değişime uğraması sağlık hizmetlerine olan talepleri de değiştirmiştir. Ayrıca Türkiye'deki bireylerin davranışlarındaki değişikliklerin de, sağlık alanında yeni mesleklerin doğuşunu tetiklediği ifade edilmektedir (Sur, 2017; Hayran, 2018).

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sağlık alanında yepyeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Türkiye, çoğu konuda olduğu gibi sağlık alanında ortaya çıkan yeni mesleklerin meslekleşme sürecinde de ilgili meslekleri sisteme entegre etmeyi hemen kabullenmektedir. Ancak sağlık hizmetlerinde hekim ve hemşire gibi güçlü meslek üyelerinin yer aldığı alanda çoğu zaman yeni mesleklerin meslekleşme süreci genelde güçlü meslek örgütleri tarafından ötekileştirilmektedir. Bu durum, ilgili mesleklerin meslekleşme sürecini uzatmakta ve mesleklerin gelişimini engellemektedir (Sur, 2017; Hayran, 2018).

Sağlık hizmetleri alanındaki yeni mesleklere bakıldığında, aslında sağlık hizmetlerinin değişen taleplerine karşılık olarak ortaya çıkan yeni meslekler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de sağlık alanında yeni mesleklere doğru ilerlerken ülkenin mevzuatı, sağlık hizmetleri alanındaki mesleklerin yeterlilik belgelerinin verildiği yükseköğretim kurumlarındaki müfredatın uluslararası standartlarda olması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca yeni mesleklerin eğitimini verecek olan kurumlardaki akademisyenlerin eğitimi, pratikte yeni meslek üyelerinin çalışacakları alanlardaki iş tanımları, yeni mesleklerin iş tanımını oluşturacak olan iş ve uğraşların kapsamının belirlenmesi, mevcut mesleklerden farklılıklarının belirlenmesi gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiği de ifade edilebilir.

Sağlık alanında yeni mesleklerin ortaya çıkması ile birlikte Türkiye için çözüm bekleyen sorunlar şöyle sıralanmıştır (Sur, 2017, Hayran, 2018):

- Yeni mesleklerin ön yargıdan uzak bir şekilde bütün paydaşlar tarafından tanınması ve yasal olarak güvence altına alınması,
- Uzmanlaşma gerektiren alanlar için uzmanlık alanlarının açılması yani uzmanlaşmada dengelenmenin sağlanması,
- Sağlık alanındaki meslek üyelerinin bütün alanlara dengeli bir şekilde dağıtılması,

- İstenilen kalitede sağlık hizmetlerinin sunumu için sağlık meslek üyelerine gerekli beceri ve donanımların kazandırılması,
- İş analizleri ve iş tanımlarının tekrardan gözden geçirilmesi,
- Meslek üyelerinin özlük hakları, çalışma koşulları ve ücret politikalarının yeniden gözden geçirilmesi,
- Sağlık insan gücündeki uluslararası hareketliliği ve göçünün kontrollü bir şekilde yapılmasını sağlamak,
- Sağlık iş gücü ile ilgili yapılan planlara istinaden ülkenin ihtiyaç duyduğu sağlık insan gücünü yetiştirmek,
- Yeni meslek üyelerinin birbirinden bağımsız ve aynı amaç için bir araya gelerek bir ekip anlayışı ile sağlık hizmetlerini sunması kaçınılmaz bir sonuç olacağına bilincinde olunmalıdır,
- Yeni meslek üyelerinin sağlık hizmetlerinin sunumundaki rolleri katılımcı bir bakış açısı ile multidisipliner bir anlayışla, ortak amaç için birlikte kurulan bir model etrafında takımlaştırılmalıdır.

5. Sonuç ve Öneriler

Türkiye, sağlık sektöründeki değişim ve dönüşüm ile birlikte çok büyük gelişmeler kaydetmiş bir ülkedir. Ancak sağlık alanında ortaya çıkan yeni mesleklerle birlikte Türkiye'nin sağlık sistemini ve sağlık politikalarını gözden geçirerek sağlık ile ilgili olan 2023 hedeflerine kapsamlı planlarla, stratejik eylem ve politikalarla yönelerek, günü kurtarmak için değil, yapısal reformlarla köklü değişiklikler yaparak ulaşabileceği düşünülmektedir. Ayrıca sağlık politikacıları, sağlık ekonomistleri, sağlık yöneticileri ve sağlık sektöründeki bütün diğer paydaşlar dikkate alınarak sağlık politikası analizleri yapılarak Türkiye'nin sağlık meslekleri ile ilgili değerlendirmelerin sağlık hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde sunumunu kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Sağlık alanındaki yeni mesleklerin eğitimleri için belirlenen müfredatlar planlanmalı, var olan eğitim kurumlarındaki ders müfredatları gözden geçirilmelidir. Aksi halde sadece isim olarak var olan ancak iş ve uğraş kapsam sınırları belli olmayan meslekler türeyecektir. Bu durum, gerek sağlık alanındaki mesleklerin gelişimini engelleyebileceği gerek ise de sağlık alanındaki uluslararası sağlık insan gücünün dolaşımını olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir.

Sağlık alanında ortaya çıkan yeni meslek üyeleri aktif olarak pratikte çalışmadan önce gerekli yasalarla iş tanımları belirlenmeli ve belirlenen iş tanımları ile bütünleşik olarak gerekli roller çerçevesinde ilgili paydaşlara doğru bir iletişim dili ile yeni meslek ve meslek üyeleri anlatılması yolu ile meslekleşme sürecindeki engeller ortadan kaldırılabileceği düşünülmektedir.

Türkiye, sağlık alanındaki güçlü yanlarını ortaya çıkarmak için yeni bir alan olan medikal turizm ile ilgili yeni profesyonellik alanlarına yoğunlaşarak ülkedeki katma değeri yüksek olan bir sektörde dünyada tercih edilebilir destinasyonlar arasına girebileceği düşünülmektedir. Ayrıca medikal turizm alanında diğer çoğu ülkeye göre göreceli olarak ucuz ve kaliteli sağlık hizmetlerini sunmasını sağlayan en önemli faktörün yeni sağlık ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecek olan yeni sağlık meslek üyelerinin becerikli ve donanımlı olması ile sağlanabileceği ifade edilebilir.

Türkiye'nin, farklılaşan sağlık hizmetleri talebini karşılayabilecek uzmanlaşmış bir sağlık insan gücüne sahip olarak, sağlık meslekleri üyelerini birlikte çalışma noktasında yönlendirerek, sağlık meslekleri arasındaki farklılıkları yönetebilecek sağlık yönetici ve profesyonellerine sahip olarak dünyada ve bölgede sağlık alanında öncü bir ülke olmayı başarabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Özkan, D.S., Tanrıverdi, H. (2011). Mesleki profesyonellik ve bir meslek mensupları olarak hemşireler örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9:2, 235-259.
- Altıok, H.Ö., Üstün, B. (2014). Profesyonellik: Kavram analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7, 151-155.
- Cruess RL. ve Cruess SR. (2008). Expectations and Obligations Professionalism and Medicine's Social Contract With Society. *Perspect Biol Med*, 51(4):579-98.
- Cruess S. R., Johnston S. ve Cruess R. L. (2004). "Profession": A Working Definition for Medical Educators. *Teach Learn Med*, 16(1): 74-6.
- Çalık, Ç. (2016). Sağlık Sektöründe Geleceğin Meslekleri. Erişim Tarihi: 13.08.2019. <https://www.kariyer.net/kariyer-rehberi/bilisim-ve-muhendislik-alaninda-10-populer-meslek/>.
- Çoban İ. (1999). Çağdaş Hemşire İş Tanımını Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hemşirelerinin Benimseme ve Uygulama Durumu. (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Davidoff, F., & Florance, V. (2000). The Informationist: A New Health Profession? *Annals of Internal Medicine*, 132(12), 996.doi:10.7326/0003-4819-132-12-200006200-00012.
- Flexner A. (1910). *Medical education in the United States and Canada: a report to the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*. New York: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.
- Freidson E. (1986). *Professional powers*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Frenk, J.; Chen L.; Bhutta, Z. A.; Cohen, J.;Crisp, N.;Evans, T.;Fineberg, H.;Garcia, P.; Ke, K.; Kelley, P.;Kistnasamy, B.; Meleis, A.; Naylor, D.; Pablos-Mendez, M.; Reddy, S.; Scrimshaw, S.; Sepulveda, J.;Serwadda, D.;Zurayk H. (2010). Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems in an interdependent world, *Lancet*, 376: 1923-58.

Hannay, D. R. (1988). *Lecture Notes on Medical Sociology*, Blackwell Scientific Publications, 1988, s.191.

Hayran, O. (2018). Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, Haziran-Temmuz-Ağustos 2018 tarihli 47. sayı, s. 84-90.

<http://www.turkishexpodirectory.com>, 2016, Erişim Tarihi: 29.01.2019.

Kim-Godwin, Y.S, Baek, H.C, Wynd, C.A. (2010). Factors influencing professionalism in nursing among Korean American registered nurses. *Journal of Professional Nursing*, 26:4, 242-9. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2009.12.007>.

Kollef, M. H., Shapiro, S. D., Clinkscale, D., Cracchiolo, L., Clayton, D., Wilner, R., & Hossin, L. (2000). The Effect of Respiratory Therapist-Initiated Treatment Protocols on Patient Outcomes and Resource Utilization. *Chest*, 117(2), 467–475. doi:10.1378/chest.117.2.467.

Kuhlmann E. (2006). *Modernising Health Care: Reinventing Professions, The State and The Public*. The Policy Press, Bristol, UK.

Oliver, M.-J., Quinn, R. R., Richardson, E.-P., Kiss, A.-J., Lamping, D.-L., & Manns, B.-J. (2007). Home care assistance and the utilization of peritoneal dialysis. *Kidney International*, 71(7), 673–678. doi:10.1038/sj.ki.5002107.

Ottewill, R. ve Wall, A. (2000). Vocationalism and relevance in higher education: issues concerning the delivery of contextual material to first-year students on business and public sector courses, *Journal of Vocational Education and Training*, 52:3, 521-534, DOI: 10.1080/13636820000200129.

Öktem C. (200). *Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Algıladıkları Ana-Baba Tutumlarının Mesleki İlgili ve Değerleriyle İlişkisi*. (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Özlük, B. ve Sur, H. (2017). Türkiye’de Hemşireliğin Profesyonelleşmesi Kapsamında Değerlendirilmesi ve Avrupa Birliğine Uyum Süreci: Niteliksel Bir Çalışma, *Journal of Health and Nursing Management*, Sayı:3, Cilt:4, doi:10.5222/SHYD.2017.098.

Palabindala V. ve Salim S. A. (2018). Era of hospitalists. *J Community Hosp Intern Med Perspect.* 2018;8(1):16-20.

Smith, M., & Carber, L. A. (2009). Survey of US chiropractors' perceptions about their clinical role as specialist or generalist. *Journal of Chiropractic Humanities*, 16(1), 21–25. doi:10.1016/j.echu.2010.02.009.

Sur, H. (2017). Dünyada ve ülkemizde sağlık mesleklerinin geleceği, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Haziran-Temmuz-Ağustos 2016 tarihli 39.sayı.

Wilson-Kovacs, D. M., & Hauskeller, C. (2011). The clinician-scientist: professional dynamics in clinical stem cell research. *Sociology of Health & Illness*, 34(4), 497–512. doi:10.1111/j.1467-9566.2011.01389.x.

Sürdürülebilir Kalkınmadan Sürdürülemez Çevreye Doğru: Çevre – Kalkınma İkilemi

Selçuk DENEK*

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 11.10.2019

Öz

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillere daha yaşanabilir bir çevre bırakmak ve ekonomik büyümeyi daha sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek için ortaya atılan bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın çevrenin korunmasını düşünmekten ziyade ekonomik büyümenin bir şekilde devam ettirilmesi üzerine yapılan çalışmalardan ibaret olduğu literatürde çokça dile getirilmektedir. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın temel olarak çevrenin korunmasına bir katkı yapmadığını aksine sadece ekonomik büyümenin devam ettirilebilmesi için insanı merkeze alan bir anlayışa sahip olduğu ve ortaya çıkışından itibaren çok da başarılı olamadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Giriş bölümünde sürdürülebilir kalkınmayla ilgili kavramlar açıklanacak daha sonra ulusal ve uluslararası çevre politikaları sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde incelenecek, sonraki bölümlerde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ideolojik arka planı ve ekolojik düşünce ile olan ilişkisi incelenmeye çalışılacak ve son olarak da çevre-kalkınma ikilemi açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülemez Çevre, Yeşil Ekonomi*

* Araştırma Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, selcuk.denk@gmail.com

From Sustainable Development To Unsustainable Environment: Environment – Development Dilemma

Abstract

Sustainable development is considered as an approach which provides a habitable environment for posterity and ensures a stable economy. It is widely mentioned in the literature that, this approach is more concerned with sustaining economic growth rather than protecting environment. This study will try to explain that sustainable development has not been successful since the beginning because it does not contribute the protection of environment. And it puts the human on the centre of life only for economic growth. In the introduction, concepts of sustainable development will be explained. Then, national and international environment policies will be analyzed within the scope of sustainable development. In the following sections, the ideological back ground of sustainable development and relationship with ecologic thought will be examined. And finally, the environment-development dilemma will be explained.

Keywords: *Sustainable Development, Unsustainable Environment, Green Economy*

Giriş: Sürdürülebilirlik, Kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavramları

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı incelenmeden önce “sürdürülebilirlik” kavramına değinmekte yarar vardır. Sürdürülebilirliğin ilk olarak tarım, deniz ve orman ürünleri gibi yenilenebilir kaynaklar üzerine ortaya atıldığı ifade edilmektedir (Bozlağan, 2005: 1013). Arthur Young 1804 yılında yayınladığı çalışmasında tarımsal üretim ve topraklarla alakalı sürdürülebilirliğe değinmektedir (Bozlağan, 2005: 1013-1014). Ayrıca, Almanya’da 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında ormanların yok edilmesinin önüne geçilmesi, odun ihtiyacını gidermede sürdürülebilirliğin sağlanması ve ormanların gelecek kuşaklar tarafından kullanımının sağlanması konularıyla alakalı yasaların çıkarıldığı ifade edilmektedir (Bozlağan, 2005: 1013-1014). Ayrıca, 1950’li yıllarda balıkçılıkla ilgili sürdürülebilirlik yaklaşımı “H. S. Gordon, A. D. Scott ve M. D. Schaefer” tarafından ortaya koyulmuştur (Bozlağan, 2005: 1014). Aktif ve pro-aktif bir yapıya sahip olan Sürdürülebilirlik kavramı, “bir toplumun, ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin işlerini kesintisiz, bozulmadan ya da sistemin hayati bağı olan ana kaynaklara aşırı yüklenmeden devam ettirebilme yeteneği” şeklinde açıklanabilir (Sarıkaya ve Kara, 2007: 222). Özetle sürdürülebilirlik, verimliliğin optimal şartlarda uzun yıllar boyunca devamlılığının sağlanması olarak ifade edilebilir (Atıl vd.,216: 2005).

Sürdürülebilir kalkınma kavramına değinmeden önce kalkınma kavramına değinmekte fayda vardır. Kalkınma kavramını Tolunay ve Akyol (2006: 118) şu şekilde ifade ediyor: “Kalkınma, bulunulan durumdan ya da bir önceki konumdan hareket ederek, değişime girmeyi öneren dinamik bir kavramdır. Kalkınma, üretim ve kişi başına ulusal gelirin artırılmasıyla birlikte, ekonomik ve sosyokültürel yapısının da değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile kalkınma, bir ülkenin yapısal niteliklerinin olumlu yönde değişimidir”. Ayrıca ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve insan kalkınması olarak da farklı sınıflandırmaları mevcuttur (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Ekonomik kalkınma, vatandaşların ihtiyaçları olan mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilmesiyle birlikte vatandaşların refahını ve mutluluk düzeyini yükseltecektir (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Sosyal kalkınma ise hayat koşullarının daha iyi hale getirilmesi için yapılan eğitim, sağlık, altyapı, şehirleşme ve çevre sorunları gibi konuları içeren kalkınma unsurlarıdır (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Konumuz olan sürdürülebilir kalkınma ise İngilizce ‘Sustainable Development’ kelimesine dayanmaktadır. Keleş (1998: 112)’e göre sürdürülebilir kalkınma kavramı “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanması” olarak açıklanmaktadır. Fakat kalkınma sağlamak için geliştirilen ekonomik modellerin genel olarak çevresel unsurları

dikkate almadığı da diğer bir önemli husustur (Tıraş, 2012: 60). Çevresel unsurları da değerlendirmeye alarak ortaya koyulan sürdürülebilir kalkınma kavramı son dönemde iktisadi çalışmalarda da ön plana çıkmaya başlamaktadır (Tıraş, 2012: 60). Dahası sürdürülebilir kalkınma kavramı sadece çevresel değil, borçlar, turizm, büyüme gibi kavramları da göz önüne alan bir yaklaşım sergilemektedir (Tıraş, 2012: 60). Tıraş (2012: 60)'a göre sürdürülebilir kalkınma, “insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak yaklaşımıdır”. Bu yaklaşım, “kalkınmanın her aşamasında ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile birlikte ele alınmasını gerektirmektedir” (Tıraş, 2012: 60). 1991’de Fransa’da imza edilen Digne Bildirgesinde yerkürenin insanlara sunduğu kaynakların sonsuz olmadığı, o kaynaklar olmadan canlıların yaşayamayacağı, insanoğlunun neslini sürdürmesi için yerküreyi tanıması ve sürdürülebilir kullanmayı sağlaması gerektiği ifade edilmiştir (Koçan, 2012: 71). Diğer bir tanımlamada ise sürdürülebilir kalkınmayı Fremann ve Soete’den alıntı yaparak Tıraş (2012: 60) şu şekilde açıklamaktadır: “şimdiki kuşakların ihtiyaçlarını, doğal kaynakları yenilenemeyecek hale getirmeden ve çevreyi geriye dönüşü olmayacak şekilde tahrip etmeden gelecek kuşaklara nakleden bir iktisadi sistem olarak tanımlamaktadır”. Brundtland Raporunda ise sürdürülebilir kalkınma gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini tehlikeye atmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını gideren bir kalkınma anlayışı olarak ifade edilir (Çetin, 2006: 2). Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma, çevresel, sosyal ve iktisadi sistemlerin esnekliklerinin muhafaza edilerek kişilerin ve toplumların kendi isteklerini sürdürülebilir bir zaman diliminde gerçekleştirmelerini ve potansiyellerini ortaya koymalarını sağlayacak fırsatların oluşturulması süreci olarak ifade edilmektedir (Çetin, 2006: 2). Sürdürülebilir kalkınma daha çok ekolojik temelleri de kapsayan bir yaklaşımla büyüme ve kalkınmayı ifade ederken doğal kaynakların aşırı kullanılmasından kaynaklanan çevresel bozulmaları da göz önüne almaktadır (Çetin, 2006: 2).

Roma Kulübünün “Büyümenin Sınırları” adıyla yayınladığı çalışmada medeniyetimizin, kendi varlığının sürekliliğini sağlamaya yönelik kaynakları tükettiği ortaya koyulmaktadır (Giddens, 2013: 91). Yani insanlar sürdürülebilir kalkınma yoluyla da olsa kendi varlığının dayandığı temel unsur olan doğayı tüketmektedir. Diğer taraftan Dünya Ekonomi Forumu birçok ülkeye uygulanmış olan çevresel sürdürülebilirlik endeksini şu beş madde üzerine yapmıştır:

-Hava, toprak ve su gibi ekolojik sistemlerin durumu,

-Bu sistemlerin sahip oldukları kirlenme seviyeleri dâhil maruz kaldıkları baskılar,

-Bu baskıların yiyecek ve hastalıklara maruz kalma olasılığı gibi etmenler bağlamında ölçülmüş insanlar üzerine etkisi,

-Bir toplumun çevresel tehditlerle baş edebilmek için sahip olduğu kapasite,

-Atmosfer gibi genel kamusal ürünler konusunda sorumluluk verebilme seviyesidir (Giddens, 2013: 94-95).

Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının başarılı olması için Gündem 21’de hiçbir ülkenin bu amaçları bir başına gerçekleştirebilecek kabiliyette olmaması; sürdürülebilir kalkınma için küresel işbirliği çerçevesinde hareket edilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır şeklinde bir anlayışla sürdürülebilir kalkınmanın dünya üzerindeki tüm ülkelerle ortak çalışarak faydalı olacağı ifade edilmiştir (Atvur, 2009: 232). Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma sabit bir uyum değildir fakat bir değişim ve değişimin içinde kaynakların iletilmesi, yatırımların yönlendirilmesi, teknik ilerlemelere yön verilmesi, kurumsal değişim ve sadece bugünün değil geleceğin ihtiyaçlarıyla da tutarlı olunmasıdır (Baykal ve Baykal, 2008: 12). Dahası, sürdürülebilir kalkınmanın amacına ulaşması için çevre yönetimi yaklaşımını da uygulamaya koymak gerekmektedir (Baykal ve Baykal, 2008: 12). Sürdürülebilir kalkınma sadece çevre yönetimi üzerine değil, ekonomik ve sosyal öğeler üzerine de kurulu bir yaklaşım olarak literatürde tartışılmaktadır (Koçaslan, 2010: 56).

1.Ortak Geleceğimiz Raporunda Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk olarak Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanan Brundtland (Ortak Geleceğimiz) Raporunda tanımlanmıştır (<http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-cevre-konulari.tr.mfa>). Bu komisyon, insanların daha kazançlı, daha adil ve daha güvenli bir gelecek oluşturabilecekleri inancını taşımaktadır (Ortak Geleceğimiz, 1991: 23). Bu raporun, zamanla daha çok kirlenen, kaynakları sürekli azalan bir dünyada devamlı olarak artan çevre bozulmasını, yoksulluğu ve çeşitli zorlukların kehanetlerini sıralayan bir rapor olmadığı ifade edilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 23). Bunun aksine, ekonomik kalkınmayı beraberinde getirecek bir çağın başlayabileceği öngörülmekte ve çevre kaynaklarının varlığını devam ettirecek önlemlerin alınabileceği belirtilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 23). Ayrıca raporda bebek ölümlerini azaltan, insan ömrünü arttıran ve eğitim seviyesini yükselten gelişmeler olurken gezegenin ve insanlığın uzun süre dayanamayacağı bir gidişatın başladığı da belirtilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 24).

Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır” şeklinde tanımlanıyor (Ortak Geleceğimiz, 1991: 71). Raporda kalkınma kavramı ise “ekonominin ve toplumun ileriye doğru değişmesini içerir” şeklinde ifade edilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 71). Raporda “yoksulluğun ve eşitsizliğin yaygın olduğu bir dünya her zaman için ekolojik ve diğer krizlere eğilimli olacaktır” şeklinde bir ifade vardır. Bunu çözmek için ise sürdürülebilir kalkınma kavramının bu sorunlara çare olduğu ifade edilmektedir. “Sürdürülebilir kalkınma herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve herkese daha iyi bir hayatla ilgili beklentilerini tatmin etme fırsatı sağlamayı gerektirir” (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72) şeklinde bir yaklaşımla kavramın insanlık için zaruri bir şey gibi deklare edildiğini anlıyoruz. Raporda insanların ihtiyaçlarının sosyal ve kültürel olarak belirlendiğini ve sürdürülebilir kalkınmanın da ekolojik olarak mümkün olan herkesin rasyonel olarak bekleyebileceği sınırlar dahilinde tüketim standartlarını teşvik edecek değerleri yaymayı gerekli kılar şeklinde açıklamalar vardır (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72). Bu noktada bir sorun göze çarpmaktadır. İnsanların tüketimlerini bir standarda bağlamak ifadesi genel olarak tüketim oranını arttırabileceği anlamına gelmekle birlikte bu standartların kimler için hangi şartları belirleyeceği konusunda da sorular akla gelmektedir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma kavramının yine bir kısım otoriteler tarafından bir kısım toplumlara dayatılabileceğini de anlamaktayız. Yine raporda, “temel ihtiyaçları karşılamak kısmen tam büyüme potansiyeline ulaşmaya bağlıdır ve sürdürülebilir kalkınma da bu tür ihtiyaçların karşılanmadığı yerlerde ekonomik büyümeyi kesinlikle gerektirir” (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72) şeklinde ki ifadeden yaklaşımın amacının çevre, ekoloji gibi kavramlardan ziyade insanı merkeze alan, büyümeyi hedefleyen bir yapısının olduğunu anlayabiliyoruz. Raporda yüksek oranda üretimin çevreyi tehlikeye sokabileceği ifade edilse de sürdürülebilir kalkınmanın üretim potansiyelini arttırarak toplumların beşeri gereksinimlerini karşılaması gerektiği belirtilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72). Bu noktada raporda üretim kapasitesinin arttırılması gerektiğinin ifade edildiğini fark etmekle birlikte bu durumun çevre sorunlarını azaltabileceğini, ekolojik dengeyi devam ettirebileceğini ve tabiatı koruyabileceğini belirtmek bir hayli zor hatta imkânsız görünmektedir. Ekosistemin ise, bu şekilde korunmaktan ziyade daha zor bir konuma düşerek kendisine karşı mevcut olan tehditlere ek olarak yeni tehlikelerle mücadele etmek durumunda kalacağı öngörülebilmektedir. Raporda kalkınmadan vazgeçilmesi, kalkınmanın yavaşlatılması veya durdurulması gibi bir durum söz konusu değildir, sadece kalkınmanın daha iyi düşünülerek ve ekosistemin kapasitesi hesaba katılarak yapılandırılması gerektiği ifade edilmektedir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 72). Fakat dönem şartları düşünüldüğünde hâlihazırda ekosistemin kapasitesinin sınırlarına ulaşıldığı ve dengenin

bozulmaya başladığı düşünülürse, çevrenin korunmasının artık kalkınmadan daha fazla ön plana alınmasının gerektiği uzun vadede insanlık için daha hayırlı olarak değerlendirilebilir. Raporda şu şekilde ilginç bir ifadeye rastlamak da mümkündür: “Ekonomik büyüme ve kalkınma belli ki fiziksel ekosistemdeki değişiklikleri de içermektedir. Her yerdeki her ekosistemi kusursuz şekilde muhafaza etmek mümkün değildir.” (Ortak Geleceğimiz, 1991: 73-74). Bu ifadenin ne kadar bilinçsiz bir şekilde kullanıldığı ortadadır. Böylesi uluslararası bir raporda, ekonomik olarak büyürken ekosistem de doğal olarak zarar görür kabullenmesi durumun vahametini ortaya koyması açısından çok önemlidir. Raporda kalkınmanın tür çeşitliliğini azaltacağı ve ekosistemleri basitleştireceği vurgulanmış, türlerin soyları tükendiğinde onları tekrar geri getirmenin mümkün olmadığı da ifade edilmiş fakat sürdürülebilir kalkınmanın canlı türlerini korumayı gerekli kıldığı dile getirilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 74). Bu noktada da çelişkiler görünmektedir. Çünkü kalkınmadan hiçbir şekilde vazgeçmeyen sistem, canlıların yok olabileceğini kabullenirken bunları korumaktan bahsederek bir tezat oluşturmaktadır. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma insanların gereksinimlerini ve beklentilerini giderme potansiyelini zenginleştirmelidir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 75) şeklinde bir yaklaşımla artan ihtiyaç ve beklentilerin karşılanmasına devam etmeyi önermekle birlikte bunları asgari düzeye indirerek ekosistemi korumak için hiçbir çözüm yolu üretmemektedir.

Raporda sürdürülebilir kalkınmanın çevre ve kalkınmayla ilgili önemli amaçlarından bazıları şu şekilde belirtilmiştir:

- Büyümeyle canlandırmak,
- Büyümenin kalitesini değiştirmek,
- İş bulma, yiyecek, içecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garantiye almak,
- Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek,
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- Karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek (Ortak Geleceğimiz, 1991: 78).

Rapordaki bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, çevreyi veya ekosistemi korumak gibi bir sonucun çıkarılamayacağı ortadadır. Temel amacın kalkınma ve büyüme olduğu fakat sadece

bunların kullanıldığı teknolojilerin değiştirilebileceği gibi bir durum söz konusudur. Büyümenin söz edildiği ve bundan vazgeçilmediği bir metinden çevrenin korunması veya ona verilen zararların engellenmesi gibi bir sonuç çıkarılması mümkün gözükmemektedir. Gelişmiş ülkelerin mevcut büyüme alışkanlıklarını sürdürerek daha iyi bir dünyayı gelecek kuşakları bırakması mümkün görünmemektedir. Raporda “sürdürülebilir kalkınma stratejisinde baştan sona ana tema, karar vermede ekonomik ve ekolojik düşünceleri entegre etmektir” (Ortak Geleceğimiz, 1991: 92) şeklinde bir ifade vardır. Ayrıca “ekonomik ve ekolojik kaygıların mutlaka birbirleriyle çelişkili olması gerekmez” (Ortak Geleceğimiz, 1991: 92) denilerek ekonomik faaliyetlerin çevre ile uyumlu olabileceği ifade edilmektedir. Dahası ekonomik faaliyetlerin çevreye olan zararlarının kişi veya grup çıkarları nedeniyle engellenemediği belirtilmiştir (Ortak Geleceğimiz, 1991: 92-93). Buradan da anlaşılacağı üzere, ekonomik faaliyetler kişisel çıkarlar üzerine kurulu yapılan çalışmalardır, bundan dolayı ekonomik faaliyetlerin çevreye olan zararını engellemek imkansız görünmektedir. Çünkü hiçbir ekonomik faaliyet başkalarının çıkarı için değil, faaliyeti yapan kişilerin çıkarı için yapılmaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin bırakın diğer insanları, gelecek kuşakların çıkarlarını veya ekolojik dengenin çıkarını düşünebileceği mümkün değildir.

Sonuç olarak, Ortak Geleceğimiz Raporunun sanıldığı gibi çevreci olduğu ve ekolojik dengeyi düşündüğü söylenemez. Ortak geleceğin yine ekonomik saiklerle belirleneceği ortadadır. Bunun da ortak bir gelecekte ziyade kişilerin kendi özel geleceklerini düşünerek yaptığı faaliyetlerden öteye gidemeyeceği aşikârdır.

2.Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı Çerçevesinde Ulusal ve Uluslararası Çevre Politikaları

Sürdürülebilir kalkınma kavramının yaygın olarak kullanımı 1987 yılında Birleşmiş Milletlerin Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz isimli raporla başlamıştır (Keleş vd., 2012: 246). Ülkemizde ise çevre ile ilgili Merkezi yönetimin kurumsal faaliyetleri 1970’li yıllarla birlikte başlamaktadır. 1978’de Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş, 1984’de Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük haline gelmiş, 1989’da tekrar müsteşarlık olmuş ve 1991 yılında ise Çevre Bakanlığı kurularak günümüze kadar çeşitli isimlerle bakanlık düzeyinde çevre faaliyetleri yürütülmüştür (Keleş vd., 2012: 494). Diğer taraftan 2011 yılında kurulan Kalkınma Bakanlığı bünyesindeki Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğüne bağlı Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Daire Başkanlığı mevcut bulunmaktadır (Keleş vd., 2012: 516).

Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasıyla ilgili politikalar noktasında ise Türkiye’de durum biraz farklıdır. Örneğin, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevre ile ilgili sorunların kalkınma için tahsis edilmiş kaynakları olumsuz olarak etkilemeden çözülmesi öngörülmüştür (Görmez, 2007a: 158). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ise durumun biraz daha sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına yakınlaştığını görmekteyiz. Bu planda, kentleşme ve gelişim sürecinde, insan ve çevre ilişkilerinin, ülkenin doğal güzelliklerinin ekonomik bütünlük içerisinde korunmasından bahsedilmiştir (Görmez, 2007a: 158). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise ekonomi ile ilgili politikalarda çevre boyutunun ele alınması gerektiği ifade edilmektedir (Görmez, 2007a: 159). Doğal dengenin korunarak, gelecek nesillere insana yakışır bir doğanın bırakılması ve çevre bozulmalarıyla ilgili gerekli tedbirlerin alınmasıyla beraber sürekli bir ekonomik kalkınmanın sağlanması (Görmez, 2007a: 159) gerektiği belirtilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın temelini bu noktada kendini gösterdiğini ifade edebiliriz. Diğer planlarda da kalkınma sağlanırken çevre ile ilgili benzer ifadeler bulunmaktadır. Dokuzuncu planda ise sürdürülebilir kalkınma kavramına doğrudan atıf yapılarak kalkınma-çevre ilişkisi bu bağlamda işlenmiştir. Görmez (2007b: 245)’in ifadesine göre, 1970’lerde ekolojik sorunların ön plana çıkmasıyla başlayan ekolojik bilince karşı ortaya koyulan sürdürülebilir kalkınma anlayışı 1980’den itibaren Türkiye’de de devlet nezdinde kabul edilen bir yaklaşım olarak çevre politikalarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat Görmez (2007b: 245)’e göre, ekolojik bir tabana sahip olmayan yaklaşımın çevre ile ilgili problemlere çözüm bulamayacağı hatta sorunları daha da arttırdığı uygulanan politikalardan anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan 2012 tarihli “Geleceği Sahiplenmek” isimli Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu, Kalkınma Bakanlığı’nın koordinasyonunda başlatılan 55 kurum ve kuruluştan 1300 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmada yeşil büyüme yaklaşımına odaklanılmaktadır. Raporun ilk bölümünde Türkiye’nin gücünü kültürel mirasından alarak;

- Küresel sorunların çözümüne ülke gerçeklerini gözetererek katkı veren,
- Kalkınmanın getirdiği refah artışını adil bir biçimde paylaştıran,
- Toplumun kırılgan kesimlerinin güçlendirilmesine öncelik veren,
- Enerji, su ve gıda gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında ve eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişimde fırsat eşitliğini sağlayan,
- Nitelikli işgücü ve uygun işlerle istihdam yapısını güçlendiren,

- Güçlü toplum yapısıyla riskleri etkili bir şekilde yönetebilen,
- Doğal kaynakların kullanımında nesiller arası hakkaniyeti gözetilen,
- Koruma-kullanma dengesini sağlayarak kültür varlıklarını koruyup, yaşatan,
- Çevresel bozulmayı en aza indiren,
- Teknolojiyi etkin kullanan ve geliştiren,
- Üretim ve tüketimde kaynak verimliliğine öncelik veren,
- İnsan odaklı bir kalkınmayı benimseyerek geleceğine sahip çıkan, (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 5)

bir ülke olacağı ifade edilmektedir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 5). Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi çevreden ziyade kalkınmanın ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ilk bölümün üçüncü maddesinde “Türkiye ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmeyi birbirinin alternatifi olarak değil bir bütünün parçaları olarak görmektedir” ve 11.maddesinde “Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve enerji verimliliği uygulamalarının yaygınlaştırılması” ifadeleriyle Türkiye’de yeşil büyümenin sağlanacağı belirtilmektedir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 5-6). Bu bölümün 14.maddesinde de “İklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir role sahip olan ormancılık sektörü sağlamış olduğu ekosistem hizmetleri, kırsal kalkınma ve gıda güvenliğine katkısı ve atıklarının yenilenebilir enerji kaynağı olması nedeniyle yeşil büyüme açısından fırsatlar barındırmaktadır” şeklinde bir yaklaşımla yine amacın büyüme olduğu fakat bunun yeşil bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 6). Buna benzer birkaç örnek dışında genel olarak çevreden ziyade kalkınmanın ön planda olduğu maddeler raporda mevcuttur.

Ülkenin sürdürülebilir kalkınması için bir “yeşil büyüme yol haritası” da raporda bulunmaktadır. Bu yol haritasının amaçlarının enerji, ulaşım, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki fırsatların değerlendirilerek oluşturulduğu belirtilmiştir (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 40). Raporun ek kısmında ise sürdürülebilir kalkınma için en iyi uygulama örnekleri sıralanmıştır. Bunlardan bazıları*; “Atık Isıdan Enerji Geri Kazanım Tesisi - Akçansa, Pamuklu Tekstil Ürünlerine Ekolojik Kriterlerin Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi - Boğaziçi Üniversitesi, Doğal Arıtma Tesisleri ile Temiz Çevre Projesi - Bursa İl Özel İdaresi, Yerel

* Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili uygulama örneklerinin tamamını görmek için Geleceği Sahiplenmek (2012) Raporu’nun Ek kısmına bakılabilir.

Yönetim ve Tüketici İşbirliği ile Türkiye’de Sürdürülebilir Bir Ambalaj Atıkları Yönetim Sisteminin Oluşturulması - Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı, ÇEVKO, Konya Kapalı Havzasında Akılcı Su Kullanımı ve İklim Değişikliğine Uyum Çalışmaları - Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Yavru Balık Avının Önlenmesi Kampanyası – Greenpeace, Bitkisel Atık Yağ Toplama Sistemi - Lipesaa Ltd., Küre Dağları Milli Parkında Uygulanan Orman Koruma Alanları Yönetiminin Güçlendirilmesi Projesi - Orman ve Su İşleri Bakanlığı” (Geleceği Sahiplenmek, 2012: 55-65). Tüm bunlar doğal varlıkları korumak, daha temiz enerji üretmek, organik ürün yetiştirmek, enerji verimli cihazlar üretmek gibi amaçlarla oluşturulan sürdürülebilir kalkınma için tasarlanan projelerdir.

Diğer taraftan çevre mevzuatında da sürdürülebilir kalkınmayla alakalı konular mevcuttur. 1983 yılında kabul edilen Çevre Kanununda sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmezken, 2006 yılındaki 5491 sayılı yasayla yapılan değişiklikle “sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma” kavramları 2872 sayılı çevre kanununa girmiştir (Yüksek, 2010: 74). ÇED yönetmeliğiyle uygulanan çevresel etki değerlendirmesi uygulamaları da sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının pratikteki yansımaları olarak ifade edilmektedir (Yüksek, 2010: 80).

Ayrıca, Türkiye AB uyum sürecinde de sürdürülebilir kalkınma ve çevre konularında çalışmalar yapmıştır. Türkiye’nin, müzakere çerçeve belgesiyle belirlenen 35 fasıldan 27.fasıl çevre ile ilgilidir (Kestellioğlu, 2012: 90). AB çevre mevzuatının uygulanmasına yönelik iki adet açılış kriteri mevcuttur. Bunlardan ilki için “hava kalitesi, atık su yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar yönetimi, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve de gürültü yönetimi” gibi konular belirlenmiştir (Kestellioğlu, 2012: 91). İkinci kriter için ise “AB’nin Gümrük Birliği kapsamındaki beş çevre mevzuatı olan, tehlikeli kimyasallar direktifi, deney hayvanları direktifi, ambalaj ve ambalaj atıkları direktifi, petrol ve motorin kalitesine ilişkin direktif ve bazı sıvı yakıtların kükürt içeriğine ilişkin direktiflere” yönelik uygulamalar belirlenmiştir (Kestellioğlu, 2012: 91). Kapanış kriterlerinin bazıları ise “Avrupa Birliği’nin yatay ve çerçeve çevre müktesebatını kabul etmesi, Türkiye’nin Avrupa Birliği’nin su kalitesi çevre müktesebatını kabul ederek ilerleme sağlaması, Endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi çevre müktesebatını kabul etmesi, Doğa koruma ve atık yönetimini de içerecek şekilde, geri kalan sektörlerde müktesebata uyumu sürdürmesi ve katılım tarihinde Avrupa Birliği yükümlülüklerine ilişkin tamamen hazır olduğunu göstermesi” olarak belirtilmiştir (Kestellioğlu, 2012: 91).

DPT'nin 2010'da yayınladığı Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporunun yedinci maddesi sürdürülebilir kalkınma ile ilgilidir, bunlar:

-“Sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ülke politikaları ve programları ile bütünleştirmek ve kaynakların yok oluşunu tersine çevirmek,

-2010 yılına kadar önemli bir oranda düşüş sağlayarak biyoçeşitlilik kaybını azaltmak,

-2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılmasının sağlanmasıdır” (Çepik, 2015: 40).

2004 yılında ise Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu oluşturulmuş ve görevleri de şöyle ifade edilmiştir:

- “Sürdürülebilir kalkınma stratejisinin hazırlanması sürecinde koordinasyonu sağlamak.

-Sürdürülebilir kalkınma alanında ulusal ve uluslararası gelişmelerin etkin izlenmesi için sorumlu kuruluşların aktif katılımını sağlamak.

-Sürdürülebilir kalkınma faaliyetlerinin izleme ve değerlendirilmesini yapmak, bunun için gerekli mekanizmaların kurulmasını ve etkin bir şekilde işlemlerini sağlamak.

-Komisyon çalışmalarının yürütülmesinde ülke önceliklerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda çalışma grupları oluşturulmasına karar vermek.

-Sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının yerel düzeyde de yaygınlaşmasını ve uygulanmasını teşvik etmektir.” (Çepik, 2015: 42)

Genel itibariyle Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınmayla ilgili çalışmaların bir kısmı bunlardır. Uluslararası arenada da sürdürülebilir kalkınma ile alakalı birçok faaliyet yapılmıştır.

Roma Kulübü aracılığıyla yayınlanan “Büyümenin Sınırları” isimli raporda o zamana değin ilk kez büyümenin durdurulması gerektiği dile getirilmiştir (Yazar, 2006: 1). BM'nin gerçekleştirdiği çevre ile ilgili konferanslardan ilki ise 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansıdır ve bu konferansla birlikte çevre sorunları uluslararası arenada ilk kez ele alınmıştır (Yazar, 2006: 3). Konferans sonucunda “çevre ile insan hakları, çevrenin korunması ile ekonomik kalkınma, ekonomik kalkınma ile sosyal kalkınma kavramları arasındaki bağlantı kurularak, sağlıklı bir çevrede yaşamın temel insan haklarından olduğu kavramları evrensel olarak kabul edilmiştir” (Yazar, 2006: 3). Sürdürülebilir kalkınma kavramı literatürdeki

bugünkü anlamına ise 1987’de BM genel kuruluna sunulan “Ortak Geleceğimiz” ismiyle tanınan Bruntland Raporunda kavuşmuştur. 1992 yılındaki Rio Zirvesinde ülkeler kalkınma ile çevre meselelerini birlikte değerlendirmek amacıyla bir araya gelmişler ve Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmelerinin hepsinde sürdürülebilirlik konusuna değinilmektedir. Fakat sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma ile doğrudan alakalı olan Gündem 21’dir. Gündem 21, ekolojik çevre ile kalkınma arasındaki dengeyi tavsiye eden ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası arenada kabul edildiğinin göstergesi olan bir anlaşmadır (Akgül, 2006: 137). Akgül (2006: 138-139) Gündem 21’i şu ilkelerle özetlemektedir:

- Kalkınma ve çevre arasında denge kurulmasını hedefleyen “sürdürülebilir gelişme” kavramının yaşama geçirilmesine yönelik bir eylem planı niteliğindedir.
- İnsanlığın temel gereksinimlerinin karşılanmasını, yaşam standartlarının iyileştirilmesini, ekosistemlerin daha iyi korunmasını ve yönetilmesini amaçlamaktadır.
- Bir yandan günümüzün ağırlıklı sorunlarının üstesinden gelmeyi, öte yandan da dünyamızı gelecek yüzyılın tehditlerine karşı hazırlamayı, bir başka ifadeyle, 21. yüzyılın gündemini oluşturmayı hedeflemektedir.
- Gündem 21 öncelikle eşitsizliklere, giderek artan yoksulluk, açlık, hastalıklar ve cehalete, ekosistemlerdeki süre giden kötüleşmeye vurgu yapar.

Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarını yaygınlaştırmayı amaçlayan çeşitli uluslararası etkinlikler de düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları; 1994 yılında düzenlenen BM Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı, 1995 yılındaki BM Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı, 1995 yılındaki BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 1996 yılındaki BM İstanbul HABİTAT II Konferansı, 2002 yılında düzenlenen BM Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ve 2009’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Kopenhag İklim Zirvesidir.

Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi olan Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonucunda bir uygulama planı ortaya çıkmıştır. Bu uygulama planında yoksulluğun ortadan kaldırılması, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim tarzlarının değiştirilmesi, iktisadi ve sosyal kalkınmanın doğal kaynak esasına göre korunması ve idare edilmesi, küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınma ve sağlık, gelişmekte olan küçük ada ülkelerinin sürdürülebilir kalkınması, Afrika için sürdürülebilir kalkınma ve uygulama araçları gibi konular ortaya koyulmuştur (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2002). Ayrıca bazı

hedefler de belirlenmiştir. Bu hedefler, 2015 yılına kadar temiz su ve atık su hizmetlerine sahip olmayanların sayısının yarı yarıya azaltılması, 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilik kaybının düşürülmesi, 2015 yılına kadar balıkçılıkta maksimum verime erişilmesi, 2020 yılına kadar insanların hayat standartlarının iyileştirilmesine dönük önlemler alınması, hâlihazırda enerjiye erişimi olmayanlara enerji sağlanması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının oranının artırılması, 2020'ye kadar kimyasalların kullanımında ve üretiminde insan sağlığı ve çevreye olan olumsuz etkilerin azaltılması, Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi için küresel çevre imkânının temel kaynak olarak belirlenmesi, uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğinin azaltılması yönünde işbirliğinin geliştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm ülkelerin faydasına olan açık, adaletli ve ayrımcılık yapmayan çok taraflı ticari ve finansal sistemlerin oluşturulması, gelişmeye çalışan ülkelerin borç problemlerine geniş kapsamlı olarak hitap edebilmek amacıyla yenilik getiren mekanizmaların desteklenmesi, iyi yönetim meselesinde ortaklık anlayışının belirli grupları kapsayacak tarzda ve her düzeyde geliştirilmesi şeklinde sıralanmıştır (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2002). Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının uluslararası boyuttaki önemli gelişmelerinden bir kısmı bu şekilde ifade edilebilir.

3.Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının İdeolojik Arka Planı

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi, çevre sorunlarıyla ilgili küresel politikaların önemli bir aracı olarak ifade edilmektedir (Mutlu, 2008: 80). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının insanı merkeze alan bir anlayışa dayandığı literatürde ifade edilmektedir (Mutlu, 2008: 85). Atabay ve Kaçmaz (2007: 45) ise “Sürdürülebilir kalkınmayı savunan çevreler, sürdürülebilirliğin başarıya ulaşması için modern demokratik sistemin gerekli olduğunu öne sürmektedirler. Bununla birlikte yapılacak çalışmaların, demokrasi dışı yönetimler altındaki toplumları kolayca demokratikleştirebileceğine inanılmaktadır.” şeklinde bir ifadeyle gelişmiş ülkelerin tutumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca literatürde demokratikleştirilmek istenen bu yerli kültürlerin Batı tarzı daha geniş bir demokratik toplumla bir seviyeye kadar birleştiklerinde, ortak iyi için taviz vermeyi öğrenebilecekleri ifade edilmektedir (Atabay ve Kaçmaz, 2007: 45). Bu ifadelerden Batılı gelişmiş ülkelerin kimi üçüncü dünya ülkelerine baskı yapmak ve kendi emelleri uğruna kullanmak için sürdürülebilir kalkınmayı bir araç olarak kullanabilecekleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu düşüncenin savunucusu olan ve kendileri bunları uygulamaktan kaçınan batılı ülkeler yine kendi çıkarları için ve gelecekte kaynak bulmakta sıkıntı çekmemek için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kendi kaynaklarını asgari olarak kullanmalarını tavsiye etmektedirler. Bu nedenle batılı ülkelerin kendi gelecekleri için şimdiden

kaynak tahsisi yaptıkları anlaşılabilir. Dahası, kendilerinin iyi bir çevre bilincine sahip olduğunun gösterisini yapan gelişmiş ülkeler, tehlikeli kimyasal ve radyoaktif içerikli sanayi atıklarını gelişmemiş ülkelere satmakta ve onların denizlerine bu atıkları dökmekte bir sorun görmemekle birlikte çevreyi kirleten sanayi tesislerini bu ülkelere kurarak onların çevrelerini kirletmedirler (Atabay ve Kaçmaz, 2007: 49-50). Başka bir husus ise iktisadi sistemlerinde sorunlar yaşayan gelişmiş ülkelerin bu sorunlardan kurtulmak ve ekonomilerinin kaynak sıkıntısı yaşamamasını engellemek için sürdürülebilir kalkınma kavramını kullanıyor olabileceğidir. Jardins (2006: 185) ise “Öyle bir ekonomik sistem gerçekleştirmeliyiz ki kaynak kullanımını uzun dönemde sürekliliklerini sağlayacak biçimde yapsın ve üretim sürecinin yan ürünlerini ve ürünlerin kendilerini yeniden dönüştürebilsin ve kullanabilsin. Biz bu boşluğu doldurmak ve ekonomik sistemi klasik ekonominin doğrusal modelinden çok, dairevi bir ekosistem modeli üzerine oturtmak zorundayız.” şeklinde ki ifadesiyle amaçlarının ekonomik sistemlerini devam ettirmek olduğunu açıkça belirtmiştir. Diğer bir nokta ise sürekliliği sağlanması gereken şeyin ne olduğudur (Jardins, 2006: 188). Jardins (2006: 188) bu durumu şöyle açıklıyor; “Açıkça görülüyor ki sürekli ve dengeli gelişmenin çoğu kez bugünkü tüketim biçim ve düzeylerini sürdürmek olduğu varsayılmaktadır. Bu anlamda, sürekli ve dengeli bir yaşam biçimini savunmanın anlamı yalnızca statükonun korunmasıdır”.

Neo-klasik ekonomi yaklaşımı insan refahını sadece gelir üzerine konumlandığından ekonomilerin temel hedefini GSMH’yi arttırmak olarak görmekte ve çevre sorunları, işsizlik, yoksulluk gibi sorunların iktisadi büyüme ile zamanla kendiliğinden çözüme kavuşacağını beklemektedir (Sezer, 2015: 234). Fakat yukarıdaki bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınmanın ilk amacının kalkınma olduğu net bir şekilde ifade edilebilir. Bundan dolayı Neo-klasik ekonomi anlayışının sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ideolojik arka planını oluşturduğu söylenebilir. Her koşulda ekonomik kalkınmayı amaçlayan bir sistem üzerinde varlığımızı sürdürdüğümüz ortadadır. Hiçbir şekilde temel amaç çevre sorunlarını çözüp, ekolojik dengeyi korumak olmamıştır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekonomi temelli bir yapıya sahiptir. Dünyaca ünlü aktivist ve ekoloji düşünürü Vandana Shiva (2014a: 7) “son yirmi yıldır bir ekoloji aktivisti ve organik entelektüel olarak uğraştığım her meselede, endüstriyel ekonominin büyüme olarak adlandırdığı şeyin aslında doğa ve insanlar aleyhine yapılan bir tür hırsızlık olduğu ortaya çıktı” şeklindeki ifadesiyle amacı büyüme olarak ifade edilen şeylerin esasen hiç de çevreci olmadığını ve hatta çevre düşmanı olduğunu belirtmiştir. Vandana Shiva, “iklim değişikliğini yaratanlar, sürdürülebilirliği sağlamak yerine ne yazık ki, var olan durumu yoksulları son lokmasından ve kalan bir avuç toprağından etmek için kullanıyor ve eşitsizliği

daha da arttırıyor” (2014b: 11) şeklindeki ifadesiyle gelişmiş güçlerin hiç de söyledikleri gibi hareket etmediklerini hatta durumun vahametini daha da arttırıcı faaliyetlerde bulduklarını ima etmektedir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir kalkınma, çevreci bir yaklaşım olmaktan öte neo-liberal bir anlayışın temellerine dayanan ekonomik büyümeyi merkeze alan bir ideolojik arka plana sahiptir. Wall (2013: 80) “sınırsız kapitalizm savunucularının arz ve talebin piyasayı kaynakları koruma yönünde çalıştıracağını ve teknolojik gelişmelerin sorunlarımızı çözeceğini iddia ettiklerini” fakat durumun hiç de böyle olmadığını aksine piyasanın tam tersi bir şekilde işleyerek çevre kirletici faaliyetlerde bulunduğunu ve bunun ekolojik sorunlara neden olduğunu ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı da bu tarz bir yaklaşımın ürünüdür. Kılıç (2012: 217) ise ekonomi-çevre meselesini şu şekilde ifade etmektedir; “Ekolojistler, neoklasiklerin arz-talep dengesi çerçevesinde tüketim egemenliğine dayalı çevre ve kaynak ekonomisi yaklaşımının etik temellerini sorgulamaktadırlar. Çünkü Klasiklerin çevre ve ekonomi yaklaşımlarının temeli, insan merkezli bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşımın temel felsefesinde bütün doğal kaynakların insan çıkarları için kullanılması esastır. Bugün yaşanan çevre sorunlarının önemli nedenlerinden birisinin bu olması nedeniyle, ekolojistler insan merkezciğe ve dolayısıyla onun ileri sürmüş olduğu akılcılığa karşı çıkmaktadır”. Bu ifadeyle insan merkezli bir yaklaşım olan ve amacı kalkınmanın devamlılığının sağlanması olan sürdürülebilir kalkınmanın, kapitalist sistemin araçlarından birisi olduğu ifade edilebilir. 1980’lerin başlarında yaygınlaşan neoliberal iktisat anlayışının çevresel koruma ile uyumlu olarak görülmesiyle birlikte çevreye “piyasacı-liberal” bir bakışın popülerleştiği ifade edilmektedir (Topçu, 2007: 41). Ayrıca, “neoliberalizmin yükselişi ve Üçüncü Dünya’nın borç krizinin ciddiyetinin ortaya çıkması BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun çalışmasını şekillendirmiştir” (Topçu, 2007: 41). BM bu komisyonu çevre ile küresel iktisadi gelişme arasındaki ilişkiyi incelemek hedefiyle oluşturmuştur (Topçu, 2007: 41). Bu komisyonun çalışmaları sonucunda Ortak Geleceğimiz isimli rapor 1987 yılında yayınlanmıştır. Bu rapor ve sonucunda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı bilinirlik kazanmıştır. Bu bilgiler ışığında neoliberalizmin yükselişinin, sürdürülebilir kalkınma anlayışının temelini oluşturduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Başka bir husus ise neoklasiklerin ekonomide, çevre sorunlarını dışsallık kavramı kapsamında ele almasıdır (Ayhan, 2010: 34). Alfred Marshall pozitif dışsallık üzerinde çalışmalar yapmıştır (Ayhan, 2010: 35). Çevresel zararlar temelinde meseleyi ele alan ilk iktisatçı ise William K. Kap’tır ve iktisadi büyümenin çevreye zararları olacağını belirlemiştir

(Ayhan, 2010: 35). Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının kökenlerinin buralara kadar dayandığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma kavramının ekonomik amaçlar doğrultusunda ortaya atıldığını ve kalkınma ile büyümeyi devam ettirmek için böyle bir yaklaşım geliştirildiğini ifade edebiliriz. Köklerini neoliberalizm ve neoklasik iktisadi anlayışta bulan sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişmiş ülkelerin, gelişmeye ve büyümeye kesintisiz bir şekilde devam edebilmesini sağlamak amacıyla uygulamaya koyulan bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

4.Ekolojik Düşünce ve Sürdürülebilir Kalkınma

Ekolojik düşünce hareketi henüz yeni olarak nitelenen toplumsal hareketler içerisinde farklı bir öneme sahiptir (Önder, 2003: 1). Bu hareket bir taraftan kurumsal siyasete entegre olabilecek seviyede bir siyasallaşma gösterebilmiş, diğer taraftan da toplumsal hareket grupları içerisinde bir ağırlık merkezi olma kabiliyeti sergileyebilmiştir (Önder, 2003: 1). Ekoloji hareketi tabiat açısından tarihin tekrardan okunması olarak değerlendirilebilmektedir (Önder, 2003: 1). Bu durum ekoloji hareketini alternatif bir toplumsal proje statüsüne çıkartmakta ve toplumsal yaşamın tamamını içine alan önermelere sahip yeni bir anlayışını yani yeni dünya görüşünü açığa çıkartmaktadır (Önder, 2003: 1). Ekoloji, Batının indirgemeci bilim anlayışı karşısında ortaya koyduğu bütüncül yaklaşımla insanlığın tümünü felakete götürecek çelişkileri göz önüne sermektedir (Önder, 2003: 6). Diğer taraftan ekolojinin sahip olduğu bütüncül doğa anlayışı modern bilime ve aydınlanmaya karşı geliştirilen arayışlara temel teşkil etmektedir (Önder, 2003: 7). Ayrıca çevrecilik, bir doğa mühendisliği olarak literatürde ifade edilmekle birlikte toplum sağlığına karşı zararı en aza indirmek, doğal kaynakların gelecek nesiller için korunmasını sağlamak ve bu yöntemle doğal kaynakların verimli ve tasarruflu bir şekilde değerlendirilmesini sağlamayı hedeflemektedir (Önder, 2003: 12). Dahası çevreciliğin, tabiatın araç olarak görüldüğü, insanı merkeze alan ve iktisadi endişelerle hareket eden bir yaklaşıma sahip olduğu ifade edilmektedir (Önder, 2003: 12). Bu noktada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki sürdürülebilir kalkınma hareketi ekolojik düşünce içerisine dahil edilemez fakat çevreci anlayışlara daha yakın bir duruş sergilemektedir. Çünkü ekoloji, insanı merkeze alan değil doğayı ve ekosistemi merkeze alan bir konumdayken sürdürülebilir kalkınma insanı merkeze almakta ve dolayısıyla çevreci yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Fakat ekoloji yaklaşımının içerisinde bulunduğu yeni hareketlerin “endüstriyel büyüme ve teknolojik gelişmenin yarattığı yeni sorunlara bir tepki” olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Önder,

2009: 597). Ayrıca, endüstri devrimi ve aydınlanma düşüncesi ekolojik problemlerin çoğalmasında ana etken olsa da çevreci ve ekolojik duyarlılıkların artmasında da temel sebep olarak değerlendirilmektedir (Görmez, 2007a: 65). Diğer bir husus ise doğal kaynakların kısa zamanda tükenebileceğinden dolayı büyüme eğiliminin değiştirilmesi ve uzun süre devam edebilecek bir iktisadi ve ekolojik dengenin sağlanması gerektiğidir (Görmez, 2007a: 72). Bu noktada çevrenin kontrolü söz konusu olmakta ve sürdürülebilir kalkınma kavramı devreye girmektedir. Ekolojik düşünceden ziyade çevreci düşünce içerisinde yer alan sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile çevrenin daha etkin bir şekilde yönetilmesi söz konusudur. Bookchin (1996: 105) “çevreci terimiyle ahlaki bakımdan yansız, ama somut pragmatik amaçlar açısından doğanın daha etkili teknik yönetimini kastediyorsak, böylesi bir yaklaşım, pekala "çevreci" olarak betimlenebilir” şeklindeki ifadesiyle çevrenin etkili yönetimine değinmektedir. Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınma kavramını doğayı etkili olarak yönetmek şeklinde ifade edersek, kavramı çevreci yaklaşımlar içerisine dâhil etmiş oluruz. Örneğin çevreci bir toplumsal hareket olan Greenpeace, sürdürülebilir bir gelecek için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını desteklemektedir (Çalı, 2006: 129).

Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutuyla alakalı olarak 1960'larda Pigou'nun önderliğinde bir yaklaşım bulunsa da günümüzde çevre sorunlarının çözülmesi için piyasa mekanizması üzerine odaklanıldığı ve özellikle Kyoto Protokolüyle birlikte çevre sorunlarının çözümü için kamu müdahalesinin asgari seviyede tutulması gerektiği ifade edilmiştir (Güçlü, 2007: 44). Bu durumda piyasa mekanizması ön planda tutularak, sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik bir düşünceden ziyade ekonomik bir yaklaşım olduğu da ifade edilebilir. Sürdürülebilir kalkınmanın aslında sürdürülemez bir yanının olduğu ve bundan dolayı sürdürülebilirliği ekolojik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla yeniden tanımlanması gerektiği ifade edilmektedir (Yaylı, 2007: 934). Çünkü günümüzde ekolojik dengeyi gözetten bir sürdürülebilir kalkınmadan ziyade ekolojik köklerinden kopmuş bir sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı mevcuttur (Yaylı, 2007: 934).

Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik düşüncenin içerisinde bir yeri yoktur. İnsanı merkeze alan, çevreyi her zaman ikinci planda tutan, kesintisiz bir kalkınma ve büyümeyi amaç edinmiş bir sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik bir yaklaşım olduğu ve ekolojik düşünceyle yakından bir alakasının olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

5.Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre ve Kalkınma İkilemi: Yeşil Ekonomi

21. yüzyılın yeni paradigması, ekonomik gelişmenin çevrenin korunmasıyla beraber hayata geçirilmesinin önemi üzerinden ilk defa Brundtland Raporundaki sürdürülebilir kalkınma kavramının amacıyla ortaya koyulmuştur (Yücel, 2003: 107). Sürdürülebilir kalkınmanın en temel amaçlarından bir tanesi çevreyi korumak ve iyileştirmektir fakat sürdürülebilir ve rekabetçi bir ekonomi de amaçlarından bir tanesidir (Çelik, 2006: 35). Vergiler ve diğer iktisadi araçlar, sürdürülebilir kalkınmada önemli bir unsur olan iklim değişikliğinin engellenmesi sürecinde dikkate değer bir konumdadır (Karakaya ve Özçağ, 2004: 4). Bu noktada çevre kirliliğinin engellenmesinde aktif olarak uygulanabilecek karbon vergisi ve emisyon ticareti gibi piyasa temelli ekonomik araçlar önemli rol almaktadır (Karakaya ve Özçağ, 2004: 4). Fakat, çevrenin bir olgu olarak değerlendirilmesinde sürdürülebilir kalkınmanın insanı merkeze alan yapısı önemli rol oynamaktadır (Mutlu, 2008: 88). Yani çevrenin insana yarar sağlayan bir unsur olarak değerli olduğu düşünülmektedir (Mutlu, 2008: 88). Bu noktadan hareketle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında insanın merkeze alınması, gelecekteki çevrenin yine insan tarafından kontrol edilmesi gerekliliği üzerine konumlandırılmaktadır (Mutlu, 2008: 88). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında amaç, çevrenin korunmasından ziyade gelecekteki insan unsurları tarafından da çevrenin kullanılabilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekolojik olmaktan ziyade ekonomik temelli olmakta ve çevre ikinci planda kalmaktadır. Brundtland Raporu, Rio Konferansı ve Johannesburg Konferansı gibi çalışmalarda ekosistemin bozulması, yoksulluk, açlık ve hastalık gibi meselelerden bahsedilirken sürdürülebilir kalkınmanın herkesin hayat standartlarının yükseltilmesi noktasında önemli olduğu vurgulanmakta ve çevreden ziyade insanın merkeze alındığı göze çarpmaktadır (Mutlu, 2008: 89-90). Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir kalkınma anlayışı için ön planda olan çevrenin ve ekosistemin bozulması değil insanın hayat şartlarının iyileştirilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılarak gelecek kuşakların da iyi bir hayata sahip olmasıdır. Hatta bazı çevreciler için sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevrenin korunmasını engellemekte ve oyalayıcı bir taktik olmaktan ileriye gidememektedir (Kılıç, 2012: 208). Dolayısıyla çevre ikinci planda kalmakta ve tartışılan asıl mesele ekonomik gelişme olmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının iki ana konusu olan kalkınma ve çevre olguları birbirini tamamlayan ve birbirine ihtiyaç duyan bir şekilde faaliyet göstermek durumundadır fakat iki kavramın sürekli olarak çatışma halinde olması esas ilginç olan meseledir (Kuşat, 2013: 4898). 2012 yılında Rio De Janerio kentinde BM'nin yaptığı Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda çevre ile kalkınmanın uzlaştırılması için "yeşil ekonomi" kavramı hakkında

tartışmalar yapılmıştır (Sezer, 2015: 234). 1992 yılında yapılan Rio Zirvesi'nin üstünden 20 yıl geçmesine rağmen hala çevresel sorunların artarak devam ettiği ve alınan tedbirlerin çok da etkili olmadığı görülmektedir. Rio+20 Konferansında da yeşil ekonomi kavramı üzerinde durulmuştur. Yeşil ekonomi “etkin kaynak kullanımı, düşük seviyede karbon salınımı ve toplumla iç içe olmayı destekleyen, çevresel riskleri azaltmak ve ekolojik dengeyi gözetme hedefi olan bir ekonomi biçimi” olarak ortaya konulmaktadır (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınma modeli üzerinden giderken ekolojik kıtlık problemini çözüme kavuşturmayı ve iklim dengesizliğinin kötü gidişatını durduracak çalışmalar başlatmak niyetindedir (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonomi yaklaşımı, kamu kaynaklarını yalnız bireylerin ve toplumun maddi durumunu iyileştirmek için değil aynı zamanda sosyal ve ekolojik açıdan insanların yaşam düzeyini iyileştirmek için kullanılması gerektiğini amaçlamaktadır (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonominin hâkim ekonomik bakış açısından üç farklı olduğu söylenmektedir. Bunlar: Yeşil ekonominin temelinde eşitlik ve sosyal adalet vardır, yeşil economiciler çevre kampanyaları ve çevre politikacılarından meydana gelmektedir, yeşil ekonominin literatürü tam olarak olgunlaşmamakla birlikte yeşil ekonomi çevresel tehditler karşısında küresel ekonomik yapının ortaya koyduğu bir sonuç olarak değerlendirilmektedir (Sezer, 2015: 235). Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma yeniden kullanılabilirlik, geri dönüşüm sistemleri, yeşil vergilendirme, enerji fiyatlarının arttırılması ve daha yeşil yatırımlardaki artış gibi farklılıklara neden olarak hâkim ekonomik anlayışta değişikliklere neden olmaktadır (Sezer, 2015: 235-236). OECD'nin sloganlarından olan “çevre dostu yeşil büyüme” yaklaşımı, ekonomik gelişme sağlanırken doğanın da aynı zamanda belirli kaynakları ve çevresel hizmetleri vermeye devam edebileceğini taahhüt etmektedir (Sezer, 2015: 236). Bu bilgiler ışığında yeşil ekonominin ekosistem için uzun vade de sorunları bir nebze olsun azaltabileceği fikri savunulabilir. Günümüz küresel dünyasının egemen iktisadi anlayışı çerçevesinde ekosistemin sürekli ve artarak bozulmaya devam edeceğini söylemek de zor değildir. Dünya üzerindeki tüm ülkelerin ekonomik gelişme yarışında olmaları kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesine neden olmaktadır. Tüm tüketim ve üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çevre kirliliğinin devam etmesine engel olmak ve ekosistemin dengesinin daha fazla bozulmasını engellemek için sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi gibi yaklaşımlar şu aşamada en uygun çözüm olarak görülmektedir. Fakat bu durum hâlihazırda bozulmuş olan ekolojik dengenin düzeltilebileceğini göstermez. Aksine bozulmaya devam etmekle birlikte sadece bozulma hızının düşürülmesine yardımcı olur. Ekosistem, tüm canlıların çevreleriyle dengeli bir şekilde hayatını sürdürmesi anlamına gelmektedir fakat insanoğlunun bu sisteme sürekli olarak müdahale etmesi dengenin bozulmasına neden olmaktadır (Görmez, 2007a: 6). Dolayısıyla,

ekosistem ve ekolojik denge bozulmaya devam etmektedir. Sadece bu bozulmanın seviyesinin düşürülmesi için yeşil ekonomi veya sürdürülebilir ekonomi gibi yaklaşımların kullanılması faydalı gözükmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için ekolojiyi ekonominin içinde bir parça olarak görmekten ziyade ekonomiyi ekolojik yapı içerisine koyup ona göre hareket etmek daha faydalı gözükmektedir (Kuşat, 2013: 4900). Kısacası, sadece ekonomik amaçlarla hareket eden yani sürdürülebilirliğini sınırsız tüketim ve mevcut kaynakların sınırsız kullanımında bulan Kuzey merkezli kalkınma anlayışı terkedilmelidir (Kaypak, 2011: 26).

Daha iyi bir hayata sahip olmak için ne kadar çok üretip tüketirsek, çevre kirliliği ve atık miktarındaki artış da o derece büyümeye devam edecektir (Wall, 2013: 46). Ayrıca teknolojik ilerlemenin de doğal kaynak tüketimini arttırdığı öne sürülmekte ve bu durum yeşil teknolojiler için de aynı sonucu doğurmaktadır (Wall, 2013: 46). Bu duruma en güzel örnek olarak otomobil kullanımı gösterilebilir. Yeşil olarak piyasaya sunulan otomobillerin daha az yakıt tükettiği (örn: normal otomobilden %10 daha az) söylenmektedir (Wall, 2013: 47). Bundan dolayı bu arabalara olan talebin artmasıyla birlikte piyasada kullanılan araç sayısında artış olacaktır (Wall, 2013: 47). Dolayısıyla piyasada bulunan toplam araçların sayısının artması daha çok enerji tüketilmesine neden olmakta ve çevre kirliliği de daha çok artmaktadır (Wall, 2013: 47). Kısacası, sürekli iktisadi gelişme, daha yeşil ve temiz bir şekilde de yapılırsa çevreye zarar verme eğilimindedir (Wall, 2013: 47). Sonuç olarak, kalkınma sürdürülebilir de olsa, yeşil de olsa her durumda çevreye, ekosisteme ve ekolojik dengeye zarar vermeye devam edecektir.

Sonuç

Sürdürülebilirlik kavramı herhangi bir alanda ihtiyaç duyulan kaynakların uzun dönem yetecek şekilde kullanılabilmesini ve bu kaynakların kendisini yenileyebilmesini ifade etmektedir. Bu kavram ışığında ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, gelecek kuşaklar düşünülerek doğal kaynakların ve çevrenin aşırı bir şekilde kullanılmasının engellenmesi ve mevcut kaynakların kendini yenilemesine imkân verilmesini ifade etmektedir. Ayrıca kalkınmanın mümkün olan en çevreci şekilde uygulanmasını da ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası alanda birçok zirveyle 1970'li yıllardan itibaren mütemediyen tartışılmaya başlanması kavramın önemini ortaya koymaktadır. Ortalama 40-50 yıldır tartışılan ve uygulanmaya çalışılan bir yaklaşım olan sürdürülebilir kalkınma anlayışı hala hedeflediği amaca erişememiştir. Çünkü kavram çevreyi merkeze alan bir yaklaşımla değil ekonomiyi yani insanı merkeze alan bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır. Çevre koruma faaliyetleri içerisinde ekonomik kalkınmanın bir unsur olarak değerlendirilmesi gerekirken

ekonominin içerisinde çevrenin bir unsur olarak değerlendirilmesi başarısızlıklara neden olmaktadır. Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlar hiç durmadan vahşi bir şekilde gelişen ve büyüyen ekonomi içerisinde zayıf ve etkisiz bir tartışma olarak kalmaktadır. Egemen iktisadi kalkınma anlayışı çerçevesinde gelişmekte olan veya gelişmiş olan hiçbir ülke kalkınmasına fren uygulamamaktadır. Dolayısıyla çevrenin ve doğal kaynakların hala çılgın bir şekilde tüketilmesine devam edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekosistemin bozulmasına engel olabilecek bir yapıda değildir. Kalkınma ve çevre kavramları sürekli olarak birbirleriyle çatışmakta ve genelde kalkınma kazanmaktadır. Çünkü sürdürülebilir kalkınma anlayışı kalkınmaya son verilmesini değil sadece daha yeşil bir şekilde kalkınmayı tavsiye etmektedir. Bu durum ise çevrenin bozulmasının hızının sadece yavaşlatılabileceği fakat durdurulamayacağına bir göstergesidir. Örneğin enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların kullanılması tavsiye edilmektedir. Diğer taraftan, yenilenebilir bir enerji kaynağı olarak değerlendirilen nehirler üzerine kurulan barajlarda üretilen enerji, petrolle veya kömürle üretilen enerjiden temiz görünmekte fakat bu durum ilgili bölgenin ekosisteminin bozulmasına neden olmaktadır. Başka bir örnekte ise daha yeşil araçların ulaşımda kullanılması gerektiği üzerinde durulurken bu araçların piyasada yaratacağı ek enerji tüketimi düşünülmemektedir.

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınma veya yeşil ekonomi yaklaşımlarıyla doğal denge bozulmaya devam etmekte fakat bozulma hızı yavaşlamaktadır. Ayrıca, mevcut durum ve egemen anlayış düşünüldüğünde ekosistemin korunması için sürdürülebilir kalkınma anlayışından başka çözüm yolu görünmemektedir. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ekolojik düşünce içerisinde değerlendirilebilecek bir yaklaşım olmaktan bir hayli uzaktır. Ekolojik düşünceden ziyade ekonomik akımlar içerisinde ele alınıp kısmen çevreci bir ambalajla tüm dünyaya sunulmaya çalışılan sürdürülebilir kalkınma kavramı çevreci bir yaklaşım olarak pek de işe yaramayan bir anlayış olarak kalmaya mahkûmdur.

Kaynakça:

- Akgül, Urungu. 2006. Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, yıl 2010, sayı: 24, sf. 133-164.
- Atabay, Semra ve Gökçe Kaçmaz. 2007. Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi, editör: Ayşegül Mengi, sf.41-52, İmge Kitabevi, Ankara.
- Atıl, Aslı, Bahriye Gülgün ve İsmail Yörük. 2005. Sürdürülebilir Kentler ve Peyzaj Mimarlığı, Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg., cilt: 42, sayı: 2, sf. 215-226.
- Atvur, Senem. 2009. Yerel Gündem 21 ve Çevre: Antalya Kent Konseyi Örneği, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 35, sayı: 2, sf. 231-241.
- Ayhan, Damla. 2010. Enerji, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Küresel İklim Değişikliği Sorunsalı ve Kyoto Protokolü: Türkiye Analizi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Baykal, Hülya ve Tan Baykal. 2008. Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 5, sayı: 9, sf. 1-17.
- Bookchin, Murray. 1996. Ekolojik Bir Topluma Doğru, çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bozlağan, Recep. 2005. Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 50. Kitap, İstanbul, sf.1011-1028.
- Çalı, Hasan Hüseyin. 2006. Çevreci Toplumsal Hareket Olarak Greenpeace-Türkiye Hareketi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Çelik, Yusuf. 2006. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, cilt: 9, sayı: 1, sf. 19-37.

- Çepik, Barış. 2015. Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Politikaları, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Çetin, Murat. 2006. Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt: 7, sayı: 1, sf.1-20.
- Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2002. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos 4 Eylül 2002), erişim: www.mfa.gov.tr, erişim tarihi: 26/02/2016.
- Geleceği Sahiplenmek. 2012. Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Giddens, Anthony. 2013. İklim Değişikliği Siyaseti, çev. Erhan Baltacı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Görmez, Kemal. 2007a. Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Görmez, Kemal. 2007b. Sürdürülebilir Kalkınmacılıktan Yağmalanan Kıyılarına, Çevre ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi, editör: Ayşegül Mengi, sf.239-246, İmge Kitabevi, Ankara.
- Güçlü, Alper. 2007. Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye’nin Çevre Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Jardins, Joseph R. Des. 2006. Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş, çeviren: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara.
- <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-cevre-konulari.tr.mfa>, Uluslararası Çevre Konuları, erişim tarihi: 26/05/2016.
- Karakaya, Etem ve Mustafa Özçağ. 2004. Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi 1.Maliye Konferansı.
- Kaypak, Şafak. 2011. Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, cilt: 13, sayı: 20, sf. 19-33.
- Keleş, Ruşen. 1998. Kent Bilimleri Sözlüğü, İmge Yayınevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen, Can Hamamcı ve Aykut Çoban. 2012. Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

- Kestellioğlu, Gözde. 2012. Avrupa Birliği'nde evre Politikaları Açısından Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'ye Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Kılıç, Selim. 2012. Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım, İ.. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, yıl 2012, sayı: 47, sf. 201-226.
- Koçan, Nurhan. 2012. Ekoturizm ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Jeopark ve Jeoturizm Projesi, Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, cilt: 2, sayı: 6, sf. 69-82.
- Koçaslan, Gelengl. 2010. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi erevesinde Türkiye'nin Rüzgar Enerjisi Potansiyelinin Yeri ve nemi, Sosyal Bilimler Dergisi, yıl 2010, sayı: 4, sf. 53-61.
- Kuşat, Nurdan. 2013. Yeşil Sürdürülebilirlik İçin Yeşil Ekonomi: Avantaj ve Dezavantajları-Türkiye İncelemesi, Journal of Yasar University, cilt: 29, sayı: 8, sf. 4896-4916.
- Mutlu, Ahmet. 2008. Ekoloji ve Yönetim: Toplumsal Ekoloji ve Sürdürülebilir Gelişmenin Karşılaştırılması, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Ortak Geleceğimiz. 1991. Ortak Geleceğimiz Raporu, Dünya evre ve Kalkınma Komisyonu, Türkiye evre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- nder, Tuncay. 2003. Ekoloji, Toplum ve Siyaset, Odak Yayın, Ankara.
- nder, Tuncay. 2009. 18. Bölüm Yeşil Siyaset, Siyaset, editör: Mümtaz'Er Trkne, sf.591-628, Opus Yayınları, İstanbul.
- Sarıkaya, Muammer ve F. Zişan Kara. 2007. Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, cilt: 14, sayı: 2, sf. 221-233.
- Sezer, zcan. 2015. Sürdürülebilir Yeşil Ekonomi Perspektifinden evre ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi, Siyasal Ekoloji, ed. Fatih Kırırık ve zcan Sezer, Detay Yayıncılık, Ankara, sf.227-246.
- Shiva, Vandana. 2014a. Küresel Gıda Soygunu: alınmış Hasat, eviren: Ali K. Saysel, Bgst Yayınları, İstanbul.
- Shiva, Vandana. 2014b. Petrol Değil Toprak: İklım Krizi Döneminde evresel Adalet, eviren: Özge Olcay, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul.

- Tıraş, H.Hayrettin. 2012. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt: 2, sayı: 2, sf. 57-73.
- Tolunay, Ahmet ve Ayhan Akyol. 2006. Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, sf. 116-127.
- Topçu, Ferhunde Hayırsever. 2007. Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişime' Geçiş Sorunu, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara.
- Wall, Derek. 2013. Yeşil Politika: Tarihi, Paydaşları ve Kavramları ile, çev. İlnur Urkun Kelso, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Yazar, Kadir Hakan. 2006. Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara.
- Yücel, Fatih. 2003. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşıtlığı ve Birlikteliği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 11, sayı: 11, sf. 100-120.
- Yaylı, Hasan. 2007. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sürdürülebilirliği, ICANAS 38, Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, sf.921-940, Ankara.
- Yüksek, Murat. 2010. Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Çevre Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.

Küreselleşmenin Sonucu Küresel Isınma Dünyayı Yok Etmeden Yeni Bir Ekonomik Sistemi Benimsemek

Elif AVANER*

Geliş Tarihi (Received): 24.03.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 10.11.2019

Öz

Üreten, gelişmiş ülkelerin aktör olduğu neoliberal küresel ekonomik sistemin bir sonucu olarak dünyada sanayileşme ve tüketim gitgide artmaktadır. Kalkınma hayalinden uzak bir ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan tüketim toplumlarının kalkınma hayalinin en temel göstergesi ekonomik büyüme rakamlarıdır. Ancak üretme hırsının ve artan tüketimin sonucu olarak ekolojik sistem bozulmakta, dünya giderek biyolojik varlıklar için yaşanmaz hale gelmektedir. Küresel ısınma dünyayı, insanlığı ve tüm biyolojik varlıkları tehdit etmektedir. Bu süreci durdurmak ve dünyayı kurtarmak için derhal çözüm bulunmalıdır. Bu çalışmada neoliberal küresel ekonomik sistemin sonucu olan aşırı sanayileşmenin küresel ısınmaya etkilerini incelemek, yeni bir ekonomik sistemi benimsemek gerekliliğini ortaya koymak ve sistem önerilerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Neoliberal küresel ekonominin bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel ısınma olgusu canlıları ve dünyayı yok etmeden mevcut iktisadi düzen değiştirilebilir mi, yeni sistem nasıl olmalı, sorularına yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: küresel ısınma, neoliberal küresel ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi, çevre etiği

* Uzman Eczacı, Doktorant, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji

Adopting A New Economic System Before The Global Warming Destroys The World As A Consequence Of Globalization

Abstract

As a result of the neoliberal global economic system, in which developed countries are the actors, industrialization and consumption in the world are increasing. The economic growth is far from the dream of development. The most important indicator of the development for the underdeveloped or developing consumer societies is the economic growth figures. However, the ecological system deteriorates because of the ambition to produce and the increase in consumption, thus the world is becoming increasingly uninhabitable for biological creatures. Global warming threatens the world, humanity and all biological entities. To stop this process and to save the world, an immediate solution is essential. In this study, it is aimed to examine the effects of industrialization, which is the result of neoliberal global economic system, on global warming, to present needs for adopting a new economic system and to examine the proposals for a new system. The questions of whether the existing economic system could be changed without the global warming phenomenon that emerged as a result of the neoliberal global economy destroys the living things and the world and how the new system should be, are asked in the study.

Keywords: *global warming, neoliberal global economy, sustainable development, green economy, environmental ethics.*

Giriş

Küresel ısınma diğer bir deyişle küresel iklim değişikliği günümüzde en kapsamlı çevre sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim değişikliği ve çevre sorunları, başta ekoloji olmak üzere; diğer fen ve teknoloji bilimleri, antropoloji, sosyoloji, iktisadi ve idari bilimler ve etik alan yazınında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda; küresel ısınmanın sebepleri, sonuçları, insanlığı nasıl etkilediği, insanlığın nereye gittiği, küresel ısınmanın ekonomiye etkileri, ekonomik büyümenin nasıl çevre sorunlarına yol açtığı, çevre sorunlarını önlemek için neler yapılması gerektiği ele alınmıştır. Küresel iklim değişikliği hakkında çalışma yapan bilim insanları; sanayi devrimi sonrasında aşırı üretim faaliyetleri ve iktisadi büyüme hırsı nedeniyle insanın dünyayı tahrip ettiği konusunda hemfikirdir.

İnsanın kişi, toplum ve doğa ile ilişkilerindeki eylemlerini inceleyen değer sorunlarıyla ilgili düşünsel bilgi alanı olan etiğin önemli bir inceleme alanı da çevre etiğidir. Neoklasik iktisat ve insanı merkeze alan ahlak anlayışı çerçevesinde, insanın doğa ile ilişkilerindeki etik sorunlar sebebiyle iklim değişikliğinin ortaya çıktığı, bu durumun da insanın ve diğer canlıların dünya üzerindeki varlığını tehdit ettiği açıktır. Sezgi'nin Vogel'den aktardığına göre; çevre etiği inceleme alanında “sorumlu özne” nin insan olduğu genel geçer bir kabuldür. Tarihsel ve siyasal olarak ayrılmış olsa da insan türünün demokratik bir ortamda, adil kararlar alarak ve bilimsel yolda ilerleyerek çevre etiği bilincine ulaşması zorunluluktur. (Sezgi, 2017, s.33) Ancak doğa etiği, toprak etiği adı altında kendine özgü bütüncül bir etik anlayışı olan düşünür Aldo Leopold'a göre sadece etik bilince sahip olmak yeterli değildir. Leopold, kişi-kişi ve kişi-toplum dışında üçüncü bir etik ilişki olduğunu ve bu etik ilişkinin toprak, bitki, su ve hayvanlardan oluşan bütün doğa ile insanın ilişkili olduğunu belirtmektedir. Lepold bu ilişki türünün dengeye dayalı olduğunu ve dengeyi sağlayan şeyin değerli olduğunu savunur. Yine çevre etiği düşünürlerinden Michel Serres, Rousseu'nun toplum sözleşmesine benzer bir biçimde doğa ile sözleşme yapmayı önerir. Ancak doğa özerk bir iradeye, akla sahip olmadığından bu sözleşmenin bilim adamları ile yapılması gerektiğini savunur. (Fırat, 2003, s.128,129)

Alman biyolog Ludwig von Bertalanffy'nin 1928 yılında yayımladığı makalesinde öne sürdüğü “*Sistem Teorisi*”, tabiatta bulunan her şeyin birbirini etkilediğini ileri sürmektedir. Bertalanffy'e göre bir olayı anlamak için başka olaylarla ilişkisini ve bir çevre içinde bütünü incelemek gerekir. Bertalanffy; dünyayı bir bütün olarak görmüş, fenomenlerin karşılıklı ilişkisi ve dayanışması içinde, canlı organizmalar, toplumlar ve ekosistemleri bir sistem olarak

belirtmiştir. Bertalanffy'nin bu teorisi sağlık, sosyal ve fen bilimleri alanlarında kabul görmüştür. (İmga, 2010, s.27-28) Bertalanffy'nin sistem teorisi, iklim değişikliğine çare olabilecek bir yaklaşımla insan-doğa ilişkisine nasıl bakılması gerektiğini, insanın bütünü bir parçası olarak üzerine düşeni yapmasının zorunluluğunu anlatmaktadır.

İnsan ve doğa arasındaki ahlaki ilişki bakımından incelendiğinde; geçmişi antik çağa kadar dayandırılan “insan merkezli yaklaşım”, insanın dünyadaki diğer canlılardan kendisini üstün görmesini temellendirmekte ve kendi çıkarı için doğayı tahrip etmesi sonucuna bağlanmaktadır. İnsan merkezli düşüncenin evrende varolan her şeyin insan için yaratıldığı düşüncesine dayanmasına karşın, diğer canlıları ve cansız varlıkları korumak, saygı duymak ödevinden yoksun olduğu ifade edilmektedir. İnsan merkezli düşüncede refah için, teknoloji kullanımı için diğer canlıların yaşam değerinin feda edildiği, doğaya verilen zararın gözardı edildiği belirtilmektedir. İnsanı ve insan dışındaki tüm canlıların yaşam değerlerini koruyan, insanı diğer canlılarla denk gören düşünce, canlı merkezli etik anlayışı olarak ifade edilmektedir. Doğal kaynakları korumayı, çevreye zarar vermemeyi insanın önemli bir ödevi olarak gören çevre merkezli etik anlayış ise canlı merkezli etik anlayış ile birlikte sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi düşüncelerine ahlaki temel oluşturmaktadır. (Ergün ve Çobanoğlu, 2012, s.112-114)

Çevre merkezli yaklaşımda canlı merkezli etik ve derin ekoloji olmak üzere 2 düşünce incelenmektedir. Canlı merkezli etiğin en etkili savunucusu Leopold'la birlikte diğer isim Schweitzer'dir. Schweitzer tüm canlıların içsel değeri olduğu ve yaşama saygı ilkesi çerçevesinde düşüncelerini açıklamaktadır. “Doğaya saygı etiği”nde ise Paul Taylor her canlının özsel değeri olduğu ve yaşam merkezi olduğunu ileri sürmüştür. (Sarıgül, 2009, s.243)

Arnee Naes'in öncüsü olduğu derin ekoloji yaklaşımı doğadaki dengenin yeniden kurulması için insan neslinin azalması diğer canlılara yer açılması görüşünü savunmaktadır. Bu görüşe göre *ekonomi büyümemeli ileri teknolojiye umut bağlanmamalıdır*. (Sarıgül, 2009, s.243)

Günümüzde ekonomik sistem içerisinde bireyin davranışı, değer anlayışı tüketim kültürü ile değişmektedir. Çevre değerlerinin neoliberal sistem içerisinde alınıp satılan bir mal olarak görülmesi üretim ve tüketim arasındaki dengenin bozulmasına yönelik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Kaynakları korumak yerine harcama, tüketme alışkanlığı toplumsal davranış olarak yerleşmiştir. Toplum içinde statü arayışı ve bireysel doyum isteği tüketim

olgusunu fetişleştirmekte ve ihtiyaçtan fazlasını tüketme durumu ortaya çıkararak çevresel değerlerin harcanmasına sebep olmaktadır. Bu durumda *sürekli tüketimi teşvik eden bir sistemin doğayla barışık olması da beklenemez. Büyümeye dayalı ekonomik sistemi belirleyen ülkelerin doğaya tahribatı açıkça gözlenmektedir. Ancak hala bu etik ikilemi görmezden gelerek ekonomi lehine politikalar sürdürülmektedir. (Kılıç, 2013, s.97-99)*

Pratik etik alanında ortaya çıkan ikilemlerde yani birden fazla ilke çatıştığında karar alma zorunluluğu karşısında bir değer harcanırken başka bir değer korunmaktadır. Çevre etiği içerisinde ekonomik büyüme ile küresel ısınma arasındaki sorunsala baktığımızda ekonomik değerleri korumak adına çok daha önemli değerler olan yaşamsal değerler, çevre değerlerinin harcandığı görülmektedir.

1. Küresel Isınma ve Ekonomik Büyüme

Etikteki zorluklardan biri teorik yönü kategorik zorluklarla yavaş ilerlerken pratik yönü acil çözüm bekler. Küresel ısınma ve sonuçları da ekonomik faaliyetlerle ilişkisi bakımından böyle bir önem taşır. (Sezgi, 2017, s.25)

Küreselleşme ile birlikte gelişmiş ülkeler, çokuluslu şirketleri eliyle, gelişmekte olan ülkelerdeki pazarlarını her geçen gün genişletmekte, yeryüzündeki doğal kaynaklar adaletsizce gelişmiş ülkeler lehine kullanmaktadır. İnsanlığın ihtiyacından fazlasını tüketme isteği nedeniyle de sanayi ürünlerine talep artmakta, sonuç olarak iklim değişikliği sorunu ortaya çıkmaktadır.

İklim, yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava koşullarının ortalama durumu olarak tanımlanmaktadır. İklim değişikliğinin temel nedeni olarak belirtilen endüstriyel sera gazı salınımları (emisyonları), atmosferin doğal yapısını değiştirmekte ve doğal halde bulunan sera gazlarının (karbondioksit, karbon monoksit, azotdioksit ve ozon gazları) atmosferdeki miktarını artırmaktadır. Bu artış güneş ışınımının dengesini bozmakta ve “sera etkisi” nedeniyle yerkürenin olması gerekenden daha fazla ısınmasına yol açmaktadır. (Arıkan ve Özsoy, 2008, s.13) Sera gazı emisyonlarının doğal düzeyin üzerine çıkmasına ise ekonomik faaliyetler neden olmaktadır. Sera gazları fosil yakıtların enerji elde etmek üzere yakılması, kimyasal ürün üretimi, ulaştırma, arazi kullanımı ve atık yönetiminde yapılan hatalar, hayvancılık ve gübre kullanımı gibi faaliyetler sonucu oluşmaktadır. Çalışmalar, endüstriyel olarak gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımları ile gelişmekte olan ülkelerin emisyonları arasında önemli bir fark olduğunu göstermektedir. Sanayi

devriminden bugüne kadarki süreçte sera gazı salınımı artışında ve dolayısıyla küresel iklim değişikliğinde gelişmiş ülkelerin payı büyüktür. (Alper ve Anbar, 2007, s.16)

Küresel ısınma özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere bir yılda yaklaşık 160 bin kişinin ölümüne neden olmakta ve insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Gıdaya ve temiz su kaynaklarına erişimin zorlaşması, iklim değişikliğinin neden olduğu afetler nedeniyle de bu rakam gitgide artmaktadır. Gerekli önlem alınmazsa bulaşıcı tropikal hastalıklarda ve hava kirliliğinin artmasına bağlı solunum hastalıklarında da artış olacağı tahmin edilmektedir. (Alper ve Anbar, 2007, s.27)

İklim değişikliği sorununa uluslararası düzeyde önlem almak amacıyla yapılan sözleşmelerde de gelişmekte olan ülkelerin azaltması gereken karbon salınımı miktarı gelişmiş ülkelere göre daha az belirlenmiştir. Sera gazı emisyonlarının azaltılmasının maliyeti de ülkelere göre değişmekte ve ekonomik büyümelerini etkilemektedir. Küresel neoliberal iktisadi sistemde ekonomik büyüme; mal ve hizmetlerde üretim, tüketim ve dünya pazarlarına erişim ülkelerin gelişmişlik göstergelerinde önemli hedeflerdir. Ancak neoliberal sistemin kamçılacağı tüketim, dolayısıyla da ihtiyacın çok üzerinde gerçekleşen üretim hırsı nedeniyle enerjiye olan talep de gitgide artmakta, üretim faaliyetleri sonucunda sera gazları salınım düzeyleri yükselmektedir. Bu nedenlerle ortaya çıkan ekonomik büyüme ile karbon salınımı arasındaki etik ikileme insanlığın yararı ve dünyanın varlığı lehine çözüm bulunması gerekmektedir. Bu arayış doğrultusunda fosil yakıtlar yerine çevreye duyarlı yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim, doğal kaynak tüketimini azaltmaya yönelik girişimler gitgide artmaktadır. Sera gazı oluşumuna en çok etkisi olan çokuluslu şirketler dahi karbon emisyonlarını azaltmak çabası içinde görünmektedir. Ancak bu çaba, hızla kirlenen dünyanın ve bozulan dengenin onarılması için yeterli olmamaktadır. Artık daha kalıcı ve kesin bir çözüme ihtiyaç vardır.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre

Ekonomik büyüme bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ile doğrudan ilişkili olup gayrisafi milli hasıla olarak isimlendirilen bu değer, kalkınma için önemli bir gösterge olarak kabul görmektedir. Ancak ekonomik kalkınmanın toplumun refahı ve tüketim zenginlikleri olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Ekonomik kalkınma aslında yalnızca ekonomik olarak üretim hacmi ile ilgili değil aynı zamanda toplumun refah unsurlarına ulaşma olanağı, sosyal yapısı, tercihleri, değerleri ile de ilişkili bir olgudur. Sürdürülebilir kalkınma ise ekonomik kalkınmanın sürekliliğini sağlamak üzere, doğal kaynakları tüketmeden, dünyanın

ve insanlığın geleceğini düşünerek gerçekleştirilen kalkınmayı hedefleyen bir iktisadi anlayıştır.

Ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ikileme işaret eden uluslararası düzeydeki ilk konferans 1972 yılında Stockholm’de gerçekleştirilmiştir. Dennis Meadows, Donella Meadows, Jørgen Randers, William W. Behrens III tarafından hazırlanan “Büyümenin Sınırları” isimli raporda ekonomik büyüme adına yapılan aşırı üretimin doğayı tahrip ettiği ve çevre kirliliğine karşı ortak hareket edilmesi gerektiği bildirilmiştir. (Rapor Kemal Tosun tarafından çevrilerek Ekonomik Büyümenin Sınırları Kitabı olarak 1990 yılında yayınlanmıştır.) Raporda *sanayileşmenin hızlanması, hızlı nüfus artışı, yaygın beslenme eksikliği, yenilenemez kaynakların tükenmesi ve çevrenin yıkımına dikkat çekilmiş; kaynakların sonsuz olmadığı, yüz yıl içinde bu büyümenin sınırlarına gelineceği hakkında uyarı yapılmıştır. Büyüme eğilimini değiştirmenin, sürdürülebilir bir ekonomik sistemin mümkün olabileceği de belirtilmiştir. Uluslararası düzeydeki ilk çevre konferansı olan ve 1972 tarihinde toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı’nda, “çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çeken, kaynak kullanımında kuşaklararası hakkaniyeti gözeten, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını kuran ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini vurgulayan ilkeler”e yer verilmiştir. (Kaypak, 2011, s.23)*

1.2.Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Çevre

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemek üzere önemli bir nüfusa sahip gelişmekte olan ülkelerin (Brezilya, Hindistan, Çin, Türkiye, Meksika, Güney Afrika, Şili, Endonezya) verilerinden hareketle yapılan analizler sonucunda yenilenebilir enerji kullanımının sürdürülebilir büyümede önemli rol oynadığı açıkça görülmüştür. Düşük karbon salımına sahip yenilenebilir enerji kaynakları ile de çevreye duyarlı bir büyüme sürecinin mümkün olduğu anlaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin gelir düzeyi arttıkça, karbon salınımının çevreye verdiği zarar görüldükçe çevre bilincinin arttığı da belirtilmektedir. Ancak fosil yakıtlara göre yenilenebilir enerji kaynak kullanımı daha maliyetli olduğundan, bu dönüşüm gelişmekte olan ülkeler için hiç de kolay olmamaktadır. Bu nedenle karbon vergisi, ticari kısıtlamalar gibi kamu politikalarına ve teknoloji gelişimine yönelik teşviklere ihtiyaç duyulmaktadır. (Çınar ve Yılmaz, 2015, s.73-74)

1.3.Kyoto Protokolü ve Paris İklim Zirvesi

Küresel ısınmayı önlemek için önemli bir adım olan Kyoto Protokolü, Japonya'nın Kyoto kentinde 11 Aralık 1997 tarihinde yapılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi-BMİDÇS (United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCCC) 3. Taraflar Konferansı'nda imzalanmıştır. Sera gazlarının azaltılması için ülkeler açısından bağlayıcı hükümler içeren Kyoto Protokolü 16 Şubat 2005 tarihinde fiilen yürürlüğe girmiştir. Bu protokole imza atan ülkeler 2008-2012 yılları arasında sera gazlarının salımları toplamını, 1990 yılı seviyelerinin en az % 5 aşağısına indirmeyi ve kanıtlanabilir bir ilerleme kaydetmiş olacaklarını taahhüt etmişlerdir. Türkiye'nin de onayladığı protokole 168 ülke ve Avrupa Birliği taraftır. Kyoto Protokolü yalnızca taahhüt içeren bir anlaşma olmayıp aynı zamanda sorunu çözmeye yönelik mekanizmalar içeren bir finansman modelidir. Bu mekanizmalar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ayrı ayrı uygulanan salım ticareti, ortak uygulama, temiz kalkınma mekanizmalarıdır. Kyoto Protokolüne göre gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelere daha az azaltım beklenmiştir. (Bayrak, 2012:271) Ancak protokole Amerika Birleşik Devletleri'nin uymaması ve çekilmesi, bazı ülkelerin ise geç kabul etmesi protokolün amacına ulaşamamasına sebep olmuştur. 2015 yılında Paris'te düzenlenen Paris İklim Zirvesi-BMİDÇS 21. Taraflar Konferansı'nda kabul edilen Paris Anlaşması ise 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir. 5 Ekim 2016 itibariyle, küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması koşulu karşılanmıştır. Paris Anlaşması'nın diğer konferanslara göre en önemli özelliği, tüm ülkelerin katkılarına dayanması, “*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler*” ilkesi ile ülkelerin farklı sorumluluklar üstlenmesi anlayışına dayandırılmasıdır. Kyoto Protokolünden farklı olarak gelişmişlik kriterlerine göre sınıflandırma yapılmamıştır. Paris Anlaşması ile 2020 sonrasında iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyo-ekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi, sanayileşme öncesi döneme göre sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında tutulması hedeflenmiştir. (mfa.gov.tr,2018)

2. Yeşil Ekonomi ve Yeşil Düşünce

İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan sanayileşmenin ekolojik sistem üzerine etkilerinin görülmeye başlandığı dönemde ortaya atılan ve günümüze kadar bilimsel ve siyasal alanda kendisini gösteren “*Yeşil Ekonomi*” düşüncesinde önerilen iktisadi sistemde, doğal kaynak tüketiminin azaltılması ile de ekonomik büyümenin, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebileceği savunulmaktadır. Yeşil ekonomi düşüncesinde gelir artışının etkin bir biçimde kullanımı, kamu kaynaklarının çevre ve halk için kullanılması gerektiği, sanayileşme

ve gelişmeye karşı bir söylemi içermektedir. (Özçağ ve Hotunoğlu, 2015, s.313-316) Yeşil ekonomi kavramını şekillendiren “yeşil düşünce” temelde büyüme, refah, zenginlik kavramlarına karşıt olarak doğu felsefesine, bilgeliğe önem vererek tüm canlıları ve doğayı değer olarak kabul etmektedir. Yeşil düşünceye göre maddi zenginliğin artışı eşitsizliği beraberinde getirmiş, insanın doğayı tahrip etmesine sebep olmuştur. Yeşil ekonomi; “1- insanın doğa üzerindeki yıkıcı müdahalelerini en aza indirmeyi ve bu sayede dünyadaki canlı yaşamın ve insan uygarlıklarının kalıcı olmasını sağlamayı amaçlayan; 2- ekonomik büyüme ve kalkınma dogmasını reddeden; 3- “küçük güzeldir” anlayışı çerçevesinde devasa ölçeklere karşı toprağa yakın, doğayla uyumlu ve insani ölçekte üretim-tüketim ilişkilerini temel alan ekonomik anlayış” olarak tanımlanmaktadır. Yeşil düşünce anlayışına göre büyüme ve kalkınma düşüncesinin değil, dengenin esas alınması gerekir. Aşırı üretime, devasa şirketlere değil, sade yaşama, küçük toprağa sahip, sosyal eşitsizliklerin olmadığı, toplumsal adalet mekanizmalarının çalıştığı bir ekonomik anlayış belirlenmelidir. (Şahin, 2012, s.24)

Schumacher 1973 yılında yazdığı “*Küçük Güzeldir*” eserinde doğal kaynakların önemli bir girdi olarak kullanılmasına rağmen maliyet analizlerinde hesaba katılmaması nedeniyle sınırlı kaynak kullanımı ile sonsuz ihtiyaçların karşılanması temel sorunun çözüldüğünün düşüncesini açgözlülük olarak değerlendirmekte insanlığın felakete sürüklendiğini belirtmektedir. Bozdoğan’ın aktardığına göre Schumacher, ekonomik süreklilik kavramının “*atalarımız için lüks olanın bizim için günlük ihtiyaç haline gelmesinden sevinç payı çıkaran mevcut yağmacı tutumla bağdaşmadığını*” belirtmektedir. (Bozdoğan, 2005, s. 1016)

3. Çevre Sorunları ve Tüketim Eğiliminin Değişimi

Dünyada çevre sorunlarının hissedilir düzeye gelmesiyle birlikte uluslararası kuruluşlar, üreticiler ve hükümetler kısmi de olsa önlem almaya başlamıştır. Ancak çevre sorunlarının bir de tüketici eğilimlerini etkileyen bir tarafı göze çarpmaktadır. Bu tüketim eğilimi sürdürülebilirlik olgusuna sadık, çevre dostu ilkeler çerçevesinde üretilmiş ürünleri tüketme eğilimidir. Bu ürünler kısmen fiyatı daha yüksek, genellikle yeşil ambalajlı, tercihen ahşap görünümlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ürünlere eğilim *yeşil tüketim (green consumer)* olarak isimlendirilmektedir. Yeşil ürünlerin iddiaları; insan ve hayvan sağlığına ve çevreye zarar vermemek, yenilenemez enerji tüketmemektir. İlk bakıldığında sorumlu üreticilerin ürünlerini, çevre sorunlarına duyarlı tüketicilerin satın alması tavsiye edilebilir bir durum olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak ismi çevre duyarlılığı çerçevesinde pek de iyi anılmayan, hatta çok uluslu sömürünün sembolü olan bazı şirketlerin de çevre duyarlılığını ve yeşil

tüketimi propaganda aracı olarak kullanması düşündürücüdür. Gitgide genişleyen bu yeşil pazardan pay almak isteyen ve kurumsal kimliğini bu yönde dönüştüren, oluşturan şirketleri ve ürünlerini de dikkatle incelemek gerekmektedir. Bu ürünlerin satışında belirtilen iddialar gerçekten doğru mudur yoksa ifadeler yanıltıcı mıdır, “*göz boyama*” mıdır, değerlendirilmesi gerekmektedir. Gerçek bir duyarlılığın mı, yoksa bir pazarlama taktiğinin mi söz konusu olduğu konusunda, tartışmalar devam etmektedir. (Turan, 2017)

İonna Kuçuradi'nin “Etik” adlı eserinde açıkladığı kişi-durum etik ilişkilerinde olduğu gibi gelişmiş ülkelerin hakimiyetinde kurulan uluslararası kuruluşlar tarafından düzenlenen organizasyonların veya çevreye duyarlı görünen çokuluslu şirketlerin “*değer harcamaları değer koruma kılıfına sokarak ustaca bir sömürü gerçekleştiriyor*” olma durumlarını incelemek gerekmektedir. (Kuçuradi, 2012, s.107) İnsanlığın refah ve teknoloji uğruna etik değerleri harcaması ve sömürüyü sürdürülebilir kılması hususunun bu çerçeveden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tartışma ve Sonuç

İnsan doğa ilişkisi çerçevesinde üretici, tüketici eylemlerine bakıldığında; insanın üzerine düşeni yapmak adına yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim (güneş, rüzgâr, dalga ve jeotermal enerji), sürdürülebilirlik, organik tarım, sıfır atık ve benzeri olgularla soruna çözüm aradığı görülmektedir. Ancak sadece bu eylemlerin yeterli olmadığı, küresel ısınmayı hızla önlemek için radikal bir çözüm bulunamadığı da kabul edilmektedir.

Küresel ısınma ve çevre kirliliğine karşı bulunan çözümlerden bir kısmının mevcut küresel liberal paradigmaya uyumlu, geçici, görünürlüğe hizmet eden ve eylemin piyasa değerine yönelik çözümler olduğu görülmektedir. Günümüzde bu çözümler şirketlerin; çevreye dost görüntüsü altında piyasadaki pazar payını artırma ve kâr maksimizasyonu hedeflerine hizmet etmekten öteye gidememektedir. İnsanlık ve çevre için yararlı olduğu düşünülen bu yeşil eğilim de aslında kendi piyasasını oluşturmuştur. Küresel ısınmaya karşı ülkelerin kamu politikalarında, idari yapılanmalarında kendisini gösteren çözüm arayışları aynı zamanda yüksek dönüşüm yatırımı maliyetlerini de beraberinde getirmiştir.

Neoliberal küresel ekonomik sisteme karşı da söylemler içeren ve siyasal alanda varlığını sürdüren yeşil düşünce ise bireylerin tercihlerinin, isteklerinin değişmesi ile birlikte toplumsal yapının, kültürün, alışkanlıkların topyekün değişmesini içeren sosyal dönüşümü önermektedir. Bu sosyal değişimin -mümkün olacaksa dahi- günümüz şartlarında

gerçekleşmesi çok uzun yıllar alacaktır. Ayrıca yeşil düşüncenin inandığı toplumsal düzenin, totaliter rejimlere dönüşme olasılığı da gözardı edilmemelidir. Bununla birlikte yeşil düşüncenin önerdiği; ekonomik büyüme ve aşırı tüketme yerine üretimin insani ihtiyaçlar doğrultusunda ölçeklendirilmesi hususları küresel ısınma tehdidine karşı hızla ve etkili bir biçimde benimsenmelidir. Yeşil ekonominin temel aldığı insanlığın doğayı tahrip etmekten vazgeçmesi, diğer canlıların yaşamlarına bir değer olarak önem verme düşüncesi ise küresel ısınma ve diğer çevre sorunlarının öncelikle etik çerçevede çözümü için gerekliliktir.

Mevcut ekonomik düzende gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme rakamları artışı sevindirici bir durum olup ülke içindeki mal ve hizmet üretiminin artışı anlamına gelmektedir. Cari açık olarak isimlendirilen ithalat ve ihracat arasındaki farklılığı da etkileyen ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma için bir araç olarak görülmektedir. Ancak küresel ekonomik düzende hammadde temini de çokuluslu tekel şirketlerin kontrolünde olduğundan gelişmekte olan ülkelerin üretimi, ihracatı ithalata bağımlıdır. Böylece ekonomik büyüme rakamlarının artışının kalkınmaya katkısı olup olmadığının, insanlığa ve dünyaya etkisinin, üretim bileşenleri ve sonuçları bakımından incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenlerle gelişmekte olan ülkelerde araştırma geliştirme faaliyetleri; katma değerli, çevreye dost, aşırı tüketime değil, ihtiyaca yönelik ürünler geliştirme yönünde olmalı, yatırımlar dikkatle planlanmalıdır.

İnsan, aklını ve etik bilgiyi kullanabilecek durumda olan özel bir canlı olarak öncelikle kendi değerlerini koruyarak, ödev bilinci ve erdemli davranışları ile yaşadığı, içinde varolduğu sistemin dengesini bozmamak için gerekeni yapmalıdır. Gelecekte kendi yaşamını ve refahını tehdit edeceği kaygısıyla değil, doğayı ve canlıları değer oldukları için korumalıdır.

İstenmeyen sonucu değiştirmenin en temel yolu etkeni ortadan kaldırmak olduğuna göre dünyayı kurtarmanın yolu da neoliberal küresel ekonomik sistemi değiştirmek olacaktır. Bu yeni sistemde; üretim, tüketim ve pazarlama hırsından uzak, sade bir yaşam, yalın bir üretim anlayışı, sınırsız isteklere değil, ihtiyaçlara cevap veren bir sistem olmalıdır. Kalkınmanın ekonomik büyümeyle, ihtiyaç dışı üretimle değil, insanların ve canlıların yaşam kalitesi ile ölçüldüğü bir ütopya, küresel sömürü ve savaşlar ile değil, ancak küresel işbirliği ile gerçek olabilir. Gerekli önlem alınmadığı takdirde kuyudan su çekilen, bahçedeki mahsulle beslenen günlere geri dönmek zorunda kalınacağı, ancak insanlık küresel ısınmaya dur demeyi başaramazsa ne kuyuda su, ne bahçede toprak kalmayacağı bilincine varılmalıdır. İnsanlık uyanmalıdır, dünyanın varlığının değerini kavramalıdır.

Teşekkür

Bu çalışmanın düzenlenmesinde verdiği katkısı ve etik eğitimimiz esnasında bize yaşattığı eşsiz duygu ve düşünce iklimi için Prof. Dr. N. Yasemin Yalım'a teşekkür ediyorum.

Kaynakça

ARIKAN, Y. ve ÖZSOY G., (2008). *A'dan Z'ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi*, Bölgesel Çevre Merkezi Yayını, Ankara, Tuna Matbaacılık.

ALPER, D. ve ANBAR, A. (2007). Küresel Isınmanın Türkiye ve Dünya Ekonomisine Etkileri., *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4, s.15-54.

BAYRAK, M. R. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye'de Düşük Karbon Ekonomisi ve Kyoto Protokolü'nün Finansman Kaynakları, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1, No. 4, s.266-279.

BOZLOĞAN, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 1011-1028.

ÇINAR, S. ve YILMAZER, M. (2015). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:30, Sayı:1, s. 55-78.

ERGÜN, T. ve ÇOBANOĞLU, N. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), s.97-123.

FIRAT, A.S. (2003). Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek, A.Ü. SBF Dergisi, 58-3, s.105-145

İMGA, O. (2010). Paradigmanın Dönüşümü: Ekolojik Felsefeyi Etkileyen Bilimsel Çalışmalar, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 2, s.17-30.

KAYPAK, Ş.(2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, sayı 20, s.19-33.

KILIÇ, S. (2013). *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara

KUÇURADI, İ. (2011). *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Beşinci Baskı, Özkan Matbaası.

ÖZÇAĞ, M. ve HOTUNLUOĞLU H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, s.303-321.

SARIGÜL, C.E. (2009). Çevre Etiği, Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Yeni Bir Bakış, *Kamu Etiği Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s.239-252, TODAİE, Ankara,

SCHUMACHER, E. F. (1995), *Küçük Güzeldir*, Osman Deniztekin (çev.), 3. Baskı, Cep Kitapları A. Ş., İstanbul.

SEZGİ, D. (2017). Küresel Isınmanın Gölgesinde Çevre Etiği, İnsan ve Doğa Savaşta Mı?, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı :81, s.25-37

ŞAHİN, Ü. (2012). Yeşil Düşünceden Yeşil Ekonomiye, *Yeşil Ekonomi*, Ed. Ahmet Atıl Aşıcı, Ümit Şahin, Yeşil Politika Serisi, Yeni İnsan Yayınevi Tohum Yayıncılık Turizm, s.22-34.

TURAN, F. (2014). “Çevre Dostu Şirketler: Yeşil Göz Boyama Mı Çevresel Üretim Mi?”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, <http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>, Erişim tarihi:14.12.2018

VOGEL S. (2015). *Thinking Like a Mall: Environmental Philosophy after The End of Nature*, Cambridge MA, The MIT Press

Türkiye’de Fisher Hipotezinin Fourier Yaklaşımı ile İncelenmesi

Mustafa Orhan ÖZER*

Geliş Tarihi (Received): 03.05.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 26.08.2019

Öz

Faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişki genellikle Fisher hipotezi çerçevesinde ele alınmaktadır. Fisher hipotezine göre, enflasyon oranında meydana gelen değişimler nominal faiz oranını aynı yönde etkilemektedir. Böylece reel faiz oranı enflasyon oranından etkilenmemekte ve uzun dönemde belirli bir ortalama etrafında salınım göstermektedir. Dolayısıyla Fisher hipotezinin geçerli olduğu bir ülkede, nominal faiz ve enflasyon oranları arasında uzun dönemli ilişkinin bulunması ve reel faiz oranının durağan olması beklenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1988-2019 döneminde Fisher hipotezinin geçerliliği Fourier yaklaşımı ile incelenmiştir. Bu çerçevede, nominal faiz ve enflasyon oranlarına Fourier birim kök testi uygulanmış, değişkenlerin düzeylerinde birim köklü, birinci farkı alındıklarında ise durağan oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak amacıyla Fourier eşbütünleşme testi uygulanmış ve enflasyon oranından nominal faiz oranına doğru olmak üzere tek yönlü uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Son olarak, reel faiz oranının durağanlığı yine Fourier birim kök testi ile incelenmiş ve düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Bu durum, eşbütünleşme testinden elde edilen bulguları desteklemektedir. Ulaşılan sonuçlar Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerli olduğunu kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fisher Hipotezi, Fourier Yaklaşımı, Faiz Oranı, Enflasyon Oranı.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0002-3222-9913, mustafaorhanozer@gmail.com

Analysing of Fisher Hypothesis in Turkey with Fourier Approach

Abstract

The relationship between interest and inflation rates is generally considered within the framework of the Fisher hypothesis. According to the Fisher hypothesis, changes in the inflation rate affect the nominal interest rate in the same direction. In this way the real interest rate is not affected by the inflation rate and shows a long-term oscillation around a certain average. Therefore, in a country where the Fisher hypothesis is valid, it is expected that there will be a long-term relationship between the nominal interest and inflation rates and the real interest rate will be stationary. In this study, validity of Fisher hypothesis is investigated in Turkey for the period between 1988-2019 with Fourier approach. In this framework, Fourier unit root test is applied to nominal interest and inflation rates. While these variables are not stationary at the levels, they are stationary at the first differences. Then, Fourier cointegration test is run to examine the existence long-run relationship between the variables and has been found that unilateral long-run relationship from inflation rate to nominal interest rate. Finally, stationarity of real interest rate is examined with Fourier unit root test and it is understood that the variable is stationary at level. This supports the findings obtained from the cointegration test. Results achieved show that Fisher hypothesis is valid in Turkey.

Keywords: *Fisher Hypothesis, Fourier Approach, Interest Rate, Inflation Rate.*

Giriş

Fisher hipotezi, nominal faiz ve enflasyon oranlarının uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ve nominal faiz oranının enflasyon oranından etkilendiğini ileri sürmektedir. Enflasyon oranının düşmesi durumunda borç almak isteyen bireyler nominal faiz oranı düşünceye kadar borçlanmayı ertelemektedirler. Bu durum, para piyasasında fon talebinin azalmasına ve nominal faiz oranının düşmesine neden olmaktadır. Fisher'e (1930) göre, 1861-1865 yılları arasında yaşanan Amerikan İç Savaşı ve 1895-1896 döneminde ortaya çıkan panik dalgası bu hipotezi kanıtlamaktadır (ss. 400-401). Yüksek enflasyon oranlarının görüldüğü bu dönemlerde, yapılan sözleşmeler mevcut nominal faiz oranı ile dolar üzerinden hazırlanmamış, bunun yerine altın üzerinden veya daha yüksek seviyede belirlenen nominal faiz oranı ile dolar üzerinden hazırlanmıştır.

Fisher hipotezinin denklemi şu şekilde tanımlanmaktadır (Granville ve Mallick, 2004, s. 87):

$$1 + r_t = \frac{1+i_t}{1+\pi_t} \quad (1)$$

Burada i_t nominal faiz oranını, π_t enflasyon oranını, r_t reel faiz oranını göstermektedir. 1 numaralı denklemin reel faiz için çözümü aşağıdaki gibidir:

$$r_t = \frac{i_t - \pi_t}{1 + \pi_t} \quad (2)$$

2 numaralı denklemde paydanın ihmal edilmesi ve reel faiz oranının sabit kabul edilmesi durumunda, nominal faiz oranı beklenen enflasyon oranı tarafından belirlenmektedir.

$$i_t = r_t + \pi_t^e \quad (3)$$

Burada π_t^e beklenen enflasyon oranını ifade etmektedir. 3 numaralı denkleme göre, reel faiz ve beklenen enflasyon oranlarının toplamı nominal faiz oranını vermektedir.

Fisher hipotezinin geçerli olması halinde, beklenen enflasyon oranındaki değişim ile nominal faiz oranındaki değişim eşit olmaktadır (Benazic, 2013, s. 84). Fisher hipotezinin tam geçerli olduğu böyle bir durumda reel faiz oranı sürekli sabit kalmaktadır. Nominal faiz oranındaki artışın beklenen enflasyon oranındaki artıştan daha az olması, Fisher hipotezinin geçerli ancak etkinliğinin zayıf olduğu göstermektedir. Bu durumda yıllar itibariyle reel faiz oranında dalgalanmaların görülmesi doğaldır. Yine de reel faiz oranının düzeyde durağan olması, Fisher hipotezinin geçerliliğine dair önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Bolatoğlu, 2006, s. 9).

Fisher hipotezinin geçerli olduğu bir ülkede, beklenen enflasyon oranında meydana gelen değişiklikler reel faiz oranı üzerinde etkisiz veya oldukça sınırlı düzeyde etkili olmaktadır. Para politikasının finansal piyasalar üzerinde etki yaratma eğiliminde olduğu göz önünde bulundurulduğunda Fisher hipotezinin geçerliliği, belirli bir dönemde uygulanan para politikalarının etkinliği açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Ito, 2009, ss. 1030-1031). Dolayısıyla Fisher hipotezinin geçerli olduğu durumda uygulanan para politikalarının etkisiz olduğu veya oldukça sınırlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliğini sınamaktır. Literatürde yer alan çoğu çalışmadan farklı olarak Fourier yaklaşımından faydalanılmıştır. Fourier fonksiyonlarına dayanan birim kök ve eşbütünleşme testleri, incelenen değişkenlerin etkisi altında bulunduğu yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve formundan bağımsız olarak daima güçlü sonuçlar üretmektedirler (Yılancı, 2017, ss. 56-58). Songur (2018), çalışmasında Türkiye’de 2002:Q1-2018-Q1 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Fourier yaklaşımını kullanarak incelemiş ve Fisher hipotezinin geçersiz olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu çalışmada ise 1988:10-2019:01 dönemine ait aylık veriler kullanılmaktadır. Böylece daha geniş bir zaman aralığı incelenmekte ve daha fazla gözlem sayısı ile çalışılmaktadır. Ayrıca enflasyon oranının nominal faiz oranı üzerindeki etkisinin yanı sıra nominal faiz oranının enflasyon oranı üzerindeki etkisi de araştırılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde geniş kapsamlı bir literatür taraması bulunmaktadır. Burada çeşitli ülkeler ve Türkiye için Fisher hipotezinin geçerliliğini araştıran çok sayıda çalışmanın ulaştığı sonuçlara yer verilmektedir. İkinci bölümde kullanılan ekonometrik yöntem ele alınmaktadır. Burada öncelikle değişkenlerin durağanlıklarını sınamak amacıyla tercih edilen Fourier KPSS birim kök testi, daha sonra ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak amacıyla kullanılan Fourier Shin eşbütünleşme testi açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, kullanılan veri seti hakkında bilgi verildikten sonra ampirik bulgular belirtilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise çalışmanın sonuçları değerlendirilmektedir.

1. Literatür Taraması

Literatüre bakıldığında Fisher hipotezi üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Fisher hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koyarken, bazıları geçersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çeşitli ülkeler için Fisher hipotezinin geçerliliğini sınanan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Hasan (1999), çalışmasında Pakistan'da 1957:Q1-1992:Q2 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testi ile araştırmıştır. Analiz sonucunda enflasyonun uzun dönemde faiz oranını pozitif yönde etkilediği ancak faiz oranındaki değişimin enflasyondaki değişimden daha az olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Fisher hipotezinin kısmen geçerli olduğu ve yüksek enflasyon dönemlerinde reel faiz oranının azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Granville ve Mallick (2004), çalışmalarında İngiltere'de 1900-2000 dönemine ait yıllık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgular Fisher hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Dutt ve Ghosh (2005), çalışmalarında Belçika, Fransa, Almanya, İtalya ve İsveç olmak üzere 5 Avrupa ülkesinde 1960:01-2004:04 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Hansen-Seo eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda genel olarak Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Nusair (2008), çalışmasında Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland olmak üzere 6 Asya ülkesinde 1978:Q1-2005:Q1 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Çalışmada Fisher hipotezinin 4 ülkede geçerli, 2 ülkede ise geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ito (2009), çalışmasında Japonya'da 1987:01-2006:06 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testi ile araştırmıştır. Çalışmada söz konusu dönem, para politikası rejimlerine göre üç alt döneme ayrılmış ve her dönem için Fisher hipotezinin geçerliliği analiz edilmiştir. Analiz sonucunda sadece 1987:01-1991:06 dönemi için Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu alt dönemde uygulanan sıkı para politikalarının bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Toyoshima ve Hamori (2011), çalışmalarında ABD, İngiltere ve Japonya'da 1990:01-2010:12 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi panel eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda bu ülkelerde Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Jareno ve Tolentino (2013), çalışmalarında 27 Avrupa ülkesinde 1997:01-2012:06 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Sıradan En Küçük Kareler yöntemi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda birçok ülkede Fisher hipotezinin geçerli

ancak etkinliğinin zayıf olduğu, 2008-2012 kriz döneminde Fisher hipotezinin daha gcl olduğu, 1997-2007 genişleme döneminde ise Fisher hipotezinin geçersiz olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Ito (2016), alışmasında İsvet’te 1993:01-2015:02 döneminde ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin 2, 3, 4, 5 ve 7 yıllık vadeli faiz oranları için geçerli, 10 yıllık vadeli faiz oranı için ise geçersiz olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu çok sayıda ülke için Fisher hipotezinin geçerliliğini sınanan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Bozoklu ve Yılanı (2011), çalışmalarında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 15 gelişmekte olan ülkede 1996:01-2009:12 döneminde ait aylık verilerle Fisher hipotezinin geçerliliğini panel birim kök testleriyle araştırmışlardır. Analiz sonucunda reel faiz oranının durağan olduğu ve dolayısıyla Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Büberkökü (2014), çalışmasında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 7 gelişmekte olan ülkede 2003:01-2013:04 12 döneminde ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Kao ve Pedroni panel eşbütünleşme testleri ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin geçerli ancak etkinliğinin zayıf olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Kim, Lin, Hsieh ve Suen (2016), çalışmalarında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 30 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1998:Q1-2012:Q4 döneminde ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan panel veri analizi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda enflasyonun faiz oranı üzerinde etkili olduğu bulunmuş, ancak Fisher hipotezinin geçerliliğine dair herhangi bir kanıt elde edilememiştir.

Kksoy ve Akalın (2017), çalışmalarında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 18 OECD lkesinde 1995:Q1-2014:Q4 döneminde ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Dinamik panel veri analizi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda OECD lkelerinin ekonomik yapıları farklı olduğu için her ülkede faiz ve enflasyon oranlarının birbirini farklı derecelerde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Tıraşoğlu (2018), çalışmasında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu MINT lkelerinde 1990:01-2017:12 döneminde ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Eşik Değerli ADL eşbütünleşme testi ile araştırmıştır. Ulaşılan sonuçlar söz konusu ülkelerde Fisher hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sağlam (2018), çalışmasında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan 11 ülkede 1995-2016 dönemine ait yıllık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Kademeli kırılmalı panel birim kök testi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda Endonezya ve Filipinler hariç diğer 9 ülkede Fisher hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Fisher hipotezinin Türkiye'de geçerliliğini sınyan çalışmaların geniş bir özeti ise şu şekildedir:

Çakmak, Aksu ve Başar (2002), çalışmalarında Türkiye'de 1989:01-2001:07 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testi ve VAR model ile araştırmışlardır. Uygulanan eşbütünleşme testinin sonucuna göre Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerli olmadığı ortaya konulmuştur. Yapılan VAR analizi ise enflasyonun faiz oranları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

Turgutlu (2004), çalışmasında Türkiye'de 1978:Q4-2003:Q4 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger ve parçalı eşbütünleşme testleri ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin Engle-Granger eşbütünleşme testine göre geçersiz, parçalı eşbütünleşme testine göre ise geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Bolatoğlu (2006), çalışmasında Türkiye'de 1990:01-2005:04 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri ile araştırmıştır. Yapılan çalışma Türkiye'de Fisher etkisinin geçerli olduğu ortaya koymuştur.

Şimşek ve Kadılar (2006), çalışmalarında Türkiye'de 1987:Q1-2004:Q4 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin varlığına dair bulgulara ulaşılmıştır.

Yılcı (2009), çalışmasında Türkiye'de 1989:01-2008:01 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger ve doğrusal olmayan eşbütünleşme testleri ile ele almıştır. Analiz sonucunda Türkiye'de Fisher hipotezinin geçersiz olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Bayat (2011), çalışmasında Türkiye'de 2002:01-2011:05 dönemine ait aylık verilerle alternatif faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Seo tarafından geliştirilen doğrusal olmayan eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda Fisher hipotezinin geçersiz olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

İncekara, Demez ve Ustaoglu (2012), çalışmalarında Türkiye’de 1989:Q1-2011:Q4 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arısoy (2013), çalışmasında Türkiye’de 1987:Q1-2010:Q3 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile araştırmışlar, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca Tam modifiye En Küçük Kareler yöntemi ve Kanonik eşbütünleşme regresyonu kullanılarak uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar Fisher hipotezinin geçerli ancak etkinliğinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Mercan (2013), çalışmasında Türkiye’de 1992:01-2013:01 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırmıştır. Analiz sonucunda Fisher etkisinin geçerli olduğu ancak etkinliğinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Atgür ve Altay (2015), çalışmalarında 2004:01-2013:12 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Johansen, Lütkepohl-Saikkonen eşbütünleşme testleri ve Dinamik En Küçük Kareler yöntemi ile analiz etmişlerdir. Yapılan çalışma Türkiye’de Fisher etkisinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Kanca, Üzümcü ve Deniz (2015), çalışmalarında 1980-2013 dönemine ait yıllık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan çalışmada Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Köksel ve Destek (2015), çalışmalarında Türkiye’de 2002:01-2014:12 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Maki yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulunmuştur.

Akıncı ve Yılmaz (2016), çalışmalarında Türkiye’de 1980-2012 dönemine ait yıllık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Johansen-Juselius eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri ve Dinamik En Küçük Kareler yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Fisher etkisinin geçerli olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Doğan, Eroğlu ve Değer (2016), çalışmalarında Türkiye’de 2003:01-2015:02 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda Fisher etkisinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Öruç (2016), çalışmasında Türkiye’de 1988:Q1-2014:Q4 dönemine ait üç aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri ile araştırmıştır. Çalışmada Fisher hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güriş, Güriş ve Ün (2016), çalışmalarında Türkiye’de 2003:01-2012:12 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi ADL eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Yapılan çalışma Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Lebe ve Özalp (2016), çalışmalarında 1970:01-2014:01 dönemine ait aylık verilerle alternatif faiz oranları ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda reeskont ve mevduat faiz oranlarıyla karşılaştırıldığında para politikası faiz oranının enflasyon üzerinde daha etkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Taşar, Açı ve Bayat (2016), çalışmalarında Türkiye’de 2003:01-2016:04 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi bootstrap yöntemine dayanan nedensellik testi ile ele almışlardır. Analiz sonucunda faiz oranının enflasyon üzerinde pozitif şoklar üzerinden geçerli, negatif şoklar üzerinden ise geçersiz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Tunalı ve Erönel (2016), çalışmalarında Türkiye’de 2003:01-2014:02 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin uzun dönemde geçerli, kısa dönemde ise geçersiz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Alper (2017), çalışmasında Türkiye’de 1973-2016 dönemine ait yıllık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Bayer ve Hanck eşbütünleşme testi ile araştırmış, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Tam Modifiye ve Dinamik En Küçük Kareler yöntemleri kullanılarak Fisher hipotezinin gücü sınanmıştır. Analiz sonucunda hipotezin geçerli ancak etkinliğinin zayıf olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Başar ve Karakuş (2017), çalışmalarında Türkiye’de 2004:12-2016:12 dönemine ait aylık verilerle faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme ve VECM Granger nedensellik testleri ile ele almışlardır. Ulaşılan sonuçlar, Fisher hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Çinko (2017), çalışmasında Türkiye’de 2003:01-2017:02 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelemiştir. Çalışmanın sonucu Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Doğan, Afsal ve Örün (2018), çalışmalarında Türkiye’de 2002:01-2018:02 dönemine ait aylık verilerle faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Fisher hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Pınar ve Erdal (2018), çalışmalarında Türkiye’de 2006:01-2016:12 dönemine ait aylık verilerle alternatif faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, kullanılan bütün değişkenler için de uzun dönemde Fisher hipotezinin geçerli olduğu anlaşılmıştır.

Songur (2018), çalışmasında Türkiye’de 2002:Q1-2018:Q1 dönemine ait üç aylık verilerle alternatif faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Fourier Shin eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Çalışmada Fisher hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada Fisher hipotezi Fourier yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Fourier fonksiyonlar periyodik y_t serisinin trigonometrik terimlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Destek ve Okumuş, 2016, s. 77). Becker, Enders ve Lee (2006) Fourier fonksiyonlarına dayanan ilk birim kök testini geliştirmişlerdir. Daha sonra Christopoulos ve Ledesma (2010), Christopoulos ve Ledesma (2011), Enders ve Lee (2012) ve Omay (2015) Fourier fonksiyonlarına dayanan çeşitli birim kök testleri önermişlerdir. Tsong, Lee, Tsai ve Hu (2016) ise Fourier fonksiyonlarına dayanan ilk eşbütünleşme testini geliştirmişlerdir. Banerjee, Arcabic ve Lee (2017) yine Fourier fonksiyonlarına dayanan farklı bir eşbütünleşme testini önermişlerdir. Bu çalışmada, değişkenlerin durağanlık durumlarını araştırmak amacıyla Becker vd. (2006) tarafından geliştirilen Fourier KPSS birim kök testi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak amacıyla Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmaktadır.

2.1. Fourier KPSS Birim Kök Testi

Becker vd. (2006) tarafından geliştirilen Fourier KPSS birim kök testinde 4 ve 5 numaralı denklemlerde yer alan veri yaratma süreci dikkate alınmaktadır:

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t, \quad (5)$$

Burada ε_t hata terimini, u_t ise σ_u^2 varyans ile bağımsız ve özdeş dağılan hata terimini ifade etmektedir. y_t serisinin düzeyde durağanlık süreci için $X_t = [1]$, trend durağanlık süreci için $X_t = [1, t]'$ eşitlikleri kullanılmaktadır. Deterministik terimdeki kırılmayı yakalamak amacıyla tercih edilen Z_t , 6 numaralı denklemde görülmektedir:

$$Z_t = \left[\sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \right]' \quad (6)$$

Burada k frekans değerini ve T örneklem büyüklüğünü temsil etmektedir. $\sigma_u^2 = 0$ temel hipotezi altında 4 numaralı denklemde tanımlanan süreç durağan olmaktadır. Z_t için yapılacak tercih, Fourier genişlemesinin mutlak entegre fonksiyonları istenilen herhangi bir kesinlik derecesine yaklaştırabilme kapasitesine bağlı olmaktadır (Becker vd., 2006, s. 383).

$$y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (7)$$

$$y_t = \alpha + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (8)$$

7 veya 8 numaralı denklemlerden birisi tahmin edilerek kalıntı değerleri elde edilmektedir. Test istatistiğini ise 9 numaralı denklem ile elde etmek mümkündür:

$$\tau_\mu(k) \text{ ya da } \tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2} \quad (9)$$

$$\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^T \tilde{e}_j \quad (10)$$

Burada \tilde{e}_j , 7 ya da 8 numaralı denklemlerin birinden elde edilmiş olan sıradan en küçük kareler kalıntılarını göstermektedir. KPSS birim kök testinde olduğu gibi, $\tilde{\sigma}^2$ uzun dönem varyansının parametrik olmayan bir tahmini, l parçalı parçalı gecikme parametresi ve w_j ($j=1,2,3,\dots,l$) ağırlıklar dizisi seçilerek 11 numaralı denklemi elde etmek mümkündür:

$$\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum w_j \tilde{\gamma}_j \quad (11)$$

Burada $\tilde{\gamma}_j$ 7 ya da 8 numaralı denklemlerin birinden elde edilmiş olan kalıntıların j . Örneklem otokorelasyonunu ifade etmektedir. En küçük kalıntı kareler toplamını (Min KKT) veren k değeri, optimum k değeri olarak tanımlanmakta ve test aşamasında bu değer tercih edilmektedir.

Veri yaratma sürecinde doğrusal olmayan trend bulunmaması durumunda, geleneksel KPSS birim kök testi Fourier KPSS birim kök testinden daha güçlü sonuçlar vermektedir. Dolayısıyla 12 numaralı denklemde yer alan ve doğrusal olmayan trendin bulunmadığını ifade

eden temel hipotezin, 13 numaralı denklemde verilen F testi ile sınanması büyük önem taşımaktadır (Becker vd., 2006, ss. 390-391).

$$H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = 0 \quad (12)$$

$$F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T-q)}, \quad i = \mu, \tau \quad (13)$$

Burada $SSR_1(k)$ 7 ya da 8 numaralı denklemlerin birinden elde edilmiş olan KKT'yi, q bağımsız değişken sayısını, SSR_0 trigonometrik terimler olmaksızın denklemden elde edilen KKT'yi belirtmektedir.

Fourier KPSS birim kök testinde hesaplanan değer Becker vd. (2006) tarafından tablolaştırılmış olan kritik değerden küçük olduğunda, durağanlık durumunu ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Hesaplanan değer kritik değerden büyük olduğunda ise temel hipotez reddedilmekte ve değişkenin birim köklü olduğu kabul edilmektedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınamak amacıyla kullanılan F testinde ise belirli sınırlamaya gidilmiştir. F testi, değişkenlerin durağan olmaması durumunda hatalı sonuçlar verebildiği için yalnızca değişkenlerin durağan olması halinde kullanılmaktadır (Becker vd., 2006, s. 391). F testinde temel hipotezin reddedilmesi durumunda ise Fourier KPSS testi yerine geleneksel KPSS birim kök testi uygulanmaktadır (Yılcı, 2017, s. 57).

2.2. Fourier Shin Eşbütünleşme Testi

Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Shin eşbütünleşme testinde 14 numaralı denklemde yer alan model dikkate alınmaktadır:

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t, \quad \eta_t = \gamma_t + v_{1t}, \quad \gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t, \quad x_t = x_{t-1} + v_{2t} \quad (14)$$

Burada u_t ($t = 1, \dots, T$) sıfır ortalama ve σ_u^2 varyans ile bağımsız ve özdeş dağılan hata terimini temsil etmektedir. Dolayısıyla γ_t sıfır ortalamayla ($\gamma_t = 0$) rassal yürüyüş sürecini ifade etmektedir. γ_t ve x_t ise düzeylerinde birim köklüken, birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedirler (Tsong vd., 2016, s. 1087).

d_t modelin sabit terimli ($m = 0$) veya sabit terimli ve trendli ($m = 1$) olması durumunda sırasıyla 15 ve 16 numaralı denklemlerdeki gibi ifade edilmektedir (Yılcı, 2017, s. 58):

$$d_t = \delta_t + f_t, \quad m = 0 \quad (15)$$

$$d_t = \delta_t + \delta_1 t + f_t, \quad m = 1 \quad (16)$$

f_t , 17 numaralı denklemde görüldüğü üzere Fourier fonksiyonunu ifade etmektedir:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (17)$$

Fourier Shin eşbütünleşme testine ait temel ve alternatif hipotezler ise sırasıyla 18 ve 19 numaralı denklemlerde görülmektedir:

$$H_0: \sigma_u^2 = 0 \quad (18)$$

$$H_1: \sigma_u^2 > 0 \quad (19)$$

Temel hipotez değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu, alternatif hipotez ise olmadığını ifade etmektedir. Fourier Shin eşbütünleşme testinin temel denklemi aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \delta_0 + \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (20)$$

Fourier Shin eşbütünleşme test istatistiği 21 numaralı denklem ile hesaplanmaktadır:

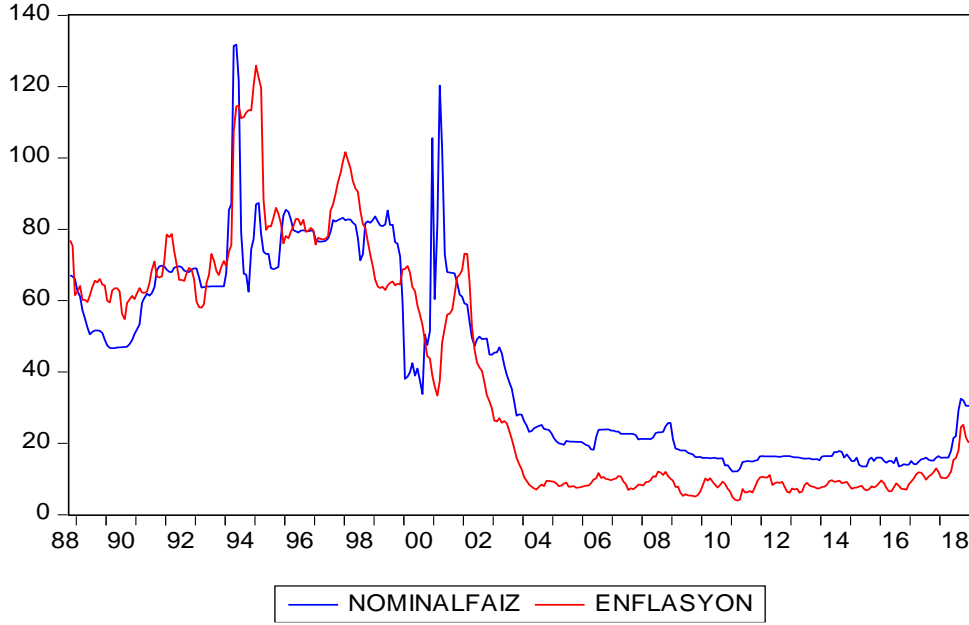
$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (21)$$

Fourier Shin eşbütünleşme testinde hesaplanan değer Tsong vd. (2016) tarafından tablolatırılmış olan kritik değerden küçük olduğunda, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Hesaplanan değer kritik değerden büyük olduğunda ise temel hipotez reddedilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmadığı kabul edilmektedir.

3. Veri ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye’de 1988:10-2019:01 dönemine ait aylık verilerle nominal faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişki Fourier Shin eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen bu test orjinalinde yıllık verilere uygulanmıştır. Daha sonra, Yılcı (2017) ve Gazel (2018) aylık verilerle, Mike ve Kızılkaya (2019) üç aylık verilerle Fourier Shin eşbütünleşme testini kullanmış ve güvenilir sonuçlara ulaşmışlardır. Nominal faiz göstergesi olarak mevduat faiz oranı, enflasyon göstergesi olarak ise tüketici fiyat endeksi dikkate alınmıştır. Verilerin tamamı IMF’nin International Financial Statistics veritabanından elde edilmiştir.

Şekil 1: Türkiye’de Nominal faiz ve Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki



Türkiye’de 1988:10-2019:01 döneminde nominal faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil 1’e bakıldığında, değişkenlerin genel olarak aynı yönde hareket ettikleri görülmektedir. 1994 ve 2008 krizleri sırasında her iki değişken de eş zamanlı olarak yukarı yönde hareket etmişlerdir. 2001 krizi sırasında ise değişkenlerin kısa süreli de olsa ters yönde hareket ettikleri dikkat çekmektedir. 2001 yılından sonra değişkenlerin hızlı bir şekilde düşmeye başladığı görülmektedir. Mayıs 2002’den itibaren nominal faiz oranı daima enflasyon oranının üzerinde seyretmiş, dolayısıyla reel faiz oranı sürekli pozitif seviyede kalmıştır. Ayrıca bu dönemde değişkenlerin yapısal kırılmaların etkisi altına girmiş olmaları muhtemeldir. 1988:10-2002:04 ve 2002:05-2019:01 dönemleri karşılaştırıldığında, değişkenlerin birinci dönemde daha yüksek bir ortalama, ikinci dönemde ise daha düşük bir ortalama etrafında salınım gösterdikleri dikkat çekmektedir. Ancak Fourier KPSS birim kök ve Fourier Shin eşbütünleşme testlerinin gücü, değişkenlerin etkisi altında bulunduğu yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve formundan etkilenmediği için, söz konusu durum bu çalışma açısından sorun teşkil etmemektedir.

Nominal faiz ve enflasyon değişkenlerine uygulanan Fourier KPSS birim kök testlerinin sonuçları aşağıdaki gibidir:

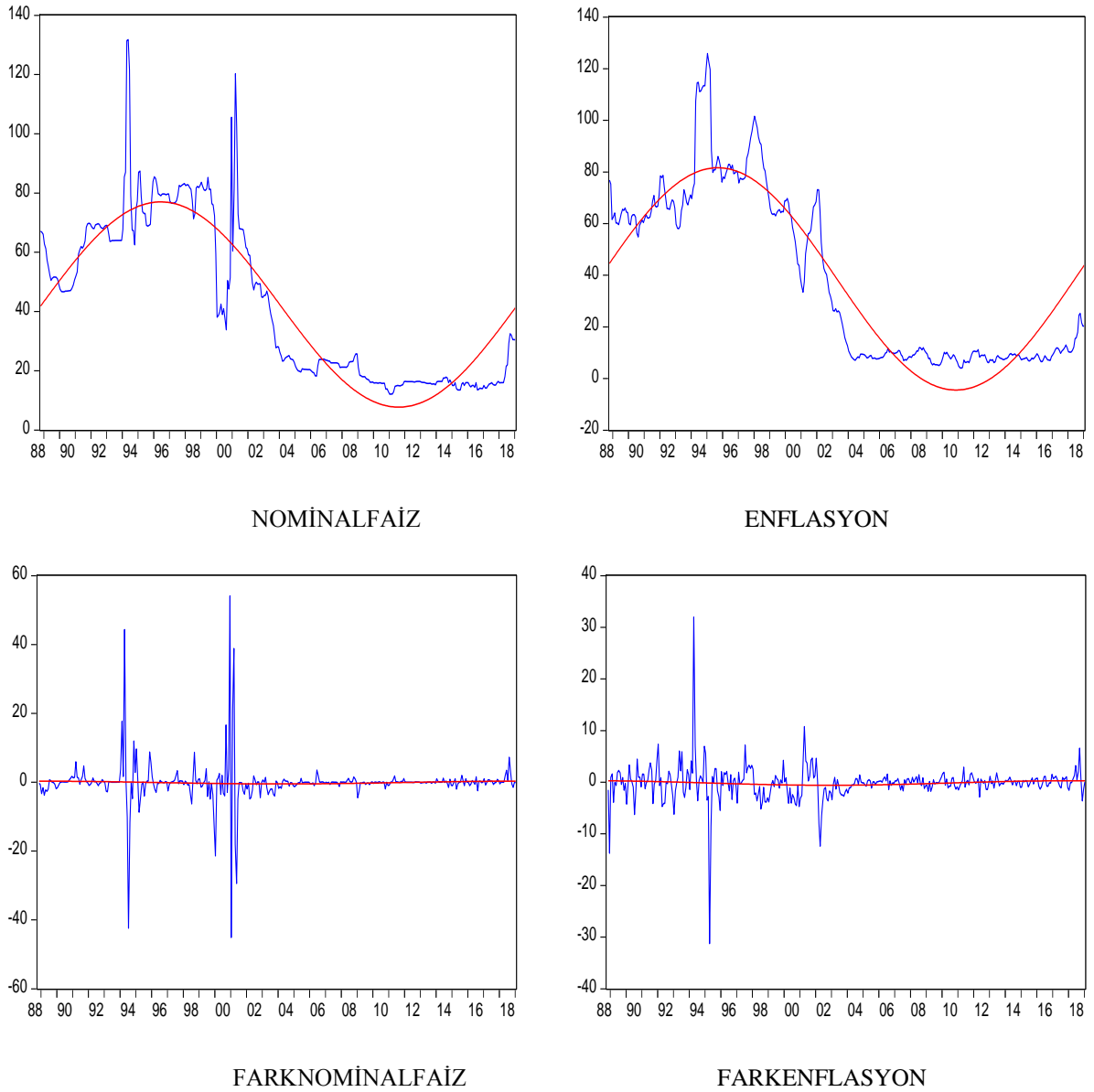
Tablo 1: Fourier KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Min KKT	k	Fourier KPSS Test İstatistiği	KPSS Test İstatistiği	F İstatistiği
NOMİNALFAİZ	48067.34	1	0.252665 (13)		820.0465
ENFLASYON	62480.32	1	0.301984 (15)		974.0539
FARKNOMİNALFAİZ	14644.96	1	0.063633 (34)	0.108814 (32)	0.352476
FARKENFLASYON	4134.407	1	0.031178 (1)	0.088426 (2)	1.515821

Not: Parantez içerisindeki değerler bant genişliğini ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer Fourier KPSS birim kök testi için 0.1696, KPSS birim kök testi için 0.463, F testi için ise 4.651 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere nominal faiz ve enflasyon değişkenlerine düzeyde Fourier KPSS testi uygulanmış, hesaplanan test istatistikleri kritik değerden büyük olduğu için değişkenlerin durağan olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. Düzeyde birim köklü olduğu için değişkenlerin farkı alındıktan sonra tekrar Fourier KPSS birim kök testi uygulanmış ve serilerin birinci farkı alındığında durağan hale geldikleri anlaşılmıştır. Daha sonra, trigonometrik terimlerin anlamlı olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla F testi uygulanmış ve F istatistiklerinin kritik değerden daha düşük olduğu görülmüştür. Yapısal kırılmaları temsil eden sinüs ve kosinüs dalgaları trigonometrik terimleri ifade etmektedir. Trigonometrik terimlerin anlamsız olduğu durumlarda Fourier birim kök testi yerine geleneksel yöntemler kullanılmaktadır. Bu nedenle fark değişkenlere KPSS birim kök testi uygulanmış ve hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerden küçük olduğu görülmüştür. Böylece her iki değişkenin de düzeyde durağan olmadığı, ancak birinci farkı alındığında durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Şekil 2’de yer alan grafiklere bakıldığında Fourier fonksiyonlarının değişkenlerle oldukça uyumlu olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Değişkenler ve Fourier Fonksiyonları



Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi amacıyla uygulanan Fourier Shin eşbütünlük testlerine ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Fourier Shin Eşbütünlük Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Min KKT	k	Fourier Shin Eşbütünlük Test İstatistiği	Shin Eşbütünlük Test İstatistiği	F İstatistiği
NOMİNALFAİZ	ENFLASYON	28489.46	1	0.041563 (10)	0.359309 (12)	18.95901
ENFLASYON	NOMİNALFAİZ	31584.61	1	0.179916 (13)	0.399032 (14)	3.082184

Not: Parantez içerisindeki değerler bant genişliğini ifade etmektedir. Fourier Shin eşbütünlük testi için kritik değer %5 anlamlılık düzeyinde 0.124 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, nominal faiz değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde, Fourier Shin eşbütünleşme test istatistiği kritik değerden küçük olduğu için değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Diğer taraftan, enflasyon değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde, Fourier Shin eşbütünleşme test istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında karşılıklı ilişki bulunmamakta, ancak uzun dönemde enflasyondan nominal faize doğru tek yönlü ilişki bulunmaktadır. Bu durum Türkiye’de 1988:10-2019:01 döneminde Fisher hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu noktada reel faiz oranının durağan olup olmaması büyük önem taşımaktadır. Bilindiği üzere Fisher hipotezinin geçerli olduğu durumlarda reel faiz oranının durağan olması gerekmektedir. Bu amaçla, 2 numaralı denklem yardımıyla nominal faiz ve enflasyon oranlarından elde edilmiş olan reel faiz değişkenine uygulanan Fourier KPSS birim kök testine ait sonuçlar aşağıdaki gibidir:

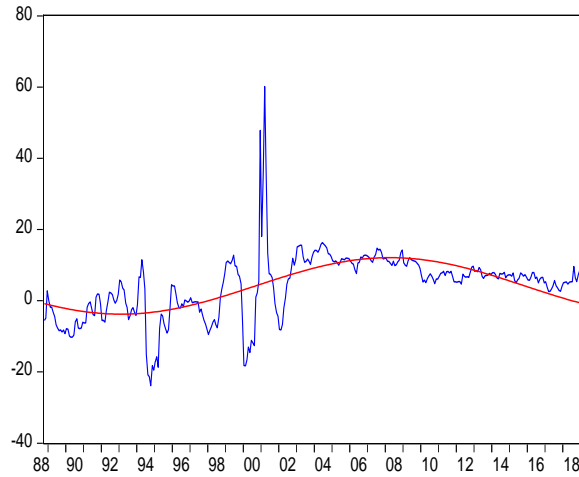
Tablo 3: Reel Faiz Değişkenine Uygulanan Fourier KPSS Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişken	Min KKT	k	Fourier KPSS Test İstatistiği	F istatistiği
REELFAİZ	18851.81	1	0.153773 (12)	109.5872

Not: Parantez içerisindeki değer bant genişliğini ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer Fourier KPSS birim kök testi için 0.1696, F testi için ise 4.651 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü üzere reel faiz değişkenine düzeyde Fourier KPSS testi uygulanmış, hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçük olduğu için değişkenin durağan olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilememiştir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınamak amacıyla F testi uygulanmış, F istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu görülmüş ve terimlerin anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Şekil 3’te görüldüğü üzere Fourier fonksiyonunun reel faiz değişkeni ile oldukça uyumlu olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 3: Reel Faiz Oranı ve Fourier Fonksiyonu



Reel faiz oranının durağan olması, nominal faiz ve enflasyon oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi sınamak amacıyla uygulanan Fourier Shin eşbütünleşme testine ait sonuçları desteklemektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de 1988:10-2019:01 döneminde Fisher hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de 1988:10-2019:01 döneminde Fisher hipotezinin geçerliliği Fourier yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Bu amaçla, nominal faiz ve enflasyon oranlarına Fourier KPSS birim kök testi uygulanmış, değişkenlerin durağan olmadığı tespit edilmiştir. Düzeylerinde durağan olmayan değişkenlerin, aynı düzeyde durağan olup olmadıklarını incelemek amacıyla birinci farkları alındıktan sonra yeniden Fourier KPSS birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri anlaşılmıştır. Daha sonra, nominal faiz ve enflasyon oranları arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak amacıyla Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmış ve değişkenler arasında uzun dönemde tek yönlü ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre, uzun dönemde enflasyon oranı nominal faiz oranını etkilerken, nominal faiz oranı enflasyon oranını etkilememektedir. Daha sonra, reel faiz oranının durağanlığını sınamak amacıyla Fourier KPSS birim kök testi uygulanmış ve değişkenin düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Reel faiz oranının durağan olması eşbütünleşme testinden elde edilen bulguları desteklemektedir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye’de 1988:10-2019:01 döneminde Fisher hipotezinin geçerli olduğunu kanıtlamaktadır.

Türkiye’de 2002 yılından itibaren açık, 2006 yılından itibaren de örtük enflasyon hedeflemesi uygulanmaktadır. Para politikası stratejisinde meydana gelen değişiklikler Fisher hipotezinin geçerliliğini etkilememektedir. Fisher hipotezinin geçerli olması paranın

yansızlığını ve para politikasının uzun dönemde reel faiz oranını etkilemediğini ortaya koymaktadır. Reel faiz oranı uygulanan para politikaları tarafından değil, reel faktörler tarafından belirlenmektedir. Türkiye’de sıkı parasal ve mali duruşun olmaması enflasyona yol açmakta ve bu da nominal faiz oranının yükselmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla TCMB’nin nominal faiz oranını düşürmek için öncelikli olarak fiyat istikrarına odaklanması gerekmektedir. İleride bu konuda yapılacak olan çalışmalarda 2002 yılından önceki ve sonraki dönemler için Fisher hipotezinin geçerliliğinin ayrı ayrı sınanması, Türkiye’de para politikası stratejisinde ortaya çıkan değişikliklerin enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişki üzerindeki etkilerine ışık tutabilir.

Kaynakça

- Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2016). Enflasyon-faiz oranı takası: Fisher hipotezi bağlamında Türkiye ekonomisi için dinamik en küçük kareler yöntemi. *Sosyoekonomi*, 24(27), 33-55.
- Alper, F. Ö. (2017). Türkiye’deki enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisinin analizi: Bayer-Hanck eşbütünleşme testi. 3. *International Congress on Politic, Economic and Social Studies* (ss. 101-111).
- Arısoy, İ. (2013). Testing for Fisher hypothesis under regime shifts in Turkey: new evidence from time-varying parameters. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 496-502.
- Atgür, M. ve Altay O. N. (2015). Enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisi: Türkiye örneği (2004-2013). *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 521-533.
- Banerjee, P., Arcabic, V. ve Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67(C), 114- 124.
- Başar, S. ve Karakuş, K. (2017). Fisher hipotezi: Türkiye için tahmini. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 794-803.
- Bayat, T. (2011). Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliği: doğrusal olmayan eşbütünleşme yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (38), 47-60.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A stationairy test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.

- Bezanic, M. (2013). Testing the Fisher effect in Croatia: an empirical investigation. *Economic Research Ekonomiska Istrazivanja*, 26(1), 83-102.
- Bolatoğlu, N. (2006). Türkiye’de enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki uzun dönemli ilişki: Fisher etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(2), 1-15.
- Bozoklu, ř. ve Yılcı, V. (2011). Fisher Hipotezi’nin gelişmekte olan ülkelerde geçerliliğinin testi. *Prof. Dr. Sadık Kırbas’a Armağan Kitabı* (ss. 51-62), İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları.
- Büberkökü, . (2014). Yükselen piyasa ekonomilerinde nominal faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi: panel koentegrasyon testlerinden kanıtlar. *Bankacılar Dergisi*, 25(88), 80-90.
- Christopoulos, D. ve Leon-Ledesma, M. A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.
- Christopoulos, D. ve Leon-Ledesma, M. A. (2011). International output convergence, breaks, and asymmetric adjustment’’, *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 15(3), 67-97.
- akmak, E., Aksu, H. ve Başar, S. (2002). Fisher Hipotezi’nin Türkiye açısından değerlendirilmesi: 1989-2001. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(3-4), 31-40.
- Çinko, L. (2017). Türkiye’de Fisher hipotezinin geçerliliğinin sınanması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(1), 53-64.
- Destek, M. A. ve Okumuş, İ. (2016). Satın alma gücü paritesi hipotezi geçerliliğinin Fourier birim kök testleri ile incelenmesi: OECD lkeleri rneği’’, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(1), 73-87.
- Doğan, B., Eroğlu, . ve Değer, O. (2016). Enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye rneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Doğan, İ., Afsal, M. ř. ve rn, E. (2018). Türkiye’de Fisher etkisi bağlamında enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkinin non-parametrik analizi. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 165-177). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Dutt, S. ve Ghosh, D. (2005). A threshold cointegration test of the Fisher hypothesis: case study of 5 European nations. *Southwestern Economic Review*, 41-50.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Fisher, I. (1930). *The theory of interest*, New York: The Macmillan Company.
- Gazel, S. (2018). Değerli metallere ve makroekonomik değişkenler: Türkiye için bir Fourier eşbütünlük testi. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(2), 527-542.
- Granville, B. ve Mallick, S. (2004). Fisher hypothesis: UK evidence over a century. *Applied Economics Letters*, 11(2), 87-90.
- Güriş, S., Güriş, B. ve Ün, T. (2016). Interest rates, Fisher effect and economic development in Turkey, 1989-2011. *Revista Galega de Economía* 25(2), 95-100.
- Hasan, H. (1999). Fisher effect in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 68(1), 153-156.
- Ito, T. (2009). Fisher hypothesis in Japan: analysis of long-term interest rates under different monetary policy regimes. *The World Economy*, 32(7), 1019-1035.
- Ito, T. (2016). Does the Fisher hypothesis hold in Sweden? An analysis of long-term interest rates under the regime of inflation targeting. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 5(3), 283-295.
- İncekara, A., Demez, S. ve Ustaoglu, M. (2012). Validity of Fisher effect for Turkish economy: cointegration analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58(12), 396-405.
- Jareno, F. ve Tolentino, M. (2013). The Fisher effect: a comparative analysis in Europe”, *Jökull Journal*, 63(12), 201-212.
- Kanca, O. C., Üzümcü, A. ve Deniz, A. (2015). Fisher etkisi Türkiye ekonomisi için geçerli mi? Bir zaman serisi analizi: 1980-2013. *Verimlilik Dergisi*, 0(3), 45-65.
- Kim, D., Lin, S., Hsieh, J. ve Suen, Y. (2016). The Fisher equation: a nonlinear panel data approach. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(1), 162-180.
- Köksel, B. ve Destek, M. A. (2015). Türkiye ekonomisinde Fisher hipotezinin test edilmesi: 2002-2014 dönemi üzerine bir ampirik analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1247-1253.
- Küçükaksoy, İ. ve Akalın, G. (2017). Fisher Hipotezi'nin panel veri analizi ile test edilmesi: OECD ülkeleri uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 35(1), 19-40.

- Lebe, F. ve Özalp, L. F. A. (2016). Fisher Hipotezi'nin alternatif faiz oranları ile Türkiye ekonomisi açısından analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(1), 95-122.
- Mike, F. ve Kızılkaya, O. (2019). Testing the theory of PPP for emerging market economies that practice flexible exchange rate regimes. *Applied Economic Letters*, 26(17), 1411-1417.
- Mercan, M. (2013). Enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki uzun dönem ilişkinin Fisher hipotezi çerçevesinde test edilmesi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 368-384.
- Nusair, S. A. (2008). Testing for the Fisher hypothesis under regime shifts: an application to Asian countries. *International Economic Journal*, 22(2), 273-284.
- Omay, T. (2015). Fractional frequency flexible Fourier form to approximate smooth breaks in unit root testing", *Economics Letters*, 134(C), 123-126.
- Öruç, E. (2016). Fisher etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, (13), 297-311.
- Pınar, A. ve Erdal, B. (2018). Enflasyon hedeflemesi rejiminde Fisher etkisinin geçerliliği: Türkiye'den ampirik sonuçlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 1-12.
- Songur, M. (2018). Fisher hipotezinin Türkiye'de geçerliliği: Fourier yaklaşımı", *International Social Sciences and Education Conference*, Diyarbakır.
- Sağlam, Y. (2018). Fisher Hipotezi'nin Fourier yaklaşımı ile testi: Gelecek-11 ülke grubu örneği. *Journal of Yaşar University*, 13(52), 316-321.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2006). Fisher etkisinin Türkiye verileri ile testi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 99-111.
- Taşar, İ., Açı, Y. ve Bayat, T. (2016). Türkiye'de Fisher etkisinin geçerliliği asimetric nedensellik ilişkisi ile incelenmesi. *International Congress on Political, Economic and Social Studies*, İstanbul.
- Tıraşoğlu, M. (2018). Fisher hipotezinin MINT ülkeleri için incelenmesi: eşik değerli ADL eşbütünleşme testi yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 14(28), 31-43.
- Toyoshima, Y. ve Hamori, S. (2011). Panel cointegration analysis of the Fisher effect: evidence from the US, the UK, and Japan. *Economics Bulletin*, 31(3), 2674-2682.

- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. ve Hu, T. C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of Cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Tunalı, H. ve Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi, Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(4), 1415-1431.
- Turgutlu, E. (2004). Fisher hipotezinin tutarlılığının testi: parçalı durağanlık ve parçalı koenteegrasyon analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(2), 55-74.
- Yıllancı, V. (2009). Fisher hipotezinin Türkiye için sınanması: doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205-213.
- Yıllancı, V. (2017). Petrol Fiyatları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (27), 51-67.
- <https://www.imf.org/en/data> (Erişim Tarihi: 28.03.2019).